

**Kuuluisien
miesten
elämäkertoja**

Plutarkhos

Trajanuksen ja Hadrianuksen aikana elänyt kreikkalaissyntyinen kirjailija ja historiantutkija Plutarkhos on jättänyt jälki-maailmalle perinnöksi kuuluisat elämäkerrat, jotka hän kirjoitti viimeisinä elinvuosinaan noin vuoden 115 jKr. paikkeilla. Plutarkhos oli perehtynyt sekä Kreikan että Rooman historiaan ja merkkimiehiin.

Teoksessa esitellään seuraavat suurmiehet: Antonius, Brutus, Cicero, Caesar, Sulla, Tiberius Gracchus, Caius Gracchus, Demosthenes, Aleksanteri Suuri, Alkibiades ja Perikles.

Päällys Pekka Loiri

ISBN 951-0-15794-5

991

9 789510 157947

WSOY LAATUKIRJAT

W

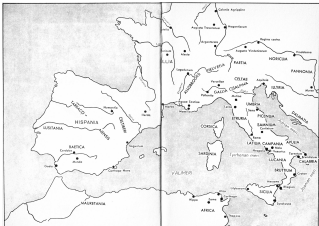
S

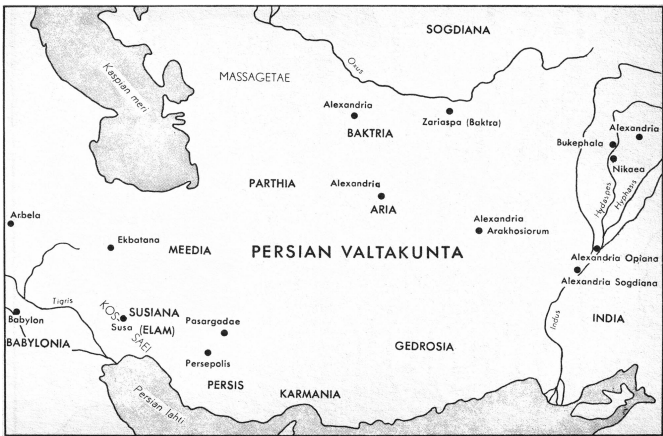
O

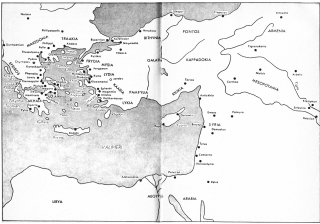
Y

LAATUKIRJAT

*Tämän teoksen suomennostyötä
on tuettu Suomalaisen kirjallisuuden
edistämisvaroin*

W S O Y

Kuuluisien
miesten
elämäkertoja

Werner Söderström Osakeyhtiö
Porvoo - Helsinki - Juva

W

S

O

Y

Kreikan kielestä suomentanut
KALLE SUURONEN

Suomennoksen tarkastanut, johdannon
kirjoittanut ja selittävän hakemiston
laatinut Edwin Linkomies

Kolmas painos

ISBN 951-0-15794-5

WSOY – Kirjapainoyksikkö
Juva 1997

SISÄLLYS

Kustantajan esipuhe	VII
Johdanto	IX
ANTONIUS	I
BRUTUS	87
CICERO	140
CAIUS JULIUS CAESAR	196
SULLA	269
TIBERIUS ja CAIUS GRACCHUS	320
TIBERIUS GRACCHUS	323
CAIUS GRACCHUS	342
DEMOSTHENES	361
ALEKSANTERI SUURI	394
ALKIBIADES	483
PERIKLES	531
Selittävä hakemisto	573

Karttapiirokset ovat kansien sisäsivuilla

KUSTANTAJAN ESIPUHE

Plutarkhoksen kuuluisan elämäkertateoksen suomennosvalikoiman julkaiseminen on luonnollisesti jo kauan ollut kustantajan suunnitelmien kohteena. Tähän maailmankirjallisuuden merkkiteokseen ryhdyttiin aktiivisesti käsiksi kuitenkin vasta sotiemme aikana, jolloin fil.maist. Kalle Suuronen osoitautui tehtävään innostuneeksi ja siihen myös pystyväksi.

Sotien jälkeisinä vuosina kustannustoimintamme oli siinä määrin sidottu voimia kysyvään jälleenrakennustyöhön, että monet alulle pannut hankeet joutuivat odottamaan vuoroaan vielä vuosiksi eteenpäin. Näin kävi myös Plutarkhoksen suomennosvalikoiman käsikirjoituksen. Vasta pari vuotta sitten kääntäjän kuoleman jälkeen oli meillä mahdollisuus ottaa tämä työ uudelleen esille, ja siinä mielessä käännysimme professori Edwin Linkomiehen puoleen saadaksemme mahdollisimman pätevän ja asiantuntevan tuen Plutarkhos-julkaisullemme.

Professori Linkomies on tarkastanut suomennoksen ja valvonut teoksen valmistumista pienimpiä yksityiskohtia myöten. Hän on laatinut siihen myös Plutarkhosta ja hänen teostaan valaisevan johdannon samoin kuin lukemisen ymmärtämisen kannalta välttämättömän hakemisto-osan.

Selittävä hakemisto sisältää kaikki ne asiatiedot, joita voidaan pitää tarpeellisina nykyajan lukijalle. Mikäli joku kaipaa vielä tietoja sellaisista henkilöistä, joihin ei selvitystä ole saatavissa hakemistosta, on selitys hyvin yksinkertainen: Plutarkhos mainitsee monia antiikin henkilöitä, joista ei tiedetä juuri mitään muuta kuin se vähä mikä hänen omaan tekstiinsä sisältyy. Tällaisilla henkilönimillä ei ole tahdottu muutenkin laajaa hakemistoa enää rasittaa.

Erityisen tärkeänä on pidetty sitä, että hakemistossa on riittävästi ajanmäärityksiä, vuosilukuja ja muita historiallisia detaljitietoja. Plutarkhoksen elämäkertojen lukijan on monesti vaikeata ilman hakemiston apua pysyä selvillä asiain kronologisesta järjestyksestä.

Suomentajaa ei kustantajan kiitos enää tavoita. Sallittakoon kuitenkin tässä esittää harras kiitos teoksen tarkastajalle ja sen valmistumisvaiheen väsymättömälle valvojalle, jonka arvokkaan työn jäljet ovat nyt julkaistavassa Plutarkhos-suomennoksessa selvinä ja pysyvinä nähtävissä.

Lokakuussa 1955.

WERNER SÖDERSTRÖM
OSAKEYHTIÖ

JOHDANTO

Plutarkhoksen kirjoittamat kuuluisien kreikkalaisten ja roomalaisten elämäkerrat, joiden valikoima nyt ensimmäisen keran ilmestyy suomeksi, on käännetty suurille sivistyskielille jo useita vuosisatoja sitten. Ensimmäisenä julkaistiin v. 1559 ranskalainen käännös, joka oli suoritettu niin etevästi, että siitä on tullut yksi Ranskan kansalliskirjallisuuden klassillisia teoksia. Tämän ranskannoksen saavuttamaa suosiota todistaa sekin, että se käännettiin englanniksi ja julkaistiin kuningatar Elisabetille omistettuna v. 1579. Englantilaiset lukijat tutustuivat siis Plutarkhokseen ensiksi käännöksen käännöksen välityksellä. Siihen syventyi mm. Shakespeare, joka sitten käytti elämäkertoja hyväkseen luodessaan historiallisia draamojaan. Niistä Coriolanus, Julius Caesar sekä Antonius ja Kleopatra pohjautuvat hyvin suurelta osalta Plutarkhoksen vastaaviin elämäkertoihin, ja myös Timon Ateenalainen on kehkeytnyt kertomuksesta, joka sisältyy Plutarkhoksen kirjoittamaan Antoniuksen elämäkertaan.

Plutarkhos on siten antanut sysäyksen eräiden maailmankirjallisuuden kaikkein suurimpien näyttämöluomien syntyyn. Myös Ranskan klassilliset murhenäytelmän kirjoittajat Corneille ja Racine ovat tragedioihinsa saaneet aiheita Plutarkhokselta. Tuota merkkiteoksen aseman saavuttanutta vanhaa ranskannosta luki myös Preussin Fredrik Suuri, joka kuljetti sitä mukanaan sotaretkilläänkin, ja ymmärrettävästi Napoleon I, jonka tiedetään nuorena innokkaasti tutkineen Plutarkhosta ja asettaneen elämäkertojen sankarit seurattaviksi esikuvikseen. Kenties se, mitä Plutarkhos kertoo Aleksanteri Suuren kauas

tähdänneistä suunnitelmista, on suoranaisesti ruokkinut Napoleonin maailmanvaltiuden haaveita.

Saksaksi käännettyinä Plutarkhoksen teokset ilmestyivät ensimmäisen kerran v. 1745, ja sen jälkeen ilmestyi 1700-luvulla useampiakin saksannoksia. Niihin tutustui muiden mukana vanha Goethe, joka jo nuoruudessaan oli ranskalaisen käännöksen välityksellä lukenut Plutarkhosta. Goethe sanoo tavattomasti mieltyneensä viehättävään kreikkalaiseen ja viettäneensä melkein yksin hänen parissaan useita viikkoja. Vielä voimakkaammin Plutarkhoksen elämäkerrat vaikuttivat Schilleriin, joka muovaili »Rosvojensa» päähenkilön Plutarkhoksen hengen mukaisesti, niin kuin hän sen käsitti. Tiedetäänpä, että Schillerin tarkoituksena oli laatia »saksalainen Plutarkhos»; hän näet suunnitteli elämäkertateosta, jossa Saksan kuuluisia miehiä olisi kuvattu Plutarkhoksen tarjoamaa esikuvaa noudattaen. Suunnitelma jäi kuitenkin vain aikomukseksi.

Kun tuntee edellä mainitsemani tosiasiat, täytyy tehdä johtopäätös, että Plutarkhoksen kirjoittamissa elämäkerroissa on jotakin sellaista, joka on riippumatonta niiden syntymäajasta ja joka kykenee tekemään vaikutuksen vielä nykyaikaiseenkin lukijaan. Olisi turhaa käydä vakuuttamaan tämän johtuvan siitä, että ne kirjallisina tuotteina olisivat moitteettomia mestariteoksia. Sellaisia ne eivät ole. Päinvastoin saattaa jokainen lukija pian havaita, että elämäkertain sommittelu on monesti hajanainen ja että esitellyistä henkilöistä ei synny täysin uskottavaa kokonaiskuvaa. Mutta ehkä juuri se luonnosmaisuus, joka on elämäkerroille ominainen, on osaltaan antamassa niille viehätystä. Niihin on sillä tavoin jäänyt enemmän tuoreutta, kuin jos ne olisi kaikinpuolisesti viimeistelty ja muovattu joka suhteessa moitteettomaan asuun. Tärkeimpänä syynä Plutarkhoksen elämäkertojen saavuttamaan menestykseen epäilemättä on se kaikkialla näkyvä voimakas mielenkiinto, jota hän tuntee ihmistä kohtaan yleensä ja jokaista

kuvattavaansa kohtaan erityisesti. Yhtä mittaa ilmenee, että Plutarkhos myös on syvälinen ihmistuntija, ja se on omiaan herättämään lukijassa luottamusta. Lisäksi ne lukemattomat pikkupiirteet, joilla kirjailija valaisee henkilöjensä luonnetta, vaikuttavat virkistävästi ja estävät lukijaa väsymästä.

Kirjoittaessaan elämäkertateoksensa Plutarkhos näet ei ole tahtonut esiintyä historiankirjoittajana, vaan ihmisten luonteiden kuvaajana. Hän ei ollutkaan mikään historian tutkija, vaan filosofian harrastaja. Hänen kirjallinen kokonaistuotantonsa on tavattoman laaja. Se osa hänen teoksistaan, joka on meille säilynyt, käsittää noin 4500 painosivua. Kuitenkin arviolta noin puolet hänen tuotannostaan on joutunut hukkaan. Valtavasti suurin osa kaikesta siitä, mitä Plutarkhos kirjoitti, oli luonteeltaan filosofista. Itse asiassa hän elämäkertoja lukuun ottamatta ei olekaan kirjoittanut sellaista, joka ei tavalla tai toisella olisi suorastaan lähtöisin hänen puhtaasti filosofisista harrastuksistaan. Voidaan sanoa, että elämäkerrat ovat syntyneet eräänlaisina filosofisen kirjailijatoiminnan sivutuotteina. Asia on helpommin ymmärrettävissä, kun elämäkertojen synty asetetaan Plutarkhoksen elämänvaiheiden yhteyteen.

Plutarkhos oli kreikkalainen, mutta samalla Rooman maailmanvaltakunnan kansalainen. Hän syntyi noin v. 46 jKr. ja kuoli suunnilleen 120 jKr. Hänen syntymäkaupunkinsa oli Boiotian Khaironeia, ja siellä hän myös kaikesta päättäen vietti suurimman osan elämästään. Leikillisesti hän sanoo Demostheneen elämäkerran johdannossa, että hänen kotikaupunkinsa on pieni ja että hän ei ole halunnut siirtyä sieltä suurempiin oloihin, jottei kaupunki tulisi vielä pienemmäksi. Opintovuosinaan hän tietenkin joutui Ateenaan, joka yhä edelleen siihenkin aikaan oli sivistyselämän keskus ja jossa aikakauden etevimmät filosofian edustajat antoivat opetusta. Plutarkhos liittyi Platonin koulukuntaan kannattaen aina sen opillisia käsityksiä. Mutta vaikutteita hän sai myös Aristote-

leen opeista, eikä stoalainenkaan oppisuunta ollut jättämättä jälkiä hänen ajatteluunsa. Jo suhteellisen varhain hän antautui kirjoittamaan filosofisia teoksia, joissa hän käsitteli mitä moninaisimpia aiheita. Eetilliset kysymykset kiinnostivat häntä eniten, ja hänen moraalifilosofiset tuotteensa sisältävät erittäin paljon arvokasta ainesta. Niitä on hänen elämäkertonsa rinnalla uutenakin aikana ahkerasti luettu.

Varsinaisena omaperäisenä ajattelijana Plutarkhosta tuskin voidaan pitää, mutta epäilemättä hän oli aikansa sivistyneimpiä ja lukeneimpia miehiä. Hänen filosofistenkin tuotteittensa viehätystä on omiaan lisäämään se, että niiden takaa hämmöttää lämminsydäminen ihminen, joka ei esitä asioita ulko-kohtaisen kylmästi, vaan elää todella mukana siinä, mitä hän kirjoittaa, ja pyrkii ikäänkuin ystävänä auttamaan lukijoita selvyteen vaikeissa elämänkysymyksissä. Häntä on sanottu, eikä syyttä, ihmisten sielun lääkitsejäksi. Sellaisena hän kieltämättä on aidompi kuin esim. roomalainen Seneca, joka pyrkii tyyllisiin huipennuksiin ja tehostuksiin sekä sen johdosta usein eksyy maneerimaisuuteen. Plutarkhos taas ei koskaan yritä loistaa kirjallisin kyvyin ja taidoin, vaan esittää sanottavansa miellyttävän luonnollisesti. Ehkä siinä onkin monesti hänen vaikutusvoimansa salaisuus. Retorisiin tehokeinoihin hän suhtautuu periaatteessakin torjuvasti.

Kaikille Plutarkhoksen siveysopillisille aatteille antaa leimaa syvä ihmisrakkaus. Hän pitää ihmistä sinänsä arvona, jota kenelläkään ei ole oikeus uhrata jonkin muka korkeamman päämäärän hyväksi. Erityisen luonteenomaista tälle hänen käsitykselleen on se tapa, jolla hän suhtautuu valtiollisiin murhiin. Hän lukee Perikleen suureksi ansioksi sen, ettei tämä aiheuttanut ainoatakaan poliittista kuolemantuomiota, eikä hän toiselta puolen löydä kyllin ankaria sanoja tuomitesaan ne proskriptiot, joita ensinnä Marius ja Sulla sekä sitten vielä harkitummin ja kauppiaanomaisemmin Octavianus ja Antonius panivat toimeen. Tässä ihmisrakkaudessaan Plu-

tarkhos on hyvin lähellä niitä periaatteita, jotka ovat ominaisia kristinuskolle. Hänen »filantropiansa» on melkein samaa kuin kristillinen lähimmäisenrakkaus. Sen vuoksi onkin joskus esitetty ajatus, että Plutarkhoksella olisi ollut tietoa Kristuksen opeista. Niin ei kuitenkaan ole asianlaita. Enempää kuin Senecakaan ei Plutarkhos ole saanut vaikutteita kristinuskosta. Yhteiset ajatukset olivat niinä aikoina niin sanoaksemme ilmassa, ja ne olivat syntyneet kreikkalaisen filosofian maaperästä. Kaikki se, mitä Plutarkhos näistä asioista esittää, on löydettävissä jo aikaisemmilta filosofeilta. Hän on vain kehitellyt heiltä saamiaan ajatuksia oman lämpimän ihmisrakkautensa mukaisesti.

Jo verraten aikaisin Plutarkhos filosofisen kirjailijatoimintansa perusteella saavutti mainetta ja arvonantoa sekä kotikaupungissaan että koko Kreikassa ja laajemmaltikin Rooman valtakunnassa. Tiedämme, että hän kuului lähetystöön, joka kävi esittämässä roomalaisen Akhaian maakunnan maaherralle Khaironeian asioita, ja että hän sittemmin ilmeisesti valtiollisissa tehtävissä joutui matkustamaan Roomaan, jossa hän oleskeli pitkähkön aikaa. Roomassa hän piti filosofisia esitelmiä sekä solmi useita arvokkaita tuttavuus- ja ystävyysuhteita. Hänellä oli myös tilaisuus oppia jonkin verran latinaa, niin että hän kykeni ymmärtämään latinankielistä kirjallisuutta. Se olikin hänelle hyvään tarpeeseen sitten, kun hän ryhtyi kirjoittamaan Rooman historian henkilöiden elämäkertoja. Keisaritkin kiinnostivat Plutarkhokseen huomionsa. Todennäköisesti hän on henkilökohtaisesti tavannut keisari Trajanuksen, jonka myöhemmin tiedetään suoneen Plutarkhokselle konsulin arvomerkit, mikä tiesi Rooman valtakunnan korkeinta virallista kunnianosoitusta. Meillä on tietoja siitä, että Plutarkhoksella loppuiällään oli erittäin suuri valtiollisenkin vaikutusvalta koko Kreikassa. Se johtui siitä, että hänellä oli keisarin luottamus. Kysymyksessä olivat hyvät ja oikeamieliset hallitsijat Trajanus ja Hadrianus.

Tuskinpa Plutarkhos, jonka kirjailijatoiminta oli ollut luonteeltaan filosofista, olisi koskaan ryhtynyt kirjoittamaan historiallisten henkilöiden elämäkertoja, jollei hän olisi saanut välitöntä suhdetta Roomaan ja roomalaisiin. Nyt hänen mielessään hahmottui suunnitelma, jollaista kukaan kirjailija siihen mennessä ei ollut yrittänyt. Hän kävi kuvaamaan rinnakkain aina yhden roomalaisen ja yhden kreikkalaisen elämää siten, että kunkin tällaisen elämäkertaparin alussa oli yhteinen johdanto ja lopussa vertaileva katsaus. Sellaisia elämäkertapareja on meille säilynyt 23. Esim. Demosthenes ja Cicero muodostavat tällaisen parin. Yhdessä tapauksessa on kahden läheisesti yhteen liittyvän henkilön elämä käsitelty yhden elämäkerran puitteissa: Tiberius ja Caius Gracchuksen vaiheiden kuvaus muodostaa tällaisen kokonaisuuden. Tähän valikoimaan on otettu vain itse elämäkerrat. Siitä on jätetty pois johdannot ja vertailevat katsaukset, koska ne useimmissa tapauksissa ovat hiukan väkinäisesti muotoiltuja ja kaavamaisia eivätkä tarjoa tavalliselle lukijalle kovin suurta mielenkiintoa. Poikkeuksena on Demostheneen elämäkerran alussa oleva johdanto, joka sisältää arvokkaita Plutarkhoksen ajatusmaailmaa kuvastavia näkökohtia. Siitä syystä se on saanut paikkansa tässäkin valikoimassa. Sen ymmärtämiseksi on tärkeää huomata, että alkuperäisteoksessa Demostheneen ja Ciceron elämäkerrat ovat peräkkäin ja johdanto kuuluu niihin yhteisesti. Tähän valikoimaan taas elämäkerrat on sijoitettu aikajärjestyksessä siten, että aletaan niistä, jotka kuuluvat myöhäisimpään aikaan, ja siirrytään taaksepäin aikaisempiin ajanjaksoihin. Täten tulee ensimmäiseksi Antonius, joka kuoli 30 eKr., ja viimeiseksi Perikles, jonka kuolinvuosi oli 429 eKr. Huomattava on, että vaikka suomennosvalikoima käsittää vain kymmenen elämäkertaa kaikkiaan säilyneestä 50:stä, siihen kuitenkin sisältyvät useimmat Plutarkhoksen kirjoittamista perusteellisista elämänkuvauksista. Siitä johtuu, että valikoima

kooltaan vastaa enemmän kuin neljättä osaa Plutarkhoksen säilyneiden rinnakkaiselämäkertojen kokonaislaajuudesta.

Asettaessaan näin aina rinnan kreikkalaisen ja roomalaisen, Plutarkhoksen tarkoituksena ilmeisesti on ollut korostaa, että ihmiskohtalot erilaisissa ympäristöissä ja eri aikakausina voivat monesti hämmästyttävällä tavalla muistuttaa toisiaan. Mutta lisäksi häntä ohjaamassa on otaksuttavasti ollut suoranaisempi käytännöllinenkin päämäärä. Hän on ensinnäkin halunnut osoittaa kreikkalaisille maanmiehilleen, jotka monesti yhä ylpeilivät sivistyksellisellä ylemmyydellään, etteivät roomalaiset sittenkään ole olleet pelkkiä barbaareja, vaan että he ovat täyttäneet suurta maailmanhistoriallista tehtävää. Plutarkhoksella onkin selvästi ilmenevänä vakaumus, että kaitselmus on määrännyt Rooman siihen johtoasemaan, johon se oli kohonnut. Toiseksi Plutarkhoksen tarkoituksena oli näyttää roomalaisille, että kreikkalaiset eivät suinkaan olleet sellaisia halveksittavia houkkioita, joina roomalaiset usein olivat tottuneet heitä pitämään. Plutarkhos saattoi elämäkerroissaan osoittaa, että sotaisetkaan hyveet, jotka roomalaisilla oli tapana lukea yksityisomistukseksen, eivät olleet olleet kreikkalaisille vieraita. Näin hän pyrki lähentämään toisiinsa suuren valtakunnan kahta valtatekijää, roomalaisuutta ja kreikkalaisuutta.

Niinkuin jo alumpana totesin, Plutarkhoksen pyrkimyksenä ei ole ollut luoda historiallisia kertomuksia, vaan kuvata historian henkilöiden elämää. Sitä hän itsekin eräissä yhteyksissä korostaa. Hän huomauttaa, että se, mitä joku henkilö on suorittanut, ei aina anna kuvaa hänen luonteestaan, vaan että valaisevampi saattaa tässä suhteessa olla jokin näennäisesti merkityksetön toimi tai jokin sattumoisin lausuttu sana. Hän siis koettaa päästä selville asianomaisen henkilön sielullisista vaikuttimista sellaistenkin seikkojen perusteella, joihin historiankirjoittajat tavallisesti eivät kiinnitä huomiota. Hän sanoo, ettei hän ole kerännyt yksityisseikkoja historialliseksi painolastiksi, vaan tarjotakseen mahdollisimman todenmukaisen

luonnekuvan. Epäilemättä onkin niin, että lukija on kiitollinen näistä pikkupiirteistä. Sillä ne tuovat kaukaisen ajan henkilöt elävinä yksilöinä meitä lähelle.

Elämäkerran kirjoittaja on usein vaarassa harhautua liialliseen ylistelyyn. Ei voida sanoa, että Plutarkhoskaan olisi kokonaan sitä välttänyt. Mutta kuitenkin on myönnettävä, ettei hän koskaan tahallaan salaa henkilöidensä huonoja puolia eikä heidän suorittamiaan rikoksia. Hän on aina valmis lausumaan moraalisen tuomionsa sellaisista teoista, joita hän ei voi hyväksyä. Elämäkertoissa onkin kauttaaltaan havaittavissa vahva moralisoiva tendenssi, joka on osa niiden ominaista erikoislaatua. Plutarkhoksen tarkoituksena on juuri ollut asettaa urotyöt ja hyvät teot lukijoiden noudatettaviksi esikuviksi sekä huonot ominaisuudet ja tuomittavat teot varoittaviksi esimerkeiksi, joita on kavahdettava. Mutta nämä moraaliset opetukset Plutarkhos osaa yleensä antaa helposti nautittavina annoksina.

Nyky aikaista lukijaa ihmetyttää erityisesti se, että Plutarkhos, joka muuten edustaa hyvin valistunutta katsantokantaa, uskoo lujasti ennemerkkeihin ja pitää moitittavana niiden huomiotta jättämistä. Tämä johtuu hänen uskonnollisesta katsomuksestaan sekä siitä, että hän toimi pappina Delfoin oraakkelissa. On myös muistettava, että Plutarkhos kirjoitti nämä elämäkerrat viimeisinä elinvuosinaan noin v:n 115 paikkeilla. Sen vuoksi niissä on runsaasti elämänviisautta, mutta myös vanhuuteen useasti liittyvää herkkäuskoisuutta. Historiallisesta totuudesta Plutarkhos kaikessa tapauksessa on koettanut pitää huolta niin tarkoin, kuin se hänen käytettävissään olleiden lähteiden nojalla on ollut mahdollista. Hänen kirjoittamansa elämäkerrat ovatkin Kreikan ja Rooman historian tärkeimpiä meille säilyneitä lähteitä.

Edwin Linkomies.

ANTONIUS

Antoniuksen isoisä oli puhuja Antonius, jonka Marius Sullan puoluelaisena surmautti, ja hänen isänsä oli myös Antonius, lisänimeltään kreetalainen. Valtiollisessa elämässä hänen isällään ei ollut erikoista merkitystä eikä kuuluisuutta, mutta hän oli tunnettu hyväntahtoisuudestaan, ystävällisyydestään ja varsinkin auliista anteliaisuudestaan, mitä osoittaa seuraava tapaus. Kerran muudan hänen tuttavistaan kääntyi taloudellisissa vaikeuksissaan hänen puoleensa. Kun hän ei voinut antaa tämän pyytämää rahaa, koska perheen varat olivat niukat ja hänen vaimonsa tähän vedoten esti häntä avustamasta pyytäjiä, hän auttoi tuttavaansa seuraavalla tavalla. Hän käski kahta orjapoikaa tuomaan hänelle vettä hopeamaljassa. Saatuaan sen hän kasteli partansa ikään kuin aikoisri ryhtyä sitä ajamaan, mutta hän antoikin orjan poistuttua toista tehtävää suorittamaan maljan tuttavalleen kehoittaen tätä käyttämään sen hyväkseen. Kun hän sitten maljaa kaivattaessa näki vaimonsa vihoissaan uhkaavan kiduttaa jokaista orjaa saadakseen selville sen katoamisen, hän tunnusti syyllisyytensä ja pyysi tekoaan anteeksi.

Tämä hänen vaimonsa, Caesarien sukuun kuuluva Julia, oli aikansa arvovaltaisimpia ja älykkäimpiä naisia. Kun hän leskeksi jäätyään meni uudestaan naimisiin Cornelius Lentulusen kanssa, hän piti huolta isättömän nuoren Antoniuksen kasvatuksesta. Ciceron toimesta Lentulus sitten Catilinan salaliiton osanottajana mestattiin, ja tämä teko näyttää olleen ensimmäisenä aiheena Antoniuksen Ciceroa kohtaan tuntemaan katkeraan vihaan. Väittipä Antonius, ettei edes Len-

tuluksen ruumista ollut luovutettu omaisille, ennen kuin hänen äitinsä oli asiassa kääntynyt Ciceron vaimon puoleen. Tämä oli kuitenkin puhdasta valhetta, sillä kenenkään Ciceron toimesta silloin rangaistuksensa kärsineen hautaamiselle ei asetettu esteitä. Curion, johon nuori loistavalahjainen Antonius oli kiintynyt ystävyysliiton sitein, sanotaan omalla tavallaan vaikuttaneen tämän elämänkohtaloon. Pitääkseen Antoniuksen paremmin pauloissaan tuo hillittömien nautintojen orja viekoitteli hänet juominkeihin, kevytmielisten naisten seuraan ja tekemään suunnattomia velkoja. Tällä tavalla Antonius joutui hänen ikäiselleen ennen kuulumattoomaan kahdensadanviidenkymmenen talentin velkaan. Kun Curion isä sai kuulla poikansa taanneen tämän summan, hän ajoi Antoniuksen pois talostaan. Silloin tämä liittyi Clodiukseen, joka oli aikansa hurjapäisin ja julkein, koko valtiollista elämää aina rauhattomana pitävä kansanvillitsijä. Jonkin ajan kuluttua hän kuitenkin lähti Italiasta Kreikkaan, lieneekö sitten saanut tarpeekseen Clodiuksen raivoamisesta vai lieneekö ruvennut pelkäämään tämän kannattajaksi lyöttäytynttä joukkoa. Kreikassa hän vietti aikansa karkaisemalla ruumistaan kestävänsä sodan rasituksia ja harjoittelemalla puhetaitoa. Puhujana hän omaksui niin sanotun aasialaisen tyylin, joka oli siihen aikaan muodissa. Se vastasikin monessa suhteessa hänen pöyhkeilevää, hillitöntä ja rajattoman kunnianhimoista luonnettaan, jolle ontko kerskailu oli ominaista.

Pian tämän jälkeen Syyriaan matkalla oleva prokonsuli Gabinius kehoitti Antoniusta liittymään sotajoukkoonsa. Antonius astui hänen palvelukseensa, kun hän oli nimittänyt hänet ratsuväkensä päälliköksi, sillä Antonius ei suostunut lähtemään retkelle yksityishenkilönä. Ensiksi Antonius lähetettiin Juudeaan Rooman valtaa vastaan noussutta Aristobulosta kurittamaan. Tällä retkellä hän itse ensimmäisenä rymäsi Aristobuloksen vahvinta linnoitusta vastaan ja kar-

kotti hänet hänen kaikista muistakin varustuksistaan. Sen tehtyään hän iski vihollisten kanssa yhteen kentällä, löi vähäisellä miesmäärällä monta kertaa suuremmat joukot ja hakkasi ne melkein kaikki maahan. Aristobulos itse ja hänen poikansa joutuivat vangiksi. Tämän jälkeen kuningas Ptolemaios pyysi Gabiniusta auttamaan häntä tekemään hyökkäyksen Egyptiin, sillä hän tahtoi anastaa takaisin menettämänsä vallan, ja tästä avusta hän tarjoutui suorittamaan Gabiniukselle kymmenentuhatta talenttia. Useimmat päälliköt asettuivat vastustamaan tätä sotaa, ja Gabiniuksessakin se herätti epäilyjä, niin paljon kuin nuo kymmenentuhatta talenttia häntä houkuttelivatkin, mutta Antonius Ptolemaioksen pyynnöistä heltyneenä ja himoiten suorittaa suuria tekoja tuki kuninkaan ponnistuksia ja yllytti Gabiniuksen ryhtymään retkeen. Suurempaa epäröintiä kuitenkin kuin itse sota herätti matka Pelusioniin, sillä se oli tehtävä laajan ja vedettömän hiekka-aavikon halki, jonka toisella laidalla oli louhikkovuoristo ja toisella Serbonin järvi-alueen vetiset suot. Näitä suovesiä egyptiläiset sanovat Tyfonin hikihelmiksi, mutta tosiasiallisesti ne näyttävät olevan Punaisen meren jatkovesiä, jonka tässä paikassa vain kapea kannas erottaa Välimerestä. Antonius lähetettiin nyt edellä ratsuväen kanssa, ja hän ei ainoastaan miehittänyt kapeikkoa, vaan vieläpä valloitti Pelusionin kaupungin ja pakotti sen varusväen antautumaan. Näin hän varmisti sotajoukon tien ja vahvisti ylipäällikön voiton uskoa. Mutta olipa vihollisillekin etua hänen kunniantavoittelustaan. Kun näet Ptolemaios kaupunkiin saavuttuaan raivon ja vihan puuskassa tahtoi tapattaa egyptiläiset, Antonius tuli väliin ja esti hänet siitä. Seurasi vielä monta suurta taistelua ja ottelua, ja niissä hän suoritti paljon urotekoja ja osoitti päällikön kykyä. Varsinkin hän oli taitava kiertämään vihollisen ja iskemään takaapäin sen selkään, mikä tuotti voiton eturintamassa taisteleville. Näin hän hankki itselleen

monta palkintoa ja kaunista kunnianosoitusta. Yleistä tunnustusta herätti myös hänen jalomielisyytensä kaatunutta Arkhelaosta kohtaan. Tätä tuttavaansa ja kestiystäväänsä vastaan hänen oli tämän eläessä välttämättömyyden pakosta täytynyt taistella, mutta löydettyään hänet sitten kentällä kaatuneena hän hautasi hänet kuninkaallisin menoin. Tällä menettelyllään hän jätti aleksandrialaisille elävän muiston itsestään, ja sotaretkeen osallistuneiden roomalaisten mielestä hän oli loistava sankari.

Lisäksi hänen ulkomuotonsakin oli edullinen. Hänen komea partansa, leveä otsansa ja kaareva nenänsä antoivat hänen kasvoilleen miehekkäät, Heraklesta muistuttavat piirteet, sellaisina kuin me olemme nämä nähneet tätä esittäväistä veistoksista ja kuvista. Vanhan perimätiedon mukaan Antoniuksset olivatkin Herakleen jälkeläisiä, sillä heidän esi-isänään pidettiin tämän poika Antonia. Antonius toivoi, että tämän perimätiedon vahvistaisi todeksi ei vain hänen ulkomuotonsa, josta olemme jo maininneet, vaan myös hänen pukeutumistapansa. Julkisuudessa esiintyessään hän aina piti tunikkaa koholle vyötettynä, suurta miekkaa vyöllään ja kärkeä sotilasviittaa hartioillaan. Ihmeellisessä määrässä hän herätti sotilaissaan mieltymystä ja kiintymystä sellaisillakin ominaisuuksilla, jotka muille tavallisesti luetaan viaksi, kuten kerskaamisella, kompasanojen käytöllä, julkisilla juomingeilla ja istuutumalla sotilaitten pöytään jonkun viereen aterioitsemaan. Vieläpä hänen suhtutumisensa rakkaussioihin sai monet hänestä pitämään, sillä hän antoi apuaan lemмен pauloihin joutuneille ja laski mielellään leikkiä omista rakkausseikkailuistaan. Lisäksi hänen suorutensa ja se, että hän arvokätisesti ja kitsastelematta palkitsi sotilaitaan ja ystäviään, raivasivat hänelle ratkaisevasti tien valtaan ja vahvistivat sitä, kun hän oli jo sen saavuttanut, vaikka hän sen lukemattomilla muilla virheillään oli aina vaarassa tuhota. Hänen anteliaisuudestaan kerron tässä esimerkin. Eräälle

ystävälleen hän käski taloudenhoitajaansa antamaan kaksisataaviisikymmentätuhatta denaaria, mikä summa sestersseiksi laskettuna oli miljoona sesterssiä. Käskystä hämmästynyt taloudenhoitaja jätti rahat näkyviin, jotta Antonius voisi havaita summan suuruuden. Kun tämä astui paikalle, hän kysyi, mitä rahoja siinä oli. Taloudenhoitajan vastattua, että se oli summa, jonka hän oli käskenyt antamaan, Antonius tämän ilkkurisen vihjeen ymmärtäen sanoi: »Minä luulin miljoonan sesterssiä olevan enemmän. Tämä on liian vähän, lisää siihen toinen mokoma.» Mutta tämä tapahtui myöhemmin.

Kun valtiolliset riidat Roomassa yhä yltyivät, ylimyspuolueen kannattajat liittyivät kaupungissa olevan Pompeiuksen ympärille. Samaan aikaan kansanpuolueen kannattajat kehoittivat Caesaria palaamaan Galliasta, missä tämä oli armeijoineen. Antoniuksen ystävä Curio, josta oli tullut Caesarin kannattaja, otti nyt Antoniuksen apurikseen. Kun hän etevillä puhujanlahjoillaan sekä Caesarin hänelle lähettämien varojen turvin harjoittamallaan lahjomisella hallitsi kansanjoukkoja, hän sai aikaan, että Antonius valittiin kansantribuuniksi sekä sittemmin lintuenteitä selittäväksi papiksi, auguriksi. Caesarin politiikan kannattajilla oli Antoniuksesta heti tämän virkaan astuttua suurta hyötyä. Ensi töikseen hän kävi vastustamaan konsuli Marcellusta, kun tämä ehdotti, että Pompeiuksen päällikkyyden alaisiksi luovutettaisiin juuri aseisiin kutsutut sotajoukot ja lisäksi hänelle annettaisiin oikeus uusien joukkojen kokoamiseen. Antonius teki vastaehtotuksen, että koossa oleva sotajoukko oli lähetettävä meriteitse Syyriaan auttamaan Bibulusta Parthiaa vastaan käytävässä sodassa ja että niitä joukkoja, joita Pompeius kokoaisi, ei olisi uskottava hänen päällikkyyteensä. Toiseksi hän, kun senaatti ei ottanut vastaan Caesarin kirjeitä eikä sallinut niitä julkisesti luettavan, luki ne virkansa valtuuksien nojalla itse. Seuraus oli, että monet muuttivat mieli-

pidettään, koska heistä Caesarin vaatimukset hänen kirjeistään päättäen näyttivät oikeutetuilta ja hyväksyttäviltä. Kun senaatissa vihdoin esitettiin ratkaistavaksi kaksi kysymystä, ensiksi, oliko Pompeiuksen luovuttava sotajoukkonsa päällikkyydestä, ja toiseksi, oliko vain Caesarin tehtävä se, ja kun ainoastaan joku harva kannatti Pompeiuksen syrjäänvetäytymistä ja taas jotakuta harvaa lukuun ottamatta kaikki olivat sitä mieltä, että Caesarin oli luovuttava joukoistaan, Antonius nousi ja ehdotti, että sekä Pompeiuksen että Caesarin oli samalla tavalla laskettava aseensa ja hajoitettava joukkonsa. Kaikki hyväksyivät innokkaasti tämän ehdotuksen ja Antoniusta äänekkäästi kiittäen vaadittiin siitä äänestystä, mutta konsulit asettuivat vastarintaan. Caesarin ystävät tekivät tällöin vielä uusia hyväksyttäviltä näyttäneitä ehdotuksia, mutta Cato asettui niitä vastustamaan, ja konsuli Lentulus karkotti Antoniuksen senaatista. Antonius, joka poistuessaan oli syytänyt ankaria uhkauksia, puki yllään orjan vaatteet ja läksi Quintus Cassiuksen kanssa vuokratilla Caesarin luokse. Heti leiriin ilmaannuttuaan he äänekkäästi huusivat, että Roomassa on kaikki laillinen elämä lakannut, että kansantribuuneiltakin on riistetty puhevalta ja että jokainen, joka vain uskaltaa avata suunsa oikeuden puolesta, joutuu karkoitetuksi ja hengenvaaraan.

Tämän kuultuaan Caesar pani joukkonsa liikkeelle ja hyökkäsi Italiaan. Filippolaisissa puheissaan Cicero väittää Helenan aiheuttaneen Troijan sodan ja Antoniuksen kansalaissodan, mutta tämä on pelkkää pötyä. Caius Caesar ei voinut olla niin ajattelematon eikä saattanut menettää vihan puuskassa niin helposti harkintaansa, että hän nähtyään Antoniuksen ja Cassiuksen ryysyt yllään vuokratilla saapuvan pakolaisina luokseen olisi muutta mutkitta aloittanut sodan isänmaataan vastaan. Tämän asian hän oli päättänyt jo aikoja sitten, ja nyt hän sai sopivan tekosyyin ja aiheen jo kauan sitten hautomalleen sodalle. Hänet ajoi tällai-

seen koko maailmaa vastaan nostettuun sotaan kuten ennen Aleksanterin ja Kyyroksen kyltymätön vallanhimo ja hurja halu olla suuri ja ensimmäinen. Tähän päämäärään hän saattoi päästä vain kukistamalla Pompeiuksen. Caesar siis marssi Roomaa vastaan, miehitti kaupungin ja karkotti Pompeiuksen Italiasta. Sitten hän päätti ensiksi käydä tämän Espanjassa olevia joukkoja vastaan ja vasta tämän jälkeen laivaston hankittuaan siirtyä Adrian meren yli Pompeiusta itseään ahdistamaan. Rooman Caesar jätti preetorina toimivan Lepiduksen sekä Italian ja siellä olevat joukot kansantribuunina toimivan Antoniuksen käskyvallan alaisiksi. Antonius voitti heti sotilaiden kiintymyksen, sillä hän otti osaa heidän harjoituksiinsa, söi heidän kanssaan ja teki lahjoituksia käytettävissä olevista varoista, mutta muut vihasivat häntä, sillä hän suhtautui välinpitämättömästi väkivallantekoihin, jopa suuttui niistä valittaville. Sitä paitsi hänellä oli huono maine siksi, että hän solmi rakkaussuhteita toisten vaimoihin. Näin Caesarin ystävät saattoivat huonoon huutoon hänen hallituksensa, joka hänen pitäessään ohjaksia näytti olevan enemmän kaikkea muuta kuin tyrannivaltaa. Raskaimmat syytökset kohdistuivat Antoniuksen, koska hänen korkeimmassa asemassa olevana katsottiin tehneen suurimmat rikkomukset.

Yhtä kaikki Caesar suhtautui välinpitämättömästi niihin syytöksiin, joita hänelle hänen Espanjasta palattuaan Antoniusta vastaan tehtiin, koska hän katsoi sodankäynnissä tarvitsevänsä hänen tarmoaan, rohkeuttaan ja päällikönkykyjään. Eikä hän tässä uskossaan pettynytäkään. Nyt hän itse purjehti Brundisiumista vähäinen armeija mukanaan Joonian meren yli ja lähetti sitten aluksensa takaisin sekä antoi käskyn, että Gabiniuksen ja Antoniuksen tuli laivata joukkonsa ja tuoda ne mitä pikimmin Makedoniaan. Gabinius pelkäsi tällaista talven aikana hankalaa purjehdusta ja läksi viemään joukkojaan kiertotietä maitse. Mutta Antonius, joka oli huo-

lissaan siitä, että suuret vihollisjoukot ahdistivat Caesaria, laivasi kahdeksantuhatta ratsumiestä ja kaksikymmentätuhatta raskasaseista ja purjehti merelle. Tätä ennen hän voitti sataman suuta saarroksissa pitävän Libon iskemällä joka taholta tämän kolmisoutujen kimppuun lukuisilla pienillä aluksillaan. Niin pian kuin viholliset näkivät hänen laivastonsa, ne kävivät ajamaan sitä takaa. Tämän vaaran hän tosin vältti, sillä etelätuulen nostattama voimakas merivirta ja korkeat mainingit suojelivat hänen kolmisoutujaan, mutta samalla nämä ajautuivat rannan jyrkkiä luotoja ja riuttoja kohti, niin että hän menetti jo kaiken toivonsa pelastumisesta. Mutta äkkiä alkoi sitten lahdesta käsin puhaltaa lounaistuuli, joka ajoi virtaa maalta päin ulapalle, ja tällöin hän pääsi irti rannikosta. Laivojen saatua varman suunnan hän näki rannikon olevan täynnä laivahylkyjä, sillä sinne oli myrsky paiskannut häntä takaa-ajaneet laivat, murskaten monta niistä. Täällä Antonius otti useita vankeja ja paljon muuta saalista. Sitten hän valtasi Lissoksen, ja koska hän oli oikealla hetkellä niin suuri sotajoukko mukanaan saapunut perille, Caesarissa kasvoi luottamus lopulliseen menestykseen.

Tämän jälkeen käytiin taisteluja lakkaamatta, ja kaikissa niissä Antonius kunnostautui. Niinpä hän kaksi kertaa pelasti voiton heittäytymällä Caesarin hurjassa paossa olevien joukkojen eteen ja pakottamalla ne pysähtymään ja käymään uudestaan takaa-ajajiaan vastaan. Tästä oli seurauksena, että hän nautti sotajoukon keskuudessa suurinta mainetta Caesarin jälkeen. Myös Caesar osoitti selvästi, minkä arvon hän tälle antoi. Tehtyään Farsaloksessa päätöksen käydä ratkaisevaan taisteluun hän otti itse käsiinsä oikean sivustan johdon ja luovutti Antoniukselle, urhoollisimmalle alapäällikölleen, vasemman siiven komennon. Taistelussa saavutetun voiton jälkeen Caesar diktaattoriksi nimitettynä läksi itse ajamaan takaa Pompeiusta, mutta Antoniuksen, jonka hän

oli määrännyt ratsuväkensä päälliköksi, hän lähetti Roo-
maan. Diktaattorin läsnäollessa tämä virka on arvossa toi-
nen, mutta hänen poissa ollessaan ensimmäinen ja melkeinpä
ainoa virka, sillä vain kansantribuunit pysyvät edelleen toi-
missaan, jota vastoin muut virkavaltuudet diktaattorin vaalin
jälkeen lakkaavat olemasta voimassa.

Tähän aikaan ehdotti eräs nuori ja väkivaltaisia muutok-
sia tavoitteleva kansantribuuni Dolabella velkojen pyyhki-
mistä. Koska Antonius oli hänen ystävänsä, hän kehoitti
tätä, joka kaikessa tavoitteli kansansuosiota, kannattamaan
ehdotustaan, mutta samaan aikaan taas Asinius ja Trebellius
kehoittivat häntä sitä vastustamaan. Sattumalta heräsi Anto-
niuksessa jostakin syystä ilkeä epäily, että Dolabella oli
häpäissyt hänen aviovuodettaan, ja tästä suuttuneena hän
karkotti puolisonsa, joka oli hänen serkkunsa — tämä oli
näet Ciceron konsulitoveri Caius Antoniuksen tytär — ja
rupesi kannattamaan Asiniusta ja vastustamaan kaikin ta-
voin Dolabellaa. Kun tämä saadakseen lakiehdotuksensa
vaikka väkivaltaisesti hyväksytyksi miehitti forumin, Anto-
nius senaatin päätettyä käyttää voimakeinoja Dolabellaa vas-
taan hyökkäsi hänen kimppuunsa. Syntyneessä kahakassa
hän kaatoi muutamia tämän kannattajia, mutta menetti itse-
kin joitakin miehiä. Tämä teko saattoi hänet kansan vihoi-
hin, ja kunnollisten ja oikeamielisten silmissä hän ei Cice-
ron väittämän mukaan elämäntapojensa vuoksi koskaan ollut
pidetty, vaan pikemminkin vihan kohde. Nämä eivät näet
voineet olla paheksumatta, että hän jo varhain päivällä
aloitti juomisen, harjoitti järjetöntä tuhlausta, kuljeskeli kai-
kenlaisten naikkosten seurassa, nukkui myöhään päivään ja
sitten kierteli katuja kohmeloaan selvittämässä, vietti yönsä
mässäyksissä ja kulutti aikaansa teattereissa sekä näyttelijöiden
ja ilveilijöiden parissa. Tiedetäänpä kertoa, että hän kerran
näyttelijä Hippiaan häissä koko yön syötyään ja juotuaan
varhain seuraavana aamuna forumilla, jonne hänet oli kut-

suttu kansankokoukseen, oksensi vatsansa sisällyksen erään seuralaisensa viitan helmaan, jota tämä piti koholla hänen edessään. Henkilöihin, joilla häneen oli suuri vaikutusvalta, kuuluivat myös näyttelijä Sergius ja samasta seurueesta Kytheris, joka oli hänen rakastajattarensa. Kaupunkeihin kiertomatkoja tehdessään hän kuljetti jälkimmäistä mukanaan kantotuolissa, jota seurasi yhtä suuri lukumäärä palvelijoita kuin hänen äitinsä kantotuolin saattojoukkona tavallisesti oli. Myös herätti närkästystä se, että hänen nähtiin matkoillaan käyttävän kultaisia talousastioita ikään kuin kysymyksessä olisi ollut jumalien kulkue, samoin se, että hän pystytti telttansa teitten varsille, piti lehdoissa ja virtojen partailla kalliita pitoja, käytti leijonien vetämiä vaunuja ja majoitti arvossa pidettyjen miesten ja naisten taloihin porttoja ja harpunoittajia. Olihan tyrmistyttävää, että silloin kun Caesar nujertaakseen vihollisten viimeisen vastarinnan heittäytyi alttiiksi vaivoille ja vaaroille ja nukkui Italian ulkopuolella paljaan taivaan alla, toiset hänen mahtinsa loisina mässäilivät ja kohtelivat yliolkaisesti hänen maanmiehiään.

Tällainen lisäsi tietysti sisäistä kuohuntaa ja antoi kurittomille sotilaille mahdollisuuden harjoittaa mielivaltaa ja rosvoamista. Tämän takia Caesar Italiaan palattuaan jätti-kin panematta Dolabellan vastuuseen eikä silloin, kun hänet valittiin kolmannen kerran konsuliksi, ottanut virkatoverikseen Antoniusta, vaan Lepiduksen. Sitä paitsi hän vaati Antoniuksen suorittamaan maksun Pompeiuksen talosta, jonka tämä oli huutokaupassa huutanut. Se pahoitti Antoniuksen mieltä, ja sittemmin hän selitti, ettei ollut lähtenyt Caesarin mukaan Afrikan sotaretkelle, koska ei ollut saanut aikaisemmista palveluksistaan riittävää korvausta. Kuitenkin näyttää siltä, että Caesar tiukalla suhtautumisellaan hänen edesottamuksiinsa vieroitti häntä paljon hänen aikaisemmasta hillittömästä ja irstaasta elämästään. Parannet-

tuaan näin tapojaan hän päätti mennä avioliittoon, ja niin hän otti vaimokseen kansankiihottaja Clodiuksen entisen puolison Fulvian. Tällä ei ollut harrastusta kodin tehtäviin eikä askareisiin eikä hän myöskään tyytynyt olemaan vain tavallisen miehen komentaja, vaan hän tahtoi olla muita hallitsevan ja sotajoukkoja komentavan miehen käskijä. Näin ollen Kleopatran olisi tullut taidostaan pitää Antonius vallassaan maksaa palkkio oikeastaan Fulvialle, sillä hänen saadessaan Antoniuksen tämä oli jo Fulvian myöntäväiseksi ja naisten tahtoon taipuvaksi muokkaama. Muutoin Antonius koetti leikkipuheilla ja poikamaisilla kujeilla huvittaa Fulviaansa. Kun Caesar Espanjassa saavuttamansa voiton jälkeen oli marssimassa kotiin, Antonius monien muiden mukana lähti häntä vastaan. Mutta kun äkkiä levisi huhu, että Caesar oli kaatunut ja että viholliset olivat lähestymässä, hän palasi Roomaan, puki ylleen orjan vaatteet ja meni kotiinsa, jossa ilmoitti tuoneensa kirjeen Antoniukselta. Fulvian eteen vietyinä hän kätki kasvonsa, ja kun tämä ennen kirjeen vastaan ottamista huolestuneena kysyi, oliko Antonius elossa, hän ojensi äänettömästi kirjeen. Kun Fulvia nyt ryhtyi avaamaan kirjettä lukeakseen sen, Antonius hyppäsi hänen kaulaansa ja suuteli häntä rajusti. Tämän yhden hänen monista kujeistaan olen asian valaisemiseksi kertonut.

Kun Caesar oli paluumatkalla Espanjasta, kaikki Rooman ensimmäiset miehet menivät monen päivämatkan päähän häntä vastaan. Suurinta huomaavaisuutta Caesar kuitenkin osoitti Antoniukselle. Tämän hän otti viereensä vaunuihin, joilla hän Italian halki teki matkaansa. Taakse samoihin vaunuihin pääsivät Brutus Albinus ja Caesarin sisaren poika Octavius, joka sittemmin sai nimen Caesar ja josta tuli pitkäaikaisin Rooman hallitsija. Kun Caesar sitten valittiin viidennen kerran konsuliksi, hän otti heti Antoniuksen virkatoverikseen. Myöhemmin hän aikoi kokonaan luopua

virastaan Dolabellan hyväksi, ja hän ilmaisi jo tahtonsa senaatille. Mutta tätä Antonius asettui vastustamaan. Kun hän syyti herjauksia Dolabellaa vastaan, tämä vastasi samalla mitalla. Häveten heidän säädyttöntä käytöstään Caesar poistui istunnosta, mutta palasi kohta takaisin julistaakseen Dolabellan konsuliksi. Kun Antonius nyt huusi, että ennemerkit ovat epäsuotuisat, Caesar luopui Dolabellan mielipahaksi tämän ehdokkuudesta. Muutoin katsottiin, että Caesar suhtautui häneen yhtä yliolkaisesti kuin Antoniukseseenkin. Hän näet sanoi, kun joku koetti herättää hänessä epäluuloja näitä molempia kohtaan, ettei hän pelkää näitä lihavia ja komeatukkaisia herroja, vaan noita kalpeita ja laihoja, millä hän tarkoitti Brutusta ja Cassiusta, joiden salaliiton uhrina hän sittemmin saikin heittää henkensä.

Näiden yllyttäjäksi Antonius joutui vastoin tahtoaan karjanjumala Lupercuksen juhlaa, Lupercaliaa, Roomassa viettäessä. Tilaisuudessa oli läsnä Caesar, ja hän istui triumfin viettäjän pukuun pukeutuneena forumin puhujalavalla ja katseli juoksijoiden näytöstä. Näytökseen, jossa öljyllä ruumiinsa voidelleet juoksijat leikkiä laskien lyövät nahka-piiskoilla kohtaamiaan henkilöitä, ottaa lukuisasti osaa ylhäisiin perheisiin kuuluvia nuorukaisia sekä virkamiehiä. Nyt oli juoksijoiden joukossa myös Antonius, ja hän välittämättä esi-isiltä perityistä juhlamenoista juoksi laakereilla koristettu diadeemi kädessä puhujalavan luo ja koetti juoksukumppaneittensa harteille kohotettuna asettaa sen Caesarin päähän. Näin hän tahtoi osoittaa, että Caesar oli arvokas kuninkaaksi. Kun tämä viittoi vastaan ja taivuttauu syrjään, kansa nosti äänekkään riemuhuudon. Antonius teki uuden yrityksen, mutta uudestaan Caesar sen torjui, ja näin jatkui vielä pitkän aikaa. Heidän näin taistellessaan kohottivat Antoniukselle hyväksymishuutoja vain jotkut hänen kumppaneistaan, jota vastoin koko kansa oli äänessä, kun

Caesar teki vastaliikkeitä. Oli toden totta kummallista, että kansa, joka jo oikeastaan oli alistunut kaikkiin niihin rajoi-
tuksiin, joita kuningasvalta tuo mukanaan, näin tahtoi tor-
jua nimen kuningas, ikään kuin siitä yksin olisi johtunut
vapauden menetys. Närkästyneenä Caesar vihdoin nousi pai-
kaltaan ja työntäen togansa syrjään ja paljastaen kaulansa
huusi, että hän on valmis ottamaan iskun keneltä tahansa.
Diadeemin, joka oli asetettu eräälle hänen kuvapatsaistaan,
kansantribuunit korjasivat talteensa. Kansa kulki heidän
perästään hyväksymishuutoja kaiutellen, mutta Caesar erotti
heidät virasta.

Tämä antoi Brutukselle ja Cassiukselle ja heihin liitty-
neille uutta rohkeutta. Valitessaan joukkoonsa luotetuim-
pia ystäviään salaliittolaiset pohtivat myös Antoniuksen so-
pivaisuutta, ja muut kannattivatkin hänen mukaanottamis-
taan, mutta Trebonius teki vastaväitteitä. Tämä kertoi jo
silloin, kun roomalaiset menivät ottamaan Espanjasta pa-
laavaa Caesaria vastaan, vihjaisseensa Antoniukselle hiljaa
ja varovaisesti tuumasta, hän kun oli tämän matka- ja telt-
tatoveri. Antonius oli asian ymmärtänyt eikä ollut sitä kan-
nattanut, mutta ei myöskään ollut siitä mitään ilmoittanut
Caesarille, vaan oli pitänyt sen omana salaisuutenaan. Sit-
ten tehtiin kysymys, oliko Caesarin tultua murhatuksi myös
Antonius tapettava. Tätä Brutus kuitenkin vastusti, sillä
hänen mielestään lain ja oikeuden puolesta suoritettun teon
piti olla kirkas ja puhdas. Mutta koska salaliittolaiset pel-
käsivät Antoniuksen mahtia ja hänen virkamiehenä nautti-
maansa arvovaltaa, muutamat heistä saivat tehtäväkseen pi-
dättää häntä senaatin ulkopuolella keskustelemalla hänen
kanssaan innokkaasti sen aikaa, kun Caesar astui sisälle ja
teko pantiin täytäntöön.

Kaikki tapahtuikin, niinkuin oli suunniteltu. Caesarin
heitettyä henkensä senaatissa Antonius pukeutui heti orjaksi
ja piiloutui. Mutta kun hän näki, että murhaajat eivät

ryhtyneet väkivallan tekoihin ketään vastaan, vaan ainoastaan kokoontuivat Capitoliumille, hän kehoitti heitä laskeutumaan alas luvaten heille poikansa panttivangiksi. Sitten hän itse piti Cassiukselle ja Lepidus Brutukselle pidot. Hän kutsui myös kokoon senaatin ja ehdotti itse armahdusta ja maakuntia Cassiukselle ja Brutukselle. Senaatti hyväksyi nämä ehdotukset. Senaatti päätti myös olla muuttamatta mitään Caesarin säädöksistä. Kaikkien kunnioittamana Antonius poistui senaatista, sillä hän näytti estäneen kansalaissodan syttymisen sekä toimineen tänä vaikeana ja erittäin levottomana hetkenä kaukonäköisesti ja valtion parasta tarkoittaen. Pian hän kuitenkin muutti mieltään, sillä hänen nauttimansa kansansuosio antoi hänelle toiveita päästä valtion ensimmäiseksi mieheksi, kunhan vain Brutus olisi tieltä poissa. Kun sitten Caesarin hautajaisia vietettiin, hän piti forumilla tavanmukaisen hautajaispuheen. Nähdessään kansan olevan ylen määrin liikutuksen vallassa ja kiihtyneenä hän puheessaan monin kääntein ylisti vainajaa ja valitti ja paheksui murhatekoa. Puheensa lopussa hän kohotti vainajan veren tahrinat ja tikarien reikiä täynnä olevat vaatteet kaikkien nähtäväksi ja nimitti näin katalan teon suorittajia väkivallantekijöiksi ja salamurhaajiksi. Tämä saattoi ihmiset sellaisen kiihtymyksen valtaan, että he lähtivät heti kasaamaan penkkejä ja pöytiä sekä polttivat Caesarin ruumiin jo forumilla ja sieppasivat sitten roviosta kekäleitä ja juoksivat ahdistamaan murhaajien taloja.

Brutus miehineen pakeni nyt kaupungista, ja Caesarin ystävät liittyivät Antoniuksen ympärille. Caesarin puoliso Calpurnia siirretti luottamuksellisesti kodistaan suurimman osan miesvainajansa varoja, kaikkiaan noin neljätuhatta talenttia, Antoniuksen käytettäväksi. Tämä sai myös Caesarin paperit, joihin hänen määräyksensä ja säädöksensä oli merkitty muistiin. Lisäten näihin omiaan Antonius nimitti nyt mieltään myöten virkamiehiä ja senaattoreja, muutamia

henkilöitä hän kutsui maanpaosta takaisin ja muutamia vapautti vankeudesta, Caesar kun oli muka kaikki näin määrännyt. Roomalaiset sanoivat näitä kaikkia sitten pilkallisesti manalan lautturin miehiksi, koska he, kun heidän asiansa sittemmin otettiin tutkittaviksi, vetosivat vainajan papereihin. Muutoinkin Antonius toimi diktaattorin tapaan, sillä hän oli itse konsuli ja kaksi hänen veljistäänkin oli virkamiehiä, Caius preetori ja Lucius kansantribuuni.

Tällä tavalla olivat asiat, kun nuori Caesar saapui Roomaan. Tämä jo aikaisemmin mainittu Caesarin sisaren tyttären poika ja vainajan perijäksi määrätty nuorukainen oli murhan tapahtuessa ollut Apolloniassa. Heti kun hän kävi tervehtimässä Antoniusta vainajan ystävänä, hän muistutti tätä hänen haltuunsa uskotuista varoista. Jokaiselle Rooman kansalaiselle olisi näet Caesarin testamentin määräyksen mukaan tullut suorittaa seitsemänkymmentäviisi denaaria. Antonius aikoi ensin päästä hänestä suhtautumalla häneen ylimielisesti kuin poikaseen ikään. Hän sanoi häntä aivan jättömäksi, kun hän vailla tervettä ymmärrystä ja vaikutusvaltaisia ystäviä tahtoi ottaa kantaakseen sellaisen jättimäisen taakan kuin Caesarin perinnön. Mutta kun nuorukainen ei tästä välittänyt, vaan vaati rahoja itselleen, Antonius ei tyytynyt pelkästään häntä sättimään, vaan rupesi lisäksi kaikin keinoin vastustamaan hänen pyrkimyksiään. Kun hän haki kansantribuunin virkaa, Antonius asettui vastarintaan, ja kun hän senaatin päätöksen perusteella aikoi pystyttää ottoisälleen kultaisen tuolin, Antonius uhkasi panna hänet vankeuteen, jollei hän lakkaa kalastelemasta kansansuosiota. Mutta tällöin nuorukainen heittäytyi Ciceron ja muiden Antoniuksen vihamiesten syliin. Kun hän saatuaan näiden avulla senaatin tuen ja omalla käyttäytymisellään kansan kannatuksen ryhtyi kokoamaan siirtokunnista sotajoukkoja, Antonius pelästyí ja ryhtyi hänen kanssaan Capitoliumilla neuvotteluihin, jolloin saatiinkin aikaan

sopimus. Seuraavana yönä nukkuessaan Antonius näki kummallisen unen: salama iski hänen oikeaan käteensä. Muutamien päivien kuluttua levisi huhu, että Caesar väijyi hänen henkeään. Caesar kumminkin kielsi hautovansa mitään juonia, mutta ei saanut Antoniusta sanojaan uskomaan. Vanha viha alkoi nyt uudelleen loimuta, ja molemmat kiersivät ympäri Italiaa suurin palkinnoin värväämässä siirtokuntiin asettuneita reserviläisiä ja kilpajuoksua pitäen houkuttelemassa puolelleen jo lippujen alla olevia joukkoja.

Kaupungissa oli tähän aikaan suurin vaikutusvalta Cicerolla. Tämä mies, joka kiihotti koko maailmaa Antoniusta vastaan, sai vihdoinkin aikaan, että senaatti julisti Antoniuksen isänmaan viholliseksi, myönsi Caesarille liktorisaattueen ja sotapäällikön arvomerkit ja lähetti saman vuoden konsulit, Pansan ja Hirtiuksen, karkottamaan Antoniuksen Italiasta. Mutinan luona nämä kävivät Antoniusta vastaan taisteluun, johon otti osaa myös heidän mukanaan seurannut Caesar. Siinä he voittivat vastustajansa, mutta kaatuivat itse molemmat.

Pakomatallaan Antonius joutui moneen tukalaan tilanteeseen, mutta tukalimpaan nälän takia. Hän oli kuitenkin luonteeltaan sellainen, että hän kovia kolauksia saadessaan kohosi varsinaisen minänsä yläpuolelle ja että hän onnettomuuden kohdatessa oli tosi sankari. Tosin jokainen vaaralliseen asemaan jouduttuaan tuntee itsessään olevan sankarin ainesta, mutta ei kaikilla ole tällöin voimaa seurata sitä, mitä ihailevat, ja olla seuraamatta sitä, mitä häpeävät, vaan noudattavat heikkoudessaan tavallista tottumuustaan ja antavat rohkeutensa lannistua. Tuolla vaarallisella pakomatalla Antonius oli sotilailleen oivallinen esikuva. Hän, herkutteluun ja ylellisyyteen tottunut mies, joi tyytyväisenä likaista vettä ja käytti ravinnokseen raakoja hedelmiä ja juuria. Kerrotaan, että pakolaiset söivät myös puiden kuorta, ja Alppeja ylittäessään he sammuttivat näl-

käänsä eläimillä, joita aikaisemmin oli pidetty syötäväiksi kelpaamattomina.

Antonius suuntasi matkansa Alppien tuolla puolella olevien joukkojen luokse. Näitä komensi Lepidus, jota pidettiin Antoniuksen ystävänä ja jonka oli monesta Caesarin taholta hänen hyväkseen tulleesta ystävyuden osoituksesta tätä kiittäminen. Mutta saavuttuaan perille ja pystytettyään leirinsä paikalla olleiden joukkojen lähelle Antonius sai turhaan odotella ystävyuden ilmauksia. Päästäkseen umpikujasta hän päätti nyt etsiä pelastusta rohkeudestaan. Mutinassa kärsimänsä tappion jälkeen hän oli jättänyt tukkansa hoitamatta ja kasvattanut partansa tuuheaksi. Nyt hän meni tummaan viittaan pukeutuneena Lepiduksen vallien lähelle ja alkoi puhua. Kun kuulijoissa hänen murheellinen ulkomuotonsa herätti sääliä ja hänen sanansa vastakaikua, Lepidus käski peloissaan soittamaan torvia, jotta Antoniuksen ääntä ei kuultaisi. Mutta tästä sotilaiden sääli vain kasvoi, he pitivät salaisen neuvottelun ja lähettivät Laeliuksen ja Clodiuksen portoiksi pukeutuneina sanomaan Antoniukselle, että tämän tuli rohkeasti käydä valleja vastaan, sillä siellä olivat monet valmiit ottamaan hänet vastaan ja murhaamaan Lepiduksen, jos hän niin tahtoi. Antonius, joka oli kieltänyt tekemästä Lepidukselle väkivaltaa, pani seuraavana päivänä miehensä liikkeelle ja lähti yrittämään joen ylittämistä. Hän astui itse ensimmäisenä jokeen, ja päästyään sen vastakkaiselle rannalle hän näki monien Lepiduksen sotilaiden kohottavan kätensä ja sen jälkeen alkavan repiä vallin paaluseipäitä. Hän tunkeutui nyt leiriin ja valtasi sen miekan iskutta, mutta Lepidusta hän kohteli ystävällisesti. Hän tervehti tätä isäkseen, ja vaikka kaikki valta oikeastaan oli hänen käsissään, hän salli tämän käyttää imperaattorin nimeä ja nauttia siihen liittyvää kunnioitusta. Tästä oli seurauksena, että häneen liittyi suurlukuisen armeijansa kanssa myös sieltä jonkin matkan pää-

hän leiriytynyt Munatius Plancus. Saatuaan näin aseellista voimaa käytettäväkseen hän ylitti uudestaan Alpit ja vei Italiaan seitsemäntoista legioonaa jalkaväkeä ja kymmenentuhatta ratsumiestä. Lisäksi hän jätti Gallian suojaksi kuusi legioonaa, ja näiden komentajaksi tuli hänen ystävänsä ja juomaveikkonsa Varius, lisänimeltään Cotylo, so. Pikari.

Tällä välin Caesar oli luopunut Cicerosta, koska hän näki tämän ponnistelevan vanhan vapauden palauttamiseksi. Nyt hän kutsui Antoniuksen ystäviensä välityksellä neuvotteluihin, ja kohta nuo kolme miestä kokoontuivat joessa olevalle pikku saarelle hieromaan sopimusta. Neuvottelut kestivät kolme päivää, ja ne tapahtuivat hyvän yhteisymmärryksen vallitessa. Näin jaettiin koko valtakunta kolmeen osaan, ikään kuin se olisi ollut sovinnonhierojain isäperintö. Kysymys henkipatoiksi julistettavista miehistä synnytti kuitenkin paljon erimielisyyttä, koska kukin tahtoi tapattaa vihamiehensä ja pelastaa kannattajansa. Mutta lopuksi raivo, joka kannusti heitä kostamaan vihamiehilleen, voitti sukulaisiin kohdistuneen kunnioituksen ja ystäviä kohtaan tunnetun kiintymyksen, ja niin uhrasi Caesar Antoniukselle Ciceron, Antonius Caesarille enonsa Lucius Caesarin ja he molemmat yhdessä Lepidukselle tämän oman veljen Pauluksen. Toisten tietojen mukaan Lepidus kuitenkin uhrasi veljensä Caesarille ja Antoniukselle, jotka olivat vaatineet tämän tappamista. Minun tietääkseni ei ole koskaan tapahtunut tätä vaihtokauppaa raaempaa ja julmempaa tekoa. Sillä maksaen murhan murhalla he yhtäläisesti tappoivat sekä saamansa että antamansa uhrin. Näin he tekivät kaikkein törkeimmän rikoksen, kun kylmäverisesti antoivat murhata ystävänsä heitä lainkaan vihaamatta.

Sotilaat ympäröivät sitten neuvottelijat ja pyysivät, että sopimus vahvistettaisiin vielä avioliiton siteillä niin, että Caesar ottaisi vaimokseen Antoniuksen puolison Fulvian tyttären Clodian. Ja näin asia sovittiinkin. Nyt seurasi

kolmensadan lainsuojattomaksi julistetun henkilön murhaaminen, niinkuin neuvottelijat olivat sopineet. Antonius oli antanut käskyn, että Ciceron tultua tapetuksi oli hakattava irti paitsi hänen päänsä myös hänen oikea kätensä, jolla hän oli kirjoittanut puheensa Antoniusta vastaan. Kun ne tuotiin hänen eteensä, hän katseli niitä kasvot ilosta loistaen ja riemun kiljahduksia päästellen. Saatuaan kyllikseen tyydytystä niiden katselemisesta, hän käski asettaa ne forumilla olevalle puhujalavalle nähtäväksi. Näin hän uskoi vielä häpäisevänsä vainajaa, mutta osoittikin vain itsensä rikoksentekijäksi ja arvottomaksi valta-asemaan. Hänen enonsa Lucius Caesar pakeni etsittäessä ja takaaajettaessa sisarensa luokse. Kun pyövelit paikalle ilmestyttyään yrittivät tunkeutua tämän taloon, sisar ovella seisoen levitti kätensä ja huusi: »Vasta sitten, kun minut, imperaattorin äidin, olette ensin tappaneet, tapatte Lucius Caesarin.» Tällaisella lujuudella hänen onnistui pelastaa veljensä pyöveleitten kynsistä.

Viha triumvireja vastaan oli Roomassa yleinen, eikä se johtunut yksin proskriptioista, vaan monista muistakin seikoista. Suurimpana syyllisenä pidettiin Antoniusta, koska hän oli Caesaria vanhempi ja Lepidusta vaikutusvaltaisempi. Sitä paitsi hän aina toimista vähänkin vapauduttuaan heittäytyi taas aikaisempaan hekumoivaan ja riettaaseen elämänsä. Sen yhteisen vihan lisäksi, mikä samalla tavalla kohdistui häneen kuin hänen tovereihinsakin, häntä vihattiin vielä erikoisesti hänen hallussaan olevan talon takia. Se oli aikaisemmin kuulunut Pompeius Suurelle, miehelle, joka nautti kunnioitusta yhtä paljon kohtuullisuutensa ja säädyllisen ja kansanomaisen elämäntapansa kuin kolmen triumfinsakin vuoksi. Oli kaikista masentavaa nähdä, että virkamiehiltä, sotapäälliköiltä ja lähettiläiltä estettiin pääsy taloon käännyttämällä heidät töykeästi ovelta takaisin, mutta että sinne päästettiin juopottelevia näyttelijöitä, ilveilijöitä ja

imartelijoita. Näille tuhlattiin vielä melkein kaikki ne varat, jotka väkivaltaisella ja epäoikeudenmukaisella tavalla oli hankittu. Triumvirit eivät näet huutokaupanneet vain murhattujen omaisuutta, vaan he kävivät käsiksi näiden vaimojen ja sukulaistenkin omaisuuteen teetättämällä heitä vastaan ilmiantoja, eivätkä he tyytyneet vain perimään kaikenlaisia veroja, vaan he anastivat myös sekä muukalaisten että omien kansalaistensa Vestan neitsyitten haltuun tallettamia varoja, milloin vain olivat saaneet talletuksista tietää. Mutta kun Antoniukselle ei mikään riittänyt, Caesar vaati saatavat jaetavaksi. Samoin he jakoivat sotajoukon, kun he molemmat läksivät Makedoniaan Brutusta ja Cassiusta vastaan. Lepidukselle he jättivät Rooman hallinnan.

Kun he meren yli purjehdittuaan joutuivat vastakkain vihollisen, Antonius Cassiuksen ja Caesar Brutuksen kanssa, Caesar ei saanut mitään erikoista aikaan, mutta Antonius taisteli aina voittoisasti ja menestyksellisesti. Jo ensimmäisessä taistelussa Brutus tuotti Caesarille perinpohjaisen tappion. Tämä menetti leirinsäkin, ja vähällä oli, ettei hän itse joutunut vihollistensa käsiin. Tosin hän omissa muistelmissaan mainitsee kieltäytyneensä taistelusta erään ystävänsä näkemän unen takia. Mutta Antonius puolestaan voitti Cassiuksen. Muutamat historioitsijat kuitenkin väittävät, että Antonius ei ottanut taisteluun osaa, vaan saapui paikalle vasta sitten, kun vihollista jo ajettiin takaa. Cassiuksen, joka ei tietänyt Brutuksen voitosta, tappoi hänen pyynnöstään ja käskystään muuan hänen uskottu ja vapautettu orjansa Pindaros. Muutaman päivän kuluttua taistelu alkoi uudestaan. Brutus kärsi tappion ja surmasi itsensä. Koska Caesar oli taistelun aikana ollut sairaana, kansa piti voittoa pääasiallisesti Antoniuksen ansiona. Brutuksen ruumiin ääressä seisessaan Antonius muutamain sanoin soimasi vainajaakin veljensä Caiuksen murhasta — Brutus oli näet hänet, kostaakseen Ciceron murhan, Makedoniassa tapattanut — mutta suu-

rimpana syyllisenä tekoon hän kuitenkin sanoi pitävänsä Hortensiusta, ja tämän hän sitten veljensä haudalla tapatti. Brutuksen ruumiin yli hän levitti kallisarvoisen purppuraviitansa ja käski erään vapautetun orjan huolehtia vainajan hautaamisesta. Kun hän myöhemmin kuuli, että hautaaja oli jättänyt polttamatta ruumiin kääreeksi määrätyn purppuraviitan ja pimittänyt huomattavan osan hautajaiskustannuksiin annetusta summasta, hän tapatti miehen.

Taistelun jälkeen Caesar matkusti Roomaan. Lähtiessään hän oli niin sairas, ettei hänen uskottu enää kauan elävän. Antonius sitä vastoin otti mukaansa suuren sotajoukon ja läksi perimään pakkoveroja kaikista itäisistä provinseista. Paljon tuloja ja veroja tarvittiinkin, sillä he olivat luvanneet jokaiselle sotilaalle viisituhatta denaaria. Ensiksi hän saapui Kreikkaan, ja täällä hän aluksi esiintyi moitteettomasti ja hienotunteisesti. Etsien uudenlaista ajanvietettä hän kävi kuuntelemissa oppineitten luentoja, katsomassa kilpailuja ja seuraamassa salamenojuhlia. Esiintyessään tuomarina hän langetti lempeitä tuomioita. Hänelle tuotti iloa, kun häntä sanottiin Kreikan ystäväksi, mutta vieläkin enemmän hän iloitsi, kun hän kuuli itseään nimitettävän Ateenan ystäväksi. Tälle kaupungille hän teki suuria lahjoituksia. Megaralaisetkin tahtoivat näyttää hänelle jotakin Ateenan veroista ja pyysivät häntä käymään katsomassa heidän neuvoshuonettaan. Hän meni ja katsoi, ja kun häneltä kysyttiin, millainen se hänestä oli, hän vastasi: »Pieni ja rappeutunut.» Hän suoritutti myös Apollonin temppelin mittauksia saatukseen sen rakennustyöt päätökseen, kuten oli neuvostolle luvannut.

Jätettyään Kreikan käskynhaltijaksi Lucius Censorinuksen hän läksi Aasiaan nauttimaan sen rikkauksista. Nyt hänen ovilleen alkoi tulvia kuninkaita ja kuninkaiden puolisoita, ja kauneudessa ja lahjojen antamisessa keskenään kilpailen nämä koettivat valloittaa hänen suosionsa. Samaan aikaan

kun kotiin jääneellä Caesarilla oli paljon huolia kapinoista ja sodista, Antonius vietti joutilaita päiviä levossa ja rauhassa. Tällöin hänen intohimonsa taas saivat vallan ja hän alkoi viettää tavanomaista elämäänsä. Hänen hoviinsa kerääntyivät ja sinne pesiytyivät sellaiset miehet kuin kitaransoittaja Anaksenor, kuorolaulujen säestäjä Ksuthos, tanssitaiteilija Metrodoros ja joukko samanlaisia vähäaasialaisia huvitusneuvoksia, jotka julkeudessa ja riehakkuudessa voittivat Italian pahat henget. Ei mitään pidetty paheksuttavana, vaan kaikki oli luvallista. Niin, koko Vähään Aasiaan voitiin pian soveltaa Sofokleen säkeet:

— uhrisauhuun saartuu kaikki kaupunki,
paaanit kaikuu, parku, voihe, voitotus.¹

Kun Antonius sitten matkusti Efesokseen, naiset saattoivat häntä Bakkhoksen palvelijoiksi ja miehet ja pojat satyyreiksi ja Paneiksi pukeutuneina. Koko kaupunki sai leimansa murattiseppeleistä ja thyrsos-sauvoista, harput, pillit ja huihut soivat yhtämittaa, ja kaikki tervehtivät Antoniusta ilontuoja ja onnenantaja Dionysoksena. Tosiasiallisesti hän joillekuille sellainen olikin, mutta suurimmalle osalle kuitenkin julma ja tunnoton. Hän saattoi riistää kunniallisilta ihmisiltä omaisuuden ja antaa sen lurjuksille ja imartelijoille. Antoipa hän vielä elossa olevien ihmisten omaisuuden muka vainajien omaisuutena henkilöille, jotka olivat sitä häneltä pyytäneet. Erään magnesiaalaisen miehen talon hän lahjoitti keittäjälleen, johon hän kertomusten mukaan oli ihastunut tämän valmistaman yhden ainoan aterian johdosta. Hän määräsi myös jokaisen kaupungin maksamaan toisen kerran veronsa. Silloin Hybreas, joka ryhtyi rohkeasti pitämään Vähän Aasian puolta, lausui hänelle seuraavat hiukan varovaiset sanat, joista Antonius ei heti voinut loukkaantua: »Jos sinä katsot voivasi samalta vuodelta periä veron kahdesti, voit

¹ Kuningas Oidipus, 4, 5. O. Mannisen suomennos.

sinä myös järjestää meille samaksi vuodeksi kaksi kesää ja kaksi sadonkorjuuta.» Mainittuaan sitten Vähän Aasian jo suorittaneen kaksisataatuhatta talenttia hän lisäsi suorasukaisen rohkeasti: »Jos sinä et ole niitä saanut, vaadi ne niiltä, jotka ovat ne saaneet. Jos taas olet ne saanut eivätkä ne missään tunnu, silloin on asemamme toivoton.» Nämä sanat tekivät Antoniukseen syvän vaikutuksen. Hän ei näet ollut useinkaan tietoinen siitä, mitä tapahtui, eikä se niinkään paljon johtunut laiminlyönneistä kuin siitä, että hän hyväuskoisena luotti ympäristöönsä ja suoraluontoisena huomasi vilpillisyyden hitaasti. Jos hän taas näki rikoksen tekijän tekoaan syvästi katuvan ja siitä vastuuseen jouduttuaan tunnustavan, hän osoitti korvausta ja rangaistusta määrätessään suurta jalomielisyyttä. Ja useammin hän palkitessaan kuin rangaistessaan näytti ylittävän kohtuuden rajat. Muutoin hänen pilkantekoaan ja purevia puheitaan lievensi se, että hän myös itse antautui pistävän pilkan ja naurun kohteeksi siinä määrin, että nauroi enemmän letkauksen saatuaan kuin toisista sukkeluuksia veistäessään. Mutta tästä oli oma haittansa. Sillä koska hän ei luullut, että nämä suorapuheiset leikinlaskijat voisivat häntä vakavissa asioissa imarrella, hän antoi heidän kiitöksensä viedä itsensä helposti harhaan. Hän ei huomannut, että monet saadakseen imartelunsa tuntumaan vähemmän äitelältä sekoittivat sen joukkoon eräänlaiseksi kirpeäksi maustimeksi suorapuheisuutta ja että he kursailemattomuudellaan ja vastaväitteillään maljojen ääressä koettivat herättää sen vaikutuksen, ettei heidän myöntyväisyytensä ja kannatuksensa vakavissa asioissa muka johtunut suosion tavoittelusta, vaan sisäisestä vakaumuksesta.

Kun Antonius oli luonteeltaan tällainen, Kleopatran rakkaus saattoi hänet lopulliseen turmioon. Se herätti ja pani myllerryksiin monta hänessä vielä uinuvaa ja piilevää intohimoa ja työnsi syrjään ja lannisti kaiken, mitä hyvää ja tervettä hänessä vielä oli ryhtiä antamassa. Tämän rakkau-

den lumoihin hän joutui seuraavalla tavalla. Valmistellessaan Parthiaa vastaan suunnittelemaansa sotaretkeä Antonius lähetti sanan Kleopatralle, että tämän oli saavuttava Kilikiaan vastaamaan syytöksiin, joiden mukaan hän oli antanut suuria rahasummia Cassiukselle ja muutoinkin tukenut tämän sodankäyntiä. Kun sanansaattaja, Dellius, havaitsi Kleopatran kauniiksi ja hänen keskustelutaitonsa viehättäväksi ja valloittavaksi, hän ymmärsi oitis, ettei Antonius tuollaiselle naiselle tekisi mitään pahaa, vaan että tämä päinvastoin saisi hänet heti pauloihinsa. Laskelmoiden pääsevänsä egyptittären suosioon hän sanoi tälle Homeroksen sanoja käyttäen, että piti

Sinne jo kiiruhtaa, korut, kauneet pääll' ihanimmat,¹

eikä tullut pelätä Antoniusta, sillä hän on mitä miellyttävin ja ystävällisin herra. Luottaen Delliuksen vakuutuksiin ja muistaen aikaisemman menestyksensä Caesarin ja Pompeiuksen pojan Caiuksen kanssa tekemisiin jouduttuaan Kleopatra päätteli kykenevänsä kietomaan Antoniuksen pauloihinsa näitä paljon helpommin. Olivathan nämä tulleet tuntemaan hänet silloin, kun hän oli vielä yksinkertainen tyttö, mutta nyt hän joutuisi tapaamaan Antoniuksen iässä, jolloin naiset ovat viehättävimmillään ja kauneimmillaan ja heidän älynsä terävimmillään. Hän ryhtyi kokoamaan lahjoja, kalliita esineitä ja koruja, jollaisia mahtavan ja rikkaan kuningattaren tuli ottaa mukaansa, mutta suurimmat toiveet hän asetti kuitenkin omaan lumoavaan viehätysvoimaansa.

Saatuana tänä aikana lakkaamatta sekä Antoniukselta että tämän ystäviltä kutsukirjeitä hän alkoi jo ylimielisesti ottaa koko kutsun hupaisan leikin kannalta. Hän lähti matkalle ja saapui purressa, jonka peräkeula oli kullattu, Kydnoksen joelle. Tuuli puhalsi sen purppurapurjeita, ja hopeiset aivot löivät veteen huilujen, torvien ja harppujen soiton tahdissa.

¹ Ilias 14, 162. O. Mannisen suomennos.

Kultakirjoisen suojakatoksen alla lepäili korut yllään kuningatar, kuvankauniina kuin Afrodite. Nuoret pojat, jotka olivat kuin maalauksissa kuvatut rakkauden jumalat, leyhyttelivät hänen sivuillaan viuhkoja. Mitä kauneimmat palvelijattaret esiintyivät aallottariksi ja sulottariksi pukeutuneina. Heidät oli sijoitettu ryhmiin, toiset peräkeulaan, toiset maston luokse. Joen rannat täyttyivät erilaisten suitsukkeiden levittämistä ihanista tuoksuista. Kuningattaren purren saavuttua joelle ihmiset alkoivat heti sitä rannoilla seurata. Toiset taas kiiruhtivat kaupungista katsomaan tätä ihanaa näkyä. Tori tyhjjeni väestä, niin että lopuksi vain Antonius jäi tuomarin istuimelleen. Kulovalkean tavoin levisi sanoma, että Afrodite saapuu juhlakulkueessa Dionysoksen luokse tuomaan Aasialle onnea. Antonius lähetti nyt sananviejän pyytämään tulijaa juhlapitoihin. Mutta tämä esitti vaatimuksen, että Antoniuksen piti tulla hänen luokseen. Koska Antonius heti alusta pitäen tahtoi olla kohtelias ja ystävällinen, hän noudatti kutsua ja tuli. Perille saavuttuaan hän näki ylellisyyttä, jota ei voida sanoin kuvata, mutta ennen kaikkea soihtuvalaisimien paljous löi hänet hämmästyksellä. Niitä oli suunnattomasti palamassa kaikkialla, järjestettyinä ja asetettuina eri paikkoihin ja asentoihin neliöiksi ja ympyröiksi, niin että syntyi mitä harvinaisin ja kaunein näky.

Seuraavana päivänä Antonius puolestaan pani toimeen pidot. Hän yritti voittaa edelliset komeudessa ja järjestyksessä, mutta epäonnistui molemmissa suhteissa. Alakynteen jääneenä hän alkoi lasketella sukkeluuksia pitojensa vähäpätöisyydestä ja kehnoudesta. Näistä sukkeluuksista Kleopatra heti huomasi, että Antoniuksessa oli aimo annos tavallista yksinkertaista sotilasta, ja tätä hän turhia siekailematta päätti rohkeasti käyttää hyväkseen. Silminnäkiäjöiden kertomusten mukaan kuningattaren kauneus ei sinänsä ollut ainoalaatuista eikä häikäisevää, mutta hänen käytöksessään oli kiehtovaa hurmaa, ja koko hänen olemuksensa yhdessä

hänen tenhoavan äänenkäyttönsä ja hänen älykkään keskustelutaitonsa kanssa vaikutti mitä kiihoittavimmin. Oli jo nautinto kuulla hänen pelkkää ääntään. Hänen suussaan oli kuin moniäänikertainen soitin, jonka hän saattoi helposti virittää myötäilemään minkä kielen vivahduksia tahansa. Ylen harvoin hän joutui tekemisiin henkilöiden kanssa, joita puhutellessaan hän olisi tarvinnut tulkkia, sillä hän pystyi käymään keskustelua etiopialaisten, troglodyyttien, hebrealaisten, arabialaisten, syyrialaisten, persialaisten ja parthialaisten kanssa. Lisäksi hänen tiedetään osanneen monta muutaakin kieltä, kun sitä vastoin ennen häntä hallinneet kuninkaat eivät olleet vaivautuneet opiskelemaan edes egyptiä, ja monet heistä olivat jopa unohtaneet makedoniankin.

Ja niin sai Kleopatra siinä määrin Antoniuksen valtoihinsa, että tämä lähti hänen mukanaan Egyptiin välittämättä vähääkään siitä, että Roomassa hänen puolisonsa Fulvia kävi hänen puolestaan sotaa Caesaria vastaan, että parthialaisten sotajoukko oli valmiina Mesopotamiassa, mistä Parthian sotapäälliköt asetettuaan suurkuninkaan alaiseksi käskynhaltijaksi Labienuksen uhkasivat hyökätä Syyriaan. Aleksandriassa Antonius riehui ja hullutteli nuorukaisen tavoin ja näin tuhlassi, Antifonin sanoja käyttäkseni, kalleinta omaisuutta, aikaa. Kumppaneineen hän oli perustanut niin sanotun »Matkimattomien seuran», jonka jäsenet pitivät joka päivä toisilleen uskomattoman loisteliaita pitoja. Amfissalainen lääkäri Filotas on kertonut isoisälleni Lampriaalle saaneensa nähdä niiden valmisteluja. Tuohon aikaan Filotas oli ollut nuori mies, ja hän oli Aleksandriassa harjoittanut lääketieteen opintoja. Muudan hovin keittäjä, johon hän oli tutustunut, oli pyytänyt häntä kerran katsomaan kalliin ja komean päivällisen valmistamista. Nähtyään keittiössä kaikenlaisen muun lisäksi paistinvartaisissa kahdeksan villisikaa Filotas oli alkanut ihmetellä pitovieraiden lukuisuutta. Silloin keittäjä oli naurahtaen sanonut, ettei pitovieraita ollut

suinkaan paljon, vaan siinä kahdentoista paikkeilla, mutta että jokaisen ruokalajin täytyi pöytään vietäessä olla parhaimmassa maukkaudessaan, ja sitä se ei ole, jollei sitä tarjota juuri oikealla hetkellä. Saattoi näet sattua, että Antonius vaati aterialla heti tai ehkä vähän myöhemmin — hän saattoi ensin kärkeä tuomaan juomia tai saattoi syntyä vilkas keskustelu. Tällaisten tapausten varalta keittäjä sanoi olevan aina useita aterioita valmisteilla, sillä yksi ei riittänyt, kun oli mahdotonta tietää, voitaisiinko se tarjota sen ollessa maukkaimmillaan. Filotas oli vielä kertonut, että hän myöhemmin oli tullut läheiseksi ystäväksi Antoniuksen ja Fulvian pojan kanssa ja että hän oli kumppaneineen useasti aterioinut tämän luona, silloin kun nuorukainen ei syönyt isänsä pöydässä. Tällaisella aterialla nuori Antonius oli kerran tukkinut erään äänekkäällä vuorosanoillaan närkästystä herättäneen lääkärin suun seuraavalla päätelmällä: »Tilanteesta riippuen on kuumeessa olevalle annettava kylmää vettä. Jokainen, joka kiihtyy liiaksi, on tilanteesta riippuen kuumeessa. Siis jokaiselle kiihdyksissä olevalle on annettava kylmää vettä.» Kun mies nolostuneena ei enää sanonut sanaakaan, Antoniuksen poika puhkesi nauramaan ja sanoi viitaten kädellään pöytänsä, joka oli täynnä suuria ja arvokkaita astioita: »Nämä kaikki minä lahjoitan sinulle, Filotas.» Tämä oli tarjouksesta ystävällisesti kiittänyt, mutta hänestä oli ollut kaukana ajatus, että sen ikäisellä pojalla olisi ollut oikeus tehdä niin suuri lahjoitus. Jonkin ajan kuluttua muudan orjapoika toi hänelle kuitenkin astiat koriin pakattuina ja kehoitti häntä merkitsemään ne sinetillään. Kun Filotas ei tahtonut ottaa lahjaa vastaan, poika sanoi hänelle: »Mitä sinä, hölmö, siinä turhia ujostelet. Etkö tiedä, että lahjoittaja on Antoniuksen poika ja että hän kyllä uskaltaa lahjoittaa tällaiset astiat, vaikka ne olisivat kulta. Mutta noudata kuitenkin neuvoani ja muuta ne heti rahaksi, sillä voihan sattua, että hänen isänsä rupeaa kai-

paamaan niistä yhtä ja toista niiden antiikki- ja taidearvon takia.» Tällaisia tapauksia isoisäni kertoi minulle Filotaan usein hänen seurassaan muistelleen.

Kleopatra, joka tunsi enemmän kuin ne neljä viekoituskeinoa, jotka Platon mainitsee, osasi Antoniusta hyvällä tuulella pitääkseen aina keksiä uusia nautintoja ja uusia huvituksia, olipa sitten kysymys vakavista toimista tai leikistä. Koskaan hän ei hellittänyt otettaan Antoniuksesta eikä poistunut hänen luotaan yöllä eikä päivällä. Antoniuksen kanssa hän pelasi noppaa, Antoniuksen juomingeissa hän oli mukana ja Antoniuksen kanssa hän teki metsästysretkiä. Kun Antonius suoritti aseharjoituksia, hän oli niitä katsomassa. Milloin Antonius öisin kierteli ympäri kaupunkia koputtelemassa asukkaitten oviin ja ikkunoihin ja häiritsemällä leikkihuudoin porvarien unta, Kleopatra oli myös mukana palvelustytöksi pukeutuneena. Tällaista ilonpitoa harjoittaessaan Antonius aina sai haukkumaryöppyjä niskaansa, tulipa hän monta kertaa aika lailla mukiloiduksikin. Useimmat kuitenkin melua kuullessaan aavistivat Antoniuksen olevan liikkeellä eivätkä välittäneet asiasta sen enempää. Hänen hulluttelunsa jopa huvittivatkin aleksandrialaisia, ja he ottivat niihin itsekkin kohtuuden rajoissa iloisesti osaa. Heillä oli tapana sanoa, että Antonius esittää roomalaisille murhenäytelmää, mutta heille huvinäytelmää. Olisi turhaa kertoa tässä enemmän hänen loputtomista kujeistaan, ja siksi rajoitun seuraavaan. Kerran hän oli Kleopatran kanssa ongella, mutta kun hänellä ei ollut onnea, hän käski kalastajia sukeltamaan ja pistämään salaa hänen koukkuunsa heidän pyydystämiään kaloja. Näin tapahtuikin pari kolme kertaa, mutta egyptitär huomasi juonen. Hän kertoi asian kuin suurena ihmeenä ystävilleen ja pyysi näitä tulemaan seuraavana päivänä katsomaan tällaista kalansaalista. Moni lähti aluksineen mukaan, ja kun Antonius oli heittänyt siimansa veteen, Kleopatra käski erään palvelijansa huomiota

herättämättä sukeltaa ja kiinnittää hänen kumppaninsa koukuun suolatun Mustan meren kalan. Luullen kalan napanneen Antonius veti ongen vedestä, ja nytpä tietenkin kaikki nauroivat sydämensä pohjasta. Sitten Kleopatra sanoi Antoniukselle: »Jätä, itsevaltiat, meille, Faroksen ja Kanoboksen kuninkaille, ongenvapa. Sinun saaliinasi olkoot kaupungit, valtakunnat ja maanosat.»

Viettäessään aikaansa tällaisissa joutavissa ja poikamaisissa puuhissa Antonius sai kaksi tiedonantoa. Ensimmäinen sisälsi, että hänen veljensä Lucius ja vaimonsa Fulvia, jotka oltuaan ensin sotajalalla toisiaan vastaan olivat yhdessä nostaneet aseensa Caesaria vastaan, olivat kärsineet perinpohjaisen tappion ja paenneet Italiasta. Toinen yhtä mamentava tieto kertoi, että Labienus oli parthialaisen sotajoukon keralla ryhtynyt alistamaan valtaansa koko Eufratista ja Syyriasta Lyydiaan ja Jooniaan asti ulottuvaa Vähää Aasiaa. Nyt hän ikään kuin vaivoin herättyään unesta ja kohmelosta lähti estämään parthialaisten voittokulkua. Saavuttuaan Foinikiaan hän sai Fulvialta kirjeen, joka oli täynnä syytöksiä, ja tämän takia hän lähtikin Italiaan mukanaan kaksisataa laivaa. Purjehduksen aikana hän otti eri satamista mukaansa Italiasta paenneita ystäviään, ja näiltä hän sai tietää Fulvian aiheuttaneen koko sodan. Tämä muutoinkin riidanhaluinen ja uhmaileva nainen oli näet laskenut, että levottomuuksien syttyessä Italiassa Antonius jättäisi Kleopatran. Mutta nyt sattui niin, että Fulvia Antoniuksen luokse matkalla ollessaan sairastui ja sitten kuoli Sikyonin kaupungissa. Tämä tapaus teki sovinnon Caesarin kanssa mahdolliseksi. Kun Caesar sitten hänen Italiaan saavuttuaan ei näyttänyt häntä mistään syyttävän ja hän itse siirsi Fulvian niskoille kaiken syyn, joka tahdottiin lukea hänen viakseen, heidän yhteiset ystävänsä ryhtyivät poistamaan erimielisyyden aiheita ja saivatkin syntymään heidän välilleen täydellisen sovinnon. Valtakunnan alue jaettiin

nyt niin, että rajaksi määrätyn Joonian meren itäpuolella olevat alueet sai hallitakseen Antonius ja sen länsipuolella olevat maat Caesar, kun taas Lepidus sai Afrikan. Konsuleina tulivat sopimuksen mukaan vuoron perään olemaan heidän ystävänsä, milloin he itse eivät tahtoneet hoitaa konsulinvirkaa.

Vaikkakin kaikki näytti näin olevan järjestyksessä, kaipasi sopimus vielä varmempaa vakuutta, ja sattuma antoi tässäkin apuaan. Caesarilla oli häntä vanhempi eri äitiä oleva sisar nimeltä Octavia. Tämän äiti oli nimeltään Ankharia, Caesarin äidin nimi taas oli Atia. Caesar oli erityisesti kiintynyt tähän sisarensa, joka kaikkien todistuksen mukaan oli mitä jaloin nainen. Puolisonsa Caius Marcelluksen jokin aika sitten kuoltua hän oli tähän aikaan leski, ja kun tauti oli temmannut Fulviankin, voitiin Antoniustakin pitää leskenä. Tosin tämä ei kieltänyt suhdettaan Kleopatraan, mutta kielsi aikovansa mennä hänen kanssaan avioliittoon, väittipä päinvastoin koko järkensä voimalla taistelevansa tällaista ajatusta ja egyptitärtä kohtaan tuntemaansa rakkautta vastaan. Kaikki kannattivat Antoniuksen ja Octavian avioliittoa, sillä uskottiin, että Octavia, joka oli erikoisen kaunis sekä lisäksi ylevä ja älykäs, Antoniuksen puolisona harvinaisten avujensa nojalla epäilemättä myös voittaisi Antoniuksen rakkauden ja tulisi sovittamaan ristiriidat ja tuottamaan valtakunnalle onnea ja menestystä. Kun asioista oli molemmin puolin sovittu, lähdettiin Roomaan viettämään häitä. Koska laki kielsi leskivaimoa menemästä uudestaan naimisiin, ennen kuin kymmenen kuukautta edellisen miehen kuolemasta oli kulunut, senaatti päätti tässä tapauksessa antaa erivapauden.

Sextus Pompeiuksen oli onnistunut yhä pitää hallussaan Sisilia, ja täältä käsin hän hävitti Italian rannikkoseutuja ja teki kaappajaaloillaan, joiden päällikköinä olivat merirosvot Menas ja Menekrates, meriliikenteen vaaranalaiseksi.

Kun hän oli osoittanut ilmeistä ystävällisyyttä Antoniukselle — hän oli ottanut luokseen tämän äidin ja Fulvian, kun nämä yhdessä olivat paenneet Italiasta — päätettiin myös hänen kanssaan tehdä sovinto. Järjestettiin kohtaaminen Misenumin niemellä aallonmurtajan luona, ja neuvotteluja käytäessä Pompeiuksen laivasto oli ankkurissa niemen edustalla, Antoniuksen ja Caesarin maajoukot rannikolla rivistössä. Syntyneen sopimuksen ehdot kuuluivat, että Pompeiuksen hallittavaksi annettiin Sardinia ja Sisilia ja että hänen oli pidettävä meri vapaana merirosvoista sekä hankittava Roomaan tietty määrä viljaa. Sitten sopimuskumppanit päättivät pitää toisilleen pitoja, ja arpa määräsi Pompeiuksen aloittamaan. Antoniuksen kysyttyä, missä hän juhlat järjestää, Pompeius vastasi kuusisoutuiseen komentolaivaansa viitaten: »Tuolla, sillä se on ainoa talo, jonka olen isältäni Pompeiukselta perinyt.» Näillä sanoillaan hän tahtoi pistellä Antoniusta, jolla oli hänen isänsä entinen talo hallussaan. Hän laitatti nyt jonkinlaisen sillan niemestä sen edustalla ankkurissa olevaan laivaansa ja otti vieraansa sydämellisesti vastaan. Kun juhlatuulelle päässeet herrat parhailtaan laskivat leikkiä Antoniuksen ja Kleopatran suhteista, merirosvo Menas tuli Pompeiuksen luokse ja kuis-kasi hänen korvaansa: »Tahdotko, että katkaisen laivan ankkuriköydet ja teen sinusta, Sisilian ja Sardinian hallitsijasta, koko Rooman valtiaan.» Kuultuaan tämän Pompeius vaipui lyhyeksi ajaksi mietteisiinsä, minkä jälkeen hän sanoi Menaalle: »Se sinun olisi pitänyt tehdä minulle siitä mitään ilmoittamatta, mutta nyt annamme asioiden olla niin kuin ne ovat. Minä en tahdo olla valani rikkoja.» Käytyään sitten vastavierailulla molempien luona Pompeius palasi Sisiliaan.

Kaikkien riitakysymysten saatua sovinnollisen ratkaisun Antonius lähetti Ventidiuksen edellään Vähään Aasiaan panemaan sulun parthialaisten jatkuvalle etenemiselle. Osoit-

taakseen vielä Caesarille vilpitöntä ystävyyttään hän antoi nimittää itsensä Julius Caesarin papiksi. Kaikissa valtiollisissa ja muissa tärkeissä asioissa molemmat muutoinkin toimivat yhdessä ja ystävinä. Kuitenkaan Antoniukselle ei voinut olla tuottamatta mielihapaa, että hän heidän hovin vuoksi kilpaillessaan aina jäi alakynteen. Egyptistä hän oli tuonut mukanaan astrologin, joka sanoi hänelle peittelemättä, lieneekö sitten puhunut Kleopatran mieliksi tai ollut aivan vakavissaan, että hänen onnentähteään, joka muutoin oli suurin ja loistavin, himmensi Caesarin tähti, minkä vuoksi hänen oli poistuttava tämän luota mahdollisimman kauaksi. »Ja sinun suojelushenkesi», hän lisäsi, »pelkää Caesarin suojelushenkeä. Se on aina itseksensä ollessaan reipas ja ylväs, mutta tulee Caesarin suojelushengen sitä lähestyessä ryhdistömäksi ja pelkurimaiseksi.» Kaikki seikat näyttivätkin todistaneen egyptiläisen olleen oikeassa. Milloin nuo miehet ajan kuluksi heittivät arpaa tai pelasivat noppaa, oli panoksena mitä tahansa, Antonius näet joutui aina häviölle. Ja milloin he panivat kukkonsa tai viiriäisensä tappelemaan, Caesarin linnut aina voittivat. Tällaisten asioiden tuottama hiljainen harmi sai Antoniuksen kuuntelemaan tarkkaavammin egyptiläisen kehoituksia, ja niin hän jätti etunsa kotimaassa Caesarin valvottaviksi ja lähti Italiasta. Octavian, joka jo oli lahjoittanut hänelle tyttären, hän otti mukaansa Kreikkaan asti. Viettäessään talvea Ateenassa hän sai kuulla, että Ventidiusta oli hänen sodankäynnissään seurannut menestys. Hän oli iskettyään yhteen parthialaisten kanssa voittanut Labienuksen, joka taistelussa oli saanut surmansa, sekä lisäksi Franipateen, Orodes kuninkaan taitavimman sotapäällikön. Ilostuneena tällaisista uutisista hän piti kreikkalaisille komeat pidot ja järjesti Ateenassa juhlakisat. Imperaattorin arvonmerkkinsä hän silloin jätti asuntoonsa ja esiintyi yleisön edessä kisojenjärjestäjän sauva kädessään, vaippa yllään ja kreikkalaiset kengät jalassaan. Vieläpä hän

kävi painimaan nuorukaisten kanssa ja selätti heidät toisen toisensa jälkeen.

Kun tuli hänen oma aikansa lähteä sotaan, hän hankki itselleen pyhän öljypuun lehvistä valmistetun seppeleen ja otti erään vanhan ennustuksen perusteella mukaansa täyden ruukullisen Klepsydran vettä. Tällä välin Ventidius iski Kyrrestikessä yhteen kuninkaan pojan Pakoroksen kanssa, joka uudelleen suuri parthialainen armeija johdossaan oli hyökännyt Syyriaan. Menetettyään taistelussa suunnattomasti miehiä, joista ensimmäisten joukossa kaatui itse Pakoros, vihollinen lähti hillittömään pakoon. Tämä maineikkaimpiin luettava voitto antoi roomalaisille täyden hyvityksen Crassuksen kärsimästä tappiosta ja tunki parthialaiset, jotka nyt jo olivat kärsineet kolme peräkkäistä tappiota, takaisin Meediaan ja Mesopotamiaan. Antoniuksen kateutta peläten Ventidius jätti kuitenkin parthialaisten takaa-ajon kesken ja tyytyi saattamaan luopuneita valtioita kuuliaisuuteen. Suljettuaan Antiokhoksen, Kommagenen kuninkaan, Samosatan kaupunkiin, hän ryhtyi tätä piirittämään. Kun Antiokhos tällöin tarjoutui maksamaan tuhat talenttia korvaukseksi ja lupasi tunnustaa Antoniuksen ylivallan, Ventidius kehoitti häntä kääntymään Antoniuksen puoleen, tämä kun joukkoineen oli jo saapunut lähelle. Antonius oli näet kieltänyt Ventidiusta tekemästä sopimusta Antiokhoksen kanssa, sillä hän tahtoi ainakin yhden urotyön merkitä omiin nimiinsä, ettei niissä kaikissa olisi Ventidiuksen leimaa. Mutta kun piiritetyt menetettyään kunniallisten ehtojen toiveet tekivät mitä sisukkaimmin vastarintaa ja kun piiritys näin ollen näytti muodostuvan loputtomaksi, Antoniuksen täytyi saamattomuuttaan häveten ja tarjottujen ehtojen hylkäämistä katuen tehdä sovinto Antiokhoksen kanssa ja olla iloinen, kun sai tältä kolmensadan talentin korvauksen. Suoritettuaan sitten Syyriassa joitakin järjestelytoimenpiteitä hän palasi Ateenaan. Palkittuaan

Ventidiusta asianmukaisesti hän lähetti tämän Roomaan viettämään triumfia. Tämä mies on meidän päiviumme asti ollut ainoa, joka on viettänyt triumfin parthialaisista saadun voiton kunniaksi. Hän oli alhaista syntyperää ja sai kiittää Antoniuksen ystävyyttä siitä, että pääsi suorittamaan suuria tekoja. Mutta näyttäessään olevansa hänelle uskottujen tehtävien arvoinen hän samalla todisti oikeaksi, mitä on sanottu Caesarista ja Antoniuksesta, nimittäin että näiden sodilla on ollut enemmän menestystä silloin, kun muut kuin he itse ovat niitä johtaneet. Niin myös Sossius, Antoniuksen sotapäällikkö, saavutti Syyriassa huomattavia voittoja, ja Canidius, jonka Antonius oli määrännyt Armeniaan jätettyjen joukkojen päälliköksi, voitti paitsi armenialaiset myös iberialaisten ja albanialaisten kuninkaat ja tunkeutui Kaukasiaan asti. Näiden voittojen johdosta Antoniuksen nimen ja vallan maine kasvoi barbaarien keskuudessa.

Joidenkin panettelupuheiden johdosta Antonius sitten taas suuttui Caesariin ja läksi toistamiseen Italiaan kolmesataa laivaa mukanaan. Kun Brundisiumin asukkaat eivät päästäneet hänen laivastoaan satamaansa, hän purjehti Tarentumiin. Täällä Octavia, jonka hän oli Kreikasta ottanut mukaansa, pyysi päästä tapaamaan veljeään, ja Antonius suostui pyyntöön. Lahjoitettuaan välillä Antoniukselle toisen tyttären Octavia oli nyt kolmannen kerran raskaana. Matkalla hän tapasi Caesarin sekä tämän ystävät Agrippan ja Maecenaan. Näiden tukemana hän rukoilemalla rukoili veljeään toimimaan niin, ettei hän, onnellinen nainen, tulisi onnettomista onnettomimmaksi. Nythän kaikki ihmiset kunnioittivat häntä kahden mahtimiehen lähimpänä omaisena, toisen puolisona ja toisen sisarena. »Mutta jos sellainen onnettomuus sattuisi», hän sanoi, »että sota syttyisi, niin on epävarmaa kumman sallimus on määrännyt voittamaan ja kumman häviämään, mutta minun kohtaloni olisi molemmissa tapauksissa surkea.» Näiden sanojen hellyttämänä Caesar läksi sovinnollisin mie-

lin Tarentumiin, ja sen asukkaat näkivät mitä hämmästyttävimmän näyn: Maalla oli kaikessa rauhassa valtava sotajoukko, ja rannikon edustalla liikkumattomana mahtava laivasto. Päälliköt upseereineen vaihtoivat tervehdyksiä ja vakuuttelivat toisilleen ystävyyttään. Kun sitten vierailut alkoivat, Antoniuksen vuoro oli ensin toimia isäntänä; siihenkin järjestelyyn Caesar oli suostunut sisarensa takia. Seurasi sitten sopimus, että Caesarin tuli antaa Antoniukselle kaksi legioonaa Parthian sotaa varten ja Antoniuksen Caesarille sata vaskipuskurilla varustettua laivaa. Näiden ehtojen lisäksi Octavia vielä sai heidät myöntymään siihen, että hänen miehensä luovutti hänen veljelleen kaksikymmentä pikapurjehtijaa ja hänen veljensä hänen miehelleen tuhat legioona-sotilasta. Kun sovintoon siis oli päästy, kumpikin lähti suunnalleen. Caesar, joka halusi vallata Sisilian, lähti heti sotiin Pompeiusta vastaan, ja Antonius, jätettyään Octavian lapsineen ja heidän mukanaan myös Fulvian kanssa saamansa lapset Caesarin hoiviin, matkusti Vähään Aasiaan.

Antoniuksen lähestyessä Syyriaa hänen elämänsä suuri onnettomuus, Kleopatraan kohdistunut intohimo, jonka parimmat ajatukset pitkäksi aikaa näyttivät nukuttaneen ja saattaneen horrokseen, sai uutta virikettä ja voimaa. Lopuksi hän, Platonin sanoja käyttäkseni, päästi sielunsa hillittömän ja riuhtovan hevosen valloilleen, ja se potkaisi hengiltä kaiken, mitä hyvää ja tervettä hänessä vain oli. Fonteius Capito sai tehtäväkseen noutaa Kleopatran Syyriaan, ja heti tämän saavuttua Antonius antoi hänelle lahjaksi ei vähemmän eikä halpa-arvoisempaa kuin Foinikian, Koilee-Syyrian, Kyproksen, suuren osan Kilikiaa, samoin Juudeasta alueen, josta saadaan balsamia, ja Arabiasta sen osan nabatealaisten asumaa aluetta, joka rajoittuu Välimeren. Tällainen maitten lahjoittelu suututti kovasti roomalaisia. Tosin hän muillekin, aivan yksityisille henkilöille, lahjoitteli vasalliruhtinaskuntia ja väkirikkaita kuningaskuntia. Samoin hän monelta riisti

valtakunnan, kuten esimerkiksi Juudean kuninkaalta Antigoksesta, jonka hän kaiken kukkuraksi julkisesti mestautti. Aikaisemmin ei ketään kuningasta ollut kohdeltu niin kova-kouraisesti. Tällainen julkea Kleopatran mielistely koski roomalaisiin kaikkein kipeimmin. Utta suuttumusta hän herätti tunnustamalla laillisiksi perillisikseen Kleopatran hänelle synnyttämät kaksoset, joista poika sai nimen Aleksandros ja kunnianimen Aurinko ja tyttö nimen Kleopatra ja kunnianimen Kuu. Mutta Antonius, jolla oli loistava kyky päästellä ällistytävän rohkeita mietelauseita, selitti vain, että Rooman valtakunnan suuruus ei niinkään ilmene siinä, mitä se ottaa, vaan siinä, mitä se antaa, ja että hän tuottamalla maailmaan paljon kuninkaallisten sukujen jälkeläisiä lisäsi jalorotuisten ihmisten lukumäärää! Olihan hänen oma sukunsaakin peräisin Herakleesta, joka jälkeläisiä hankkiessaan ei ollut katsonut yhden kohdan itselleen riittävän eikä ollut pelännyt Solonin laissa määrättyä rangaistusta tällaisista teoista. Herakles antoi vain vallan vietilleen ja niin hänestä oli tullut monen suvun perustaja.

Kun Fraates surmattuaan isänsä, kuningas Orodeen, oli anastanut vallan Parthiassa, ylhäinen ja mahtava Monaises monen muun parthialaisen mukana pakeni Antoniuksen luokse. Katsoen hänen kohtalonsa muistuttavan Themistokleen vaiheita ja tahtoen osoittautua Persian kuninkaan vertaiseksi rikkaudessa ja anteliaisuudessa Antonius lahjoitti hänelle kolme kaupunkia, Larissan, Arethusan ja Hieropoliin, jonka entinen nimi oli Bambyke. Kun Parthian kuningas tiedotti Monaiseelle takaavansa hänen henkensä, Antonius ihastuneena lähetti hänet takaisin. Sillä vaikka hänen Fraateelle esittämänsä rauhantarjous ei ollut vakavasti tarkoitettu, hän pyrki siihen, että Crassuksen menettämät liput ja hänen vangiksi joutuneet ja vielä elossa olevat sotamiehensä palautettaisiin. Lähetettyään sitten Kleopatran takaisin Egyptiin hän marssi Arabian kautta Armeniaan, jossa piti joukko-

jensa katselemuksen. Hänen armeijassaan oli hänen omien joukkojensa lisäksi hänen liittolaisinaan olevien kuninkaiden osastot. Mahtavin näistä oli Armenian kuningas Artavesdes, jonka sotajoukossa oli kuusituhatta ratsu- ja seitsemäntuhatta jalkamiestä. Rooman sotavoimiin kuului kuusituhatta jalkamiestä ja kymmentuhatta iberiläistä ja kelttiläistä ratsumiestä. Muut kansat olivat panneet liikkeelle yhteensä kolmekymmentätuhatta miestä, ratsumiehet ja kevytaseiset mukaan luettuina. Mutta vaikka varustelut olivat valtavat ja sotajoukko niin suuri, että se pani koko Aasian vapisemaan ja saattoi pelon valtaan vieläpä Baktrian toiselle puolella olevat intialaisetkin, hän ei saanut mitään aikaan — Kleopatran takia, se on yleinen käsitys. Sillä haluten päästä talveksi tämän luokse hän aloitti sodan ennen aikaansa ja toimi joka suhteessa hätiköiden. Hän ei ollut ajatustensa herra, vaan rakkauden juoman järjiltä viemä ja noiduttu. Lakkaamatta hän tähyili Kleopatraan päin ja pyrki ennemmin palaamaan kuin voittamaan viholliset.

Ehdotusta, että talvi vietettäisiin Armeniassa, jotta kahdeksantuhannen stadionin marssimisesta uupuneet joukot saisivat levätä, ja että vasta kevään alkaessa, ennen kuin partiaalaiset olisivat lähteneet talvileireistään liikkeelle, hyökättäisiin Meediaan, Antonius ei hyväksynyt. Hän komensi joukot liikkeelle heti ja samosi Atropateneen, jota ryhtyi hävittämään. Kaupunkien ahdistamiseen välttämättä tarvittavia piirityskoneita, joista yksi oli kahdeksankymmentä jalkaa pitkä muurinsärkijä, kuljetettiin sotajoukon jäljessä kolmeensataan vaunuun kuormattuina. Jos näistä jokin tuhoutui, niiden täydennys riittävän ajoissa oli mahdotonta, koska sikäläisessä ylänkömaissa kasvoi vain mitättömän lyhyitä ja hentoja puita. Mutta koska Antonius kiirettä pitäessään katsoi koneiden kuljettamisen hidastuttavan marssia, hän jätti ne tulemaan perässä määrättyään vaunujen suojaksi vartiomiehistön, jonka päälliköksi tuli Statianus. Itse hän kävi

sitten piirittämään Fraatan kaupunkia, jossa Meedian kuninkaan lapset ja puoliset olivat. Pian hän koneita tarvitessaan havaitsi, kuinka suuren virheen hän oli tehnyt jättäessään ne jälkeensä. Voidakseen ahdistaa kaupunkia hän antoi luoda sen ympärille vallin, mutta työ oli hidasta ja vaivalloista. Tällä välin Fraates, joka oli ylänkömaasta suuren sotajoukon kanssa saapunut tasangolle sekä kuullut piirityskoneita kuljettavien vaunujen jääneen jälkeen, lähetti suuren osaston ratsumiehiä niiden kimppuun. Statianus joutui saarroksiin ja kaatui, samoin kymmentuhatta miestä hänen vartiojoukoistaan. Lisäksi viholliset saivat paljon vankeja, muiden muassa myös kuningas Polemonin. Piirityskoneet barbaarit tuhosivat.

Tämä näin odottamatta ja jo heti sotaretken alussa saatu isku herätti tietenkin masennusta koko Antoniuksen sotajoukossa. Armenian kuningas Artavesdes menetti luottamuksensa roomalaisten aseisiin ja läksi joukkoineen tiehensä, vaikka sota oli aloitettu oikeastaan hänen takiaan. Kun parthialaiset tämän jälkeen pelotta ahdistelivat piirittäjiä ja ylimielisesti heitä uhkailivat, Antonius ehkäistäkseen toimetomana olevan sotajoukkonsa joutumasta kokonaan mielenmasennuksen ja pelkuruuden valtaan otti leiristä mukaansa kymmenen legioonaa, kolme kohorttia henkivartioväkeään ja koko ratsuväen ja läksi hankkimaan muonaa. Näin hän teki päästäkseen vihollisen kanssa varsinaiseen kenttätaisteluun, sillä hän uskoi näiden lähtevän hänen jälkeensä. Päivän marssin suoritettuaan hän näkikin ympärillään parthialaisten liikehtivän ja valmistautuvan hyökkäämään hänen kimppuunsa, kun hän taas lähtisi liikkeelle. Tällöin hän antoi kohottaa leirissä taistelun merkin, mutta puratti teltat, ikään kuin edessä olisi vain marssin jatkaminen eikä taistelun aloittaminen, ja läksi liikkeelle barbaarien kuunsirpin muotoisen rintaman ohitse. Hän oli antanut käskyn, että niin pian kuin jalkamiehet olivat saapuneet laitimmaisten vihollisten kohdalle, ratsumiesten tuli selustasta käsin hyökätä näiden

kimppuun. Sivusta katsovista barbaareista näytti roomalaisten joukko, jossa osastot määrätyin välimatkoin melua pitämättä ja ääneti keihäitään heiluttaen marssivat, uskomattoman suurelta. Kun taistelun merkki oli annettu, kiertoliikkeen tehneet ratsumiehet hyökkäsivät takaapäin parthialaisten kimppuun. Nämä tosin pystyivät torjumaan tämän hyökkäyksen, vaikka hyökkääjät jo heti alussa pääsivät nuolen kantomatkaa lähemmäksi, mutta kun legioonasotilaat huu- taen ja aseitaan kalistellen kävivät taisteluun, parthialaiset kykenemättä hallitsemaan metelistä pillastuneita hevosiaan läksivät pakoon, ennen kuin oli iskettykään yhteen. Antonius ajoi heitä takaa siinä hyvässä uskossa, että tämä taistelu oli nyt jo kokonaan tai ainakin suurimmaksi osaksi ratkaisut sodan. Mutta kun takaa-ajo jalkamiesten jatkettua sitä viisikymmentä ja ratsumiesten sataviisikymmentä stadionia lopetettiin ja ryhdyttiin laskemaan kaatuneita ja vangiksi saatuja vihollisia, havaittiinkin, että edellisiä oli vain kolmekymmentä ja jälkimmäisiä kahdeksankymmentä. Kaikkien mieli kävi tällöin synkäksi, sillä he eivät voineet olla ajattele- matta, millaiseen tilanteeseen he joutuvat, jos he voittajina tuhoavat vain näin vähän vihollisia, mutta voitettuina menettävät niin paljon kuin heitä piirityskoneita kuljettavien vaunujen luona oli kaatunut. Seuraavana päivänä he koko- sivat kalustonsa ja läksivät Fraatan luona olevaan leiriinsä. Matkan aikana viholliset ilmaantuivat heitä ahdistamaan, ensin pieninä ryhminä, sitten suurempina ja lopuksi kaikkine joukkoineen, ikään kuin he eivät olisi kärsineetkään tappiota vaan olisivat olleet aivan vereksissä voimissaan. Joka taholta vihollisen ahdistamina roomalaisten matka jatkui vaivalloisesti, mutta lopuksi he pelastuivat leiriinsä, joskin kurjassa kunnossa. Tällä välin meedialaiset olivat tehneet hyökkäyk- sen vallia vastaan ja lyöneet sen puolustajat pakosalle. Tästä julmistuneena Antonius tapatti näistä joka kymmenennen pelkurina. Koko joukko jaettiin kymmenmiehisiin ryhmiin,

joista kustakin mestattava määrättiin arvalla. Muille hän määräsi rangaistukseksi heidän muona-annoksensa jaettavaksi vehnien sijasta ohrina.

Sota oli ollut molemmille puolille rasittava, ja vielä rasittavammaksi se oli tuleva. Antonius näytti joutuvan kärsimään muonavarojen puutetta, eikä hän voinut niitä enää hankkia menettämättä miehiä haavoittuneina ja kaatuneina. Fraates taas tietäen parthialaisten kärsivän kaikkea muuta ennemmin kuin talven tuottamia rasituksia ja talven aikana ulkona majoilemista, pelkäsi, että roomalaisten jatkaessa piiritystään hänen maanmiehensä ryhtyisivät karkaamaan. Jo alkoikin sää käydä koleammaksi, sillä syyspäivän taseus oli jo takana. Karkottaakseen nyt ahdistajansa hän keksi juonen, joka oli seuraava: Roomalaisten ollessa muonanhankinta- tai muilla retkillään tunnetuimmat parthialaiset pyrkivät heitä tapaamaan. He suhtautuivat tällöin roomalaisiin ystävällisesti, eivät häirinneet heidän puuhiaan ja ylistivät heidän olevan niin urhoollisia ja sotilaallisia, että parthialaisten oma kuningaskin heitä ihaili. Näin alkuun päästyään he ratsastivat lähemmäksi, pysähdyttivät hevosensa rauhallisesti roomalaisten viereen ja alkoivat moittia Antoniusta, ettei hän suostu sovintoon, vaikka Fraates tahtoi päästä sopimukseen säästääkseen niin suuren määrän erinomaisia miehiä. Antonius muka vain odottelee vielä pahempia ja vaarallisempia vihollisia, nälkää ja talvea, joiden kourista hänen on työlästä selvitä, vaikka parthialaiset jättäisivätkin hänet rauhaan. Tällaiset monelta taholta Antoniuksen tietoon saatetut puheet alkoivat herättää hänessä toiveita, mutta hän ei kuitenkaan ottanut heti yhteyttä parthialaiseen, vaan päätti ensin saada varmuuden noilta parthialaisilta, jotka esiintyivät niin ystävällisesti, ilmaisiko heidän puheensa todella heidän kuninkaansa mielipiteen. Näiden myönnettyä asian niin olevan ja kehoitettua häntä häivyttämään kaikki epäilynsä Antonius lähetti erään ystävänsä hieromaan sopi-

musta. Hän uudistti vaatimuksensa Crassuksen menettämien lippujen ja vankien luovuttamisesta, jotta ei näyttäisi tyytyvän vain siihen, että pääsisi lähtemään pois. Parthialainen sanoi tämän asian saavan olla ennallaan, mutta lupasi antaa hänen rauhassa poistua. Muutaman päivän kuluttua Antonius antoiakin käskyn koota kaluston ja läksi liikkeelle. Vaikka hän oli etevä puhuja ja pystyi sanallaan johtamaan joukkoja yhtä hyvin kuin kuka tahansa hänen aikalaisistaan, hän häpeissään ja masennuksissaan jätti nyt sotilaiden rohkaisemisen Domitius Ahenobarbuksen huoleksi. Monet sotilaat pitivät tätä ylimielisyytenä ja panivat sen pahakseen, mutta useampia se kuitenkin liikutti, sillä he käsittivät sen syyn. Ja he ajattelivat, että heidän oli nyt entistä enemmän osoitettava päällikölleen kunnioitusta ja kuuliaisuutta.

Kun Antonius oli juuri aikeissa lähteä paluumatkalle samaa tasaista ja puutonta tietä, jota oli tullessaankin käyttänyt, muudan parthialaisten luonteenlaatuun hyvin perehtynyt ja roomalaisia kohtaan jo piirityskoneista käydyssä taistelussa uskolliseksi osoittautunut mardolainen mies tuli hänen luokseen ja kehoitti häntä valitsemaan toisen kulkusuunnan, niin että vuoristo suojaisi oikeaa sivustaa, koska hänestä ei ollut viisasta jättää hidasliikkeistä raskasaseisten joukkoa paljailla ja laajoilla lakeuksilla vihollisten suuren ratsuväen nuolille alttiiksi. Sillä juuri tällaisen mahdollisuuden saadakseen Fraates oli ystävällisillä eleillään houkutelut hänet luopumaan piirityksestä. Tämän toisen tien, joka lisäksi oli lyhyempi ja jonka varrella oli helpompi hankkia elintarvikkeita, mardolainen itse tarjoutui näyttämään. Tämän kuultuaan Antonius rupesi miettimään. Toiselta puolen hän ei tahtonut näyttää epäilevänsä parthialaisten rikkovan sopimusta, mutta toiselta puolen hän tahtoi mieluummin marssia lyhyempää ja asuttujen kylien kautta kulkevaa tietä. Hän vaati nyt mardolaiselta taetta hänen luotettavuudestaan. Tämä tarjoutui pidettäväksi kahleissa siihen

asti, kunnes oli opastanut sotajoukon Armeniaan. Mies pantiin kahleisiin, ja niin hän johti kaksi päivää sotajoukkoa kenenkään sitä ahdistamatta. Kun Antonius, joka oli jo konaan jättänyt mielestään parthialaiset, kolmantena päivänä yllätyksiä pelkäämättä antoi sotajoukon kulkea järjestymättömänä, mardolainen huomasi, että joen rannoille tulvimista estämään rakennettu pato oli äskettäin revitty rikki, niin että suuret vesimassat olivat virranneet tielle, jota myöten joukon oli kuljettava. Hän käsitti heti parthialaisten tehneen tämän työn tuottaakseen roomalaisille vaikeuksia ja viivytyksiä, ja hän kehoitti Antoniusta olemaan valppaasti varuillaan, koska viholliset ilmeisesti olivat lähellä. Juuri kun Antonius legioonaa taistelujärjestykseen sijoittaessaan ryhmitteli keihäänheittäjiä ja linkomiehiä niin, että nämä saattoivat legioonien välitse tehdä hyökkäyksiä vihollisten kimppuun, parthialaiset ilmestyivät näkyviin ja alkoivat leivittämällä roomalaisten ympärille saadakseen nämä sekasorron valtaan ja joka taholta saarroksiin. Kevytaseisista, jotka heitä vastaan syöksyivät, he haavoittivat monta nuolillaan, mutta saivat itsekin näiden lyijykuulista ja keihäistä paljon iskuja. Sitten he vetäytyivät takaisin, mutta uudistivat kohta taas hyökkäyksensä. Silloin kelttiläisten laaja rintama kävi heitä vastaan ja hajoitti heidät. Eikä vihollinen sinä päivänä enää ilmaantunut näkyviin.

Tämä opetti Antoniukselle, mitä oli tehtävä. Hän sijoitti nyt lukuisasti keihäänheittäjiä ja linkoojia myös sotajoukon kummallekin sivustalle eikä asettanut heitä kaikkia jälkijoukoksi sekä antoi muun sotajoukon marssia suljettuna neliönä heidän keskellään. Ratsumiehet saivat käskyn torjua vihollisen hyökkäykset, mutta olla ajamatta sitä takaa sen pakoon kääntyttyä. Seuraus oli, että parthialaiset seuraavan neljän päivän aikana kärsivät ainakin yhtä suuria tappioita kuin tuottivatkin. Heidän intonsa laimeni, ja he tuumivat lähteä tiehensä sillä verukkeella, että talvi oli jo kä-

sillä. Viidentenä marSSIPÄIVÄNÄ etujoukkoihin kuuluva kokenut ja rohkea soturi Flavius Gallus pyysi Antoniuista luovuttamaan hänen komentoonsa suuren osan jälkijoukkoja ja näiden vahvistukseksi vielä osan etujoukkojen ratsumiehiä, sillä hän tahtoi suorittaa menestyksellisen urotyön. Antonius täytti hänen pyyntönsä. Kun viholliset sitten hyökkäsivät, Gallus kävi heitä torjumaan, mutta ei vetäytynyt kuten oli tavallista heti raskasaseisten luokse takaisin, vaan jäi paikoilleen ja antautui rohkeasti taisteluun. Kun jälkijoukon päälliköt näkivät hänen irtautuneen muista, he huusivat häntä takaisin, mutta hän ei totellut. Kvestori Titius tarttui tällöin hänet takaisin saadakseen hänen lippuunsa ja samalla soimasi häntä siitä, että hän saattaa tuhoon monta oivallista miestä. Kun Gallus teki vastaväitteitä ja kehoitti miehiään jäämään, Titius poistui joukosta. Mutta Galluksen taistellessa eturivissä suuri vihollisjoukko pääsi hänen huomaamattaan saartamaan hänet takaapäin. Joka taholta ahdistettuna hän lähetti nyt avunpyytäjän pääjoukkoon. Täällä olevat raskasaseisten päälliköt, joihin kuului muiden muassa Antoniuksen suurta luottamusta nauttiva Canidius, näyttävät tehneen hyvin kohtalokkaan virheen. Sillä sen sijaan, että olisivat, kuten tilanne vaati, vieneet heti vihollista vastaan vahvan joukko-osaston, he lähettivät apujoukot vähitellen, niin että edellisten tultua lyödyiksi tilalle lähetettiin uudet. Näin he olivat vähällä saattaa koko sotajoukon tappion ja hajoamisen partaalle. Mutta vihdoin Antonius itse lähti nopeasti etujoukkona olevien legioonien kanssa liikkeelle, ja kun kolmas legioona pakenevien välitse tiensä raivattuaan kävi vihollista vastaan, näiden suorittamasta painostuksesta oli pian tehty loppu.

Taistelussa kaatui yli kolmetuhatta miestä, ja viisituhatta haavoittunutta korjattiin telttoihin, näiden joukossa myös Gallus. Hänellä oli neljä nuolenhaavaa rinnassa, eikä hän niistä enää toipunut. Antonius kävi teltasta telttaan kat-

somassa haavoittuneita, ja mieli järkyttyneenä ja kyynelet silmissä hän tervehti heitä kädestä pitäen ja puhui heille rohkaisevia sanoja. Puristaessaan hänen kättään haavoittuneet muuttaen ilmeensä iloiseksi kehoittivat häntä huolehtimaan itsestään ja olemaan heistä murehtimatta, sillä jos hän, imperaattori, he sanoivat, säilyy terveenä, heillekin kyllä silloin käy hyvin. Kaikesta päättäen ei kenelläkään toisella sotapäälliköllä ollut tuohon aikaan niin oivallista sotajoukkoa kuin Antoniuksella. Sen urhoollisuus ja kestävyys olivat verrattomia, ja siihen kuului parhaimmassa iässä olevia miehiä. Se osoitti päällikölleen kunnioitusta ja velvollisuuden tunteon pohjautuvaa kuuliaisuutta, ja sen jokainen mies, niin ylhäinen kuin alhainen, niin päällikkö kuin sotamies, piti hänen kunnioituksensa ja luottamuksensa saavuttamista arvokkaampana kuin omaa pelastustaan ja turvallisuuttaan, jopa siinä määrin, ettei se tässä suhteessa jäänyt jäljelle muinaistenkaan roomalaisten armeijoista. Tähän vaikuttivat Antoniuksen mainitsemamme monet avut: ylhäinen syntyperä, kaunopuheisuus, suoruus, anteliaisuus, hupaisa leikinlasku ja mutkaton käyttäytyminen. Nyt hän säälivästi haavoittuneista huolehtimalla ja hankkimalla, mitä he tarvitsivat, saattoi nämä rohkeammalle mielelle kuin terveet sotamiehet olivatkaan.

Menestyksensä johdosta viholliset, jotka jo olivat olleet sotaväsymyksen vallassa, rohkaistuivat ja alkoivat halveksia roomalaisia. Luullen näiden valmistelevan pakoa he viettivät yönsä heidän leirinsä lähetyvillä ollakseen valmiit heidän lähtönsä hetkellä ryöstämään pakenevien telttoja ja tavaroita. Päivän valjettua virtaili paikalle uusia vihollisia, ratsumiehiä, ja näitä kerrotaan saapuneen ainakin neljäkymmentätuhatta, sillä kuningas, joka ei koskaan ottanut osaa taisteluihin, oli lähettänyt myös kaikki seurueeseensa kuuluneet miehet tätä ilmeistä voittoa varmistamaan. Antonius, joka tahtoi pitää joukoilleen puheen, ai-

koi pukeutua tummanväriseen togaan, siten ulkoasullaan paremmin muistuttaakseen tilanteen vakavuudesta, mutta ystäviensä painostuksesta kävi sitten kuitenkin tähän tehtävään purppurainen päällikönviitta yllään. Puheessaan hän ylisteli rohkeasti taistelleita ja jakeli nuhteita pelkurimaisesti pakoon lähteneille. Edelliset kehoittivat häntä luottamaan heihin edelleenkin, jälkimmäiset taas tarjoutuivat rikkomuksensa tunnustaen rangaistaviksi, tahtokoon hän sitten heistä joka kymmenennen tapattaa tai muulla tavoin heitä rangaista; mutta hänen oli joka tapauksessa, he pyysivät, rohkaistava masentunut mielensä ja lakattava olemasta levoton. Tämän jälkeen Antonius kohottaen kätensä taivasta kohti kääntyi jumalien puoleen sanoen, että jos he eivät suo hänen niinkuin ennen nauttia onnea, he antakoot suuttumuksensa satua häneen, mutta sotajoukolleen hän pyysi heitä suomaan turvan ja voiton.

Seuraavana päivänä roomalaiset jatkoivat matkaansa paremmin suojautuneina, ja nyt parthialaiset heidän kimppuunsa käydessään pahasti erehtyivät. He olivat luulleet lähteneensä ryöstö- ja saalistusretkelle eivätkä lainkaan taisteluun, mutta huomasivatkin joutuneensa nuolituiskuun, ja samalla he näkivät vastustajansa voimakkaana ja uutta uskoa saaneena. Tämä alkoi uudestaan heikentää heidän rohkeuttaan. Kun roomalaiset sitten laskeutuivat viettäviä rinteitä alas, parthialaiset kävivät heitä ahdistamaan ja ampuivat heitä nuolillaan heidän pyrkiessään vaivalloisesti eteenpäin. Raskasaseiset ottivat silloin kevytaseiset keskelleen ja asettuivat puolustautumaan seuraavalla tavalla: Heidän ensimmäinen rivinsä laskeutui polvilleen ja asetti kilpensä suojaksi eteensä, takana oleva rivi sijoitti kilpensä edessään olevan rivin kilpien yläpuolelle ja samoin teki seuraava rivi. Tämä kattoa muistuttava asetelma on mitä komein näky ja tarjoaa nuolisateessa parhaimman suojan. Parthialaiset pitivät roomalaisten polvilleen menoa kuitenkin

kin väsymyksen merkinä ja kävivät nuolet luotaan heitettyään keihäisiin tarttuen heidän kimppuunsa. Silloin roomalaiset huudon nostaen ponnahtivat äkkiä pystyyn, lävistivät ensimmäiset viholliset keihäillään ja löivät kaikki muut pakoon. Samaa jatkui seuraavinakin päivinä, joten roomalaiset pääsivät tekemään vain hitaasti taivalta. Päälle päätteeksi he saivat kärsiä nälkää, sillä heillä oli vain vähän viljaa ja sekin taistellen hankittua, ja jauhamisvälineistä oli lisäksi kova puute. Näitä oli täytynyt jättää jäljelle, koska juhtia oli kuollut ja niistä loput tarvittiin sairaiden ja haavoittuneiden kuljettamiseen. Kertomusten mukaan maksoi tällöin attikalainen kheiniks-mitta vehnää viisikymmentä drakhmaa, ja ohraleivästä vaadittiin sen paino hopeaa. Näin ollen oli turvauduttava vihanneksiin ja juuriin, mutta näitäkin tavattiin vain harvoja ennestään tuttuja lajeja. Nälkä pakotti kuitenkin kokeilemaan uusia, ja niinpä nautittiin yrttiä, jolla oli raivoksi tekevä ja tappava vaikutus. Sitä nauttineet kadottivat muistinsa ja järkensä ja puuhasivat tärkeän näköisinä vain yhtä asiaa, kiven vääntämistä ja vierittämistä. Koko tasanko oli kohta täynnä kumarassa kyykkiviä miehiä joko kiviä kaivamassa tai niitä vierittämässä, kunnes onnettomat vihdoin sappea oksennettuaan heittivät henkensä, sillä ei edes ainoaa vastalääkettä, viiniä, ollut saatavissa. Useiden näin sortuessa ja parthialaisten hellittämättä ahdistuessa Antoniuksen kerrotaan monta kertaa huudahtaneen: »Oi te kymmenentuhatta!» Näin hän ilmaisi ihmettelevänsä, että nuo Ksenofonin johtamat kreikkalaiset, vaikka heidän paluumatkansa Babylonista oli niin pitkä ja he sen aikana saivat käydä niin monta taistelua, kuitenkin onnellisesti pelastuivat.

Parthialaiset, jotka jo monta kertaa itse olivat kärsineet tappion ja tulleet lyödyiksi pakoon, eivät voineet hajoittaa roomalaisia eivätkä murtaa heidän rintamaansa. Sen tähden he alkoivat uudelleen veljeillä rehun- ja muonan-

hankintaretkillä olevien vihollistensa kanssa. He näyttivät jousiensa irroitettuja jänteitä ja sanoivat, että he itse lopettavat vihollisuudet ja palaavat takaisin, mutta että muutamat meedialaiset vielä seuraavat roomalaisia heille kuitenkin vaikeuksia tuottamatta parin kolmen päivän matkan päässä olevia kyliä vartioimaan. Kun he vielä sanansa vahvistukseksi kohtelivat roomalaisia ystävällisesti, nämä tulivat hyvälle mielelle, ja Antonius päätti asiasta kuultuaan mieluummin jatkaa matkaa tasangon kuin tietävästi vedettömän vuoriston kautta. Hänen käydessään juuri päätöstään toteuttamaan paikalle saapui vihollisleiristä muudan Mithridates-niminen mies. Hän oli Monaiseen serkku, tuon miehen, joka oli ollut Antoniuksen luona ja saanut häneltä kolme kaupunkia. Tulija pyysi saada tavata parthiaa tahi syyriaa osaavaa henkilöä, ja paikalle saapui antiokhialainen Aleksandros, Antoniuksen ystävä. Esitettyään itsensä ja mainittuaan tulleensa Monaiseen lähettämänä mies kysyi häneltä, näkikö hän tuolta kaukaa hämmöttävää vuoristoketjua. Aleksandroksen vastattua myöntävästi kysyjä sanoi: »Sen juurella parthialaiset väijyvät teitä kaikkine joukkoineen. Laaja tasanko ulottuu tuon vuorijonon juurelle, ja sinne parthialaiset edellyttävät teidän saapuvan, jos te annatte pettää itsenne ja hylkääte vuoriston kautta kulkevan tien. Tällä tasankotiellä ette tosin joudu kärsimään janoa ja rasituksia, joihin olette tottuneet, mutta Antonius saattaa sille lähtiessään olla varma, että hän saa Crassuksen kohtalon.»

Tämän sanottuaan mies poistui. Kuulemastaan tyrmistyneenä Antonius kutsui luokseen ystävänsä ja oppaana toimivan mardolaisen miehen. Tämä piti tietoa oikeana ja sanoi puolestaan vielä, että kulku tuolla tietämöllä tasangolla, jossa opastavien merkkien puutteessa jouduttaisiin harhailemaan, olisi vihollisten ahdistamattakin vaikea, jota vastoin vuoriston kautta kuljettavasta tiestä ei olisi muuta

haittaa kuin veden puute yhden päivän aikana. Antonius valitsi tällöin jälkimmäisen suunnan ja lähti yön aikana liikkeelle. Hänen käskystään sotilaat olivat ottaneet vettä mukaansa, ja he kuljettivat sitä myös kypärissään ja nahkasäkeissä, sillä astioita ei ollut riittävästi. Roomalaisten tehtyä jonkin aikaa taivalta parthialaiset saivat asiasta tiedon ja lähtivät vastoin tapaansa heitä vielä yön aikana ajamaan takaa. Auringon noustessa he saavuttivat valvomisesta ja ponnistuksista uupuneet roomalaisten jälkijoukot, jotka yön aikana olivat marssineet kaksisataaneljäkymmentä stadionia. Vihollisten odottamaton tulo lisäsi roomalaisten masentuneisuutta, ja taistelu, jota marssittaessa oli käytävä, kiihdytti heidän janoaan. Pian kärkeijoukot pääsivät joelle, jonka vesi raikkaudestaan ja kirkkaudestaan huolimatta oli suolaista ja myrkyllistä. Nauttijassaan se aiheutti tuskallisia vatsanväänneitä ja janon yltymistä. Mardolainen oli siitä jo ennakolta varoittanut, mutta tästä huolimatta sotilaat alkoivat juoda vettä ja torjuivat luotaan ne, jotka tahtoivat heitä siitä pidättää. Antonius kulki ympäri ja kehoitti heitä kestämään, kunnes oli päästy toiselle joelle, jonka vesi kelpasi juotavaksi ja joka ei ollut enää kaukana. Sen jälkeen alkavan maastonkin hän sanoi olevan louhikkoisen ja ratsastukseen sopimattoman, joten he silloin pääsisivät kokonaan vihollisistaan eroon. Samalla hän antoi käskyn taistelussa oleville palata takaisin ja puhallutti leiriytymissignaalin, jotta sotilaat voisivat edes vähän varjossa vilvoitella itseään.

Kun teltat oli pystytetty, parthialaiset tapansa mukaan vetäytyivät heti takaisin. Mithridates saapui kohta uudelleen leiriin ja selitti tulkiksi paikalle saapuneelle Aleksandrokselle, että sotajoukon oli vain vähän aikaa levähdettävä ja sitten jatkettava matkaansa seuraavalle joelle, sillä sitä parthialaiset eivät tule ylittämään, vaikka he sinne asti heitä seuraavatkin. Käytyään tämän Antoniukselle ilmoit-

tamassa Aleksandros toi hänen teltastaan palatessaan suuren määrän kultaisia juoma-astioita ja maljoja annettavaksi Mithridateelle. Otettuaan näitä mukaansa niin paljon kuin vaipan alle oli mahdollista kätkeä Mithridates ratsasti tiehensä. Oli vielä päivä, kun roomalaiset kalustonsa kasattuaan lähtivät liikkeelle. Vihollisista heillä ei enää ollut haittaa, mutta sitä vastoin he itse tekivät tästä yöstä turmiollisimman ja kauheimman, minkä olivat kokeneet. Jotkut sotilaat alkoivat näet murhata ja ryöstää niitä, joilla oli hopeaa ja kultaa, sekä repiä hajalleen kuormajuhtien kuormia. Lopuksi he kävivät Antoniuksen kuormavaunujen kimppuun ja särkivät niistä ryöstämiään astioita ja pöytiä tai jakoivat niitä keskenään. Koko sotajoukko joutui epäjärjestyksen ja sekasorron valtaan, sillä se luuli hyökännyttä vihollista metelin aiheuttajaksi. Antonius kutsui tällöin luokseen erään vapautetuista orjista muodostetun henkivartiostonsa sotilaan Ramnoksen ja vannotti tätä hänen käskiessään ottamaan hänen miekkansa ja iskemään sillä hänen päänsä poikki, jottei hän joutuisi vihollisten käsiin elävänä ja jottei häntä kuolleena tunnettaisi. Hänen ystävänsä puhkesivat itkuun, ja mardolainen koetti häntä rohkaista selittämällä, että joki oli jo lähellä. Tämän hän sanoi tietävänsä marssiin käytetyn ajan perusteella — yöstä oli näet enää vain vähän jäljellä — ja jo tunnettavista kosteista tuulahduksista, jotka tekivät ilman kylmemmäksi ja siten miellyttävämmäksi hengittää. Samaan aikaan ilmoitettiin, että metelöitsijät olivat omia ilkeältä ja ryöstöä harjoittavia sotilaita. Tällöin Antonius saadakseen sekasorron ja hajoamisen tilassa olevat joukkonsa järjestykseen antoi merkin pystyttää leirin.

Päivä alkoi jo valjeta, kun joukoissa oli saatu syntymään jonkinmoinen järjestys ja rauha. Silloin jälkijoukot yllätti äkkiä parthialaisten nuolisade. Kevytaseisille annettiin heti merkki käydä taisteluun, ja raskasaseiset muodostivat kuten

aikaisemmin suojakseen kilpikaton ja jäivät odottamaan ampujia, mutta nämä eivät uskaltaneet käydä lähelle. Etujoukot jatkoivat tänä aikana hiljalleen matkaa, kunnes saapuivat joelle. Sijoitettuaan sen rannalle ratsumiehet vihollista torjumaan Antonius siirrätti ensin haavoittuneet virran yli. Nyt saattoivat sotilaat halunsa pohjasta sammuttaa janoaan. Nähtyään joen parthialaiset irroittivat jousiensä jänteet ja kehoittivat roomalaisia pelkäämättä ylittämään sen, ja samalla he kovasti ylistivät heidän rohkeuttaan. Kuljettuaan kenenkään häiritsemättä joen yli ja levättyään hetken roomalaiset jatkoivat matkaansa yhä parthialaisia epäillen. Kuudentena viimeisen taistelun jälkeisenä päivänä he saapuivat Arakseen joelle, joka muodostaa Persian ja Armenian välisen rajan. Joen syvyys ja vuolaus näytti roomalaisista pelottavalta, ja lisäksi heitä huolestutti heidän kuulemansa huhu, että viholliset väijyivät lähellä käydäkseen heidän kimppuunsa heidän suorittaessaan ylimenoa. Ylitys tapahtui kuitenkin kenenkään häiritsemättä, ja niin he pääsivät Armenian kamaralle. Täällä he, ikäänkuin pitkän merimatkan jälkeen jälleen maata nähneinä lankeasivat riemusta maahan ja kyynelät silmissä syleilivät toisiaan. Jatkaessaan matkaansa varakkaassa maassa, jossa heillä pitkän puutteen jälkeen oli kaikkea yllin kyllin, heitä sairastui vesitautiin ja vatsakipuihin.

Antonius suoritti täällä joukkojensa katselmuksen. Tällöin kävi ilmi, että hän oli menettänyt kaksikymmentätuhatta jalka- ja neljäntuhatta ratsumiestä. Vihollinen ei ollut kuitenkaan heitä kaikkia kaatanut, vaan toisen puolen olivat taudit temmanneet. Matka Fraatasta oli kestänyt kaksikymmentäseitsemän päivää ja kahdeksassatoista taistelussa roomalaiset olivat voittaneet parthialaiset. Näillä voitoilla ei ollut kuitenkaan ratkaisevaa merkitystä, koska vihollisen takaa-ajo oli jäänyt lyhyeksi ja epätäydelliseksi. Mutta ilmeistä on, että armenialainen Artavasdes oli riistänyt Anto-

niukselta mahdollisuuden viedä tämän sodan lopulliseen päätökseen. Sillä jos roomalaiset olisivat saaneet liittää armeijaansa hänen Meediasta kokoamansa parthialaisten veroisesti aseistetut ja näitä vastaan sotimaan tottuneet kuusi-toistatuhatta ratsumiestä ja jos nämä roomalaisten lyötyä parthialaiset hajalle olisivat ottaneet takaa-ajon huolekseen, parthialaisten ei mitenkään olisi ollut mahdollista niin monen kärsityn tappion jälkeen saada uusia voimia ja uutta rohkeutta. Tästä katkeroituneina kaikki yllyttivät Antoniukselta kohtelevaan Armeniaa kovin kourin, mutta tämä laskelmoi viisaasti. Hän ei Artavasdesta tämän kavalluksesta edes soimannut eikä osoittanut aikaisemman ystävyytensä ja auliutensa häntä kohtaan lainkaan muuttuneen, sillä hän tiesi, että hänen oma sotajoukkonsa oli heikko ja apulähteitä vailla. Mutta marsittuaan myöhemmin uudelleen Armeniaan hän vangitsi tämän miehen, jonka hän monin lupauksin ja houkutuksin onnistui saamaan käsiinsä, ja vei hänet kahleissa Aleksandriaan, jossa kuljetutti häntä triumfissaan. Tällaisen komean ja suurenmoisen juhlan järjestäminen Kleopatran mieliksi egyptiläisten nähtäväksi loukkasi syvästi roomalaisia, jotka olivat sitä mieltä, ettei sitä sopinut viettää muualla kuin Roomassa. Mutta tämä triumfi vietettiin vasta myöhemmin.

Oli jo täysi talvi, kun Antonius lähti Armeniasta. Loputtomien lumikinosten halki suoritetun marssin aikana sotajoukosta menehtyi kahdeksantuhatta miestä. Pieni seurue mukanaan Antonius saapui Välimeren rannalle ja odotti siellä eräässä Berytoksen ja Sidonin välillä olevassa paikassa, Leuke Komessa, Kleopatraa. Kun tätä ei kuulunut, levottomuus saattoi Antoniuksen ihan suunniltaan. Hän alkoi juoda ja päihdyttää itseään, mutta ei pöydässäkään pysynyt aloillaan, vaan tuon tuostakin keskeyttäen juomisen hyppäsi pystyyn ja meni ikkunaan katsomaan. Vihdoin hänen kaihvaattunsa purjehti satamaan mukanaan huomattavasti soti-

laille tarkoitettuja vaatevarusteita ja rahoja. Muutamats väittävät, että Antoniuksen jakamat varusteet olivat todellakin Kleopatralta, mutta että rahat hän oli antanut omista varoistaan, vaikka oli niitä sanonut Kleopatran lahjoittamiksi.

Meedian kuninkaan ja parthialaisen Fraateen välit sittemmin katkesivat. Kertomusten mukaan heidän välillään oli syntynyt ensin riita roomalaisilta anastetun saaliin jaosta, ja sittemmin meedialaisessa oli herännyt pahoja epäluuloja, että kaiken tarkoituksena oli hänen valtansa riistäminen. Hän pyysi nyt sanansaattajan välityksellä Antoniukselta luokseen luvaten auttaa häntä hänen sodissaan kaikilla sota-voimillaan. Antoniuksessa tämä käänne herätti suuria toiveita. Olihan hän parthialaisten lannistamisessa epäonnistunut vain siksi, että hänellä ei ollut riittävästi ratsuväkeä eikä jousimiehiä. Nyt näytti siltä, että hän sai niitä pelkästään täyttämällä toisen pyynnön tarvitsematta hieroa niistä sen enempää kauppaa. Siispä hän varustautui toistamiseen marssimaan Armenian halki Etu-Aasian sisäosiin, ja Arakseen joella hän aikoi liittyä meedialaisiin ja sieltä käsin aloittaa sodan.

Näihin aikoihin Octavia tahtoi matkustaa Roomasta Antoniuksen luokse, ja Caesar antoi tähän suostumuksensa. Useimmat väittävät, että hän ei tätä tehnyt rakkaudesta sisarensa, vaan saadakseen tämän loukkaamisesta kunniallisen aiheen aloittaa sodan Antoniukselta vastaan, sillä oli odotettavissa, että tämä kohtelisi Octaviaa loukkaavasti ja ylimielisesti. Saavuttuaan Ateenaan Octavia sai Antoniukselta kirjeen, jossa tämä ilmoitti, että Octavian tuli odottaa häntä siellä ja että hän valmistelee sisämaahan tehtävää sotaretkeä. Vaikka Octavia tunsii itsensä loukatuksi ja havaitsi esitetyn verukkeita, hän kirjoitti kuitenkin vastauksen ja kysyi, mihin hänen pitäisi lähettää kaikki se, mitä hänen oli määrä toimittaa perille. Hänellä oli näet mukanaan paljon sotilaiden varusteita, kuormajuhntia ja rahaa sekä lah-

joja Antoniuksen päälliköille ja ystäville, samoin kaksituhatta mitä täydellisimmin varustettua sotilasta Antoniuksen henkivartiostoon. Tämän on kertonut Antoniuksen ystävä Niger, joka osasi puhua Octaviasta kunnioittavin ja kaunein sanoin ja jonka tehtäväksi tämä sitten antoi lähetyksen saattamisen perille. Kun Kleopatra sai kuulla Octavian aikovan saapua hänen kilpailijattarekseen, hän alkoi tulla huolestuneeksi. Jos näet tämä nainen, jolla oli jalo luonne ja Caesarin mahtiaseman suoma kunnian sädekehä, saisi käyttää viehätysvoimaansa kiinnittääkseen Antoniuksen kokonaan itseensä, niin hänen kanssaan olisi mahdotonta kilpailla. Sen vuoksi Kleopatra tekeytyi Antoniukseen rajattomasti rakastuneeksi ja saadakseen vartalonsa solakaksi hän nautti vain kevyitä aterioita. Palava intohimo loimusi hänen silmissään, kun Antonius astui hänen luokseen, ja kun tämä poistui, niissä oli riutunut ja toivoton ilme. Usein hän koetti näyttäytyä myös itkevänä, mutta pyyhki Antoniuksen ilmaantuessa paikalla nopeasti ja salaa kyyneleensä, ikään kuin ei olisi tahtonut tämän niitä huomaavan. Näin hän käyttäytyi, kun Antonius oli aikeissa marssia Syyriasta Meediaan. Samaan aikaan Kleopatran asiaa ajavat imartelijat soimasivat Antoniusta, että hän tylyydellään ja tunnottomuudellaan tuhoaa heikon ja yksin hänelle uhrautuvan naisen. Octavia, he selittivät, on vain valtiollisten syitten vuoksi veljensä tahdosta sidottu häneen ja tehty hänen puolisoikseen; Kleopatra taas, niin monen alamaisen kuningatar, on kaikkien mielestä vain Antoniuksen rakastajatar; mutta eipä hän tahdokaan karttaa eikä hävetä tätä nimeä, kunhan hän vain saa nähdä rakastajansa ja olla yhdessä hänen kanssaan; mutta jos tämä häneltä riistetään, hän ei enää jaksa elää. Tällaisin puhein Antonius saatiin lopuksi niin pehmeäksi ja sulaksi, että hän lähti Kleopatran kanssa Aleksandriaan, koska pelkäsi tämän muutoin tekevän itselleen väkivaltaa. Meedialaisen hän jätti mieles-

tään toiseksi kertaa, vaikka parthialaisten tiedettiin joutuneen keskinäisiin riitoihin. Myöhemmin hän kyllä teki tämän retken, ja tällöin hän solmi Meedian kuninkaan kanssa ystävyysliiton. Samalla hän valitsi erään tämän tytäristä, vaikka tämä oli vielä aivan pieni, Kleopatran hänelle synnyttämän poikansa puolisoiksi ja kihlasi parin. Tältä retkeltään palattuaan hänen katseensa oli jo suuntautunut kansalaissotaan.

Kun Octavia oli palannut Ateenasta Caesar katsoi häntä loukatun ja määräsi hänen ottamaan eron miehestään. Octavia kuitenkin selitti, että hän ei tule jättämään miehensä kotia, ja pyysi, että jos Caesar ei muista syistä ole päättänyt aloittaa sotaa Antoniusta vastaan, niin häntä koskevia asioita ei ole etsittävä aiheeksi. Eihän näet olisi edes kaunista kuulla, että toinen näistä mahtavista valtiaista syöksisi roomalaiset kansalaissotaan naiselle osoittamansa rakkauden ja toinen taas naisen mustasukkaisuuden takia. Menettelyllään hän myös osoitti, että hän oli sanoillaan tarkoittanut totta. Hän jäi asumaan miehensä kotiin niinkuin oli tämänkin siellä ollessa asunut ja huolehti hellästi ja auliisti hoidettavinaan olevista lapsista, ei vain omistaan, vaan myös Fulvian lapsista. Hän otti myös luokseen Antoniuksen ystäviä, jotka saapuivat Roomaan hakemaan valtion virkoja tai toimittamaan muita asioita, ja tuki heitä heidän esittäessään toivomuksiaan Caesarille. Tällä kaikella hän kuitenkin vastoin tahtoaan vahingoitti Antoniusta. Kaikki alkoivat näet vihata tuota miestä, joka jätti tällaisen naisen poljettuun asemaan. Uutta vihan aihetta antoi hänen Aleksandriassa lapsiaan varten toimeenpanemansa maiden jako, mikä tapahtui teatterimaisin, pöyhkein ja roomalaisiin yliolkaisesti suhtautuvin elein. Hän kutsui kansan gymnasioniin, jonne hopeaiselle korokkeelle oli sijoituttanut kaksi kultaista tuolia, toisen itselleen ja toisen Kleopatralle, ja näiden lisäksi vielä matalammat istuimet heidän lapsilleen. Sitten hän kuulutti Kleopatran Egyptin, Kyp-

roksen, Libyan ja Koilee-Syyrian kuningattareksi ja hänen hallitsijatoverikseen Caesarionin, jota pidettiin vanhemman Caesarin ja Kleopatran poikana, Kleopatra kun oli Caesarin Egyptistä poistuttua jäänyt raskaaksi. Sitten hän nimitti omat Kleopatran hänelle synnyttämät poikansa kuninkaitten kuninkaiksi ja lahjoitti heille valtakuntia. Aleksandros sai Armenian ja Meedian ja vielä hän lupasi hänelle Parthian, sitten kun hän itse olisi sen valloittanut, ja Ptolemaios sai Foinikian, Syyrian ja Kilikian. Toisen pojistaan, Aleksandrosen, hän oli puetuttanut näissä juhlissa esiintymään meedialaisessa vaatetuksessa ja kuningasturbaani päässä, ja toisen, Ptolemaioksen, puolisaappaat jalassa, viitta harteilla ja lierihattu päässä. Tällaista asua näet käyttivät Aleksanterin jälkeen hallinneet kuninkaat, edellistä taas Meedian ja Armenian hallitsijat. Kun pojat astuivat vanhempiaan tervehtimään, edellistä ympäröi armenialainen ja jälkimmäistä makedonialainen henkivartiosto. Kleopatralla oli tässä tilaisuudessa kuten aina muulloinkin hänen kansan eteen astuessaan yllään Isiksen pyhä puku, ja uutena Isiksenä hän aina esiintyikin.

Caesar saattoi tämän asian senaatin tietoon ja käytti sitä syytöksenä Antoniusta vastaan myös kansankokouksessa. Mutta tämä esitti vastasyytöksiä kirjelmässä, joita hän lähetti Roomaan. Painavimmat niistä olivat, ensimmäinen, että Caesar anastettuaan Sisilian Pompeiukselta ei ollut luovuttanut siitä osaa hänelle, toinen, että Caesar oli jättänyt palauttamatta ne laivat, jotka hän Sisilian sotaa varten oli tälle lainannut, kolmas, että Caesar riistettyään virkatoveriltaan Lepidukselta tämän aseman ja arvon pidatti hänen sotajoukkonsa, maansa ja tulonsa itselleen, ja näiden kaikkien lisäksi, että hän oli jakanut melkein koko Italian omille sotilailleen antamatta Antoniuksen sotilaille maatilkkukaan. Näihin syytöksiin Caesar vastasi: Lepiduksen hän oli erottanut virasta hänen mielivaltaisuutensa tähden; sen, mitä hän on

sodassa voittanut, hän jakaa Antoniuksen kanssa, jos tämä puolestaan jakaa Armenian hänen kanssaan; Antoniuksen sotilaille ei kuulu osuutta Italiasta, koska heidän alueekseen on määrätty Meedia ja Parthia, jotka he imperaattorinsa johdolla urhoollisesti taisteltuaan ovat liittäneet Rooman valtakuntaan.

Antonius sai kuulla nämä vastaväitteet Armeniassa, jossa hän tähän aikaan oleskeli. Tällöin hän heti käski Canidiuksen marssia kaksitoista legioonaa mukanaan Välimeren rannikolle, noudatti Kleopatran luokseen ja läksi Efesokseen. Joka taholta kokoontui tänne hänen laivastonsa, johon kuorma-alusten ja Kleopatran luovuttamat kaksisataa laivaa mukaan luettuina kuului kahdeksansataa alusta. Kleopatra myös hankki sotakassaan kaksituhatta talenttia ja koko sotajoukon muonan. Domitiuksen ja monen muun neuvosta Antonius kehoitti Kleopatraa palaamaan Egyptiin ja odottamaan siellä sodan tulosta, mutta Kleopatra, peläten Octavian uudestaan saavan sovinnon aikaan, sai suurin lahjuksin Canidiuksen toimimaan Antoniuksen päätöksen muuttamiseksi. Tämä selitti Kleopatran pyynnöstä Antoniukselle, ettei ole oikein jättää pois tältä retkeltä naista, joka on antanut niin paljon apua sodan käymiseen, ja ettei myöskään ole viisasta tällä tavalla vähentää rohkeutta egyptiläisiltä, jotka muodostavat suuren osan laivastosta. Sitä paitsi Kleopatra on älynsä puolesta kenen tahansa liittolaiskuninkaan vertainen, sillä onhan hän niin kauan hallinnut suurta kuningaskuntaa ja niin pitkän ajan kuluessa hänen johdollaan saanut perehtymystä suurpolitiikan alalla. Tämän perustelun kuultuaan Antonius myöntyi — oli näet kohtalon kirjoissa määrätty, että maailmanvaltius oli siirtyvä Caesarin käsiin. Kun sota-voimat olivat koossa, ohjattiin kulku Samokseen, jossa antauduttiin ilon ja riemun valtaan. Kaikki kuninkaat, ruhtinaat ja vasalliruhtinaat ja kaikki Syyrian, Asovan meren, Armenian ja Illyrian välillä olevat kansat olivat saaneet mää-

räyksen koota ja hankkia sotatarvikkeita, ja samoin olivat kaikki näyttelijät saaneet käskyn saapua Samokseen. Tällä saarella kaikui samaan aikaan, jolloin melkein kaikki sen ulkopuolella olevat maat päästivät valituksia ja huokauksia, päivät pääksytysten huilujen ja harppujen soitto. Kansa täytti teatterit tungokseen asti ja kuorot kävivät kilpailemaan keskenään. Täällä pidettiin uhritoimituksia, joita varten jokainen kaupunki oli lähettänyt eläimen, ja kuninkaat kestitsivät kilpaa toisiaan ja jakelivat toisilleen lahjoja. Eipä ollut siis ihme, että kaikki tekivät kysymyksen: Millaiset kemut he voiton saatuaan järjestävätkään, kun he jo sotaan varustautumista juhlivat näin ylellisesti?

Tarpeeksi juhlittuaan ja määrättyään näyttelijäinsä asuinpaikaksi Prienen kaupungin Antonius purjehti Ateenaan, jossa taas kulutti aikansa huvituksissa ja teatterinäytännöissä. Kateellisena Octavialle, jota ateenalaiset rakastivat ja jolle he hänen kaupungissa oleskellessaan olivat ilmaisseet kunnioituksensa, Kleopatra koetti saavuttaa lahjoituksillaan kansan suosion. Ateenan kansankokous päättikin ilmaista hänelle kunnioituksensa, ja lähetystö tuli hänen asuntoonsa ilmoittamaan päätöksestä. Tässä lähetystössä esiintyi Ateenan kansalaisena myös Antonius, ja hän piti tilaisuudessa kaupungin puolesta puheen. Roomaan hän sitä vastoin lähetti asiamiehensä, jotka karkottivat Octavian hänen talostaan. Lähtiesään tämän kerrotaan ottaneen mukaansa Antoniuksen kaikki lapset Fulvian vanhinta poikaa lukuun ottamatta, tämä kun oli isänsä luona, ja itkien valittaneen, että hän sittenkin joutui olemaan yhtenä sodan syynä. Mutta roomalaiset eivät surkutelleet häntä, vaan Antoniusta. Näin tekivät varsinkin ne, jotka olivat nähneet Kleopatran. He tiesivät näet sanoa, ettei tämä viehkeydessä ja kukkeudessa voittanut Octaviaa.

Kuultuaan Antoniuksen nopeista ja valtavista varusteluista Caesar tuli levottomaksi, sillä hän pelkäsi, että hänen oli pakko vielä sinä kesänä ryhtyä sotaan. Sodan käymiseen

hänen varustelunsa olivat vielä puutteelliset, ja lisäksi kansassa oli kuohuntaa sotaverojen takia. Kaikkien kansalaisten tuli näet suorittaa verona neljäsosa tuloistaan ja vapautettujen orjien kahdeksasosa koko omaisuudestaan. Määräyksestä oli seurauksena ankara Caesarin sadattelu ja levottomuuksien puhkeaminen koko Italiassa. Tämän takia Antoniuksen katsotaankin tehneen suurimman virheensä siinä, että hän lykäksi sodan aloittamisen. Näin hän antoi Caesarille aikaa varustautua, ja ihmisten mieletkin rupesivat sillä välin rauhoittumaan. Sillä niin kauan kuin veroja perittiin, maksajat olivat kuohuksissaan, mutta kun periminen oli toimitettu ja määrät maksettu, kaikki oli taas entisellään. Tähän aikaan Caesarin luokse saapuivat Antoniuksen ystävät entiset konsulit Titius ja Plancus. Kleopatra oli alkanut kohdella heitä loukkaavasti, koska he kaikkein pontevimmin olivat vastustaneet hänen osallistumistaan sotaretkeen. Paettuaan Caesarin luokse he ilmaisivat tälle Antoniuksen testamentin säädökset, joista he olivat tietoisia. Kun Caesar vaati Vestan neitsyitä luovuttamaan testamentin, se kun oli heidän säilytettävänä, he kieltäytyivät sitä antamasta, mutta kehoittivat häntä tulemaan sen itse ottamaan, jos hän sen kerran tahtoi haltuunsa saada. Tämä menetteli neuvon mukaan, luki testamentin ensin yksin kotonaan läpi pannen reunamerkintöjä niihin kohtiin, jotka antoivat aiheita huomautusten tekemiseen, ja esitti sen sitten senaatissa, jonka hän tätä asiaa varten kutsui kokoon. Senaattorien enemmistöstä asia tuntui epämiellyttävältä. Oli näet luonnotonta ja ennenkuulumatonta, että joku vedettiin jo nyt tilille siitä, mitä hän vasta kuolemansa jälkeen oli määrännyt suoritettavaksi. Ennen kaikkea hänen määräystään hänen hautajaisistaan Caesar piti raskauttavana asiana. Testamentissa sanottiin, että hänen ruumiinsa, vaikka hän sattuisi kuolemaan Roomassakin, oli lähetettävä Aleksandriaan Kleopatralle, sitten kun se juhlasaattueessa oli kuljettu forumin halki. Calvisius, joka oli Caesarin ystävä, esitti

uusia syytöksiä, jotka koskivat Antoniuksen suhdetta Kleopatran: Antonius oli lahjoittanut Kleopatralle Pergamonin kirjaston, jossa oli ollut kaksisataatuhatta teosta; hän oli kerran pidoissa jonkin vedonlyönnin perusteella noussut paikaltaan ja ruvennut useiden henkilöiden läsnäollessa hieromaan Kleopatran jalkoja; hän oli sallinut Efesoksen asukkaiden, vaikka hän itse oli paikalla, tervehtiä Kleopatraa valtiattarena; toimiessaan tuomarina kuninkaita ja ruhtinaita koskevissa asioissa hän oli usein istunnon aikana ottanut vastaan ja lukenut Kleopatran lähettämiä kristalli- ja marmori- tauluihin kirjoitettuja rakkauskirjeitä. Ja Furnius, suurta kunnioitusta nauttiva mies ja etevä kaunopuhuja, kertoi, että kun Antonius kerran torilla istuessaan näki Kleopatraa kannettavan kantotuolissa sen poikki, hän nousi paikaltaan, otti kiinni kantotuolista ja rupesi näin seuraamaan Kleopatraa. Näistä jutuista useimmat näyttää kuitenkin Calvisius sepittäneen.

Antoniuksen ystävät puolestaan kulkivat ympäri Roomaa vetoamassa hänen puolestaan kansaan, ja erään Geminiuksen he lähettivät keskuudestaan Antoniukselle esittämään, että tämä ei missään tapauksessa saisi sallia asioiden kehittyä niin pitkälle, että hänet erotettaisiin virasta ja julistettaisiin Rooman kansan viholliseksi. Geminius purjehti Kreikkaan, mutta täällä Kleopatra, joka epäili häntä Octavian kätyriksi, loukkasi häntä sijoittamalla hänet pidoissa alempiarvoisille paikoille ja pitämällä häntä aina pilkkansa kohteena. Geminius nieli kuitenkin tyynesti kaikki loukkaukset, sillä hän odotti tilaisuutta saada tavata Antoniukselta kahden kesken. Saatuaan kerran pitopöydässä kehoituksen suoraan sanoa, mitä varten hän oli tullut, hän vastasi, että muista asioista hänen piti puhua selvänä, mutta yhden asian hän aina käsittää sekä selvänä että humalaisena, nimittäin sen, että kaikki käy hyvin, jos vain Kleopatra palaa Egyptiin. Tästä Antonius tulistui, ja Kleopatra sanoi: »Teit viisaasti, Geminius, kun ilmaisit ki-

duttamatta totuuden.» Muutamien päivien kuluttua Geminius lähti salaa heidän luotaan ja matkusti Roomaan. Monet muutkin Antoniuksen ystävät, mm. Marcus Silanus ja historioitsija Dellius pakenivat sinne, sillä he eivät voineet sietää Kleopatran imartelijoiden säädytöntä leikinlaskua ja irstailua. Jälkimmäinen näistä sanoi lisäksi pelänneensä Kleopatran väijyvän hänen henkeään, minkä asian lääkäri Glaukos oli hänelle ilmaissut. Kleopatran vihan kohteeksi hän oli joutunut sanomalla pidoissa, että täällä tarjoillaan selvää etikkaa, kun taas Roomassa Sarmentuskin juo falernolaista viiniä. Tämä Sarmentus oli Caesarin lemmikkipoika, *deliciae*, kuten roomalaiset sellaista nimittävät.

Kun Caesar oli suorittanut varustelunsa loppuun, kansankokous päätti hänen ehdotuksestaan julistaa sodan Antoniusta vastaan ja erottaa tämän virastaan, koska hän oli jättänyt sen naisen käsiin. Caesar oli vielä sivumennen maininnut, ettei Antonius taikajuomien takia ole enää oma herransa ja että heidän molempien vihollisia ovat eunukki Mardion ja Potheinos, Kleopatran tukankäherttäjä Eiras sekä Kharmion, jotka pääasiallisesti pitivät hallitusvaltaa käsissään. Tämän sodan edellä kerrotaan tapahtuneen seuraavat enteet: Adrian meren rannalla oleva Antoniuksen perustama Pisauran kaupunki vajosi maanvieremästä syntyneeseen kuiluun; Alban kaupungin luona olevista Antoniuksen kuvapatsaista tippui yhdestä usean päivän aikana hikeä, ja kun se kuivattiin, ilmiö uusiintui; Antoniuksen ollessa Patraissa salama sytytti sikäläisen Herakleen temppelin palamaan; myrskytuulet pyyhkäisivät Ateenassa »Jättiläisten taistelu»-nimisestä kuvaryhmästä Dionysoksen patsaan ja paiskasivat sen teatteriin. Antoniushan piti itseään, kuten olemme maininneet, syntyperänsä perusteella Herakleen ja elämäntapojensa perusteella Dionysoksen sukulaisena, ja hän sanoikin itseään Uudeksi Dionysokseksi. Sama myrsky Ateenassa raivotessaan koetteli kaupungin monia kuvapatsaita, mutta kaasi näistä vain Eumeneen

ja Attaloksen patsaat, joiden jalustoissa oli Antoniuksen omistuskirjoitus. Kleopatran komentolaivassa, jonka nimi oli Antonias, nähtiin paha enne: pääskysel tekivät sen peräkeulan alle pesänsä; tuli sitten toisia pääskysiä, ja nämä karkottivat entiset ja tappoivat pesässä olevat poikaset.

Taistelun alkaessa Antoniuksella oli kokonaista viisisataa sotalaivaa, ja näistä monet olivat upeasti ja pöyhkeästi koristettuja kahdeksan- ja kymmensoutuja. Maasotajoukossa oli satatuhatta jalka- ja kaksikymmentäkaksituhatta ratsu miestä. Rooman vasallikuninkaista olivat hänen puolellaan Libyan kuningas Bokkus, Ylä-Kilikian kuningas Tarkondemos, Kappadokian kuningas Arkhelaos, Paflagonian kuningas Filadelfos, Kommagenen kuningas Mithridates ja Traakian kuningas Sadalas. Nämä ottivat henkilökohtaisesti osaa sota- retkeen. Joukkoja olivat lähettäneet Pontoksen kuningas Polemon, Arabian kuningas Malkhos, Juudean kuningas Herodes, Lykaonian ja Galatian kuningas Amyntas, ja myös Persian kuningas oli lähettänyt apujoukon. Caesarilla oli Antoniusta vastaan asetettavaksi kaksisataaviisikymmentä sotalaivaa, kahdeksankymmentätuhatta jalkamiestä ja lukumäärältään yhtä suuri ratsuväki, kuin oli vihollisella. Antoniuksen valtapiiri ulottui Eufratista ja Armeniasta Joonian mereen ja Illyriaan, Caesarin Illyriasta Atlantin valtameren ja täältä Tyrrhenan ja Sisilian mereen. Afrikasta kuului Italiaa, Galliaa ja Espanjaa vastapäätä oleva alue Herakleen patsaille (Gibraltarin salmeen) asti Caesarin, Kyrenestä Etiopiaan asti Antoniuksen valtapiiriin.

Vaikka Antonius oli vihollistaan maa-armeijan puolesta huomattavasti voimakkaampi, hän päätti Kleopatran tahdosta pyrkiä ratkaisuun laivastolla. Näin suuressa määrin hän antautui naisen johdettavaksi, vaikka tiesi laivojen päälliköiden kunnollisen merimiesaineksen puutteessa haaliseen laivamiehiksi jo ennestään tyhjiin imetystä Kreikasta kulku-reita, aasinajajia, maatyöläisiä ja poikasia. Näinkään he eivät

olleet saaneet riittävästi väkeä kokoon, minkä tähden useimmat laivat puutteellisesti miehitettyinä liikkuivat avuttomasti. Mutta toisenlainen oli Caesarin Tarentumissa ja Brundisiu-
missa oleva laivasto. Sen alukset eivät herättäneet ihmettelystä korkeudellaan ja komeudellaan, mutta ne olivat kevytkulkuisia, nopeita ja täydellisesti miehitettyjä. Caesar lähetti nyt Antoniukselle kehoituksen, että tämä aikaa tuhlaamatta lähtisi joukkoineen häntä vastaan. Itse hän lupasi jättää hänen laivastolleen ankkuroimispaikat ja satamat ja pysytellä hänen jalkaväkensä edestä hevosen juoksumatkan päässä, kunnes hän on rauhassa noussut maihin ja leirytynt. Tähän kerskailuun Antonius puolestaan vastasi samalla mitalla. Hän kehoitti Caesaria, vaikka hän oli tätä vanhempi, kaksintaisteluun kanssaan, mutta lisäsi, että jos tätä jänistää ja asia joutuu heidän joukkojensa ratkaistavaksi, hän toivoo tapaavansa tämän Farsaloksessa kuten Caesar ja Pompeiuskin olivat siellä aikoinaan toisensa kohdanneet.

Kun Antoniuksen laivasto oli ankkurissa Actiumin niemen edustalla niillä kohdin, missä nykyään sijaitsee Nikopoliin kaupunki, Caesar purjehti vihollisten huomaamatta Joonian meren yli ja miehitti Epeiroksesta paikan, jonka nimi on Tor-
ryne (= liemikauha). Kun Antoniuksen päälliköt tulivat tästä levottomiksi, koska heidän jalkaväkensä ei ollut vielä saapunut perille, Kleopatra koettaen pistää asian leikiksi sanoi: »Mitä me siitä säikähdämme, jos Caesar on liemikauhassa.»

Seuraavan päivän sarastaessa viholliset ilmaantuivat näkyviin. Koska Antonius pelkäsi heidän anastavan häneltä ne laivat, jotka vielä olivat kansitaistelijoita vailla, hän asetti vihollista hämätäkseen soutajat aseistettuina kannelle ja sijoittutti aivot laivan molemmille sivuille soutuasentoon. Näin hän, ikään kuin laivat olisivat olleet soutu- ja taisteluvalmiina, oli Actiumin lahden edustalla vihollista vastassa. Itse asiassa Caesar antoikin tällä sotajuonella pettää itsensä ja

purjehti pois. Antonius näyttää estäneen vihollisilta myös veden saannin tukkimalla jonkinlaisilla neuvokkaasti tehdyillä patolaitteilla virtojen lähteet; muualla ympäristössä oli näet vettä vain vähän ja sekin huonoa. Hän teki myös Domitiukselle Kleopatran vastustuksesta huolimatta jalon työn. Kun näet tämä kuumeeseen sairastuneena oli pienellä veneellä paennut Caesarin luo, Antonius lähetti, vaikkakin teko pahoitti hänen mieltään, kaikki hänen tavaransa, ystävänsä ja palvelijansa hänen perästään. Heti perille päästyään Domitius kuoli, joten paosta tuli tavallaan vain hänen uskottomuutensa ja petollisuutensa ilmaisu. Myös kuninkaat Amyntas ja Deiotaros pakenivat Caesarin luokse. Vihdoin Antoniuksen oli jälleen pakko ajatella jalkaväen merkitystä, sillä hänen laivastonsa oli jokaisessa tehtävässään epäonnistunut ja liikkeissään myöhästynyt. Canidiuskin oli tässä vaarallisessa tilanteessa muuttanut mieltään. Hän ehdotti nyt, että Kleopatra oli lähetettävä takaisin ja että sotajoukko oli vedettävä Traakiaan tai Makedoniaan, missä oli maalla etsittävä ratkaisua, varsinkin kun getalaisten kuningas Dikomes oli luvannut tulla sinne avuksi suuri sotajoukko mukanaan. Eihän ollut suinkaan häpeällistä, hän jatkoi, jos he luovuttavat meren Sisilian sodassa oivallista koulutusta saaneelle Caesarille, mutta on anteeksiantamatonta, jos Antonius, joka on maasotaan mitä parhaimmin perehtynyt, laiminlyö niin monen iskuvoimaisen ja hyvin aseistetun legioonan käyttämisen ja hajottaa ja tuhlaa voimansa laivastoon. Lopuksi kuitenkin voitti Kleopatran kanta, että sota oli ratkaistava merellä. Mutta tämä ajatteli nyt jo vain pakoaan ja teki laskelmia, ei suinkaan siitä, missä voitto olisi parhaiten saatavissa, vaan mistä hän lopullisen tuhon tullessa voisi parhaiten paeta. Maajoukon leiripaikalta kulki rinnakkain kaksi muuria rannikolle laivojen ankkuroimispaikan kohdalle, ja Antoniuksella oli tapana mitään epäilemättä kulkea näiden muurien välillä. Kun muuan orja kerran sanoi

Caesarille, että Antonius voidaan helposti siepata kiinni hänen kulkiessaan muurien välillä, Caesar lähetti miehiä häntä väijymään. Mutta koska nämä syöksyivät piilopaikastaan esiin hetkeä liian aikaisin, he saivat käsiinsä vain Antoniuksen edellä kulkeneen miehen, jota vastoin Antonius itse viime tingassa ehti päästä pakoon.

Kun oli päätetty ryhtyä meritaisteluun, Antonius kuuttakymmentä alusta lukuun ottamatta poltatti kaikki egyptiläiset laivat ja sijoitti parhaimpiin ja suurimpiin laivoihinsa kolmisouduista kymmensoutuihin asti kaksikymmentätuhatta raskasaseista ja kaksituhatta jousimiestä. Tällöin kerrotaan Antoniuksen palveluksessa moneen taisteluun osallistuneen karaistuneen kenturian päällikön kyyneleet silmissä sanoneen hänelle hänen kulkiessaan rivejä tarkastamassa: »Onko luottamuksesi, imperaattori, näihin haavoihin ja tähän miekkaan jo kadonnut, koska panet toivosi kehnoihin lautoihin? Tapelkoot merellä egyptiläiset ja foinikialaiset, mutta meille anna maa, jolla seisten olemme tottuneet taistelussa joko itse kaatumaan tai viholliset voittamaan.» Antonius ei vastannut tähän mitään, mutta kätensä viittauksella ja ilmeellään hän tahtoi ohi kulkiessaan rohkaista miestä, vaikka hänen omakin voiton uskonsa alkoi jo olla heikko. Hän näet antoi perämiehille määräyksen näiden aikaessa jättää purjeet maihin heittää ne mukaan laivoihin, koska yksikään vihollinen, kuten hänen sanansa kuuluivat, ei saanut paeten pelastua.

Taistelua ei kuitenkaan syntynyt tämän päivän eikä kolmen seuraavankaan aikana, sillä ankara myrsky raivosi merellä. Mutta viidentenä päivänä oli tyventä ja meri sileä, ja silloin käytiin yhteenottoon. Antoniuksen laivaston oikea sivusta oli Antoniuksen ja Publicolan, vasen Caeliuksen ja keskusta Marcus Octaviuksen ja Marcus Insteiuksen komennossa. Caesar oli antanut laivastonsa vasemman sivustan päällikkyyden Agrippalle ja ottanut oikean omaan komen-

toonsa. Antoniuksen maasotajoukko päällikkönään Canidius ja Caesarin päällikkönään Taurus seisoivat rintamana rannikolla taisteluun käymättä. Ennen taistelua päälliköt tarkastivat joukkonsa, jolloin Antonius kulkien soutuveneellä laivasta laivaan kehoitti taistelijoitaan seisomaan tanakasti paikoillaan ja ottelemaan kuin maalla, hänen laivansa kun olivat jyrkeviä, ja perämiehiä hän kehoitti pitämään laivat paikoillaan kuin ankkuroituina, varomaan salmen suussa olevia hankalia vesiä ja olemaan järkkymättöminä vihollisten törmätessä niitä vastaan. Oli vielä hämärä, kun Caesar läksi teltastaan laivastoaan tarkastamaan. Matkalla ollessaan hänen kerrotaan tavanneen aasia ajavan miehen. Caesarin kysyttyä hänen nimeään hän vastasi että hänen nimensä oli Eutykhos (= Onnen suosikki) ja hänen aasinsa nimi Nikon (= Voittoisa). Caesar pystytti sittemmin tälle kohtaupaikalle voittonsa merkin, samoin miehen ja aasin patsaan. Ollessaan laivoja veneestä tarkastamassa hän siirryttyään oikealle sivustalle hämmästyi, kun näki vihollisten laivojen olevan liikkumattomina salmen suussa. Ne näyttivät hänestä olevan ankkurissa, ja jääden pitkäksi aikaa tähän uskoon hän pidätti omat laivansa noin kahdeksan stadionin päässä vihollisista. Mutta noin kahdentoista aikaan merituulen jo puhaltaessa Antoniuksen laivamiehet kyllästyneinä viivyttelyyn ja pitäen omia korkeita ja suuria laivojaan voittamattomina panivat vasemman sivustan liikkeelle. Iloissaan tästä näystä Caesar antoi oikean sivustansa huovata saadakseen vastustajansa ahtaasta salmesta kauemmas meren selälle, missä hän voisi keveästi liikkuvilla aluksillaan käydä saartamaan ja tuhoamaan sen raskaita ja puutteellisen miehistön takia hitaasti liikkuvia laivoja.

Kohta olivat laivat taistelussa, mutta ne eivät juuri käyttäneet puskureita eivätkä iskeneet vuotoja vastustajiensa laivoihin. Antoniuksen alukset eivät näet raskautensa vuoksi saaneet tarpeeksi vauhtia, jotta puskurien iskut olisivat ol-

leet tehokkaita, ja Caesarin laivat taas kammoivat törmätä vastustajiensa alusten tukevia ja teräviä vaskisia keuloja, jopa niiden sivustojakin vastaan, sillä nämä oli vahvistettu suurin rautapultein toisiinsa kiinnitettyillä hirsillä, niin että ne helposti törjuivat hyökkäävien laivojen puskurien iskut. Taistelu muodostui näin ollen maataistelun tai pikemminkin muuria vastaan tehtävän rynnäkön kaltaiseksi. Yhden Antoniuksen laivan kimpussa oli aina kolme tai neljä Caesarin laivaa, joiden taistelijat kilpi suojanaan ahdistivat sitä keihäillä, kekseillä ja palavilla nuolilla. Antoniuksen miehet taas lennättivät laivojensa puisista torneista heittokoneilla ammuksiaan. Kun Agrippa sitten saartaakseen vastassaan olevat vihollisen laivat levitti vasenta sivustaansa ja Publicola saarroituksen välttääkseen teki saman liikkeen, tämän sivustan ja keskustan väliin jäi aukkoja, minkä johdosta keskusta joutui hämmennyksen vallassa ottelemaan Arruntiuksen komentamien vastustajiensa kanssa. Vielä pysyi taistelu kuitenkin ratkaisemattomana ja tasaväkisenä, mutta silloin Kleopatran kuusikymmentä laivaa, jotka oli sijoitettu rintamassa olevien suurten alusten taakse, nostivat äkkiä kaikkien nähden purjeensa ja lähtivät taistelevien rivien välitse pakoon. Tällainen pujottautuminen herätti omissa joukoissa tyrmistystä, ja viholliset katselivat ihmeissään, kun laivat suuntanaan Peloponnesos kyntivät merta. Tällöin ilmeni mitä selvimmin, että Antoniuksen toimintaa eivät ohjanneet päällikön eivätkä miehen ajatukset eivätkä edes ylipäänsä hänen omansa. Joku on leikillisesti sanonut, että rakastuneen sielu asuu toisen ruumiissa, ja siltä näyttää: nainen vei mukanaan Antoniusta, ikäänkuin tämä olisi ollut hänen ruumiinsa jäsen ja pakotettu täyttämään jokaisen hänen ajatuksensa. Tuskin hän oli nähnyt Kleopatran aluksen olevan liikkeellä, kun hän kaikki unohtaen ja kaikki hänen puolestaan taistelevat ja henkensä uhraavat miehet kavaltaen ja pulaan jättäen kiipesi mukanaan vain syyria-

lainen Aleksas ja Skellios viisisoutuun ja seurasi naista, joka oli hänet kuilun partaalle saattanut sekä lopuksi sinne vielä oli hänet kokonaan syöksevä.

Nähtyään Antoniuksen häntä seuraavan aluksen antaman merkin Kleopatra pysähdytti omansa. Paikalle saavuttuaan Antonius otettiin laivaan, mutta Kleopatras hän ei saanut tavata, eikä tämä myöskään tullut tapaamaan häntä. Siirryttyään keulaan Antonius jäi sinne pää molempien käsien varassa yksin ääneti istumaan. Tänä aikana ilmaantui näkyviin Caesarin takaa-ajoon lähettämiä liburnilaisia laivoja. Antonius antoi käskyn kääntää laivan näitä vastaan, ja hän sai takaa-ajajat yhtä lukuun ottamatta kääntämään purjeensa. Tämän kannella lakonialainen Eurykles uhkaili hillittömästi ja tähtäili keihäällään, niin kuin olisi aikonut singota sen Antoniusta kohti. Tämä astui silloin etukeulaan ja huusi: »Kuka olet sinä, joka vainoat Antoniusta.» »Minä olen», huusi mies, »Eurykles, Lakhareen poika. Caesarin onnen jumalattaren nimessä minä kostan isäni kuoleman.» Antonius oli näet tuominnut Lakhareen merirosvouksesta kuolemaan ja panettanut päätöksen mestaamalla täytäntöön. Eurykles luopui kuitenkin Antoniuksen laivaa ahdistamasta ja kääntyi toista komentajalaivaa — näitä oli näet kaksi — vastaan, lävisti sen puskurilla niin, että se kääntyi poikittain hänen eteensä, ja valloitti sen. Hän valloitti vielä toisenkin pakenevista laivoista, ja siinä oli kalliita pöytäkalustoja. Eurykleen paikalta poistuttua Antonius istuutui entiseen asentoonsa ja vietti näin äänettömänä ja yksinänsä etukeulassa kolme päivää. Mutta sitten hän joko raivoissaan Kleopatralle tai tätä häveten käski laivan laskea Tainaroniin. Täällä eräät uskotut naiset saivat heidät vihdoin puhelemaan keskenään, jopa sitten käymään yhteiseen pöytään ja yhdessä nukkumaan. Tänne alkoi myös saapua tappion jälkeen pakoon päässeitä kuormalaivoja, samoin muutamia heidän pelastumaan pääs-

seitä ystäviään. Nämä kertoivat, että laivasto oli menetetty, mutta että maasotajoukko vielä lienee koossa. Antonius lähetti tällöin sanansaattajan Canidiukselle ilmoittamaan, että tämän piti mitä pikimmin tuoda joukot Makedonian kautta Vähään Aasiaan. Tainaronista hän päätti ensi tilassa lähteä Afrikkaan. Ennen lähtöään hän lahjoitti ystävilleen erään kuormalaivan, jossa oli paljon rahaa ja kallisarvoisia kuningattaren hopea- ja kulta-astioita. Hän kehoitti ystäviään jakamaan tavarat ja pitämään huolta omasta pelastuksestaan. Kun nämä kieltäytyivät lahjaa vastaan ottamasta ja murheissaan itkivät, Antonius rohkaisi heitä toivoa herättävin ja ystävällisin sanoin ja toisti kehoituksensa. Eron hetkellä hän vielä jätti heidän vietäväkseen Korintissa hänen asioitaan hoitavalle Theofilokselle kirjeen, jossa hän pyysi tätä hankkimaan näille kirjeentuo- jille piilo- ja turvapaikan, kunnes he voivat saada Caesari- rilta armahduksen. Tämä Theofilos oli Antoniuksen suurta luottamusta nauttineen, mutta sittemmin ensimmäisenä Caesarin puolelle siirtyneen ja myöhemmin Korintiin asumaan asettuneen vapautetun orjan Hipparkhoksen isä.

Näin siis Antoniuksen kävi. Actiumissa hänen laivastonsa, vaikkakin korkea edestäpäin lyövä aallokko mitä haitallisimmin vaikeutti sen liikkeitä, teki vielä kauan aikaa vastarintaa, eikä se myöhään iltapäivälläkään ollut luopunut taistelusta. Sen tappiot kuolleina eivät olleet täyttä viittä- tuhatta miestä, mutta vastustajalleen se oli menettänyt kolme- sataa laivaa, kuten Caesar itse mainitsee. Muutoin vain harvat saivat tietää Antoniuksen paenneen, ja näidenkin mie- lestä asia aluksi näytti aivan uskomattomalta. Kuinka hän, kun hänellä oli yhdeksäntoista täysin taistelukuntoista legioo- naa ja kaksitoistatuhatta ratsumiestä, kun hän niin usein oli nähnyt onnen siirtyvän puolelta toiselle ja oli niin useissa vaiheikkaissa taisteluissa ja sodissa karaistunut, olisi voinut jättää kaikki ja lähteä pakoon? Sotamiehet yhä kaipasivat

häntä ja odottivat hänen jostakin äkkiä taas ilmaantuvan. Kun hänen pakonsa jo oli aivan varma, he vieläkin osoittivat uskollisuutta ja luonteen lujutta. Seitsemän päivää he näin pysyivät koossa ja ummistivat korvansa Caesarin lähettämien asiamiesten houkutuksille, mutta kun heidän päällikkönsä Canidius sitten yöllä pakeni ja jätti leirin oman onnensa nojaan, he vihdoin pulaan joutuneina ja päällikköjensä pettäminä antautuivat voittajalle. Tämän jälkeen Caesar purjehti Ateenaan. Sovittuaan kreikkalaisten kanssa hän jakoi sotajoukoilta liikenevän viljan kaupungeille. Nämä olivatkin hyvin vaikeassa asemassa, sillä ne olivat menettäneet rahavaransa, orjansa ja juhtansa. Isoisäni isä Nikarkhos kertoi, että kaikki hänen kotikaupunkinsa kansalaiset oli pakotettu piiskaniskuin hoputettuina kantamaan selässään määrätyn määrän Antoniuksen pakolla ottamaa vehnää rannikolle Antikyran kaupungin tienoille. Kun he olivat yhden kantomuksen jo vieneet ja toista heille taas mitattua määrää juuri selkäänsä heittämissä, saapui ilmoitus, että Antonius oli tullut lyödyksi. Tällöin oli kaupunki päässyt rasiuksesta, sillä Antoniuksen asiamiehet ja apurit olivat heti paenneet. Viljan asukkaat olivat sitten jakaneet keskenään.

Saavuttuaan Afrikkaan Antonius nousi maihin Paraitonionin kaupungissa ja lähetti sieltä Kleopatran edeltä Egyptiin. Itse hän jäi keräämään ajatuksiaan vain kahden ystävänsä, kreikkalaisen puhujan Aristokrateen ja roomalaisen Luciliuksen, seurassa. Siellä täällä harhaillessaan hän tunsi elämänsä kurjan autioksi. Luciliuksesta olemme toisessa yhteydessä (Brutuksen elämäkerrassa) kertoneet, että hän Filippoissa auttaakseen Brutuksen pääsemään pakoon antautui itse takaa-ajajille Brutuksena. Antonius jätti hänet kuitenkin henkiin, ja tästä kiitollisena hän pysyi tälle tämän viimeiseen hetkeen saakka horjumattomasti uskollisena. Kun sitten Antoniuksen Afrikassakin olevien joukkojen päällikkö oli mennyt hänelle uskottuine miehineen voittajan puolelle, Antonius

koetti surmata itsensä, mutta hänen ystävänsä estivät hänet siitä. Hän läksi nyt Aleksandriaan, jossa tapasi Kleopatran valmistelemassa uskomattoman rohkeaa ja suurenmoista yritystä. Hän tahtoi näet vedättää laivansa maalle, hinauttaa ne maata myöten Punaiseen mereen, täyttää ne sitten tava-roilla ja joukoilla ja lähteä orjuutta ja sotaa pakoon asumaan maansa rajojen ulkopuolelle. Tämän laivojen siirron piti tapahtua kohdassa, jossa Punaisen meren ja Välimeren välinen Aasian ja Afrikan rajana oleva kannas kapenee siinä määrin että sen leveys on vain kolmesataa stadionia. Mutta kun Petran maakunnan arabialaiset polttivat ensiksi hinatut laivat ja kun Antonius uskoi Actiumiin jääneen sotajoukon vielä olevan käytettävissä, Kleopatra luopui yrityksestään ja ryhtyi miehittämään Egyptiin johtavia teitä. Antonius taas läksi kaupungista ja vetäytyen ystävistään syrjään rakennutti itselleen Faroksen viereen mereen asumuksen, jonka yhdistytti mantereeseen mereen tehdyllä padolla. Täällä hän eleli ihmisistä erillään, sillä hänen ainoana halunaan hänen omien sanojensa mukaan oli Timonin elämän viettäminen, hän kun oli samalla tavalla kuin tämä joutunut elämän kolhimaksi. Tällekin miehelle olivat näet hänen ystävänsä tehneet vääryyttä ja osoittaneet häntä kohtaan kiittämättömyyttä, minkä tähden hän menetti luottamuksensa kaikkiin ihmisiin ja alkoi vihata heitä.

Tämä Timon oli ateenalainen ja Peloponnesoksen sodan aikana miehuutensa iässä, kuten Aristofaneen ja Platonin näytelmistä voidaan havaita. Nämä näytelmäkirjailijat esittivät hänet synkäksi, ihmisiä vihaavaksi, levottomaksi ja luotaan pois työntäväksi mieheksi. Vain Alkibiadesta, joka silloin oli hurjapäinen nuorukainen, hän oli kohdellut ystävällisesti, jopa oli tätä erikoisesti lellitellyt. Kun Apemantos ihmeissään tiedusteli, mistä tämä poikkeus johtui, Timon vastasi, että hän rakastaa tätä huimapäätä siksi, että hän tietää tämän vielä kerran tuottavan ateenalaisille hirveitä

onnettomuuksia. Vain tämän Apemantoksen hän joskus salli pistäytyä luonaan, koska tämä oli luonteeltaan samanlainen kuin hänkin ja vietti samanlaista elämää. Kerran nämä kaksi »Viinikannun päivää» vietettäessä juhlivat yhdessä, jolloin Apemantos sanoi: »Kuinka hauskat, Timon, ovatkaan nämä meidän kekkerimme.» »Miksei, jollet sinä olisi mukana», Timon totesi. Kerrotaan vielä, että hän Ateenassa kansankokouksessa nousi kerran puhujalavalle ja kaikkien tästä odottamattomasta ilmestyksestä hiiren hiljaa ja jännittyneinä ollessa alkoi puhua: »Ateenan miehet! Minulla on pieni maapalsta, ja siellä on viikunapuu, johon monet kansalaisemme jo ovat hirttäneet itsensä. Kun nyt aion paikalle rakentaa, tahdon näin kaikille ilmoittaa, että jos yksi tahi toinen teistä tahtoo itsensä hirttää, hän käyköön vetämässä kaulansa naruun, ennen kuin puu tulee kaadetuksi.» Kun hän kuoli, hänet haudattiin Halain kaupungin luokse meren rannikolle. Koska hiekkaista rannikkoa on sortunut mereen, hauta on nyt veden ympäröimänä ja sen äärelle pääseminen vaikeaa. Sen kivessä oli kirjoitus:

Synkän sieluni katkesi kahle ja sain levon vihdoin.
Muuta et tietää saa; piru vicköön teidät, te konnat.

Tämän kirjoituksen sanotaan hänen itse eläessään laatineen. Yleisemmin tunnettu on kirjoitus, jonka tekijäksi mainitaan Kallimakhos:

Timonin hauta on tää, vihan taitajan; painu jo siitä.
Helvettiin minut saat toivoa, vaan mene pois.

Tämä vähä siitä paljosta, mitä Timonista kerrotaan. Tiedon Antoniukselle siitä, että hänen Actiumiin jäänyt maasotajoukkonsakin oli menetetty, toi Canidius itse. Samalla Antonius sai kuulla, että Juudean kuningas Herodes joukko legioonia ja kohortteja mukanaan oli siirtynyt Caesarin puolelle ja että muutkin ruhtinaat olivat hänestä luopuneet, joten hänellä ei ollut enää mitään tukea Egyptin ulkopuolelta. Nämä tiedot eivät häntä kuitenkaan lainkaan järkyttäneet,

vaan hän päin vastoin näytti ikään kuin ilostuvan siitä, että hän toivonsa menetettyään oli samalla huolistaankin vapautunut. Nyt hän luopui tuosta meriasunnossaan viettämästään, kuten hän itse sanoi, timonilaisesta elämästään ja palasi Kleopatran luokse hoviin. Tänne siirryttyään hän alkoi pitää kaupunkilaisille kemuja ja juominkeja sekä jaella viljaa. Hän julisti täysi-ikäiseksi Kleopatran ja Caesarin pojan, ja oman Fulvian synnyttämän poikansa Antylloksen hän määräsi käyttämään täysi-ikäisen togaa nuorukaisen togan asemesta. Näiden säädösten kunniaksi Aleksandriassa pidettiin monta päivää juominkeja, juhlakulkueta ja pitoja. »Matkimattomien seura» päätti nyt hajaantua, mutta sen jäsenet perustivat uuden seuran, joka ei jäänyt edeltäjästään missään suhteessa jälkeen, mitä tuli upeaan loistoon ja suurien summien tuhlaamiseen. Sen nimeksi otettiin »Kuolemaan vihkiytyneiden seura», koska siihen liittyneet sitoutuivat yhdessä kuolemaan, mutta tahtoivat sitä ennen nauttia elämästään. Vuoronsa mukaan he pitivät toisilleen pitoja. Kleopatra taas hankki erilaisista lääkekasveista valmistettuja myrkkyyjä ja antamalla kuolemaan tuomittujen nauttia niitä hän kokeili, mikä laji tuottaisi tuskattomimman kuoleman. Kun hän tehokkaimpia myrkkyyjä käytettäessä havaitsi kuolemaan, vaikka se tapahtuikin nopeasti, liittyvän suuria tuskia, lievemmiltä taas puuttuvan nopeasti vaikuttavan tehokkuuden, hän toimitutti kokeita myrkyllisillä eläimillä ja oli itse saapuvilla, kun eri eläimiä kokeiltiin eri henkilöihin. Kaikki nämä hänen joka päivä suorittamansa kokeet antoivat tulokseksi, että vain kilpikyyntä puremalla oli etsitty vaikutus: kuoleva vaipui kouristuksiin joutumatta ja ähkimättä unenkaltaiseen tajuttomuuden ja herpaantumuksen tilaan, hänen kasvonsa peittyivät tahmeaan hiekeen ja hänen tuntosensa katosi vähitellen. Jos häntä koetettiin ravistella tai huutaa valveille, hän osoitti ärtymystä kuten sikeästä unesta herätettävä.

Samaan aikaan Kleopatra ja Antonius lähettivät Caesarin

luokse lähetystön. Edellinen pyysi, että hänen lapsiensa sallittaisiin olla Egyptin hallitsijoina, ja jälkimmäinen, että hän saisi elää yksityishenkilönä Ateenassa, jollei hänen annettaisi jäädä Egyptiin. Koska heidän ystävänsä olivat vähentyneet vihollisten puolelle siirtymisten takia ja vielä jäljellä olevatkin olivat heidän mielestään epäilyttäviä, he lähettivät poikiensa opettajan Eufronioksen esittämään asiaa. Laodikeian kaupungista kotoisin oleva Aleksaskin hylkäsi Antoniuksen. Tämä Timageneen ansiosta Roomassa tunnetuksi tullut mies nautti Antoniuksen silmissä aikansa kreikkalaisista suurinta kunnioitusta, ja hän oli se, jota Kleopatra käytti tehokkaimpana välikappaleenaan voidakseen hallita Antoniusta ja tukahduttaa kaikki tämän Octavian puoleen kääntyvät ajatukset. Hänet oli lähetetty kuningas Herodeksen luokse estämään tätä luopumasta, mutta hän jäikin tämän hoviin, uskalsipa tämän vakuutuksiin luottaen astua Caesarinkin silmien eteen. Mutta Herodeksesta hänellä ei ollut mitään apua, sillä hänet vangittiin heti ja vietiin kahleissa kotikaupunkiinsa, jossa hänet Caesarin käskystä mestattiin. Näin sai Aleksas Antoniukselle osoittamastaan uskottomuudesta rangaistuksen vielä tämän eläessä.

Antioniuksen asiaa Caesar ei ottanut kuullakseen, mutta Kleopatralle hän lähetti vastauksen, että kuningatar saa kaikki, mitä voidaan pitää kohtuullisena, jos hän surmauttaa Antoniuksen tai karkottaa tämän maastaan. Omasta puolestaan hän lähetti Eufronioksen mukana Kleopatran luokse erään Thyrsos-nimisen vapautetun orjan. Tämä oli älykäs mies ja häntä voitiin pitää varsin sopivana käymään nuoren isäntänsä nimessä neuvotteluja tuon ylpeän ja ihmeellisessä määrässä lumousvoimaansa luottavan naisen kanssa. Kun Thyrsos sattui muita kauemmin viipymään Kleopatran puheilla ja kun tämä osoitti hänelle erikoista huomaavaisuutta, Antoniuksessa heräsi mustasukkaisia epäilyjä. Hän otatti tämän takia miehen kiinni, pieksätti häntä ja lähetti

hänet takaisin Caesarin luokse samalla tälle kirjoittaen, että Thyrsos oli häntä, joka jo muutoinkin oli onnettomuuksiensa johdosta ärtyneessä mielentilassa, ryhtynyt vielä pilkallisesti ja ylimielisesti kiusoittelemaan. »Jollet voi tyynin mielin», hän jatkoi, »suhtautua tekooni, niin sido kiinni minun luonasi oleva vapautettu orjani Hipparkhos ja pieksätä häntä, niin olemme tasoissa.» Kleopatra säikähtyi tästä ja alkoi epäilyksen syyt poistaakseen osoittaa Antoniukselle entistä suurempaa huomaavaisuutta. Niinpä hän, vaikka oli onnettoman asemansa vuoksi viettänyt vaatimattomasti oman syntymäpäivänsä, järjesti Antoniuksen syntymäpäivän kunniaksi pidot, jotka loistossa voittivat kaikki edelliset ja joissa kutsuvieraille annettiin niin suuria lahjoja, että monet köyhinä niihin saapuneet läksivät niistä rikkaina kotiinsa. Tällä välin Agrippa oli kutsunut Caesarin Roomaan, jossa asiat, kuten hän jo monta kertaa aikaisemmin oli hänelle kirjoittanut, vaativat hänen läsnäoloaan.

Sota siirtyi siis tällä kertaa toistaiseksi. Mutta talven päätyttyä Caesar läksi hyökkäämään Syyrian ja hänen päällikkönsä Afrikan kautta. Pelusionin rajalinnoituksen antautumisen jälkeen tiedettiin kertoa, että sen komentaja Seleukos oli toiminut Kleopatran ohjeiden mukaisesti. Tällöin Kleopatra luovutti Seleukoksen puolison ja lapset Antoniuksen surmautettaviksi. Itse hän ryhtyi kuljetuttamaan linnansa aarteita Isiksen temppelin yhteyteen rakennuttamaansa ylen kauniiseen ja korkeaan hautaholviin. Tänne hän kokosi, mitä oli arvokkainta, kullan, hopean, jalokivet, helmet, mustapuun, norsunluun ja suitsukkeet. Niiden päälle sijoitettiin runsaat määrät tervaksia ja tappuroita. Näin hän uskoi Caesarin kaupunkiin marssittua olevan vielä itsellään siedettävän kohtalon toiveita, koska Caesar tulisi pelkkäämään, että epätoivoinen nainen tuhoaa ja polttaa kaikki nuo aarteet ja rikkaudet. Kun Caesar oli sijoittanut joukkonsa kilpa-ajoradan lähetyville, Antonius marssi sotilaineen häntä vas-

taan ja löi syntyneessä taistelussa loistavasti Caesarin ratsuväen pakoon ja ajoi sitä takaa sen leiriin asti. Ylpeänä voitostaan hän palasi kuninkaan linnaan, suuteli siellä täysissä varustuksissaan Kleopatraa ja esitti hänelle urhoollisimmin taistelleen sotilaansa. Kleopatra lahjoitti tälle kunniapalkinnoksi kultaisen haarniskan ja kypärän, mutta lahjat saanut pakenikin yöllä Caesarin puolelle.

Antonius kehoitti uudelleen Caesaria kaksintaisteluun, mutta sai vastauksen, että hänellä oli monta muutakin tietä kuolemaan avoinna. Tällöin hän pitäen taistelussa saatua kuolemaa kauneimpana päätti heittäytyä hyökkäykseen sekä maalla että merellä. Tätä ennen pitämässään kemuissa hänen kerrotaan käskeneen palvelijoitaan täyttämään hänen pikarinsa taajaan ja pitämään kaikella innolla huolta hänen pöydästään, sillä oli mahdollista, että hän jo seuraavana päivänä oli vainaja ja aineeton haamu, ja tällöin he eivät enää tulisi osoittamaan palvelustaan hänelle, vaan toisille isännille. Kun hänen ystävänsä nämä sanat kuultuaan alkoivat vuodattaa kyyneliä, Antonius rohkaisi heitä ja selitti heille, ettei hän tähän taisteluun, josta hän hakee vain maineikasta kuolemaa eikä pelastustaan, tule johtamaan heitä. Kerrotaan, että samana yönä osapuilleen sen puolivälissä kaupungin odottaessa painostavan hiljaisuuden vallassa peloissaan ja jännittyneenä tulevaa kohtaloaan äkkiä alkoi kuulua kaikenlaisten soitinten ihania ääniä, häikäisevän kansanjoukon riemuhuudahduksia ja satyyrien tanssiin kuuluvien hypähtelyjen jyminää, ikään kuin jokin remuava Bakkhoksen kulkue olisi ollut liikkeellä. Nämä selvästi kuuluneet äänet olivat tuntu- neet kulkevan suunnilleen kaupungin keskustan halki vastapäätä vihollista olevalle portille, jossa ne saavuttivat suurimman voimansa ja sitten hävisivät. Tämä oli asiaa pohitivien mielestä enne, että se jumala, jonka huomassa Antonius ennen muuta elämäntapojensa perusteella katsoi olevansa, hylkäsi hänet.

Päivän noustessa Antonius järjesti jalkaväensä kaupungin edustalla oleville kukkuloille. Täältä hän katsoi, miten laivat lähtivät liikkeelle ja suuntasivat kulkunsa vihollista kohti. Odottaen niiden käyvän urhoolliseen taisteluun hän jäi rauhallisena seuraamaan sen kehitystä. Mutta kun laivat olivat päässeet lähelle vihollista, ne kohottivat aironsa tervehdykseksi, ja kun Caesarin miehet vastasivat siihen, ne siirtyivät näiden puolelle. Tämän jälkeen tuo yhdistynyt laivasto alkoi kaikkine aluksineen purjehtia kaupunkia kohti. Tuskin asiaa vielä käsitettyään Antonius huomasi olevansa ilman ratsuväkeä, sillä sekin oli tällöin hänet jättänyt. Kärssittyään sitten tappion jalkaväellä aloittamassaan taistelussa hän vetäytyi kaupunkiin äänekkäästi huutaen, että Kleopatra oli kavaltanut hänet niille, joita vastaan hän hänen puolestaan oli ryhtynyt kamppailemaan. Peläten Antoniuksen epätoivoista raivoa Kleopatra pakeni hautakammioonsa ja pudotutti alas laskuluukut, joiden vahvistukseksi pantiin lukot ja salvat. Samalla hän lähetti palvelijansa ilmoittamaan Antoniukselle, että hän oli kuollut. Antonius, joka uskoi ilmoituksen todeksi, puhkesi puhumaan: »Miksi vielä, Antonius, viivyttelet? Ainoan ja viimeisen syyn, minkä vuoksi olet vielä koettanut elää, on kohtalo sinulta ottanut.» Näin sanottuaan hän meni asuntoonsa, riisui panssarinsa, pani sen syrjään ja sanoi: »En ole, Kleopatra, murheissani, että olen sinut kadottanut, sillä tulen heti samaan paikkaan. Mutta jospa minun, tällaisen sotapäällikön, havaitaankin päättäväisyydessä jäävän naista huonommaksi!» Hänellä oli muudan Eros-niminen uskollinen orja, jolle hän jo aikaa sitten oli antanut määräyksen, että tämän tuli hetken tullessa surmata hänet, ja nyt hän vaati tämän määräyksen täyttämistä. Orja veti miekan huotrasta ja kohotti sen hänet lävistääkseen, mutta kääntyi nopeasti pois ja iski hengiltä itsensä. »Hyvin tehty, Eros», sanoi Antonius, »nyt näytit minulle, mitä minun on tehtävä, kun et itse voinut minua

surmata.» Hän syöksi nyt miekan vatsaansa ja heittäytyi leposohvalle. Haava ei kuitenkaan tullut kuolettavaksi, sillä siitä lakkasi hänen pitkälleen asetuttuaan veri virtaamasta. Toinnuttuaan hän kehoitti paikalle tulleita antamaan hänelle kuolettavan iskun, mutta nämä pakenivat huoneesta. Antonius jäi huutaen heittelehtimään vuoteelleen, kunnes Kleopatran lähettämä kirjuri Diomedes tuli häntä noutamaan hautaholviin kuningattaren luokse.

Kuultuaan Kleopatran elävän Antonius käski kiihkeästi palvelijoidensa viedä hänet kuningattaren luo, ja niin nämä kantoivat hänet käsivarsillaan holvirakennuksen ovelle. Kleopatra ei kuitenkaan avannut ovia, vaan laski ikkunasta hinausköysiä. Kun Antonius oli kiinnitetty niihin, Kleopatra vain kahden hautakammioon mukaansa ottamansa naisen kanssa alkoi kiskoa häntä ylös. Tapauksen silminnäkijät kertoivat, että tätä surkeampaa näkyä ei ole koskaan saatu nähdä. Köysistä kiskottiin veren tahraamaa kuoleman tuskissa kamppailevaa miestä, joka kieppui ilmassa sinne tänne käsiään hinaajiaan kohti ojennellen. Ja ponnistelu oli naisillekin enemmän kuin raskasta. Vain kaikkensa ponnistaen Kleopatra sai pysytyksi otteensa köydessä, jota hän molemmin käsin kiskoi puoleensa, alhaalla olevien kehoituksia huudellen ja henkeään pidätellen katsellessa ponnistelijoiden puuhaa. Kun Antonius oli näin vihdoin saatu ylös ja sijoitettu leposohvalle, Kleopatra tuskissa kamppailevaa miestä säälien repäisi vaatteensa sekä löi molemmin käsin rintoihinsa ja raateli niitä. Hän tahri kasvonsa Antoniuksen verellä ja nimitteli häntä hallitsijaksi, miehekseen ja imperaatoriksi, jopa hän siinä Antoniusta surkutellessaan näytti unohtavan oman onnettomuutensa. Antonius koetti hänen murhettaan hillitä ja pyysi viiniä joko sammuttaakseen janoaan tahi saadakseen nopeammin lopun. Tarjotun viinin juotuaan hän kehoitti Kleopatraa harkitsemaan, miten tämä nöyryyttäviin tekoihin alistumatta voisi parhaiten saavuttaa

pelastuksen. Hän kehoitti häntä kääntymään Proculeiuksen puoleen, sillä Caesarin ystävistä ennen muita tämä voisi olla hänelle parhaimmaksi avuksi. Vielä hän pyysi Kleopatrasa olemaan häntä säälittelemättä hänen viimeisten onnettomuuksiensa johdosta, vaan hänen aikaisempien menestystensä perusteella ylistämään häntä onnelliseksi, koska hän oli päässyt nousemaan maineen ja vallan huipulle ja koska hän oli roomalaisena kunniakkaasti sortunut roomalaisen voittamana.

Antoniuksen vedettyä viimeisen henkäyksensä hautaholvin luo saapui Caesarin lähettämänä Proculeius. Caesar oli saanut Antoniuksen kuolemasta ensiksi tiedon eräältä tämän henkivartijalta, Derketaiokselta. Tämä oli, sen jälkeen kun Antonius oli lävistänyt vatsansa miekalla ja kuljetuttanut itsensä Kleopatran luokse, ottanut salaa Antoniuksen miekan ja pujahtanut ulos huoneesta, minkä jälkeen hän oli juossut Caesarin luokse ja veristä miekkaa näyttäen ilmoittanut hänelle tapahtumasta. Kun Caesar sai sen kuulla, hän vetäytyi heti teltaansa. Täällä hän itkien muisteli miestä, joka oli hänen lankonsa, virkatoverinsa ja kumppaninsa monissa taisteluissa ja valtiollisissa toimissa. Kutsuttuaan sitten ystävänsä luokseen hän otti esiin heidän kirjeenvaihtonsa ja luki sen näiden kuullen todistaakseen, kuinka hän oli aina ystävällisesti ja oikeamielisesti kirjoittanut Antoniukselle, mutta kuinka tämä oli aina vastatesaan ollut säädytön ja ylimielinen. Tämän jälkeen hän käski Proculeiuksen mennä ottamaan Kleopatran, jos se suinkin oli mahdollista, elävänä vangiksi. Hän oli näet huolissaan tämän hallussa olevista aarteista, ja sitä paitsi hän katsoi triumfin saavan suurempaa loistoa, jos hän voisi siinä näyttää kansalle Kleopatran. Mutta tämä ei tahtonutkaan tulla Proculeiuksen ulottuville. Kun tämä oli saapunut rakennuksen pohjakerroksessa olevalle vahvasti lukitulle ovelle, hänen täytyi tyytyä vaihtamaan sanoja ovesa ole-

van reiän kautta. Keskustelussa Kleopatra vaati Egyptin kruunua lapsilleen, kun taas Proculeius kehoitti häntä olemaan toiveikas ja kaikessa luottamaan Caesariin.

Kun Proculeius oli tehnyt Caesarille selkoa rakennuksesta, jota hän ennen poistumistaan oli seikkaperäisesti tutkinut, Gallus lähetettiin vuorostaan keskustelemaan Kleopatran kanssa. Aloitettuaan ovelle tultuaan puhelun hän tahallaan pyrki sitä pitkittämään. Tällä välin Proculeius pystytti tikapuut seinää vasten ja kiipesi sisään samasta ikkunasta, josta naiset olivat kiskoneet ylös Antoniuksen. Mukanaan kaksi apulaista hän tämän jälkeen meni heti alas ovelle, jonka edessä Kleopatra Galluksen kanssa keskustellen seisoi. Silloin kuningattaren mukana holviin sulkeutuneista naisista toinen huudahti: »Onneton Kleopatra, sinä olet vanki.» Tämä kääntyi ympäri ja yritti Proculeiuksen nähtyään lävistää rintansa pienellä merirosvojen käyttämällä tikarilla, joka hänellä sattui olemaan vyössään mukana. Mutta tällöin Proculeius ponnahti nopeasti hänen eteensä ja sulkien hänet molempien käsivarsiensa puristukseen sanoi: »Teet väärin itseäsi ja Caesaria kohtaan, jos estät tämän osoittamasta jalomielisyyttä ja saatat tämän kaikkein lempeimmän sotapäällikön sellaiseen maineeseen, että hän on vilpillinen ja leppymätön.» Samalla hän otti kuningattarelta pois tikarin ja pudisteli hänen vaatteitaan tutkiakseen, oliko hän kätkenyt niihin myrkkyä. Vangittua vartioimaan Caesar asetti sitten vapautetun orjansa Epafroditoksen. Tämä oli saanut määräyksen mitä valppaimmin valvoa, ettei kuningatar saisi tehdä itsemurhaa, mutta muutoin hänen vapauttaan ja mukavuuttaan ei saanut rajoittaa.

Tämän jälkeen Caesar itse ratsasti Aleksandriaan. Täällä hän keskusteli filosofi Areioksen kanssa, jota kädestä pitäen tervehti. Areiokselle osoittamansa huomaavaisuuden hän uskoi auttavan häntä voittamaan ilman muuta hänen maanmiestensä suopeamielisuuden ja kunnioituksen. Hän läksi

sitten gymnasioniin. Kun hän oli noussut häntä varten rakennetulle korokkeelle, ihmiset pelon vallassa heittäytyivät hänen eteensä. Caesar käski heidän nousta ja selitti, että hän vapauttaa asukkaat kaikesta syyllisyydestä heidän kaupunkinsa perustajan Aleksanteri Suuren vuoksi sekä kaupungin ihmeteltävän kauneuden ja suuruuden sekä ystävänsä Areioksen tähden. Näin suuren kunnianosoituksen sai Areios osakseen Caesarin taholta. Paitsi kaupunkinsa asukkaita Areios pelasti vaikutusvallallaan monta ulkopuolistakin. Näitä oli mm. Filostratos, jota pidettiin aikansa etevimpänä *ex tempore* puhujana. Tämä tahtoi muutoin ilman päteviä perusteita lukea itsensä Akatemian koulukuntaan kuuluvaksi. Kun hän oli joutunut Caesarin vihoihin eikä Caesar hänen rukouksiaan kuunnellut, ukko kasvatti harmaan partansa pitkäksi, puki ylleen tumman vaipan ja kulki aina Areioksen kanta-päillä hokien seuraavaa säettä:

Jos viisas viisas on, hän auttaa viisasta.

Kuultuaan asian Caesar antoi Filostratokselle anteeksi. Tämän hän teki pikemminkin vapauttaakseen Areioksen kiusanhengestään kuin päästääkseen Filostratoksen pelosta.

Antoniuksen lapsista Fulvian synnyttämän pojan Antylloksen tämän oma kasvattaja Theodoros luovutti surmattavaksi. Kun sotilaat olivat katkaisseet Antylloksen pään, Theodoros otti hänen kaulassaan olleen erittäin kallisarvoisen helmen ja ompeli sen vyöhönsä. Hän kiisti asian, mutta se todistettiin, ja hänet naulittiin ristiin. Kleopatran lapsia pidettiin hoitajineen turvasäilössä, mutta siellä heillä oli vapaat olot. Caesarionin, jonka isänä pidettiin Caesaria, hänen äitinsä oli varustettuaan hänet suurella rahasummalla lähettänyt Etio-pian kautta Intiaan. Mutta Rhodon, toinen samanlainen kasvattaja kuin Theodoros, houkutteli hänet palaamaan sanoen Caesarin tahtovan jättää hänelle kuninkuuden. Kun

Caesar tuumi, mitä hänelle olisi tehtävä, Areioksen kerrotaan sanoneen:

Ei hyvä lie monicaesarius.¹

Kleopatran kuoleman jälkeen Caesar surmautti hänet. Monet kuninkaas ja sotapäälliköt pyysivät saada haudata Antoniuksen ruumiin, mutta Caesar salli Kleopatran tehdä sen. Mitä vain hautajaisia varten tarvittiin, se hänelle annettiin, ja niin kätettiin ruumis menoja säästämättä hänen käsiensä hoivaamana kuninkaallisesti multa. Tilaisuuden tuottaman suuren surun ja ruumiillistenkin tuskién takia — hänen rintansa olivat näet lyöntien jäljiltä turvonnet ja alkaneet märkiä — hänellä alkoi olla kuumekohtauksia. Tätä syynä pitten hän kieltäytyi nauttimasta ravintoa tahtoen näin huomiota herättämättä ottaa itsensä hengiltä. Hänen uskottu lääkäriensä Olympos, jolle hän oli ilmaissut totuuden, neuvoi ja auttoi häntä tässä asiassa, niinkuin tämä on itse näistä tapahtumista julkaisemassaan selostuksessa kertonut. Saatuaan siitä vihiä Caesar antoi pelotella Kleopatraa hänen lapsiinsa kohdistuvilla uhkauksilla. Kuin koneen ruhjomana hän lysähti tällöin kokoon ja antautui niiden lääkittäväksi ja hoitettavaksi, jotka tähän tehtävään oli määrätty.

Muutaman päivän kuluttua Caesar itse läksi häntä tapamaan ja lohduttamaan. Hänen saavuttuaan paikalle vain ihomekkoon pukeutunut Kleopatra hyppäsi pystyyn olkivuoteeltaan, jolla hän juuri murheen murtamana lepäili, ja heittäytyi hänen jalkojensa juureen. Tuon onnettoman tukka ja kasvot olivat kokonaan hoitamatta, hänen äänensä värähтели ja hänen silmissään oli riutunut ilme, ja monet raatelun jäljet olivat vielä näkyvissä hänen rinnoissaan, niin, hänen ruumiillinen tilansa ei ollut parempi kuin sielullinenkaan. Kuitenkaan hänen viehkeytensä ja nuoruudenaikainen vilkkautensa eivät olleet kokonaan kadonneet, vaan vielä hänen

¹ Sovellettu viittaus Iliaseen, 2, 204.

näin kurjanakin ollessaan ne pilkahtivat esiin jostakin hänen sisimmästään ja ilmenivät hänen kasvojensa liikkeistä. Caesar kehoitti häntä asettumaan vuoteelle, ja kun hän itse istuutui lähelle vuodetta, Kleopatra alkoi puhdistautua hänen viakseen katsottavista syytöksistä selittäen tehneensä kaikki, mitä oli tapahtunut, Antoniusta peläten. Kun Caesar kumosi hänen väitteensä, hän syyllisyytensä tuntien ryhtyi herättämään sääliä ja pyytämään armoa, ikäänkuin olisi kaikin keinoin tahtonut pitää kiinni elämästä. Lopuksi hän ojensi Caesarille luettelon omistamistaan rikkauksista. Kun muudan hänen omaisuutensa hoitajista, Seleukos, sanoi hänen yhtä ja toista salanneen ja sijoittaneen omiin kätköihinsä, Kleopatra hypäsi pystyyn, tarttui miehen tukkaan ja antoi hänelle monta korvapuustia. Kun Caesar nauraen koetti häntä hillitä, Kleopatra sanoi: »Eikö ole kauheaa, Caesar, että kun sinä osoitat minulle sen kunnian, että tulet luokseni ja keskusteleet minun tässä kurjuudessa ollessani kanssani, orjani syyttävät minun pimittäneen jonkin naisen korun. Sitä minä onneton en ole suinkaan tehnyt itseäni varten, vaan antaakseni Octavialle ja Livialle vähäisen lahjan saadakseni heidän avullaan sinut osoittamaan minulle armoa ja lempeyttä.» Nämä sanat kuuluttuaan Caesar tuli iloiseksi, sillä hän luuli Kleopatran kiihkeästi rakastavan elämää. Hän sanoi Kleopatralla olevansa välittämättä noista esineistä ja lupasi hänelle paremman kohtelun, kuin hän osasi odottaakaan. Tämän jälkeen hän poistui siinä uskossa, että oli onnistunut pettämään hänet, mutta itse asiassa hän tulikin itse petetyksi.

Caius Dolabella, Caesarin seurueeseen kuuluva ylhäinen nuori mies, osoitti myötätuntoa Kleopatraa kohtaan. Tämän pyydettyä tietoja kohtalostaan Dolabella hyväntahtoisena lähetti hänelle salaa ilmoituksen, että Caesar itse lähtee paluumatkalle Syyrian kautta, mutta hänet lastensa kanssa tämä on päättänyt lähettää kahden päivän perästä meritse Roomaan. Tämän kuultuaan Kleopatra heti pyysi, että Caesar

soisi hänen käydä uhraamassa Antoniuksen haudalla. Caesar suostui pyyntöön, ja Kleopatra läksi joukko naisia seurueenaan haudalle, heittäytyi täällä näiden kanssa kummulle ja alkoi vaikeroida: »Antonius, kalleimpani, hetki sitten olen vapailla käsilläni sinut haudannut, mutta nyt minä vuodatan viiniuhrin haudallesi orjana ja niin tarkoin vartioituna, etten voi edes rintaani lyömällä enkä valitushuutoja päästämällä kiduttaa tätä orjuuteen poljettua ruumistani, jota säilytetään sinun tappiosi osoitukseksi vietettävää triumfia varten. Älä tämän jälkeen enää odota kunnianosoituksia äläkä uhreja. Nämä ovat viimeiset, ja ne tuo sinulle Kleopatra ennen täältä erkanemistaan. Elämässä ei mikään voinut meitä erottaa, mutta kuolemassa meidän on pakko vaihtaa paikkoja. Sinä, roomalainen, nukut täällä, minä, onneton, Italiassa; vain tämän osan sinun isänmaasi suo minulle. Mutta jos siellä manalassa on jumalilla — täällä ylhäällähän jumalat ovat meidät jättäneet — valtaa ja voimaa, niin älä jätä minua, puolisoni, tänne elämään äläkä salli, että minua näytellään voittokulkueessa sinun häpeäksesi, vaan ota minut täältä ja kätke hautaasi syliisi. Olen tuntenut lukemattomien onnettomuuksien tuottamat tuskat, mutta mikään ei ole ollut niin raskasta, kuin tämä lyhyt aika, joka minun on täytyntä olla sinusta erossa.»

Näin valitettuaan hän kukitti kummun ja suuteli sitä. Laitatettuaan sitten itselleen kylvyn ja kylvettyään hän istuutui upeasti katettuun pöytään nauttimaan ateriala. Kohta saapui joku maalta vasu kädessä. Vartijoiden kysyttyä, mitä hänellä oli, hän avasi sen ja poistettuaan päälläpäin olevia viikunan lehtiä näytti sen olevan täynnä viikunoita. Vartijoiden ihaillessa niiden suuruutta ja kauneutta tuoja kehoitti hymyillen heitäkin niitä maistamaan. Paha aavistamatta vartijat sitten kehoittivat tulijaa astumaan sisään. Aterian jälkeen Kleopatra lähetti Caesarille sinetöidyn kirjoitustaulun, lähetti pois seurueensa ja jätti luokseen vain ne kaksi naista,

joista olemme ennen maininneet, sekä lukitsi ovet. Kun Caesar taulun avattuaan näki hänen rukoilemalla rukoillen pyytävän, että hänet haudattaisiin Antoniuksen hautaan, hän heti aavisti, mitä oli tapahtunut. Ensin hän aikoi lähteä paikalle itse, mutta sitten hän käski muutamien ystäviensä ottaa asioista selvän. Kaikki oli kuitenkin jo silloin tapahtunut. Kun miehet olivat juosten rientäneet paikalle, he havaitsivat, etteivät vartijat vielä tietäneet mitään tapahtumasta. Avattuaan oven tulijat huomasivat kuningattaren lepäävän kauriini koristettuna kullatussa lepotuolissa kuolleen. Naisista toinen, Eiras, veti kuningattaren jalkojen juuressa vielä viimeisiä henkäyksiään, ja toinen, Kharmion, nosteli horjuen ja nuokkuen kuningattaren otsalla olevaa diadeemia kohdalleen. Kun eräs tulijoista suuttuneena huudahti: »Onpa tämä kaunis, Kharmion», tämä vielä sanoi: »Niin, ja niin monen kuninkaan äidin arvon mukaista.» Nämä olivat hänen viimeiset sanansa, sillä samassa hän kaatui tuolin viereen.

Käärme, niin kerrotaan, oli tuotu Kleopatralle tuossa viikunavasussa, johon se oli kätkeyty lehtien alle. Hän oli käsenyt näin menetellä, jotta saisi sen pureman odottamattaan. Mutta kun hän otti viikunoita, eläin tulikin näkyviin. Sanottuaan, että siinä se nyt on, hän paljasti kätensä ja ojensi sen purtavaksi. Toiset tietävät kertoa, että käärmettä oli jo ennakolta säilytetty ruukussa. Kun Kleopatra sitä ärsyttääkseen oli sohinut sitä kultaisella värttinällä, se oli ponnahtanut ylös ja purrut häntä käteen. Mutta varmaa tietoa ei kenelläkään ole asiasta. Onpa kerrottu niinkin, että Kleopatralle oli aina varalta tukkaansa kätkeytynä ontto myrkyä sisältävä neula. Hänen ruumiistaan ei kuitenkaan tavattu piston jälkeä eikä myrkynkään aiheuttamia merkkejä. Ei myöskään käärmettä ollut nähty huoneessa, mutta meren rantahiekalla, missä talo sijaitsi ikkunat merelle päin, oli muka nähty joitakin sen jättämiä kiemuraisia jälkiä. Muutamat vakuuttavat, että Kleopatran kädessä oli näkynyt kaksi

pientä epäselvää piston merkkiä. Tässä uskossa oli myös Caesar, sillä viettäessään voittonsa johdosta triumfia hän oli siinä kannetun Kleopatran kuvan käsivarrelle asetuttanut käärmeen kuvan. Tällaista tästä asiasta tiedetään kertoa. Kleopatran kuolemasta Caesar oli pahoillaan, mutta ei voinut olla ihailematta hänen ylvästä mieltään. Hänen määräyksensä vainaja kätkettiin kuninkaallisen loistavin menoin samaan hautaan, missä Antonius lepäsi. Myös Kleopatran kanssa kuolleet naiset saivat Caesarin määräyksestä kuninkaalliset hautajaiset. Kuollessaan Kleopatra oli kolmenkymmenenyhdeksän vuoden vanha. Hallitsijana hän oli ollut kaksikymmentäkaksi vuotta ja Antoniuksen rinnalla yli neljätoista vuotta. Antoniuksen iäksi toiset sanovat viisikymmentäkolme, toiset viisikymmentäkuusi vuotta. Antoniuksen kuvapatsaat kaadettiin maahan, mutta Kleopatran patsaat saivat jäädä paikoilleen. Tämän ystävä Arkhibios oli maksanut Caesarille kaksituhatta talenttia, että Kleopatran kuvapatsaat eivät saisi samaa kohtaloa kuin Antoniuksen.

Antoniukselta jäi kolmen naisen synnyttämänä seitsemän lasta. Vain vanhimman, Antylloksen, Caesar surmautti. Muut Antoniuksen luona olleet lapset Octavia otti hoitoonsa, ja hän kasvatti heitä yhdessä omiensa kanssa. Heistä Kleopatran tytär Kleopatra naitettiin hienosti sivistyneelle kuningas Juballe. Fulvian pojalle Antoniukselle Octavia hankki suuren vaikutusvallan. Kun Agrippalla Caesarin jälkeen oli ensimmäinen sija ja Livian pojilla toinen, Antoniuksen katsottiin olevan ja hän todella olikin kolmannella. Octavialla oli avioliitostaan Marcelluksen kanssa kaksi tytärtä ja yksi poika, Marcellus; jälkimmäisen Caesar otti pojakseen sekä vävykseen, ja toisen tyttären, Marcellan, hän naitti Agrippalle. Kun Marcellus pian häittänsä jälkeen kuoli, Octavia ehdotti Caesarille, koska tämän ei ollut helppoa valita ystäviensä piiristä hänen luottamustaan nauttivaa vävyä, että Agrippa eroaisi hänen tyttärestään ja naisi Caesarin tyttären.

Caesar suostui ehdotukseen, samoin Agrippa, ja Octavia sai tyttärensä takaisin. Tämän hän sitten naitatti Antoniukselle, ja Agrippa nai Caesarin tyttären. Octavialle jäi avioliitostaan Antoniuksen kanssa kaksi tytärtä: toisen nai Domitius Ahenobarbus, toisen, sivistyksestään ja kauneudestaan kuuluisan Antonian, Livian poika, Caesarin poikapuoli Drusus. Antonialle ja Drusukselle syntyivät pojat Germanicus ja Claudius. Claudiuksesta tuli aikoinaan keisari. Germanicuksen pojista Caius lyhyen merkittävän hallitusaikansa jälkeen puolisonsa ja tyttärensä kanssa murhattiin. Tytär, nuorempi Agrippina, jolla avioliitossaan Ahenobarbusen kanssa oli yksi poika, Lucius Domitius, meni sittemmin naimisiin Claudius Caesarin kanssa, ja tämä otti pojakseen hänen poikansa, joka sai lisänimen Nero Germanicus. Tämä meidän aikoinamme hallinnut mies tappoi äitinsä ja oli vähällä hurjastelujensa ja mielettömyytensä takia saattaa koko Rooman valtakunnan perikatoon. Hän oli viidettä polvea Antoniuksesta lukien.

BRUTUS

Marcus Brutus johti sukujuurensa Junius Brutuksesta. Tälle muinaiset roomalaiset olivat pystyttäneet Capitoliumille kuninkaittensa patsaiden rinnalle kuvapatsaan, joka esitti häntä paljastettu miekka kädessä, sillä erikoisesti hänen tarmokkuutensa ansiosta Tarquiniukset oli karkoitettu maasta. Tämän miehen luonne oli kova kuin karaistu teräs eikä mikään opillinen sivistys ollut sitä miedontanut. Tyranneja kohtaan tuntemassaan vihassa hän meni niin pitkälle, että tapatti omat poikansa. Mutta Marcus, josta tässä kerromme, oli tieteitten ja filosofian opinnoilla jalostanut henkeään. Luonto oli antanut hänelle vakavan ja tyynen mielen, mutta hän kannusti itseään päättäväisesti toimintaan, niin että näytti harrastavan kaikkea hyvää ja kaunista. Niinpä sitten nekin miehet, jotka kantoivat hänelle kaunaa siitä, että hän oli ottanut osaa Caesaria vastaan tehtyyn salaliittoon, lukivat juuri hänen hyväkseen sen, mikä salaliittolaisten toiminnassa saattoi vivahtaa kunnialliseen, samalla kun he kaikesta siinä esiintyneestä inhottavasta syyttivät Cassiusta, joka ei ollut luonteeltaan yhtä epäitsekäs ja puhdas kuin Brutus, vaikkakin hän oli tämän sukulainen ja ystävä. Brutuksen äidin sukujuuri ulottui Servilius Ahalaan. Tämä mies, kun Spurius Maelius päästäkseen Rooman valtiaaksi kiihotti kansaa, kätki tikarin togansa alle ja lähti forumille. Täällä hän meni Maeliuksen luokse muka keskustellakseen hänen kanssaan, mutta miehen hänelle kumartaessa iski hänet kuoliaaksi. Brutuksen äidinpuolinen sukujuuri on selvä, mutta toisin on isänpuolinen. Ne henkilöt, jotka Caesarin murhan vuoksi häntä vi-

hasivat ja olivat hänelle katkeria, sanoivat, ettei hänellä ollut mitään tekemistä tuon Brutuksen kanssa, joka oli häätänyt maasta Tarquiniukset: tähän näet oli antanut surmata poikansa, eikä häneltä siis jäänyt jälkeläistä. Marcus Brutus, he sanoivat, kuului oikeastaan plebejisukuun ja oli erään tilanhoitaja Brutuksen poika, joka Brutus vasta äskettäin oli kohonnut senaattorisukuihin. Filosofit Poseidonios taas mainitsee, että Brutuksen täysikasvuiset pojat todella joutuivat surmatuiksi, kuten on kerrottu, mutta että häneltä oli jäänyt kolmas alaikäinen poika ja että tästä suku jatkui. Hän kertoo lisäksi, että vielä hänen aikanaan monet Brutusten suvusta polveutuneet kuuluisat miehet muistuttivat paljon tuon Capi-
toliumin patsaan Brutusta.

Brutuksen äidin Servilian veli oli filosofi Cato. Tätä enoan, josta sittemmin tuli hänen appensa, Brutus rakasti enemmän kuin ketään muuta roomalaista. Kreikkalaiset filosofit ja filosofian oppisuunnat Brutus lyhyesti sanoen tunsivat kaikki, mutta suurinta kiintymystä hänessä herätti Platonin koulukunta. Niin sanottua uutta ja keskimmäistä akatemiaa kohtaan hän oli kylmä, mutta vanha hänen sydäntään lämmitti. Hän ihaili Askalonista kotoisin ollut Antiokhosta ja oli hänen veljensä Aristoksen läheinen ystävä. Aristos ei ollut yhtä oppinut kuin muut filosofit, mutta siveellisessä elämässä ja luonteen lempeydessä hän veti vertoja heistä ensimmäisille. Puhuja Empylos, jonka sekä Brutus itse että hänen ystävänsä kirjeissään mainitsevat asuneen Brutuksen talossa, on jättänyt jälkeensä pienen, mutta oivallisen kirjaisen Caesarin murhasta, jonka nimi on »Brutus». Äidinkieltään latinaa Brutus käytteli erittäin etevästi niin hyvin kirjallisissa esityksissä kuin väittelyissä. Kreikan kielen käyttäjänä hänelle oli ominaista mietelmänomainen lakooninen suppeus, mistä hänen kirjeensä antavat monta esimerkkiä. Niinpä hän sodan jo ollessa ovella kirjoitti pergamonilaisille: »Olen kuullut teidän antaneen rahaa Dolabellalle. Jos sen

teitte vapaaehtoisesti, tunnustatte asettuneenne minua vastaan, jos pakosta, todistatte sen antamalla rahaa myös minulle.» Ja samoslaisille: »Neuvonne eivät auta, apunne lähettäminen on hidasta, mitä luulette tästä tulevan?» Taas eräässä kirjeessä: »Ksanthoslaiset halveksivat avuliaisuuttani. Kiitos heidän typeryytensä heillä on nyt isänmaana rauniokasa. Pataralaiset ovat luottaneet minuun, ja heillä on rajoittamaton täysi vapaus. Saatte nyt itse ratkaista, seuraatteko pataralaisten antamaa esimerkkiä vai valitsetteko ksanthoslaisien kohtalon.» Nämä esimerkit valaiskoot Brutuksen kirjeiden tyyliä.

Jo aivan nuorena Brutus pääsi ulkomaille enonsa Caton kanssa, kun tämä lähetettiin Kyprokselle Ptolemaiosta vastaan. Kun Ptolemaiios teki itsemurhan, Cato sattui olemaan Rhodoksella tärkeitten asioiden vuoksi. Täältä hän lähetti erään ystävänsä, Canidiuksen, edellään ottamaan talteen kuninkaan omaisuuden, mutta epäillen sitten miehen tuskin voivan olla tekemättä kavalluksia hän kehoitti kirjeellisesti Brutusta mitä pikimmin purjehtimaan Kyprokseen Pamfyliasta, jossa tämä oli toipilaana jonkin sairauden jälkeen. Brutus nousi laivaan kovin vastahakoisesti, sillä häntä piinasi astua Caton loukkaavasti syrjäyttämän Canidiuksen tilalle, ja muutoinkin hän piti tällaista tehtävää ja vartijan tointa orjuuttavana ja hänen kaltaiselleen opintoja harjoittavalle nuorukaiselle sopimattomana. Kuitenkin hän hoiti asian erittäin tarmokkaasti ja sai Catolta monet kiitokset. Muutettuaan omaisuuden rahaksi hän purjehti Roomaan suurin osa rahoista mukanaan.

Kun puolueriidat aiheuttivat valtiossa hajaannuksen ja kun Pompeius ja Caesar alkoivat ase kädessä taistella vallasta, Brutuksen yleensä uskottiin liittyvän Caesarin puolelle, koska Pompeius oli osittain syyppää hänen isänsä murhaan, joka jonkin verran aikaisemmin oli tapahtunut. Brutus kuitenkin katsoi, että valtion paras on asetettava yksityisten tavoittei-

den edelle, ja kun hänestä Pompeiuksen asialla oli pätevämmät perusteet kuin Caesarin, hän liittyi edelliseen. Aikaisemmin tosin hän kohdatessaan Pompeiuksen ei ollut koskaan sanonut tälle sanaakaan, sillä hänestä oli jumalaton rikos puhua isänsä murhaajan kanssa, mutta nyt hän asettui tämän isänmaan johtajan käytettäväksi ja purjehti legaattina Sestiuksen kanssa Kilikian provinssiin. Kun siellä ei ollut mitään erikoista tehtävänä ja kun Pompeius ja Caesar valmistautuivat Makedoniassa ratkaisevaan taisteluun, Brutus lähti sinne ottaakseen vapaaehtoisena osaa sodan vaaroihin. Kerrotaan, että Brutuksen astuttua Pompeiuksen eteen tämä oli iloisesti yllättyneenä hypähtänyt istuimeltaan pystyyn ja syleillyt tulijaa kaikkien läsnäollessa kuin arvokkainta miestä. Sotaretken aikana Brutus omisti kaiken ajan, milloin ei ollut Pompeiuksen seurassa, opinnoilleen ja kirjoilleen, jopa aivan ratkaisevan taistelun edelläkin. Niinpä kerrankin sotajoukon leiriytyessä suomaastoon oli keskikesä ja kova helle. Brutuksen leirin pystyttäjät viivästyivät, ja vasta keskipäivän aikaan hän pääsi väsyneenä voitelemaan ruumistaan ja vähän syömään. Kun muut lepäilivät ja miettivät huolestuneina tulevaisuutta, Brutus kirjoitti iltaan asti laatien supistelmaa Polybiuksen historiasta.

Lähteemme mainitsevat, ettei Caesar ollut välinpitämätön Brutuksesta. Hän oli antanut päälliköilleen käskyn, ettei Brutusta saanut missään tapauksessa taistelussa surmata, vaan tämä oli säästettävä ja tuotava hänen eteensä, jos hän antautuu vapaaehtoisesti. Jos hän taas ase kädessä torjuu vangitsemisen, oli hänet jätettävä silleen ja oltava käyttämättä väkivaltaa. Tämä käsky oli muka johtunut siitä, että Brutuksen äiti Servilia oli Caesarin kiitollisessa muistissa. Sillä uskotellaan, että Caesarin ollessa nuori Servilia oli häneen hullaantuneesti rakastunut, ja kun Brutus syntyi juuri siihen aikaan, jolloin tämä rakkaus liekehti hehkuvimmillaan, Caesar piti lasta omana poikanaan. Kerrotaan myös, että Catilinan

salaliittoa, joka oli vähällä saattaa koko kaupungin tuhon omaksi, senaatissa käsiteltäessä nuo katkerat toistensa vihamiehet Cato ja Caesar istuivat vierekkäin. Samaan aikaan tuotiin istuntosaliin Caesarille kirjelippu, jota hän alkoi äänettömästi lukea. Cato ärjäisi tällöin, että on julkeaa ottaa vastaan toimintaohjeita valtion vihollisilta. Salissa syntyi yleinen hälinä, ja silloin Caesar ojensi kirjeen kädestään Catolle. Huomattuaan tuon peittelemättömästi kirjoitetun kirjeen olevan lähtöisin sisareltaan Servialta, Cato heitti sen Caesarin eteen sanoen: »Pidä hyvänäsi, elostelij!» Ja hän siirtyi puhumaan ja kantaansa selostamaan. Näin paljon on riittänyt puhetta Caesarin ja Servilian rakkaudesta.

Kun Pompeius Farsaloksessa tappion kärsittyään oli paennut merelle päin ja kun Caesar vielä saartoi hänen leiriään, Brutus pääsi salaa leirin portista pakoon. Hän joutui suolle, joka oli täynnä upottavia hetteitä ja kasvoi runsaasti kaisloja, mutta yön aikana hän selvisi sieltä ja pääsi onnellisesti Larissaan. Täältä hän lähetti kirjeen Caesarille, ja iloissaan miehen pelastumisesta tämä kehoitti häntä tulemaan luokseen. Eikä Caesar vain jättänyt häntä kaikesta syyttämättä, vaan vieläpä liitti hänet läheisimpiin ystäviinsä. Kun kukaan ei osannut päätellä ja sanoa, minne Pompeius oli paennut, Caesar tiedusteli Brutuksen mielipidettä ollessaan tämän kanssa kahden kävelyllä. Katsoen Brutuksen oikein perustelleen mielipidettään Pompeiuksen pakomatkasta Caesar antoi muiden pitää arvailunsa ja suuntasi laivansa Egyptiin. Sinne Pompeius oli heittäytynytkin, niinkuin Brutus oli oletanut, ja siellä hän tapasi kohtalonsa. Brutus sovitti myös Caesarin ja Cassiuksen välit. Nikaiassa hän puhui kuningas Deiotaroksen puolesta, mutta ei tehtävässään täysin onnistunut, koska syyteaineisto oli kovin raskauttava. Kuitenkin hän tarmokkaalla ja sydämiä hellyttävällä puolustuksellaan pelasti kuninkaalle suuren osan hänen valtakuntaansa. Kuultuaan Brutuksen ensi kerran puhuvan Caesarin kerrotaan sa-

noneen ystävilleen: »En tiedä, mitä tuo nuori mies tahtoo, mutta mitä hän tahtoo, sitä hän tahtoo vakavissaan.» Luonteeltaan vakavana Brutus ei helposti kallistanut korvaansa jokaiselle pyynnölle, mutta milloin pätevä asia ja puhtaat tavoitteet pystyivät saamaan hänet liikkeelle, silloin hän ajoi asiaa suurella innolla ja menestyksellä. Imarrellen ei häntä saatu puolustamaan vääriä asioita. Hän näet luki kunnan miehelle mitä suurimmaksi häpeäksi suostua kaikenlaisten julkeiden hännystelijäin pyyntöihin, vaikka sellaista usein puolustellaan sillä, »etten sitä kehdannut evätä». Hänellä oli tapana sanoa, että joka ei koskaan voi mitään kieltää, on jo ilmeisesti nuorena antanut luonteensa kasvaa vinoon. Kun sitten Caesar oli päättänyt lähteä Catoa ja Scipiota vastaan Afrikkaan, hän nimitti Brutuksen Alppien eteläpuolella olevan Gallian maaherraksi. Tämä nimitys oli maakunnalle suuri onni. Kun muut provinssit kärsivät maaherrojensa mielivallasta ja kiristyksistä, ikään kuin ne olisivat olleet sodassa voittajan käsiin joutunutta aluetta, Brutus oli aikaisemmin kovia kokeneen maakuntansa kohentaja ja lohduttaja. Mutta mistään hän ei ottanut kunniaa itselleen, vaan siirsi sen Caesarille. Kun tämä sotaretkeltään palatuaan teki tarkastusmatkan Italiaan, häntä suuresti ilahduttivat Brutuksen kaupungit ja Brutus itse, joka oli lisännyt hänen kunniaansa ja oli nyt hänen mieluisana matkakämpänään.

Preetorin virkoja oli monta, mutta arvokkain niistä oli niin sanottu kaupungin preetorin virka, ja katsottiin joko Brutuksen tai Cassiuksen saavan sen hoitoonsa. Muutamat kirjailijat ovat tietävinään, että nämä miehet jostakin aikaisemmasta syystä olivat kantaneet salavihaa toisilleen ja että ehdokkuus loitonsi heitä vielä enemmän toisistaan, vaikka he olivat sukulaisia: Cassius oli näet naimisissa Brutuksen sisaren Junian kanssa. Toiset taas mainitsevat, että Caesar oli syypää heidän riitaansa, hän kun antoi kummallekin

toisen asiasta tietämättä toiveita virkaan pääsystä. Kun vaalipäivä tuli, kumpikin esiintyi ehdokkaana toivoen kilpailussa voittavansa. Brutus pani vaakakuppiin maineensa ja luonteensa jalouden, Cassius lukuisat loistavat urotyönsä Parthian sotaretkellä. Caesar kuunteli kummankin ansio-luetteloa ja sanoi sitten ystäviensä kanssa keskustellessaan: Cassiuksella on kyllä suuremmat ansiot, mutta en voi olla asettamatta Brutusta etusijalle. Cassius nimitettiin toiseen preettorin virkaan, mutta tästä nimityksestä hän ei saanut yhtä suurta tyydytystä kuin hän tunsi suuttumusta tullessaan syrjäytetyksi ensimmäisestä virasta. Muissakin asioissa Brutus olisi saattanut poimia hedelmiä Caesarin vallan puutarhasta niin paljon kuin vain olisi tahtonut. Jos hän olisi halunnut, hänestä olisi tullut Caesarin ensimmäinen ja vaikutusvaltaisin ystävä. Mutta Cassiuksen kumppanit vetivät häntä Caesarista erilleen, vaikka hän ei vielä ollutkaan tehnyt sovintoa Cassiuksen kanssa. He varoittivat häntä antamasta Caesarin huumata ja lumota itseään ja kehoittivat häntä välttämään tuon tyrannin ystävyuden ja suosion osoituksia, joilla tämä ei suinkaan palkinnut hänen jalouttaan, vaan pikemminkin lamaannutti hänen tarmonsaa ja satoi hänen itsenäisyytensä voidakseen paremmin käyttää häntä välikappaleenaan.

Mutta Caesarkaan ei enää suhtautunut Brutukseen täysin vilpittömästi, vaan jopa kallisti korvansa panetteluille. Brutuksen luonteen suuruus, hänen nauttimansa kunnioitus ja hänen ystäviensä lukuisuus herättivät Caesarissa pelkoa, mutta yhä hän luotti Brutuksen luonteen rehellisyyteen. Ensi kerran Caesarin epäluulo sai ilmaisunsa, kun Antoniuksen ja Dolabellan kerrottiin punovan juonia häntä vastaan. Tällöin Caesar sanoi, etteivät häntä tee levottomaksi lihavat ja tukkansa hyvin kampaavat miehet, vaan kalpeat ja laihat, joilla hän tarkoitti Brutusta ja Cassiusta. Kun sitten muutamat Brutuksen panettelijat kehoittivat Caesaria ole-

maan hänen suhteensa varuillaan, Caesar kosketti kädellään ruumistaan ja sanoi: »Ettekö luule Brutuksen odottavan, kunnes tämä on päässyt hautaansa?» Tällä lausunnolla Caesar tahtoi ilmaista, että yksin Brutus tuli kysymykseen hänen seuraajanaan. Todellakin näyttää siltä, että Brutuksesta olisi tullut Rooman ensimmäinen mies, jos hän olisi tyytynyt aikansa olemaan Caesarin rinnalla toisena, odottamaan hänen voimansa herpaantumista ja hänen suurten voittojensa aiheuttaman hälyn vaimenemista. Mutta Cassius, tämä kuumaverinen mies, joka vihasi Caesaria pikemminkin henkilökohtaisista syistä kuin sen vuoksi, että hän vapauden kannattajana olisi periaatteessa ollut tyrannien vihaaja, puhalsi ja lietsoi vihaa myös Brutukseen. Sano-taankin, että Brutus suhtautui torjuen Caesarin valtaan, mutta että Cassius vihasi vallan käyttäjää. Cassius kantoi monesta asiasta kaunaa Caesarille, mm. siitäkkin, että tämä oli anastanut hänen leijonansa. Cassius oli ostattanut ne itselleen näytäntöä varten, jonka hän edülinä aikoi antaa, mutta niiden ollessa säilytettävänä Megarassa Caesar pidätti ne itselleen, kun Calenus oli valloittanut kaupungin. Muu-toin leijonain kerrotaan aiheuttaneen megaralaisille suuren onnettomuuden. Juuri kun kaupunki kukistui, niiden häk-kien salvat kiskaistiin irti ja pedot päästettiin valloilleen, jotta niistä olisi haittaa kaupunkiin hyökkääjille. Mutta ne ryntäsivätkin asukkaiden kimppuun ja raatelivat heitä hei-dän suin päin paetessaan, niin että tämä surkuteltava näky säälitti vihollisiakin.

Tämän asian on sanottu erikoisesti olleen syynä siihen, että Cassius otti osaa salaliittoon, mutta näin ei kuitenkaan ole. Sillä jo alusta alkaen luonto oli juurruttanut häneen omalaatuisen kyräilyn ja vihan koko tyrannien lahkoon kohtaan. Tämä ilmeni hänessä jo poikana hänen käydessään koulua Sullan pojan Faustuksen kanssa. Faustus oli ruvennut pojille kerskailemaan isänsä yksinvaltiudesta, mutta täl-

löin Cassius lennähti paikaltaan ja pamautti häntä nyrkkillään. Kun Faustuksen holhoojat ja sukulaiset rupesivat vaatimaan hyvitystä ja turvautuivat oikeudenkäyntiin, Pompeius ryhtyi välittäjäksi. Hän kutsui molemmat pojat luokseen ja kyseli heiltä tapauksen kulkua. Tällöin Cassius, niin lähteemme tietävät, sanoi: »Niinpä niin, Faustus, uskalapa vain sanoa Pompeiuksen kuullen ne sanat, joista rai-vostuin, niin saat nyrkkini uudestaan vasten suutasi.» Täl-lainen Cassius oli. Mutta saadakseen Brutuksen hereille ja yllytetyksi salaliittoon hänen ystävänsä tarvitsivat paljon sanoja, hänen maanmiehensä paljon puhetta ja kirjelappu-sia. Niinpä hän löysi esi-isänsä Brutuksen, tuon kuningas-vallan kukistajan, patsaalta kirjoituksen: »Olisitpa toki Brutus!» »Jospa Brutus eläisi!» Tuomarin korokkeeltaan, jolla istuen hän preetorina hoiti lainkäyttöä, hän aamui-sin tapasi yhtä mittaa kirjelappuja, joihin oli piirretty: »Brutus, sinä nukut.» »Oletkohan sinä oikea Brutus?» Kaik-keen Caesaria vastaan kohdistuneeseen tyytymättömyyden lietsontaan olivat syypäitä yksinvaltiaan imartelijat. He kek-sivät hänelle kaikenlaisia suuttumusta herättäviä kunnian-osoituksia ja laskivat öisin salaa hänen kuvapatsailleen dia-deemeja muka osoittamaan kansalle, että Caesaria on sa-nottava kuninkaaksi eikä diktaattoriksi. Mutta tästä kai-kesta oli päinvastainen tulos, kuten Caesarin elämäkerrassa olen selvästi osoittanut.

Kun Cassius tunnusteli ystäviään, miten he suhtautuisi-vat Caesarin poisraivaamiseen, kaikki ilmoittivat hankkee-seen yhtyvänsä, jos Brutus rupeaisi johtajaksi. Heistä teko ei niinkään tarvinnut aseenkäyttöön tottunutta kättä ja roh-keutta kuin arvovaltaista nimeä. Sellainen oli Brutuksella. Teon johtajana ja osanottajana hän osoittaisi heidän asiansa oikeutetuksi. Jos hän jäisi syrjään, salaliittolaisten rohkeus horjuisi, ja vaikkapa he onnistuisivatkin suunnitelmassaan, heitä katsottaisiin karsain silmin. Sillä varmasti sanottai-

siin, että Brutus ei olisi jättäytynyt sivuun, jos teon peruste oli oikea. Katsoen näiden ajatusten pitävän paikkansa Cassius otti ensimmäisenä sovinnon askeleen. Kun välien selvitys oli tapahtunut ja ystävyys uudistettu, Cassius kysyi Brutukselta, oliko hän päättänyt saapua maaliskuun ensimmäisenä päivänä pidettävään senaatin istuntoon, jossa hänen kuulemansa mukaan Caesarin ystävät tekevät ehdotuksen Caesarin kuninkaaksi nimittämisestä. Brutuksen vastattua kieltävästi Cassius sanoi: »Mutta entä jos meitä vaaditaan?» »Silloin», Brutus sanoi, »minun tehtävänäni ei ole sanattomana istuminen, vaan vapauden puolustaminen ja sen uhrina kuoleminenkin.» Tällöin Cassiukseen tuli eloa, ja hän huudahti: »Missä tiedät roomalaisen, joka jättäisi sinut hänen vapauttaan puolustaessasi pulaan? Etkö sinä, hyvä Brutus, tunne itseäsi? Luuletko, että istuimellesi jättävät lappusiaan kankurit ja kaupustelijat? Eivätköhän sitä sitenkin tehne Rooman ensimmäiset ja parhaat miehet? Muilta preetoreilta vaaditaan lahjoja, näytäntöjä ja gladiaattori-taisteluja, sinulta, jota sitoo esi-isiltäsi perimäsi velvoitus, vaaditaan tyranneiden kukistamista, ja roomalaiset ovat valmiit antamaan kaikkensa sinun puolestasi, jos, niinkuin he vaativat ja odottavat, sinä käyt johtoon.» Näin puhuttuaan hän syleili Brutusta ja toivotti hänelle terveyttä. Niin miehet erosivat ja lähtivät tapaamaan ystäviään.

Hankkeen ajajiin kuului myös muudan Quintus Ligarius. Hän oli ollut Pompeiuksen kannattaja ja joutunut siitä syytteeseen, mutta Caesar oli hänet armahtanut. Armahdus ei ollut kuitenkaan muuttanut häntä kiitolliseksi, vaan hänessä eli viha sitä järjestelmää kohtaan, joka oli saattanut hänet armahduksen alaiseksi. Niin hän oli Caesarin vihamies, mutta Brutuksen ystävä ja kuului tämän läheisimpään piiriin. Ligariuksen ollessa sairaana Brutus meni eräänä päivänä häntä tervehtimään ja sanoi: »Hyvä ystävä, miten sopimattomaan aikaan oletkaan sairastunut.» Silloin poti-

las kohotti nopeasti päänsä kyynärpänsä varaan ja tarttuen tervehtijän oikeaan käteen lausui: »Hyvä Brutus, jos todella ajattelet, niinkuin juuri sinun tuleekin ajatella, olen heti terve.»

Tämän jälkeen salaliiton suunnittelijat kaikessa hiljaisuudessa tunnustelivat luotettaviksi uskomionsa ylhäisten henkilöiden mielialaa ja paljastivat heille aikeensa. Eivätkä he soveltaneet valintaansa ainoastaan ystäviinsä, vaan muihinkin, jotka he tunsivat päättävän rohkeiksi ja kuolemaa pelkäämättömiksi. Näin he jättivät syrjään Ciceron, vaikka hänen luotettavuutensa ja myötätuntonsa oli heistä eittämätön, jottei hän luonteeltaan arkana ja lisäksi iän ukkomaisen varovaiseksi saattamana rupeaisi kaikkia yksityiskohtia tarkasti pohtimalla harkitsemaan, miten menestys olisi varmimmin saavutettavissa, ja siten pääsisi tylsistämään heidän ripeyttä vaativan uhkayrityksensä kärkeä. Samasta syystä Brutus jätti syrjään myös epikuroalaisen Statiliuksen ja Caton hyvän ystävän Favoniuksen. Hän oli aikaisemmin eräässä tilaisuudessa heidän kanssaan filosofiasta keskustellessaan siinä ohessa tehnyt omia varovaisia tunnustelujaan. Tällöin Favonius oli sanonut mielipiteensä olevan, että pahempi kuin vastoin lakia syntynyt yksinvaltius oli kansalaissota, ja Statilius, että viisaan ja järkensä säilyttäneen ihmisen ei tule panna henkeään alttiiksi ymmärtämättömän ryysyköyhälistön puolesta eikä olla sen tapaa noudattaen aina valmis kapinaan. Labeo, joka oli läsnä, puhui molempien ajatuskantoja vastaan, Brutus taas ollen pitävinään kysymystä vaikeana ja ratkaisemattomana jätti sen siinä tilaisuudessa ratkaisematta. Myöhemmin hän ilmoitti salaliittosuunnitelman Labeolle, ja tämä kannatti sitä innokkaasti. Tämän jälkeen saatiin mukaan toinen Brutus, jolla oli lisänimi Albinus. Miehen innosta ja uskalluksesta ei ole paljon sanomista, mutta merkitystä hänelle antoivat hänen gladiaattorijoukkonsa: hänellä oli näet gla-

diaattorikoulu Rooman näytäntöjen tarpeisiin. Muutoin hänkin oli Caesarin luottamusta nauttivia henkilöitä. Kun Cassius ja Labeo olivat hänelle asiasta puhuneet, hän ei ollut vastannut mitään, mutta kun hän tapasi Brutuksen erikseen ja tältä kuuli tämän olevan hankkeen johtaja, hän heti ilmoitti tulevansa mukaan. Useimmat ja arvovaltaisimmat osanottajat Brutus saikin hankituksi maineellaan. He eivät vannoneet velvoittavaa valaa eivätkä pyhien uhrien ääressä sitoutuneet keskinäiseen uskollisuuteen, mutta siinä määrin kaikki viimeiseen hetkeen saakka säilyttivät tietonsa ja salasivat sen, että teko näytti uskomattomalta, vaikka jumalat siitä ennustuksin, näyin ja uhrientein varoittivat.

Vaikka Brutus oli saanut liittymään mukaansa ne, jotka oppineisuuden, sukuperän ja kunnan perusteella kävivät Rooman ensimmäisistä kansalaisista, hän tästä huolimatta tunsu yrityksen vaaralliseksi. Julkisuudessa hän tosin osasi hillitä mielensä levottomuuden ja pitää sen kurissa, mutta kotonaan ja yöllä hän ei ollut se Brutus, joka nähtiin julkisuudessa. Vastoin hänen tahtoaan levottomat ajatukset karkottivat yöllä hänen unensa ja pitivät häntä valveilla, ja enimmäkseen hän istui syviin ajatuksiin ja suunnitelmansa ahdistavaan mietiskelyyn vajonneena. Hänen vaimonsa, joka nukkui hänen vieressään, ei voinut olla huomaamatta, että hän oli kokonaan oudon hämmennyksen vallassa ja pohdiskeli jotakin raskasta ja vaikeaksi tuntemaansa asiaa. Porcia oli, kuten olemme maininneet, Caton tytär, ja Brutus, joka oli hänen serkkunsa, oli nainut hänet. Brutukselle mennessään hän ei ollut enää neito, vaan leski, joskin hyvin nuori, ja hänellä oli edellisestä avioliitosta pieni poika, jonka nimi oli Bibulus. Tämä Bibulus on kirjoittanut pienen teoksen, »Brutuksen muistelmia», joka on säilynyt. Porcia oli oppinut, miestään rakastava ja erittäin järkevä nainen. Ennen kuin hän uskalsi pyytää miestään ilmaisemaan salaisuuttansa, hän päätti kokeilla omaa lujuttiaan. Hän

otti pienen veitsen, jollaista parturit käyttävät kynsien leikkaamiseen, lähetti kaikki palvelijansa huoneestaan ja viilsi syvän haavan reiteensä. Haava, josta vuosi paljon verta, aiheutti hänelle pian suuria kipuja ja korkean kuumeen. Kun Brutus oli hänen tilastaan suuresti huolestunut, hän kovissa tuskissaan ollen puhui miehelleen näin: »Olen Caton tytär, Brutus, enkä ole tullut taloosi maatakseni ilotyttönä vieressäsi ja syödäkseni päivällistä kanssasi, vaan ollakseni kanssasi mukana niin iloissa kuin murheissa. Mitä sinuun tulee, en saata sinua syyttää aviomiehenä, mutta omasta puolestani saatan näyttää kiintymykseni ja osoittaa rakkauttani vain käymällä kantamaan sinun hiljaista tuskaasi ja osallistumalla sinun huoliisi, jotka kaipaavat luotettavaa kuulijaa. Tiedän että naista pidetään heikkona salaisuuden säilyttäjänä. Mutta on myös varmaa, Brutus, että hyvä kasvatus ja jalo seura kehittävät luonteen voimaa. Minulla on lisäksi se etu, että olen Caton tytär ja Brutuksen vaimo. En ole siihen ennen lainkaan kiinnittänyt huomiota, mutta nyt tiedän, että pystyn kestäämään tuskani.» Näin sanottuaan hän näytti haavansa ja kertoi tekonsa. Hämmästyneenä Brutus kohotti kätensä taivasta kohti ja rukoili, että jumalat antaisivat hänen suorittaa sellaisen teon, että hän osoittautuisi Porcian arvoiseksi mieheksi. Sitten hän toimitti vaimolleen tehokasta hoitoa.

Tällä välin oli määrätty senaatin istunto, ja oli todennäköistä, että Caesarkin saapuisi siihen. Brutus ja hänen miehensä päättivät tässä tilaisuudessa toteuttaa aikeensa, sillä tällöin heidän oli mahdollista huomiota herättämättä kokoontua isommaksi ryhmäksi. Lisäksi he odottivat, että heidän mullistavan tekonsa jälkeen paikalla olevat Rooman ylhäiset johtomiehet ryhtyisivät heti varmentamaan vapautta. Itse senaatin kokouspaikkakin näytti heistä enteellisesti lupaavan menestyksen. Se oli yksi noita Pompeiuksen teatteriin liittyvän pylväsrakennuksen saleja, ja sen keskellä oli

Pompeiuksen patsas, jonka kaupunki oli hänelle pystyttänyt kiitokseksi siitä, että hän oli kaunistanut paikan teatterilla ja pylväiköillä. Tähän saliin senaatti kutsuttiin kokoon maaliskuun viidenneksitoista päiväksi; roomalaisilla päivän nimi on maaliskuun idus. Nähtävästi joku jumala johdatti Caesarin sinne suorittamaan Pompeiukselle sovitusta. Kun mainitsemamme päivä tuli, Brutus vain vaimonsa tietien kätki tikarin togansa alle ja lähti istuntoon. Muut kokoontuivat Cassiuksen luokse, jonka pojan sinä päivänä oli määrä puheutua niin sanottuun miehen ikään tulleen nuorukaisen togaan, ja lähtivät forumille. Täältä kaikki suuntasivat matkansa pylväskäytävään ja jäivät odottamaan, sillä Caesarin piti kohta saapua. Varmaan se, joka olisi tiennyt täällä jotakin erikoista olevan tekeillä, olisi ihmetellyt heidän tyyneyttään ja vaarasta piittaamatonta kylmäverisyyttään. Sillä he eivät vain kuunnelleet kaikessa rauhassa yhteen ryhmityneitä ja asioista väitteleviä senaattoreja, vaan, kun usea heistä oli preetori ja näiden mielipidettä kysyttiin, esittivät kysytystä asiasta kantansa harkiten ja perusteellisesti. Kun muudan senaattori ei katsonut voivansa hyväksyä erästä lausuntoa, jolloin syntyi äänekästä melua ja kiihtymystä, Brutus sanoi läsnäoleviin katsahtaen: »Minua Caesar ei estä eikä tule estämään menettelemästä lain mukaan.» Kuitenkin heidän tiellään oli monta kiusallista estettä. Ennen muuta ja eniten heitä huolestutti se, että Caesar yhä viipyi, vaikka päivä oli jo pitkälle kulunut. Sillä ei vain hänen vaimonsa pidätellyt häntä kotona pahaa tietävien enteiden vuoksi, vaan myös enteiden selittäjät varoittivat häntä lähtemästä. Sitten joku astui salajuonessa mukana olevan Cascan luokse ja tarttuen hänen oikeaan käteensä sanoi: »Casca, sinä olet peittänyt meiltä salaisuuden, mutta Brutus on ilmaissut minulle kaiken.» Kun Casca säikähti, mies sanoi nauraen: »Mistä sinä onnenpoika olet äkkiä saanut niin paljon varoja, että pystyt hakemaan ediilin virkaa?» Tämä

hämärä puhe hämmensi Cascan siinä määrin, että hän oli vähällä paljastaa salaisuuden. Brutusta ja Cassiusta senaattori Popilius Laena tervehti tavallista eloisemmin ja kuiskasi heidän korvaansa: »Toivotan hankkeellenne menestystä, mutta älkää viivytelkö, sillä asia ei ole enää mikään salaisuus.» Näin sanottuaan hän poistui, ja oli ilmeistä, että hän oli saanut asiasta vihiä. Samalla hetkellä Brutus sai kotoaan sanoman, että hänen vaimonsa oli saanut vaikean sairauskohtauksen. Salaliiton tulosta odottava Porcia oli joutunut äärimmäisen jännityksen valtaan, ja ankara levottomuus hämmensi hänen ajatuksensa. Hän saattoi tuskin pysyä kotonaan, kuullessaan melua ja ääntä hän kuin pyhän raivon vallassa hyppäsi joka kerta pystyyn, jokaiselta, joka näytti tulevan forumilta päin, hän kyseli Brutuksesta ja lähetti tuon tuostakin jonkun tiedustelemaan istunto paikalle. Vihdoin hänen mielensä levottomuus kiihtyi niin, että hän menetti ruumiinsa voimat. Hän ei ehtinyt päästä vuoteelleen, vaan lyyhistyä ja jäi makaamaan keskelle lattiaa, tajuttomana, jäykkänä, kalpeana, ääntäkään päästämättä. Tämän nähdessään palvelijat puhkesivat äännekkäisiin valituksiin, naapureita syöksähteli oville ja pian alkoi levitä huhu, että hän muka oli kuollut. Mutta pian hän tuli tajuihinsa ja toipui palvelijainsa hoidossa. Huhu ehti Brutuksenkin korviin ja hän kuten oli luonnollista tuli järkyttyneeksi, mutta ei kuitenkaan jättänyt tovereitaan ja heidän yhteistä asiaansa eikä antanut murheen vaimostaan johtaa siihen, että hän olisi rientänyt kotiinsa.

Vihdoin levisi tieto, että Caesar saapuu kantotuolissa istuen. Koska enteet joka tapauksessa olivat olleet epäedulliset, hän ei ollut kyennyt voittamaan levottomuuttaan, ja niin hän huonovointisuus tekosyynä oli päättänyt olla käsittelemättä mitään tärkeämpää asiaa, vaan siirtää sellaiset toiseen istuntoon. Kun hän laskeutui kantotuolista, Popilius Laena, sama Laena, joka hetki sitten oli Brutuk-

selle ja hänen kumppaneilleen toivottanut menestystä, meni Caesarin luokse ja puheli pitkän aikaa hänelle hänen tarkkaavaisesti kuunnellessaan. Salaliittolaiset eivät kuulleet hänen sanojaan, mutta kun jokainen vähäisinkin seikka saattoi heidät epäluuloisiksi ja tekemään omia päätelmiään, he luulivat Laenan puhelun olevan ilmiannon. Pitäen jo hankettaan tuomion saaneena he silmäilivät toisiaan ikäänkuin katseillaan antaen toisilleen kehoituksen, että tässä ei ole odotettava vangitsemista, vaan otettava kuolema heti omasta kädestä. Cassius ja muutamat muut jo työnsivät kätensä togansa alle tikarinsa kahvaan ja vetivät asettaan, mutta Brutus luki Laenan kasvojen ilmeestä, ettei hän ollut tehnyt ilmiantoa, vaan puhellut jostakin anomuksestaan. Brutus ei kuitenkaan voinut pukea ajatustaan sanoiksi, koska paikalla oli paljon syrjäisiä, mutta hänen iloiset kasvonsa riittivät palauttamaan Cassiuksen mielenmaltin. Hetken perästä Laena suuteli Caesarin oikeaa kättä ja poistui, mistä kävi ilmeiseksi, että hän oli puhunut omasta asiastaan ja jostakin esittämästään pyynnöstä.

Ennen Caesaria astui saliin senaatti, ja salaliittolaiset ryhmittivät Caesarin istuimen ympärille ikään kuin aikoen esittää diktaattorille anomuksen. Cassius, niin kerrotaan, oli kääntänyt katseensa Pompeiuksen patsasta kohti ja pyytänyt siltä apua, ikään kuin se olisi ymmärtänyt asian. Trebonius vei syrjään Antoniuksen ja kietoen hänet ovella keskusteluun pidätti hänet menemästä saliin. Nyt astui Caesar sisään ja koko senaatti nousi seisomaan. Kun Caesar oli istuutunut, salaliittolaiset ryhmittivät heti piiriksi hänen ympärilleen ja työnsivät erään joukostaan, Tillius Cimberin, esittämään anomusta maanpakoon ajetun veljensä puolesta. Muut tukivat anojaa, tarttuivat Caesarin käteen ja suutelivat häntä rintaan ja päähän. Anojain pyynnön Caesar ensin kohteliaasti torjui, mutta kun he häntä yhä ahdistivat, hän nousi ja yritti vapautua heistä väkivalloin. Täl-

löin Tillius tarttui molemmilla käsillään hänen togaansa ja kiskaisi sen olkapäiltä alas, ja takana seisonut Casca tempaisi esiin tikarinsa ja löi sillä ensimmäisenä, kuitenkin syvää haavaa iskemättä, Caesaria olkapäähän. Caesar tarttui hänen tikarinsa kahvaan ja huusi kovalla äänellä latinaksi: »Casca, sinä konna, mitä teet?» Casca taas kutsui kreikaksi veljeään avuksi. Nyt alkoi sadella iskuja, ja iskuja saava silmäili ympärilleen tavoitellen pelastustietä, mutta nähdessään Brutuksen vetäisevän tikarinsa hän hellitti otteensa Cascan kädestä, kietaisi togansa päänsä ylle ja jättyi alttiiksi iskuille. Nuo yhdessä rytkäksä säälimättömästi tikareillaan uhriaan lävistelevät miehet haavoittivat myös toisiaan: Brutuskin, joka ei verileikistä jäänyt syrjään, sai haavan käteensä, ja kaikki he tulivat veren tahrimiksi.

Kun Caesar tällä tavalla oli saanut surmansa, Brutus astui esiin tahtoen pitää puheen senaatin rauhoittamiseksi. Mutta kauhun valtaamat senaattorit pakenivat epäjärjestyksessä, ja ovilla oli tungosta ja mylläkkää, vaikka kukaan ei ajanut takaa eikä ahdistanut ketään, salaliittolaiset kun nimenomaan olivat päättäneet surmata vain Caesarin ja kehoittaa kaikkia muita puolustamaan vapautta. Tosin salaliittoa valmisteltaessa oli saanut yleistä kannatusta ajatus raivata pois Caesarin lisäksi myös Antonius, koska häntä pidettiin yksinvaltiuden kannattajana. Tämä häikäilemätön mies oli näet pitkäaikaisen sotapalveluksensa johdosta saanut armeijan kannatuksen ja oli varsin itsetietoinen sekä tavoitelti ilmeisesti korkeita päämääriä. Lisäksi hän oli juuri tällöin Caesarin kanssa konsulina. Mutta Brutus ei antanut suunnitelmalle hänen surmaamisestaan kannatustaan, ensiksi sillä perusteella, että se olisi vastoin oikeutta, ja toiseksi sillä, että hän odotti Antoniukselta mielenmuutosta. Sillä Brutuksen mielestä ei ottanut lähteäkseen ajatus, että lahjakas, kilpailunhaluinen ja kunnianhimoinen Antonius Cae-

sarin kuoleman jälkeen tempautuisi muiden kaunista esimerkkiä seuraten kilvoittelemaan isänmaan vapauden puolesta. Niin Brutus pelasti Antoniuksen, mutta yleisen tyrmistyksen vallitessa tämä pakeni kansanmieheksi pukeutuneena. Brutus ja hänen miehensä lähtivät sitten kädet veressä ja tikarit paljastettuina Capitoliumille sekä kehoittivat kansaa puolustamaan vapautta. Siitä lähtien kun murhan jälkeen olivat kuuluneet ensimmäiset kauhun huudahdukset ja pelästyneet ihmiset olivat ryntäilleet pitkin katuja, levottomuus kaupungissa yhä kasvoi. Mutta kun muita murhia ei tapahtunut eikä mitään ryöstöjä suoritettu, senaattorit ja monet kansalaiset tointuivat pelästyksestään ja menivät Capitoliumilla olevien miesten luokse. Kun väkeä oli kokoontunut, Brutus piti puheen, jolla koetti saada kansan puolelleen ja valaista tapahtumaa. Kun puhe sai hyväksymistä ja salaliittolaisia kehoitettiin siirtymään forumille, he mieli rohkaistuneena lähtivät sinne. He marssivat pitkänä ryhmänä Brutus kärjessä ympärillään lukuisia ylhäisiä roomalaisia, jotka saatettuaan hänet juhlallisesti forumille johdattivat hänet täällä puhujalavalle. Brutuksen nähdessään kansa, vaikka sen keskuudessa oli kirjavaa, metelöimään altista ainesta, tuli vakavaksi ja odotti rauhallisesti ja hälisemättä puheen alkamista. Hänen alkaessaan puhua vallitsi hiirenhiljaisuus. Tekoa eivät kuitenkaan kaikki hyväksyneet, mikä ilmeni Cinnan ryhtyessä puhumaan. Kun hän rupesi puheessaan soimaamaan Caesaria, puhkesi suuttumuksen myrsky ja häntä alettiin herjata. Tämä sai aikaan sen, että salaliittolaiset jälleen vetäytyivät Capitoliumille. Kun Brutus pelkäsi heidän joutuvan piiritetyiksi, hän lähetti murhan jälkeen heihin liittyneet ja heidän mukanaan tulleet miehet pois, sillä hän ei pitänyt oikeana, että nämä syyttömät miehet joutuisivat heidän kanssaan vaaraan.

Seuraavana päivänä senaatti kokoontui Telluksen tempeliin. Istunnossa Antonius, Plancus ja Cicero ehdottivat

armahdusta ja puhuivat yksimielisyyden puolesta. Senaatti päättikin jättää salaliittolaiset rankaisematta, minkä lisäksi määrättiin, että konsulien oli tehtävä esitys heille annettavista erikoisista tunnustuksista. Kun äänestykset oli suoritettu, senaatti hajaantui. Antonius lähetti tämän jälkeen poikansa Capitoliumille panttivangiksi, ja Brutus miehineen tuli sieltä alas. Nyt vaihdettiin molemminpuolisia tervehdyksiä, puristettiin kättä ja syleiltiin. Antonius kutsui pitopöytänsä Cassiuksen, Lepidus Brutuksen ja muut salaliittolaiset saivat pitokutsun siltä tai tältä sukulaiseltaan tai tuttavaltaan. Seuraavana päivänä senaatti jälleen kokoon-tui. Ensiksi senaattorit esittivät Antoniukselle kiitoksen siitä, että hän oli ehkäissyt puhkeamaisillaan olleen kansalaissodan, sitten kiitettiin Brutusta ja hänen miehiään vapaan valtiomuodon palauttamisesta ja lopuksi otettiin käsiteltäväksi kysymys heille annettavista maakunnista. Brutus sai Kreetan, Cassius Afrikan, Trebonius Aasian, Cimber Bithynian ja Brutus Albinus Pohjois-Italian Gallian.

Tämän jälkeen siirryttiin käsittelemään Caesarin testamenttia ja hautajaisia. Antonius vaati, että hänen tuli saada lukea Caesarin testamentti ja ettei vainajaa tullut haudata hiljaisuudessa eikä julkista kunnioitusta osoittamatta, koska tällainen menettely herättäisi kansassa katkeruutta. Cassius vastusti kiihkeästi esityksiä, mutta Brutus myöntyi niihin, ja tässä hän näyttää tehneen toisen virheensä. Sillä säästäessään Antoniuksen hän aiheutti sen, että salaliittolaiset saivat vastaansa voimakkaan ja sotataitoisen vihollisen, ja salliessaan Caesarin hautajaisten tapahtua Antoniuksen vaatimalla tavalla hän tuhosi kaikki. Ensiksi testamentti: Siinä oli jokaiselle roomalaiselle määrätty seitsemänkymmentäviisi drakhmaa ja kansalle luovutettu Tiberin tuolla puolella olevat puistot, missä nyt on Fortunan temppeli. Tämä kaikki saattoi kansan harvinaisella rakkaudella kaipaamaan Caesaria. Sitten hautajaiset: Kun ruumis oli tuotu forumille,

Antonius piti tavanmukaisen hautauspuheen. Havaittuaan sanansa saaneen kansan liikutuksen valtaan hän muutti puheensa sävyä ja alkoi nostattaa sääliä. Hän nosti Caesarin veren tahrinan viitan, levitti sen ja osoitti siinä olevia lukuisia iskujen reikiä. Tämän jälkeen kaikki rauhallisuus häipyi. Toiset huusivat, että murhaajat on tapettava, toiset, kuten oli tapahtunut kansantribuuni Clodiuksen hautajaisissa, kiskoivat myymälöistä tuoleja ja pöytiä, kasasivat ne valtavaksi rovioksi ja polttivat sen päällä ruumiin monen temppelein ja monen suojatuksi ja pyhäksi vihityn paikan keskellä. Kun tuli loimusi, kiihtyneitä kansalaisia ryntäsi esille kuka miltäkin taholta ja siepattuaan puoliväliin palaneita puunkappaleita he juoksivat polttamaan murhaajien taloja isäntineen. Mutta nämä olivat osanneet olla ajoissa varuillaan ja välttivät siten vaaran. Oli muudan runoilijana tunnettu Cinna, jolla ei ollut mitään osuutta murhaan, päinvastoin hän oli Caesarin ystävä. Tämä mies oli nähnyt unen, että Caesar oli kutsunut häntä pitopöytänsä, mutta hän oli kieltäytynyt tulemasta; Caesar oli kuitenkin häntä yhä kehoittanut ja ruvennut pakoittamaan sekä lopuksi tarttuen hänen käteensä alkanut viedä häntä autioon ja pimeään paikkaan, jonne hän vastahakoisesti ja kauhu mielessä seurasi. Nähtyään tämän unen hän vielä samana yönä oli sairastunut kuumeeseen. Mutta kaikesta huolimatta häntä hävetti jäädä pois Caesarin hautajaisista, kun niitä aamulla alettiin pitää. Hän lähti siis forumille ja liittyi väkijoukkoon, joka jo oli joutunut kiihdyksiin. Kun hänet nähtiin ja häntä erehdyttiin pitämään tuona Cinnana, joka äskettäin kansalle puhuessaan oli herjannut Caesaria, kansanjoukko repi hänet kappaleiksi.

Jo Antoniuksen muuttunut käytös oli herättänyt Brutuksessa ja hänen kannattajissaan pelkoa, ja nyt Cinnan kohtalo lisäsi sitä mitä suurimmassa määrin. Tämän vuoksi he läksivät Roomasta suunnaten matkansa ensiksi Antiumiin. Tänne

he jäivät siinä toivossa, että kansan viha lauhtuisi ja he voisivat palata takaisin Roomaan. Tämän he uskoivat pian olevan mahdollista, koska kansan mieliala on epävakainen ja helposti muuttuva ja senaatti oli heille suopea. Samaan aikaan kun se oli jättänyt Cinnan tappajat pidättämättä se oli määrännyt, että kaikki salaliittolaisten talojen polttajat oli etsittävä esille ja vangittava. Kansakin oli jo kyllästynyt Antoniukseen, joka esiintyi melkein yksinvaltiaana. Se kaipasi Brutusta ja halusi nähdä hänen henkilökohtaisesti johtavan niitä näytäntöjä, joita hänen preetorina tuli panna toimeen. Mutta kun Brutus oli muun muassa kuullut, että Caesarin kotkien alla palvelleet ja häneltä maalta tai kaupungista toimentulopaikan saaneet veteraanit vaativat hänelle kostoa ja että heitä pienin ryhmin salaa oli tullut kaupunkiin, hän siirsi Roomaan paluutaan. Kansa sai kuitenkin katsella hänen kalliita ja komeita näytäntöjään hänen poissaollessaankin. Hän oli ostanut paljon eläimiä ja antanut määräyksen, että yhtäkään niistä ei saanut myydä eikä jättää käyttämättä, vaan kaikki oli vietävä areenalle. Hän vieläpä matkusti itse Neapoliiseen neuvottelemaan siellä olevien näyttelijöiden kanssa esiintymisestä. Ystävälleen hän kirjoitti, että erästä hyvin kuuluisaa näyttelijää Canutiusta oli pyydettyä esiintymään hänen näytännöissään, mutta jos tämä ei pyyntöön suostu, häntä ei ollut pakotettava, sillä hän oli liian suuri taiteilija alistuakseen pakkoon. Brutus kirjoitti myös Cicerolle pyytäen häntä kaikin mokomin käymään hänen näytäntöjään katsomassa.

Tilanteen ollessa tällainen tapahtui uusi muutos, kun nuori Caesar saapui Roomaan. Hän oli Caius Julius Caesarin sisaren tyttären poika, ja vanhempi Caesar oli ottanut hänet pojakseen ja määrännyt perillisekseen. Caesarin murhan aikana hän opiskeli Apolloniassa, ja täällä hän odotti Caesaria, jonka oli määrä pian marssia parthialaisia vastaan. Saatuaan kuulla murhasta hän purjehti Roomaan, ja voittaakseen jo

alussa kansan suosion hän otti Caesarin nimen ja jakoi testamentissa määrätyt summat kansalaisille. Tällä hän heikonsi Antoniuksen asemaa, mutta omaansa hän vielä vahvisti saadessaan palvelukseensa lukuisia Caesarin sotilaita jakamalla heille rahaa. Kun Cicerokin Antoniuusta kohtaan tuntemastaan vihasta liittyi Octavianukseen, Brutus kirjoitti hänelle ankarasanaisen kirjeen: »Yksinvaltiias ei ole sinusta sietämätön, sinä vain pelkäät sellaista valtiasta, joka sattuu vihaamaan sinua. Sinun koko politiikkasi on vain ihmisystävällisen orjuuden puolustamista, sillä sitähan kirjeesi todistaa sanoessasi että Octavianus on lempeä. Mutta onhan kerrottu: Esi-isämme eivät sietäneet edes lempeätä yksinvaltiasta. Tällä hetkellä en tosin itsekään tiedä, marssinko sotaan vai turvaanko rauhaa, mutta sen päätöksen aina tiedän tehneeni, että orjuutta en siedä. Sinua minä kuitenkin ihmettelen. Jos kammoatkin kansalaissotaa kaikkine vaaroineen, niin etkö punastu sopimuksesi häpeällistä ja moitittavaa hintaa: tyranni Antoniuksen karkoittamisesta sinä vaadit palkaksesi nuoren Caesarin nimittämistä tyranniksi.»

Näin jyrkkäsanainen Brutus oli ensimmäisissä kirjeissään. Kun sitten toiset liittyivät Octavianukseen, toiset Antoniuukseen ja sotilaat olivat ostettavissa ja joutuivat sille, joka kuten huutokaupassa tarjosi eniten, Brutus näki tilanteen synkäksi ja päätti poistua Italiasta. Matkalle hän lähti maitse ja kulki Lucanian rannikkoa pitkin meren rannalla olevaan Veliaan. Porcia, jonka oli määrä kääntyä täältä Roomaan takaisin, koetti peittää surunsa, mutta erään taulun katseleminen ilmaisi sen, niin uljas kuin hän siihen asti olikin ollut. Kuva esitti kreikkalaista taruaihetta, Hektorin ja Andromakhen jäähyväisiä. Andromakhe piti siinä kiinni pienen poikansa käsistä katsoen tätä silmiin. Porcian silmiin hänen kuvaa katsellessaan tulvailivat kyyneleet, sillä hän näki oman kohtalonsa siinä esitettyinä. Monta kertaa samana päivänä hän kävi kuvaa katsomassa ja vuodatti kyyneleitä. Kun

Brutuksen ystävä Acilius lausui Andromakhen sanoja Hektorille:

Hektor, nyt sinä siis olet taattoni, äitini armas,
vain sinä veljeni myös, sinä kukkea puoliso mulle,¹

Brutus sanoi hänelle hymyillen: »Mutta minäpä en voi sovittaa Porciaan Hektorin sanoja Andromakhelle:

— — — antau askaretoimii,
kehräämään, kutomaan, sekä parvea palveluneitoin
käskyill' ohjaamaan — — —²

Sillä jollei luonto olisi tehnyt hänestä naista, hän suorittaisi yhtä suuria sankaritekoja kuin me. Mutta hänen sydämensä taistelee valtion vapauden puolesta kuten meidän.» Tämän on kertonut Porcian poika Bibulus.

Veliasta Brutus purjehti Ateenaan. Täällä kansa otti hänet innostuneesti vastaan ja päätti suoda hänelle erinäisiä kunnianosoituksia. Hän asui erään ystävänsä luona ja kävi Platonin oppisuuntaa kannattavan Theomnestoksen ja Aristoteleen oppisuuntaa kannattavan Kratippoksen luennoilla. Heidän kanssaan hän keskusteli filosofiasta, ja näytti, niinkuin hän olisi ollut aivan huoleton ja omistautunut vain opinnoilleen. Mutta kaiken tämän ohella hän hiljaisesti suoritteli sodan valmisteluja. Hän lähetti Herostratoksen Makedoniaan saadakseen siellä olevat joukot puolelleen, ja Ateenassa olevat nuoret roomalaiset opiskelijat hän liitti piiriinsä. Heidän joukossaan oli myös Ciceron poika, jota Brutus erikoisesti ylisti. Aina, oli hän sitten unessa tai valveilla, hän sanoi ihailevansa tätä uljasta nuorukaista ja tyranniin vihaajaa. Vihdoin Brutus alkoi avoimesti vihollisuudet. Saatuaan kuulla, että roomalaisia Aasiasta rahaa kuljettavia laivoja oli purjehtimassa kotiin ja että niiden päällikkönä oli hienosti sivistynyt hänelle tuttu mies, Apuleius, hän meni tätä Karystokseen vastaan. Täällä hän Apuleiuksen tapasikin, sai hä-

¹ Ilias 6, 429—30. O. Mannisen suomennos.

² » 6, 490—2. » »

net puolelleen ja hänen laivansa hallintaansa. Kaappauksen kunniaksi Brutus järjesti komeat pidot, jotka hän sovitti syntymäpäiväkseen. Maljoja juotaessa vuodatettiin juomauhri ja toivotettiin Brutukselle menestystä ja Roomalle vapautta. Juhlamieltä enemmän kohottaakseen Brutus vaati suuremman maljan ja sen saatuaan hän enempää ajattelematta lausui tämän säkeen:

Vaan minut Leton poika ja kohtalo surmasi julma.¹

Tähän on jatkoksi kerrottu, että varustautuessaan viimeiseen taisteluunsa Filippiossa Brutus antoi sotilailleen tunnus-sanaksi Apollon (= Leton poika). Näin tuon säkeen lausumalla hän näytti ennustavan oman kohtalonsa.

Vielä Brutus sai viisisataatuhatta drakhmaa Antistiukselta siitä rahasummasta, jota tämä itse kuljetti Italiaan. Myös ne Pompeiuksen armeijan sotilaat, jotka vielä tällöin olivat hajallaan Thessaliassa, kerääntyivät innolla hänen lippujensa alle. Lisäksi hän sieppasi Cinnalta viisisataa Dolabellan avuksi Vähään Aasiaan lähetettyä ratsumiestä. Sitten hän purjehti Demetriaan ja takavarikoi sieltä suuret varastot Antoniukselle laivattavaksi aiottuja Caesarin aikaisemmin Parthian sotaa varten teettämiä aseita. Hänen vallassaan oli jo entisen konsulin Hortensiuksen hänelle jättämä Makedonia ja liittolaisinaan sen ympäristön kuninkaas ja ruhtinaas, kun ilmoitettiin, että Antoniuksen veli Caius oli purjehtinut Italiasta ja pyrki suorinta tietä liittymään niihin joukkoihin, jotka olivat Vatiniuksen komennossa Epidamnoksessa ja Apolloniassa. Tehdäkseen suunnitelman tyhjäksi ja anastaakseen hänen joukkonsa itselleen Brutus komensi äkkiä sotilaansa liikkeelle. Mutta marssi edistyi hitaasti vaikeassa maastossa lumimyrskyn raivotessa, eikä muonakuormasto jaksanut seurata perässä. Kun sotajoukko vihdoin saapui Epidamnoksen seuduille, ponnistusten ja kylmyyden uuvut-

¹ Ilias 16, 849. O. Mannisen suomennos.

tama Brutus sai melkein sairaalloisen näläntunteen. Tämä tauti kohtaa sekä juhtia että ihmisiä tavallisesti silloin, kun ne lumimyrskyssä joutuvat kokemaan ankaroita ponnistuksia. Tauti ehkä johtuu siitä, että ympärillä oleva kylmä tiivistää lämmön ja varastoi sen sellaisena elimistöön, jossa se sitten äkkiä hajoittaa ravinnon, tahi sitten siitä, että sulavasta lumesta kohoaa kitkerä kepeä leyhkö, joka imeytyy ruumiiseen ja tuhoaa ulos virtaavan ruumiinlämmön. Sillä hikikin näyttää muodostuvan niin, että ihon lämmön lauhduttaa ihoa hivelevä kylmä. Tätä asiaa olen laajemmin toisessa yhteydessä käsitellyt.

Kun Brutus makasi sairaana henkiahieverissä eikä koko leirissä ollut ruoan muruakaan, hänen sotilaittensa oli pakko kääntyä viholliskaupungin asukkaiden puoleen: sotamiehet riensivät Epidamnoksen porteille ja pyysivät vartiomiehiltä leipää. Saatuaan kuulla Brutuksen olevan sairaana nämä itse jouduttautuivat hänen leiriinsä ja toivat syötävää ja juotavaa. Kun Brutus sitten valloitti kaupungin, hän kiitokseksi määräsi, ettei ollut säästettävä yksin hänen hyväntekijöitään, vaan näitten ansiosta myös kaikki asukkaat. Tällä välin Caius Antonius oli lähtenyt miehittämään Apolloniaa ja käsenyt sen läheisyydessä olevat joukot saapumaan avukseen. Nämä siirtyivät kuitenkin Brutuksen puolelle, ja Apolloniankin asukkaiden Antonius havaitsi olevan Brutuksen kannattajia. Tämän vuoksi hän luopui kaupungista ja läksi marssiin Buthrotoniin. Hänen paraikaa marssiessaan sinne Brutus hyökkäsi hänen kimppuunsa ja tuhosi häneltä kolme kohorttia. Tämän jälkeen Antonius koetti tunkeutua eteenpäin Bylliin alueen kautta, mutta vastustaja oli ehtinyt sen miehittää, ja hän kärsi tappion iskettyään yhteen nuoren Ciceron kanssa. Tämän miehen Brutus asetti mielellään päällikkötaitoa vaativiin tehtäviin ja oli korjannut monta voittoa hänen avullaan. Pian Brutus itse saartoi Caius Antoniuksen joukot soiseen seutuun. Nämä olivat hajallaan, eikä Brutus

pitänyt tarpeellisena hyökkäystä: ratsumiehilleen hän antoi käskyn pitää vihollista saarrettuna niitä ahdistamatta, sillä ennen pitkää he saisivat ne omiksi miehikseen. Niin he saivatkin: saarretut siirtyivät heidän puolelleen ja jopa luovuttivat päällikkönsä. Nyt oli Brutuksen armeija kasvanut melkoisen vahvaksi. Caius Antoniusta hän kohteli kauan aikaa kunnioittavasti ja salli hänen pitää arvonmerkkinsä, vaikkakin monen sanotaan häntä kehoittaneen — muiden muassa Ciceron Roomasta käsin kirjeellisesti — tapattamaan miehen. Mutta kun tämä alkoi pitää salaista yhteyttä hänen päällikköihinsä ja nostatti osan hänen joukoistaan kapinaan, hän panetti hänet laivaan vartioitavaksi. Kapinaan nousseiden onnistui purjehtia Apolloniaan, josta he kehoittivat Brutusta tulemaan luoksensa. Tämä vastasi, ettei roomalaisten tapojen mukaista ollut päällikön mennä kapinoitsijoiden luokse; heidän tuli saapua hänen luokseen ja pyytämällä anteeksi rikostaan lepyttää hänen vihansa. He tulivat, pyysivät anteeksiantoa ja saivat anteeksi.

Aikoessaan tämän jälkeen siirtyä Vähään Aasiaan Brutus sai tiedon Roomassa tapahtuneesta tilanteen muutoksesta. Nuori Octavius oli saanut senaatin tuen Antoniusta vastaan taistellessaan, mutta tämän jouduttua karkoitetuksi Italiasta Octavius oli itse yhtä vaarallinen. Hän vaati lainvastaisesti konsulin virkaa ja piti vahvoja sotajoukkoja liikekannalla, vaikka kaupungin tilanne ei sitä vaatinut. Kun Octavius näki, että senaatti hänen menettelyään paheksuen käänsi katseensa Italian ulkopuolella olevaan Brutukseen ja päättämällä luovuttaa tälle provinssija vahvisti tämän asemaa, hän alkoi pelätä. Tämän vuoksi hän lähetti sanan Antoniukselle tarjoten hänelle ystävyytään. Samaan aikaan hän saartoi joukoillaan kaupungin ja anasti väkivalloin itselleen konsulin viran, vaikka oli vielä hyvin nuori, vasta kahdenkymmenen vuoden ikäinen, kuten hän »Muistelmissaan» mainitsee. Astuttuaan virkaan hän välittömästi asetti Brutuksen kumppa-

neineen syytteeseen Rooman ensimmäisen ja korkeimpia kunniavirkoja hoitaneen miehen salakähmäisestä murhasta. Brutuksen syyttäjäksi hän määräsi Lucius Cornificiuksen ja Cassiusta syyttämään Marcus Agrippan. Syytetyt tuomittiin poissaolevina ja tuomarit pakotettiin antamaan äänensä sen enemmittä tutkimuksitta. Kerrotaan, että kun airut tavannuksella puhujakorokkeelta haastoi syytettyä Brutusta vastaamaan, kansa huokasi syvään ja ylimykset katselivat myskinä maahan eikä heistä Publius Silicius voinut pidättää kyyneleitään; tästä hän pian joutui henkipattojen luetteloon. Kohta tuomion jälkeen Octavius, Antonius ja Lepidus tekivät liiton, jakoivat provinssit keskenään ja sopivat kahdensadan roomalaisen surmauttamisesta. Näiden murhattaviksi määrättyjen mukana menetti henkensä myös Cicero.

Kun tieto näistä tapahtumista saapui Makedoniaan, Brutus kauan aikaa itseään vastaan taisteltuaan kirjoitti Hortensiukselle, että Caius Antonius oli surmattava: tämä tapahtui kostoksi hänen sukulaisensa Brutus Albinuksen ja ystävänsä Ciceron murhaamisesta. Hortensiuksen Marcus Antonius sittemmin saatuaan hänet Filippoissa vangiksi surmautti veljensä hautakummulla. Brutus sanoi, että Ciceron kuoleman aiheuttaneet syyt hävettivät häntä enemmän kuin itse hänen kuolemansa häntä suretti, mutta että noihin syihin olivat vikapäitä kaikki hänen Roomassa olevat ystävänsä: sillä he eivät olleet vain syyllisiä siihen, että tyrannit orjuuttivat Roomaa, vaan he olivat läsnä ollen ja avoimin silmin lujittaneet sellaista, mikä heistä korvin kuultuna oli sietämätöntä. Kun sotajoukko jo oli kyllin vahva, Brutus marssitti sen Vähään Aasiaan; laivastoa varustettiin Kyzikoksessa ja Bithynian satamissa. Brutus samosi kaupungista kaupunkiin ja varmisti niiden kannatuksen, ja myös sikäläisiin ruhtinaiisiin hän rakensi suhteita. Cassiusta, joka oli purjehtinut Egyptiin, hän kehoitti palaamaan Smyrnaan. Hän kirjoitti tälle, ettei heidän tullut purjehtia merien yli

laajentaakseen valtaansa, sillä hehän olivat koonneet sotajoukkonsa isänmaan vapauttamista ja tyrannien kukistamista varten, ja tämä päämäärä mielessä ja muistissa heidän tuli pysytellä Italian lähellä, niin, kiiruhtaa sinne maanmiehiään auttamaan. Cassius totteli ja tuli laivastoineen Smyrnaan. Brutus tuli häntä vastaan ja tässä kaupungissa he ensi kerran kohtasivat sen jälkeen kun he Peiraieuksessa olivat eronneet ja toinen lähtenyt Syyriaan, toinen Makedoniaan. Jälleennäkemisen ilo oli suuri, ja rohkeus tulvi heidän rintaansa, kun he tarkastivat käytettävissään olevia sotajoukkoja. Italiasta lähtiessään he olivat viheliäisiä pakolaisia, heillä ei ollut ollut rahaa eikä aseita, ei edes yksisoutulaivaa, ei yhtäkään sotilasta, ei yhtäkään kaupunkia, mutta ei ollut kulunut pitkäkään aikaa, kun heillä nyt täällä tava- tessaan oli sotalaivoja, oli jalkaväkeä, oli ratsumiehiä, oli rahaa. Heillä oli tosiaan riittävästi iskuvoimaa voidakseen käydä taisteluun Rooman herruudesta.

Cassius ei tahtonut suurempaa valtaa kuin minkä hän itse myönsi Brutukselle, mutta tämä oli kuitenkin häntä kohtaan huomaavainen. Usein Brutus meni Cassiuksen luokse, tätä kun iältään vanhempana ruumiilliset ponnistukset enemmän rasittivat. Cassiusta pidettiin yleensä oivallisena sotapäällikkönä, mutta hän oli äkkipikainen ja turvautui liiaksi ankaruuteen. Ystäviensä parissa hän oli kuitenkin leppoisa ja leikillinen. Brutus taas oli voittanut joukkojen rakkauden jalomielisyydellään. Häntä ystävät rakastivat, ylimykset ihailivat eivätkä edes vastustajat vihanneet, sillä paitsi että hän oli erittäin maltillinen ja ylevämielinen, hän oli tukahduttanut itsestään kaiken kiukun, aistillisuuden ja ahneuden, hän pysyi suoraviivaisesti ja järkkymättömästi sen kannattajana, minkä oli todennut hyväksi ja oikeudenmukaiseksi. Ennen kaikkea häneen kohdistunut kiintymys ja arvonanto ilmenivät siitä, että hänen poliittisten tarkoituksperiensä vilpittömyyteen luotettiin. Ei edes suuren Pom-

peiuksen, jos hän olisi Caesarin voittanut, uskottu laskevan aseitaan lakien määräämällä tavalla, vaan otaksuttiin hänen tulevan määräämään asioista kansan suosioon tukeutuen joko konsulin tahi diktaattorin taikka jonkin muun vähäisemmän viran haltijana. Tuon äkkipikaisen, kuumaverisen Cassiuksen, joka jo monta kertaa oli sijoittanut oman etunsa oikeuden edelle, katsottiin noilla kaukaisiin maihin tapahtuneilla vaarallisilla valloitusretkillään hakevan pikemminkin itselleen jotakin kuningaskuntaa kuin maanmiehilleen vapautta. Ja noille aikaisemmille, Cinnoille, Mariuksille ja Carboille, isänmaa oli vain voiton palkinto ja saalis, sillä suoraan sanoen he taistelivat vain yksinvaltiaiksi päästäkseen. Mutta Brutusta vastaan emme tapaamissamme lähteissä ole havainnut edes hänen vihamiestensä esittäneen tällaista syytöstä. Päinvastoin monet kirjoittajat vakuuttavat omin korvin kuulleensa Antoniuksen sanoneen, että Caesarin murhaamiseen yksin Brutusta johti teon kunniakuus ja näennäinen oikeutus, mutta muut ryntäsivät hänen kimppuunsa rosvoina ja vihamiehinä. Muutoin Brutus ei luottanutkaan niin paljon valtaansa kuin asiansa oikeutukseen, minkä hänen kirjeensäkin selvästi ilmaisivat. Niinpä hän kirjoitti Atticukselle ratkaisun lähestymisen edellä, että hänen asemansa on nyt mitä suotuisin. Jos hän voittaa, hän vapauttaa Rooman kansan, jos häviää, kuolema vapauttaa hänet: »kaikki muu tässä yhteydessä onkin selvää ja varmaa, vain yksi asia vielä vaatii selvyyttä, saammeko elää vapaudessa vai kuolemako meidät vapauttaa orjuudesta. Marcus Antonius on saanut tuomion, jonka hän typeryydestään ansaitseekin. Hän olisi voinut asettua Brutusten, Cassiusten ja Catojen riviin, mutta hän työntäytyikin Octaviuksen välikappaleeksi. Jollei hän nyt häviä Octaviuksen kanssa, hän saa ennen pitkää taistella häntä vastaan.» Tämä ennustus osoittautui täysin vastaavan myöhempää kehitystä.

Smyrnassa viivyttäessä Brutus pyysi Cassiukselta osaa niistä varoista, joita tämä oli koonnut, koska hän oli käyttänyt omat rahansa koko Välimerta hallitsevan laivaston rakentamiseen. Cassiukselle hänen ystävänsä sanoivat, ettei hänen ollut viisasta antaa varoja, joita hän oli koonnut tyytymättömiltä maksajilta ja joita hän itse säästäväisesti käytti, Brutuksen tuhlattavaksi kansan suosion ja sotilaiden kiintymyksen saavuttamiseen, mutta neuvoa noudattamatta Cassius luovutti toverilleen kolmannen osan rahastostaan. Tämän jälkeen eri tehtävät veivät toverukset jälleen eri teille. Cassius miehitti Rhodoksen, ja kaupunkia hän kohteli mielivaltaisesti. Kuitenkin hän oli sanonut, kun asukkaat hänen kaupunkiin marssiessaan tervehtivät häntä kuninkaana ja valtiaana: »Mikä kuningas ja valtiias minä olen! Minä olen valtiaan ja kuninkaan surmaaja ja taltuttaja.» Brutus vaati lykialaisilta varoja ja joukkoja, mutta Naukrateen yllytyksestä maan kaupungit asettuivat vastarintaan ja miehittivät eräitä kukkuloita estääkseen hänen marsinsa. Kukkuloita vartioivien miesten aterioidessa Brutus lähetti heitä vastaan ratsumiehensä ja tuhosi heistä kuusisataa. Sitten hän valloitti muutamia pikkukaupunkeja ja kyliä, mutta jätti niiltä ottamatta sotaveroa saadakseen asukkaat ystävyydellä puolelleen. Mutta lykialaiset pysyivät härkäpäisinä, pitivät vihaa kärsimiensä menetysten vuoksi eivätkä olleet tietääkseen Brutuksen kohtuullisuudesta ja ystävällisyydestä. Vihdoin Brutus sulki heidän sotajoukkonsa Ksanthokseen ja aloitti piirityksen. Kun kaupungin ohi juoksi joki, puolustajat koettivat pelastautua joen yli sukellelleen. Mutta jokeen oli laskettu pohjaan asti ulottuvia verkkoja, ja he takertuivat niihin. Verkkojen yläreunaan oli kiinnitetty kelloja, niin että jonkun sotkeutuessa verkkoon kello heti antoi merkin. Yöllä ksanthoslaiset koettivat rynnätä ulos ja sytyttivät muutamia piirityskoneita tuleen, mutta varuillaan olleet roomalaiset työnsivät heidät

muurien sisäpuolelle takaisin. Samalla hetkellä puhkesi myrsky puhaltaen tulta muurien varustuksiin ja niitä lähellä oleviin taloihin, ja peläten kaupungin tuhoutuvan Brutus komensi sotilaitaan auttamaan sammutustöitä.

Mutta tällöin lykialaiset äkkiä valtasi jokin kaamea järjen sammuttanut raivo. Sitä emme voi sanoin selittää, mutta ehkä sitä parhaiten voisi sanoa kuolemanetsimisvimmaksi. Vapaat ja orjat, naiset ja lapset, nuoret ja vanhat kaikki tyynni syytivät muureilta alas keihäitä piirittäjiä vastaan, jotka toki tahtoivat tulla heitä auttamaan palojen sammuttamisessa. Itse he lisäksi heittivät tuleen kaisloja ja puuta ja kaikenlaista syttyvää ainesta, ja niin he aiheuttivat tulen leviämisen kaupunkiin, syytäessään yhä siihen kaikenlaista puuta ja kaikin tavoin sitä kiihdyttäessään ja ruokkiessaan. Kun valtavat liekit kiitivät läpi kaupungin ja loimottivat ylt'ympäri, Brutus ratsasti muurien ympäri tutkien avun mahdollisuutta, ja kädet ojennettuina hän pyysi ksanthoslaisia toki säästämään itsensä ja oman kaupunkinsa. Mutta turhaan. Sillä kaikki etsivät kuolemaa, eivät vain miehet ja naiset, vaan lapsetkin, aivan pienetkin, heittivät itsensä tuleen huutaen ja kirkuen, toiset paiskasivat itsensä korkeilta muureilta alas, toiset taas käänsivät perintömiekkansa paljastettua kaulaansa kohti pyytäen armoniskua. Kun kaupunki oli valloitettu, siellä nähtiin hirressä roikkuva nainen, jonka kaulasta riippui kuristettu lapsi ja naisella oli palava kekäle kädessä talonsa sytyttimeksi. Tätä kaameaa näkyä Brutus ei saattanut mennä katsomaan, vaan jo siitä kuultuaan hän puhkesi itkuun. Brutus kuulutti myös sotilailleen antavansa palkinnon jokaiselle, joka pelastaa lykialaisen hengen. Sanotaan, että lykialaisista vain sataviisikymmentä oli sellaista, jotka eivät tahtoneet vastustaa pelastamistaan. Näin ksanthoslaiset kokivat ikäänkuin sallimuksen säättämänä ajan pitkän kiertokulun jälkeen toistuvana kohtalona malttinsa kadottamisen vuoksi esi-isiensä

kohtalon: nämäkin olivat persialaissotien aikana polttaneet kaupunkinsa ja hakeneet surmansa tulesta.

Myös Patara asettui vastarintaan. Todettuaan sen ja pelättyään äskeisen mielipuolisuuden uudistuvan Brutus pidättyi hyökkäyksestä ja rupesi harkitsemaan muun ratkaisun mahdollisuutta. Kun hänen vangikseen oli joutunut muutamia kaupungin naisia, hän vapautti heidät lunnaitta. Naiset, jotka kuuluivat kaupungin ylhäisöpiireihin, kertoivat Brutuksen olevan mitä järkevimmän ja oikeamielisimmän miehen, ja nyt kaupungin asukkaat päättivät liittyä häneen ja antaa hänen marssia kaupunkiin. Tämän jälkeen kaikki muutkin lykialaiset päättivät antautua ja alistua hänen johdoonsa. Ja miten kohtuulliseksi ja hyvää tarkoittavaksi Brutus vastoin lykialaisten odotusta osoittautuikaan! Samaan aikaan kun Cassius vaati jokaisen rhodoslaisen luovuttamaan kaiken yksityisen kultansa ja hopeansa, mistä sitten kerääntyi kahdeksantuhatta talenttia, ja lisäksi pakkoverotti kaupungin rahastoa viidellätuhannella talentilla, Brutus vaati lykialaisilta vain sataviisikymmentä talenttia eikä toimeenpannut mitään pakkoverotusta. Lykiasta Brutus sitten lähti Jooniaan.

Voisimme esittää monta merkittävää tapausta, joissa Brutus luja oikeudenmukaisuus ohjeenaan joko palkitsi tai rankaisi, mutta tässä riittääköön yksi, josta hän itse ja jokainen kunnon roomalainen tunsi mitä suurinta tyydytystä. Kun Pompeius Suuri menetettyään valtansa Caesarille pyrki Egyptiin Pelusionin satamaan, maan alaikäisen kuninkaan neuvonantajat neuvottelivat keskenään. Neuvotteluissa mielipiteet menivät hajalleen: toiset kannattivat Pompeiuksen maahan päästämistä, toiset pääsyn kieltämistä. Khioslainen Theodotos, joka oli palkattu opettamaan kuninkaalle kaunopuheisuutta ja päässyt sen johdosta parempien miesten puutteessa neuvoston jäseneksi, sanoi kummankin ratkaisun, sekä Pompeiuksen maahan päästämisen että pääsyn epäämisen,

vievän virheelliseen tulokseen. Heidän silloisen asemansa perusteella oli muka vain yksi ainoa menettely tarkoituksenmukainen: Pompeius oli otettava vastaan ja sitten surmatava. Ja hän lopetti puheensa sanoilla: »Kuollut ei voi puraista.» Neuvottelijat yhtyivät häneen, ja näin Pompeius Suuri on esimerkkinä siitä, miten uskomatonta ja yllättävää ihmiselle voi sattua. Pompeiuksen kohtalo oli puhetaidon luistavuuden saavutus, niinkuin tuo sofisti Theodotos kerskaillen kehui. Vähän myöhemmin saapui paikalle Caesar, ja kelvottomat rikoksenteijät pääsivät vaivaisesta elämästään lukuunottamatta Theodotosta: hetken vielä kohtalo antoi hänelle aikaa viettää harhailevaa elämää halveksituna, neuvottomana, nälkää näkeväenä. Mutta Vähässä Aasiassa tarkastusmatkallaan olevan Brutuksen käsistä hän ei livahtanut. Hän joutui tämän eteen tuomittavaksi ja sai rangaistuksensa. Näin hän sai elämänsä arvokkaamman kuoleman.

Brutus lähetti nyt Cassiukselle sanan saapua Sardeeseen. Hän tuli, ja Brutus meni seurueineen häntä vastaan. Katselmuksessa aseistettu sotajoukko tervehti molempia imperaattoreina. Oli aivan luonnollista, että niin suuria asioita järjestettäessä ja niin monen kumppanin ja päällikön ollessa toimeenpanijoina heräsi keskinäisiä syytöksiä ja hankauksia. Ennen kuin ryhdyttiin muuhun, käytiin siis niitä selvittämään. Brutus ja Cassius menivät kohta Cassiuksen saavutua suljettujen ovien taakse kahden kesken sovittelemaan erimielisyyksiä. Ensinnä he soimailivat toisiaan ja lopuksi esittivät suorat syytöksensä, ja niin intohimoisen rajuna iskivät heidän sanansa, etteivät he voineet pidättää itkuaan. Ystävät kummastelivat tätä vihan kiihkeää purkautumista ja uhkaavaa äänenkäyttöä sekä pelkäsivät sitä, kuinka kaikki päättyy. Huoneeseen he eivät kuitenkaan tohtineet mennä, sillä siihen heillä ei ollut lupaa. Mutta Marcus Favonius, joka jäljitteli Catoa ja harrasteli filosofiaa,

ei niinkään ymmärtäen sen syvyyksiä kuin sitä omalla tavallaan innostuneesti pauhaten, meni huoneeseen riitelevien eteen. Vartiomiehet olivat kyllä koettaneet häntä estää, mutta turhaa oli pidätellä Marcus Favoniusta, meni hän siten vaikka mihin, sillä hän oli hurjapäinen ja aina valmis ryhtymään mihin tahansa. Favonius oli senaattori, mutta siitä hän ei ollut lainkaan ylpeä. Hän pyrki käyttämään kyynikkojen suorasukaista sanontaa, ja juuri hänen suora-puheisuutensa teki hänet harmittomaksi ja saattoi hänen tökeröimmät pistopuheensa leikinlaskun veroisiksi. Tällöin hän siis läpi vartijoiden ja ovien tunkeutui omalla luvallaan sisälle. Täällä hän muutti ääntään ja alkoi lasketella sanoja, jotka Homeros on pannut Nestorin suuhun:

Vaan mua kulkaa; nuoremmat mua kumpikin ootte¹

ja niin edelleen. Cassius purskahti nauramaan, mutta Brutus heitti hänet ovesta sanoen: »Ulos sinä todellinen koira ja koiran matkija, kyynikko.» Tämä välinäytös kuitenkin lopetti miesten riidan, ja he lähtivät kumpikin taholleen. Cassius piti kohta pidot Brutukselle, johon tämä kutsui myös ystäviään. Favoniuskin saapui sinne kylpymatkaltaan pito-pöydässä jo oltaessa. Tulijaa Brutus sanoi kuokkavieraaksi ja kehoitti häntä istumaan sohvan päähän, mutta häikäilemättömästi tämä istuutui keskelle sohvaa. Pidot jatkuivat, maljoja tyhjennettiin ja laskettiin piristävää älykästä leikkiä.

Seuraavana päivänä Brutus otti tilille entisen preettorin Lucius Ocellan, joka oli hänen luottamustaan nauttinut roomalainen; häntä sardeslaiset syyttivät kavalluksesta. Brutus tuomitsi hänet menettämään kansalaisluottamuksensa. Tämä ei ollut lainkaan Cassiuksen mieleen. Hän oli muutamia päiviä aikaisemmin henkilökohtaisesti soimannut kahta samanlaisesta rikoksesta syytettyä kumppaniaan, mutta jät-

¹ Ilias 1, 259. O. Mannisen suomennos.

tänyt heidät syytteeseen panematta ja pitänyt heitä edelleen palveluksessaan. Nyt hän moitti Brutusta, että tämä tänä viisasta menettelyä ja armahtavaisuutta vaativana aikana sovelsi liian ankarasti lakeja ja oikeusperiaatteita. Brutus kehoitti Cassiusta muistamaan maaliskuun iduspäivän. »Emme me», hän sanoi, »tuona päivänä murhaneet Caesaria vain siksi, että hän kiristi ja ryösti kaikilta, vaan myös siksi, että hän antoi vallan käytyreilleenkin tehdä samoin. Jos oikeuden sivuuttamista voidaan puolustaa jollakin aineellisella perusteella, niin miksi sitten emme ennen antaneet Caesarin kumppaneineen tehdä vääryyttä kuin että sitä tekemässä haluamme nähdä omat ystävämme. Jos olisimme sietäneet edellisten vääryyttä, meitä olisi syytetty vain siitä, ettemme uskaltaneet asiaan puuttua, mutta emme olisi joutuneet vaaroihin ja vaivoihin. Jos siedämme ystäviemme vääryyttä, saamme vääramielisten maineen ja päälle päätteeksi vaarat ja vaivat.» Tällaiset periaatteet johtivat Brutuksen toimintaa.

Kun joukot olivat valmiina lähtemään Vähästä Aasiasta, Brutuksen kerrotaan nähneen oudon ilmestyksen. Brutus ei kaivannut paljon unta ja siihen tarvitsemansa ajan hän oli tottunut sovittamaan järkevästi olosuhteiden mukaan: päivällä hän ei nukkunut koskaan ja yöllä jo muiden maatessa hän meni vuoteeseen vain silloin, kun ei työskennellyt tai käynyt keskustelua. Sodan puhjettua kaikkien asioiden hoitamisen ja suunnitelmien laatimisen jouduttua hänen huolekseen hän iltaisin aterioituaan hieman nukahti, mutta muun osan yöstä hän käytti kiireellisten asioiden suorittamiseen. Jos työ sujui hyvin ja aikaa jäi jäljelle, hän luki jotakin kirjaa tavallisesti kolmanteen yövartioon asti, jolloin sotatribuunien ja kenturioiden oli määrä saapua hänen puheilleen.

Sotajoukko oli siis valmiina lähtemään Vähästä Aasiasta. Oli synkkä yö. Pieni lamppu paloi teltassa ja leiri

oli aivan hiljainen. Syviin ajatuksiin ja suunnitelmien harkintaan vaipuneesta Brutuksesta tuntui kuin joku olisi astunut teltaan. Katsahtaessaan teltan oviaukkoa kohti hän näki oudon, kauhua herättävän ja pelottavan suuri-kokoisen haamun äänettömänä seisovan edessään. Hän kuitenkin uskalsi kysyä: »Mikä olet, jumala vaiko ihminen? Miksi olet tullut?» Haamu vastasi hänelle ontolla äänellä: »Olen paha henkesi, Brutus. Tapaat minut Filip-poissa.» Rauhoittuneena Brutus sanoi: »Niinpä sitten.»

Haamun kadottua Brutus kutsui palvelevat orjapoikansa paikalle. Nämä sanoivat, etteivät he olleet mitään kuulleet eivätkä nähneet. Valvottuaan aamuun asti Brutus meni Cassiuksen luokse kertomaan hänelle aaveesta. Cassius oli Epikuroksen filosofian kannattaja ja väitteli mielellään Brutuksen kanssa yliluonnollisista asioista, ja nyt hän virkkoi tälle näin: »Meidän filosofiamme opettaa, ettemme kaikkea koe ja näe todellisen mukaisena, sillä havaintomme voivat tulla erheellisiksi aistimustemme puutteellisuuden vuoksi, ja mielikuvillamme on vielä voimakkaampi taipumus minkään syyn vaikuttamatta keskeytymättömästi tuottaa ja muodostaa uusia mielteitä. Vahaan painetun kuvan muodostajana on muu kappale, mutta ihmisen sielussa muovattava ja muovaaja on sama, ja siksi sielu omatoimisesti saa itsessään mitä helpoimmin aikaan mielikuvia ja käsitteitä. Tämän todistavat nukkuvan mielikuvat: mitä vähäisim- aihe panee kuvitteluvoiman liikkeelle synnyttämään kaikenlaisia mielenliikutuksia ja kuvia. Sielun olemus on liikkumista, ja sen liikkuminen taas on juuri kuvittelua ja mieltämistä. Lisäksi liikarastitus on herkistänyt sinun kuvitteluasi ja saanut sen liukumaan harhateille. Henkiolentojen olemassaolo ei ole juuri uskottavaa, ja jos niitä olisikin, tuskin niillä on ihmisen muotoa ja ääntä ja mahdollisuutta puuttua ihmisen elämänkulkuun. Tosin ei minulla henkilökohtaisesti olisi mitään tällaisia näkyjä vastaan,

sillä silloinhan meidän ei tarvitsisi luottaa aseisiin, ratsuihin ja sotalaivoihin, koska jumalat johtaisivat meitä ja antaisivat meille rohkeutta; sillä olemmehan pyhimmän ja kalleimman asian puoltajia.» Tällaisella selityksellä Cassius rauhoitti Brutusta. Kun joukot komennettiin laivoihin, ensimmäisten sotamerkkien kärkeen laskeutui kaksi kotkaa. Koko matkan Filippiin asti ne seurasivat mukana sotilaiden niitä ruokkiessa. Filippiossa ne taistelun edellisenä päivänä lähtivät lentoon.

Useimmat Filippoin ympäristössä asuvat heimot Brutus oli jo aikaisemmin saattanut valtaansa. Jos vielä joku kuningas tai ruhtinas oli jäänyt alistamatta, he joutuivat nyt Brutuksen ja Cassiuksen valtapiiriin aina Thasoksen saarta vastapäätä olevaan meren rantaan saakka. Täällä Norbanus oli joukkoineen Symbolonin läheisyydessä eräällä Stenanimisellä seudulla. Saarrettuaan hänet Brutuksen joukot pakottivat hänet jättämään asemansa, ja vähällä oli, ettei hän joutunut joukkoineen vangiksi, koska Octavius sairautensa vuoksi ei voinut tulla auttamaan. Avun toi kuitenkin Antonius niin yllättävän nopeasti, että Brutuskin sitä ihmetteli. Kymmenen päivää myöhemmin Octavius marssi paikalle ja pystytti leirinsä vastapäätä Brutusta, samalla kun Antonius asettui vastapäätä Cassiusta. Aluetta, joka oli molempien leiriytyneiden joukkojen välillä, roomalaiset sanovat Filippoin kentäksi. Täällä olivat nyt toisiaan vastassa mitä voimakkaimmat roomalaiset sotajoukot. Brutus oli lukumäärässä Octaviusta heikompi, mutta hohtavat ja oivalliset aseet antoivat hänen joukoilleen uljaan näön. Useimmat aseet oli silattu kullalla ja hopealla, mitä Brutus oli avokätisesti jakanut joukkojensa käyttöön, vaikka hän muissa asioissa olikin aina teroittanut päälliköilleen yksinkertaisuutta ja säästäväisyyttä. Mutta hän oli sitä mieltä, että jos sotilaat kantoivat rikkauttaan käsissään ja yllään,

kunnianhimoiset tulivat entistä uljaammiksi ja saidat taas rohkeiksi, koska he tällöin varjelivat aseitaan kuin aarteita.

Octavius suorittui sotajoukkonsa puhdistusuhrin leirisään ja jakoi uhrijuhlan viettämistä varten kullekin sotilaalle vähän viljaa ja viisi drakhmaa rahaa. Tällaiseen niukkuuden ja turhanpäiväisen varovaisuuden osoitukseen Brutus suhtautui ylimielisesti. Hän antoi suorittaa puhdistusuhrin perinnäisen tavan mukaan avoimella kentällä, kenturioille jaettiin paljon uhrieläimiä ja jokaiselle sotilaalle annettiin viisikymmentä drakhmaa. Tämä synnytti sotilaissa entistä suurempaa tyytyväisyyttä ja rohkeutta. Uhrijuhlassa kuitenkin sattui Cassiukselle pahaenteinen tapaus: liktori näet sattui ojentamaan hänelle sepeleen alapuoli ylhäälläpäin. Kerrotaan lisäksi, että aikaisemmin eräässä juhla-kulkuueessa Cassiuksen kultaista voitonjumalattaren kuvaa kantanut sotilas oli kompastunut ja kaatunut. Päivällä myös haaskalintuja leijaili sankoin parvin leirin yläpuolella, ja erääseen leiripaikkaan lensi parvina mehiläisiä. Tietäjät eristivät paikan torjuakseen taikauskoiset aavistelut, jotka jo kokonaan olivat vallanneet sotilaat ja vähän loitontaneet Cassiustakin Epikuroksen opeista. Kaiken ilmenneen perusteella Cassius ei halunnut antautua ratkaisevaan taisteluun. Hän ehdotti sen lykkäämistä, koska heikäläisillä joukoilla oli käytettävään runsaasti rahaa, mutta aseistuksen ja lukumäärän puolesta he jäivät vihollisesta jälkeen. Brutus taas kuten jo ennenkin vaati mitä nopeinta ratkaisua voidakseen palauttaa isänmaalleen vapauden ja poistaa kaikilta maakunnilta verojen, sotatoimien ja pakkomääräysten aiheuttamat rasitukset. Hänen rohkeuttaan lisäsi myös se, että hän oli nähnyt ratsumiestensä monissa tiedustelukahakoissa ja otteluissa pitävän hyvin puolensa sekä pääsevän voitolle. Kuitenkin se, että muutamia sotilaita oli loikannut vihollisen puolelle ja että leirissä kuullut parjaavat puheet panivat epäilemään uusia karkaamisia, taivutti monet Cassiuksenkin ystävät so-

taneuvottelussa yhtymään Brutukseen. Vain yksi Brutuksen ystävä, Atilius, oli vastustavalla kannalla ja vaati ainakin odottamaan talven yli. Brutuksen kysyttyä, mitä etua siitä olisi, hän vastasi: »Jollei mitään muuta, niin saamme ainakin kauemmin elää.» Tämä vastaus tuotti suurta mielipahaa Brutukselle, ja muutkin olivat kuin puulla päähän lyötyjä. Päätökseksi tuli taistelun aloittaminen seuraavana päivänä.

Ilta-aterialla Brutus oli toivorikas ja keskusteli ystäviensä kanssa filosofian kysymyksistä. Kun ateria oli päättynyt, hän läksi levolle. Cassius, kuten Messalla kertoo, illasti muutamien toveriensa kanssa ja oli vastoin tapaansa miettivä ja äänetön. Aterian jälkeen hän puristi Messallan kättä ja sanoi kreikan kielellä, jota hän mielellään käytti erikoista ystävyttä osoittaessaan: »Messalla, sinä joudut todistamaan, että minä en voi välttää Pompeius Suuren kohtaloa. Minut pakotetaan yhdellä taistelulla heittämään arpa isänmaani kohtalosta. Odottakaamme kuitenkin kohtaloa pystyssä päin, ja jos olemme noudattaneet huonoa neuvoa, älkäämme siltä kohtaloamme tuskitelko.» Nämä olivat Cassiuksen viimeiset sanat Messallalle heidän hyvästellessään, Messalla kertoo. Cassius kutsui Messallan illalliselle vielä seuraavaksi päiväksi, joka oli hänen syntymäpäivänsä. Seuraavana aamuna sekä Brutuksen että Cassiuksen leirissä purppuranpunainen sotapäällikön viitta kohotettiin levälleen taistelun alkamisen merkiksi. Molemmat päälliköt kohtasivat toisensa leiriensä väli- maastossa, ja Cassius virkkoi: »Suotakoon meidän, Brutus, voittoa ja viettä elämämme loppu yhdessä hyvin työmme tehneinä. Siltä varalta, että taistelu kuitenkin päättyy päinvastoin kuin toivomme eikä meillä ole mitään mahdollisuutta nähdä toisiamme, haluaisin kuulla, koska ihmisten selvimmätkin asiat kaipaavat selvittämistä, miten sinä suhtaudut vaihtoehtoon: pako tai kuolema.» Vastaukseksi Brutus lausui: »Hyvä Cassius. Kun olin elämää kokematon mies, minulla oli riivatunmoinen tapa esittää omaa viisauttani hyvin mah-

tipontisesti. Arvostelin Catoa ankarasti hänen tekemänsä itsemurhan vuoksi. Sanoin, että oli keinoa ja miehen arvon vastaista osoittaa epäluottamusta suojelushengelleen, olla odottamatta uljaana kohtaloaan paikallaan, vaan livahtaa karkuun. Nyt monet kohtalon vaiheet koettuani olen toinen mies. Jos jumala taistelumme ratkaisijana tuomitsee meille häviön, en kaipaa uuden toivon elpymistä ja uuden armeijan varustamista, vaan lähden täältä kiitollisena kohtalolleni maaliskuun iduspäivästä: silloin elämäni oli uhrivalmiiksi laskettuna isänmaani alttarille, mutta isänmaani palautti sen minulle vapaana ja arvokkaana.» Nämä sanat nostivat Cassiuksen kasvoille ilon ilmeen, ja Brutusta syleillen hän virkkoi: »Sellaisella mielellä astumme vihollista vastaan. Siispä voitamme, mutta emme pelkää, jos häviämme.» Tämän jälkeen he alipääällikköjensä läsnäollessa neuvottelivat rintaman järjestämisestä. Brutus pyysi Cassiukselta saada johtaa oikeaa siipeä, mikä oikeastaan olisi kuulunut Cassiukselle hänen vanhemman ikänsä ja suuremman sotakokemuksensa vuoksi. Pahastumatta Cassius kuitenkin suostui tähän sekä luovutti Brutuksen käyttöön Messallan päällikkyyden alaisena olevan parhaan legioonansa. Brutus komensi heti komea-aseiset ratsumiehensä hyökkäykseen, ja aikaa tuhlamatta jalkaväki asettui aseisiin.

Sinä aamuna Antoniuksen sotilaat olivat kaivamassa leirinsä läheisyydessä olevasta suosta kentälle johdettavia viemärioja katkaistakseen Cassiuksen leiristä merelle vievän tien. Octavius ei ollut sinä päivänä leirissään, sillä hän oli ollut sairaana. Hänen sotilaansa pysyivät asemissaan ja olivat rauhallisia, vaikka näkivätkin vihollisen liikkeit, sillä he eivät uskoneet todellisen taistelun olevan kysymyksessä, vaan luulivat vastustajan tekevän häirintähyökkäyksen kaivajia vastaan ja yrittävän keveillä ammuksilla ja melulla saada heidät hämmennyksiin. Näin ajatellen he eivät kiinnittäneet suurempaa huomiota vihollisen riveihin ja jäivät vain ihmeis-

sään kuuntelemaan kaivannoista kantautuvaa epäselvää huu-
toa. Samaan aikaan kulkivat päälliköltä päällikölle Brutuk-
sen jakamat tunnussanan sisältäneet lappuset, ja Brutus itse
ratsasti legioonarivistöjen välitse sotilaita rohkaisten. Nyt
vain muutamat maltoivat odottaa tunnussanaa, jonka piti
kulkea miehestä mieheen. Kohottaen huudon useimmat alkoi-
vat rynnätä vihollista vastaan. Kun hyökkäys alkoi järjes-
tyksettä ja yhteyksiä säilyttämättä, legioonat joutuivat toi-
sistaan erilleen: Messallan legioona ryntäsi ensin Octaviuk-
sen vasemman siiven ohi, sitten seurasi viereinen legioona.
Ne joutuivat otteluun vain vihollisten takimmaisten reservien
kanssa tuottamatta niille kuitenkaan vahinkoa, ja sen jäl-
keen ne hyökkäsivät Octaviuksen leiriin. Octavius itse,
kuten hän »Muistelmissaan» kertoo, ei ollut leirissä, sillä
hänen ystävänsä Marcus Antonius oli näkemänsä unen pe-
rusteella kehoittanut häntä poistumaan leiristä, ja sen hän
vähän ennen hyökkäystä oli tehnytkin. Muutoin häntä pi-
dettiin jo kuolleena, kun hänen vuodepaarinsa oli nähty
tyhjänä sekä keihäitten ja peitsien lävistämänä. Leiristä saa-
mansa vangit hyökkääjät tappoivat. Surmattuihin kuului
kaksituhatta spartalaista, jotka äskettäin olivat saapuneet
vahvistusjoukoiksi.

Kun osa Brutuksen joukoista näin oli joutunut Octaviuksen
rintaman taakse, toinen osa taas suuntasi iskun tämän rinta-
maa vastaan sekä pakotti helposti sekasortoon saatetun vas-
tustajan väistymään ja hajoitti jälkitaistelussa kolme legioo-
naa. Ajaessaan voiton huumassa vihollista takaa Brutuksen
sotilaat, Brutus heidän mukanaan, sekaantuivat vihollisiin ja
joutuivat Octaviuksen leiriin. Mutta mihin voittajat eivät
osanneet kiinnittää huomiotaan, sen voitettut onnekseen ky-
kenivät havaitsemaan. Brutuksen oikea siipi oli jäänyt suo-
jattomaksi ja typistyneeksi, kun viimeksi mainitut legioonat
olivat siitä lohjenneet takaa-ajoon. Paikalleen jäänyttä
rintaman keskiosaa viholliset heittäytyivät tuhoamaan. To-

sin he eivät saaneet sitä perääntymään, vaan kietoutuivat pitkään taisteluun, mutta samaan aikaan he iskivät taistelun kulusta tietämätöntä vihollisen vasenta siipeä vastaan ja saivat sen väistymään. He aloittivat takaa-ajon ja tunkeutuivat pakenijoiden leiriin asti, jota alkoivat ryöstää. Kumpikaan heidän ylipäälliköistään ei ollut läsnä, sillä Antonius oli hyökkäyksen alkaessa sitä väistäen vetäytynyt suon suojaan, eikä Octaviusta ollut kukaan nähnyt, sen jälkeen kun hän oli lähtenyt leiristä. Tosin monet väittivät Brutukselle hänet tappaneensa, näyttivät muka hänen veristä miekkaansa ja selostivat hänen ulkonäköään ja ikäänsä. Pian Brutuksen keskusta raivoisasti kaatamalla vastustajiaan hajoitti heidät, ja hänen voittonsa oli selvästi yhtä varma kuin Cassiuksen tappio. Mutta yksi ainoa seikka tuhosi näiden miesten voiton, nim. se, että hän ei lähettänyt Cassiukselle apua, koska uskoi tämän voittaneen, eikä Cassius odottanut häneltä apua, koska uskoi hänen joutuneen tappiolle. Messalla mainitsee heidän voittonsa todistukseksi, että he olivat valloittaneet kolme vihollisen kotkaa ja lukuisan määrän muita sotamerkkejä menettämättä itse ainoatakaan. Palattuaan Octaviuksen jo kokonaan hävitetyistä leiristä Brutus ihmetteli, kun hän ei nähnyt Cassiuksen teltan kuten tavallisesti kohoavan muiden telttojen yläpuolelle eikä havainnut leirissä olevan muitakaan telttoja: viholliset olivat näet leiriin tunkeuduttuaan heti repineet useimmat niistä maahan ja tuhonneet ne. Muutamat hänen tarkkanäköisemmät seuralaisensa sanoivat, että leirissä näkyi vilahtelevan välkkyviä kypäriä ja hopeaisia kilpiä. Näiden varusteiden lukumäärästä ja laadusta saatettiin päätellä, etteivät olleet kysymyksessä leirin vartiojoukot. Mutta ei myöskään voitu erottaa ruumiskasoja, kuten toki olisi pitänyt, jos niin monta legioonaa olisi siellä hakattu maahan. Nämä seikat panivat Brutuksen epäilemään, että Cassius oli joutunut tukalaan asemaan. Sen vuoksi

hän jätettyään vihollisen leiriin vartioston ja kutsuttuaan sotilaansa takaa-ajosta läksi auttamaan Cassiusta.

Tapahtumat Cassiuksen siivellä kehittyivät näin: Brutuksen joukkojen hyökkäysliikettä hän oli jäänyt katselemaan tyytymättömänä, koska se tapahtui tunnussanatta ja järjestystä noudattamatta. Yhtä pahoillaan hän oli siitä, että hyökkääjät voittonsa jälkeen jäivät ryöstämään leiriä ja saalistamaan eivätkä kehittäneet toimintaansa kiertoliikkeeksi ja saartaneet vihollista. Sen sijaan että olisi itsekin rohkeasti ryhtynyt hyökkäämään, hän tapahtunutta sadatellen tuhlassi aikaa ja joutui tällöin oikealta sivustalta vihollisen kiertämäksi. Sille sijoitetut ratsumiehet lyötiin heti hajalleen, ja he alkoivat paeta kohti meren rannikkoa. Pian hänen jalkaväkensäkin alkoi horjua, vaikka hän koetti sitä pysyttää paikallaan ja kehoituksillaan rohkaista. Itse hän eräältä sotamerkin kantajalta, joka oli kääntynyt pakoon, tempasi merkin ja iski sen pystyyn jalkojensa eteen. Mutta kun lopuksi hänen henkivartionsakin rohkeutensa menettäneenä alkoi hajaantua, hän ei nähnyt muuta mahdollisuutta kuin vetäytyä erälle tasankoa hallitsevalle kukkulalle. Ollen itse likinäköinen hän ei erottanut tasangolla mitään paitsi hyvin hämärästi oman tuhotun leirinsä. Hänen seuralaisensa kuitenkin näkivät suuren ratsumiesjoukon. Brutus oli lähettänyt sen Cassiusta auttamaan, mutta tämä piti miehiä takaa-ajavina vihollisina. Kumminkin hän lähetti erään seuralaisensa, Titiniuksen, ottamaan asiasta selvää. Ratsumiehet näkivät jo kaukaa lähetin, ja niin pian kuin he tunsivat hänet Cassiuksen ystäväksi ja seuralaiseksi, he huutelivat hänelle iloisia huutojaan. Pian he saavuttivat hänet, hänen ystävänsä hypäsivät ratsailta alas ja tervehtivät häntä ja muut ratsastivat hänen ympärilleen ilon huutoja ilmoille kajautellen aavistamatta, että he hillittömällä riemullaan aiheuttivat mitä suurimman onnettomuuden: Cassius näet luuli Titiniuksen varmasti joutuneen vihollisten käsiin. Sanottuaan: »Niinkö

kiihkeä on elämänhaluni, etten tunne saaneeni pistosta, kun vihollinen ryöstää ystäväni silmiäni edessä», hän poistui eräiseen tyhjiin teltaan vieden mukanaan vapautetun orjansa Pindaroksen. Tämän miehen Cassius oli Crassuksen kärsimästä tappiosta lähtien pitänyt mukanaan hätätilan varalta. Parthilaisten käsistä Cassius oli pelastunut, nyt hän kohotti päällikön viitan kasvoilleen ja paljasti niskansa iskulle. Myöhemmin pää ja ruumis löydettiin erillään toisistaan. Pindarosta kukaan ei nähnyt verityön jälkeen ihmisten ilmoilla, minkä vuoksi monet epäilivät hänen tappaneen Cassiuksen käskyä saamatta. Vähän myöhemmin ratsujoukko saapui paikalle ja sen seppelöimä Titinius tahtoi tavata Cassiuksen. Kun järkyttyneiden ystävien itku ja valitus ilmaisivat Cassiuksen kuolleen ja väärinkäsityksen tapahtuneen, hän kis-kaisi miekkansa ja kiroten viipymistään lävisti itsensä.

Brutus kuuli sanoman Cassiuksen kuolemasta ollessaan ratsastamassa hänen leiriytymispaikkaansa, jonne hän oli lähtenyt avuksi saatuaan tiedon tappiosta. Kyyneleet silmissä hän astui ruumiin ääreen ja sanoi Cassiusta viimeiseksi roomalaiseksi. Hänestä oli niinkuin Rooma ei koskaan enää saisi niin voimakashenkistä miestä. Ruumiin hän peitätti kallein verhoin ja lähetti sen Thasokseen, sillä hän ei tahtonut pitää hautajaisia leirissä, jotteivät sotilaat järkyttyisi. Sitten hän kutsui kokoon Cassiuksen sotilaat ja piti heille rohkaisevan puheen. Koska he olivat menettäneet kaikkein välttämättömimmätkin tarve-esineensä, hän antoi jakaa heille kullekin korvaukseksi kaksituhatta drakhmaa. Hänen sanansa rohkaisivat heitä ja antamansa lahjapalkkion suuruus saattoi heidät hämmästyksiin. Kun hän poistui, sotilaat saattoivat häntä kajautellen riemuhuutoja ja ylistivät häntä siitä, että hän oli ainoa voittamaton imperaattori koko taistelukentän neljästä ylipäälliköstä. Taistelun kulku osoittikin, että Brutus saattoi päteillä syillä uskoa voittoon. Muutamalla legionalla hän oli hajoittanut vastustajansa koko

sivustan. Jos hän olisi käyttänyt taisteluun kaikki legioonansa eivätkä useimmat niistä olisi harhautuneet syrjäpoluille ja jättäytyneet ryöstämään leiriä, vihollisen osastot nähtävästi olisivat kärsineet tappion.

Brutuksen puolelta kaatui kahdeksantuhatta miestä mukaan luettuna leiriorjat, jotka Brutuksen oman tiedonannon mukaan olivat makedonialaisia. Messallan sanotaan arvioineen vastustajien tappion enemmän kuin kaksinkertaiseksi. Sen vuoksi näiden mieliala oli masentunut, kunnes illalla Cassiuksen Demetrios-niminen orja saapui Antoniuksen leiriin tuoden mukanaan vainajan viitan ja miekan. Nämä tuomiset rohkaisivat mieliä siinä määrin, että aamun sarastaessa joukot komennettiin aseisiin aloittamaan uutta taistelua. Brutuksella oli paljon huolta molemmista vaikeassa asemassa olevista leireistä. Hänen omansa oli täynnä vankeja ja tarvitsi siis paljon vartijoita. Cassiuksen leiri ei suhtautunut suopeasti päällikön vaihdokseen ja vihasi ja kadehti voittanutta leiriä. Brutus piti kuitenkin sotilaat aseissa, mutta ei aloittanut taistelua. Saamistaan vangeista hän teloitutti orjat, jotka liikuskelivat sotilaiden joukossa epäilyttävällä tavalla. Vapaasyntyisistä vangeista hän vapautti osan sanoen heidän olleen oikeastaan vastustajan vankeja. Muutoinkin hänen käsityksensä näytti olevan, että Octaviuksen ja Antoniuksen armeija oli haalittu kokoon vangeista ja orjista, kun taas hänen armeijansa muodostivat vapaat kansalaiset. Kun hän kuitenkin näki, etteivät hänen ystävänsä ja päällikkönsä suhtautuneet suopeasti vankien vapauttamiseen, hän antoi viedä nämä syrjäiteitse kaikessa hiljaisuudessa ulos leiristä. Vangeiksi olivat joutuneet myös muudan näyttelijä Volumnius ja ilveilijä Saculio. Brutuksella ei ollut aihetta suhtautua heihin vihamielisesti, mutta hänen ystävänsä toivat heidät hänen eteensä ja sanoivat syyttäen, etteivät he nytkään saa olla rauhassa heidän pilkaltaan ja ivaltaan. Kun Brutus muuta miettien oli ääneti, Messalla Corvinus ehdotti, että hei-

dät oli lavitsaan sidottuina pieksettävä ja lähetettävä sen jälkeen alastomina vihollisten päällikköjen luo: tällaisina nämä sitten saisivat nähdä nuo sotarekille mukaan ottamansa juomaveikot ja toverit. Kun muutamat nauraen hyväksyivät ehdotuksen, Publius Casca, joka ensimmäisenä oli suunnannut iskun Caesariin, sanoi: »Pilkkamme ja naurumme eivät sovi Cassiuksen kuolinuhreiksi. Brutus, nyt voit näyttää, miten sinä kuolleen päällikkömme muistoa vietät: rankaisemallako vai armahtamalla hänen pilkkaajansa ja ivaajansa.» Näistä sanoista varsin vaivautuneena Brutus virkkoi: »Miksi te minulta, Casca, aina ensin kysytte ettekä tee, mitä tahdotte tehdä?» Nämä sanat tulkittiin hyväksymiseksi, ja nuo miesparat vietiin teloitettaviksi.

Tämän jälkeen Brutus antoi sotilailleen lupaamansa lahjat. Muutamain sanoin hän moitiskeli heitä siitä, että he tunnussanatta ja komentoa kuulematta sekä järjestystä noudattamatta olivat käyneet vihollista vastaan. Mutta jos he vastakin taistelisivat urhoollisesti, he saisivat kaksi kaupunkia, Thessaloniken ja Lakedaimonin, saaliinaan ryöstettäväksi. Tämä lupaus on ainoa puolustamaton seikka Brutuksen elämässä, joskin muistamme, että Octavius ja Antonius saattoivat itsensä vikapäiksi paljon suurempiin tunnottomuuksiin palkitessaan sotilaitaan. Hehän karkoittivat melkein koko Italian tilanhaltijat omistuksiltaan, jotta heidän veteraaninsa saisivat ilman mitään oikeutta maita ja kaupunkeja asuttavikseen. Mutta heillä olikin sodan päämääränä vain vallan anastaminen, kun taas Brutusta satoi tuo kansaankin hänestä juurtunut usko, että voitto ja menestys oli hankittava vain kunniallisuuden ja oikeamielisyyden aseilla. Yllättävintä asiassa oli se, että se tapahtui Cassiuksen kuoleman jälkeen. Häikäilemättömän Cassiuksen näet uskottiin painostaneen hänet väkivaltatekoihin. Mutta jos myrskyn myllerryksessä peräsin murtuu, merimiehet haalivat käsiinsä lautoja ja naulaavat niitä yhteen, eikä se ta-

pahdu ammattitaidon vaatimusten mukaan, vaan siten kuin hätätila käskee. Tämän mukaisesti myös Brutus menetteli. Ratkaisun jännittävinä hetkinä hänellä suuressa sotajoukossa ei ollut ainoakaan täysipainoiseksi osoittautunutta päällikköä, ja niin hänen oli tyydyttävä saatavissa oleviin keveämmän sarjan miehiin ja mukauduttava teoissa ja käskyissä monesti heidän mittojensa mukaan. Hänen lähimpänä huolenaan oli, miten saada Cassiuksen sotilaat uudelleen taistelukelpoisiksi. He olivat vaikeasti käsiteltäviä, kun Cassiuksen kuoltua kurittomuus oli päässyt leirissä vallalle ja kun heidän kärsimänsä tappio lisäksi saattoi heidät pelkäämään vihollista.

Mutta paremmalla kannalla eivät olleet Octaviuksen ja Antoniuksenkaan asiat. Elintarvikkeiden hankinta oli vaikeaa, ja kun heidän leirinsä sijaitsi laaksonotkelmassa, oli odotettavissa haittaa talven tulvista. Lisäksi leiripaikan läheisyydessä oli soita. Kun taistelun jälkeen syksyn sateet alkoivat, teltat täytti lieju ja vesi, joka pian jäättyi. Tänä vaikeana aikana he vielä saivat tiedon merellä kärsimättään vastoinkäymisestä. Italiasta oli näet lähtenyt laivasto tuomaan Octaviukselle vahvoja apujoukkoja, mutta Brutuksen laivat olivat hyökänneet sen kimppuun ja tuhonneet sen. Vain jokunen mies oli pelastunut ja joutunut nälän pakottamana henkensä pitimeksi pureskelemaan purjeita ja köysiä. Kuultuaan sanoman tästä tappiosta Octavius ja Antonius kiiruhtivat ratkaisua, ennen kuin Brutus saisi mitään tietoa hänelle onnellisesta tapahtumasta. Laivastojen taistelu oli näet tapahtunut samana päivänä kuin maataistelu. Mutta ehkä enemmän sattuma kuin laivaston päälliköiden laiminlyönti oli syynä siihen, että Brutus vasta kaksikymmentä päivää myöhemmin sai tiedon merellä saavuttamastaan menestyksestä. Jos hän olisi siitä kuullut, hän ei olisi ryhtynyt uuteen taisteluun, sillä hänen sotajoukollaan oli kaikkia tarvikkeita pitkäksi ajaksi ja hänen leirillään

niin edullinen asema, ettei ollut haittaa talvesta eikä vihollisen hyökkäyksistä. Lisäksi hän hallitsi merta ja oli itse Filippoissa voittanut, joten hänellä oli hyvätkin syyt luottaa tulevaisuuteen. Mutta näytti siltä, että tasavallan aika oli päättymässä ja yksinvallan aika tulemassa. Korkeampi voima tahtoi poistaa ja tuhota sen miehen, joka yksin vielä pystyi vastustamaan valtakunnan herroiksi pyrkiviä, ja niin se salasi häneltä hänen menestyksensä. Täpärellä kuitenkin oli, ettei Brutus kuullut menestyksestään. Myöhään taistelupäivän edellisena iltana saapui näet muudan Clodius-niminen mies karkurina vihollisen puolelta ja ilmoitti, että Octavius merellä kärsimästään menestyksestä kuultuaan joudutti asian ratkaisua. Mutta miehen sanoihin ei uskottu, eikä häntä edes saatettu Brutuksen puhuteltavaksi, koska tietoa pidettiin väärinkäsityksestä johtuneena tahi mielitelevänä keksintönä.

Yöllä Brutus näki jälleen haamun, jolla oli hänen ennen näkemänsä aaveen muoto. Äänettömästi se tuli, ja äänettömästi se jälleen katosi. Kuitenkaan filosofi Volumnius, joka otti alusta alkaen osaa Brutuksen sotaretkeen, ei mainitse näystä mitään. Hän kertoo vain, että mehiläiset olivat peittäneet ensimmäisen legioonan kotkan ja että erään päällikön käteen oli itsestään ilmaantunut ruusuöljyä, jota ei saatu poistetuksi hankaamalla ja pyyhkimällä. Ja ennen taistelun alkua kaksi kotkaa oli molempien sotajoukkojen väli-maastossa iskenyt yhteen ja tapellut kaikkien jännittyneinä katsellessa, kunnes Brutuksen puoleinen ottelija oli väistynyt ja lentänyt pois. Myös kertomus mustasta etiopialaisesta on tunnettu: Kun leirin portti avattiin, hän juoksi sattumoisin kotkan kantajan eteen, minkä vuoksi taikauiskoiset sotilaat lävistivät hänet miekoillaan.

Brutus järjesti leiristä marssittamansa joukot vihollista vastaan rintamaksi, mutta viivytteli kauan hyökkäyskäsken antamista. Joukkoja tarkastaessaan hän näet huomasi monta epäilyttävää seikkaa ja hänen mieleensä tulivat ilmiannot,

joita muutamia hänen alaisiaan vastaan oli tehty. Ratsuväen hän huomasi haluttomaksi aloittamaan taistelun ja odottavan, miten jalkaväki lähtisi liikkeelle. Ja äkkiä muudan ratsumies, Cumulatus, taitava ja urhoollisuudestaan monta loistavaa palkintoa saanut soturi, karautti aivan Brutuksen sivuitse vihollisen puolelle. Tämän nähdessään Brutus tuli erittäin pahalle tuulelle. Suuttumus ja pelko siitä, että useampia karkaamis- ja petostapauksia sattuisi, yllättivät häntä heti toimimaan, ja noin kello kolmen aikaan auringon jo ollessa painumassa länttä kohti hän heitti joukkonsa vihollista vastaan. Omalla sivustallaan hän taaskin voitti ja ajoi peräytyvän vihollisen vasenta sivustaa hellittämättä takaa. Ratsuväki tuki hyökkäystä ja iski jalkaväen kanssa vihollisen riveihin. Mutta vasenta sivustaa sen päälliköiden täytyi yhä venyttää, jottei se joutuisi kierretyksi, mutta vastustajaa vähälukuisempana se oheni ohenemistaan, murtui keskeltä ja murtuman kohdalta sotilaat lähtivät pakoon. Aukosta tunkeutuneet viholliset saartoivat heti Brutuksen. Tässä vaikeassa tilanteessa hän osoitti sekä taitavan päällikön että uljaan taistelijan ominaisuuksia ja koetti rohkeudellaan ja neuvokkuudellaan riistää itselleen voiton. Mutta se, mikä jäi edellisessä taistelussa eduksi, vaikutti tässä haitallisesti. Silloin vihollisen lyöty sivusta tuli heti hajoiteuksi; Cassiuksen sivusta taas väistyi, mutta kärsi vain vähäisiä menetyksiä. Nyt taas ne, jotka edellisellä kerralla olivat pelastuneet tuhosta, muistaen aikaisemman tappionsa tulivat pelokkaiksi ja lamaanuttivat masentuneisuudellaan ja arkuudellaan koko sotajoukon. Täällä myös Caton poika Marcus taisteli Rooman ylhäisimpien ja uljaimpien nuorten miesten riveissä. Eikä hän antanut perään, vaikka painostus oli ankara. »Olen Marcus Cato, Marcus Caton poika», hän huusi, kaatoi vihollisia ja kaatui itse kaatamainsa vihollisten joukkoon. Moni muukin parhain poika kaatui Brutuksen puolesta vaaraan heittäytyessään.

Brutuksen ystäviin kuului muudan oivallinen mies, Lucilius nimeltään. Kun Brutuksen sotajoukko oli pakenemassa, hän näki muutamien barbaariratsumiesten muista mitään välittämättä karauttavan täyttä laukkaa Brutusta kohti. Tällöin Lucilius päätti ottaa vaaran kannettavakseen ja asettua vihollisten tielle. Hän jäi pitkän matkaa Brutuksen taakse ja huusi olevansa Brutus. Ratsastajat uskoivat häntä, kun hän vielä äänekkäästi pyysi, että he veisivät hänet Antoniuksen eteen, koska hän luotti tähän, mutta pelkäsi Octaviusta. Iloiten saaliistaan ja ihmetellen onneaan takaa-ajajat pimeään jo haitatessa näkemistä ottivat miehen mukaansa ja lähettivät edeltäkäsän sanoman asiasta Antoniukselle. Tämä lähti iloisin mielin ratsumiehiä vastaan. Pian huhu Brutuksen elävänä vangitsemisesta oli levinnyt, ja sotilaita kerääntyi yhteen. Monet surkuttelivat hänen kohtaloaan, toiset katsoivat hänen häväisseen maineensa, kun hän henkensä pelastaakseen oli jättäytynyt barbaarien saaliiksi. Ollessaan tulijoita lähellä Antonius pysähtyi ja jäi mielessään miettimään, miten hänen oli otettava Brutus vastaan. Mutta pian Lucilius oli hänen edessään ja alkoi suoraan puhua: »Antonius, Marcus Brutusta ei kukaan ole vanginnut eikä kukaan vihollinen tulekaan saamaan käsiinsä. Sillä niin paljon ei kohtalolla toki ole mahtia, että se saisi kunnan valtaansa. Jos hänet tavataan elävänä tai jos hänet löydetään kuolleen, hän on aina itsensä arvoinen. Olen vetänyt sotilaitasi nenästä ja seison nyt edessäsi aikomattakaan pyytää armoa, määrääät sitten miten julman rangaistuksen tahansa.» Kuultuaan Luciliuksen sanat kaikki säikähtyivät, mutta Antonius sanoi: »On ymmärrettävää, sotilaani, että te panette pahaksenne tämän petoksen, sillä uskotte teitä sen johdosta pilkattavan. Mutta tietäkää: tämä vanki on minulle tavoittelemanne mieluisampi. Te tavoittelitte vihollista, mutta tuotte meille ystävän. Enpä taivaan jumalien nimessä tiedä, mitä minun olisi pitänyt

tehdä, jos olisitte tuoneet Brutuksen elävänä, mutta tällaiset miehet kuin Lucilius sopivat parhaiten ystäviksi.» Sitten Antonius syleili häntä ja pyysi erään ystävänsä pitämään hänestä huolta. Luciliuksesta hän sai uuden uskollisen ja alttiin ystävän.

Oli jo hämärä, kun Brutus meni erään joen poikki, jonka jyrkät rannat olivat metsän peittämät. Kuljettuaan jonkin matkaa hän jäi istumaan erääseen solaan, jonka suulla oli suuri kivi, seuranaan vain joku päällikkönsä ja ystävänsä. Luotuaan katseensa kirkkaalle tähtien peittämälle taivaalle hän lausui kaksi säettä, joista Volumnius on toisen kirjoittanut muistiin:

Zeus, sitä muista, syyn ken kantaa kaiken tään.

Toisen säkeen hän sanoo unohtaneensa. Hetken kuluttua Brutus luetteli kaikkien taistelussa häntä puolustaessaan kaa-tuneiden ystäviensä nimet, ja erittäin syvä oli hänen rintansa huokaus, kun hän mainitsi Flaviuksen ja Labeon nimet. Labeo oli ollut hänen legaattinsa, Flavius hänen pioneerijoukkojensa päällikkö. Silloin joku, jota janotti ja joka huomasi Brutustakin janottavan, koppasi kypäränsä ja juoksi joelle. Mutta samanaikaisesti toiselta suunnalta kuului melua, ja Volumnius lähti kilvenkantaja Dardanoksen kanssa ottamaan selvää sen syystä. Palattuaan hetken kuluttua hän kysyi, oliko vettä jäljellä, jolloin Brutus hymähtäen sanoi: »Se on kaikki juotu, mutta voimme hakea teille uutta.» Mies lähetettiin uudelleen joelle, mutta oli joutua vihollisten vangiksi ja pelastui vain hädin tuskin haavoittuneena. Kun Brutus arveli, että hänen joukkojensa kärsimät tappiot eivät saattaneet olla suuret, Statilius lupasi lähteä tiedustelemaan asiaa leiriin vihollisen valtaaman alueen läpi, sillä muutoin se ei ollut mahdollista. Jos leirissä asiat olivat kunnossa, hän lupasi antaa tulimerkin ja itse palata. Statilius saapui onnellisesti leiriin ja antoi sovitun tulimer-

kin. Kun hän ei palannut, vaikka aikaa oli pitkälti kulu-
nut, Brutus virkkoi: »Jos Statilius elää, hän kyllä palaa.» Mutta
paluumatkalla hän oli törmännyt vihollisiin ja saanut surmansa.

Yön yhä edetessä Brutus siinä istuessaan kumartui or-
jaansa Kleitosta kohti ja puheli hänelle. Kleitos ei sanonut
sanaakaan, vaan purskahti itkuun. Tällöin hän kutsui luok-
seen kilvenkantajansa Dardanoksen ja kuiskasi hänelle muu-
taman sanan. Lopuksi hän kääntyi Volumniuksen puoleen
kreikan kielellä, kehoitti häntä muistamaan heidän yhtei-
siä opintoaikojaan ja pyysi häntä tarttumaan yhdessä hä-
nen kanssaan hänen miekkaansa, jotta isku saisi voimak-
kaamman tehon. Kun Volumniuksen ja muidenkin kehoi-
tuksen saaneiden kieltäytyttyä joku sanoi, ettei tässä ole
viivyteltävä, vaan on lähdettävä pakoon, Brutus nousi pys-
tyyn ja sanoi: »Tietysti on paettava, mutta ei jalkoja,
vaan kättä käyttämällä.» Kasvoillaan iloinen ilme hän
ojensi oikean kätensä jokaiselle ja ilmaisi olevansa suuresti
iloinen siitä, että yksikään hänen ystävästään ei ollut häntä
jättänyt. Mitä kohtalon syyttämiseen tuli, hän sanoi voi-
vansa sen tehdä vain isänmaansa vuoksi. Hän lausui ole-
vansa voittajiaan onnellisempi, ei vain eilen ja eilistä aikai-
semmin, vaan juuri nytkin. Hänen kuntonsa maine jää elä-
mään, eivätkä hänen voittajainsa aseet ja voittosaaliit tule
jättämään sen veroista jälkimainetta. Sillä aina tullaan jäl-
kimaailmalle julistamaan, että oikeamielisille ja jaloille mie-
hille tuottivat kuoleman väärämieliset ja kelvottomat, ja
nämä jäivät hallitsemaan, vaikka he eivät olleet vallan ar-
voisia. Rohkaistuaan sitten seuralaisiaan ja pyydettyään
heitä yrittämään pelastautumista hän astui syrjemmälle mu-
kanaan pari kolme miestä, joiden joukossa oli yhteisten
puhetaidon opintojen ajoilta hänen ystäväkseen tullut Straton.
Pyydettyään tämän viereensä hän tarttui molemmin
käsien paljastamansa miekan kahvaan, tuki sitä maata vas-
ten, heittäytyi terään ja sai surmansa. Toisten tietojen mu-

kaan ei hän itse käyttänyt miekkaa, vaan Straton. Brutuksen kiihkeistä pyynnöistä tämä piti miekkaa eteenpäin ojennettuna ja näkyä kammoten hän käänsi kasvonsa pois-päin. Voimakkaasti Brutus paiskautui miekkaa kohti ja heitti lävistettynä nopeasti henkensä.

Kun Brutuksen ystävä Messalla oli päässyt sovintoon Octaviuksen kanssa, hän eräässä tilaisuudessa kyyneleet silmissä esitti tälle Stratonin sanoen: »Tämä mies teki ystäväälleen Brutukselle viimeisen palveluksen.» Octavius otti hänet ystävällisesti vastaan ja käytti häntä moniin tehtäviin. Varsinkin Actiumin taistelussa hän kuului niihin kreikkalaisiin, joita Octavianuksen oli kiittäminen paljosta. Kerran myöhemmin Octavius ylisti Messallaa sanoen, että vaikka tämä Filippoissa mitä rajuimmin soti häntä vastaan, hän kuitenkin Actiumissa puolusti häntä mitä uljaimmin. Tähän Messalla vastasi: »Olen aina kuulunut parempaan ja epäitsekäämpään puolueeseen.» Kun Antonius sittemmin sai nähdä Brutuksen ruumiin, hän luovutti oman kalliin purppuraviittansa sen peitteeksi. Kun viitta myöhemmin varastettiin, Antonius asiasta tiedon saatuaan teloitutti varkaan. Brutuksen tuhkan Antonius lähetti hänen äidilleen Servilialle. Filosofit Nikolaos ja Valerius Maximus kertovat, että Brutuksen puoliso Porcia tahtoi tämän jälkeen riistää itseltään hengen. Kun hänen ystävänsä eivät sitä sallineet, vaan pitivät silmällä ja vartioivat häntä, hän otti tulesta palavia hiiliä ja surmasi itsensä niitä nielemällä. On kuitenkin olemassa Brutuksen ystävilleen osoittama kirje, jossa tämä Porcian kohtaloa valittaen syyttää heitä siitä, että he olivat jättäneet hänet turvatta, minkä vuoksi hän sairautensa murtamana oli riistänyt hengen itseltään. Ilmeisesti Nikolaos on erehtynyt ajankohdasta, sillä kirje kertoo Porcian sairaudesta, hänen ja Brutuksen rakkaudesta ja hänen kuolemantavastaan yhtäpitävästi Nikolaoksen kanssa. Edellytyksenä on tietenkin, että kirje on oikeaperäinen.

CICERO

Kaikki lähteet mainitsevat, että Ciceron äiti Helvia polveutui ylhäisestä suvusta ja vietti kunnioitettua elämää, jota vastoin hänen isästään olevat tiedot ovat sangen ristiriitaisia. Toiset väittävät, että hän syntyi ja kasvoi vanuttajan työhuoneessa, toiset taas johtavat hänen sukunsa aina Tullus Attiuksesta, tuosta volskien kuuluisasta kuninkaasta, joka tarmokkaasti taisteli Roomaa vastaan. Niin paljon eri tietojen perusteella voidaan kuitenkin sanoa, että se suvun jäsen, joka ensiksi sai lisänimen Cicero, on ollut tunnustuksen arvoinen mies ja että tämän takia hänen jälkeläisensäkin hänen saamaansa nimeä ylpeydellä käyttivät eivätkä sitä hylänneet, vaikka se monessa herätti pilkallista hymyä: latinan kielen sana *cicer* tarkoittaa näet virnaa. Nähtävästi ensimmäisellä Cicero-nimen kantajalla on ollut nenänpääsään pieni virnan keskellä olevaa halkeamaa muistuttava vako, mikä on hankkinut hänelle lisänimen »Virnanen». Miten tämän asian laita lieneekään, joka tapauksessa tässä elämäkerrassa esitetty Cicero, kun hän valtiollista uraa ajatellen ensi kerran asettui virkamiesehdokkaaksi ja hänen ystävänsä kehoittivat häntä hylkäämään tämän nimen ja ottamaan toisen, kertomusten mukaan nuorekkaan itsetietoisesti vastasi, että hän tulee hankkimaan Cicero-nimelle suuremman kuuluisuuden kuin on vanhoilla patriisnimillä Scauruksella ja Catuluksella. Kun hän Sisiliassa kvestorina ollessaan lahjoitti jumalille uhrilahjana hopeisen astian, hän käski mestarin kaivertaa siihen molemmat ensimmäiset nimensä Marcus Tullius, mutta näiden jälkeen kolmannen ti-

lalle kujeen vuoksi vain virnan kuvan. Tällaista tiedetään hänen nimestään kertoa.

Mainitaan lisäksi, että Ciceron synnytyks oli hänen äidilleen harvinaisen tuskaton ja helppo ja että hänen syntymäpäivänsä oli tammikuun kolmas, sama päivä, jona nyt hallitus uhraa ja rukoilee keisarin menestyksen puolesta. Kerrotaan hänen imettäjänsä nähneen henkiolennon, joka hänelle ilmoitti hänen imetettävänänsä olevan pojat tuottavan kerran Roomalle suurta siunausta. Tällaiset ennustukset ovat muutoin usein vain unia ja taruja, mutta lyhyessä ajassa Cicero osoitti, että ne myös voivat pitää paikkansa. Koulussa hän herätti ihmettelyä lahjakkuudellaan, ja kohta hänen kumppaninsa kaiuttivat hänen nimeään ja erikoisuuttaan niin, että näiden vanhemmat saapuivat kouluun nähdäkseen hänet omin silmin ja saadakseen itse varmuuden hänen ylistetystä terävöpäisyydestään ja oppivaisuudestaan. Mutta näiden joukossa oli myös sivistymättömiä, ja nämä soimasivat poikiaan, että he koulutiellä kulkivat kunniavartiona Ciceron ympärillä. Cicero tunsikin, niinkuin Platon todelliselta opin ja tieteen ystävältä vaatii, mieltymystä kaikkeen oppiin eikä väheksynyt mitään tiedon tai sivistyksen alaa. Erikoisella innolla hän kuitenkin harrasti runoutta. Meille on säilynyt hänen nuoruudenaikainen tetrametrisäkein kirjoitettu runonsa Pontius Glaucus. Mutta myös myöhemmin hän palveli muusaa kirjoittaen runoja erilaisin runomitoin, ja hänestä tuli ei vain Rooman etevin puhuja, vaan myös mitä parhain runoilija. Hänen kuuluisuutensa puhujana on säilynyt näihin asti, vaikka kaunopuheisuudessa hänen päivänsä monet uudet muotisuunnat ovat päässeet määrääviksi, jota vastoin hänen maineensa runoilijana on kokonaan häipynyt monen hänen jälkeensä eläneen neron nimen varjoon.

Lopetettuaan kouluopintonsa Cicero kuunteli Platonin koulukunnan filosofin Kleitomakhoksen oppilaan Filonin luentoja. Kleitomakhoksen oppilaista Filon oli se, jota roo-

malaiset kunnioittivat suurimpana ajattelijana ja josta he hänen luonteenominaisuuksiensa vuoksi enimmänsä pitivät. Samaa aikaan Cicero seurusteli Muciuksen kodissa sinne koontuvien valtiomiesten ja kuuluisien senaattorien kanssa, ja näiden johdolla hän perehtyi Rooman oikeuteen. Marsilaisia vastaan käydyin sodan aikana hän suoritti myös jonkin aikaa palvelusta Sullan alaisena. Mutta kun hän näki, että poliittinen kehitys vei epäämättömästi kansalaissootaan ja tämä vuorostaan rajattomaan yksinvaltaan, hän vetäytyi takaisin rauhalliseen tutkijan elämään, kokosi ympärilleen kreikkalaisia tieteenharjoittajia ja syventyi yksinomaan opintoihin, kunnes Sulla sai vallan ja kaupunkiin näyttivät palanneen kuta kuinkin rauhalliset olot. Tähän aikaan Sullan orjana aikaisemmin ollut Khrysogonos kuulutti valtion huu- tokaupassa erään tilan myytäväksi sillä perusteella, että sen omistaja oli proskriptioiden aikana tapettu, ja huusi itse tilaisuudessa koko omaisuuden kahdestatuhannesta drakhmasta. Kun vainajan poika ja perijä Roscius ilmaisi tyytymättömyytensä ja todisti tilan olevan kahdensadanviidenkymmenen talentin arvoinen, Sulla suuttui ja nosti Khrysogonosin yllytyksestä Rosciusta vastaan syytteen isän murhasta. Kuukaan ei uskaltanut ruveta syytettyä auttamaan, vaan jokainen kieltäytyi Sullan kosta peläten. Kaikkien hylkäämänä nuorukainen turvautui lopuksi Ciceroon, jonka ystävät tukivat hänen pyyntöään. Nämä vakuuttivat Cicerolle, että loistavampaa ja jalompaa tilaisuutta kuuluisuuden saavuttamiseksi hänelle ei toista kertaa niinkään helposti tarjoutuisi. Cicero otti nuorukaisen asian ajaakseen, tämä vapautettiin syytöksestä, ja Cicero saavutti kaikkien kunnioituksen. Tämän jälkeen Cicero poistui Kreikkaan, sillä hän pelkäsi Sullan kosta. Tämä oli hänen lähtönsä varsinainen syy, vaikka hän levitytti tietoa, että hänen terveytensä vaati virkistysmatkaa. Tosin hän todella oli heikko ja rasittuneen näköinen, ja heikon vatsansa vuoksi hän saattoi vain illalla nauttia ai-

van kevyen aterian. Hänen äänensä oli voimakas ja sointuva, mutta kova ja kouluttamaton, ja hänen tulisen intohimoinen esitystapansa, joka aina pakotti äänen korkeaan äänialaan, antoi aiheita pelätä hänen rasittavan itseään liikaa.

Ateenaan saavuttuaan Cicero aluksi kuunteli Askalonista kotoisin olevan Antiokhoksen luentoja. Tämän vaivaton ja kaunis esitystapa lumosi Ciceron, mutta Antiokhoksen oppijärjestelmässään esittämiä uusia ajatuksia hän ei hyväksynyt. Antiokhos oli näet eronnut niin sanotusta »uudesta akatemiasta» ja hylännyt Karneadeen opit, lieneekö sitten ollut niin, että hän alkoi uskoa aistien välittämän tiedon todellisuuteen, tai niin, kuten toiset ovat asian esittäneet, että hän Kleitomakhoksen ja Filonin kilpailijana oli vain kunnianhimosta muuttanut mielipiteitään ja liittynyt monessa kohdassa kannattamaan stoalaisten oppeja. Cicero sitä vastoin kannatti uuden akatemian oppeja ja suurella mielenkiinnolla harrasti niitä. Hänen aikomuksenaan olikin, jos onni ei häntä valtiollisella uralla suosisi, jättää forum ja julkinen elämä ja vetäytyä hiljaisuuteen tutkimaan filosofiaa. Mutta tällä välin sattunut Sullan kuolema muutti nämä aiheet. Cicero oli Ateenassa tarmokkailla harjoituksilla saanut takaisin nuorekkaan joustavuutensa, hän oli kehittänyt äänensä laaja-alaiseksi, soinnukkaaksi ja kuuluvaksi ja hän oli oppinut sovittamaan äänenkäyttönsä voimiensa mukaiseksi. Kun nyt hänen Roomaan jääneet ystävänsä kirjeissään häntä lakkaamatta pyysivät palaamaan takaisin, ja kun Antiokhos lisäksi innokkaasti kehoitti häntä antautumaan valtiolliselle uralle, hän alkoi uudelleen teroittaa puhujan säiläänsä ja kehittää valtiomieslahjojaan. Hän harrasti taas innokkaasti puhetaitoa ja etsi kuuluisimpia opettajia ohjaajikseen, ja tämän takia hän matkusti Vähään Aasiaan ja Rhodokseen. Aasialaisen koulukunnan puhujista hän liittyi Adramyttionista kotoisin olevaan Ksenokleeseen, Magnesiasta kotoisin olevaan Dionysiokseen ja Kariasta kotoisin olevaan Menippokseen. Rhodoksessa

hänen opettajinaan oli kaunopuhuja Apollonios, Molonin poika, ja filosofi Poseidonios. Kerrotaan Apollonioksen, joka ei ymmärtänyt latinaa, pyytäneen Ciceroa pitämään harjoituspuheensa kreikaksi. Cicero suostui pyyntöön mielellään, koska arveli, että hänen tekemänsä virheet näin tulisivat parhaiten oikaistuksi. Puheen päätyttyä kaikki häntä hämmästyneinä kilpaa ylistivät, mutta Apollonios, joka puheen aikanaan ei yhtään kasvojensa ilmettä muuttanut, seisoi kauan ajatuksiinsa vaipuneena. Kun hän sitten huomasi Ciceron tulleen levottomaksi, hän heti sanoi: »Sinua, Cicero, minun täytyy kiittää ja ihailia, mutta Hellaan kohtalo minulle tässä tuottaa murhetta, kun näen, että meille vielä jäänyt ainoa maine, tiedon ja opin maine, joutuu sinun kauttasi roomalaisille.»

Suuret toiveet mielessä Cicero nyt aikoi heittäytyä valtiolliseen elämään, mutta eräs oraakkeliennustus oli omiaan vaimentamaan hänen intoaan. Hänen näet kysytyään Delfoin oraakkelilta, miten hän tulisi saamaan suurimman mahdollisen kuuluisuuden, Pythia vastasi, että hänen tuli ottaa elämänsä oppaaksi omat taipumuksensa eikä suuren joukon arvosteluja. Roomaan saavuttuaan hän aluksi olikin odottavalla kannalla eikä tavoitellut virkoja, mutta tämän takia häneen suhtauduttiin yliolkaisesti, ja hän sai usein kuulla nuo Rooman poroporvariin kielellä aina valmiina olleet haukkumasanat »kreikkalaishoukkio» ja »kirjatoukka». Mutta hänen kunnianhimosensa ja hänen isänsä ja ystäviensä kehoitukset saivat hänessä vihdoinkin muutoksen aikaan, ja hän päätti ruveta asianajajaksi. Tällä alalla hän ei saavuttanut ensimmäistä sijaa vähitellen eteenpäin ponnistelemalla, vaan hän alkoi heti loistaa kuin tähti, ja loistollaan hän himmensi forumilla kaikki kilpailijansa. Sanotaan, että hänelle tuotti yhtä paljon kuin Demostheneelle vaikeutta eleiden ja liikkeiden käyttö, ja siksi hän nautti näissä taidoissa komediain näyttelijän Rosciuksen ja tragediain näyttelijän Aisopoksen

opetusta. Tästä Aisopoksesta kerrotaan, että kun hän ker-
 ran näyttämöllä esitti Thyesteelle kostoa hautovaa Atreusta,
 hän oli niin itsensä unohtaen eläytynyt osaansa, että löi val-
 tikallaan erään huomaamattaan hänen eteensä juosseen avus-
 tajan kuoliaaksi. Sillä draamallisella kyvyllä, jonka Cicero
 näiden miesten johdolla saavutti, ei suinkaan ollut vähäistä
 merkitystä siihen, että hänen puheillaan oli niin vaikuttava
 voima. Sellaisista puhujista, jotka huusivat ja pauhasivat,
 hän teki pilkkaa ja sanoi, että he koettavat suurella huu-
 dolla peittää heikkoutensa, aivan kuten ontuvat mielellään
 nousevat ratsaille. Oikeuden edessä ja seurapiirissä hänelle
 oli purevasta ivastaan ja riemastuttavasta leikinlaskustaan
 apua, mutta kun hän vei pilkkansa usein liian pitkälle, hän
 herätti monessa mielipahaa ja sai ilkeän ihmisen maineen.

Cicero valittiin kvestoriksi aikana, jolloin Rooma kärsi
 viljanpuutetta, ja arpa määräsi hänen hallintoalueekseen
 Sisilian. Saaren asukkaille hänen läsnäolonsa oli aluksi pi-
 kemmin vain taakka, koska hän vaati heitä luovuttamaan
 viljaa Roomaan lähetettäväksi. Mutta myöhemmin, kun he
 oppivat tuntemaan hänen huolenpitonsa, oikeamielisyytensä
 ja sivistyneisyytensä, he kunnioittivat häntä enemmän kuin
 ketään toista virkamiestä olivat aikaisemmin kunnioittaneet.
 Kun hänen ollessaan siellä useita Rooman aatelinuorukaisia
 haastettiin Sisilian pretorin eteen vastaamaan taistelussa
 osoitetusta tottelemattomuudesta ja pelkuruudesta, Cicero pu-
 hui loistavasti heidän puolestaan ja sai heidät julistetuiksi
 syyttömiksi. Kaikkien saavutustensa perusteella hän nyt ku-
 vitteli itsestään suuria, mutta sai oman kertomuksensa mu-
 kaan tästä Roomaan matkalla ollessaan hupaisalla tavalla
 vähän nenälleen. Jossakin Campaniassa hän oli tavannut
 erään huomattavassa asemassa olevan hyvän päivän tutta-
 vansa ja kysynyt tältä, mikä hänen toimenpiteistään oli he-
 rättänyt Roomassa suurinta huomiota ja mitä ihmiset hänestä
 ajattelivat. Hänestä näet oli itsestään selvää, että hänen ni-

mensä oli kaikkien huulilla ja että hänen tekonsa herättivät koko kaupungissa kohua. Mutta ystävä oli silloin vain vuorostaan kysynyt: »Missä sinä, Cicero, nykyään olet oikein piileksinyt?» Silloin Cicero oli kuin puusta pudonnut. Hänen tekonsa olivat uponneet maailmankaupungin valtameereen tekemättä hänen nimeään yhtään kuuluisammaksi. Myöhemmin hän asiaa tarkemmin ajateltuaan paljon hillitsi kunnianhimoaan, sillä hän näki nyt, ettei hänen tavoittelemallaan maineella ollut loppua ja ettei sen päätepiste ollut saavutettavissa. Mutta yhtä kaikki hänen ominaisuutenaan halki koko hänen elämänsä oli iloita ylenmäärin kiitoksesta ja olla arka kuuluisuudestaan, ja tämä hämmensi sängen usein hänen tervettä arvostelukykyään.

Antautuessaan nyt vakain mielin valtiolliseen elämään hän tunsii häpeää, että käsityöläiset, jotka käyttävät vain elottomia työ- ja tarvekaluja, aina tietävät niiden jokaisen nimen, säilytyspaikan ja mihin mikin kelpaa, kun taas valtiomies, jonka apuvälineinä hänen suorittaessaan työtään ihmisyyhteyden hyväksi ovat ihmiset, usein kevytmielisesti laiminlyö tietojen hankkimisen maanmiehistään. Tämän takia hän opetteli muistamaan ei vain kansalaistensa nimen, vaan myös tietämään huomattavimpien henkilöiden asunnon, maalla sijaitsevat tilukset, perhetuttavat ja naapurit. Missä tahansa Italiassa Cicero matkusti, hän osasi heti sanoa ja näyttää ystäviensä tilukset ja maakartanot. Hänen oma varallisuutensa ei ollut suuri, mutta hänen tarpeisiinsa kuitenkin hyvin riittävä. Yleistä ihmettelyä herätti, että hän ei ottanut asianajostaan palkkaa eikä palkintoja varsinkaan silloin, kun otti ajaakseen jutun Verrestä vastaan. Tämä oli Sisilian preetorina tehnyt monta konnantyyötä, minkä tähden sisilialaiset nostivat hänen virka-aikansa päätyttyä häntä vastaan syytteen. Cicero saikin Verreen tuomitukseksi, ei syytöspuheella, vaan omituista kyllä, olemalla pitämättä puhetta. Preetorit olivat näet puolueellisia, pitkittivät juttua ja lykkäsivät sen

vuoden viimeiseen oikeuden istuntopäivään, ja nyt oli ilmeistä, että päivä ei riittäisi molempien asiapuolten lausunnoille, joten jutussa ei tulisi päätöstä. Silloin Cicero nousi ylös ja sanoi, että mitään puhetta ei tarvita. Hän tyytyi vain todistajien esille kutsumiseen ja näiden kuulustelemiseen, minkä jälkeen hän kehoitti tuomareita antamaan päätöksen. Muutoin tästä oikeudenkäynnistä tiedetään kertoa monta hauskaa juttua. Latinan sana *Verres* on kielellämme karju. Kun muudan juutalaisten uskonnon lumoihin joutunut Caecilius-niminen vapautettu orja tahtoi muut sisilialaiset syrjään sysäten itse käydä syyttämään Verrestä, Cicero sanoi: »Kuinka juutalainen voi kajota silavaan?» Verrellä oli nuoruuskaisiässä oleva poika, joka näytti olevan häpeällisissä suhteissa miehiin. Kun Verres kerran syytti Ciceroa miehuuden puutteesta, tämä vastasi: »Kodissasi voit tehdä sen syytöksen pojillesi.» Puhuja Hortensius ei ollut suoraan uskaltanut ottaa ajaakseen Verreen asiaa, mutta lupasi korvaussummaa määrättäessä puhua hänen puolestaan. Verres antoi tästä hänelle palkkioksi norsunluisen sfinksin, mistä tiedon saatuaan Cicero teki Hortensiukselle joitakin hämäriä vihjeitä. Kun tämä sanoi, ettei hän osaa ratkaista arvoituksia, Cicero huudahti: »Ja kuitenkin sinulla on ihan sfinksi kotonasi.»

Verres siis tuomittiin suorittamaan seitsemänsadanviidenkymmenentuhannen drakhman korvaus. Parjaajat tiesivät kertoa, että Cicero oli lahjuksista suostunut määräämään summan näin alhaiseksi, mutta tähän eivät sisilialaiset kiinnittäneet huomiota. Osoittaakseen kiitollisuuttaan he toivat Ciceron ollessa edilläin usein Roomaan karjaa ja erilaisia saarensa tuotteita. Cicero itse ei tästä hyötyä tavoitellut, vaan käytti sisilialaisten auliutta vain sopivasti torihintojen alentamiseen. Cicerolla oli kaunis maatila Arpinumin lähellä, samoin tila Neapoliksen luona ja toinen Pompeijin lähistössä. Vaimonsa myötäjäisinä hän oli saanut satakaksikymmentätuhatta drakhmaa, samoin hän oli saanut erään yhdeksään-

kymmeneentuhanteen drakhmaan nousseen perinnön. Näillä varoilla hän eli riippumatonta ja huoletonta elämää ympärillään kreikkalaisia ja roomalaisia oppineita. Harvoin, jos koskaan, hän kävi aterialle ennen auringon laskua, mikä ei johtunut niinkään paljon suuresta työtaakasta kuin siitä, että häntä aina kiusasivat vatsavaivat. Muutoin hän piti hyvää, jopa liiallistakin huolta ruumiinsa hoidosta, otti hierontaa ja suoritti kävelyretkiä tiettyjä ohjeita noudattaen. Näin terveyttään huolellisesti hoitaen hänen onnistui pysyä kunnossa ja saada voimia lukuisien ankarien taistelujen ja räsitusten kestämiseen. Tilan, jonka veljensä kanssa oli isältään perinyt, Cicero luovutti veljelleen. Itse hän asui Palatiumin lähellä, sillä hän tahtoi säästää puheilleen tulevilta pitkän kävelymatkan vaivan. Joka päivä virtasikin hänen ovilleen vähintään yhtä monta klienttiä kuin näitä saapui sen ajan Rooman kuuluisimpien ja mahtavimpien miesten, Pompeiuksen ja Crassuksen, luokse, joista edellisen mahti perustui sodassa saavutettuun menestykseen ja jälkimmäisen rikkauteen. Pompeius kävi muutoin usein kunniatervehdyksellä Ciceron luona, ja se apu, jonka tämä hänelle politiikassa antoi, lisäsi paljon hänen mahtiaan ja kunniaansa.

Cicerolla oli hänen hakiessaan preetorin virkaa monta kuuluisaa kilpailijaa, mutta hänet valittiin ensimmäisenä. Oikeuden puheenjohtajana hän oli puolueeton ja lain pyhyyttä ankarasti valvova mies. Tiedetäänpä kertoa, että Licinius Macer, jolla muutoinkin oli hyvin suuri vaikutusvalta kaupungissa, mutta jota vielä lisäksi Crassus tuki, joutui Ciceron virkavuoden aikana oikeuden eteen syytettynä kavalluksesta. Licinius, joka luotti omaan arvovaltaansa ja ystäviensä ponnistuksiin, läksi tuomarien vielä äänestystä suorittaessa kotiinsa, ajoi partansa, puki nopeasti juhlapuvun ylleen, ikäänkuin olisi jutun voittanut, ja oli kiireisesti palaamassa forumille. Mutta hänen ehdittyään pihalle Crassus tuli häntä vastaan ja ilmoitti, että hänet oli tuomittu ja että tuomarien

päätös oli ollut yksimielinen. Kuultuaan tämän Licinius kääntyi takaisin, heittäytyi vuoteeseensa ja kuoli. Se tunnontarkkuus, jota Cicero oikeuden puheenjohtajana oli tässä asiassa osoittanut, koitui hänelle suureksi kunniaksi. Muudan töykeä ja asioita ajaessaan tuomareita häikäilemättömästi kohteleva mies, Vatinius, jolla vielä valitettavasti sattui olemaan paiseita niskassa, esitti kerran oikeuden edessä Cicerolle jonkin pyynnön. Kun tämä ei näyttänyt voivan sitä heti täyttää, vaan pitkän aikaa huolellisesti mietti asiaa, Vatinius tiuskasi: »Jos minä olisin preetori, minä en suinkaan noin kauan pudistelisi päätäni.» »Voi olla», sanoi tähän Cicero, »mutta minä en olekaan niin jäykkäniskainen kuin sinä.» Kun Cicerolla oli enää kaksi tai kolme päivää virka-ajastaan jäljellä, hänen tuomarinstuimensa eteen haastettiin eräs Manilius syytettynä kavalluksesta. Tämä Manilius oli kansanpuolueen erikoisessa suosiossa, ja näytti siltä, että hänen kanssaan tahdottiin rettelöidä vain sen tähden, että voitaisiin näin tehdä kiusaa Pompeiukselle, tämä kun oli hänen ystävänsä. Manilius pyysi lykkäystä, mutta Cicero antoi sitä vain yhden päivän, seuraavan. Koska preetoreilla oli tapana antaa syyteyille ainakin kymmenen päivän lykkäys, kansa oli Cicerolle kuohuksissaan. Kansantribuunit haastoivat hänet forumin puhujalavan eteen ja alkoivat syyttää häntä. Saatuaan puheenvuoron Cicero sanoi, että koska hän on aina lain sallimissa puitteissa ollut syytettyjä kohtaan lempeä ja inhimillinen, hänestä olisi ollut väärin menetellä toisin Maniliusta kohtaan. Tämän takia hän oli tahallaan rajoittanut lykkäyksen siihen päivään, jona vielä itse oli virassaan, sillä asian jättäminen toisen preetorin ratkaistavaksi olisi merkinnyt vain syytetyn pulaan jättämistä. Nämä sanat saivat kansassa ihmeellisen muutoksen aikaan. Suosionhuutojen kaikuessa Ciceroa kehoitettiin ottamaan syytetyn puolustus asiakseen. Tähän hän suostuikin, varsinkin kun hän tahtoi tehdä palveluksen Roomasta poissa olevalle Pom-

peiukselle. Sitten hän piti uudestaan kansalle puheen, jossa ruoski ankarasti harvainvallan kannattajia ja Pompeiuksen vastustajia.

Konsuliksi Ciceron valitsivat sekä ylimys- että kansanpuolue, ja tämä molempien puolueiden hänelle antama tuki johtui seuraavasta syystä: Sullan toimeenpanema valtiomuodon muutos oli aluksi tuntunut sietämättömältä, mutta ajan mittaan kansa oli siihen mukautunut. Nyt, kun uudet olosuhteet näyttivät jo kaikin puolin vakiintuneilta, esiintyi miehiä, jotka oman etunsa vuoksi tahtoivat kumota voimassa olevan valtiojärjestyksen. Tilaisuus oli hyvin valittu, sillä Pompeius oli parhaillaan sotimassa Pontoksen ja Armenian kuninkaita vastaan eikä Roomassa ollut sotajoukkoa, joka olisi ollut kyllin vahva pitääkseen kumousmiehiä aisoissa. Kumousmiesten johtajana oli rohkea, sisukas ja ovela mies, Lucius Catilina. Häntä väitettiin syy-pääksi moniin kataliin rikoksiin, vieläpä uskottiin, että hän oli harjoittanut haureutta oman alaikäisen tyttärensä kanssa ja tappanut veljensä. Kun hän sitten pelkäsi joutuvansa vastaamaan asiasta, hän pyysi Sullaa merkitsemään veljensä proskriptioluetteloon, ikäänkuin tämä vielä olisi ollut elossa. Tämän miehen kaupungin roskaväki valitsi salaliittonsa johtajaksi. Vahvistaakseen keskinäisen uskollisuuden vakuutuksensa salaliittolaiset toimittivat ihmisuhrien ja mais-toivat siitä palan lihaa. Suuren osan kaupungin nuorisosta Catilina oli turmellut, hän kun oli viekoitellut sen kanssaan hurjasteluihin, juopotteluihin ja irstailuihin porttojen kanssa, mitkä tilaisuudet hän kaikki itse leventelevästi kustansi. Koko Etruria oli jo kuohuksissa ja valmis kapinaan, samoin suuri osa Alppien etelänpuoleista Galliaa. Mutta suurin oli kumouksen uhka itse Roomassa, missä rikkaiden ja köyhien välinen vastakohta oli suurin. Täällä olivat huomattavimmat ja parhaimmat perheet menettäneet omaisuutensa näytäntöjen ja kestitysten järjestämiseen kansalle, äänten

kalasteluun ja komeihin rakennuksiin, ja rikkaudet olivat toiselta puolen kasautuneet halpasyntyisten ja kelvottomien ainesten käsiin. Näin ollen jo vähäinenkin ulkonainen sysäys saattoi yhteiskunnan menettämään tasapainonsa ja antoi kyllin rohkealle miehelle tilaisuuden kumota valtiojärjestyksen, joka jo itsessään oli sairauden jäytämä.

Mutta tästä huolimatta Catilina tahtoi kuitenkin saada ensin itselleen lujan toimintaperustan. Tässä tarkoituksessa hän asettui ehdokkaaksi konsulien vaalissa, ja loistavat mahdollisuudet tuntuivat avautuvan hänelle, kun näytti siltä, että hänen virkatoverikseen tulisi Caius Antonius. Tämä mies ei mitenkään ollut johtajaksi soveltuva enempää hyveen kuin paheen tiellä, mutta hän saattoi olla hyödyllinen välikappale toisen tarmokkaamman kädessä. Yhteiskuntaa säilyttävien piirien enemmistö huomasi kuitenkin, mihin suuntaan asiat alkoivat kulkea, ja siksi ne asettivat Ciceron konsuliehdokkaaksi. Kun myös kansanpuolue häntä yksimielisesti kannatti, Catilina putosi pois pelistä ja konsuleiksi tulivat valituiksi Cicero ja Caius Antonius, huolimatta siitä, että Cicero oli ehdokkaista ainoa, jonka isä kuului vain ritari- eikä senaattorisäätyyn.

Näin ollen Catilinan suunnitelma, josta kansa ei ylipäänsä vielä mitään tietänyt, viivästyi, mutta heti Ciceron virkaan astuttua alkoivat ratkaisevan yhteenoton alkukahakat. Toiselta puolen ne, joita Sullan lainsäädäntö esti pääsemästä korkeampiin virkoihin — eivätkä nämä yhteiskuntaluokat olleet niinkään harvalukuisia ja vailla merkitystä — pyrkivät nyt kaikesta huolimatta virkamiesehdokkaiksi ja harjoittivat kansan keskuudessa kiihotusta. He tuomitsivat ankarasti Sullan harjoittaman mielivallan, ja näissä syytöksissä olikin paljon totta ja aiheellista, mutta heidän valitsemansa ajankohta oli sopimaton valtiollisen levottomuuden lietsoamiseen. Toiselta puolen kansantribuunit esittivät samaa henkeä todistavan lakiehdotuksen: oli asetettava kymmenen

miehen muodostama hallitus, jolla koko Italiassa, koko Syyriassa ja kaikilla Pompeiuksen äskettäin Rooman valtakuntaan liittämällä alueilla olisi rajoittamaton oikeus myydä valtion tiloja, tuomita harkintansa mukaan henkilöitä ja ajaa heitä maanpakoon, perustaa kaupunkeja, nostaa valtion rahastosta tarpeen mukaan varoja, kutsua sotilaita aseisiin ja pitää heitä aseissa niin paljon kuin katsoivat tarpeelliseksi. Monet huomattavassa asemassa olevat henkilöt kannattivat tätä lakiehdotusta, näiden mukana Ciceron konsultoveri Antonius, sillä hän toivoi pääsevänsä noiden kymmenen joukkoon. Antoniuksen arveltiin olleen myös tietoinen Catilinan kumoushankkeista, jopa niitä suosineenkin, hän kun oli korviaan myöten velassa. Tämä juuri herätti ylimyksissä mitä suurinta pelkoa. Heidän huolensa haihduttaakseen Cicero taivutti kansankokouksen päättämään, että hänen virkatoverinsa Antonius saisi hallittavakseen Makedonian rikkaan provinssin, samalla kun hän itse kieltäytyi ottamasta vastaan hänelle tarjottua Galliaa. Tällä suopeutta osoittavalla menettelyllään Cicero sai isänmaan puolesta käytävässä taistelussa Antoniuksen esiintymään rinnallaan jonkinlaisena palkattuna sivuosaa esittävänä näyttelijänä. Tehtyään näin Antoniuksesta itselleen sopivan välikappaleen Cicero uskalsi nyt rohkeasti käydä kumousmiehiä vastaan. Hän piti senaatissa niin ankaran puheen kansantribuunien lakiehdotusta vastaan, että itse lain esittäjät joutuivat ymmälle eikä kukaan rohjennut nousta sitä puolustamaan. Tribuunit ottivat kuitenkin asian uudelleen esille ja rahvaan keskuudessa kiihotusta harjoitettuaan haastoivat senaattorit kansan eteen vastaamaan toimenpiteistään. Cicero ei tästä kuitenkaan pelästynyt, vaan kehoitti senaattoreja tulemaan mukaansa ja lähti kansankokoukseen. Siellä hän ei ainoastaan saanut aikaan, että mainittu laki tuli kumotuksi, vaan myös, että kansantribuunit peruuttivat muutkin lakiehdotuksensa. He näet eivät voineet vastustaa Ciceron puheen valtavaa voimaa.

Tämä mies, Cicero, on ennen kaikkea tehnyt roomalaisille selväksi, kuinka paljon ihanammalta oikea asia näyttää kaunopuheisuuden kirkastamana ja että oikeus on voitattamaton, jos sitä puolustetaan taiteen sääntöjen mukaisesti. Hän on heille osoittanut, että velvollisuudentuntoisen valtiomiehen täytyy ottaa toimintansa ohjeeksi oikeudenmukaisuus eikä kansan suosion tavoittelua, mutta että hänen täytyy osata esittää asiansa hyvät puolet niin loistavina, että huonot puolet kokonaan himmenevät. Miten valtava hänen kaunopuheisuutensa tenho oli, osoittaa eräs teatterissa hänen konsuliaikanaan sattunut tapaus. Ritarit olivat aikaisemmin näytäntöjä katsellessaan istuneet muun kansan keskuudessa ja ottaneet paikkansa, mistä parhaiten saivat. Tahtoen tunnustaa ritareille kuuluvan arvoaseman preetori Marcus Otho määräsi näille ne muista erillään olevat paikat, jotka vielä nykyäänkin on varattu ritarisäätyyn kuuluville henkilöille. Pitäen tätä itseensä kohdistettuna loukkauksena kansa alkoi Othon ilmestyttyä teatteriin häntä viheltämällä häväistä, mutta silloin ritarit ryhtyivät taputtamaan hänelle innokkaasti käsiään. Kansa alkoi nyt entistä hurjemmin viheltää, ja ritarit taas entistä hurjemmin taputtaa käsiään, kunnes molemmat puolet kääntyivät toisiaan vastaan herjauksia ladellen, ja seurauksena oli häpeällinen mellakka. Saatuaan kuulla tästä Cicero kutsui kansan kokoontumaan Bellonan temppeliin, jossa hän sitä soimasi ja kehoitti noudattamaan järjestystä. Palattuaan teatteriin takaisin kansa tervehti Othoa hurjalla käsien paukutuksella, ja ritareitten kanssa kilpaa se osoitti miehelle kunnioitustaan ja arvonantoaan.

Catilina ja hänen salaliittolaisensa olivat aluksi paha peläten pysyneet aloillaan, mutta vähitellen he tulivat rohkeammiksi. He pitivät kokouksia ja yllyttivät toisiaan käymään rohkeasti yritykseen, ennen kuin Pompeius, jonka sanottiin olevan sotajoukkonsa kanssa tulossa, palaisi ta-

kaisin. Ennen kaikkea Catilinaa rohkaisivat Sullan entiset sotilaat, joita oli ympäri Italiaa, mutta joista useimmat, kaikkein hurjimmat tappelijat, olivat pesiytyneet Etrurian kaupunkeihin, joissa he nyt uneksivat rosvoamisista, ryöstämisistä ja helposti saatavasta saaliista. Johtajanaan Sullan sodissa kunnostautunut Manlius he lyöttäytyivät Catilinan ympärille ja lähtivät Roomaan tukemaan tätä konsulien vaaleissa. Catilina oli näet toisen kerran asettunut konsuliehdokkaaksi, mutta lisäksi hänen suunnitelmiinsa kuului Ciceron raivaaminen tieltä vaalipäivänä tavallisesti sattuvien levottomuuksien aikana. Itse jumalat näyttivät ilmaisevan, mitä tulisi tapahtumaan, sillä esiintyi maanjäristyksiä, salaman leimahduksia ja aavenäkyjä. Näitä selvempiä olivat kuitenkin ne ilmiannot, joita ihmiset tekivät, mutta ne eivät paikkansa pitävyydestään huolimatta kuitenkaan olleet kyllin riittäviä todistuksia niin ylhäistä ja mahdavaa miestä kuin Catilinaa vastaan. Tämän takia Cicero siirsi vaalipäivää ja kutsui Catilinan senaattiin saattaakseen hänet tilille hänestä liikkeellä olevien huhujen perusteella. Uskoen senaatissa olevan monta puuhiensa kannattajaa ja tahtoen samalla kertaa antaa salaliittolaisille jonkinlaisen vihjeen Catilina antoi Cicerolle mielettömän rohkean vastauksen: »On olemassa kaksi ruumista. Toinen näistä on heikko ja kuihtunut, mutta sillä on pää, toinen taas suuri ja voimakas, mutta vailla päätä. Jos minä tämän jälkimmäisen nyt varustan päällä, mitä pahaa minä silloin tekisin?» Nämä sanat, joilla Catilina hämäräperäisesti viittasi senaattiin ja kansaan, herättivät Cicerossa entistä suurempaa pelkoa. Kun hän vaalipäivänä lähti kotoaan Marsin kentälle, hän oli pukeutunut haarniskaan ja häntä saattoivat kaikki senaatin puolueen johtavat miehet sekä suuri joukko ylimysnuorukaisia. Tahallaan hän oli antanut tunikan luisua olkapäänsä yli, niin että osa haarniskasta pisti näkyviin osoittaen läsnäoleville, mikä vaara häntä uhkasi. Tämä

herätti kansassa kiihtymystä, ja se ryhmittyi häntä suojaamaan. Tulos oli, että Catilina kärsi vaaleissa tappion ja konsuleiksi valittiin Silanus ja Murena.

Pian tämän jälkeen, kun Catilinan sotajoukkoja jo koottiin ja järjestettiin Etruriassa, Rooman ylhäisimmät ja mahtavimmat miehet Marcus Crassus, Marcus Marcellus ja Scipio Metellus saapuivat yöllä Ciceron talolle. Tulijat kolkuttivat porttiin, huusivat portinvartijan luokseen ja pyysivät tätä herättämään Ciceron ja ilmoittamaan hänelle heidän tulonsa. Syy heidän saapumiseensa oli seuraava: Crassus oli samana iltana päivällisen syötyään saanut portinvartijaltaan joukon kirjeitä, jotka eräs tuntematon henkilö oli tälle jättänyt. Näiden eri henkilöille osoitettujen kirjeiden joukossa oli myös yksi Crassukselle osoitettu nimetön kirje, jonka tämä muihin kajoamatta heti luki. Siinä sanottiin, että Catilina tulee panemaan toimeen suuren verilöylyn ja että Crassuksen pitäisi kaikessa hiljaisuudessa paeta kaupungista. Uhkaavaa vaaraa peläten ja poistaakseen Catilinan ystävänä itseensä kohdistuvat epäilykset Crassus uskaltamatta muita kirjeitä avata lähti heti Ciceron luokse. Harkittuaan tilannetta tämä kutsui seuraavan päivän valjetessa senaatin kokoon, otti kirjeet mukaansa, jätti ne niihin merkityille vastaanottajille ja kehoitti näitä ne ääneen lukemaan. Ja kaikki kirjeet sisälsivät samanlaisen tiedonannon uhkaavasta verilöylystä. Kun sitten entinen preetori Quintus Arrius ilmoitti joukkoja keskitettävän Etruriaan ja kun lisäksi saapui tieto, että Manlius oleskeli sikäläisten kaupunkien läheisyydessä suuren sotajoukon kanssa ja odotti kiihkeästi tietoja Roomasta, senaatti päätti luovuttaa hallitusvallan konsuleille ja uskoa heidän tehtäväkseen kaupungin puolustamisen ja pelastamisen parhain mahdollisin keinoin. Tällaisen päätöksen senaatti tekee tavallisesti vain suuren vaaran uhatessa.

Rajattoman vallan saatuaan Cicero määräsi Quintus Me-

telluksen huolehtimaan kaupungin ulkoisista puolustustoimenpiteistä, mutta itse hän otti tehtäväkseen varsinaisen kaupungin turvaamisen. Cicerolla oli nyt joka päivä mukanaan niin suuri vartiosto, että se hänen forumille ilmes-tyessään täytti siitä suuren osan. Catilina, joka ei enää voinut vitkastella, päätti lähteä mitä pikimmin Etruriaan Manliuksen luokse sotajoukkoon sekä määräsi samalla Marciuksen ja Cetheguksen menemään seuraavana aamuna miekoin aseistettuina kunnia-tervehdyksen varjolla Ciceron luokse ja tällöin käymään hänen kimppuunsa sekä iskemään hänet kuoliaaksi. Mutta muudan ylhäinen nainen, Fulvia, tuli yöllä Ciceron luokse ilmoittamaan hänelle salahankkeesta ja varoittamaan häntä Cetheguksesta ja hänen toveristaan. Molemmat miehet saapuivatkin aamun valjetessa täyttämään tehtäväänsä, mutta kun heitä ei päästetty sisään, he menettivät malttinsa ja alkoivat oven edessä pitää pahaa meteliä, mikä vahvasti heihin kohdistuneet epäilyt. Samana päivänä Cicero kutsui senaatin kokoon Juppiter Statorin, Voimassa-pitäjän, temppeleihin, joka sijaitsee lähellä Palatiumin kukkulaa Via sacran, Pyhän kadun, päässä. Kun Catilina, joka oli muiden mukana saapunut kokoukseen pesemään itseään puhtaaksi, asettui paikalleen, kukaan senaattoreista ei halunnut istuutua häntä lähelle, vaan kaikki väistivät hänen penkkiään. Hän alkoi puhua, mutta senaattorit vaiensivat hänet melullaan, ja silloin Cicero nousi seisaalleen. Hän kehoitti Catilinaa poistumaan kaupungista, sillä, niin Cicero sanoi, hänen, joka ajoi asiaansa vakuuttavilla sanoilla, ja Catilinan välillä, joka ajoi omaansa murha-aseilla, täytyi ehdottomasti olla erottava muuri. Catilina läksi nyt heti Roomasta mukanaan kolmesataa aseistettua sotilasta, samoin hänellä oli niinkuin virkamiehellä kirveitä vitsakimppuineen kantava liktorisaattue, ja näin hän marssi joukkonsa edessä lippujen hulmutessa Manliuksen leiriin. Täällä oli koossa jo noin kaksikymmentätuhatta miestä, ja tämän armeijan kanssa

Catilina marssi paikasta paikkaan koettaen taivuttaa puolelleen sikäläiset kaupungit. Sotaa ei enää voitu välttää, ja Antonius lähetettiin Catilinaa vastaan.

Osa salaliittolaisia, noita Catilinan harhaanjohtamia uhreja, oli jäänyt Roomaan. Heidän johtajakseen ja kiihottajakseen tuli nyt Cornelius Lentulus, lisänimeltään Sura. Tämä mies polveutui ylimyssuvusta, mutta hän vietti huonoa elämää ja hänet oli jo kerran karkotettu senaatista pahennusta herättävän elämäntapansa vuoksi. Nyt hän taas toista kertaa hoiti preettorin virkaa, niinkuin on tapana, milloin joku tahtoo saada uudestaan takaisin menettämänsä senaattorin arvon. Lisänimensä Suran hänen kerrotaan saaneen seuraavalla tavalla. Sullan aikana kvestorina ollessaan hän oli kavaltaanut ja tuhlanut suunnattomia summia, mistä Sulla rai-vostuneena vaati häntä tekemään senaatin edessä tiliä. Hän astui esiin niinkuin olisi pitänyt koko kehoitusta aivan yhdentekevänä asiana, kieltäytyi röyhkeästi tiliä tekemästä ja ojensi samalla säärensä etenpäin, kuten tekevät pojat, jotka pallopelissä tavataan vilpistä. Tämän jälkeen häntä sanottiin Suraksi: *sura* on näet säären latinankielinen nimi. Kun hän toisen kerran joutui oikeuden eteen, hän lahjoi muutamia tuomareita. Kun hänet vain kahden äänen enemmistöllä julistettiin vapaaksi, hän valitti tuhlanneensa varojaan lahjoessaan yhden tuomarin liikaa, sillä olisihan hän yhtä hyvin päässyt vapaaksi yhdenkin äänen enemmistöllä. Tämän jo luonteeltaan tällaisen miehen kaikki huonot puolet Catilina herätti uinumasta, ja lisäksi väärät ennustajat ja kaikenlaiset huijarit saattoivat hänet tyhjillä lörpötyksillään kokonaan raiteiltaan. Nämä esittivät hänelle muka Sibyllan kirjojen ennustuksina itse sepittämiään oraakkeli-lauselmia, joiden mukaan kolme Corneliuksen suvun miestä tulisi kohtalon määräyksestä pääsemään Rooman yksinvaltiaiksi. Näistä jo kaksi, Cinna ja Sulla, hänelle sanottiin, olivat nähneet kohtalonsa täytyneen, ja kun nyt mahtavat vallat hänelle, kolmannelle

ja viimeiselle Corneliukselle, ovat astuneet tarjoamaan yksinvaltaa, hänen tulisi epäröimättä ottaa heidän lahjansa vastaan eikä Catilinan tavoin turhaan vitkastellen päästää sopivaa tilaisuutta käsistään.

Lentuluksen suunnitelma oli laatuaan kaikki mitat ylittävä ja pöyristytävä: Oli raivattava pois tieltä koko senaatti ja niin monta kansalaista kuin suinkin mahdollista. Kaupunki oli sytytettävä tuleen, eikä ketään Pompeiuksen lapsia lukuun ottamatta saanut säästää. Nämä salaliittolaiset aikoiivat ryöstää ja pitää panttivankeina hallussaan niin kauan, kuin Pompeiuksen kanssa käytiin neuvotteluja, sillä monelta varmalta taholta saatujen tietojen mukaan tämä oli jo paluumatkalla suurelta sotaretkeltään. Kapina oli päätetty panna toimeen eräänä yönä Saturnalia-juhlien aikana, ja tätä varten oli Cetheguksen taloon koottu ja kätkeytyä aseita, tappuroita ja rikkiä. Oli valittu sata miestä, joista kukin sai arvalla Roomasta toiminta-alueen, sillä tarkoituksena oli sytyttää kaupunki samaan aikaan monesta eri paikasta, jotta se tuossa tuokiassa olisi kokonaan liekkien vallassa. Toisten oli määrä sulkea vesijohdot ja tappaä jokainen sammutusveden noutaja. Tällaisia suunnitelmia viimeisteltäessä Roomassa vieraili sattumalta kaksi allobrogien lähetystä. Allobrogit olivat siihen aikaan hädänalaisessa asemassa ja Rooman heruus tuntui heistä erikoisen rasittavalta. Lentulus toivoi saavansa lähettiläistä sopivan välikappaleen Gallian kiihottamiseksi kapinaan, ja sen tähden hän suostutteli näitä mukaan salaliittoon. Hän antoi näille kirjeitä vietäväksi allobrogien senaatille sekä myös Catilinalle: allobrogeille hän lupasi vapauden ja Catilinaa hän kehoitti julistamaan orjat vapaiksi ja lähtemään marssille Roomaa vastaan. Allobrogien mukana lähetettiin eräs Krotonin kaupungista kotoisin oleva Titus, jonka tuli jättää kirjeet Catilinalle. Mutta samaan aikaan kun nuo ryhdittömät salaliittolaiset pitivät neuvottelujaan viiniä naikkosten parissa viljellen, Cicero milloin-

kaan hellittämättä, selkeästi harkiten ja ripeästi päättäen teki vastavetojaan. Koska hänellä oli monta urkkijaa, jotka ulkoapäin tarkkailivat salaliittolaisten puuhia, ja koska hän sai myös salaa tietoja monelta luotettavalta salaliittolaisten omassa keskuudessa toimivalta vakoilijalta, hän pääsi pian perille Catilinan miesten ja allobrogien välisistä neuvotteiluista. Yöllä väijyjät sieppasivat Krotonin miehen kaikkine kirjeineen kiinni; kaikki tämä tapahtui salaisessa yhteistyössä allobrogien kanssa.

Varhain seuraavana päivänä Cicero kutsui senaatin Concordian temppeliin, luki kirjeet ja kuulusteli todistajia. Myös Junius Silanus todisti Cetheguksen tietävästi sanoneen, että kolme konsulia ja neljä preetoria otetaan pian päiviltä, ja entinen konsuli Piso tiesi ilmoittaa samanlaista. Caius Sulpicius, joka lähetettiin Cetheguksen taloon, löysi sieltä runsaasti keihäitä ja varustuksia, mutta ennen kaikkea suuret kasat miekkoja ja tikareita, kaikki juuri teroitettuja. Kun lopuksi Krotonin mies julistettiin äänestyksen perusteella vapaaksi sillä ehdolla, että hän rupeaa senaatin todistajaksi, Lentulus näki menettäneensä pelin ja luopui virastaan, preetorin toimesta. Senaatin läsnäollessa hän nyt riisui yltään purppurareunaisen togansa ja puki päälleen uudelle asemalleen paremmin sopivan puvun. Sitten hänet jätettiin rikoskumppaneineen preetoreille, joiden tuli eristää heidät heidän omiin asuntoihinsa. Tällä välin oli tullut jo yö, mutta kansa jäi yhä edelleen ulos odottamaan. Cicero astui nyt esiin ja selosti väkijoukolle, mitä oli tapahtunut, ja tämän jälkeen kaikki läksivät häntä kunniavartiona saattamaan. Yönsä Cicero vietti naapurissa erään ystävänsä luona, sillä hänen talossaan palvottiin sillä hetkellä salamenoin jumalataria, jota roomalaiset sanovat Bona Deaksi, kreikkalaiset Gynaikeiksi, ja tätä juhlaa saavat viettää vain naiset. Joka vuosi tälle jumalattarelle toimitetaan konsulin talossa pyhä uhri, jonka Vestan neitsyitten läsnä ollessa suorittaa konsulin vai-

mo tai äiti. Kun Cicero ystävänsä talossa, jossa hänen lisäksi oli vain joku harva henkilö, itsekseen mietti, mitä menettelyä hän soveltaisi kapinallisiin, hän aluksi ei katsonut voivansa astua ankarimman rangaistuksen tielle, vaikka se näin suuresta rikoksesta olisikin ollut täysin aiheellista. Tämän askelen ottamiseen hänen luonteensa ei ollut kyllin kova, ja sitä paitsi se olisi voinut antaa syytä moitteeseen, että hän oli käyttänyt valtuuksiaan väärin ja ollut säälimätön miehiä kohtaan, jotka kuuluivat Rooman ylhäisimpiin perheisiin ja jotka monet vaikutusvaltaiset miehet lukivat ystävikseen. Jos hän taas tyytyisi lievempään ojennukseen, heidän taholtaan olisivat pian uudet vaarat uhkaamassa. Saadessaan kuolemanrangaistusta lievemmän rangaistuksen he eivät suinkaan kiittäisi onneaan, vaan tulisivat pahalle sisulleen uutta yllykettä saatuaan epätoivon vimmallalla tekemään uuden yrityksen. Ja sitä paitsi hän itse tulisi näyttämään epämiehekkäältä ja pehmeältä, hän kun ei muutoinkaan ollut kansan keskuudessa rohkeotteisen maineessa.

Ciceron näitä pulmia pohtiessa uhritoimitusta suorittavat naiset näkivät enteen. Alttarilta, jolla tuli jo näytti sammuneen, lehahti äkkiä tuhkasta ja hiipuneista hiilistä ilmoille valtava, loistava liekki. Naiset kalpenivat säikähdyksestä, mutta Vestan neitsyet kehoittivat Ciceron vaimoa Terentiaa menemään kiireesti miehensä luokse ja kehoittamaan häntä toimimaan, niinkuin hän isänmaansa parasta ajatellen on päättöksensä tehnyt, sillä jumalatar oli antanut liekin leimahtaa hänen turvakseen ja kunniakseen. Terentia vei tiedon miehelleen ja yllytti tätä kohtelemaan salaliittolaisia kovakouraisesti, hän kun ei ollut luonteeltaan hempeä eikä arka, vaan lujatahtoinen nainen, joka Ciceron omien sanojen mukaan pyrki kantamaan hänen valtiollisista asioista aiheutuneita huoliaan, mutta ei sallinut hänen osallistua omiin taloushuoliinsa. Samaa tiesivät kertoa hänen veljensä Quintus ja ystävänsä Publius Nigidius, jonka kanssa hän yhdessä pohti filo-

sofisia kysymyksiä ja jota hän valtiollisissa asioissa piti parhaimpana ja luotettavimpana neuvonantajanaan. Kun salaliittolaisten rankaiseminen otettiin seuraavana päivänä senaatissa esille, Silanusta kehoitettiin ensimmäisenä ilmaisemaan mielipiteensä. Tämä sanoi, että heidät oli vietävä vankilaan ja siellä heidän oli annettava kärsiä ankarin rangaistus. Häntä kannattivat kaikki seuraavat esiintyjät sittemmin diktaattoriksi noussutta Caius Caesaria lukuun ottamatta. Tähän aikaan Caesar oli vielä nuori ja vasta loistavan uransa alussa, mutta jo tällöin hän virallisessa toiminnassaan ja unelmissaan kulki sitä tietä, joka vei tasavallan perikatoon ja hänet itsensä yksinvaltiaaksi. Muutoin hänen vehkeilyistään ei Ciceroa lukuun ottamatta kenelläkään ollut aavistustakaan. Tämä kyllä aina häntä epäili, mutta ei onnistunut saamaan päteviä todistuksia häntä vastaan. Monen kuultiin tosin sanovan, että Caesar nyt nipin napin välttyi tulemasta Ciceron paljastamaksi, mutta toiset olivat sitä mieltä, että Cicero katsoi tahallaan sormiensa läpi Caesaria vastaan tehtyjä ilmiäntojoja, koska hän pelkäsi tämän ystäviä ja vaikutusvaltaa. Jokaiselle oli näet selvää, että mieluummin tahdottiin Caesarin pelastamiseksi jättää salaliittolaiset rankaisematta kuin tuomita Caesar näiden kanssa samaan rangaistukseen.

Kun siis Caesarin vuoro tuli ilmaista kantansa, hän nousi ja sanoi, että salaliittolaisia ei tullut mestata, vaan heidän omaisuutensa oli takavarikoitava ja heidät itse vietävä Ciceron sopiviksi katsomiin Italian maaseutukaupunkeihin vankeudessa säilytettäväksi, kunnes Catilina joukkoineen oli lyöty. Koska ehdotus näytti inhimilliseltä ja koska se lisäksi oli tehty kaunopuhujan taidolla, se sai paljon kannatusta, mikä johtui suureksi osaksi Ciceron omasta esiintymisestä. Hän näet antoi aseita kummankin ehdotuksen kannattajille kallistumalla puheessaan milloin Silanuksen, milloin Caesarin ehdotuksen puolelle. Ja kun kaikki Ciceron ystävät olivat sitä mieltä, että Caesarin ehdotus oli Cicerolle henkilökohtai-

sesti parempi, hän kun tällöin välttäisi miesten teloittamisesta aiheutuvan vastuun, he päättivät äänestää Caesarin ehdotuksen puolesta. Tästä taas oli seurauksena, että Silanus muutti mieltään ja rupesi tulkitsemaan aikaisempia sanojaan: hän selitti, ettei hän suinkaan vaatinut kuolemanrangaistusta, sillä »ankarin rangaistus» on roomalaiselle senaattorille vankila. Caesarin ehdotusta nousi nyt ensimmäisenä vastustamaan Lutatius Catulus ja hänen jälkeensä Cato. Caton kiihkeä puhe, jossa sinkautettiin myös epäilyjä vasten Caesarin kasvoja, sai siinä määrin intohimot kuohuksiin, että senaatti tuomitsi salaliittolaiset kuolemaan. Kun sitten tuli puhe heidän omaisuutensa takavarikoimista, Caesar pani vastalauseen sellaista menettelyä vastaan, että sitten kun hänen ehdotuksestaan oli hylätty sen inhimillisempi puoli, sen ankarimmasta puolesta pidettiin ehdottomasti kiinni. Kun monet aikoivat käydä häneen käsiksi, hän huusi kansantribuuneja avukseen, mutta nämä eivät tahtoneet puuttua asiaan. Cicero antoi nyt perään ja luopui takavarikoimisvaatimuksesta.

Nyt Cicero läksi senaatin kanssa noutamaan kuolemaantuomittuja. Nämä eivät olleet kaikki samassa paikassa, vaan preetorien valvonnan alaisina eri tahoilla kaupunkia. Ensiksi hän haki Palatinukselta Lentuluksen ja vei hänet Via sacraa pitkin ja sitten forumin halki perille. Rooman ylhäisimmät miehet seurasivat häntä vartiona miekat kädessä ja kansa tungeksi äänettömänä sivuilla ja katseli kauhuissaan tätä näytelmää, varsinkin pojat, jotka pelon ja hämmästyksen valtaamina luulivat saavansa nähdä vihkiytymisen joihinkin ylimysvallan ajoilta peräisin oleviin salamenoihin. Kun forumin poikki oli saavuttu vankilaan, Cicero jätti Lentuluksen pyövelille ja käski tätä tekemään tehtävänsä. Tämän jälkeen tuli Cetheguksen ja sitten samalla tavoin muiden vuoro käydä kuolemaan. Kun Cicero nyt näki, että monta salaliittolaisia lähellä ollutta miestä oleskeli vielä ryh-

minä forumilla ja teloituksista tietämättä odotteli yötä voidakseen tällöin väkivalloin vapauttaa salaliiton johtajat, joiden he luulivat vielä olevan elossa, hän huusi heille kovalla äänellä: »He ovat elämänsä eläneet.» Näin roomalaiset ilmaisevat kiertäen kuoleman, milloin eivät halua sanoa sitä sen omalla karmaisevalla nimellä. Nyt oli jo ilta käsillä, ja Cicero läksi forumin poikki kulkemaan kotiinsa. Tällöin kansalaiset lopettivat äänettömyyden ja malttamatta järjestäytyä kunniavartioksi alkoivat kajaotella hänelle hänen kulkiessaan heidän ohitseensa suosionhuutoja ja taputtaa käsiään, samalla kun he sanoivat häntä isänmaan pelastajaksi ja kaupungin uudeksi perustajaksi. Rooman ahtaat kadut olivat täysin valaistut, sillä ovien pieliin oli asetettu lampuja ja soihtuja. Naiset olivat kiivenneet katoille katsomaan ja kunnioittamaan tätä sankaria hänen samotessaan eteenpäin seurueenaan Rooman arvovaltaisimmat miehet, joista useimmat olivat käyneet monta suurta sotaa, viettäneet triumfeja ja valloittaneet suuria maa-alueita ja meriä Roomalle, mutta jotka kaikesta huolimatta tunnustivat, että vaikka Rooman kansan oli kiittäminen monta silloista johtajaansa ja sotapäällikköänsä näiden sille hankkimista rikkauksista, sotasaaliista ja valloitetuista maa-alueista, sen tuli turvallisuudestaan ja pelastuksestaan kiittää yksinomaan Ciceroa, joka torjui niin suuren ja uhkaavan vaaran. Tässä asiassa ei ihmettelyjä herättänyt varsinaisesti se, että hän teki tyhjäksi salaliittolaisten aikeet ja saattoi heidät rangaistukseen, vaan se, että hän kukisti tuon silloisen ajan vaarallisimman kumousyrityksen niin kivuttomasti, ilman veristä yhteenottoa ja mellakkaa. Sillä nyt oli myös Catilina poissa pelistä: suurin osa näet hänen joukkoonsa lyöttäytyneistä miehistä jätti hänet Lentuluksen ja Cetheguksen kohtalon kuultuaan pulaan. Ne harvat, jotka hänelle edelleen pysyivät uskollisina, hän vei Antoniusta vastaan taisteluun, jossa sekä hänet että hänen miehensä tuhottiin.

Yhtä kaikki oli miehiä, jotka sekä sanoin että teoin olivat valmiit Ciceroa tämän tapauksen johdosta vahingoittamaan, ja heidän johtajansa tulivat seuraavana vuonna hoitamaan tärkeitä virkoja. Näitä olivat Caesar, joka oli valittu pree-toriksi, ja Metellus ja Bestia, jotka oli valittu kansantribuuneiksi. Astuttuaan virkaansa muutamia päiviä ennen Ciceron konsulikauden päättymistä he kielsivät tätä pitämästä tavanmukaista päättäjäispuhetta kansalle, vieläpä kasasivat puhujalavan täyteen penkkejä estääkseen näin hänet pääsemästä puhumaan. Sitä vastoin he kehoittivat häntä tekemään valan virkansa hoidosta, mikäli halusi, mutta heti sen jälkeen eroamaan. Cicero sanoi tähän tyytyvänsä ja astui esiin valaa tekemään. Kun hiljaisuus oli syntynyt, hän vannoi valan, mutta ei perinnäisen kaavan mukaan, vaan aivan omia sanojaan käyttäen, että hän, totta toisesti, on pelastanut isänmaan ja säilyttänyt Rooman vallan; ja koko kansa toisti tämän hänen sanelemansa valan. Tämä suututti Caesaria ja kansantribuuneja entistä enemmän, ja he alkoivat keksiä uusia ansoja Ciceron tielle. Niinpä he esittivät lakiehdotuksen, että Pompeius oli kutsuttava sotajoukkoineen takaisin Roomaan tekemään lopun Ciceron mielivallasta. Mutta Ciceron ja kansan onneksi Cato oli juuri tällöin kansantribuunina, ja hän ryhtyi vastustamaan noiden miesten juonia yhtä korkean virka-asemansa ja suuremman arvovaltansa nojalla. Hän poisti helposti Ciceron tielle kasatut vaikeudet ja piti lisäksi kansan edessä tämän toiminnasta konsulina niin kiittävän puheen, että kansa äänesti hänelle myönnettäväksi kaikkein suurimmat kunnianosoitukset ja antoi hänelle nimen »Isänmaan isä». Tietävästi Cicero on ensimmäinen, jonka osaksi tällainen kunnia on tullut, ja Cato oli se, joka hänelle tämän nimen kansankokouksessa ehdotti.

Nyt oli Cicero aikansa mahtavin roomalainen. Mutta monella taholla hän herätti suuttumusta, ei tosin minkään tuomittavan teon takia, vaan siksi, että hänellä oli tapana aina

kehua ja tehostaa itseään. Ei voitu kohta enää mennä senaattiin, kansankokoukseen tai oikeuden istuntopaikalle joutumatta kuulemaan aina samaa vanhaa laulua Catilinasta ja Lentuluksesta. Ja lopuksi hän meni niin pitkälle, että pani omat kirjansa ja kirjoituksensakin täyteen kiitossanoja itsestään. Näin hänen esitystään, vaikka hänen tyyliinsä oli muutoin mukaansa tempaavaa ja hienostunutta, oli tympäisevää ja vastenmielistä seurata, tuo itsekehu kun jonkinlaisena pahana riivaajaisena teki sen mauttomaksi. Mutta samalla kun hänen itserakkautensa meni näin rajattomiin, hän ei pikkumaisesti kadehtinut muita: aina hän alttiisti ylistää sekä edeltäjiään että aikalaisiaan, niinkuin hänen teoksistaan ja monesta vielä muistissa säilyneestä lausunnosta voidaan nähdä. Niinpä hän sanoi Aristoteleesta, että tämä on vuolas kultavirta, ja Platonin dialogeista, että Zeus puhuisi samalla tavalla, jos vain hän suvaitsi alentua inhimillistä kieltä käyttämään. Theofrastos oli taas, niinkuin hänellä oli tapana sanoa, hänen »mieliruokansa». Ja kun häneltä kerran kysyttiin, mikä Demostheneen puheista hänestä oli paras, hän vastasi: »Pisin.» Kun nyt jotkut Demostheneen ihailijoiksi tekeytyvät takertuvat Ciceron eräälle ystävälleen lähettämässä kirjeessä tavattuun lausuntoon, että Demostheneskin joskus puheissaan torkahtaa, he unohtavat kokonaan, että hän monessa kohdin haltioituneena ylistää Demosthenesta ja että hän Antoniusta vastaan pitämänsä puheet, joita hän pitää parhaimpinaan, julkaisi nimellä »Filippolaiset puheet». Eikä ole ketään hänen aikanaan elänyttä kaunopuheisuuden tai tieteen alalla toiminutta miestä, jota hän ei jollakin suopeamielisellä maininnalla puheissaan tai kirjoituksissaan olisi tehnyt entistä kuuluisammaksi. Hän sai myös aikaan, että Caesar, joka jo silloin piti valtaa käsissään, antoi Rooman kansalaisoikeudet Aristoteleen koulukuntaan kuuluvalla filosofille Kratippokselle, samoin sen, että areiopagi pyysi Kratipposta jäämään Ateenaan antamaan opetusta, koska hän oli kaupun-

gin ylpeys. On vielä olemassa Ciceron kirje, jonka hän tästä asiasta lähetti Herodekselle, ja eräässä toisessa kirjeessä hän kehoittaa poikaansa opiskelemaan Kratippoksen johdolla filosofiaa. Kaunopuheisuuden opettajaa Gorgiasta hän sitä vastoin syyttää nuorukaisten viettelemisestä irstailuun ja juopoteluun ja kieltää siksi poikaansa seurustelemasta tuon miehen kanssa. Tämä kirje samoin kuin eräs toinen Byzantionista kotoisin olevalle Pelopsille lähetetty ovat ainoita hänen kreikkankielisistä kirjeistään, jotka on kirjoitettu vihan vallassa. Hänen hyökkäyksensä Gorgiasta vastaan saattoi olla paikallaan, jos tämä nyt todella oli sellainen heittiö ja hummaaja, kuin miltä hän pinnalta katsoen saattoi näyttää, mutta Pelopsia vastaan hän puskee pikkumaisesti raivoaan sen tähden, että tämä ei ollut toiminut tarpeeksi pontevasti saadakseen Byzantionin kansankokouksen äänestämään hänelle, Cicerolle, kunnianosoitusten myöntämistä.

Tällainen itserakkaus ja hurmaantuminen omiin naseviin sanoihin saattoi hänet usein kokonaan unohtamaan oman arvonsa. Kerran hän oli oikeuden edessä puolustanut Munatiusta ja saanut hänet julistetuksi vapaaksi. Kun tämä kohta alkoi oikeusjutun Ciceron ystävää Salinusta vastaan, Cicero menetti raivosta kaiken harkintansa ja sanoi: »Luuletko sinä, Munatius, viime kerralla päässeesi vapaaksi omasta ansios-tasi? Eiköhän se johtunut siitä, että minä keskellä kirkasta päivää pimitin tuomarit.» Toisen kerran hän niitti kansankokouksen edessä suosiota ylistyspuheellaan Marcus Crassuksesta. Kun hän muutaman päivän kuluttua lateli samaa miestä vastaan herjauksia, tämä sanoi: »Etkö se ollut sinä, joka muutama päivä sitten minua samassa paikassa ylistit?» »Minä se olin», vastasi Cicero, »harjoituksen vuoksi kokeilin taitoani epämieluisassa tehtävässä.» Sama Crassus sattui ker-ran sanomaan, että kukaan hänen sukulaisensa ei ole elänyt kuuttakymmentä vuotta vanhemmaksi, mutta alkoi heti pyörtää sanojaan takaisin ja sanoi: »Mikä hitto minut pani

tällaista puhumaan.» Tällöin Cicero sanoi: »Tahdoit kuulla käsien pauketta, sillä sinä tiesit kansan tästä tiedosta ihastuvan.» Crassus sanoi kannattavansa stoalaisten oppeja ja piti erittäin oivallisena heidän lauselmaansa, että viisas on todella rikas. Tällöin Cicero sanoi: »Mutta eiköhän sinusta heidän lauselmistaan ole vielä oivallisempi se, että kaikki kuuluu viisaalle.» Crassusta näet syytettiin ahneudesta. Toinen Crassuksen pojista oli erään Aksioksen näköinen, ja tämän takia hänen äitinsä epäiltiin olleen luvattomassa yhteydessä Aksioksen kanssa. Kerran tuo nuori mies herätti senaatissa huomiota puheellaan, ja kun Ciceroa pyydettiin siitä lausumaan arvostelunsa, hän vastasi kreikaksi: »Crassuksen arvoinen.»¹

Ollessaan sitten lähdössä sotaan Syyriaan, Crassus tahtoi pitää Ciceron mieluummin ystävänään kuin vihamiehenään. Ystävyyttään osoittaakseen hän nyt itse tarjoutui tulemaan Ciceron luokse päivällisille, ja tämä lähetti hänelle mielellään päivälliskutsun. Näin hän siis käyttäytyi Crassusta kohtaan, mutta kun muutamien päivien kuluttua eräät hänen vihamiehensä Vatiniuksen ystävät esittivät hänelle Vatiniuksen olevan valmiin sovintoon ja ystävyYTEEN, hän vain huudahti: »Vai tahtoo nyt Vatiniuskin aterioda luonani!» Tätä asianajajana esiintynyttä miestä, koska hänellä oli niskassa paineita, Cicero sanoi kerran oikeuden edessä paisuttautuneeksi puhujaksi. Kerran hän sai kuulla, että Vatinius oli kuollut, mutta muutamia päiviä myöhemmin taas varman tiedon, että mies vielä elikin. Tällöin hän huudahti: »Piru vieköön sen lurjuksen, joka herätti minussa vääriä toiveita.» Caesar ehdotti kerran senaatissa maitten luovuttamista sotilailleen Campaniasta. Tämä herätti vastustusta senaatissa, ja Lucius Gellius, joka oli jo sangen iäkäs mies, sanoi, että sellaista ei tule hänen aikanaan tapahtumaan. Tämän kuultuaan Cicero sanoi: »Odottakaamme vielä hetki kärsivällisesti. Gellius ei

¹ Sanoihin sisältyi ilkeä sanaleikki sen johdosta, että »arvoinen» on kreikaksi *aksios*.

tarkoittanut pitkää lykkäystä.» Kun eräs Octavius, jonka suonissa epäiltiin olleen afrikkalaista verta, sanoi kerran oikeuden edessä, ettei hän kuule Ciceron sanoja, tämä sanoi: »Ja sinulla on vielä lisäreiät, reiät renkaita varten, korvisasi.» Metellus Nepos soimasi Ciceroa kerran, että tämä on todistuksillaan saanut aikaan enemmän langettavia tuomioita kuin puhetaidollaan vapauttavia. »Myönnän», vastasi Cicero, »sillä voimani perustuu enemmän luotettavuuteen kuin asianajajantemppuihin.» Eräs nuorukainen, jonka syystä epäiltiin antaneen isälleen kakussa myrkyä, sanoi kerran röyhkeästi antavansa Cicerolle selkään. »Otan sinulta mieluummin selkääni kuin kakun», sanoi tällöin Cicero. Publius Sestius oli pyytänyt muiden mukana myös Ciceroa ajamaan erästä oikeusasiaansa, mutta asian tultua esille hän käytti aina itse puhevaltaa eikä antanut yhdellekään oikeusavustajalleen tilaisuutta esiintyä. Kun hänen vapauttamisensa oli jo täysin varma ja tuomarit kävivät äänestämään, Cicero sanoi hänelle: »Käytä nyt, Sestius, hyväksesi tätä viimeistäkin tilaisuutta. Huomenna ei sinulla ole täällä enää mitään tekemistä.» Publius Costa tahtoi käydä etevästä lakimiehestä, vaikka oli oppimaton ja lahjaton. Cicero haastoi hänet erääseen oikeusjuttuun todistajaksi, mutta kun hän ei sanonut mitään tietävänsä, Cicero sanoi: »Luuletko sinä ehkä, että aion kysyä sinulta jotakin lakiasioista?» Erään oikeusjutun aikana Metellus Nepos kysyi häneltä tuon tuostakin: »Kuka sinun isäsi, Cicero, oikeastaan on?» Tämä vastasi: »Kiitä äitiäsi, että sinun on mahdotonta vastata tällaiseen kysymykseen.» Nepoksen äiti oli näet tunnettu kevytmielisyystään, ja Nepos itse oli oikullinen luonteeltaan. Niinpä hän kerran kansantribuunina ollessaan läksi kesken virkavuottaan äkkiä Pompeiuksen luokse Syyriaan palatakseen sieltä yhtä yllättävästi takaisin. Opettajansa Filargoksen hän hautasi komeasti ja hänen hautapatsaaseensa hän laitatti marmorisen korpin. »Tämä oli oikea ajatus», Cicero sanoi

hänelle tällöin, »sillä hän on opettanut sinut räpyttelemään siipiäsi, mutta tuskin puhumaan.» Kun Marcus Appius aloitti oikeuden edessä puheensa mainitsemalla, että hänen klienttinsä on pyytänyt häntä osoittamaan tunnollisuutta, kaunopuheisuutta ja luotettavuutta, Cicero huudahti väliin: »Oletko sinä todellakin niin kovasydäminen ihminen, ettet yhtään hänen pyyntöään täytä?»

Tällainen purevan ivan käyttö aseena vihollisia ja riitakumppaneita vastaan saattoi kuulua puhujan oikeuksiin, mutta kun Cicero vain sukkeluuden laskeakseen loukkasi ketä tahansa, hän herätti paljon suuttumusta. Annan tästäkin muutamia esimerkkejä. Marcus Aquiliusta, jolla oli kaksi vävy-poikaa maanpaossa, hän sanoi toiseksi Adrastokseksi. Ciceron tavoitellessa konsulin virkaa oli kensorina Lucius Cotta, joka hyvin mielellään joi viiniä. Vaalitaistelun aikana Cicero sanoi ystävilleen, jotka seisovivat hänen sammuttaessaan janoaan hänen ympärillään: »Te näytätte pelkäävän, ja syystä kylläkin, että kensori julmistuu minulle, kun minä juon vettä.» Nähtyään eräänä päivänä Voconiuksen kävelevän kolmen ruman tyttärensä kanssa hän lausui:

Hän siitti nämä vastoin mieltä Foiboksen.

Marcus Gellius, jonka väitettiin polveutuvan epävapaista vanhemmista, luki kerran senaatin edessä kirjelmää selvällä ja kuuluvalla äänellä. Tällöin Cicero huomautti: »Tuo ei ole ihme. Hänhän kuuluu niihin, jotka äänekkäästi vaativat vapautta.» Faustus, jonka isä Sulla Rooman diktaattorina ollessaan tapatti proskriptioiden avulla lukemattomia ihmisiä, joutui suurimman osan omaisuuttaan tuhlattuaan velkoihin. Kun hänen nyt oli pakko kuuluttaa loppu huuto-kaupalla myytäväksi, Cicero sanoi: »Tällaiset kuulutukset minua ilahduttavat enemmän kuin ne, joita hänen isänsä pani näkyville.»

Tällä tavalla Cicero sai monen vihat päälleen, ja Clodius ja hänen kumppaninsa ryhtyivät häntä vainoamaan seuraavasta syystä. Clodius oli ylhäistä sukua, nuori, kuuma-verinen ja häikäilemätön. Hän oli suhteissa Caesarin vaimoon Pompeiaan, ja eräänä yönä hän harpunsoittajattareksi pukeutuneena pujahti hänen asuntoonsa. Caesarin talossa naiset viettivät parillaan aikaisemmin mainittua miesten silmiltä kätkeytyä salamenojuhlaa, eikä talossa saanut olla ketään miestä, mutta Clodius, joka oli vielä parraton nuorukainen, toivoi voivansa naisten ohi pujahtaa Pompeian luokse. Mutta suureen taloon saavuttuaan hän eksyi käytävissä, ja kun hän etsi hakemaansa huonetta, hänet huomasi Caesarin äidin Aurelian palvelijatar. Kun neito kysyi hänen nimeään, hänen oli pakko puhua, ja hän sanoi etsivänsä Pompeian kamarineitoa Habraa. Neito, joka heti huomasi, että hänen äänensä ei ollut naisen, kiljahti ja kutsui muita naisia paikalle. Nämä sulki ovet ja etsivät kaikki paikat, kunnes löysivät Clodiuksen erästä huoneesta, joka kuului sille orjattarelle, jonka kanssa hän oli livahnut taloon. Kun asia tuli tunnetuksi, Caesar otti eron Pompeiasta, ja kansantribuunit nostivat Clodiusta vastaan syytteen pyhäinhäväistyksestä.

Cicero oli aluksi ollut Clodiuksen ystävä ja Catilinan salaliiton aikana tämä oli ollut hänen innokas auttajansa ja uskollinen henkivartijansa. Mutta kun Clodius nyt syytöksen kumotakseen väitti, ettei hän tuohon aikaan ollut Roomassa edes ollutkaan, vaan sieltä kaukana jossakin muualla, Cicero todisti, että Clodius oli samana päivänä käynyt hänen kotonaan joistakin asioista keskustelemassa. Tämä oli kyllä totta, mutta kaikesta päättäen Cicero ei antanut todistustaan totuuden itsensä vuoksi, vaan pestäkseen itsensä puhtaaksi vaimonsa Terentian silmissä. Tämä näet vihasi Clodiusta, ja tähän oli syynä tämän sisar Clodia. Terentia kuvitteli hänen hautovan avioliittoa Ciceron kanssa

ja käyttävän asiassa välittäjänä tämän klienttiä ja läheistä ystävää tarentumilaista Tullusta, tämä kun tuon tuostakin kävi Ciceron naapurina asuvan Clodian luona Terentian epäluuloja herättävillä tervehdyskäynneillä. Koska Terentia oli luonteeltaan riitaisa ja miestään komennossaan pitävä nainen, hän yllytti Ciceroa ottamaan osaa Clodiusta vastaan tehtävään hyökkäykseen ja todistamaan tätä vastaan. Moni ylhäinen mies esiintyi jutussa todistajana syyttäen Clodiusta väärästä valasta, epärehellisyydestä, äänestäjien lahjomisesta ja väkivallasta naisia kohtaan. Lucullus tuotti vielä orjattariansa todistamaan, että Clodius oli harjoittanut siveettömyyttä nuorimman sisarensa kanssa, silloin kun tämä oli Luculluksen puoliso. Aivan yleisesti lisäksi väitettiin, että Clodius oli harjoittanut sukurutsausta kahden muun sisarensa, Marcius Rexin puolison Tertian ja Metellus Celerin puolison Clodian kanssa. Jälkimmäisellä oli pilkkanimi Quadrantaria, koska eräs hänen rakastajistaan oli lähettänyt hänelle saamastaan suosiosta palkkioksi kukkarossa vaskikolikoita; pienin Rooman raha on näet nimeltään quadrans. Clodiuksen suhde ennen kaikkea hänen tähän sisarensa pani pahat juorut liikkeelle. Kaikesta huolimatta suuret kansanjoukot olivat Clodiuksen puolella ja esiintyivät uhkaavasti niitä kohtaan, jotka kävivät todistamaan Clodiusta vastaan. Tuomarit pelästyivät tästä ja etsivät turvaa paikalle kutsutusta vartiostosta, ja useimmat heistä töhersivät äänestysliuskaansa kirjaimia, joiden merkitystä oli mahdoton saada selville. Vapauttavia ääniä havaittiin kuitenkin olevan enemmän, minkä väitettiin johtuneen lahjomisesta. Kun Catulus kuuli äänestyksen tuloksen, hän sanoi tapaamilleen tuomareille: »Teillä oli syytä kutsua vartiosto suojaksenne, sillä tähän pelkäsitte teiltä ryöstettävän saamanne rahat.» Ja kun Clodius sanoi Cicerolle, ettei tämän todistus näyttänyt herättävän tuomarien luottamusta, tämä vastasi: »Päinvastoin! Minua uskoi kaksikymmentä-

viisi tuomaria, sillä niin monta sinut äänesti syylliseksi, mutta muut kolmekymmentä eivät nekään uskoneet sinua, sillä vasta rahat saatuaan he äänestivät sinut syyttömäksi.» Caesar oli myös haastettu todistajaksi, mutta hän kieltäytyi esiintymästä Clodiusta vastaan. Hän selitti, ettei hän ollut havainnut vaimoan aviorikokseen syypääksi, mutta hän otti tästä eron, koska Caesarin vaimo ei edes saa joutua epäilyksi aviorikoksesta, saati sitten että hän sen tekisi.

Clodius, joka näin pääsi pinteestä, valittiin sitten kansantribuuniksi, ja nyt hän kävi Cicerolle kostamaan. Hän käytti kaikkia keinoja ja kokosi avukseen kaikenlaisia ihmisiä antaakseen Cicerolle iskun. Tähän aikaan oli Roomassa kolmella miehellä, Crassuksella, Pompeiuksella ja Caesarilla suurin vaikutusvalta. Näistä Crassus oli Ciceron ilmeinen vihemies, Pompeius kantoi kaunaa molemmille, ja Caesar oli lähdössä sotajoukkoineen Galliaan. Tämän turviin Cicero kuitenkin päätti vetäytyä, vaikka ei ollutkaan hänen ystävänsä; päinvastoin hän oli suhtautunut Caesariin vihamielisesti Catilinan ajoista lähtien. Hän pyysi nyt päästä Caesarin esikuntaan Galliaan, ja tämä täytti hänen toiveensa. Mutta nähdessään, että Cicero onnistui pääsemään hänen tribuunivaltansa ulottuvilta turvaan, Clodius oli olevinaan taipuvainen sovintoon. Koska hän syytti heidän väliensä rikkoutumisesta Terentiaa, mutta Ciceroa itseään kohtaan esiintyi aina suopeasti ja sovitti hänestä puhuessaan sanansa niin, etteivät ne todistaneet vihaa eikä katkeruutta, vaan olivat ainoastaan jonkinlaisia lempeitä ja ystävällisiä nuhteita, hänen onnistui siinä määrin haihduttaa Ciceron epäilykset, että tämä luopui Caesarin esikuntaupseerin paikasta ja antautui uudelleen valtiolliseen toimintaan. Suuttuneena Ciceron menettelystä Caesar alkoi nyt tukea Clodiusta, ja Pompeiuksenkin hän sai jättämään Ciceron pulaan. Tämän jälkeen hän itse esiintyi kansankokouksessa Ciceroa vastaan todistajana. Hän sanoi, että

tämä hänen käsittääkseen oli menetellyt väärin ja laittomasti tapattaessaan ilman oikeuden tuomiota Lentuluksen ja Cetheguksen sekä heidän apulaisensa. Näin kuului se syyte, joka nyt esitettiin Ciceroa vastaan. Nähtyään jou-tuneensa syytettyjen kirjoihin tämä puki surupuvun ylleen ja kulki tukka hoitamattomana kansan keskuudessa anoen siltä sääliä. Mutta joka kujalla hän kohtasi Clodiuksen ja tämän raa'at ja röyhkeät apurit, jotka tekivät häpeämätöntä pilkkaa Ciceron muuttuneesta muodista ja asusta, ja monta kertaa tämä turvananoja sai loka- ja kivisateen päälleen.

Mutta Cicero sai jo alusta alkaen tukeakin. Osoittaakseen kannattavansa häntä melkein koko ritarisääty pukeutui samalla tavoin kuin hänkin surupukuun, ja enemmän kuin kaksikymmentätuhatta nuorukaista seurasi häntä tukka hoitamattomana hänen pyyntöjään tukien. Oli tehty myös ehdotus, että koko kansa velvoitettaisiin kantamaan surupukua, ja senaatti kokoontui tekemään asiasta päätöstä. Kun konsulit nousivat vastarintaan ja kun Clodiuksen aseistetut joukot ympäröivät istuntohuoneen, useat senaattorit repäisivät vaatteensa ja poistuivat äänekkäästi vastalauseensa ilmaistuaan istunnosta. Mutta kun tämäkään näky ei herättänyt sääliä eikä häveliäisyyttä, Cicerolla oli vain kaksi mahdollisuutta, joko lähteä maanpakoon tai ratkaista välinsä Clodiuksen kanssa raudan voimalla. Hädässään hän nyt kääntyi Pompeiuksen puoleen, joka omia laskelmiaan tehden pysytteli syrjässä eräällä Alban vuorella sijaitsevalla maatilallaan. Ensin Cicero lähetti vävynsä Pison tälle asiaansa esittämään ja lopuksi hän lähti itse. Pompeius koetti kuitenkin tiedon hänen tulostaan saatuaan päästä häntä tapaamasta. Hän ei näet häveliäisyydestä olisi voinut olla töykeä miehelle, joka niin monta tuimaa ottelua oli käynyt hänen puolestaan ja jonka valtiollista kykyä hänen oli niin paljon menestyksestään kiittäminen, mutta toisaalta hänen Caesarin vävynä tuli ottaa huomioon vain

appensa tahto. Tällaiseen tilanteeseen jouduttuaan hän jätti vanhan kiitollisuudenvelkansa maksamatta ja pujahti Ciceroa vastaanottamatta takaovesta tiehensä. Pompeiuksenkin hylkäämänä ja oman onnensa nojaan jääneenä Cicero etsi vielä turvaa konsuleista. Gabinius oli järkkymättömästi kylmä, mutta Piso oli tätä sävyisempi. Hän kehoitti Ciceroa poistumaan kaupungista, jotta Clodiuksen hyökkäykset eivät voisi häntä vahingoittaa, ja lisäsi vielä, että jos hän mukautuisi muuttuneisiin olosuhteisiin, hän voisi Clodiuksen saatettua juonillaan ja mellakoillaan isänmaan onnettomuuteen tulla vielä sen pelastajaksi. Saatuaan tällaisen neuvon Cicero pohti asiaa ystäviensä kanssa. Lucullus kehoitti häntä jäämään paikalleen, sillä hänen voittonsa tulisi olemaan aivan varma. Toiset taas neuvoivat häntä pakenemaan, koska kansa Clodiuksen raivoamisesta ja mieltetömmästä menosta tarpeekseen saatuaan tulisi häntä jo ehkä piankin kaipaamaan takaisin. Tämän neuvon Cicero katsoi parhaimmaksi. Sen Minervan patsaan, joka hänellä jo kauan sitten oli ollut kotonaan ja jota hän erikoisesti palvoi, hän pystytti Capitoliumille varustettuna kirjoituksella: »Minervalle, Rooman suojelijalle.» Tämän jälkeen hän ystäviensä hankkima vartiosto saattajanaan lähti keskiyön aikaan salaa kaupungista ja kulki maitse Lucanian halki päämääränään Sisilia.

Kun hänen pakonsa oli jo kaikkien tiedossa, Clodius tuomitutti hänet muodollisesti maanpakoon ja säädätti julistuksen, että alueella, joka ulottui viidensadan roomalaisen peninkulman päähän Roomasta, kukaan ei saanut häntä kesittää eikä antaa hänelle asuntoa. Ylipäänsä tällä kiellolla ei ollut mitään merkitystä, sillä näin häpeällisesti Ciceroa ei todella kohdeltu; päinvastoin hänelle osoitettiin kaikin tavoin suopeutta ja hänen matkaansa helpotettiin. Vasta eräässä Lucanian kaupungissa Hipponionissa, jonka nyky-aikainen nimi on Vibo, hän kohtasi vaikeuksia. Täällä

muudan sisilialainen Vibius, joka oli hänen ystävänsä ja jota Cicero tämän takia oli paljon auttanut — mm. hän oli konsulikautenaan nimittänyt hänet linnoitusjoukkojen päälliköksi — ei päästänyt häntä asuntoonsa, vaan kehoitti häntä hakemaan pakopaikkaa maaseudulta. Samoin hänen parhaimpiin ystäviinsä kuulunut Sisilian preetori Caius Vergilius lähetti hänelle tänne kirjeen, että hänen ei ollut lupa saapua Sisiliaan. Lannistuneena tästä viestistä Cicero lähti Brundisiumiin ja nousi täällä laivaan matkustaakseen Dyrhakhioniin. Mutta kun matkan alussa vallinnut myötuuli kääntyi ulapalla vastatuuleksi, hänen oli pakko seuraavana päivänä palata takaisin lähtösatamaan. Jonkin ajan kuluttua hän kuitenkin uudisti yrityksensä, ja nyt hän saapui onnellisesti Dyrhakhioniin. Kerrotaan, että kun hän täällä oli juuri astumassa maihin, sattui maanjäristys, joka nosti hyökyaallon merelle. Tietäjät päättivät tästä, että hänen maanpakonsa ei tulisi olemaan pitkäaikainen, sillä maanjäristyshän oli entisten olosuhteiden kumoutumisen merkki. Monet ihmiset riensivät ystävyttään osoittaakseen tänne häntä tapaamaan, ja Kreikan kaupungit lähettivät kilpaa lähetystöjä ilmaisemaan hänelle kunnioitustaan. Tästä kaikesta huolimatta hän oli kuitenkin melkein aina murheellinen ja epätoivoinen, ja kuin onnettomasti rakastunut hän loi aina kaihoisia katseita Italiaan. Onnettomuuksiin joutuessaan hän ylipäänsä osoittautui araksi, murtuneeksi ja epätoivoiseksi, mitä niin perusteellisen filosofisen koulutuksen saaneelta mieheltä ei olisi voinut odottaa. Olihan hän usein kehoittanut ystäviään sanomaan häntä filosofiksi eikä puhujaksi, sillä filosofia oli hänen varsinainen kutsumuksensa, mutta kaunopuheisuus vain väline, jota hän käytti valtiollisia päämääriä ajaessaan. Mutta julkisella elämällä on sellainen ihmeellinen voima, että se huuhtoo pois kuin värin kaikki järjen sanelemat vaatimukset poliitikkojen sielusta ja imeyttää tilalle nii-

den joukkojen intohimot, joiden keskuudessa ja yhteydessä he toimivat, jolleivät he ulkomaailman kanssa tekemisissä ollessaan ole mitä valppaimmin varuillaan ja mitä huolellisimmin katso, että valtion asioiden ollessa kysymyksessä heidän kantansa sanelevat vain asialliset syyt eivätkä tunne-seikat.

Karkotettuaan Ciceron maanpakoon Clodius poltatti hänen kaupunkitalonsa, jonka tontille sitten pystytti Vapauden temppelin. Ciceron muuta omaisuutta hän joka päivä tarjosi julkisella huutokaupalla myytäväksi, mutta yhtään ostajaa ei ilmaantunut. Pian tämän jälkeen Clodius saattoi ylimykset mitä suurimpaan vaaraan, sillä väkivaltaan taipuva ja hurja rahvas noudatti vain hänen käskyjään. Hän kävi myös Pompeiuksen kimppuun ja ryhtyi kumoamaan niitä järjestelyjä, joita tämä Vähässä Aasiassa sotaa käydessään oli pannut toimeen. Pompeius, joka tämän takia joutui pilkan esineeksi, sadatteli ankarasti itseään Ciceron kavaltamisesta. Nyt hän muutti mielensä, kokosi ympärilleen Ciceron ystäviä ja työskenteli näiden kanssa innokkaasti maanpakolaisen takaisin kutsumisen hyväksi. Clodius asettui vastarintaan, mutta tästä huolimatta senaatti päätti olla vahvistamatta mitään päätöstä ja käsittelemättä mitään valtiollista asiaa, ennen kuin Cicero on palannut takaisin. Lentuluksen konsulikautena levottomuudet sitten siinä määrin yltyivät, että eräessä forumilla syttyneessä mellakassa haavoitettiin kansantribuunejakin, joiden tuli olla loukkaamattomia. Muutoin Ciceron veli Quintus pelastui tästä metelistä vain siten, että jäi kuolleeksi tekeytyneenä ruumiittin joukkoon maahan makaamaan. Nyt alkoi jo kansakin tulla toisiin ajatuksiin, ja vihdoin kansantribuuni Annius Milo asettui rohkeasti Clodiusta vastaan ja haastoi hänet oikeuteen rauhattomuuksien lietsomisesta. Samaan aikaan Pompeus sai runsaasti tukea ei vain kansasta, vaan myös Rooman ympärillä olevista kaupungeista. Näin muo-

dostamansa joukon avulla Pompeius tunkeutui forumille ja karkotti sieltä Clodiuksen, minkä jälkeen hän kutsui kansan kokoon äänestämään Ciceron takaisin paluusta. Kerrotaan, että kansankokous ei koskaan aikaisemmin ollut tehnyt mitään päätöstä niin suurella yksimielisyydellä. Tahtomatta olla kansaa huonompi senaatti päätti lähettää kaikille Ciceroa hänen maanpakonsa aikana avustaneille kaupungeille virallisen kiitoksen sekä rakennuttaa valtion kustannuksella uudelleen hänen talonsa ja maakartanonsa, jotka Clodius oli hävittänyt. Nyt Cicero palasi Roomaan oltuaan kuusi-toista kuukautta maanpaossa. Kaikki kaupungit ja kaikki ihmiset ottivat hänet matkan varrella vastaan sellaisella riemulla ja innostuksella, että hänen myöhemmin tästä laa- timansa kuvaus kalpenee todellisuuden rinnalla. Hän näet sanoo erässä kohdassa, että Italia kantoi hänet olkapäil- lään Roomaan. Vieläpä Crassus, joka ennen hänen maan- pakoaan oli ollut hänen vihamiehensä, tuli nyt ystävälli- sesti häntä vastaan ja tarjosi hänelle sovintoa. Ciceron omien sanojen mukaan tämä kuitenkin lähinnä johtui Cras- suksen pojan Publiuksen toivomuksesta, hän kun oli inno- kas Ciceron ihailija.

Muutaman ajan kuluttua Cicero käyttäen hyväkseen Clo- diuksen matkoillaoloa lähti suuri seurue mukanaan Capito- liumille sekä repi ja hävitti täällä ne asiakirjat, joihin Clo- diuksen tribuuninviran hoitamista koskevat selostukset oli merkitty. Kun Clodius tästä sitten nosti häntä vastaan syytteen, Cicero selitti, että Clodius patriisina ei ollut vaali- kelpoinen kansantribuuniksi, joten hänen toimenpiteensä olivat kokonaan laittomia. Tätä vastaan Cato pani jyr- kän vastalauseensa. Clodiusta hän ei suinkaan tahtonut puo- lustaa, päinvastoin hän tuomitsi tämän harjoittaman poli- tiikan, mutta hänestä oli pöyristyttävää laittomuutta, jos senaatti nyt julistaa kumotuiksi niin monta päätöstä ja toi- menpidettä, joiden joukossa olivat myös ne, jotka Cato Kyp-

roksen ja Byzantionin hallintoa hoitaessaan oli saanut aikaan. Näin syntyi Ciceron ja Caton välille erimielisyyttä, mutta katkaisematta kokonaan välejään he kohtelivat toisiaan edelleen ystävinä, jos kohta entistä viileämmin.

Pian tämän jälkeen Milo iski Clodiuksen kuoliaaksi. Kun häntä vastaan nostettiin syyte murhasta, hän otti avustajakseen Ciceron. Peläten, että oikeusjuttu niin tunnettua ja kuumaveristä miestä kuin Miloa vastaan synnyttäisi kaupungissa levottomuuksia, senaatti määräsi Pompeiuksen toimimaan oikeuden puheenjohtajana istunnossa, jossa mm. tämä juttu otettiin esille. Kun senaatti samalla velvoitti hänet pitämään huolta, että kaupungissa ja oikeuden istuntopaikalla ei syntyisi mellakoita, Pompeius sijoitti ennen päivän koittoa sotilaita forumin ympärillä oleville kukkuloille. Peläten tämän epätavallisen näyn tekevän Ciceron levottomaksi ja siten kykenemättömäksi pontevaan esiintymiseen Milo taivutti hänet tulemaan forumille umpinaisessa kantotuolissa, jossa hänen olisi oltava siihen asti, kun tuomarit olivat saapuneet ja istunto oli täysilukuinen. Kaikesta päätäten Cicero ei ollut pelokas vain taistelukentällä, vaan hän kävi myös puhumaan sydän pamppaillen. Monta kertaa hänen oli melkein mahdotonta oikeuden edessä esiintyessään voittaa rauhattomuuttaan ja hermostuneisuuttaan, vieläpä silloinkin, kun hän aiheeseensa kiinni päästyään esitti puhetta parhaalla vauhdilla. Se, että hän Caton oikeuden eteen haastamaa Licinius Murenaa puolustaessaan petti häneen asetetut toiveet, johtui kaiketi siitä, että hän tahtoen kiihkeästi voittaa maineikkaan puhujan Hortensiuksen kaikeet yöt valvoen rasitti itseään liikaa ajatustyöllä. Mutta tällä kertaa pelko lamautti hänet kokonaan. Kun hän näet Milon avustajana kantotuolista oikeuden eteen astuttuaan nyt näki Pompeiuksen esiintyvän kuin päällikön leirissä ja aseitten ja varustusten forumin ympärillä välkkyvän, hän menetti kaiken itsehallintansa, vilkuili ympärilleen ja sam-

malsi sanojaan, niin että hänen puheestaan ei tahtonut tulla mitään. Milo sitä vastoin esiintyi reippaasti ja miehekkäästi, olipa hän pitänyt arvoaan alentavana antaa tukkansa kasvaa ja pukeutua surupukuun, mikä ylimielisyys sitten olikin suurimpana syynä hänen tuomitsemiseensa. Mitä Ciceron tulee, hänen käyttäytymisessään tahdottiin nähdä enemmän liiallista alttiutta ystävän puolesta kuin varsinaista arkuutta.

Crassuksen pojan kaaduttua parthilaisia vastaan käydyssä sodassa Cicero valittiin tämän tilalle pappiskuntaan, jonka jäseniä roomalaiset sanovat augureiksi. Myöhemmin hän arvan perusteella tuli Kilikian maakunnan prokonsuliksi, jolloin hänen komennossaan oli kaksitoistatuhatta jalkamiestä ja tuhatkuusisataa ratsumiestä käsittävä sotajoukko. Hänen tehtäväkseen oli annettu myös Kappadokian asukkaiden taivuttaminen noudattamaan kuninkaansa Ariobarzaneen käskyjä. Moitteettomilla toimenpiteillään hän sai ilman verenvuodatusta Kappadokian asiat järjestykseen, ja sen kuohunnan, jonka hän havaitsi parthilaisten roomalaisille antaman iskun ja Syyrian levottomuuksien jälkeen Kilikiassa vallitsevan, hän sai tyyntymään lempeällä hallinnollaan. Lahjoja hän ei ottanut vastaan, ei edes kuninkaiden niitä tarjotessa, ja hän vapautti maakuntansa asukkaat aikaisemmin näiden velvollisuutena olleesta juhlapitöjen kustantamisesta maaherroille. Sitä vastoin hän kutsui sivistyneistöön kuuluvia henkilöitä pöytänsä, eikä kestitys tällöin ollut ylellistä, mutta kuitenkin säädynmukaista. Hänen talossaan ei ollut portinvartijaa, eikä kukaan, joka saapui hänen luokseen, tavannut häntä makuulla. Jo aamulla varhain hän oli jalkeilla valmiina ottamaan vastaan puheilleen tulijat talonsa edessä seisoen tai edestakaisin kävellen. Kerrotaan, että hän ei ketään ruoskituttanut eikä keneltäkään vaatetta revityttänyt, ja että hän ei ketään suuttuneena herjannut eikä ketään vihanpuuskassa rangais-

sut. Paljastamalla monta julkisten varojen kavallusta hän auttoi kaupunkeja pääsemään jälleen entiseen varallisuuteen. Jos syylliset korvasivat kavaltamansa summat, kaikki oli taas paikallaan, ja hän osoitti heille yhä luottamusta. Myös sotaa Cicero joutui käymään: hän näet kukisti Amanoksen vuoren ympärillä olevissa seuduissa liikkuneet rosvoparvet, ja tällä retkellä oltaessa sotilaat huusivat hänet imperaattoriksi. Kun puhuja Caelius pyysi häntä lähettämään Kilikiasta panttereita johonkin Roomassa pidettävään näytäntöön, hän sotilaallisista menestyksistään hieman ylpeillen vastasi tälle, että Kilikiassa ei ole enää panttereja, koska ne ovat paenneet Kaariaan suuttuneina siitä, että heitä vastaan yhä käydään sotaa, vaikka koko maakunnassa muutoin vallitsee täysi rauha. Lähdettyään sitten maaherran toimesta erottuaan takaisin Roomaan hän matkan varrella poikkesi ensin Rhodokseen ja sitten Ateenaan. Täällä hän vietti jonkin ajan kaihoisin mielin muistellen entisiä opintovuosiaan. Täällä hän myös teki tuttavuutta etevimpien oppineitten kanssa ja kävi tervehtimässä vanhoja ystäviään ja tovereitaan. Saatuaan taas puolestaan kaikin tavoin Kreikan ihailun osakseen hän palasi kotikaupunkiinsa, jossa eripuraisuuden paise oli jo kypsynyt puhkeamaan sisälliseksi sodaksi.

Senaatti päätti myöntää hänelle triumfin, mutta hän selitti mieluummin kulkevansa Caesarin voittokulkuessa, jos vain näin saataisiin uhkaava riita rauhallista tietä sovituksi. Omasta puolestaan hän koetti monta kirjettä Caesarille lähettämällä ja monta kertaa henkilökohtaisesti Pompeiuksen puoleen kääntymällä tyyntytellä näitä miehiä ja saattaa heidät järkiinsä. Kun välien rikkoutuminen näytti kuitenkin väistämättömältä ja Pompeius Caesarin paluuta odottamatta pakeni monien ylhäisten miesten kanssa Roomasta, Cicero jäi seurasta pois, ja tämän katsottiin merkitsevän sitä, että hän liittyisi Caesarin puolelle. On aivan ilmeistä, että

hän häilyi kauan aikaa päättämättömänä sinne tänne ja että päätöksen teko tuotti hänelle tuskaa. Hän näet selittää omissa kirjeissään, että hän on aivan neuvoton, tietämättä kumman puolelle hänen tulisi liittyä. Pompeiuksen asia on ylevä ja kaunis, niin että sen puolesta kannattaisi taistella, mutta toiselta puolen Caesar on suurempi valtiomies ja parempi ajamaan omia ja ystäviensä asioita. »Tiedän kyllä», hän kirjoittaa, »ketä minun täytyy paeta, mutta en, kenen turviin.» Mutta kun eräs Caesarin uskottu, Trebatius, hänelle kirjoitti, että Caesarin mielestä hänen, Ciceron, olisi viisainta liittyä Caesariin, jotta hän pääsisi nauttimaan tämän tulevan voiton hedelmistä, tahi jos hän ikänsä vuoksi ei katsoisi voivansa ottaa taisteluun osaa, hänen olisi lähdeittä Kreikkaan ja siellä kummankaan puolelle liittymättä odotettava tapahtumien kehitystä, silloin Cicero, joka piti loukkauksena, että Caesar ei kirjoittanut suoraan hänelle, vihaisesti vastasi, että hän ei aio tehdä mitään, joka olisi hänen entisen valtiomiestoimintansa kannalta arvotonta. Tällaisia ovat hänen kirjeissään tavattavat lausunnot.

Kun Caesar joukkoineen lähti purjehtimaan Espanjaan, Cicero pakeni kohta Pompeiuksen luokse. Täällä kaikki Catoa lukuun ottamatta ottivat hänet ilomielin vastaan. Cato taas tavattuaan hänet kahden kesken alkoi heti häntä soimata Pompeiuksen puolelle liittymisestä. Itse hän ei sanonut voivansa kunniaansa menettämättä väistyä siitä rintamasta, jossa hän valtiolliselle alalle antautuessaan oli alusta alkaen paikkansa ottanut, mutta hänen, Ciceron, laita oli toinen. Hän olisi isänmaalleen ja ystävilleen voinut olla suuremmaksi hyödyksi, jos olisi jäänyt Roomaan ja siellä puolueettomana pysytellen odottanut voimainmittelyn tulosta, sen sijaan että hän nyt ilman järkevää syytä tai todellista pakkoa teki itsensä Caesarin vihaamaksi ja osallistui Pompeiusta uhkaaviin vaaroihin. Nämä Caton sanat saivat Ciceron toisiin ajatuksiin, ja tätä mielenmuutosta hel-

potti se, että Pompeius ei sijoittanut häntä millekään tärkeälle paikalle. Tästä hän sai kuitenkin eniten syyttää itseään, sillä hän ei ollenkaan salannut, että katsoi tehneensä hätiköidyn päätöksen. Sitä paitsi hän puhui väheksyen Pompeiuksen varusteluista ja nyripisteli nenäänsä hänen suunnitteleulleen. Sotatovereitaan hän letkautteli ja veisti heistä sukkeluuksia, ja aina hän leirissä liikkueksaan oli hupamen näköinen. Kukaan ei koskaan nähnyt hänen vetävän suutaan hymyyn. Toisia hän sitä vastoin käyttäytymisellään nauratti, niin vähän kuin näillä tässä tilanteessa olikin halua nauraa. On paikallaan, että annan tästäkin muutamia esimerkkejä: Domitius oli ylentänyt päälliköksi erään sotilaallisia kykyjä vailla olevan henkilön sillä perusteella, että tämä oli luonteeltaan oikeudenmukainen ja toisten parasta valvova. »Mikset häntä sitten säästä jälkeesi jäävien pienokaistesi holhoojaksi?» Cicero sanoi hänelle hänen perustelunsa kuultuaan. Kun teknillisten joukkojen päällikköä lesbolaista Theofaneesta ylistettiin siitä, että hän oli hyvin osannut rohkaista rhodoslaisia näiden menetetettyä laivastonsa, Cicero sanoi: »On hyvä, että kreikkalainen on kaiken varalta päälliköitten joukossa.» Kun Caesar suoriuduttuaan kaikista otteluista voittajana piti Pompeiuksen leiriä jo melkein saarrettuna, Lentulus sanoi kuulleensa, että Caesarin ystävät ovat synkällä mielellä. Cicero sanoi tähän: »Sinä siis väität, että hänen ympärillään haudotaan kapinaa.» Eräs juuri Italiasta saapunut Marcius kertoi, että Roomassa huhuttiin yleisesti Pompeiuksen joutuneen saarroksiin. »Ja sinä», Cicero sanoi, »matkustit tänne ottaaksesi asiasta omin silmin selvän.» Kun tappion jälkeen Nonius vakuutti, että vielä voidaan toivoa parasta, sillä Pompeiuksen leirissä on vielä seitsemän legioonakotkaa jäljellä, Cicero sanoi: »Lohdutuksesi olisi mainio, jos vastasamme olisi naakkoja.» Kun Labienus erääseen oraakkeli-lauselmaan luottaen vakuutti, että Pompeiuksen täytyi lo-

puksi voittaa, Cicero letkautti: »Aivan varmasti. Oli tietenkin sotajuoni, että menetimme leirimme.»

Seurasi sitten Farsaloksen taistelu, mutta heikon terveytensä takia Cicero ei ottanut siihen osaa. Pompeiuksen taistelun jälkeen paettua vaati Cato, jolla oli huomattava maa-joukko ja lisäksi suuri laivasto Dyrhakhionissa, että Ciceron tuli ottaa ylipäällisyys, koska lain mukaan hänellä oli siihen etuoikeus, hän kun konsulin virkaa hoitaneena oli arvoltaan korkein. Kun Cicero torjui tarjouksen ja ylipäänsä koetti vetäytyä syrjään koko sodankäynnistä, hän oli vähällä menettää henkensä. Nuori Pompeius ja tämän ystävät leimasivat näet hänet kavaltajaksi ja syöksyivät miekat paljaina häntä vastaan, mutta viime tingassa Caton väliintulo hänet pelasti. Cato järjesti sittemmin hänelle tilaisuuden paeta leiristä, ja tällöin hän lähti takaisin Brundisiumiin ja jäi sinne odottamaan Caesaria, jota tehtävät pidättivät Vähässä Aasiassa ja Egyptissä. Kun vihdoin tuli tieto, että Caesar oli noussut maihin Tarentumissa ja lähtenyt sieltä maanteitse Brundisiumiin, Cicero kiiruhti häntä tapaamaan. Hän ei ollut menettänyt toivoaan, mutta häntä hävetti vedota monen ihmisen läsnä ollessa voittoisan vihamiehensä armoon. Ilmeni kuitenkin, että hänen ei tarvinnut alentua arvottomiin sanoihin eikä tekoihin. Niin pian kuin Caesar näki hänen muista edelle rientäen tulevan häntä tapaamaan, hän astui alas vaunuistaan, tervehti tulijaa sydämellisesti ja käveli sitten ystävällisesti keskustellen kahden kesken hänen kanssaan useita stadioneja. Tämän jälkeen Caesar aina osoitti hänelle huomaavaisuutta ja ystävällisyyttä, jopa siinä määrin, että hän kirjoituksessaan, jonka laati Ciceron Catosta pitämää ylistyspuhetta vastaan, puhuu kiittävin sanoin Ciceron kaunopuheisuudesta ja sanoo hänen toimintaansa voitavan verrata Perikleen ja Therameneen työhön. Ciceron ylistyspuheen nimi on »Cato» ja Caesarin vastakirjoituksen »Anticato». Kerrotaan myös Caesarin sanoneen, kun

hänen vihamiehensä Quintus Ligarius asetettiin oikeuden eteen ja Cicero otti tämän asian ajaakseen: »Mikä estää meitä kerran Ciceroakin kuulemasta. Ligariuksen tuomiohan on jo kauan sitten ollut selvä, hänhän on konna ja ilmeinen vihollisemme.» Mutta jo puheen johdantosanoilla oli valtava vaikutus, ja sitä mukaa kuin se jatkui, se synnytti kuulihoitettujen mielisissä vaihtuvia tunnelmia ja sen lumousvoima otti valtoihinsa kaikki. Caesarin kasvoilla nähtiin puheen aikana värin vaihtuvan, ja hänen ilmeensä osoittivat mielenliikutusten virran vyöryvän hänen sielussaan. Kun puhuja vihdoin tuli Farsaloksen taisteluun, mielenliikutus kävi Caesarille ylivoimaiseksi: hän vapisi koko ruumiiltaan, ja tällöin häneltä putosi muutamia kädessä olleita asiakirjoja. Niin hänen oli pakko vastoin tahtoaan vapauttaa Ligarius.

Caesarin muutettua valtiojärjestyksen yksinvallaksi Cicero vetäytyi syrjään valtiolliselta alalta ja omisti vapaan aikansa filosofiaan innostuneen nuorison opastamiselle. Näin ohjaamalla ylhäisiin ja tunnettuihin perheisiin kuuluvia nuorukaisia hän sai uudelleen kaupungissa suuren vaikutusvallan. Mutta hänen varsinaisena työnään tänä aikana oli filosofisten dialogien laatiminen ja kreikasta latinaksi kääntäminen sekä logiikan ja luonnontieteiden latinalaisen ammattisanaston kehittäminen. Hän on näet ensimmäinen, joka onnistuneesti on kääntänyt latinaksi sanat *fantasia*, *epokhe*, *synkatathesis*, *katalepsis*, samoin edelleen sanat *atomon*, *ameres*, *kenon*. Näiden ja monien muiden ammattisanojen merkityksen hän selvitti roomalaisille milloin uudessa merkityksessä käytetyin sanoin, milloin kuvaannollisin ilmaisuin, milloin sananmukaisella käännöksellä. Myös runous veti häntä puoleensa, mutta sitä hän harrasti pääasiallisesti vain mieltään virkistääkseen. Kerrotaan, että hän innoituksen saatuaan saattoi kirjoittaa jopa viisisataa heksametrisäettä yhdessä yössä. Suurimman osan ajastaan hän vietti

Tusculumissa olevalla maatilallaan; ystävilleen lähettämiseen kirjeissä hän sanoo elävänsä täällä yhtä eristäytyneenä kuin Odysseuksen isä Laertes. Nämä sanat saattavat olla hänelle ominaista leikkiä, mutta ehkä ne myös paljastavat, että kunnianhimo muistutteli häntä poliittisesta elämästä ja että hän oli oleviin oloihin kyllästynyt. Harvoin hän tuli kaupunkiin ja tällöinkin vain Caesarin luona kunniantervehdyksellä käydäkseen. Hän oli ensimmäinen kannattamaan esitystä diktaattorille myönnettävistä uusista kunnianosoituksista ja innokkain käyttämään tästä miehestä ja hänen saavutuksistaan ylistyssanoja, mistä Pompeiuksen kuvapatsaita koskeva kasku on valaiseva esimerkki. Caesar oli määrännyt, että nämä sisällissodan aikana kumoon kaadetut ja pois kuljetetut patsaat oli pystytettävä uudelleen. Niin myös tapahtui, ja Cicero riensi selittämään: »Pystytämällä jälleen Pompeiuksen patsaat Caesar on samalla sijoittanut omat patsaansa lujalle perustalle.»

Kertomusten mukaan Cicero aikoi kirjoittaa myös isänmaansa täydellisen historian, jossa Kreikkakin olisi saanut huomattavan sijan. Hänen piti juuri käydä muokkaamaan kokoamiensa kertomusten ja tarujen muodostamaa aineistoa, kun esteeksi tulivat monet odottamattomat julkisessa ja yksityisessä elämässä häntä kohdanneet ikävyydet ja surut, joihin useimpiin hän kuitenkin itse näyttää olleen syy-pää. Ensimmäinen näistä oli se, että hän erosi puolisonsaan Terentiasta. Tämä oli kansalaissodan aikana jättänyt hänet kokonaan oman onnensa nojaan eikä ollut välittänyt hänen pakoon lähtiessään huolehtia hänen kaikkein välttämättömmimmistäkään matkatarvikkeistaan, ja puolisonsa palattua kotiin hän oli ollut tätä kohtaan yhtä tyly kuin ennenkin. Hän ei tullut tätä tapaamaan Brundisiumiin, vaikka tämä viipyi siellä kauan aikaa, vaan lähetti sinne vain heidän tyttärensä. Ja tämän tytön, joka oli vielä aivan nuori, hän pani matkalle aivan yksinään eikä antanut hänelle edes

matkarahoja. Saavuttuaan kotiin Cicero näki talonsa tyhjennetyin putipuhutaksi hetkellä, jona hän tuskaili suuren velkakuorman alla. Nämä olivat pätevimmit syyt, joilla hän puolusteli eroaan, mutta Terentia väitti ne tyhjäksi puheeksi, ja Cicero itse tarjosi hänen väitteilleen loistavan vahvistuksen menemällä pian uudelleen naimisiin erään nuoren neidon kanssa. Eron syynä Terentia ivallisesti sanoikin olleen sen, että neidon nuorekas viehkeys lumosi vanhan miehen, mutta Ciceron vapautettu orja Tiro kertoo kirjessään, että Cicero solmi tämän avioliiton yksinomaan taloudellisista syistä, voidakseen maksaa velkansa. Neitonen oli näet harvinaisen rikas, ja Cicero, jonka hän oli ennakolta määrännyt perijäkseen, hoiti uskottuna miehenä hänen omaisuuttaan. Koska hän oli veloissa korviaan myöten ja ystävät ja sukulaiset yllyttivät häntä naimaan neidon, hän huolimatta heidän ikäerostaan teki niin voidakseen vaimonsa omaisuudella päästä velkojistaan rauhaan. Antonius koskettelee Ciceron Filippolaisiin puheisiin julkaisemassaan vastakirjoituksessa myös hänen avioelämäänsä ja sanoo, että hän karkotti luotaan naisen, jonka kupeella oli vanhentunut. Näin hän samalla hienosti vihjaili, että Cicero oli nahjustelija, joka ei pystynyt miesten sotaisiin toimiin. Pian tämän uuden avioliiton solmimisen jälkeen hänen tyttärensä, Lentuluksen puoliso Tullia, kuoli lapsivuoteeseen. Lentulus oli Tullian toinen mies, ensimmäinen oli Piso, joka kuoli. Joka taholta saapui ystäviä lohduttamaan Ciceroa, joka tämän menetyksen johdosta siinä määrin menettikin kaiken ajatustensa hallinnan, että otti eron nuoresta vaimostaan, koska kuvitteli tämän olevan iloissaan Tullian kuolemasta.

Tällaiset olivat siis Ciceron perheasiat. Caesaria vastaan tehtyyn salaliittoon Cicero ei ottanut osaa, vaikka hän kuului Brutuksen läheisimpiin ystäviin ja tunsii kärsivänsä sorrosta sekä kaipasi vanhoja vapauden päiviä kiihkeämmin

kuin kukaan muu. Salaliittolaiset eivät näet uskaltaneet lukea häntä miehekseen, koska hän poti uskalluksen puutetta, ja sitä paitsi hän oli jo iässä, jolloin raisuimmankin luonteen urhoollisuus pettää. Brutus ja Cassius kannattajineen suorittivat sitten tekonsa, mutta Caesarin ystävät liittoutuivat heti näitä vastaan, ja nyt oli pelättävissä, että valtio joutuisi uudelleen sisällissodan pyörteisiin. Marcus Antonius, joka oli sinä vuonna konsulina, kutsui senaatin kokoon ja teroitti lyhyessä lausunnossa yksimielisyyden tärkeyttä. Samassa istunnossa Cicero selosti seikkaperäisemmin yleistä tilannetta, ja hänen ehdotuksestaan senaatti päätti Ateenan muinoin antamaa esimerkkiä noudattaen jättää murhaajat rankaisematta; samoin päätettiin Brutukselle ja Cassiukselle kummallekin antaa provinssi hallittavaksi. Tästä ei kuitenkaan tullut mitään, sillä Caesarin kova kohtalo saattoi kansan kuohuksiin jo kenenkään yllyttämättäkin. Kun ruumissaattueen sitten nähtiin kulkevan pitkin forumia ja kun Antonius tällöin näytti murhatun veren tahrimia ja tikarien reikiä täynnä olevia vaatteita, kansan raivolla ei ollut rajoja. Forumilla alkoi yleinen murhaajien takaa-ajo, ja heidän talojaan juostiin sytyttämään tuleen. Salaliittolaiset osasivat kuitenkin olla varuillaan, ja niin he tällä kertaa ehtivät piiloutua. Mutta koska he aavistivat uusia entistä suurempia vaaroja olevan edessään, he katsoivat viisaimmaksi poistua Roomasta.

Nyt Antonius näki aikansa tulleen, ja kaikki alkoivat pelätä, että hän pyrkii nousemaan yksinvaltiaaksi. Ennen kaikkea oli Cicerolla syytä tällaiseen pelkoon, sillä Antoniusta, joka näki hänen poliittisen vaikutusvaltansa jälleen kasvavan ja tiesi hänen kuuluvan Brutuksen seurapiiriin, kiusasi hänen Roomassa olonsa. Ennestäänkään nämä miehet olivat tuskin voineet sietää toisiaan luonteittensa ja elämäntapojensa erilaisuuden vuoksi. Pahinta peläten Cicero päätti ottaa paikan Dolabellan esikunnassa ja purjehtia hänen mukanaan Syy-

riaan. Mutta tällöin Hirtius ja Pansa, jotka oli valittu seuraavan vuoden konsuleiksi ja jotka kumpikin olivat kunnianmiehiä ja Ciceron taattuja kannattajia, pyysivät häntä olemaan jättämättä heitä pulaan ja vakuuttivat, että jos hän seisoo heidän rinnallaan, he tulevat pyyhkäisemään Antoniuksen laudalta. Vaikka Cicero ei ottanut näitä vakuutteluja aivan täydestä, jos kohta ei toiselta puolelta pitänyt niitä aivan mahdottominakaan, hän luopui päätöksestään seurata Dolabellaa ja teki Hirtiuksen ja Pansan kanssa sopimuksen, että hän viettää kesän Ateenassa ja palaa heti heidän virkaan astuttuaan takaisin. Hän nousi nyt yksin Kreikkaan purjehtivaan laivaan, mutta matka ei sujunut ilman viivytyksiä, ja hän ehti, kuten tavallista, saada sen aikana monta yllättävää tietoa: Antonius oli kaikkien ihmeeksi kuin toinen mies; hän noudatti kaikessa toiminnassaan ja politiikassaan senaatin toivomuksia; jos vain Cicero olisi paikalla, asiat eivät voisi olla paremmalla kannalla. Voimatta kyllin katua liioiteltua varovaisuuttaan Cicero kääntyi matkan varrelta takaisin, eikä hän aluksi toiveissaan pettynytäkään. Iloisina hänen kaivatusta paluustaan suunnattomat ihmisjoukot riensivät ottamaan häntä vastaan, ja melkein päiväkausi vaihdettiin kaupungin portilla tervehdyksiä ja ystävyyden vakuutteluja. Seuraavana päivänä Antonius kutsui Ciceron senaatin istuntoon, mutta hän jäi saapumatta ja käski vuoteessaan maaten anteeksi pyytäen ilmoittamaan, että hän on matkan vaivoista aivan uupunut. Todellisena syynä hänen menettelyynsä näyttää kuitenkin olleen jonkin juonen epäily, sillä hänen korviinsa oli matkan varrella kantautunut, että häntä vastaan oli tehty jokin hämäräperäinen ilmianto. Antonius pani pahakseen tällaisen epäilyn ja antoi sotilaille käskyn noutaa hänet, ja jos hän vastustelisi, pistää talon palaamaan. Monien senaattorien hartaista pyynnöistä hän lopuksi kuitenkin peruutti käskynsä ja tyytyi siihen, että sai takuun siitä, ettei Cicero suunnitellut salajuonia. Tämän jälkeen

nämä miehet kiersivät ja vartioivat toisiaan, kunnes nuori Caesar saapui Apolloniasta ottamaan haltuunsa vanhemman Caesarin perintöä ja alkoi Antoniuksen kanssa riidellä niistä kahdestakymmenestäviidestä miljoonasta, jotka tämä niiden oikealta omistajalta pidätti.

Kun sovintoa ei syntynyt, nuoren Caesarin isäpuoli Filipus sekä hänen lankonsa Marcellus läksivät nuorukaisen kanssa Ciceron luokse. Tällöin tehtiin sopimus, että Cicero asettaa senaatissa ja kansankokouksessa puhujanlahjansa ja valtiollisen kokemuksensa nuorukaisen käytettäväksi ja tämä taas rahavaroillaan ja sotajoukoillaan takaa Ciceron turvallisuuden. Sangen paljon vanhemman Caesarin veteraaneja oli näet jo tähän aikaan liittynyt nuorukaista kannattamaan. Mutta tämän lisäksi eräs vieläkin tärkeämpi syy näyttää aiheuttaneen sen, että Cicero näin halukkaasti hyväksyi Caesarin ystävyuden tarjouksen. Vanhemman Caesarin vielä eläessä Cicero oli kerran, niin kerrotaan, nähnyt unen, että senaattorien poikia kutsuttiin Capitoliumille, jotta Juppiter valitsisi heistä yhden Rooman tulevaksi valtiaaksi. Kansalaiset juoksivat jännittyneinä paikalle ja tungeksivat tempelin ympärillä, kun taas pojat istuivat äänettöminä sisällä purppurapäärmeinen toga yllään. Äkkiä avautuivat ovet, pojat nousivat ylös, astuivat yksitellen jumalan eteen ja tekivät siinä kierroksen. Tarkasteltuaan heitä jumala lähetti heidät kaikki takaisin, ja pojat olivat noloja poistuessaan. Mutta kun viimeinen, Caesar, astui hänen eteensä, hän ojensi käntensä ja sanoi: »Roomalaiset. Teidän sisälliset sotanne loppuvat sinä päivänä, jona tämä on tullut hallitsijaksenne.» Unessa nähdyn pojan piirteet olivat syvästi ja selvästi painuneet Ciceron mieleen, mutta tällaista poikaa hän ei ollut nähnyt. Kun hän sitten seuraavana päivänä meni Marsin kentälle, hän tapasi sieltä urheiluharjoituksista palaavia poikia, joiden joukossa oli myös Caesar. Tämän, jonka hän nyt näki ensimmäisen kerran, hän tunsikin unessa näkemäkseen pojaksi. Häm-

mästyneenä tästä hän tältä kysyi, kenen poika hän oli. Hänen isänsä oli Octavius, joka oli jokseenkin tuntematon mies, ja hänen äitinsä vanhemman Caesarin sisaren tytär Atia. Tämän takia oli Caesar, jolla ei ollut omia lapsia, ottanut hänet pojakseen ja testamentannut hänelle talonsa ja omaisuutensa. Opittuaan pojan tuntemaan Cicero oli aina hänet tavatessaan osoittanut hänelle huomaavaisuutta ja poika puolestaan oli osannut antaa arvon hänen ystävällisyydelleen. Kaiken ihmeellisen lisäksi oli sattunut niinkin, että poika oli syntynyt hänen konsulivuotenaan.

Tämän sanottiin yleisesti olleen ystäväystymisen syynä, mutta Caesarin leiriin vei Ciceron ennen kaikkea se, että hän tunsu voimakasta vihaa Antoniusta kohtaan ja että hän uskollisena luonteelleen pyrki jälleen niittämään mainetta. Hän uskoi, että nuorukainen voimakeinoillaan tukisi hänen poliittisia päämääriään, tämä kun kaikin keinoin koetti voittaa hänen luottamuksensa, jopa nimitti häntä isäksi. Tämä herätti Brutuksessa suurta suuttumusta, ja Atticukselle lähettämässään kirjeessä hän katkerasti sanoo, että Cicero Antoniusta peläten liehittelee Caesaria, mitä hän ei suinkaan tee isänmaan parasta ajatellen, vaan saadakseen itselleen lempeämmän isännän. Ciceron menettelystä huolimatta Brutus otti kuitenkin hänen poikansa, joka opiskeli Ateenassa filosofiaa, lippujensa alle, nimitti hänet päälliköksi ja uskoi hänelle monta tärkeää tehtävää. Näihin aikoihin Cicerolla oli Roomassa suurin vaikutusvalta ja hän saattoi määrätä asioista mielensä mukaan. Antonius oli syösty asemastaan ja karkotettu kaupungista, ja häntä vastaan lähetettiin molemmat konsulit Hirtius ja Pansa. Caesarille Cicero sai senaatin myöntämään liktorit ja preetorin arvon sillä perusteella, että tämä kävi taistelua isänmaan puolesta. Antonius lyötiin, mutta molemmat konsulit kaatuivat taistelussa. Kun kaikki joukot nyt joutuivat Caesarin päällikkyyden alaiseksi, senaatti, joka pelkäsi nuorukaisen lupaavaa uraa, alkoi kun-

nianosoituksilla ja lahjoilla houkutella joukkoja luopumaan hänestä ja hajoitella niitä sillä tekosyyllä, ettei Antoniuksen tultua lyödyksi enää tarvittu liikekannalla olevaa armeijaa. Caesar vainusi kuitenkin vaaran, ja tämän välttääkseen hän antoi salaisille kannattajilleen tehtäväksi houkutella Ciceron toimimaan heidän molempien konsuliksi valitsemisen puolesta. Cicero oli suostuteltava tuumaan selittämällä että hän voisi, kun hänen kanssahallitsijanaan olisi vain talutettava, tyhjään arvonimeen ja kunniaan ihastunut poikanen, hoitaa itse asioita mielensä mukaan. Caesar on itse myöntänyt, että hän pelätessään armeijansa tulevan hajoitetuksi ja itse jäävänsä yksin käytti oikealla hetkellä Ciceron kunnianhimoa hyväkseen houkuttelemalla tämän hakemaan konsulin virkaa ja siten toimimaan samalla hänenkin ehdokkuutensa puolesta.

Tällä kertaa vanha ja viisas Cicero antoi nuorukaisen puijata itsensä. Caesarin petollisiin vakuutuksiin ihastuneena hän auttoi hänet konsuliksi ja taivutti senaatin hänen puolelleen. Tämän takia hän heti menetti ystäviensä luottamuksen, ja pian hänelle kävi selväksi, että hän oli syössyt itsensä vaaraan ja lyönyt murskaksi kansansa vapauden. Sillä heti kun nuorukainen virkaan astuttuaan oli varmistanut asemansa, hän välitti vähät Cicerosta, teki liiton Antoniuksen ja Lepiduksen kanssa ja yhdisti omat joukkonsa näiden legioonisiin. Sitten nämä miehet jakoivat vallan, niinkuin kysymyksessä olisi ollut tavallinen maaomaisuus. Seurasi sitten luettelon laatiminen niistä kansalaisista, jotka oli raivattava pois päiviltä, ja tällaisiksi havaittiin yli kaksisataa henkilöä. Ciceron ottaminen listalle tuotti kiivainta mielipiteiden vaihtoa. Antonius kieltäytyi ollenkaan sopimukseen liittymästä, jollei Ciceroa oteta tapettavien luetteloon jo kaikkein ensimmäiseksi. Häntä kannatti Lepidus, mutta Caesar vastusti kauan näitä molempia. Kolmen kesken nämä miehet kolmen päivän ajan pitivät neuvottelujaan kaikessa salaisuudessa Bononian kaupungin lähellä kaukana leiristä eräällä joessa ole-

valla saarella. Väitetään, että kaksi päivää Caesar koetti kaikkensa Ciceron pelastaakseen, mutta kolmantena hän luopui vihdoin ponnistuksistaan. Sovintoon päästiin, kun kukin uhrasi sitkeimmin puolustamansa henkilön: Caesar Ciceron, Lepidus veljensä Paulluksen ja Antonius enonsa Lucius Caesarin. Siinä määrin vihan raivo tukahdutti heissä kaikki inhimilliset tunteet, tai paremmin sanottuna, heissä nähdään esimerkki siitä, että mikään peto ei ole niin julma kuin ihminen, kun tämä vain saa tilaisuuden päästää intohimonsa valloilleen.

Kaupan hieronnan aikana Cicero oleskeli maatilallaan Tusculumissa veljensä Quintuksen kanssa. Kuultuaan nimensä olevan murhattavien luettelossa he molemmat päättivät lähteä Ciceron meren rannalla olevalle maatilalle Asturaan. Täältä matkan tuli jatkua Makedoniaan Brutuksen luokse, joka Italiaan saapuneitten tietojen mukaan oli täällä päässyt voitolle. Surun murtamina he tekivät taivalta kantotuoleissa, jotka he matkan varrella tuon tuostakin pysähdyttivät ja sijoituttivat tien oheen vierä vierekkäin voidakseen kuulla toisiltaan jonkin lohdutuksen sanan. Quintus varsinkin oli aivan lamaan-tunut, ja onnettomuudeksi häntä lisäksi vaivasivat rahahuolet. Hänellä ei ollut mitään kotoa otettua mukanaan, ja Marcus-veljenkin matkavarat olivat vähäiset. Katsottiin nyt parhaimmaksi, että Marcus jatkaisi pakoa ja Quintus kääntyisi takaisin noutamaan kotoaan aivan välttämätöntä, minkä jälkeen hän tulisi jäljestä. Näin tehtiinkin. He syleilivät toisiaan ja erosivat kyynelten tulviessa silmistä. Muutaman päivän kuluttua Quintuksen kavalsivat hänen omat orjansa, ja Antoniuksen lähettämät takaa-ajajat tappoivat hänet ja hänen poikansa. Marcus jatkoi matkaansa Asturaan, nousi heti täältä tapaamaansa laivaan ja purjehti myötätuulen puhaltaessa Circeiin. Mutta kun laivamiehistö aikoi uudelleen nostaa ankkurin, hän astui maihin, lieneekö sitten pelännyt merimatkaa tai tullut siihen tulokseen, ettei Caesar vielä ollut

häntä täysin unohtanut. Hän suuntasi nyt matkansa Roo-
maa kohti, mutta kadotti jälleen rohkeutensa noin sata sta-
dionia kuljettuaan, otti suunnan merelle päin ja läksi Astu-
raan. Täällä hän vietti unettoman yön kaameita ja epätoi-
voisia suunnitelmia hautoen. Muun muassa hän aikoi salaa
hiipiä Caesarin asuntoon ja tappaa itsensä tämän kodin altta-
rilla voidakseen siten koston henkenä tulla hänen turmak-
seen. Mutta tästäkin tuumasta hänet pidätti kiinnijoutumisen
ja kidutuksen pelko. Painittuaan vielä monen muun epätoi-
voisen ja sekavan suunnitelman kanssa hän uskoi itsensä ko-
konaan orjiensa huomaan ja läksi näiden kanssa Caietaan.
Täällä hänellä oli huvila, jota hän kesän kuumuuden aikana
käytti ihanana lomanviettopaikkanaan, pohjoistuulet kun täl-
löin tekevät siellä ilman viileäksi. Paikalla aivan lähellä me-
ren rantaa on myös pieni Apollonin temppeli. Laivan lähes-
tyessä rantaa korppiparvi läksi sieltä kolkosti räähkyen sitä
vastaan. Linnut laskeutuivat kummallekin puolen mastoa
purjeraa'alle ja alkoivat vaakkuen nokkia köysiä. Vaikka
tämä oli kaikkien mielestä paha merkki, Cicero astui kui-
tenkin maihin, meni huvilaansa ja laskeutui vuoteeseen le-
päämään. Kohta humahti korppiparvi ikkunan laudalle ja
alkoi siinä pitää kauheata ääntä. Yksi niistä lensi vuoteeseen
asti, tarttui nokallaan togaan, jonka peitossa pää hupussa
Cicero makasi, ja nyki sen vähän kerrallaan hänen kasvoil-
taan pois. Tämän nähtyään orjat alkoivat soimata itseään
eivätkä voineet enää sietää ajatusta, että jäisivät toimetto-
mina odottamaan ja katselemaan isäntänsä murhaa, silloin
kun taivaan järjettömät linnutkin hänestä hänen alennuk-
sensa hetkellä avuliaina huolehtivat. Käyden turmaa torju-
maan he sekä kauniisti puhuen että pakkoa käyttäen nostivat
hänet kantotuoliin ja läksivät viemään meren rannalle.

Tällä välin saapuivat vainoojat, kenturian päällikkö He-
rennius ja sotatribuuni Popillius, mukanaan joukko apureita.
Kerran menneisyydessä Cicero oli ollut Popilliuksen oikeus-

avustajana, mies kun oli haastettu oikeuteen isänmurhasta. Havaittuaan ovien olevan lukittuina tulijat löivät ne sisään, mutta Ciceroa ei löytynyt mistään eikä talonväki sanonut hänestä mitään tietävänsä. Silloin kuitenkin erään Filologosnimisen nuorukaisen, joka oli Quintus Ciceron vapauttama orja ja joka Marcuksen talossa sen isännän opastuksella nautti opetusta kirjallisuudessa ja tieteissä, sanotaan osoittaneen kantotuolia, jota juuri kannettiin reheväkasvuisen ja varjoisan puiston käytäviä pitkin rannalle. Tribuuni otti mukaansa muutamia miehiä ja juoksi kiertotietä sulkemaan käytävää, kun taas Herennius kiirehti suoraan puiston halki. Kun Cicero huomasi vainoojansa, hän käski orjia laskemaan tuolin maahan. Itse hän istui tapansa mukaan leuka vasemman käden tukemana ja katseli tiukasti pyöveleitään silmiin. Siinä tuo vanhus parta ajamattomana, tukka hoitamattomana ja kasvot epätoivon riuduttamina teki niin liikuttavan vaikutuksen, että kun Herennius kohotti miekkaansa iskeäkseen häntä niskaan hänen pistettyään päänsä ulos kantotuolista, useimmat peittivät kasvonsa. Niin hän kaatui proskription uhrina, kun hänellä oli kuudeskymmenesneljäs ikävuosi kulumassa. Pyövelit hakkasivat pään irti ja Antoniuksen erikoisesta käskystä »kädet, jotka olivat kirjoittaneet Filippolaiset puheet». Tällaisen nimen Cicero oli näet antanut niille puheille, jotka hän kirjoitti Antoniusta vastaan, ja sama nimi niillä on tänäkin päivänä.

Kun nämä silvotut jäsenet tuotiin Roomaan, Antonius suoritti juuri vuoden konsulinvaaleja. Saatuaan kuulla käskyläistensä tulevan ja nähtyään jäsenet hän sanoi, että proskriptioiden tarkoitus on nyt saavutettu. Pään ja kädet hän käski panna näkyville puhujalavan koristeina oleviin laivan kokkapuihin. Tämä oli roomalaisille pöyristyttävä näky, mutta he eivät nähneet siinä niinkään paljon Ciceron päätä kuin Antoniuksen oman sielun sisimmän kuvan. Vain yhdessä suhteessa tämä mies tahtoi menetellä oikein: hän luo-

vutti Filologoksen Quintus Ciceron leskelle Pomponialle. Saatuaan hänet valtaansa Pomponia kidutti häntä mitä julmimmalla tavalla, mm. hän pakotti hänet leikkaamaan lihapalasia ruumiistaan, paistamaan ne sekä syömään. Näin kertovat jotkut historiankirjoittajat, mutta Ciceron entinen orja Tiro ei tiedä mainita mitään koko Filologoksen kavalluksesta. Minulle on muutoin kerrottu seuraava tapaus: Monta vuotta tämän jälkeen Caesar Augustus meni kerran erään tyttärenpoikansa luokse juuri kun tällä sattui olemaan eräs Ciceron teos kädessään. Nuorukainen pelästyi ja kätki sen togansa alle, mutta Caesar huomasi sen ja vaati sitä nähtäväkseen. Hän luki nyt seisoen koko kirjan melkein loppuun, antoi sen sitten nuorukaiselle ja sanoi: »Kaunopuheinen mies, poikani, kaunopuheinen ja oikea isänmaan ystävä.» Ja kun Caesar Antoniuksesta saamansa voiton jälkeen tuli konsuliksi, hän otti heti virkatoverikseen Ciceron pojan. Näiden ollessa konsuleina senaatti teki päätöksen, että Antoniuksen kuvapatsaat on poistettava ja että kaikki hänelle myönnetyt kunnianosoitukset peruutetaan, sekä lisäksi, että kukaan Antoniuksen sukuun kuuluva ei saa käyttää etunimeä Marcus. Näin taivaan jumalat antoivat Ciceron suvulle vallan langettaa Antoniuksesta lopullisen tuomion.

CAIUS JULIUS CAESAR

— — —¹ Kun Sulla Rooman valtiaaksi päästyään ei uhkauksin eikä lupauksin saanut Caesaria eroamaan puolisostaan Corneliasta, aikaisemman vallananastajan Cinnan tyttärestä, hän takavarikoi häneltä tämän myötäjäiset. Caesaria Sulla vihasi sen tähden, että tämä oli Mariuksen sukulainen: Julia, Caesarin isän sisar, oli näet diktaattori Mariuksen puoliso. Tästä avioliitosta syntyi nuorempi Marius, joka siis oli Caesarin serkku. Murhattujen henkipattojen suuren lukumäärän ja monien tehtäviensä vuoksi Sulla ei aluksi ollut tullut kiinnittäneeksi huomiota Caesariin. Mutta kun Caesar ole-matta tästä kiitollinen rupesi tuskin poikavuodet taaksensa jätettyään harjoittamaan kansan keskuudessa vaalikihoitusta papinvirkaan päästäkseen, Sulla asettui hänen tielleen. Ja hän saikin Caesarin valitsemisen estetyksi, tahtoipa tämän tapattaakin. Kun jotkut Sullan otettua asian puheeksi sanoivat, että oli tyhmää tapattaa sellaisessa iässä oleva poika, hän sanoi, että ne, jotka eivät näe tuossa pojassa monta Mariusta, eivät paljoakaan ymmärrä. Saatuaan tästä kuulla Caesar pakeni ja harhaili kauan aikaa Samniumissa. Kun häntä sairauden vuoksi oltiin yöllä kuljettamassa toiseen taloon, hän sittemmin joutui Sullan sotilaiden käsiin, jotka etsivät noilta seuduilta pakolaisia vangittavakseen. Hän pääsi kuitenkin vapaaksi lahjomalla sotilaiden päällikön Corneliuksen kahdella talentilla. Sen jälkeen hän lähti heti rannikolle ja purjehti Bithyniaan kuningas Nikomedeen luokse.

¹ Elämäkerran alku puuttuu.

Oleskeltuaan täällä lyhyen ajan hän lähti jälleen matkalle. Tällöin hänet ottivat Farmakusan saaren luona vangiksi merirosvot, jotka jo silloin suurine laivastoineen ja lukemattomine pikkualuksineen pitivät merta vallassaan. Nämä vaativat kaksikymmentä talenttia hänen vapauttamisestaan. Hän nauroi heitä, koska heillä ei näyttänyt olevan aavistustakaan, kenet he olivat saaneet käsiinsä, ja omasta aloitteestaan hän lupasi antaa heille viisikymmentä. Sitten hän lähetti seuralaisensa naapurikaupunkeihin kokoamaan rahat ja jäi itse yhden ystävänsä ja kahden orjapalvelijansa kanssa rosvojen pariin. Näitä hän odotusaikana kohteli ylimielisesti, lähettipä hän heille joka kerran lepäämään ruvetessaan sanan, että heidän piti olla hiljaa. Kolmekymmentäkahdeksan päivää hän oli vangitsijainsa hallussa, mutta tänä aikana nämä olivat pikemmin hänen henkivartioväkeään kuin hänen vartijoitaan. Vähääkään arkailematta hän harjoitti yhdessä heidän kanssaan voimistelua, kirjoitti joutohetkinä runoja ja puheita ja luki niitä heille. Jolleivät he ilmaisseet niitä kyllin ihailevansa, hän haukkui heitä vasten kasvoja moukiksi ja barbaareiksi ja uhkasi, niin paljon kuin he häntä nauroivatkin, heidät vielä kerran hirtättää. Rosvot huvittelivat hänen kustannuksellaan, sillä he pitivät hänen pelkäämättömiä puheitaan viattomana leikinlaskuna. Mutta kun Caesar vihdoinkin Miletoksesta saapuneet lunnaat maksettuaan oli päässyt vapaaksi, hän miehitti heti Miletoksen satamasta laivoja ja purjehti rosvoja vastaan. Nämä olivat vielä ankkuri-paikassaan saaren luona, ja useimmat heistä joutuivat hänen käsiinsä. Heiltä saamansa rahat hän julisti sotasaaliiksi, ros-vot hän jätti Pergamoniin vankilaan vartioitaviksi ja lähti itse Vähän Aasian maaherran Juniuksen luokse, jolle paikalla olevana preetorina vangittujen rankaiseminen kuului. Mutta tälle olivat tärkeimmät vain nuo saaliiksi saadut suuret rahasummat, ja hän ilmoitti ottavansa vangittujen asian tutkittavakseen, kun hänelle sattuu joutilasta aikaa.

Caesar jätti tällöin hänet omaan rauhaansa, palasi takaisin Pergamoniin, kuljetutti rosvot vankilasta ja ristiinnaulitutti heidät kaikki, niinkuin hän heidän mielestään leikillään oli jo useat kerrat saarella sanonut.

Tällä välin oli Roomassa Sullan valta alkanut heiketä ja Caesaria kehoittivat hänen kaupunkiin jääneet ystävänsä palaamaan kotiin. Paluumatkalla hän kävi Rhodoksella kuuntelemassa Molonin pojan Apollonioksen luentoja, jonka oppilaana myös Cicero oli ollut. Apollonios ei ollut vain etevä puhetaidon opettaja, vaan myös jaloluontoinen henkilö. Muutoin mainitaan Caesarilla olleen erikoiset valtiollisen puhujan lahjat ja hänen niitä kehittäneen niin, että häntä riidattomasti pidettiin toiseksi parhaana puhujana. Ensi sijan kunniaa hän ei tavoitellut, koska hän tahtoi mieluummin olla ensimmäinen voimamiehenä ja soturina. Niin hän uhratessaan kaiken aikansa sotaretkiin ja valtiollisiin tehtäviin, jotka hänet sitten nostivat johtovalttaan, ei kaunopuhujana päässytäkään niin pitkälle kuin hänen luontaiset lahjansa olisivat edellyttäneet. Itse hän myöhemmin kirjoitelmassaan »Anticato», joka on tähdätty Ciceron Catoa ylistävää teosta vastaan, pyytää, ettei hänen soturin kieltään verrattaisi luonnon lahjoilla varustetun ja paljon aikaa niiden kehittämiseen käyttäneen tyylitaurin esitykseen.

Saavuttuaan Roomaan hän haastoi Dolabellan provinsinsa nylkemisestä oikeuteen. Vaikka monet Kreikan kaupungit todistivat hänen syytöksensä oikeaksi, Dolabella siitä huolimatta vapautettiin. Tahtoen palkita kreikkalaisille heidän häntä kohtaan osoittamansa auliuden Caesar sitten tuki heitä, kun he syyttivät Makedonian pretorin Marcus Luculluksen edessä Publius Antoniusta lahjusten otosta. Ja jutussa Caesar osoitti sellaista tarmoa, että Antonius vetosi kansantribuuneihin, koska hän ei muka Kreikassa kreikkalaisten ollessa syyttäjinä voinut saada asialleen puolueetonta käsittelyä.

Roomassa Caesar saavutti suurta suosiota puheillaan, joita hän oikeuden istunnoissa piti syytettyjen puolesta, ja kansan syvän rakkauden hän hankki ystävällisellä tervehtimis- ja seurustelutavallaan, jollaista kohteliaisuutta niin suurelta mieheltä ei ollut osattu odottaa. Myös hänen tarjoamansa pidot, hänen seurueensa ja ylipäänsä hänen komea elämäntapansa lisäsivät vähitellen hänen valtiollista merkitystään. Aluksi hänen kadehtijansa uskoivat, että hän omaisuutensa tuhlattuaan menettäisi vaikutusvaltansa, ja siksi he eivät kiinnittäneet huomiota hänen nauttimaansa kansansuosioon. Mutta kun hän sitten oli tullut vaikutusvaltaiseksi ja kukistamattomaksi ja kävi peittelemättä kumoamaan vallitsevaa järjestelmää, he liian myöhään huomasivat, että jokainen yritys, niin mitättömältä kuin se alussa saattaakin näyttää, voi ajan mittaan kasvaa suureksi teoksi, jos siihen suhtaudutaan yliolkaisesti eikä sen tielle aseteta esteitä. Se, joka ensimmäisenä havaitsi hänen sisimmät ajatuksensa ja pelkäsi hänen hymyilevää valtiomiesolemustaan — voihan näennäisesti hymyilevä meren pintakin olla pelottava — sekä näki hänen ystävällisen ja iloisen naamionsa takaa huiman rohkean ja aloitekykyisen luonteen, näyttää olleen Cicero. Tämä sanoi, että hän näkee kaikissa Caesarin suunnitelmissa ja teoissa »tyranninvaltaan pyrkimistä». »Mutta», hän lisäsi, »kun minä näen hänen tukkansa niin uskomattoman huolellisesti hoidettuna ja hänen vain yhdellä sormella raapivan päätään, silloin minä taas luulen, ettei tuon miehen päähän tule koskaan niin kauheaa ajatusta, kuin on Rooman valtiomuodon kumoaminen.» Mutta tämä kuuluu vasta myöhempään aikaan.

Ensimmäisen kerran hän tunsi olevansa kansan suosiossa tultuaan ennen kilpahakijaansa Caius Popiliusta valituksi sotatribuuniksi. Mutta selvimmin kansa ilmaisi häntä kunnioittavansa, kun hän tädilleen, Mariuksen puolisolle Julialle, piti hautajaispuheen ja uskalsi ruumissaatossa asettaa

nähtäväksi Mariuksen kuvapatsaita. Sullan vallanpäivien jälkeen niitä nähtiin nyt ensimmäisen kerran, sillä Sulla oli julistuttanut Mariuksen ja hänen ystävänsä isänmaan vihollisiksi. Monet tosin paheksuivat äänekkäästi Caesarin menettelyä, mutta ihastunut kansa, jonka mielestä Caesar oli ikäänkuin nostanut manalasta Mariuksen muiston ja asettanut sen pitkän ajan jälkeen kunniapaikalleen Roomaan, väimensi heidät huudoin ja kättentaputuksin.

Vanhassa Roomassa oli tapana, että vain vanhoille naisille pidettiin hautauspuhe, mutta nuorille sen pitäminen ei ollut tavallista. Kun Caesar kuitenkin ensimmäisenä piti kuolleen puolisonsa haudalla puheen, hän saavutti sillä kansan kunnioituksen: kansan mielestä hänen surunilmaisunsa oli syvästi inhimillisen luonteen merkki, ja se piti sen vuoksi hänestä.

Haudattuaan puolisonsa Caesar lähti preetori Vetuksen mukana kvestorina Espanjaan. Vetusta Caesar kunnioitti koko hänen elinaikansa, ja otti sittemmin, kun hänestä itseltään oli tullut preetori, hänen poikansa omaksi kvestorikseen. Palattuaan retkeltään hän meni kolmannen kerran naimisiin, tällä kertaa Pompeian kanssa. Cornelia oli lahjoittanut hänelle yhden tyttären, Julian, josta myöhemmin tuli Pompeius Magnuksen puoliso.

Hänen tuhlaavaisuudellaan ei ollut rajoja. Vaikka näyttikin siltä, että hän uhrasi suuria rahamääriä ja sai vain haihtuvan ja lyhyen kunnian, niin itse asiassa hän kuitenkin vähäisillä summilla osti mitä suurimpia etuja. Tosin kerrotaan hänellä jo olleen, ennen kuin hän oli saanut virkaa, tuhannenkolmensadan talentin velat. Kun hänet oli määrätty Via Appian valvojaksi, hän käytti paljon omia varojaan tämän tien kunnostamiseen. Ediilin viran saatuaan hän taas hankki omalla kustannuksellaan kolmesataakaksikymmentä gladiaattoria esiintymään areenalle, ja komeihin teatterinäytäntöihin, juhlakulkueisiin ja kansan kestytyksiin hän

uhrasi niin paljon, että jätti tässä suhteessa edeltäjänsä varjoon. Ja tällä kaikella hän lumosi maanmiehensä niin, että heistä jokainen vain ajatteli hänen palkitsemistaan uusilla viroilla ja uusilla kunianosoituksilla.

Roomassa oli kaksi puoluetta, toinen Sullan, jolla oli valta käsissään, ja toinen Mariuksen, joka oli sorrettu, hajoitettu ja kokonaan vailla vaikutusta. Tämän jälkimmäisen Caesar tahtoi nostaa uudelleen jaloilleen asettuakseen sen johtoon. Kun hänen ediliinä osoittamansa anteliaisuus oli vielä tuoreessa muistissa, hän valmistutti Mariuksen ja hänen voittojaan symbolisoivien voitonjumalattarien kuvapatsaita ja yöllä hän salaa kuljetutti ne Kapitoliumille ja sijoitutti siellä paikoilleen. Kun nuo kaikilta tahoilta kullasta välkkyvät ja suurella taituruudella valmistetut patsaat seuraavana aamuna nähtiin ja niiden kirjoituksista luettiin Mariuksen kimbreistä saamat voitot, niiden pystyttäjän rohkeus herätti hämmästyttä, ja tiedon asiasta levittyä kaupunkiin kaikki kerääntyivät niitä katselmaan. Jokainen arvasi, kuka ne oli pystyttänyt. Mutta tällöin toiset nostivat kovan huudon. He sanoivat, että tällaisilla valtiollisilla tempuillaan Caesar pyrkii yksinvaltaan, hän on nyt pystyttämällä kansan päättämien lakien perusteella poistetut patsaat tehnyt kokeen, onko hänen anteliaisuutensa jo siinä määrin pehmittänyt ja kesyttänyt kansan, että se sallii hänen pitää omaa peliään ja harjoittaa kumouksellisia suunnitelmiaan. Mutta mariuslaiset rohkaisivat toisiaan, ja pian he olivat uskomattoman sankkana joukkona täyttämässä Kapitoliumin suosionhuudoillaan. Moni heistä nähdessään Mariuksen kuvan puhkesi ilon kyyneliin, ja Caesaria ylistettiin ainoaksi mieheksi, joka ansaitsi Mariuksen sukulaisen nimen. Kun senaatti sitten tämän tapauksen vuoksi kokoontui, aikansa kuuluisin roomalainen, Lutatius Catulus, nousi tekemään syytöksiä Caesaria vastaan ja sanoi nuo kuuluisat sanat: »Caesar ei enää hyökkää kaupunkiamme vastaan

maanalaisia käytäviä, vaan muurinmurtajia käyttäen.» Caesar osasi kuitenkin niin taitavasti kaunistella toimintaansa, että senaatti rauhoittui. Tästä taas hänen ihailijansa tulivat niin ylimielisiksi, että kehoittivat häntä enää olemaan kenenkään mieltä kuuntelematta, sillä kansan avulla hän saattoi voittaa kaikki ja saavuttaa ensimmäisen sijan.

Tällä välin oli pontifex maximus, pappien esimies, Metellus kuollut, ja tätä kiihkeästi haluttua virkaa hakivat molemmat ylhäisimmät miehet ja vaikutusvaltaisimmat senaattorit, Isauricus ja Catulus. Mutta antamatta tämän säilyttää itseään Caesarkin ilmoittautui ehdokkaaksi ja astui kansan eteen. Koska kiihkeästä ääntenkalastuksesta huolimatta vaalin tulos ei ollut ennakoita nähtävissä, suuresta arvovaltaasta arka Catulus lähetti tappion tuottamasta häpeästä välttyäkseen Caesarin luokse asiamiehiään taivuttamaan suurella rahasummalla tätä luopumaan ehdokkuudesta. Mutta Caesar käski ilmoittamaan hänelle, että hän vie taistelun päätökseen, vaikka hänen pitäisi lisätä velkaansa vielä moninkertaiseksi. Vaalipäivän valjettua hänen äitinsä kyynel silmissä saattoi hänet ovelle. Siinä Caesar häntä hyvästellen sanoi: »Hyvä äiti, tänään näet poikasi joko pontifex maximuksena tai henkipattona.» Kun sitten äänestys kiihkeän taistelun jälkeen suoritettiin, Caesar tuli voittajaksi. Tämä menestys oli niin suuri, että senaatti ja ylimykset alkoivat pelätä Caesarin viettelevän kansan mielivaltaisuuksiin. Tämän vuoksi Piso ja Catulus soimasivat ankarasti Ciceroa siitä, että tämä oli Catilinan salaliittojutun yhteydessä säästänyt Caesaria, vaikka olisi voinut tuottaa hänelle vahinkoa. Tuolla salaliitollaan Catilina ei tarkoittanut vain valtiomuodon muuttamista, vaan tahtoi tuhota koko Rooman vallan ja mullistaa koko valtiollisen ja taloudellisen elämän. Mutta vaikka häntä vastaan oli olemassa vain vähäisiä todistuksia, hän lähti kaupungista, ennen kuin hänen lopulliset suunnitelmansa olivat paljastuneet, ja jätti sinne vain

Lentuluksen ja Cetheguksen salaliittoa johtamaan. Oliko Caesar heitä salaisesti rohkaissut ja heitä heidän puuhissaan tukenut, on epävarmaa, mutta senaatissa hän joka tapauksessa esiintyi heidän puolestaan. Kun oli esitetty vahvoja todistuksia salaliittolaisia vastaan ja kaikki senaattorit konsuli Ciceron kehoitettua heitä rangaistuksesta äänestämään ehdottivat kuolemanrangaistusta, Caesar vihdoin vuoron saatuaan piti puheen, jossa huolellisesti kantaansa perustellen lausui: »Ansiotuneiden ja ylhäisten miesten mestauttaminen oikeuden tuomiotta, olkoon sitten valtio kuinka suuressa vaarassa tahansa, on loukkaus roomalaisten perinnäisiä tapoja ja oikeutta vastaan. Minä ehdottaisin, että heitä Catilinän kukistamiseen asti pidettäisiin vankeina Italian kaupungeissa, jotka Cicero itse saisi määrätä, sillä tällöin senaatti voisi ottaa kunkin syyllisyyden tutkittavakseen, kun rauha on jälleen maassa ja mielet ovat tyyntyneet.»

Tämä inhimilliseltä näyttänyt ja lisäksi vaikuttavasti esitetty ehdotus sai aikaan, että kaikki Caesarin jälkeen äänestäneet yhtyivät hänen mielipiteeseensä, jopa monet jo äänensä antaneistakin sen peruuttivat ja kannattivat häntä. Mutta nyt nousivat vuorollaan tällaista lempeyttä vastaan Cato ja Catulus, ja Cato vihjaili kiihkeässä hyökkäyspuheessaan Caesarinkin sekaantuneen juttuun. Ratkaisuksi sitten tuli, että salaliittolaiset oli mestattava. Kun Caesar poistui senaatista, Ciceron henkivartijoina silloin toimineet nuoret miehet ryntäsivät hänen ympärilleen miekat paljastettuina, mutta Curio suojasi häntä togallaan ja vei hänet turvaan. Cicero taas kehoitti nuorukaisia, jotka olivat odottaneet vain hänen viittaustaan, pysymään alallaan, sillä hän pelkäsi kansaa ja ehkä myös piti Caesarin murhaamista rikollisena ja laittomana tekona. Jos asia näin todella oli, niin minua ihmetyttää, miksi Cicero konsulikaudestaan laatimassaan kirjoitelmassa ei mainitse siitä mitään. Myöhemmin on Ciceroa soimattu siitä, että hän kansaa peläten jätti täl-

löin käyttämättä mitä parhaimman tilaisuuden Caesarin nujertamiseksi. Erityinen kansan suosikki Caesar todella oli. Kun hän muutamia päiviä myöhemmin saapui senaattiin kumotakseen häneen kohdistetut epäilyt ja siellä syntyneen mellakan vuoksi istunto venyi tavallista pitemmäksi, kansaa juoksi huutaen paikalle, ympäröi istuntohuoneen ja vaati äänekkäästi päästämään hänet ulos. Tämä saattoi jo Caton pahasti pelkäämään, että köyhimmät väestönainekset, jotka panivat toivonsa Caesariin ja helposti saattoivat temmata muut mukaansa, nousisivat kapinaan, ja siksi hän ehdotti senaatissa, että kansalle jaettaisiin kuukauden vilja ilmaiseksi. Tosin valtion menot täten lisääntyivät vuosittain seitsemällä ja puolella miljoonalla denaarilla, mutta tämän ajatuksen toteuttaminen oli sillä kertaa ilmeisesti omiaan rauhoittamaan mieliä. Ja vielä merkittävämpää oli, että tämä toimenpide heikensi huomattavasti Caesarin valtaa aikana, jolloin hän pyrki preetorin virkaan, mikä viimeksi mainittu seikka teki senaattorien mielet levottomiksi.

Caesarin preetorikautena senaatti kuitenkin sai nukkua rauhassa, mutta hänelle itselleen kohtalo hänen omassa kodissaan järjesti epämieluisan asian. Publius Clodius oli ylhäistä sukua, varakas mies ja loistava puhuja, mutta ei jäänyt jälkeen kenestäkään niistä, jotka olivat tulleet kuuluisiksi ilkeistä, röyhkeydestään ja riettaudestaan. Hän oli rakastunut Caesarin puolisoon Pompeiaan, ja tämä oli vastannut rakkauteen. Mutta naisten huoneisto oli valppaasti vartioitu, ja Caesarin äiti Aurelia, ankaran siveellinen vallasnainen, oli nuoren vaimon uskollinen kaitsija, niin että rakastuneitten oli vaikeaa ja vaarallista tavata toisiaan. Roomalaiset palvovat Bona Deaksi sanottua jumalatarta, samaa, jolla kreikkalaisten keskuudessa on nimenä Gynaikeia. Myös frygialaiset lukevat hänet jumalukseen ja sanovat hänen olleen kuningas Midaan äiti. Roomalaisten uskomuksien mukaan hän on metsän neito ja vainion ja metsän

jumalan Faunuksen puoliso, kreikkalaiset taas sanovat häntä yhdeksi Bakkhoksen imettäjästä ja pitävät hänen nimensä lausumista epäpyhänä. Tämän vuoksi he koristavat juhlateltat viiniköynnöksillä, ja jumalattaren patsaan juuressa on, niinkuin taru vaatii, pyhä käärme. Pyhän säädöksen mukaan Bona Dean juhlaan ei saa yksikään mies osallistua eikä edes oleskella talossa, jossa sitä vietetään. Vain naiset sitä viettävät, ja heidän palvontamenoissaan väitetään olevan paljon Orfeuksen palvojain menojen kaltaista. Juhlan ajan tultua täytyy talon isännän, olkoon hän sitten konsuli tai preetori, talon koko miesväen mukana poistua, ja emäntä ottaa talon hallintaansa sekä ryhtyy tarpeellisiin valmisteluihin. Juhlan päämenot, joihin kuuluu myös leikkejä ja runsaasti musiikkia, tapahtuvat yöllä.

Sinä vuonna oli juhlien järjestäminen Pompeian tehtävänä. Luullen, ettei kukaan häntä tuntisi, vielä parraton Clodius pukeutui harpunsoittajattareksi ja lähti näin harppu kainalossa nuoren neidon näköisenä juhliin. Sattumalta ovi oli auki, ja muudan hänen juonessaan mukana ollut palvelijatar vei hänet rohkeasti sisälle. Mutta kun tämä, juostuaan edellä ilmoittamaan asiasta Pompeialle, viipyi kovin kauan, Clodius ei uskaltanutkaan jäädä hänen määräämälleen paikalle. Avarassa rakennuksessa harhaillessaan hän koetti pujahtaa kirkkaasti valaistujen huoneiden ohi, mutta tällöin hän törmäsi erästä Aurelian palvelijatarta vastaan. Luullen edessään olevan naisen tämä kehoitti häntä mukaan leikkiin, mutta sai kieltävän vastauksen. Palvelijatar veti hänet tällöin valoon ja kysyi, kuka hän oli ja mistä talosta. Clodius vastasi odottavansa Pompeian kamarineitoa Abraa — se oli tuon palvelijattaren nimi — mutta tällöin hänen äänensä paljasti hänet. Kirkaisten Aurelian palvelijatar juoksi valaistuihin huoneisiin naisten luokse ja huusi, että hän on tavannut talossa miehen. Naiset pyrähtivät heti hajalle, Aurelia keskeytti salamenot ja verhosi pyhät välineet peittoon.

Annettuaan sitten käskyn lukita ovet hän lähti soihtujen valossa huoneesta huoneeseen etsimään Clodiusta, ja vihdoin mies löydettiin piiloutuneena hänet salaa taloon tuoneen palvelijattaren huoneeseen. Naiset, jotka heti hänet tunsivat, ajoivat hänet suoraa päätä ovesta ulos. Kotiinsa palanneet naiset kertoivat vielä samana yönä tapahtuman miehilleen, ja aamun valjettua tieto siitä levisi koko kaupunkiin. Koska Clodiuksen tällä pyhyyttä loukanneella menettelyllä katsottiin tehneen itsensä syyppääksi rangaistukseen ei vain loukattujen naisten, vaan myös kaupungin ja jumalien edessä, muudan kansantribuuni ehdotti, että häntä vastaan oli nostettava syyte pyhäinhäväistyksestä. Mahtavimmat senaattorit kävivät myös häntä ahdistamaan, hänen kaikki riettaat tekonsa vedettiin esille, syytettiinpä häntä sukurutsauksestaikin sisarensa, Luculluksen puolison, kanssa. Mutta hyökkääjiensä ahdistaman Clodiuksen kansa otti turviinsa, ja rahvaasta hänelle tulikin apu peloitettujen ja pelästyneiden tuomarien edessä. Caesar oli ottanut heti eron Pompeiasta, mutta kun hänet haastettiin oikeuteen todistamaan, hän sanoi olevansa tietämätön Clodiuksen syyksi luetusta asiasta. Todistus herätti hämmästyä, ja syyttäjä kysyi, miksi hän näin ollen oli ottanut eron vaimostaan. »Siksi», vastasi Caesar kysymykseen, »että minä en siedä vaimoani epäiltävänkään». Toiset kertojat ovat sitä mieltä, että Caesar todellakin ajatteli näin, toiset taas uskovat hänen näin puhuneen kansan mieliksi, se kun tahtoi pelastaa Clodiuksen. Syytetty vapautettiin, koska useimmat tuomarit olivat antaneet äänensä epäselvästi kirjoitettuna. Langettavalla äänellään he eivät näet tahtoneet vetää kansan vihoja päälleen eivätkä vapauttavalla häväistä hyvää mainettaan ylimysten silmissä.

Heti preetorikautensa päätyttyä Caesar sai Espanjan provinssin hallittavakseen. Mutta ollessaan juuri matkalle lähtemäisillään hän joutui ikävään asemaan, sillä hänen velkojansa kävivät hänen kimppuunsa ja esittivät hänelle äänek-

käästi vaatimuksiaan. Päästäkseen pulasta hänen ei auttanut muu kuin kääntyä Rooman rikkaimman miehen, Crassuksen, puoleen. Crassus, joka tarvitsi hänen nuorekasta tarmoaan Pompeiusta vastaan, tyydytti hänen pahimmat ja leppymättömimmät velkojansa menemällä hänen puolestaan kahdeksansadankahdenkymmenen talentin takaukseen, ja vasta sen jälkeen hän pääsi provinssiinsa. Alppien yli matkustaessaan hän joutui sivuuttamaan erään ilottoman näköisen kylän, jossa asui vain muutamia johonkin barbaariheimoon kuuluvia ihmisiä. Sen näkeminen antoi hänen seuralaisilleen aiheen leikinlaskuun, ja nauraen he tekivät kysymyksen: »Taistellaankohan kunnianhimoisesti virkapaikoista ja arvoasemista ja kadehtivatkohan mahtimiehet toisiaan täälläkin?» Mutta tähän Caesar totinen ilme kasvoillaan sanoi: »Minä kumminkin tahtoisin mieluummin olla täällä ensimmäinen kuin Roomassa toinen.» Toisen kerran, niin kerrotaan, hän Espanjassa joutohetkenään Aleksanteri Suuren historiaa lukiessaan vaipui äkkiä kauaksi aikaa mietteisiinsä ja puhkesi vihdoin itkuun. Kun hänen ystävänsä hämillään kysyivät siihen syytä, hän sanoi: »Eikö sitten ole syytä itkeä! Minun iässäni Aleksanteri hallitsi jo niin monta kansaa, enkä minä ole suorittanut vielä yhtään maineikasta tekoa.»

Heti Espanjaan saavuttuaan Caesar aloitti tarmokkaan toiminnan. Niiden kahdenkymmenen kohortin lisäksi, jotka jo olivat aseissa, tuli muutaman päivän kuluessa uutta. Näiden kanssa hän marssi galicialaisia ja lusitanialaisia vastaan, kukisti heidät ja tunkeutui Atlantin rannikolle saakka lannistaen useita heimoja, jotka aikaisemmin eivät olleet alistuneet Rooman valtaan. Sotaisia menestyksiä seurasivat onnelliset rauhantoimet. Hän lopetti kaupunkien väliset kahakat, ja mitä tärkein merkitys oli silläkin, että hän paransi velkojien ja velallisten keskinäisiä suhteita. Hän antoi näet säädöksen, että velkoja sai vuosittain periä itselleen kaksi kolmannesta velallisen tuloista, kun taas loppu

jäi tälle, ja näin jatkui, kunnes koko velka oli suoritettu. Tästä säädöksestään Caesar sai kaikkien taholta osakseen tunnustusta. Lähtiessään provinsistaan hän oli rikas mies, ja myös hänen sotilaansa olivat sotaretkillä rikastuneet. Pällikölleen, Caesarille, sotilaat olivat antaneet imperaattorin kunnianimen.

Lain mukaan triumfiin oikeutettu ei saanut ennen triumfiaan astua kaupunkiin, ja konsulin virkaa taas saatettiin hakea vain kaupungissa henkilökohtaisesti. Ollessaan palamassa Roomaan Caesar joutui näiden kahden lain ristiaallokkoon, kaupungissa kun konsulinvaalit olivat juuri ovella. Asemansa ollessa tällainen hän lähetti senaatille pyynnön, että hänelle annettaisiin oikeus hakea konsulin virkaa poissa olevana ystäviensä välityksellä. Kun Cato, joka laista kiinni pitäen oli ensin ilman muuta torjunut pyynnön, näki useiden olevan taipuvaisia siihen suostumaan, hän estääkseen päätöksen tekemisen piti niin pitkän puheen, että se kesti kokonaisen päivän. Mutta silloin Caesar päätti, että hän luopuu ennemmin triumfistaan ja sen sijaan lähtee tekemään itsensä konsuliksi. Ja tuskin hän oli kaupunkiin saapunut, kun hän sukelsi valtiolliseen elämään tavalla, joka hämäsi kaikki Catoa lukuun ottamatta. Hän näet sovitti nuo Rooman silloiset johtavat poliitikot Pompeiuksen ja Crassuksen, mutta saatuaan näistä riitapukareista hyvät toverukset hän sai myös heidän mahtinsa tuekseen, ja nyt hän näennäisesti hyvinkin hellävaroin kenenkään huomaamatta ohjailikin asioita tahtomaansa suuntaan. Kansalaissotaan ei, niinkuin useimmat ovat esittäneet, johtanut Caesarin ja Pompeiuksen välinen riita, vaan heidän ystävyytensä. Sillä ensin he yhdessä liittoutuivat taistellakseen ylimystöä vastaan, ja sitten he lähtivät raivaamaan toisiaan tieltään. Cato kyllä usein ennusti, mitä seurauksia heidän yhteistyöstään oli oleva, mutta sai palkakseen vain rettelöitsijän ja pahan ilman linnun nimen. Myöhemmin hänen kyllä tunnustettiin tuon

pelin kehityksen oikein oivaltaneen, mutta häntä moitittiin siitä, ettei hän ollut keksinyt sille tepsivää vastakeinoä.

Caesar pääsi siis Crassuksen ja Pompeiuksen ystävyyden varmistamana konsuliksi. Vaaleissa hän sai suuren äänen enemmistön ja hänen virkatoverikseen tuli Calpurnius Bibulus. Heti virkaan astuttuaan hän laati lakiehdotuksen, jollainen ehkä olisi sopinut jollekin hurjamieliselle kansantribuunille, mutta ei koskaan konsulille: hän näet kansaa mielistelläkseen ehdotti eräitten maa-alueiden jakamista. Kun ylimyspuoluealaiset senaatissa nousivat vastarintaan, Caesar sai vihdoin kauan kaipaamansa tekosyy. Äänekkäästi hän pyysi heitä itse tunnustamaan, että hänet vastoin hänen tahtoaan ajetaan kansan syliin ja että senaatin mielivalta ja taipumattomuus pakottavat hänet vetäytymään sen turviin. Tämän sanottuaan hän syöksyi forumille. Siellä hän kysyi Crassukselta ja Pompeiukselta toisen heistä ollessa hänen toisella ja toisen hänen toisella puolellaan, kannattivatko he hänen lakiaan. Kun he vastasivat myöntäen, hän pyysi heidän tukeaan, koska oli olemassa niitä, jotka miekka kädessä tulisivat sitä vastustamaan. Sen nämä lupasivat tehdä, ja Pompeius lisäsi, että jos joku tulee forumille miekka kädessä, niin hän tulee toisessa kilpi ja toisessa miekka. Tämä lausunto, jonka katsottiin soveltuvan yhtä vähän Pompeiuksen arvoon kuin hänen senaatissa nauttimaansa kunnioitukseen, loukkasi optimaatteja, ja he pitivät sitä hulluna ja poikamaisena. Mutta kansassa se herätti suurta riemua.

Saadakseen Pompeiuksesta itselleen entistä varmemman tuen Caesar antoi hänelle puolisosksi tyttärensä Julian, vaikka tämä oli kihloissa Servilius Caepion kanssa. Serviliusta hän lohdutti lupaamalla hänelle Pompeiuksen tyttären, joka tämäkään ei ollut enää vapaa, vaan Sullan pojan Faustusken morsian. Vähän myöhemmin hän itse meni naimisiin Pison tyttären Calpurnian kanssa, ja Pisosta hän teki seuraavan vuoden konsulin. Tähän Cato pani kiivain sanoin vasta-

lauseensa. Hän sanoi olevan sietämätöntä, että pääsyvaatimukseksi korkeimpaan virkaan tehdään naimakauppa ja että provinssveja, sotajoukkoja ja valtion virkoja hankitaan käytämällä vaihtoesineinä naisia. Nähdessään olevansa voimaton vastustamaan virkaveljensä lakeja Caesarin konsulitoveri Bibulus, joka samoin kuin Catokin oli usein vähällä menettää forumilla henkensä, vetäytyi asuntoonsa ja pysytteli siellä toimikautensa loppuun. Mentyään naimisiin Pompeius miehitti aseistetuilla joukoillaan forumin ja hyväksytti kansalla Caesarin ehdottamat lait. Samalla hän huolehti myös siitä, että Caesarille annettiin viideksi vuodeksi provinssina Alppien tämän- ja tuonpuoleinen Gallia ja Illyria sekä hänen komentoonsa neljä legioonaa. Cato vastusti kaikkia näitäkin järjestelyjä, mutta Caesar, joka pelkäsi hänen vaativan kansantribuuneja puuttumaan asioihin, antoi käskyn vangita hänet. Mutta kun hän näki, että Cato lähti sanaakaan sanomatta pidättäjiensä mukaan ja ettei toimenpide vain herättänyt suuttumusta ylimystössä, vaan että kansakin lähti äänettömänä ja masentuneena saattamaan vangittua, jota se hänen kuntonsa vuoksi kunnioitti, hän itse kehoitti erästä kansantribuunia salaa vapauttamaan pidätetyn. Senaattoreista vain harvat hän sai saapumaan senaattiin, muut pysyttelivät katkeroituneina sieltä poissa. Kun muudan sängen iäkäs senaattori Considius tuumi, etteivät nämä aseiden ja sotilaiden pelosta ole uskaltaneet tulla paikalle, Caesar sanoi hänelle: »Miksi sitten sinä et ole samasta syystä jäänyt kotiisi?» »Ikäni», oli vanhuksen vastaus, »on poistanut minusta kaiken pelon. Ne vähäiset hetket, jotka minulla on vielä elämästä jäljellä, eivät tarvitse varuillaanoloa.» Häpeällisin juonenpunonta Caesarin konsulikautena näyttää olleen Clodiuksen valitseminen kansantribuuniksi. Tämä mies oli häväissyt Caesarin avioelämän sekä pyhiä salamenoja, mutta hänet valittiin, koska häntä tarvittiin Ciceron kukis-

tamiseen. Eikä Caesar lähtenyt ennen provinssiinsa kuin Cicero oli syösty asemastaan ja karkotettu Italiasta.

Tällaisina esiintyvät lähteissämme Caesarin elämän tapahtumat ennen hänen saapumistaan Galliaan. Täällä hän sitten taisteluillaan ja Gallian kukistamiseen johtavilla sotaretkillään aloittaa ikäänkuin uuden kokonaan toisenlaisen elämän. Näinä vuosina hän osoitti olevansa soturi ja päällikkö, joka ei jäänyt yhtään jäljelle muista paljon ihailua herättäneistä ja suurina pidetyistä sotasankareista, olivat sitten kysymyksessä muinoin eläneet Fabiukset, Scipiot, Metellukset, tai hänen aikalaisensa tai juuri hänen edellään eläneeseen polveen kuuluneet kuten Sulla, Marius, molemmat Lucullukset ja jopa itse Pompeius, jonka monipuolinen soturinlahjakkuus tuotti taivaaseen asti kasvavia maineen kukkia. Kaikkien näiden saavutukset Caesar ylitti yhdessä tai toisessa suhteessa, kenen maastovaikeuksien voittamisessa, kenen valloitetun alueen pinta-alassa, kenen lyödyn vastustajan lukumäärässä ja hänen voimassaan, kenen kukistettujen kansojen villeydessä ja petollisuudessa, kenen lannistettuja kohtaan osoitetussa suopeudessa ja lempeydessä, kenen sotatoverien muistamisessa lahjoilla ja palkinnoilla. Eikä taisteluja kenelläkään hänen edeltäjistään ole tilillään niin paljon kuin hänellä eikä kukaan heistä ole tuottanut vastustajilleen niin suuria tappioita kuin hän. Sillä hänen käymänsä Gallian sota ei kestänyt kymmentä vuotta, mutta tänä aikana hän valloitti väkiryynnäköllä kahdeksansataa kaupunkia, lannisti kolmesataa heimoa ja taisteli kolmea miljoonaa miestä vastaan. Ja taisteluissa hän kaatoi miljoonan ja otti toisen vangiksi.

Caesar oli saavuttanut siinä määrin sotilaittensa kiintymyksen ja rakkauden, että nämä, vaikkakaan he eivät missään suhteessa olleet muiden päälliköiden sotilaita etevämpiä, vastustamattomalla innolla heittäytyivät vaaroihin hänen maineensa puolesta. Niinpä esimerkiksi Massilian meritais-

telussa Acilius hyppäsi vihollisen laivaan. Häneltä lyötiin miekalla oikea käsi irti, mutta kuitenkin hän vasemmassa kädessään pitämällään kilvellä sysäili vastustajiaan kasvoihin, kunnes oli heidät kaikki pudottanut ja vallannut laivan. Ja Dyrhakhionin taistelussa oli Gaius Scaevalta ammuttu nuolella silmä sekä lävistetty olkapää ja sääri keihäällä, ja kilvellään hän oli pysähtyttänyt satakolmekymmentä nuolta, minkä jälkeen hän huusi vihollisille ikäänkuin aikoisi antautua. Kun kaksi näistä juoksi hänen luokseen, hän löi toiselta miekalla olkapään puhki ja iski toista kasvoihin, niin että tämän täytyi paeta. Vihdoin hänen toverinsa riensivät paikalle ja pelastivat hänet. Britanniassa taas oli etujoukkojen kenturioita kerran joutunut vesiperäiseen maastoon ja vihollisia käynyt sinne heitä ahdistamaan. Tällöin Caesarin silmien edessä syöksyi muudan tavallinen sotamies taistelevien keskelle ja sitkeää ja suurta uljuutta osoittaen löi viholliset pakoon ja pelasti kenturiot. Hän itsekin lopuksi työläästi pelastui, mutta vaikealla paluumatkallaan, jolloin hänen oli väliin kahlattava ja väliin heittäydyttävä lammikkoihin uimaan, hän kadotti kilpensä. Caesar, joka seurueineen oli ihailleen seurannut hänen urotyötään, meni iloisena häntä vastaan ja lausui hänelle tunnustuksen sanoja, mutta mies oli sangen masentunut ja heittäytyen kyynleet silmissä Caesarin eteen pyysi häneltä anteeksi kilven kadottamista. Toisen kerran Scipio miehineen oli kaapannut Afrikassa erään Caesarin laivan, jossa oli kvestoriksi määrätty Granius Petronius. Kun Scipio sanoi, että miehiä käsitellään sotasaaliina, mutta että kvestorille lahjoitetaan vapaus, Petronius huomautti hänelle: »Caesarin sotilaat eivät ole tottuneet vastaanottamaan toisilta vapautta, vaan sen toisille lahjoittamaan.» Ja tämän sanottuaan hän lävisti itsensä miekalla hengiltä.

Tällaista kylmäverisyyttä ja kunnianhimoa Caesar istutti ja kasvatti armeijassaan, hän kun kitsailematta korotti ja palkitsi kunnostautuneita. Sodan tuottamia rikkauksia hän

ei omistanut itselleen eikä käyttänyt niitä ylelliseen elämään, vaan ne olivat vain hänen valvonnassaan yhteisinä urhoollisuuden palkintoina, ja hän piti tehtävänään jakaa näitä sellaisille sotilaille, jotka niitä olivat ansainneet. Mutta parhaimpana yllykkeenä sotilaille oli se, että hän itse arkailematta antautui kaikkiin vaaroihin eikä ollut yhtäkään soturiaan huonompi rasitusten kestämisessä. Tosin hänen vaarojen uhmaamistaan ei erityisemmin ihmetelty, koska hänen kunnianhimosensa tunnettiin. Mutta se tarmo, millä hän henosta ruumiinrakenteestaan huolimatta kesti rasitukset, hämmästytti kaikkia. Hän oli laiha kasvoiltaan ja hänen hiipiänsä oli valkea ja hieno, hänellä oli usein päänsärkyä ja hän oli kaatumatautinen: Cordobassa hänen kerrotaan ensi kerran saaneen tämän taudin kohtauksia. Kivulloisuutensa vuoksi hän olisi voinut säästää itseään, mutta sen sijaan hän koetti sitä soturin elämällä parantaa. Pitkiä päivämarsseja, yksinkertaista ravintoa, alituista ulkoilmassa oleskelua ja tarmokasta ponnistelua hän piti tautinsa parhaana lääkkeenä ja ruumiinsa karkaisukeinona. Tarvitsemansa unen hän nautti usein vaunussa tai kantotuolissa matkojen aikana voidakseen perille päästyään käyttää ajan tehtäviinsä. Jos hän päivän aikana matkusti linnoituksiin, kaupunkeihin tai leireihin, hänen vieressään istui tavallisesti kirjuriorja, joka kirjoitti hänen sanelunsa mukaan, ja hänen takanaan kulki vain yksi soturi miekka aseenaan. Hän matkusti tavattoman nopeasti. Niinpä hän kulki viikossa Roomasta Rhôneille ensi kerran tämän matkan suorittaessaan.

Lapsuudesta alkaen hän oli hyvä ratsastamaan, olipa hän kehittänyt itsensä niin taitavaksi, että lasketti täyttä laukkaa kädet selän takana. Espanjan propretorina ollessaan hän opetteli ratsastaessaan sanelemaan kirjettä, vieläpä samaan aikaan kahta ja Oppiuksen mukaan useampaakin. Kerromusten mukaan hän oli myös ensimmäinen, joka keksi ruveta Rooman kaupungin piirissä vaihtamaan ajatuksia ys-

täviensä kanssa kirjeellisesti, kun tärkeät asiat olivat kysymyksessä, mutta tehtävien paljous ja pääkaupungin pitkät välimatkat eivät sallineet hänen lähteä henkilökohtaiselle käynnille. Hänen vaatimattomuuttaan ravinnon suhteen kuvaa seuraava kertomus. Kerran hän oli Milanossa kestiystävänsä Valerius Leon vieraana, ja isäntä asetti hänen eteensä parsaa kaataen sen päälle ruokaöljyn sijasta voideöljyä. Caesar söi, mitä tarjottiin, yhtään nyrpistelemättä, ja sanoi sitten ystävilleen, jotka olivat näyttäneet hapanta naamaa: »Vastoin luontoanne ei teitä tietenkään voida velvoittaa syömään, mutta joka tuollaisen kömpelyyden vuoksi rupeaa osoittamaan mieltään, on itse kömpelö.» Kerran hänen ollessaan matkoilla rajuilma ajoi hänet seurueineen erään köyhän miehen majaan. Siinä oli ainoastaan yksi huone, joka hätätilassa antoi sijan vain yhdelle vieraalle. Sen nähtyään Caesar sanoi ystävilleen: »Kunniapaikka kuuluu arvokkaimmalle, suojapaikka heikoimmalle.» Sitten hän jätti Oppiuksen huoneeseen nukkumaan ja makasi itse muiden kanssa kuistilla.

Ensimmäisen taistelunsa Galliassa Caesar kävi helvetialaisia ja tiguriineja vastaan. Sytytettyään tuleen kaksitoista kaupunkiaan ja neljäsataa kyläänsä nämä tunkeutuivat Rooman Galliaan kuten muinoin kimbrit ja teutonit, joista he eivät näyttäneet jäävän jälkeen urhoollisuudessa eivätkä myöskään lukumäärässä, sillä heitä oli ainakin kolmesataa-tuhatta, mistä määrästä asekuntoisia miehiä oli satayhdeksänkymmentätuhatta. Tiguriineja ei Caesar itse voittanut, vaan hänen heitä vastaan lähettämänsä Labienus; tämä löi hajalle heidän joukkonsa Saõnen läheisyydessä. Caesarin ollessa marssimassa joukkoineen erääseen liittolaiskaupunkiin helvetialaiset hyökkäsivät marssin aikana äkkiä hänen kimpuunsa, mutta hän ehti kuitenkin pelastaa joukkonsa turvalliseen maastoon. Kun hän siellä kokosi ja järjesti joukkoon, hänelle tuotiin hevonen, mutta hän huudahti: »Tarvitseen sitä vasta voiton jälkeen takaa-ajoon, mutta nyt on jal-

kaisin käytävä vihollista vastaan.» Ja näin hän vei joukkonsa taisteluun. Pitkän, ankaran taistelun jälkeen vihollinen työnnettiin takaisin, mutta se teki mitä ankarinta vastarintaa vau-
 nujensa luona leirissä, jossa eivät vain miehet taistelleet hur-
 jasti vaan myös vaimot ja lapset, kunnes heidät oli hakattu
 maahan hengettömiksi. Näin oteltiin raivokkaasti puoli-
 yöhön asti, jolloin taistelu vasta päättyi. Tämän kauniin
 voittonsa hän sitten kruunasi vielä kauniimmalla teolla. Ne
 barbaarit, jotka olivat paeten pelastuneet tuholta ja joita oli
 enemmän kuin satatuhatta, hän palautti jälleen entisille asuin-
 sijoilleen, joissa heidän tuli ottaa maat hoitoonsa ja rakentaa
 hävitetyt kaupungit uudelleen. Tähän vaikutti myös hänen
 pelkonsa, että germaanit voisivat tunkeutua autiolle alueelle
 ja ottaa sen valtaansa.

Seuraavaan sotaansa germaaneja vastaan hän ryhtyi oi-
 keastaan pelastaakseen gallialaiset germaanivaarasta. Aikai-
 semmin hän oli Roomassa heidän kuninkaalleen Ariovistuk-
 selle hankkinut »Rooman kansan liittolaisen» nimen. Mutta
 germaanit olivat hänen hallintansa alla olevien kansojen
 kannalta sietämättömiä naapureita ja oli odotettavissa, ettei-
 vät he ajan mittaan pysyisi aloillaan, vaan sopivan tilaisuud-
 den tullen lähtisivät liikkeelle ja yrittäisivät anastaa Gallian.
 Kun Caesar näki päälliköittensä ja varsinkin niiden ylhäisten
 nuorten miesten, jotka pitivät palvelusta hänen armeijassaan
 vain hyvänä tilaisuutena iloiseen elämään ja sotasaa-
 likastamiseen, pelkäävän tätä sotaretkeä, hän kutsui jouk-
 konsa kokoon ja tiedotti, että jokaisella, jolta puuttuu mie-
 huutta ja joka on heittäytynyt velttouden valtaan ja jonka
 luonto ei siedä vaaroihin antautumista, on lupa lähteä ko-
 tiinsa, mutta että hän itse lähtee vain kymmenes legioona
 mukanaan germaaneja vastaan, jotka eivät ole kimbrejä ih-
 meellisempiä vastustajia enempää kuin hän itse on Mariusta
 huonompi päällikkö. Tällöin kymmenes legioona lähetti hän-
 nen luokseen edustajansa lausumaan hänelle kiitokset, ja nyt

muut legioonat alkoivat soimata päälliköitään. Täynnä intoa ja uljuutta ne sitten lähtivät marssille, jota jatkui useita päiviä, kunnes leirit oli pystytetty kahdensadan stadionin päähän vihollisesta. Jo pelkkä roomalaisten saapuminen säikähdytti Ariovistuksen. Hän ei ollut odottanut näiden taholta mitään vaaraa, päinvastoin hän oli luullut roomalaisten pelkäävän hänen hyökkäystään. Tämä Caesarin hämmästyttävä rohkeus oli hänestä kokonaan odottamatonta, ja samalla hänen täytyi todeta joukkojensa olevan pelon vallassa. Mutta vielä enemmän germaaneissa herätti pelokkuutta pyhien naisten ennustukset. Koskien pyörteistä ja kurimuksista ja virtojen kohinasta ennustaen he varoittivat Ariovistusta aloittamasta taistelua ennen uutta kuuta. Kuultuaan tästä ja nähtyään germaanien pysyttelevän leirissään aloillaan Caesar katsoi parhaimmaksi käydä heidän kimppuunsa nyt heidän ollessaan haluttomia taisteluun kuin lykätä sitä tuohon heidän odottamaansa sopivaan aikaan. Ja niin hän teki lakkaamatta hyökkäyksiä niitä varustettuja kukkuloita vastaan, joille he olivat sijoittuneet, ja saattoi heidät vihdoinkin sellaiseen raivoon, että he laskeutuivat alas ja antautuivat taisteluun. Saatuaan siinä loistavan voiton Caesar ajoi pakenevia takaa neljäsataa stadionia Reinille asti. Koko taistelukenttä oli kaatuneiden ja aseiden peitossa. Kaatuneita lähteeni mainitsevat olleen kahdeksankymmentätuhatta. Ariovistus itse muuttamine miehineen ehti paeta Reinin toiselle puolelle.

Näiden menestysten jälkeen Caesar vei joukkonsa talvi-leiriin sekvanien alueelle. Voidakseen paremmin seurata Rooman valtiollista elämää hän itse lähti Alppien tämänpuoleiseen Galliaan, joka myös oli hänen provinssejaan. Varsinaisesta Italiasta erottaa tämänpuoleisen Gallian Rubico-joki. Ollessaan täällä hän pyrki hankkimaan itselleen mahdollisimman paljon kannattajia. Monet pääkaupunkilaiset saapuivat sinne hänen luokseen, ja jokaisen pyynnöille hän kallisti korvansa. Kaikki, jotka lähtivät hänen luotaan, joko olivat

jo saaneet pyyntönsä täytetyiksi tai ainakin hyviä toiveita niiden täyttymisestä. Näin hän nyt kuten koko Galliassa oloaikanaan suoritti Pompeiuksen mitään huomaamatta kaksoistehtävää: niillä joukoilla, jotka hän sai valtiolta komentoonsa, hän kukisti vihollisia, ja niillä rahoilla, jotka hän sai kukistetuilta vihollisilta, hän pestasi itselleen apurit ja anasti valtiovallan.

Tällä välin oli gallialaisten mahtavin heimo belgialaiset, joiden asuinalue käsitti kolmannen osan Galliaa, jälleen luopunut roomalaisista ja koonnut aseisiin tuhansia miehiä käsittävän sotajoukon. Saatuaan tästä tiedon Caesar läksi mitä nopeimmin Galliaan näitä vastaan. Kun he paraikaa hävittivät Rooman liittolaisiksi jääneiden gallialaisten alueita, Caesar hyökkäsi heidän kimppuunsa. Suuresta lukumäärästään huolimatta he pystyivät vain heikkoon vastarintaan, ja Caesar löi heidät häpeälliseen pakoon. Taistelun jälkeen heidän kaatuneitaan oli siinä määrin lammet ja joet täynnä, että roomalaiset saattoivat ruumisröykkiöitä myöten ylittää vesipaikat. Kapinaan nousseista heimoista kaikki valtameren rannalla asuvat laskivat taistelutta aseensa, mutta belgialaisten hurjinta ja sotaisinta heimoa, nervejä, vastaan Caesarin oli lähdettävä sotaretkelle. He olivat vetäytyneet tiheisiin metsikköihin ja vieneet perheensä ja omaisuutensa syviin metsiin vihollisilta suojaan. Juuri kun Caesar yllätyksiä odottamatta oli teettämässä leiriä, he hyökkäsivät äkkiä häntä vastaan kuusikymmentätuhatta miestä käsittävänä sotavoimana ja löivät hänen ratsuväkensä pakoon. Saavutettuaan tämän menestyksen he sulkivat kahdennentoista ja seitsemännen legioonan saartorenkaseensa. Kaikki näiden kenturiot kaatuivat. Jollei Caesar olisi itse tarttunut kilpeen ja syöksynyt eturintamansa miesten välitse barbaareja vastaan ja jollei kymmenes legioona hänet vaarassa nähdessään olisi lähtenyt kukkuloiltaan alas ja törmännyt vihollisten rivejä vastaan, niin kaikki olisi ollut hukassa. Mutta nyt roomalaiset Cae-

sarin raivokkaasta rohkeudesta esimerkkiä ottaen taistelivat niin sanoakseni yli-inhimillisin voimin. Tästä huolimatta he eivät saaneet epätoivon vimmallalla taistelevia nerveja vetäytymään takaisin, vaan heidän täytyi hakata heidät maahan, yksi kerrallaan. Sillä kerrotaan, että noista kuudestakymmenestä tuhannesta jäi vain viisisataa jäljelle ja heidän neuvoskuntansa neljästäsadasta jäsenestä vain kolme.

Kun tiedonanto Caesarin voitosta saapui Roomaan, senaatti päätti, että kaupunki viettää jumalien kunniaksi viisitoista-päiväisen kiitosjuhlan, jollaista ei aikaisemmin minkään voiton johdosta ollut pantu toimeen. Kun niin monta kansaa oli samaan aikaan noussut kapinaan, vaara olikin ilmeisesti näyttänyt suurelta, ja kun Caesar oli voittaja, häntä kohtaan suopeamielinen kansa näki hänen voittonsa todellistakin loistavampana.

Järjestettyään Gallian asiat hyvälle tolalle Caesar lähti jälleen Pon tasangolle viettämään talvea ja muokkaamaan Rooman mielialoja. Kun hän oli täällä Luccan kaupungissa, hänen luokseen tuli monia hänen kannattajiaan. Ei saapunut vain niitä viran hakijoina esiintyneitä, joiden vaalirahaston hän oli lahjoittanut ja jotka sitten hänen antamillaan rahoilla viran itselleen keinoteltuaan olivat äänessä ja touhussa hänen mahtinsa paisuttamiseksi, vaan saapui myös lukuisia ylhäissukuisia miehiä ja vaikutusvaltaisia valtiomiehiä, niiden joukossa Pompeius, Crassus, Sardinian preetori Appius ja Espanjan prokonsuli Nepos: satakaksikymmentä liktoria ja enemmän kuin kaksisataa senaattoria oli siellä yhdessä koolla. Ja kun neuvottelut olivat päättyneet, oli tehty tärkeitä päätöksiä: Pompeius ja Crassus valituttavat itsensä seuraavan vuoden konsuleiksi, Caesar hallitsee provinssiaan vielä toiset viisi vuotta ja saa lisäksi määrärahan. Tämä oli järkensä säilyttäneistä ihmisistä jo mielipuoლისuutta. Ne miehet, jotka olivat saaneet Caesarilta suuria rahasummia, pyysivät nyt senaattia myöntämään hänelle rahaa, ikäänkuin hänellä

ei olisi sitä lainkaan ollut, tai oikeammin pakottivat senaatin, niin paljon kuin se vastustelikin, siunaamaan päätöksen, jonka he asiasta itse olivat tehneet. Cato ei ollut tällöin paikalla, sillä hänet oli lähetetty tarkoituksellisesti pois Kreetaan, ja Favonius, joka tahtoi olla toinen Cato, ei saavuttanut vastarinnallaan senaatissa minkäänlaista tulosta. Tämän vuoksi hän äänekkäästi vastalauseitaan lasketellen läksi sen ovesta ulos vedotakseen kansaan. Mutta hän ei senkään keskuudesta saanut yhtään kannattajaa, sillä toiset kunnioittivat Pompeiusta ja Crassusta ja toiset rakastivat Caesaria, koska olivat asettaneet häneen kaikki toimeentulotoiveensa.

Saavuttuaan takaisin joukkojensa luokse Galliaan Caesar havaitsi siellä joutuneensa vaaralliseen sotaan, kun kaksi germaanista kansaa, usipetit ja tenkterit, olivat tulleet Reinin yli Galliasta anastamaan itselleen asuinpaikkaa. Heitä vastaan käymästään taistelusta Caesar on itse teoksessaan »Gallian sota» antanut kertomuksen: Sen mukaan nämä kansat olivat lähettäneet hänen luokseen lähettiläitä, mutta aselevon vallitessa hyökänneet marssin aikana hänen kimppuunsa ja lyöneet kahdeksallasadalla ratsumiehellään pakoon hänen viisituhatta ratsumiestään, jotka eivät lainkaan aavistaneet pahaa. Tämän jälkeen he olivat lähettäneet uusia lähettiläitä Caesarin luokse häntä eksyttämään, mutta pitäen hulluutena tällaisiin vihollisiin luottamista heidän osoittauduttuaan niin petollisiksi sopimuskumppaneiksi hän pidätti lähettiläät ja vei joukkonsa barbaareja vastaan. Tanusius taas kertoo Caton senaatissa vaatineen, kun Caesarin näistä kansoista saaman voiton johdosta päätettiin viettää kiitosjuhla, että Caesar oli luovutettava vihollisille, koska Rooma muka vain täten saattoi puhdistautua jumalien edessä sopimuksen rikkomisesta ja vierittää heidän kirouksensa oikeaan syylliseen. Reinin ylittäneistä usipeteista ja tenktereistä roomalaiset hakkasivat maahan neljäkymmentätuhatta; muutamat harvat jäljelle jääneet saivat takaisin vetäytyttyään turvapaikan germaanilais-

ten sugambrien luota. Caesarin kunnianhimoisena unelmana oli jo kauan ollut marssia ensimmäisenä roomalaisena sotapäällikkönä armeija mukanaan Reinin yli, ja nyt sugambrit olivat antaneet hänelle hyvän syyn lähteä liikkeelle. Niin hän rakennutti sillan leveän joen poikki, joka varsinkin hänen valitsemallaan ylimenopaikalla oli runsasvetinen ja vuolas. Virran mukana ajelehtivat rungot ja kannot painoivat ja järkyttivät siltapaaluja, mutta Caesar esti tämän junttauttamalla uomaan suuria hirssiä, jotka ottivat vastaan ja vaimensivat virran aiheuttaman paineen. Kymmenessä päivässä silta oli valmis, mikä kaikista oli suorastaan ihme.

Hän vei joukkonsa yli, eikä kukaan uskaltanut käydä vastarintaan. Jopa sveebitkin, germaaneista mahtavimmat, olivat vetäytyneet tiheisiin metsiinsä ja kaukaisiin rotkoihinsa. Hävitettyään tulella ja miekalla vihollisten alueita ja herätettyään roomalaisille uskollisina pysyneissä heimoissa luottamusta Rooman voimaan hän palasi kahdeksantoista päivää Germaaniassa viivyttyään takaisin Galliaan.

Caesarin Britannian-retki on erikoinen urhoollisuuden näyte. Hän oli ensimmäinen, joka lännessä uskaltautui laivastoin valtamerelle ja vei sotajoukon meren yli taistelemaan. Itse Britannian saaresta oppineet olivat käyneet paljon kynäsotaa. Toiset epäilivät sen suuruutta, toiset pitivät sen nimeä ja kertomuksia siitä keksittyinä, niinkuin sitä ei olisi ollut olemassakaan. Tätä saarta Caesar nyt ryhtyi valloittamaan ja kävi näin siirtämään Rooman vallan rajoja koko tunnetun maailman ulkopuolelle. Kaksi kertaa hän purjehti vastakkaiselta Gallian rannalta Britanniaan, mutta tuloksena oli enemmän tappion tuottaminen vihollisille kuin voittosaaliin hankkiminen omille joukoille, sillä tämän saaren puutteellisissa oloissa elävällä köyhällä väestöllä ei ollut mitään, jota olisi kannattanut ottaa pakkaukseensa. Tämän vuoksi hän vihdoin lopetti sodan saavuttamatta toivomiansa tuloksia. Britannialaisten kuninkaalta

hän kuitenkin otti panttivankeja ja pakotti hänet maksamaan veroa. Sen jälkeen hän palasi takaisin. Saavuttuaan Galliaan hänelle ojennettiin Roomasta lähetettyjä kirjeitä, jotka oli aiottu toimittaa hänelle Britanniaan. Ne olivat hänen ystävänsä, ja niissä ilmoitettiin, että hänen tyttärensä, Pompeiuksen puoliso, oli kuollut lapsivuoteeseen. Suuri oli suru, joka valtasi Pompeiuksen, suuri oli myös Caesarin murhe, ja heidän keskinäinen ystävyytensä alkoi nyt kuihtua, kun sen juuri, sukulaisuus oli katkennut. Se näet oli ylläpitänyt yksimielisyyttä ja estänyt häiritsemästä sairaan valtion rauhaa. Vain muutamia päiviä äidin kuoleman jälkeen pienokainen seurasi häntä hautaan. Julian ruumiin kansa kansantribuunien vastustuksesta huolimatta saattoi Marsin kentälle, jonne se haudattiin.

Muonitusvaikeuksien vuoksi Caesarin täytyi hajoittaa suureksi paisunut armeijansa useampiin talvileireihin. Kun hän tapansa mukaan oli saapunut Pohjois-Italiaan viettämään talvea, koko Gallia alkoi jälleen kuohua. Suuret vihollisvoimat saartoivat kaikkialla roomalaisten leirit ja tehden hyökkäyksiä niiden vallituksia vastaan ne koettivat saada nämä haltuunsa. Suurin ja voimakkain Ambiorixin komennossa ollut kapinallisten joukko tuhosi Cottan ja Tituriuksen leirit päällikköineen. Quintus Ciceron legioonan leiriä saartamaan kävi taas kuusikymmentätuhatta miestä käsittävä vihollisjoukko, ja vähällä oli, etteivät he sitä valloittaneet, sillä roomalaisten hurja puolustus oli jo ylittänyt inhimilliset rajat, sen jälkeen kun kaikki puolustajat olivat haavoittuneet. Kun tieto näistä tapahtumista saapui Pohjois-Italiaan Caesarille, hän lähti heti takaisin, pani liikkeelle kaikkiaan seitsemäntuhatta miestä ja riensi vapauttamaan Ciceroa piirityksestä. Mutta piirittäjät saivat tiedon hänen tulostaan ja lähtivät häntä vastaan, sillä he uskoivat voivansa hänet helposti tuhota, hänellä kun oli niin halveksittavan pieni joukko mukanaan. Caesar kuitenkin väisteli heitä taitavasti, kunnes huo-

masi paikan, jossa pienin joukoin saattoi pitää puoliaan ylivoimaa vastaan. Varustettuaan sinne aseman itselleen hän kielsi sotilaitaan antautumasta taisteluun ja pani heidät sen sijaan vahvistamaan leirin valleja ja portteja. Näin hän tahtoi uskotella vihollisille muka pelkäävänsä heitä, jotta he olisivat tulleet ylimielisiksi. Lopuksi he osoittivatkin halveksumistaan ryntäämällä hajanaisin joukoin hänen leiriään vastaan. Mutta silloin hän hyökkäsi heidän kimppuunsa ja löi heidät pakoon tuottaen heille suuria tappioita.

Tämä Caesarin menestys tukahdutti lukuisat kapinat belgialaisten asuttamassa Galliassa. Mutta merkityksensä oli silläkin, että Caesar itse talven aikana näyttäytyi kaikkialla ja terävin silmin valvoi kuohunnan pesäpaikkoja. Sitä paitsi Italiasta oli saapunut kolme täydennyslegioonaa tuhoutuneiden tilalle. Kaksi niistä Pompeius oli lainannut Caesarille omistaan, kolmannen hän oli äskettäin koonnut tämänpuoleisesta Galliasta. Mutta paljon suuremmiksi ja vaarallisemmiksi kuin nämä mainitsemamme kapinat tulivat ne, joita Gallian sotaisimpien heimojen päälliköt olivat jo kauan suunnitelleet ja valmistelleet ja joiden alkamisen hetki nyt oli tullut. Ydinjoukkoina niissä oli lukuisa nuoriso, niitä varten oli kerätty kaikkialta aseita ja suuria rahamääriä ja ne tapahtuivat alueilla, joissa oli linnoitettuja kaupunkeja ja helposti puolustettavia paikkoja. Lisäksi oli talven aika, joet olivat jäässä, metsät lunta täynnä, kentät talven tulvien peitossa, tiet missä syvään lumeen hautautuneita, missä tulvineiden soiden ja virtojen vetten vuoksi vaikeasti nähtävissä. Tämän kaiken kapinaan nousseet laskivat edukseen ja uskoivat, että he nyt olivat turvassa Caesarin hyökkäyksiltä. Kapinaan nousseita heimoja oli useita, mutta johdossa olivat arvernit ja karnutit. Koko sodan ylimmäksi päälliköksi oli valittu Vercingetorix, jonka isän gallialaiset olivat surmanneet, koska he olivat epäilleet hänen pyrkivän yksinvaltiaaksi.

Vercingetorix oli jakanut joukkonsa eri osastoihin ja määrännyt niille eri päälliköt. Vähitellen oli hänen vallassaan koko Saõnen vedenjakajalle asti ulottuva alue, mutta hänen tarkoituksenaan oli nostattaa sotaan koko Gallia samanaikaisesti kun Caesarin vastustajat Roomassa olivat liittoutuneet häntä vastaan. Jos kapina olisi puhjennut vähän myöhemmin, kun Caesar jo oli joutunut kansalaissodan pyörteisiin, Italiaa olisi uhannut yhtä suuri vaara kuin aikoinaan kimbrien taholta. Caesar oli kuitenkin kerta kaikkiaan syntynyt sellaiseksi, että hän osasi käyttää sodassa hyväkseen kaikkia asioita, mutta ennen kaikkea aikaa. Tuskin hän oli kuullut kapinasta, kun hän oli joukkoineen samoilla teillä, joita pitkin hän oli äsken marssinut. Jo siitä, etteivät hänen pikamarsejaan talven vastukset voineet hidastuttaa, barbaarit näkivät, että hänen sotajoukkonsa oli vastustamaton ja voittamaton. Sillä missä inhimillisesti laskien tuskin yksinäinen sanansaattaja tai kirjeenkantaja pitemmässäkään ajassa olisi voinut läpäistä, siellä hän ilmestyi äkkiä koko armeijoineen, hävitti maata, tuhosi kyliä, valloitti kaupungeja ja otti armoihinsa katuvia. Mutta myös heedujen heimo nousi Rooman valtaa vastaan. Aikaisemmin nämä olivat käyttäneet itsestään nimeä »roomalaisten veljet» ja sellaisina nauttineet suurta kunnioitusta, mutta nyt he olivat liittyneet kapinallisiin. Koska he saattoivat roomalaiset suureen vaaraan, Caesar lähti heidän alueeltaan marssiin lingonien maan halki sekvanien luokse, jotka olivat Rooman lujia liittolaisia ja joiden alue on Italiasta Galliaan saavuttaessa ensimmäisenä. Mutta marssin varrella viholliset yllättivät hänet ja hänen oli heittäydyttävä heidän suunnattomia saartoparviaan vastaan. Koko joukkojensa voiman liikkeelle pannen hän vihdoin pitkän ja murhaavan taistelun jälkeen pääsi voittajaksi, vaikka taistelu alussa oli näytännyt muodostuvan hänelle peloittavan tuhoisaksi. Vielä tänäänkin arvernit näyttävät tempelissään Caesarilta saa-

liikseen saamaansa tikaria, jonka he ovat panneet sinne nähtäväksi. Caesar kävi myöhemmin sitä katsomassa ja hymyili sen nähdessään. Hänen ystävänsä tahtoivat ottaa sen mukaansa, mutta hän ei sitä sallinut, koska se hänen sanonsensa mukaan kuului jumalille.

Mutta useimmat taistelusta pelastuneet pääsivät päällikkönsä johdolla pakenemaan Alesian kaupunkiin. Kun Caesar ryhtyi piirittämään tätä kaupunkia, joka korkeiden muuriensa ja puolustajiensa suuren lukumäärän vuoksi näytti olevan valloittamaton, hän joutui vaaraan, josta mikään kuvaus ei pysty antamaan käsitystä. Sillä mitä vain uljasta miestä Galliassa oli, se riensi asein varustettuna Alesiaa kohti. Näitä saapui kolmekymmentätuhatta, ja itse kaupunkia puolusti jo sataseitsemänkymmentätuhatta miestä. Caesar joutui kahden voimakkaan rintaman väliin, kahden piiritysjoukon puristukseen, ja hänen täytyi luoda kaksi muuria, toinen kaupungista, toinen ulkoapäin painostavia vastaan, sillä hän käsitti, että jos viholliset pääsivät yhtymään, pelastusta ei voisi tulla mistään. Tämä Alesian taistelu on tullut hyvin kuuluisaksi monesta pätevästä syystä. Siinä Caesar osoitti rohkeutta ja nerokkuutta, jota kukaan päällikkö aikaisemmin ei ollut taisteluissaan osoittanut. Jos jo oli suuri ihme se, että silloin kun Caesar taisteli niin monikymmentuhattukuista Alesian avuksi rientäneitä joukkoa vastaan ja löi sen hajalle kaupungin asukkailla olematta asiasta aavistustakaan, niin suurin ihme oli se, etteivät edes kaupunkia vastassa ollutta muuria puolustaneet roomalaisetkaan tapahtumasta mitään tietäneet. He saivat kuulla heikäläisten saavuttaneen voiton vasta silloin, kun Alesian miehet ja naiset, nähdessään roomalaisten kuljettavan leiriinsä sen takamaastosta paljon kullasta ja hopeasta välkkyviä kilpiä, paljon veren tahraamia panssareita ja lisäksi gallialaisia astioita ja telttoja, puhkesivat äänekkääseen itkuun ja valitukseen. Niin oli tuo mahtava sotavoima häipynyt äkkiä

kuin uni tai haamu, ja useimmat Alesian avuksi rientäneet gallialaiset olivat taistelussa kaatuneet. Vihdoin antautuivat myös Alesian puolustajat, joiden kuten Caesarinkin oli täytyntä kestää kuvaamattomia vaikeuksia. Vercingetorix, koko kapinan suuri johtaja, puki ylleen komeimmat varusteensa ja ratsasti upeasti koristetulla ratsulla ulos kaupungin portista. Roomalaisten leirissä hän teki kierroksen korokkeen ympäri, jolla Caesar istui, astui sitten alas ratsultaan, riisui varusteensa ja laskeutui Caesarin jalkojen juureen. Siinä hän oli ääneti, kunnes hänet vietiin pois triumfia varten säilytettäväksi.

Caesar oli jo kauan suunnitellut Pompeiuksen kukistamista, niinkuin myös Pompeius oli ajatellut kukistaa Caesarin. Crassus, joka oli molempien vaarallisin kilpailija, oli menettänyt henkensä Parthian sodassa. Nyt sille, joka heistä halusi päästä ensimmäiseksi, ei jäänyt muuta tehtävää, kuin kukistaa se, joka piti hallussaan ensimmäistä sijaa. Sillä taas, joka tämän sijan pelkäsi menettävänsä, ei ollut muuta vaihtoehtoa kuin ajoissa raivata tieltä se, joka tähän asemaan pyrki. Pahat aavistukset olivat aivan äsken vallanneet Pompeiuksen. Tähän asti hän oli suhtautunut vallan huolettomasti Caesariin, hänen kun muka oli helppoa syöstä korokkeeltaan mies, jonka hän itse oli tuohon asemaan nostanut. Caesar oli alusta alkaen hautonut tällaisia suunnitelmia, ja siksi hän jätti Rooman torit kilpailijoilleen ja vetäytyi urheilijan tavoin syrjään valmentautumaan. Kaukaisessa Galliassa hän hankki sotakokemusta, koulutti joukkoja ja lisäsi urotöillä mainettaan, niin että se kohosi Pompeiuksen sotamaineen tasolle. Hän käytti nyt hyväkseen kaikkia syitä ja seikkoja, joita Pompeius itse, vallitsevat olosuhteet ja Rooman valtioelämään pesiytyneet väärinkäytökset hänelle tarjosivat. Oli menty jo niin pitkälle, että viran hakijat asettivat rahapöytänsä keskelle forumia ja mitään häpeämättä ostivat itselleen äänestäjiä ja että kansa ei tullut

vaalipaikalle vain palkanmaksajaansa äänestämään, vaan hänen puolestaan nuolin, miekoin ja lingoin taistelemaan. Vallan usein poistuttiin forumilta vasta sitten, kun sen puhujalava oli veren ja ruumiiden tahraama. Vailla peräsintä valtio heittelehti sinne tänne, niin että vakavat ihmiset ajattelivat, että jos tämä sekasorto päättyisi yksinvaltaan eikä pahempaa seuraisi, niin kohtaloa olisi hartaasti kiitettävä. Monet uskalsivatkin jo ääneensä sanoa, että vain yksinvalta pelastaa Rooman joutumasta tuhoon ja että valtion on se lääkkeekseen hyväksyttävä ja vain kysyttävä, onko olemassa niin lempeäluontoista lääkäriä, joka ei käytä sen pahempaa parannuskeinoa; ja olihan sellainen, nimittäin Pompeius. Puheissaan tämä kyllä oli olevinaan diktaattoriksi pyrkimättä, mutta hänen kaikki tekonsa viittasivat päinvastaiseen. Sen vuoksi selvänäkijä Cato kannattajineen ehdotti, että Pompeius valittaisiin konsuliksi yksin, koska hän laillisuuden kaapua kantavana yksinvaltiaana ei tulisi pyrkimään väkivalloin diktaattorin asemaan. Caton kehoituksesta päätettiin myös hänen maaherran toimikauttaan pidentää. Hänellähän oli kaksi provinssia, koko Espanja ja Afrikka, joita hän sijaistensa avulla hallitsi. Aseissa olevien legioonien ylläpitämiseksi hän nosti vuosittain valtion rahastosta tuhat talenttia.

Seuraus oli, että myös Caesar Roomaan lähettämiensä ystävien välityksellä vaati itselleen konsulin virkaa ja maaherrakautensa pidentämistä. Pompeiuksella ei ollut aluksi näihin vaatimuksiin mitään huomauttamista, mutta Marcellus ja Lentulus asettuivat niitä vastustamaan. He olivat Caesarin vihamiehiä, ja nyt he häntä loukatakseen ja nöyryyttäkseen ylittivät kaikki sopivuuden rajat. Caesar oli äskettäin auttanut tämänpuoleisessa Galliassa olevan Novum Comumin asukkaita heidän pystyttäessään kaupunkiaan uudelleen. Nyt Marcellus ja Lentulus riistivät heiltä kansalaisyhteisyydet, ja Marcellus konsulina ruoskitutti raipoilla

erästä tuon kaupungin neuvoston Roomaan käynnille tulleutta jäsentä, sanoen hänen saavan viedä tämän mennessään todistuksena siitä, ettei hän ole roomalainen, ja miehen lähtiessä hän kehoitti häntä näyttämään raipan jäljet Caesarille. Kun Caesar sai Marcelluksen konnanteoista kuulla, hän pani Galliassa hankkimansa suunnattomat rikkauudet virtana vyörymään Rooman politiikan näyttämölle. Hän vapautti kansantribuuni Curion suunnattomista veloista ja hän antoi konsuli Paullukselle tuhatviisisataa talenttia, joilla tämä sitten rakennutti forumin varrelle Fulviuksen basilikan tilalle oman nimikkobasilikansa. Kun Caesarin kannattajajoukko kasvoi, valtasi Pompeiuksen yhä suurempi pelko. Omin ja ystäviensä yhteisin voimin hän koetti saada aikaan, että Caesarin tehtävään määrättäisiin toinen mies, ja hän vaati häneltä takaisin sotilaitaan, jotka oli lähettänyt hänen käytettäväkseen. Caesar lähettikin ne paluumatkalle lahjoitettuaan sitä ennen heistä jokaiselle kaksisataa viisikymmentä denaaria. Tuotuaan legioonat Roomaan Pompeiuksen päälliköt levittivät siellä perättömiä, heidän omaa asiaansa vahingoittavia juttuja Caesarista. Pompeiuskin antautui pettävien toiveiden valtaan, kun hän kuuli heidän selittävän: Caesarin sotajoukot kaipaavat Pompeiusta; Roomassa Pompeius kateuden ja vastustajiensa salakavaluuden vuoksi muka töin tuskin säilyttää asemansa, mutta siellä on hänellä valmiina sotajoukko; kun hän vain marssii Alppien yli, joukot ovat heti hänen puolellaan, sillä ne vihaavat Caesaria kyllästyneinä hänen loputtomiin sotaretkiinsä, ja ne epäilevät häntä yksinvallan tavoittelusta. Tällaisia puheita kuultuaan Pompeius tuli pöyhkeäksi, ja koska hänen muka ei enää tarvinnut pelätä, hän laiminlöi joukkojen varustamisen. Sen sijaan hän koetti tehdä Caesaria vaarattomaksi puheillaan ja teetättämillään päätöksillä, joista tämä ei vähääkään välittänyt. Kerrotaan, että muudan Roomaan käynnille tullut Caesarin kenturio, kun hän eräänä päivänä

senaatin istuntohuoneen edessä seisossaan kuuli, että senaatti ei ollut suostunut pidentämään Caesarin valtakautta, miekkansa kahvaan lyöden sanoi: »Mutta kyllä tämä pidentää.»

Caesarin vaatimuksilta ei kuitenkaan näytä puuttuneen päteviä perusteita. Hänen ehtonsa ja kantansa näet olivat: Hän laskee aseensa, jos Pompeius tekee samoin; yhdessä hän ja Pompeius voivat sitten yksityishenkilöinä astua kansansa eteen saamaan siltä tunnustuspalkkion; jos häneltä riistettäisiin aseet ja ne painettaisiin lujasti toisen käteen, se merkitsisi, että estämällä toinen tulemasta yksinvaltiaaksi toinen tehtäisiin siksi. Curio esitti Caesarin nimessä nämä vaatimukset kansankokouksessa äänekkäitä hyväksymishuutoja saaden, heittivät jotkut hänelle kukkia ja seppeleitäkin niinkuin urheilijalle voiton jälkeen. Myös kansantribuuni Antonius toi kansan eteen Caesarin kirjeen, jossa tämä uudisti vaatimuksensa ja luki sen konsulien vastustuksesta huolimatta. Mutta senaatissa Pompeiuksen appi Scipio teki ehdotuksen, että Caesar julistettaisiin maankavaltajaksi, jollei hän määrääjassa laske aseitaan. Istunnossa konsulit asettivat nyt äänestettäväksi ensin, että Pompeiuksen on laskettava aseensa, ja toiseksi, että Caesarin on luovuttava joukoistaan, ja edellinen ehdotus sai vain muutamia ääniä, jälkimmäinen melkein kaikki. Antonius teki silloin uuden ehdotuksen, että molempien on luovuttava virastaan, ja tätä kannatettiin yksimielisesti. Mutta Scipio nousi vastarintaan, samoin konsuli Lentulus huutaen: »Rosvoa vastaan tarvitaan aseita, ei äänestysliuskoja.» Päätökseen pääsemättä senaatti hajaantui ja riidan takia senaattorit pukeutuivat surupukuun.

Pian tämän jälkeen saapui Caesarilta uusi kohtuullisilta näyttävät vaatimukset sisältävä kirje: Hän luopuu kaikista vaatimuksistaan, mutta Alppien tämänpuoleiseen Galliaan, Illyriaan ja kahteen legioonaan hän vaatii oikeutta siksi,

kunnes hän hakisi uudelleen konsulin virkaa. Tähän aikaan oli puhuja Cicero saapunut Kilikiasta Roomaan, ja hän otti tehtäväkseen riidan sovittamisen. Hän pehmittikin Pompeiuksen niin, että tämä suostui Caesarin kaikkiin muihin vaatimuksiin, mutta ei myöntämään hänelle mainittuja joukkoja. Saadakseen riidan lopetetuksi Cicero puhui nyt Caesarin ystäville, että tämän tulisi tyytyä mainittuihin provinsseihin ja kuuteentuhanteen sotilaaseen, mihin Pompeius oli ilmoittanut suostuvansa. Mutta konsuli Lentulus ei antanut perään, ajoipa hän Antoniuksen ja Curion häväisten ja pilkaten ulos senaatista. Mutta näin hän antoi Caesarille mitä tehokkaimmat perusteet, joilla tämä saattoi kiihottaa sotilaitaan. Liikuttavin sanoin Caesar kuvaili sotilailleen, kuinka hänen leiriinsä on saapunut Roomasta pakolaisina kunnianarvoisia kansan virkamiehiä vuokratilla, orjan puku yllään. Nämä olivat näet pelosta lähteneet Roomasta sillä tavoin pukeutuneina.

Caesarilla ei ollut paikalla enempää kuin kolmesataa ratsumiestä ja viisituhatta legioonasotilasta, sillä muu sotajoukko, jota hänen alipäällikkönsä jo tosin olivat noutamassa, oli vielä Alppien tuolla puolella. Mutta hän oivalsi, että hänen yrityksensä onnellinen alku ei riippunut niin paljon joukkojen lukumäärästä kuin päättävästä ja rohkeasta hyökkäyksestä sekä oikean hetken hyväksi käyttämisestä ja että yllättävä esiintyminen herättäisi vastustajassa enemmän kauhua kuin sitä vastaan marssivan armeijan suuruus. Sen vuoksi hän antoi sotatribuuneilleen ja kenturioilleen määräyksen, että Pohjois-Italian huomattavin kaupunki Ariminum on valloitettava käyttämällä vain miekkoja ja jos suinkin mahdollista verta vuodattamatta ja kaupunkilaisille häiriöitä tuottamatta. Päälliköksi tehtävää suorittamaan asetettiin Hortensius. Tämän päivän hän vietti julkisuudessa ja katseli sen aikana myös gladiaattorien harjoituksia. Vähän ennen illan pimentymistä hän meni kylvyn jälkeen ruo-

kasaliin, jossa lyhyen ateriointinsa aikana keskusteli pöytätovereittensa kanssa. Pimeän tultua hän nousi, hyvästeli ystäviään ja pyysi heitä jäämään paikalle sanoen itse palaavansa pian. Kehoitettuaan muutamia ystäviään seuraamaan häntä yksitellen, ei yhtenä joukkona, hän nousi vuokra-vaunuun ja lähti ajamaan erästä syrjätieta, josta sitten poikesi Ariminumiin johtavalle tielle. Saavuttuaan tämänpuoleisen Gallian ja varsinaisen Italian rajana olevalle Rubico-joelle hän vakavan ratkaisun ollessa lähellä ja koko uhkayrityksen valtavuuden kohotessa peloittavana hänen silmiensä eteen kahden vaiheilla pysähdytti vaununsa. Kauan hän nyt pohdiskeli, tarkasteli suunnitelmaansa ääneti puolelta ja toiselta, kävi painia päätöstensä pyörähdysten kanssa, harkitsi asiaa ystävineen, joiden joukossa oli myös Asinius Pollio, pysyen loppuun saakka epäröivänä ajatellessaan, kuinka suurten kärsimysten sarjan ihmiskunnalle tämä ylimeno aiheuttaa ja minkä arvostelun jälkimaailma on siitä antava. Vihdoin hänen rintansa kuohut ikäänkuin heittivät hänet pois murehtimasta tulevaisuutta, ja hän sanoi nuo jo ennen häntä niin monesti lausutut sanat, kun onneen luottaen heittäytyään uhkayritykseen: »Arpa saa ratkaista.» Kiireisesti hän ylitti Rubicon ja suoritti nopeasti loppumatkan. Vielä ennen päivän nousua hän oli Ariminussa ja miehitti sen. Kerrotaan, että hän ylimenon edellisenä yönä oli nähnyt kauhean unen: hän oli sekaantunut kauhistuttavasti omaan äitiinsä.

Ariminumin valtaus avasi sodan portit selälleen, ja sota ikään kuin syöksähti kauas, sekä maalle että merelle. Samalla kun Caesar ylitti provinssinsa rajat, hän ylitti myös valtion lakien säädökset. Nyt kuten muulloin peloittavien tapahtumien aikana ei vain yksityisiä miehiä ja naisia nähty harhailevan halki Italian, vaan kokonaiset kaupungit näyttivät lähteneen liikkeelle ja vyöryvän sekavana ruuhkana eteenpäin. Rooma täyttyi ympäristönsä yhdyskuntien

kodittomien ja pakolaisten virrasta, eivätkä ystävälliset sanat eivätkä ankarat käskyt voineet siellä pysyttää järjestystä. Ei paljon puuttunut, ettei koko yhteiskunta tuhonnut itseään, kun kaikkialla vallitsi kuohunta ja myllerrys, intohimot iskivät toisiaan vastaan ja väkivaltaisia yhteentörmäyksiä esiintyi. Sillä tapausta ilolla tervehtineet eivät pysyneet alallaan, vaan rohkeutta saaneina he ahdistelivat pelästyneitä ja masentuneita vastustajiaan, joita he tapasivat suuressa kaupungissa, ja jouduttivat miekoin ohjelmansa täyttymistä. Jo muutenkin pökerryksissä ollutta Pompeiusta peloitti kuka milläkin tavalla. Toinen syytti häntä siitä, että hän oli omaksi ja valtion vahingoksi tehnyt Caesarista mahtavan, toinen siitä, että hän salli Lentuluksen pilkallisesti torjua Caesarin kohtuulliset vaatimukset. Favonius kehoitti häntä nyt polkemaan jalallaan maata, Pompeius kun oli kerran senaatissa ylpeästi sanonut, ettei kenenkään tarvinnut olla huolissaan sotavarusteluista eikä niillä päätään vaivata, sillä Caesarin tullessa hän kykenee täyttämään koko Italian sotilailla, kun vain polkee jalallaan maata. Pompeius oli tosin sillä hetkellä vielä ylivoimainen Caesariin verraten, mutta kukaan ei antanut hänen toimia omien suunnitelmiensa mukaan. Kun saapui valheellisia ja peloittavia tietoja, että viholliset ovat porteilla, että Caesar on saanut kaikkialla vallan, Pompeius yleisessä hämmingissä antautuikin virran vietäväksi. Julistettuaan maan sotatilaan hän lähti Roomasta antaen käskyn, että senaatin on häntä seurattava ja ettei kukaan, jolle isänmaan vapaus oli yksinvaltiutta kalliimpi, saanut jäädä kaupunkiin.

Myös konsulit poistuivat suorittamatta edes uhreja, jotka heidän lain mukaan ennen Roomasta lähtemistään olisi tullut toimittaa. Samoin useimmat senaattorit pakenivat Roomasta siepaten mukaansa omasta omaisuudestaan sen, mikä käteen sattui. He siis menettelivät kuin varkaat anastaessaan vierasta tavaraa. Myös monet aikaisemmat Caesarin

varmat kannattajat menettivät tuossa yleisessä sekasorrossa harkintansa ja heittäytyivät pakolaisvirtaan, vaikka heillä ei olisi ollut mitään pelättävänä. Surkeaa oli nähdä itse kaupunki; se oli kuin myllertävän myrskyn heittelemä laiva, jota kauhun lyömät merimiehet eivät näytä voivan pelastaa tuhosta. Vaikka oli kurjaa jättää kotinsa, niin kuitenkin lähdettiin liikkeelle, sillä Pompeiuksen vuoksi pakolaiset pitivät pakopaikkaansa isänmaanaan, kun taas Roomaa he pitivät Caesarin sotaleirinä, jota oli kartettava. Pakenipa Caesarin luota Pompeiuksen puolelle hänen uskollisin ystävänsä Labienuskin. Hän oli ollut Caesarin alipäällikkönä Galliassa ja kaikissa taisteluissa hänen mitä uskollisin sotatoverinsa. Caesar lähetti vieläpä hänen rahansa ja tavaransa hänen jälkeensä.

Ensimmäisen hyökkäyksensä Caesar suuntasi Domitiusta vastaan, joka kolmenkymmenen kohortin päällikkönä puolusti Corfiniumia. Nähtyään asemansa kestämättömäksi tämä vaati orjalääkäriltään myrkyä ja sitä saatuaan hän joi sen tehdäkseen itsemurhan. Kun hänelle kohta kuitenkin kerrottiin, että Caesar oli ihmeellisen lempeästi kohdellut ottamiaan vankeja, hän pahoitteli menettelyään ja soimasi itseään hätiköidystä päätöksestään. Mutta lääkäri sanoi hänelle silloin rohkaisevasti, että hän antoi hänen juodakseen vain unilääkettä eikä myrkyä. Iloissaan Domitius hyppäsi vuoteeltaan, riensi Caesarin luokse ja löi kättä hänen kanssaan, mutta kohta sitten karkasi Pompeiuksen luokse. Kun tieto vankien kohtelusta saapui Roomaan, ihmiset rauhoittuivat ja useat pakolaiset palasivat takaisin.

Caesar otti Domitiuksen sotilaat samoin kuin miehittämistään kaupungeista tapaamansa Pompeiuksen aseisiin kutsumat joukot omaan komentoonsa. Näin hänen sotajoukkonsa oli jo kasvanut peloittavaksi mahdiksi, ja hän marssi Pompeiusta vastaan. Mutta tämä vältti häntä ja pakeni Brundisiumiin, josta lähetti osan joukkojaan konsulien komennossa

Dyrrhakhioniin. Vähän myöhemmin — tulen kirjoittamaan tästä asiasta seikkaperäisemmin Pompeiuksen elämäkerrassa — hän itse Caesarin lähestyessä vei jäljellä olevat joukot meren yli. Caesar olisi tahtonut mielellään ajaa häntä takaa, mutta hänellä ei ollut laivoja. Tämän vuoksi hän lähti paikalta ja marssi Roomaan. Kahdeksassatoista päivässä hän oli saanut koko Italian verta vuodattamatta valtaansa. Roomaan saavuttuaan Caesar havaitsi, että mieliala siellä oli odotettua suopeampi. Tavattuun kaupungissa useita senaattoreja hän kohteliain ja ystävällisin sanoin kehoitti heitä ottamaan yhteyden Pompeiukseen ja ilmoittamaan, että hän on valmis sopimukseen molempia puolia tyydyttävien ehdoin. Mutta kukaan ei häntä kuullut, sillä toiset olivat vihoissaan Pompeiukselle siitä, että tämä oli jättänyt heidät puolaan, ja toiset eivät luottaneet Caesariin, vaan pitivät hänen sovinnollisia puheitaan ansana. Kun kansantribuuni Metellus lakiin vedoten koetti häntä estää ottamasta rahaa valtionrahastosta, hän sanoi: »Aseet ja lait eivät puhu yhtä aikaa. Jollei sinua tekoni miellytä, niin mene tiehesi. Sota ei siedä vastalauseita, mutta kun olen laskenut aseeni ja rauha vallitsee, tule sitten pitämään puheitasi kansan puolesta. Muutoin olen jo aika paljon tinkinyt oikeuksistani lausuessani sinulle nämä sanat. Sillä sinä olet käsissäni samoin kuin kaikki vastustajanikin, jotka olen täällä tavannut.» Sanottuaan tämän Metellukselle hän meni rahaston ovelle, mutta avaimia ei löytynyt mistään. Hän tuotti silloin paikalle lukkoseppiä ja käski heitä murtamaan lukon. Kun Metellus uudelleen muutamien myötäilemänä korotti ääntään, Caesar kuohahti ja uhkasi tapattaa hänet, jollei hän lakkaa rettelöimästä. »Nuori mies», hän sanoi, »etkö ymmärrä, että minun on vaikeampaa tämä sanoa kuin tehdä.» Nämä sanat tehosivat niin, että Metellus peloissaan poistui ja Caesarille järjestettiin vastaan hangottelematta ja nopeasti kaikki, mitä hän sodankäyntiään varten tarvitsi.

Tämän jälkeen Caesar lähti Hispaniaan karkottaakseen sieltä Pompeiuksen alipäälliköt Afraniuksen ja Varron ja ottaakseen haltuunsa sikäläiset joukot ja provinssit. Sillä hän tahtoi ennen kääntymistään Pompeiusta vastaan puhdistaa selkäpuolensa kaikista vihollisista. Espanjassa hän vastustajiensa valmistamien odottamattomien väijytysten vuoksi joutui monta kertaa hengenvaaraan, ja hänen armeijansa oli sortumaisillaan nälänhätään. Mutta kaikesta huolimatta hän jatkoi takaa-ajoaan, hokutteli vastustajansa taisteluun ja saartoi heidät, kunnes lopuksi oli saanut heidän kaikki joukkonsa ja leirinsä haltuunsa lukuun ottamatta päällikköjä, jotka pakenivat Pompeiuksen luokse.

Kun Caesar oli palannut Roomaan, hänen appensa Piso kehoitti häntä lähettämään lähettiläitä Pompeiuksen luokse tarjoamaan sovintoa, mutta Caesaria mielistelläkseen Isauricus vastusti ehdotusta. Senaatti valitsi hänet tämän jälkeen diktaattoriksi, ja näin saamiensa valtuuksien nojalla hän kehoitti pakolaisia palaamaan takaisin. Hän palautti myös Sullan aikoinaan karkottamien isien pojille heille kuuluvat oikeudet ja kevensi velallisten asemaa korkokantaa alentamalla. Myös joitakin muita epäkohtia hän ehti korjata. Mutta jo yhdentoista päivän kuluttua hän luopui virastaan. Nimitettyään tämän jälkeen itsensä ja Isauricuksen konsuleiksi hän lähti sotaan johtamaan joukkojaan. Jouduttaakseen matkaa hän kiirehti kuudensadan parhaan ratsumiehensä ja neljän legioonan kanssa muista edelle ja meni Attikassa osapuilleen poseideon-kuukautta vastaavan tammikuun alussa talvipäivänseisauksen aikaan Joonian lahden yli, miehitti Orikonin ja Apollonian kaupungit ja lähetti laivat takaisin Brundisiumiin noutamaan myöhästyneitä joukkoja. Marssin vielä kestäessä nämä väsyneinä ja loputtomiin sotiin kyllästyneinä olivat sadatelleet Caesaria: »Mihin ihmeen ääriin tuo mies meitä oikein kuljettaa? Milloin hän vihdoinkin lakkaa meitä retuuttamasta? Hänhän pitää meitä kulumattomina

ja sieluttomina kapineina; rautakin tylsistyy monista iskuista, ja kilpi ja haarniskakin pannaan aikansa palveltuaan pois käytöstä; pitäisihän hänen haavojemme arvistakin nähdä, että me olemme tavallisia ihmisiä emmekä voi enempää kuin kuolevaiset kestää rasiuksia ja vaivoja; eivätpä edes jumalat voi uhmata talven pakkasia ja meren myrskyjä, mutta Caesar, niinkuin pakenisi henkensä kaupalla vihollisen edestä eikä ajaisi sitä takaa, vie meitä mukanaan läpi kaiken.» Tällaista murinaa pitäen sotilaat olivat hitain askelin marssineet Brundisiumia kohti. Mutta kun he vihdoin perille saavuttuaan havaitsivat Caesarin jo lähteneen, heti katumus alkoi heitä vaivata. He soimasivat itseään impeeraattorinsa kavaltaajiksi ja syyttelivät päälliköitään, etteivät he olleet jouduttaneet marssia. Rannan kukkuloilla istuen he sitten tähyilivät yli meren Epeirokseen odottaen laivoja, jotka noutaisivat heidät heidän rakkaan Caesarinsa luokse.

Huomatessaan Apolloniassa asemansa vaaralliseksi, koska hänellä toisen osan hänen joukoistaan viipyessä lahden takana ei ollut vielä taisteluelpoista armeijaa, Caesar huolten painamana teki epätoivoisen päätöksen: kenenkään tietämättä hän tahtoi nousta vain kahdentoista soutajan kuljetamaan veneeseen ja lähteä Brundisiumiin takaisin, vaikka vihollisen suurilukuinen laivasto hallitsi kaikkialla merta. Ja niin hän yöllä orjan vaatteisiin pukeutuneena nousi veneeseen ja heittäytyi kuin köyhä raukka kyyristyneenä torkkumaan johonkin sopukkaan. Kun Aous-virtaa pitkin liukunut vene oli aamun sarastaessa saapunut joen suulle, siihen asti puhaltanut mannertuuli, joka työntämällä maininkeja takaisinpäin oli pitänyt rantavedet tyyninä, muuttui voimakkaaksi merituuleksi. Vuolaan joen vyöryessä meren virtoja ja aallokkoa vastaan syntyi voimakkaasti kohiseva ristiaallokko, niin että perämiehelle kävi ylivoimaiseksi hallita venettään. Nähtyään, että mies aikoi kehoittaa soutajia kääntämään veneen takaisin, Caesar ilmaisi itsensä ja

sanoi peloissaan olevaa perämiestä käteen tarttuen: »Eteenpäin, ystäväni, rohkeasti ja mitään pelkäämättä, sinä kuljetat veneessäsi Caesaria ja hänen onneaan.» Tällöin merimiesten mielistä häipyi myrsky, he puristivat lujemmin airojaan ja koettivat kaikkensa ponnistaen päästä aallokon herroiksi. Mutta se oli mahdotonta, ja niin Caesarin, kun alus uhkasi täytyä vedellä ja viskautua joen suussa kumoon, täytyi raskain sydämin antaa perämiehelle kehoitus kääntyä takaisin. Kun hän oli astunut rannalle, sotilaita tuli joukoittain tyytymättöminä hänen luokseen häntä nuhtelemaan siitä, ettei hän tuntenut olevansa kyllin vahva heidän kanssaan voittamaan, vaan muka heidän paikalla olleiden urhoollisuuteen luottamatta lähti henkensä kaupalla hakemaan muita.

Pian tämän jälkeen Antonius toi Brundisiumiin jääneet joukot perille, ja tästä rohkaistuneena Caesar koetti saada Pompeiuksen ryhtymään taisteluun. Tämän leiri sijaitsi edullisella paikalla, niin että siinä olevia joukkoja voitiin riittävästi huoltaa sekä maalta että mereltä käsin. Caesar taas, jonka varastot alusta alkaen olivat olleet pienet, joutui ennen pitkää kärsimään aivan välttämättömienkin tarvikkeiden ankaraa puutetta. Hänen sotilaansa saivat tyytyä joihinkin kasvien juuriinkin, joita he kaivoivat maasta ja hienonnettuina ja maitoon kastettuina söivät. Toisinaan he tekivät siitä leipääkin, juoksivat vihollisen etuvartijoiden luokse ja heittelivät sitä kuin ammuksia näitä kohti huudellen, että niin kauan kuin maa tuottaa tällaisia juuria, he tulevat piirittämään Pompeiusta. Pompeius kielsi kuitenkin vartiosotilaitaan ottamasta käsiinsä noita leipiä ja niistä ja niiden heittelijöiden puheista mitään leirissä kertomaan, hänen sotilaansa kun ilmankin pelkäsivät Caesarin sotilaita niinkuin villejä ja raatelevia petoja.

Lakkaamatta tapahtui Pompeiuksen varustusten edustalla pieniä kahakoita, joissa Caesar jäi aina voittajaksi, mutta

eräänä päivänä kuitenkin onni kääntyi, ja hän oli joukkonsa heittäytyessä silmittömään pakoon vähällä menettää leirinsäkin. Pompeiuksen joukkojen tehtyä hyökkäyksen hänen sotilaistaan ei yksikään kestänyt paikallaan, kaivannot täyttivät kaatuneista, ja Pompeiuksen miehet kaatoivat hillittömästi pakenevia Caesarin sotilaita vielä näiden omien vallien ja varustusten luona. Caesar syöksyi pakenevia vastaan ja koetti heitä pidättää, mutta hänen ponnistuksensa olivat tuloksettomia. Kun hän koetti tarttua sotamerkkeihin, kantajat heittivät ne menemään, ja näin niitä joutui vihollisten käsiin jopa kolmekymmentäkaksi. Ja vähällä oli, ettei hän itse menettänyt henkeään. Kun hän tarttui erään suuren ja voimakkaan hänen ohitseensa juoksevan sotilaan käteen ja komensi tätä pysähtymään ja kääntymään vihollista vastaan, tämä ollen suunniltaan pelosta kohotti miekkansa, ja jollei Caesarin aseenkantaja olisi ehtinyt lyödä häneltä kättä irti, hän olisikin lävistänyt päällikkönsä. Kärskitty tappio vaivasi kovasti Caesarin mieltä. Joko varovaisuudesta tai pelkän sattuman johdosta Pompeius ei ollut käyttänyt voittoa perinpohjin hyväkseen, vaan oli kääntynyt takaisin ajettuaan pakenevat heidän leiriinsä. Nähtyään tämän Caesar sanoi ystävilleen poistuessaan heidän luotaan teltaansa: »Tänään viholliset olisivat korjanneet voiton, jos heidän joukossaan olisi ollut mies, joka osaisi voittaa.» Yö, jonka hän teltassaan synkkien ajatusten vallassa vietti, oli hänen elämänsä tuskallisin. Hän piti raskaana virheenä sitä, ettei ollut siirtänyt sotaa Makedonian ja Thessalian hedelmällisille tasangoille ja varakkaisiin kaupunkeihin, vaan pysytteli täällä, missä viholliset hallitsivat merta. Jos hän nyt täällä asein piirittikin vihollista, niin nälkä saartoi häntä, ja se oli pahempaa. Näin ajatukset vyöryivät hänen päässään, ja hänen vaarallinen ja vaikea asemansa huolestutti häntä. Vihdoin hän päätti lähteä liikkeelle ja marssia Makedoniaan Scipiota vastaan. Näin hän uskoi voivansa

vetää Pompeiuksen perässään paikkaan, jossa tämän täytyisi taistella laivastonsa tuetta, tai sitten lyödä avutta jääneen Scipion, jos Pompeius pysyisi paikoillaan.

Pompeiuksen sotilaat ja päälliköt uskoivat, että Caesar oli poistunut pitäen asiansa menetettynä, ja vaativat, että häntä oli ajettava takaa. Pompeius itse kuitenkin oli täynnä epäilyjä eikä katsonut voivansa antautua taisteluun, jossa oli niin paljon kysymyksessä. Hän oli varustanut riittävästi kaikkia tarvikkeita pitkäksi aikaa, ja hänen tarkoituksenaan oli lamauttaa ja uuvuttaa vastustajansa voimat, jotka eivät suinkaan olleet ehtymättömät. Tosin Caesarin sotilaat olivat oivallisia ja sotakokemuksensa ja urhoollisuutensa perusteella ylivoimaisia, mutta pitkät marssit, leirien rakentaminen, muurien vartioiminen ja öinen valvominen väsyttivät heidät helposti, koska he olivat jo tulleet liian vanhoiksi. Sellaisiin ponnistuksiin heillä ei ollut enää riittävästi ruumiinvoimia, ja väsähtäneinä he eivät kyenneet niin eteviin suorituksiin kuin olisivat tahtoneet. Tähän aikaan tiedettiin myös kertoa, että Caesarin leirissä oli huonon ravinnon vuoksi puhjennut kulkutauteja. Mutta enimmäkseen Pompeiuksessa herätti toivoa se, että hän tiesi Caesarilla olevan niukasti sekä raha- että muonavaroja, joten tämä näytti lyhyessä ajassa joutuvan perikadon partaalle.

Niin oli Pompeiuksella syitä kyllin, joiden vuoksi hän pidättäytyi avoimesta taistelusta. Mutta yksin Cato häntä kannatti, ja tämäkin vain siksi, että näin välttyttiin kansalaisveren vuodatuksesta. Kun Cato äskettäin oli taistelukentällä nähnyt kaatuneet viholliset, noin tuhatkunta miestä, hän oli peittänyt päänsä togaan ja itkien poistunut. Mutta kaikki toiset soimasivat Pompeiusta pelkurimaisuudesta ja yllyttivät häntä käymään vihollisen kimppuun. He sanoivat häntä »Agamemnoniksi» ja »kuninkaiden kuninkaaksi», ikäänkuin hän ei koskaan olisi tahtonut luopua vallastaan ja olisi ollut ylpeä siitä, että niin monta upseeria oli hänen

komennossaan ja tuli päivittäin hänen telttaansa kohteliaisuuskäynneille. Favonius, joka tahtoi jäljitellä Caton suora-puheisuutta, huusi aivan hulluna, että Pompeiuksen vallan-himon takia tänä vuonna ei lainkaan päästä syömään Tus-culumin viikunoita. Ja Afranius, joka äskettäin oli paen-nut Hispaniasta, osasi niinkään käyttää kieltään. Hänen huonosti johtamansa joukot olivat siellä antautuneet Caesarille, ja hänen epäiltiin ne myyneen rahasta. Nyt hän kysyi, miksi ei kukisteta tätä kauppiasta, joka muka oli ostanut häneltä provinssin. Tällaisten pilkkapuheiden ärsyttämänä Pompeius vihdoin vastahakoisesti myöntyi ja lähti seuraamaan Caesaria. Tämä oli marssinsa aikana kärke-sinyt kaikkien tarvikkeiden puutetta, koska kaikki suhtau-tuivat häneen hänen äskeisen tappionsa vuoksi yliolkaisesti eivätkä suostuneet luovuttamaan hänelle elintarvikkeita. Mutta kun hän oli valloittanut Thessaliassa olevan Gomfoin kaupungin, hänellä oli elintarvikkeita riittämiin, ja tautikin kuin ihmeeksi katosi. Sotilaat olivat näet runsaita viini-varastoja löydettyään juoneet itsensä aikamoiseen humalaan ja hilpeinä ja riehakkaina naukkailleet sitten marssia jatket-taessakin, ja kun humala saattoi heidän ruumiinsa toisenlai-seen olotilaan, tautikaan ei siihen enää pystynyt.

Kun molemmat sotajoukot olivat marssineet Farsaloksen kentälle ja siellä pystyttäneet leirinsä, Pompeius palasi jäl-leen vanhaan suunnitelmaansa, varsinkin kun ennemerkit olivat hänelle epäsuotuisia ja hän oli nähnyt rauhattomuutta tuottaneen unen. Mutta hänen seuralaisensa olivat täynnä rohkeutta ja niin varmoja voitosta, että Domitius, Spinther ja Scipio jo kiistelivät, kuka heistä perii Caesarin pontifex maximuksen arvon. Jopa monet aikoen heti sodan jälkeen hakea konsulin tai preetorin virkoja lähettivät asiamiehiiän Roomaan vuokraamaan tai takavarikoimaan heidän käyt-töönsä sopivia taloja. Kiihkeämmin odottivat taistelua sii-hen hyvin varustautuneet ritarit. He luottivat paljon lois-

taviin aseisiinsa, lihaviin hevosiinsa ja uljaaseen muotoonsa sekä myös lukumääräänsä, heitä kuin oli seitsemäntuhatta Caesarin yhtä tuhatta vastaan. Ei myöskään jalkaväen lukumäärä ollut yhtä suuri. Pompeiuksella oli näet neljäkymmentäviisituhatta miestä, Caesarilla vain kaksikymmentäkaksituhatta.

Caesar kutsui nyt miehensä kokoon ja selitti heille, että Corfinius on lähellä tulossa mukanaan kaksi legioonaa ja että Calenuksen komennossa on viisitoista kohorttia Megaran ja Ateenan seutuvilla. Hän kysyi sitten sotilailta, tahtoivatko he odottaa näitä vahvistuksia vai uskalsivatko he ilman niitä käydä taisteluun. Äänekkäästi kaikki kehoittivat häntä olemaan vitkastelematta ja kaikin keinoin huolehtimaan, että he mahdollisimman pian pääsisivät vihollisen kimppuun. Hän suoritti nyt armeijansa puolesta puhdistusuhrin, ja jo ensimmäisen uhrieläimen teurastuksen jälkeen tietäjä ilmoitti, että ratkaiseva taistelu vihollista vastaan tapahtuu kolmen päivän kuluessa. Caesarin kysyttyä, eikö teurasuhri sano mitään onnellisesta tuloksesta, tietäjä vastasi: »Tähän kysymykseen voit itse paremmin vastata. Jumalat näet ilmoittavat ylipäänsä vain, että asiassa tapahtuu täydellinen käänne. Jos pidät asemaasi hyvänä, odota vastoinkäymistä, jos huonona, onnellista tulosta.» Kun Caesar taistelun edellisenä yönä kiersi tarkastamassa etuvartijoitaan, taivaalle keskiyön aikaan ilmestyi palava soihtu, joka häikäisevästi loistaen liikkui Caesarin leirin yli Pompeiuksen leiriä kohti ja ilmeisesti putosi sinne, sillä vielä aamuvartion aikaan sieltä kuultiin kauhunomaista melua. Caesar ei kuitenkaan odottanut taistelun syttyvän tänä päivänä ja hän suoritti valmistuksia marssiakseen Skotussaan.

Teltojen tultua jo puretuiksi hänen tiedustelijansa karauttivat täyttä laukkaa hänelle ilmoittamaan, että viholliset lähtevät leiristään taisteluun. Iloistakin iloisempana hän kiitti jumalia ja järjesti legioonansa kolmeksi taistelurivis-

töksi. Keskustan päälliköksi hän asetti Domitius Calvinuksen, vasemman siiven komentajaksi Antoniuksen, ja itse hän otti komentoonsa oikean siiven, jolla hän tahtoi taistella kymmenennen legioonan riveissä. Tätä siipeä vastaan hän huomasi vihollisten ratsumiesten järjestäytyvän. Kun hän näki heidän loistavat varusteensa ja suuren joukkonsa, hän huolestuneena veti takana olevasta varaväestään vihollisten huomaamatta kuusi kohorttia vahvistukseksi ja sijoitti ne oikean siipensä taakse. Nämä saivat käskyn, kuinka niiden oli meneteltävä vihollisten ratsumiesten hyökätessä. Vastustajan puolella Pompeius itse johti oikeaa siipeä, Domitius vasempaa ja Pompeiuksen lanko Scipio keskustaa. Tehdäkseen vasemman siipensä iskuvoimaiseksi Pompeius sijoitti siihen kaikki ratsumiehensä. Näiden tehtävänä oli saartaa Caesarin komentama oikea siipi ja antaa sille tuhoisa isku. Sillä olivatpa sen legioonarivistöt porrastetut kuinka syvään tahansa, ne eivät voisi pitää puoliaan, vaan murskautuisivat ja hajoaisivat sen tien, kun vastustajan niin suuri-lukuinen ratsuväki törmäisi niitä vastaan. Kun kummallakin puolella hyökkäyksen merkki juuri piti puhallettaman, Pompeius antoi jalkamiehilleen käskyn, että heidän tuli keihäät tanassa järjestyksensä säilyttäen odottaa paikoillaan vihollisten hyökkäystä, kunnes nämä olivat ehtineet keihäänheiton päähän. Caesar sanoi myöhemmin Pompeiuksen siinä tehneen pahan taktillisen virheen: hänhän ei näyttänyt huomanneen, että jos ensi yhteentörmäys tehdään juosten täyttä vauhtia, aseitten iskut ovat rajumpia ja niitten antajat hurjempia. Aikoessaan juuri komentaa jalkaväkensä likkeelle taistelun aloittaakseen Caesar huomasi, että eräs hänen eturintamansa uskollisimpia ja taitavimpia kenturioita rohkaisi sotilaitaan ja yllytti heitä hurjasti taistelemaan. Tällöin hän miestä nimeltä mainiten sanoi hänelle: »Caius Cassius, mitä saatamme toivoa ja miten on urhoollisuutemme laita?» Cassius kohotti hänelle kättään ja huusi voimakkaalla äänellä:

»Voitamme, rakas päällikköni, ja loistavasti. Tänään sinä minua kiität, jäänenpä sitten henkiin tai saan surmani.» Nämä sanat lausuttuaan hän syöksyi ensimmäisenä vihollista vastaan ja veti joukkonsa, satakaksikymmentä miestä, mukanaan. Miekka kädessä hän tunkeutui ensimmäisen rivin läpi ja rajusti iskien sekä verta vuodattaen hän ponnisteli eteenpäin, kunnes vihollisen keihäs lensi hänen suuhunsa, niin että sen kärki tuli niskasta ulos.

Kun jalkaväki keskustassa ja jo sivuillakin kävi rajua taistelua, Pompeiuksen ratsumiehet lähtivät ylväinä liikkeelle saartamaan Caesarin siipeä. Mutta ennen kuin he olivat päässeet antamaan iskuaan, Caesarin takana olleet kohortit olivat juosten muodostaneet rintaman heitä vastaan. Ne eivät kuitenkaan tällä kertaa lennätelleet keihäitään vain vihollisten kilpiä vastaan eivätkä lävistelleet heidän reisiänsä ja pohkeitaan, vaan tähtäsivät heitä silmiin ja haavoittivat heitä kasvoihin. Tällaisen käskyn oli antanut heille Caesar, joka tunsu vastustajansa: hän tiesi, että he sotaan ja haavoihin tottumattomina, nuorina, kokemattomina ja kauneudesta ylpeinä enimmäkseen kammosivat tällaisia iskuja eivätkä voisi vaaran heitä näin uhatessa ja kauneutensa menettämistä peläten pysyä paikoillaan. Ja Caesar oli oikeassa. Ratsumiehiä hirvittivät suhahtelevat keihäät, eivätkä he voineet katsoa, kun rauta lensi kohti heidän kasvojaan, vaan he käänsivät päänsä ja pitivät kättään silmiensä suojana. Mutta sen johdosta he lopuksi saattoivat rivinsä niin pahaan epäjärjestykseen, että heidän oli lähdettävä pakoon, ja näin he turmelivat kokonaan asiansa. Sillä Caesarin voittoa kohortit saartoivat nyt vuorostaan Pompeiuksen jalkaväen, hyökkäsivät sen selkään ja aloittivat todellisen teurastuksen. Kun Pompeius siiveltään näki ratsumiestensä hajaantuneen pakoon, hän järkyttyi niin, että unohti kokonaan olevansa Pompeius Suuri. Kuin jumalan käden huumauksiin lyömänä hän meni teltaansa, jossa istui odottaen, mitä oli

tuleva. Vasta silloin, kun pako oli tullut yleiseksi ja viholliset ylittivät hänen leirinsä vallit sekä kävivät sen vartiomiestön kimppuun, hän heräsi raskaista mietteistään. Sanottuaan vain: »siis jo leiriin asti» hän heitti päältään komean sotapäällikönviittansa, puki ylleen pakomatkalta sopivan puvun ja poistui omille teilleen. Hänen myöhemmistä kohtalonvaiheistaan, miten hän uskoutui egyptiläisten valtaan ja miten nämä hänet murhasivat, kerromme hänen elämäkerrassaan.

Kun Caesar Pompeiuksen leiriin saavuttuaan näki kaatuneet viholliset ja murhaamisen yhä vielä jatkuvan, hän sanoi nyhkyttäen: »Tätä he ovat tahtoneet, tähän he ovat minut pakottaneet, tällainen olisi ollut minun, Caius Caesarin, niin monen sodan loistavan voittajan, tuomio, jos olisin sotajoukoistani luopunut.» Asinius Pollio mainitsee Caesarin tällä hetkellä sanoneen nuo sanat latinaksi, mutta merkinneen ne sitten muistiin kreikaksi. Hänen kertomuksensa mukaan muutoin suurin osa kaatuneista, joiden ruumiit korjattiin valloitetusta leiristä, oli orjia, ja Pompeiuksen legioonasotilaita oli niistä vain kuusituhatta. Suurimman osan sotavangeista Caesar sijoitti omiin legiooniinsa, monelle ylimykselle, heidän joukossaan myös Brutukselle, myöhemmälle murhaajalleen, hän lahjoitti hengen ja vapauden. Brutus oli kadonnut, mistä Caesar oli kovin levoton, mutta kun hän henkensä säilyttäneenä saapui Caesarin luokse, tämän ilolla ei ollut rajoja.

Ennen Caesarin voittoa oli havaittu monta ennemerkkiä, joista merkittävin oli tapahtunut Trallesissa. Siellä olevassa voiton jumalattaren temppelissä oli Caesarin kuvapatsas. Sen jalustan ympärillä oleva ja luonnostaan kova maa oli kivillä päällystetty, mutta tästä huolimatta siitä kohosi ilmoille palmu. Pataviumissa taas kuuluisa tietäjä, niinikään pataviumilaisen historioitsija Liviuksen ystävä Caius Cornelius, istui taistelupäivänä tarkastelemassa lintujen lentoa. Ensimmä-

mäisen havainnon tehtyään hän totesi taistelun hetken ja sanoi, kuten Livius kertoo, läsnäoleville: »Nyt lähestyy ratkaisu, miehet käyvät toisiaan vastaan.» Ryhdyttyään jälleen tarkastustaan jatkamaan hän näki merkkejä, ja tällöin hän jumalallisen hurmion vallassa hyppäsi pystyyn ja huudahti: »Caesar, sinä voitat.» Läsnäolijain ollessa hämmästyksestä sanattomina Cornelius otti seppeleen päästään ja sanoi vannoen, ettei hän pistä sitä uudelleen päähän, ennen kuin tosiasiat olivat todistaneet hänen taitonsa päteväksi. Livius vakuuttaa, että asia pitää ehdottomasti paikkansa.

Kiitokseksi voitostaan Caesar lahjoitti Thessalian kansalle vapauden. Saavuttuaan sitten Pompeiusta takaa-ajaes- saan Vähän Asian rannikolle hän osoittaakseen huomaavaisuutta tarujen tutkijaa Theopompostosta kohtaan lahjoitti myös Knidoksen kaupungin asukkaille vapauden. Lisäksi hän alensi kaikkien Vähän Asian asukkaiden veroja kolmanneksella. Aleksandriaan hän saapui vasta Pompeiuksen murhan jälkeen. Kun Theodotos toi hänen eteensä murhatun pään, hän kääntyi kauhistuneena pois. Vainajan sinettisormuksen hän otti, ja sitä katsellessaan hän vuodatti kyyneliä. Kaikki Pompeiuksen ystävät ja sukulaiset, jotka Egyptissä harhaillessaan olivat joutuneet maan kuninkaan vangeiksi, hän otti turviinsa ja osoitti heille hyvyyttään. Roomaan hän kirjoitti ystävilleen, että silloin hänen voittonsa tuottaa hänelle suurinta iloa, kun hän voi lahjoittaa häntä vastaan asetta kantaneille heidän henkensä. Aleksandriassa Caesar kietoutui vaaralliseen ja kiitosta ansaitsemattomaan sotaan. Monien historioitsijoiden mielestä tähän tarpeettomaan sotaan oli syynä hänen rakkautensa Kleopatraan. Toiset taas sanovat, että siihen olivat syyllisiä kuninkaan hovimiehet, ennen muita erittäin vaikutusvaltainen eunukki Potheinos. Tämä mies oli karkottanut maasta Kleopatran ja äskettäin murhauttanut Pompeiuksen, ja nyt hän työskenteli salaa Caesaria vastaan. Saatuaan asiasta tietää Caesar tästä alkaen, niin kerrotaan,

henkeään varoen valvoi yönsä juomingeissa. Jopa suuressakin seurassa Potheinos oli sietämättömän julkea sanoissaan ja teoissaan Caesarin asemaa ja arvovaltaa heikentääkseen. Tämän sotilaita, joille aina jaeltiin pilaantunutta ja vanhaa viljaa, hän kehoitti olemaan mukisematta ja iloitsemaan, että saavat elää toisten kustannuksella. Kuninkaan pöydän hän katatti puu- ja saviastioin, koska muka kulta- ja hopea-astiat olivat velan pantteina Caesarilla. Silloisen kuninkaan isä oli näet Caesarille velkaa seitsemäntoista ja puoli miljoonaa drakhmaa. Joukkojensa ylläpitoa varten Caesar vaati nyt summasta kymmenenmiljoonaa takaisin; hän oli jo aikaisemmin antanut siitä seitsemän ja puoli miljoonaa anteeksi lahjana kuninkaan lapsille. Potheinos ehdotti hänelle, että hänen nyt toki tulisi lähteä Egyptistä suorittamaan suuria tehtäviään ja sitten palata Egyptiin, jolloin velka hänelle kyllä kiitosten kera maksetaan. Caesar sanoi hänelle lyhyesti, että hän kaikkein vähiten kaipaa egyptiläisten neuvoja. Sen jälkeen hän noudatti Kleopatran salaa Aleksandriaan.

Otettuaan hoviväestään vain sisilialaisen Apollodoroksen mukaansa Kleopatra astui pieneen veneeseen ja laski sillä yön pimeydessä kuninkaan palatsin läheisyyteen. Koska näytti mahdolliselta, että hän kenenkään huomaamatta olisi päässyt sisälle, turvauduttiin seuraavaan juoneen: Kleopatra asettui pitkin pituuttaan patjasäkkiin, Apollodoros kietaisi hihnan sen ympäri ja kantoi hänet siten ovesta Caesarin eteen. Tällä hauskalla tempulla oli sellainen teho, että Caesarin sanotaan heti rakastuneen Kleopatraan, ja sitten tämän veitikkamainen olemus, valloittava puhetapa ja viehkeä sulo tulivat hänen rakkautensa lujiksi pauloiksi. Caesar sovitti nyt Kleopatran ja hänen veljensä välit ja asetti hänet tämän rinnalle hallitsijaksi. Sovinnon vahvistamiseksi valmistettiin pidot, mutta sitä ennen Caesarin aina varuillaan oleva parturi oli tehnyt tärkeän havainnon. Epäluuloisempaa ihmistä kuin tuo parturi ei ollut toista tässä maailmassa. Mitään hän

ei jättänyt nuuskimatta, kaikkialla hän oli silmänä ja korvana, joka paikassa sormineen. Hän oli saanut selville, että kuninkaan sotapäällikkö Akhillas ja eunukki Potheinos olivat punoneet salajuonen Caesaria vastaan. Päästyään asiasta perille Caesar sijoitti vartijoita juhlasalin ympärille ja surmautti Potheinoksen. Silloin Akhillas, joka oli päässyt pakemaan esikuntaansa, aloitti häntä vastaan kiivaan ja hänelle vaaralliseksi koituneen sodan, hänen kun laajassa kaupungissa oli vähäisin voimin taisteltava suurilukuista vihollista vastaan. Jo alussa hän joutui suuriin vaikeuksiin sen tähden, että viholliset estivät häneltä veden saannin sulkemalla vesijohdot. Kun hänen laivastonsa sen jälkeen saarrettiin, hän vältti vaaran vain turvautumalla tuleen. Päästyään vauhtiinsa tuli levisi sitten laivaveistämöstä kaupunkiin ja tuhosi siellä olleen suuren kirjaston. Kun hän vihdoin Faroksen majakan luona antautui taisteluun, hänen täytyi joukkojaan auttamaan päästäkseen hypätä padolta pieneen veneeseen; mutta kun egyptiläiset kaikilta tahoilta kävivät häntä ahdistamaan, hänen oli hypättävä mereen, ja töin tuskin hän uiden pelastui. Lähtemme mainitsevat, että hänellä oli tällöin toisessa kädessään nippu papereita, joita hän ei tahtonut menettää; vihollisten keihäät pakottivat hänet tuon tuostakin sukeltamaan, mutta kaikesta huolimatta hän piti toisella kädellään papereita veden yläpuolella ja toisella ui; hänen veneensä viholliset olivat heti lävistäneet upoksiin. Lopuksi kuningaskin siirtyi hänen vihollistensa puolelle. Caesar kääntyi häntä vastaan ja voitti hänet. Taistelussa kaatui paljon egyptiläisiä, ja kuningaskin katosi sen jälkeen jäljettömiin. Sitten Caesar lähti Egyptistä ja marssi Syyriaan. Kleopatra, jonka hän oli asettanut Egyptin hallitsijaksi, lahjoitti kohta hänelle pojan, jota egyptiläiset sanoivat Kaisarioniksi.

Syyriasta Caesar marssi edelleen Vähään-Aasiaan, jossa hän sai kuulla, että Mithridateen poika Farnakes oli lyönyt Pontoksessa Domitiuksen ja että tämä oli vähäisine jäännös-

joukkoineen paennut sieltä. Tieto ilmoitti vielä, että Farnakes voittoa häikäilemättä hyväkseen käyttäen oli anastanut Bithynian ja Kappadokian, että hän oli paraikaa marssimassa niin sanottuun Vähään Armeniaan ja että hän yllytti kaikkia kuninkaita ja vasalliruhtinaita nousemaan Roomaa vastaan. Mukanaan kolme legioonaa Caesar marssi heti häntä vastaan, voitti hänet verisessä taistelussa Zelan kaupungin luona, karkotti hänet valtakunnastaan Pontoksesta ja hajoitti täydellisesti hänen joukkonsa. Tämän sotaretkensä vaiheiden nopeuden ja rajuuden hän ilmoitti Roomaan ystävälleen Amantiukselle kolmella sanalla: »Tulin, näin, voitin.» Latinaassa näillä sanoilla on sama pääte, joten ilmaisun lyhyys tulee vielä iskevämmäksi.

Sitten Caesar läksi Italiaan ja saapui Roomaan sen vuoden lopussa, jonka ajaksi hänet oli valittu toisen kerran diktaattoriksi. Tähän mennessä tätä virkaa ei ollut kukaan vielä hoitanut vuoden pituista aikaa. Seuraavaksi vuodeksi hänet valittiin jälleen konsuliksi. Hän aiheutti nyt maineelleen suurta häitää sillä, että hän rankaisi aivan liian lievästi sotilaita, jotka ryhdyttyään kapinaan olivat tappaneet kaksi entistä preetoria, Cosconiuksen ja Galban. Pitämässään puhuttelussa hän vain nimitti heitä siviilimiehiksi eikä sotilaisiksi, ja sitten hän lahjoitti heille jokaiselle tuhat denaaria ja määräsi heille jaettavaksi suuren maa-alueen Italiasta. Hänen mainettaan vahingoitti myös Dolabellan irstaus, Amantiuksen ahneus ja Corfiniuksen ja Antoniuksen juopottelu. Corfinius ryhtyi muuten rakennuttamaan uudelleen kierolla tavalla itselleen anastamaansa Pompeiuksen taloa, ikäänkuin se ei olisi ollut hänelle kyllin hyvä. Näiden miesten harhatekojen vuoksi roomalaiset katselivat karsain silmin Caesaria. Tämä oli kyllä selvillä näistä epäkohdista ja kärsi niistä, mutta valtiollisten suunnitelmiensa vuoksi hänen oli pakko pitää palveluksessaan tuollaisiakin apureita.

Farsaloksen taistelun jälkeen Cato ja Scipio olivat paen-

neet Afrikkaan ja kuningas Juban tukemina koonneet sinne huomattavasti joukkoja. Caesar päätti aloittaa sodan heitä vastaan ja lähti talvipäivänseisauksen aikaan Sisiliaan. Hänen päällikkönsä uskoivat saavansa oleskella siellä pitkän aikaa, mutta karkottaakseen heidän päästään kaikki tyhjat toiveet Caesar pystytti leirinsä aivan meren partaalle. Ja kun suotuista tuuli alkoi puhaltaa, hän läksi merelle mukanaan kolmetuhatta legioonasotilasta ja muutamia ratsumiehiä. Laskettuaan nämä vihollisen tietämättä maihin hän jäljelle jääneistä päävoimista huolehtiakseen kääntyi itse takaisin Sisiliaan, mutta tapasikin niitä kuljettavat laivat jo meren ulapalla. Myös nämä joukot kaikki hän kuljetti leiriinsä. Täällä hän sai kuulla vihollisten asettaneen luottamuksensa erääseen muinaiseen oraakkeliennustukseen, jonka mukaan Scipiot muka tulivat Afrikassa aina saavuttamaan voiton. Tätä ennustusta Caesar ryhtyi käyttämään hyväkseen, mutta on vaikea sanoa, tekikö hän sen ennustukseen uskoen vai yksinomaan piloillaan saadakseen vastustajiensa päällikön Scipion naurun alaiseksi. Hänen sotajoukoissaan palveli muudan köyhälistöön kuuluva maailman murjoma mies nimeltään Scipio Sallutio, joka polveutui Scipio Africanusten suvusta. Tämän hän asetti päällikkönä johtamaan joukkojaan, kun oli torjuttava vihollisten hyökkäyksiä tai hän itse halusi taistelua. Yhteenottoja tapahtuikin useasti tarvikkeiden hankinnan vuoksi: hänen sotilailtaan ei näet ollut riittävästi muonaa eikä hänen juhdillaan rehua. Lopuksi hänen hevosiaan oli ruokittava merilevillä, joista suolavesi oli huuhdottu pois ja joiden sekaan oli vähän sekoitettu kuin mausteeksi heiniä. Numidialaiset kävivät näet joka kerran hänen muonanhankkijoittensa kimppuun ja esiintyivät isäntinä tasangolla.

Eräänä päivänä Caesarin sotilaat vapaina ollessaan katselivat muodatta afrikkalaista, joka esitti heille tanssia ja ihailtavan taidokasta huilunsoittoa. Hevosensa he olivat

jättäneet kuormastopoikien haltuun, ja istuivat tanssijan ympärillä hänen taitteestaan nauttien. Tällöin viholliset karruttivat äkkiä esiin, hakkasivat heistä osan maahan ja koettivat tunkeutua roomalaisten leiriin niiden mukana, jotka suinpäin pakenivat sinne. Jollei nyt Caesar mukanaan Asinius Pollio olisi rientänyt paikalle avuksi, sota olisi sillä hetkellä saanut ratkaisunsa. Myös toisen kerran viholliset ankaran yhteenoton jälkeen pääsivät voitolle. Kerrotaan, että Caesar tarttui erästä pakenevaa kotkankantajaa niskasta kiinni ja kääntäen tämän päätä sanoi: »Tuolla on vihollinen!»

Nämä menestykset rohkaisivat Scipiota aloittamaan taistelun. Annettuaan Afraniukselle ja Juballe käskyn, että heidän kummankin tuli jäädä omaan vähän matkan päässä toisistaan olevaan leiriinsä hän alkoi Thapsuksen kaupungin luona rakennuttaa erään järven yläpuolelle leiriä, jonka oli määrä soveltua kaikille joukoille sekä hyökkäyksen lähtökohdaksi että turvapaikaksi. Scipio oli vielä rakennuttamispuhissa, kun Caesar tunkeutui salamannopeasti metsäisen maaston läpi, joka teki mahdolliseksi odottamattoman hyökkäyksen, ja ryntäsi hänen joukkojaan vastaan sekä sivuilta että suoraan edestä. Lyötyään ne pakoon hän kohtalon tarjoamaa suopeaa tilaisuutta hyväkseen käyttäen valloitti samaan vauhtiin Afraniuksen leirin ja vielä numidialaisten leirin, josta Juba oli ehtinyt paeta. Näin hän muutamassa tunnissa oli valloittanut kolme leiriä ja tuhonnut viisikymmentätuhatta vastustajaansa menettäen itse tuskin viittäkymmentä miestä. Toisten historioitsijoiden mukaan taistelu tapahtui äsken kerrotulla tavalla, mutta siitä on olemassa toinenkin kertomus. Sen mukaan Caesar itse ei ottanut siihen osaa, sillä hän sai häntä vaivanneen taudin kohtauksen ryhmittäessään ja järjestäessään joukkojaan. Hän oli jo ennakolta tuntenut saavansa kohtauksen, ja tämän vuoksi hän ennen tajuntansa täydellistä menettämistä

ensimmäisiä kouristuksen oireita tuntiessaan kannatti itsensä erääseen lähellä olleeseen torniin, jossa vietti hiljaisuudessa taistelun ajan.

Taistelusta oli paeten pelastunut useita entisiä konsuleja ja preetoreja. Toiset heistä tappoivat itsensä kiinni otettaessa, toiset Caesar mestautti, kun hän oli saanut heidät vangiksi. Mutta Caton, joka oli Utican päällikkönä eikä siitä syystä ollut ottanut taisteluun osaa, hän hartaasti halusi saada elävänä valtaansa. Siinä toivossa hän lähti Uticaan, mutta sai kohta kuulla, että Cato oli tehnyt itsemurhan. Saatuaan tämän sanoman hän tuli äreäksi, mutta on tietämätöntä, minkä tähden, lyhyesti hän vain oli sanonut: »Tätä kuolemaa, Cato, minä en olisi sinulle suonut, niinkuin et sinäkään suonut minun lahjoittaa sinulle henkeäsi.» Mutta se, että hän Catoa vastaan kirjoitti kirjan vielä tämän kuoleman jälkeen, ei näytä olleen sovinnollisen mielialan eikä kauniin menettelyn merkki. Kuinka hän olisi voinut armahtaa häntä elävänä, kun hän häneen kuolleenakin vuodatti sellaisen vihan paljouden. Mutta siitä, että hän oli sovinnollinen Ciceroa ja Brutusta ja lukemattomia muita häntä vastaan taistelleita kohtaan, saatettaneen päätellä, että tuota kirjaa ei laatinut viha, vaan poliittisen puolustuksen tarve. Cicero oli näet kirjoittanut Catoa ylistävän »Cato»-nimisen kirjan, ja koska sen tekijänä oli aikakauden loistavin tyyllitaituri ja sen kuvattavana arvokas persoonallisuus, se sai paljon innokkaita lukijoita. Tämä loukkasi Caesaria, sillä hän katsoi, että hänen takiaan kuolleen miehen välityksellä kirjassa luettiin tuomiota hänelle. Hän kirjoitti nyt vastakirjoituksen, johon kokosi useita syytöksiä Catoa vastaan ja jolle antoi nimen »Anticato». Sekä Ciceron että Caesarin kirja sai tekijöittensä persoonallisuuden vuoksi laajan levikin.

Palattuaan Afrikasta Roomaan Caesar koetti tehdä kansalle selväksi menestystensä koko suuruuden. Valloittamansa

alueen hän ilmoitti olevan niin suuren, että sieltä saatiin Rooman kulutukseen vuosittain kaksisataatuhatta attikalaista vakkaa viljaa ja kolme miljoonaa naulaa öljyä. Sitteen hän vietti kolmen maan, Egyptin, Pontoksen ja Afrikan, lannistamisen johdosta kolme triumfia. Kolmas triumfi ei tarkoittanut Scipiosta saatua voittoa, vaan kuningas Jubaa, ja triumfisaatossa kulki myös tämän poika Juba, joka oli tällöin vielä aivan nuori. Vangiksi joutuminen koi-tui onneksi hänen elämälleen. Se pelasti hänet numidialais-ten barbaarisesta paimentolaiselämästä ja teki hänestä erään oppineimpia kreikankielisiä historioitsijoita. Triumfin jäl-keen Caesar antoi sotilailleen suuria palkintoja ja ilahdutti kansaa näytelmillä ja juhlapidoilla, joissa Rooman koko väestö söi kahdessakymmenessä tuhannessa pöydässä. Jo ai-kaa sitten kuolleen tyttärensä Julian kunniaksi hän pani toimeen gladiaattorinäytäntöjä ja meritaisteluesityksen. Näy-täntöjen jälkeen tapahtui väenlasku. Se osoitti, että mies-puolisten kansalaisten lukumäärä oli alentunut kolmesta-sadastakahdestakymmenestä tuhannesta sataanviiteenkymme-neentuhanteen. Tällaisen onnettomuuden kansalaissota oli aiheuttanut ja niin paljon se oli vähentänyt Rooman väes-tön lukumäärää ottamatta lainkaan huomioon, mitä hävi-tystä muu Italia sekä provinssit olivat kärsineet.

Kun kaikki juhlat ja järjestelyt olivat päättyneet, Caesar valittiin neljännen kerran konsuliksi. Sen jälkeen hän lähti Espanjaan Pompeiuksen poikia vastaan. Nämä olivat vielä aivan nuoria, mutta rohkeutensa oikeudella he olivat otta-neet itselleen vallan ja koonneet niin hämmästyttävän voi-makkaan sotajoukon, että Caesar joutui sitä vastaan taist-ellensa erittäin vaikeaan asemaan. Suuri ratkaiseva taist-elu tapahtui Mundan kaupungin luona. Nähdessään rivis-töjensä väistyvän ja taistelevan ponnettomasti Caesar ka-rautti ratsullaan pitkin legioonina ja kohortteja huutaen mie-hilleen, että eikö heitä hävetä antautua sellaisten penikoit-

ten käsiin. Vihdoin hän suurta sitkeyttä ja suurta uljuutta osoittaen löi vastustajansa pakoon. Taistelussa nämä menettivät enemmän kuin kolmekymmentätuhatta miestä, Caesar vain tuhat, mutta nämä olivat hänen parhaita sotilaitaan. Poistuessaan taistelun jälkeen kentältä Caesar sanoi ystävilleen usein taistelleensa voiton puolesta, mutta tällöin ensi kerran henkensä puolesta. Tämän voiton hän saavutti Liberalia-juhlien päivänä, samana päivänä, jona Pompeius Magnuksen mainitaan neljä vuotta aikaisemmin lähteneen sotaan. Pompeiuksen pojista onnistui vain nuorimman paelten pelastua, vanhimman pään toi muutamia päiviä myöhemmin Didius Caesarin leiriin. Tämä oli viimeinen taistelu, jonka Caesar kävi. Mutta että hän tämänkin sodan jälkeen vietti triumfin, loukkasi roomalaisia rajattomasti. Eihän hän siinä ollut taistellut vieraiden kansojen päälliköitä eikä barbaarikuninkaita vastaan, vaan hän oli siinä tuhonnut parhaimman, tosin onnen hylkäämän roomalaisen pojat ja koko suvun. Ei ollut kaunista viettää triumfia isänmaan kärsimien onnettomuuksien johdosta ja juhlia tekoja, joita hän jumalien ja ihmisten edessä saattoi puolustella vain sillä, että ne oli pakosta suoritettu, varsinkaan, kun hän ei ollut koskaan aikaisemmin kansalaissodassa saamistaan voitoista niiden tuottamaa kunniaa häveten lähettänyt edes tietoa senaatille, ei lähetin välityksellä eikä kirjeellisesti.

Mutta yhtä kaikki kansa oli valmis laskemaan hiljaa päänsä alas, jotta hän voisi pistää sen suuhun suitset. Sillä hänen menestyksensä oli niin valtava, ja vain yksinvallan katsottiin voivan tehdä kansalaissodasta ja sen tuottamasta kurjuudesta lopun. Ja niin hänet valittiin diktaattoriksi koko elämänsä ajaksi. Ei ole kiellettävissä, että tämä merkitsi tyrannivallan perustamista, sillä yksinvallan rajoittamattomiin valtuuksiin lisättiin nyt ajallinen rajoittamattomuus. Cicero oli sitten ensimmäinen, joka senaatissa

ehdotti Caesarille erikoisia kunnianosoituksia. Hänen esittämänsä olivat tosin sellaisia, että ne vielä tunnettiin ihmiselle kuuluviksi, mutta sitten nousi muita, jotka keskenään kilpaillen lisäsivät niitä yli äyräitten. Mahdottomiin menevällä liioittelullaan he saivat aikaan, että Caesariin alkoivat työlästyä ja kyllästyä nekin, jotka olivat suhtautuneet häneen suopeasti. Mutta enemmän Caesarin maineelle näyttivät tuottavan haittaa hänen vihamiehensä kuin hänen imartelijansa, he kun saadakseen mahdollisimman paljon hyökkäyksen aiheita ja hyviä aseita häntä vastaan antoivat kaikille liioitteluille vauhtia. Nyt, kun kansalaissota oli lopussa, Caesar itse ei antanut aihetta moitteeseen, eikä siksi kelvannut sekään, että hänelle vihittiin Clementian, Laupeuden, temppele. Sillä kansa oli tehnyt siitä päätöksen, se kun kiitollisena tahtoi palkita sen, että Caesar oli niin monet häntä vastaan taistelleet armahtanut ja niin monille heistä antanut kunniavirkoja, muiden muassa Brutukselle ja Cassiukselle, joista teki preetoreja. Hän katsoi myös arvoaan alentavaksi, että Pompeiuksen patsaat olivat kumoon kaadettuina, ja hän antoiakin pystyttää ne uudelleen. Tämä antoi aiheen Ciceron sanoa, että pystyttämällä Pompeiuksen patsaat Caesar on asettanut omat patsaansa tukevalle alustalle. Caesarin ystävät ehdottivat, että hänen tuli hankkia itselleen henkivartiosto, ja monet tarjoutuivatkin hänen palvelukseensa, mutta hän sanoi, että hän tahtoo enemmän kerran kuolla kuin tuhat kertaa odottaa kuolemaa. Kansan suosiota hän piti komeimpana ja varmimpana henkivartiorenkanaan, ja hän ryhtyikin taas uudelleen lisäämään kansan suopeamielisyyttä tarjoamalla ilmaisia aterioita ja jakamalla viljaa. Sotilaitaan varten hän perusti siirtokuntia: huomattavimmat niistä olivat Karthago ja Korinti. Oli harvinainen sattuma, että nämä kerran samaan aikaan hävitetyt kaupungit nyt samaan aikaan rakennettiin uudelleen.

Ylimystöön kuuluville hän lupasi tulevaisuudessa konsulin ja preetorin virkoja tai lohdutteli heitä muilla kunnia-arvoilla ja -viroilla. Kaikille hän antoi aiheita toivoon, sillä hänen tahtonsa oli, että kaikki olisivat olleet tyytyväisiä hänen hallintoonsa. Kun konsuli Maximus kuoli, hänen virkavuodestaan oli jäljellä enää vain yksi päivä, mutta täksi yhdeksikin päiväksi Caesar nimitti konsuliksi Caninius Rebiluksen. Kun monet tavan mukaan menivät kunniaatervehdykselle uuden konsulin luokse ja saattamaan häntä kunniaavartiostona senaattiin, joukossa ollut Cicero sanoi: »Me emme saa näin hitaasti kiirehtiä, sillä muutoin hänen virkakautensa on jo päättynyt ennen kuin me olemme perillä.»

Saavutetut menestykset eivät olleet Caesarille, toiminnanhaluinen ja kunnianhimoinen kun hän oli, vaivojen sadon korjaamista varten, vaan ne olivat kannustimia ja yllykkeitä, jotka ajoivat hänen uupumatonta mieltään jatkuviin, suurempiin saavutuksiin, ikään kuin jokainen juuri saavutettu tulos olisi heti kadottanut merkityksensä. Tämän vuoksi hänen sisäinen minänsä oli sellainen, että hän aina kävi painia itsensä ikäänkuin toisen miehen kanssa ja aina laati uusia ohjelmia suoritettut teot mitta-asteikkonaan. Näin syntyi myös suunnitelma — ja sen mukaisesti hän ryhtyi jo varusteluihinkin — että hän veisi armeijansa Parthiaa vastaan, marssisi tämän maan kukistettuaan Kaspian meren rajoittuvan Hyrkanian ja Kaukasian halki ja Mustan meren pohjoispuolitse skyyttalaisten alueelle, täältä Germania rajoittuvien maiden ja Germanian halki Galliaan ja sieltä jälleen Italiaan, niin sulkien renkaan ja tehden valtameren kaikkialla valtakuntansa rajaksi. Tämän ohella hän laati suunnitelman kanavan kaivamisesta Isthmoksen kannaksen poikki Korinthoksesta käsin, ja tämän työn suorittaminen oli jo uskottu Anienokselle. Hän aikoi myös syvän kanavan avulla johdattaa heti Roomasta käsin Tiberin ve-

det Circein niemen luona mereen, jolloin sen uusi suu olisi tullut olemaan Terracinan kaupungin lähellä. Hänen tarkoituksensa oli näin tehdä kauppa-aluksille pääsy Roomaan turvallisemmaksi ja helpommaksi. Lisäksi hän suunnitteli myös Pomentian ja Setian kaupunkeihin rajoittuvien Pomptinumien soiden kuivattamista, jotta kymmenet tuhannet ihmiset olisivat saaneet hedelmällistä maata. Hänen suunnitelmanaan oli myös rakennuttaa Tiberin suulle mereen aallonmurtajia ja ruoppauttaa Ostian hiekoittunut ja vaarallinen rannikko, jotta näin olisi saatu vilkkaalle meriliikenteelle suojaa tarjoavia satamia ja ankkuripaikkoja. Kaikki nämä suunnitelmat olivat jo valmiina täytäntöön-pantaviksi.

Ja kalenterin uudelleen järjestämisen ja ajanlaskuun vähitellen tulleiden virheiden poistamisen hän todella suoritti loppuun. Osoitti nerokkuutta, että hän puuttui tähän kysymykseen, jonka asiallinen ratkaisu tuli tuottamaan käytännössä mitä suurinta hyötyä. Jo vanhimpina aikoina vuoden määrääminen kuun kiertokausien perusteella oli tuottanut roomalaisten ajanlaskuun suurta sekavuutta, sillä näin ei pysytty aurinkovuoden puitteissa. Seuraus oli, että uhrien ja jumalien juhlien ajat vähitellen siirtyivät kohdaltaan ja lankesivat vallan vastakkaisiin vuodenaikoihin. Mutta vielä Caesarin aikanakin, jolloin aurinkovuosi oli otettu ajan perustaksi, virheet ajanlaskussa jatkuivat: vain harvat olivat siitä perillä, ja siitä perillä olevat papit lisäsivät äkkiä ja kenenkään odottamatta vuoteen sen tarvitseman karkauskuukauden, jota he sanoivat »mercedoniukseksi». Tämän karkauskuukauden lisäämisen sanotaan olevan kuningas Numan ansiota, mutta sekään ei voinut tasoittaa aurinkovuoden ja kuuvuoden eroa; tästä olen jo Numan elämäkerrassa maininnut. Caesar antoi tämän ajanlaskupulman etevimpien filosofien ja matemaatikkojen ratkaisu-tavaksi, ja näiden tekemien parannusten perusteella hän laati

oman, syvällisiin laskelmiin pohjautuvan ajanluvun, jota roomalaiset nykyään käyttävät ja jonka ansiosta heidän ajanlaskussaan on vähemmän virheitä kuin muilla kansoilla. Mutta tämäkin herätti hänen panettelijoissaan ja parjaajissaan tyytymättömyyttä. Niinpä Ciceron kerrotaan vastanneen eräälle, joka sanoi, että huomenna nousee Lyyran tähtisikermä: »Niinpä niin, Caesarin käskystä.» Näytti siis siltä, kuin ihmiset kalenterin uudistukseenkin olisivat suhtautuneet vastahakoisesti.

Mutta tärkein syy, mikä häntä vastaan nosti tuon yhä kasvavan ja vihdoin hänen murhaansa johtaneen vihan, oli hänen pyrkimyksensä päästä kuninkaaksi. Tämä se ensin vieroitti kansan hänestä ja antoi hänen salakavalille vihamiehilleen parhaimman aiheen käydä hänen kimppuunsa. Muutoin monet tahtoivat tämän arvon hänelle hankkia-kin. He levittivät kansan keskuuteen tietoa, että roomalaiset voittavat parthialaiset vain siinä tapauksessa, että sotaa johtaa kuningas, mutta muussa tapauksessa voitto jäisi saavuttamatta. Uskalsivatpa he eräänä päivänä tervehtiä Caesaria kuninkaana hänen palatessaan Albasta. Kun kansa tästä tyrmistyi, hän sanoi äreästi olevansa Caesar eikä kuningas, ja kansan ollessa ääneti hän poistui iloisuutensa ja hyväntahtoisuutensa kadottaneena. Erään toisen kerran hän senaatin ehdottaessa taas hänelle ylenpalttisia kunnianosoituksia sattui istumaan forumin puhujalavan korokkeella. Kun konsulit ja preetorit koko senaatin saatamina lähestyivät häntä, hän ei noussut seisomaan, vaan kohteli heitä kuin yksityisiä kansalaisia ja sanoi heille, että häneen kohdistuneet kunnianosoitukset kaipaavat enemmän rajoittamista kuin lisäämistä. Tällainen kohtelu loukasi ei vain senaattia, vaan kansaakin, sillä se näki senaatin häväistyksen kohdistuneen koko valtioon, ja syvästi masentuneena poistuikin forumilta jokainen, jonka ei ollut pakko sinne jäädä. Myös Caesar lähti tilanteen piinal-

liseksi huomattuaan kotiinsa. Täällä hän veti togan kaulaltaan syrjään ja huusi ystävilleen, että hän on valmis paljastamaan rintansa jokaiselle, joka siihen tahtoo iskeä. Myöhemmin hän syytti menettelystään sairauttaan. Sen vallassa ollen hän ei muka kansan edessä puhumaan joututtuaan voinut olla hämmentymättä, vaan häntä oli alkanut vapisuttaa ja pyörryttää ja lopuksi hän oli saanut kouristuskohtauksia. Mutta näin ei asianlaita kuitenkaan ollut. Caesar oli todellakin tahtonut senaatin edessä nousta seisaalleen, mutta eräs hänen ystävänsä tai paremmin sanottuna imartelijansa, Cornelius Balbus, oli pidättänyt häntä sanoen: »Älä unohda, että sinä olet Caesar ja että sinulle on osoitettava kunnioitusta.»

Tämän tahdittomuuden lisäksi tapahtui vielä kansantribuunien loukkaaminen. Vietettiin Lupercaliaa, jonka useat kirjoittajat sanovat olevan muinaisroomalaisen karjanjumalan Lupercuksen juhla ja vastaavan Arkadiassa vietettävää Lykaia-juhlaa. Monet nuoret ylimykset, vieläpä korkeat virkamiehetkin juoksevat tässä juhlassa alastomina halki kaupungin ja lyövät leikillään ja naurusuin karvaisilla nahkahihnoilla vastaantulijoita. Monet aviovaimot menevät tällöin tahallaan heitä vastaan ja ojentavat kuin koulussa molemmat kätensä saamaan iskuja. Uskotaan näet, että näin saadut iskut tekevät raskaille synnytyksen helpommaksi ja hedelmättömät hedelmällisiksi. Tätä juhlaa Caesar oli katsomassa triumfin viettäjän juhla-asussa forumin puhujalavalla kultaisella tuolilla istuen. Myös Antonius, joka silloin oli konsuli, otti osaa juoksuun. Kun hän tuli forumille, kansa kunnioituksesta väistyi hänen tieltään, ja nyt hän ojensi Caesarille laakereilla koristetun diadeemin. Tällöin kuului muutamia hyväksymishuutoja, jotka olivat etukäteen tilattuja, mutta kansa huusi täydellä innolla, kun Caesar työnsi diadeemin takaisin. Antonius uudisti yrityksensä ja sai taas muutamia hyvähuutoja, mutta koko kansa

ilmaisi äänekkäästi hyväksymisensä, kun Caesar torjui tarjouksen. Tällä tavalla yritys meni myttyyn, sillä kansa oli ymmärtänyt tarkoituksen. Caesar nousi tämän jälkeen ja antoi määräyksen, että seppelöity diadeemi oli vietävä Capitoliumille. Paikalle saavuttua havaittiin siellä olevien Caesarin patsaiden olevan kuninkaan diadeemein koristettuja, mutta kaksi kansantribuunia, Flavius ja Marullus, tempasivat ne pois. Nämä kansantribuunit etsivät käsiinsä ja pidättivät myös ne henkilöt, jotka olivat Caesaria ensiksi kuninkaana tervehtineet. Kansa seurasi jäljessä ja huuteli tribuuneja Brutuksiksi tarkoittaen sitä Brutusta, joka oli muinoin kukistanut kuninkaat ja jättänyt valtiiovallan senaatin ja kansan käsiin. Mutta tästä tapauksesta suuttuneena Caesar erotti kansantribuunit, ja syytöspuheessaan hän sanoi heitä »brutuksiksi», so. tyhmyreiksi, mikä oli loukkaus myös kansaa kohtaan.

Näissä olosuhteissa monet näkivät Marcus Brutuksessa pelastajan. Isän puolelta hän oli, niin yleisesti uskottiin, tuon muinaisen kuningasvallan kukistajan, Brutuksen, jälkeläinen. Äidin puolelta hän taas polveutui Serviliuksista, jotka olivat myös ylimyssukua, ja lisäksi hän oli Caton sisarenpoika ja vävy. Omasta aloitteestaan hän tuskin olisi päättänyt murhata Caesaria, sillä tämä oli osoittanut häntä kohtaan suurta kunnioitusta ja ystävyyttä. Farsaloksen taistelun jälkeen Caesar oli hänet heti armahtanut ja hänen pyynnöstään myös monelle hänen ystävälleen lahjoittanut hengen. Lisäksi hän Caesarin täyttä luottamusta nauttineena oli saanut siihen aikaan arvokkaimpana pidetyn preettorin viran, ja kolmen vuoden kuluttua hänellä oli ennen kilpahakijaansa Cassiusta luvassa konsulin virka. Asiaa ratkaistessaan Caesarin kerrotaan sanoneen, että Cassiuksella on tosin pätevämmät hakemusperusteet, mutta ettei hän voi jättää Brutusta huomiotta. Ja kun monet koettivat herättää Caesarissa epäluuloja Brutusta kohtaan ja sanoi-

vat salaliiton olevan tekeillä, Caesar suhtautumatta asiaan vakavasti ruumistaan koskettaen vain sanoi: »Brutus odottaa, kunnes tämä on täältä lähtenyt.» Tällä hän tahtoi sanoa, että Brutus kuntonsa nojalla ansaitsi päästä hallitsijaksi, mutta että juuri kuntonsa tähden hän ei osoittautuisi koskaan kiittämättömäksi ja kunniattomaksi. Vaikkakin nyt salaliiton valmistelijat kiinnittivät katseensa ensiksi ja ehkä yksinomaan Brutukseen, he eivät kuitenkaan uskaltaneet suunnitelmastaan hänelle mitään kertoa. Sen sijaan he levittivät öisin puhujankorokkeelle ja tuolille, jolla hän preetorin tehtäviä hoitaessaan istui, papyrusliuskoja, joissa oli kirjoituksia: »Brutus, sinä nukut», tahi: »Sinä et ole Brutus.» Ja vähitellen tällaiset sanat herättivät Brutuksen kunnianhimon. Kun Cassius huomasi tämän, hän entistä innokkaammin alkoi häntä ahdistaa ja yllyttää Caesaria vastaan, hän kun itse tätä vihasi syistä, jotka Brutuksen elämäkerrassa olen maininnut. Muutoin Caesar osasi jo epäillä Cassiusta, sanoipa hän kerran ystävilleen: »Mitä tuo Cassius oikein minusta tahtoo? Hän ei näytä minusta miellyttävältä, hän on liian kalpea.» Ja toisen kerran, kun Antoniusta ja Dolabellaa koetettiin tehdä hänen silmissään epäiltäviksi kumoushankkeista, hän lausui: »Näiden lihaviin ja tukkansa hyvin hoitaneiden miesten taholta minun ei tarvitse mitään pelätä, mutta kyllä noiden kalpeiden ja laihojen.» Näillä hän tarkoitti Cassiusta ja Brutusta.

Ehkä voidaan kohtalo ennakoita nähdä, mutta välttää sitä ei voida. Myös Caesarin murhan edellä tiedetään havaitun ihmeellisiä merkkejä ja enteitä. Taivaalla näkyi tulenloimuja, yössä kuului voimakkaita ääniä ja erämaan linnut lähtivät saloiltaan ja ilmestyivät kaupunkien toreille. Tällaisia seikkoja tuskin edes kannattaa niin valtavan tapauksen yhteydessä mainita, mutta filosofi Strabon kertoo, että tulenkaltaisten hahmojen oli nähty ilmassa taistelevan keskenään. Ja erään sotilaan orjan kädestä oli leimahtanut

liekki ilmoille. Sen nähneet olivat luulleet miehen palavan, mutta liekki oli sitten sammunut tuottamatta hänelle mitään vahinkoa. Myöskään ei eräältä Caesarin uhraamalta eläimeltä tavattu sydäntä. Tämän täytyi olla valtava ihme, sillä eläin ei suinkaan saattanut olla syntynyt ja elänyt sydämettä. Myös on kuultu useiden kertovan erään tietäjän varoituksesta. Hän oli kehoittanut Caesaria varomaan sitä maaliskuun päivää, jota roomalaiset sanovat »idukseksi», koska häntä silloin uhkasi suuri vaara. Kun Caesar tämän päivän saavuttua senaattiin mennessään tapasi tietäjän, hän tätä tervehtiessään sanoi leikillisesti: »Maaliskuun idus on saapunut.» »On saapunut, mutta ei vielä mennyt», tietäjä sanoi hänelle hiljaa. Maaliskuun iduksen edellisenä päivänä Caesar oli pidoissa Marcus Lepiduksen luona ja allekirjoitti tapansa mukaan pöydän ääressä lepäillessään muutamia kirjeitä. Seurassa oli silloin alettu keskustella siitä, millainen kuolema olisi paras, ja ennen kuin muut ehtivät mitään sanoa, Caesar huudahti: »Odottamaton.» Seuraavan yön hän tapansa mukaan nukkui vaimonsa vieressä. Tällöin kaikki ovet ja ikkunat lennähtivät äkkiä auki ja kirkas kuunvalo tunkeutui huoneeseen. Pauketta ja valoa säikähtäen hän hyppäsi ylös ja huomasi, että Calpurnia syvässä unessa ollen päästi huokauksia ja epäselviä sanoja. Hän oli uneksinut, että hän itkien piti murhattua puolisoaan käsivarsillaan. Mutta uni on mainittu myös toisenlaiseksi. Livius kertoo, että senaatin päätöksen perusteella Caesarin arvon ja vallan merkiksi hänen talonsa päätykolmion huippuun oli asetettu veistos, ja Calpurnia oli nähnyt unta, että se oli sortunut alas ja hän sen johdosta itkenyt. Päivän valjettua hän oli pyytänyt Caesaria kaikin keinoin siirtämään senaatin istunnon ja olemaan kotona ja siinä tapauksessa, ettei Caesar hänen unelleen anna arvoa, ottamaan muiden ennemerkkien ja uhrien avulla selkoa siitä, mitä tulevaisuus toi tullessaan. Tällöin

Caesar oli näyttänyt tulleen rauhattomaksi ja huolestuneeksi. Caesar ei ollut aikaisemmin havainnut, että Calpurnia oli taikauskoinen, mutta silloin hän oli huomannut hänen olevan kovin peloissaan tulevaisuudesta. Kun sitten tietäjät monta uhria suoritettuaan hänelle sanoivat, että ennemerkit ovat vain epäedullisia, hän päätti, että Antoniuksen piti siirtää istunto.

Tästä Decimus Brutus, lisänimeltään Albinus, joutui pelon valtaan. Hän kuului Caesarin uskottuihin ystäviin ja oli määrätty hänen toissijaiseksi perijäkseenkin, mutta kaikesta huolimatta hän otti osaa kaimansa Brutuksen ja Cassiuksen salaliittoon. Hän pelkäsi, että jos Caesarin onnistuisi sinä päivänä välttää kohtalonsa, salahanke tulisi ilmi, ja sen vuoksi hän koetti lyödä leikiksi tietäjien varoitukset. Caesarille hän sanoi, että hän saa syyttää itseään, jos senaatti, joka tuntee itsensä yliolkaisesti kohdelluksi, tekee häntä vastaan rajuja hyökkäyksiä. »Se kokoontuu sinun kehoituksestasi ja sen kaikki jäsenet ovat valmiit äänestämään ehdotusta, että sinulle kaikissa Italian ulkopuolella olevissa provinsseissa kuuluu kuninkaan arvonimi ja että sinä kaikilla merillä ja kaikissa maissa, joihin menet, saat käyttää diadeemia. Nyt senaatti istuu sinua odotamassa, ja jos joku tulisi sen eteen ja sanoisi, että sen on hajaannuttava ja kokoonnuttava uudelleen sitten, kun Calpurnia on nähnyt paremman unen, niin mikä melu siitä nousisikaan ja kuka ystäväsi voisi saada äänensä kuuluville yrittäessään selittää, ettei tämä ole orjuutta eikä tyranniutta! Mutta jos sinä taikauskaisesti pelkää tätä päivää, niin on kuitenkin parempi, että sinä itse lähdet tervehtimään senaattia ja ilmoitat istunnon siirtämisestä.» Nämä sanat lausuttuaan Brutus tarttui Caesaria käteen ja sai hänet tulemaan mukaansa. Kun Caesar oli ottanut muutamia askeleita oveltaan, eräs vieras orja saapui juosten paikalle ja koetti päästä häntä puhuttelemaan, mutta Caesarin ympä-

rillä tungeksinut suuri väkijoukko työnsi hänet syrjään, eikä hän voinut muuta kuin mennä Caesarin asuntoon ja kääntyä Calpurnian puoleen. Tätä hän pyysi pitämään häntä talossa niin kauan, kunnes Caesar olisi saapunut, sillä hänellä olisi tälle tärkeitä asioita ilmoitettavana.

Artemidoros, Knidoksesta kotoisin ollut kreikkalainen opinut, oli opetustoimintaa harjoittaessaan tutustunut muutamisiin Brutuksen ystäväpiiriin kuuluviin henkilöihin ja saanut heiltä salaliitosta paljon tietoonsa. Hän meni Caesaria vastaan ja ojensi hänelle pienen papyruskäärön, joka sisälsi kaiken, mitä hän tahtoi ilmoittaa. Kun hän näki Caesarin jättävän käärön kuten kaikki muutkin hänelle ojennetut kirjelmät seuralaisilleen, hän meni lähelle ja sanoi: »Caesar, sinun pitää itse ja pian lukea kirjeeni. Sen sisältö on sangen tärkeä ja se koskee sinua.» Caesar otti nyt kirjeen luettavakseen, mutta useista yrityksistä huolimatta ei päässyt alkua pitemmälle, koska hänet aina keskeytettiin. Kirjeen hän kuitenkin piti huolellisesti kädessään, ja vain se oli hänen mukanaan, kun hän astui senaatin istuntosaliin. Toiset kertojat tietävät, että Caesarille ojensi tuon kirjeen joku toinen eikä Artemidoros, sillä tämä ei ollut tungoksen vuoksi päässyt matkan kestäessä lainkaan Caesaria lähelle.

Tällaiset asiat saattavat kuitenkin johtua pelkästä sattumasta. Mutta kun sillä paikalla, jossa tuo verinen näytelmä tapahtui ja johon senaatti silloin kokoontui, oli Pompeiuksen kuvapatsas, ja kokouspaikkana ollut rakennuskin oli Pompeiuksen rakennuttama teatteriinsa liittyväksi kaunistukseksi, niin ei voi olla epäilystäkään, että joku jumalallinen voima johti ja kutsui Caesarin sinne, koska teon piti tapahtua juuri siellä. Kerrotaanpa Cassiuksenkin, vaikka hän oli oikeastaan epikurolainen, ennen tikariin tarttumistaan katsoneen Pompeiuksen patsaaseen ja siinä hiljaa rukoilleen, sillä tänä kauheana vaaran hetkenä hänen kiih-

tyneessä mielessään hänen aikaisemmat filosofiset periaatteensa järkkyivät ja aavistus korkeammasta mahdista sai hänessä sijaa. Antoniuksen, joka oli Caesarin uskottu ystävä ja ruumiinvoimiltaan peloittava mies, Brutus Albinus viisaasti laskelmoiden pidatti keskustelussa ovien ulkopuolella. Kun Caesar astui sisälle, senaattorit nousivat kunioittaen seisomaan. Toiset Brutuksen ystävät asettuivat sitten Caesarin tuolin taakse, toiset menivät Caesaria vastaan ikäänkuin ilmoittaakseen kannattavansa maanpaossa olevalle veljelleen armahdusta anovan Tillius Cimberin pyyntöä, ja he seurasivat häntä hänen paikalleen asti. Kun Caesar oli istunut, hän torjui pyynnön, ja kun häntä yhä julkeammin ahdistettiin, hän antoi kaikille töykeitä vastauksia. Tällä hetkellä Tillius tarttui molemmiin käsiin hänen togaansa ja kiskaisi sen hänen kaulaltaan alas. Se oli sovittu hyökkäyksen merkki. Ensimmäisenä häntä iski Casca tikarilla kaulaan, mutta haava ei ollut kuolettava eikä vaikea, koska iskijä, kuten on helposti ymmärrettävissä, aloittamaan joutuessaan oli kiihtynyt ja epävarma. Caesar saattoikin tämän vuoksi kääntyä ympäri ja tarttua tikariin kiinni, samalla kun hän huusi latinaksi: »Kirottu Casca, mitä sinä teet», jolloin Casca sanoi veljelleen kreikaksi: »Auta, veli.» Kun ensimmäinen surmanisku oli annettu, salaliitosta tietämättömät valtasi sellainen pelko ja tyrmistys, että kukaan heistä ei uskaltanut liikahtaa paikaltaan eikä rientää Caesaria auttamaan, ei edes saada sanaakaan suustaan. Kaikki murhaa valmistelleet paljastivat nyt miekkansa ja ahdistivat uhriaan. Mihin tämä vain käänsi katseensa, kaikkialla hän näki miekkoja, jotka iskivät häntä tai vilahtelivat hänen kasvojensa ja silmiensä edessä. Niin hänet tapettiin kuin teuras, ja kaikkien salaliittolaisten kädet olivat teossa osallisina, sillä oli sovittu, että jokainen antaisi hänelle iskun ja kastaisi aseensa hänen vereensä; tämän takia Brutuskin antoi hänelle yhden iskun kupeeseen. Muutamat historioit-

sijat kertovat, että Caesar oli jonkin aikaa puolustanut itseään ja huutaen koettanut välttää iskuja, mutta kun hän sitten oli nähnyt Brutuksen paljas miekka kädessä, hän oli toivonsa menettäneenä vetänyt togan päänsä päälle. Ja niin hän lysähti sille jalustalle, jolta kohosi Pompeiuksen patsas, joko se sitten tapahtui sattumasta tai joku hänen murhaajistaan hänet siihen työnsi. Kuolevan veri tahraisi koko jalustan; kun hän siinä makasi haavoissaan ja suoritti kuolinkamppailunsa, näytti siltä, että itse Pompeius oli mukana kostamassa jalkojensa juuressa makaavalle vastustajalleen. Kerrotaan, että Caesarin ruumiissa oli kaksikymmentäkolme miekan ja tikarin iskemää haavaa. Kertomusten mukaan myös salaliittolaiset haavoittivat toisiaan, kun he samanaikaisesti jouduttautuivat iskemään yhteen ruumiiseen.

Murhan tapahduttua Brutus tahtoi astua puhumaan ja selittämään tekoa, mutta senaattorit eivät halunneet jäädä häntä kuuntelemaan, vaan syöksyivät ulos ovesta. Heidän pakonsa synnytti kansan keskuudessa sekasortoa ja mielettöntä pelkoa. Jotkut lukitsivat talonsa, toiset poistuivat myymälöistään ja rahanvaihtopöytiensä äärestä, toiset juoksivat murhapaikalle katsomaan murhan jälkiä, toiset taas ne nähtyään kiirehtivät sieltä pois. Caesarin parhaat ystävät Antonius ja Lepidus onnistuivat pääsemään pakoon ja saivat turvapaikan vieraisissa taloissa. Sillä välin Brutus ja hänen miehensä vielä murhan kiihdyttämässä mielentilassa lähtivät joukkona paljaat miekat kädessä murhapaikalta ja menivät Capitoliumille. Pakenevien näköisiä he eivät olleet, vaan iloisia ja täynnä luottamusta, ja he kehoittivat kansaa puolustamaan vapautta ja jokaista tapaamaansa ylimystä liittymään joukkoonsa. Monet lähtivätkin heidän mukaansa ja liittyivät heidän joukkoonsa, ikäänkuin olisivat olleet samoja tekijöitä ja samaan kunniaan oikeutettuja. Näitä tällaisia oli muiden muassa Caius Octavius ja Lentulus Spinther. Mutta tämän ajattelemattoman turhamaisuutensa he saivat pian

sovittaa, sillä Antonius ja nuorempi Caesar heidät myöhemmin mestauttivat. Kun kukaan ei heitä epäillytkään Caesarin murhaan osallistumisesta, he eivät edes päässeet nauttimaan kunniasta, jonka tavoittelemisen he saivat mak-saa hengellään. Sillä vaikka Antonius ja nuorempi Caesar heidät mestauttivatkin, nämä eivät rangaissheet heitä siitä, mitä he olivat tehneet, vaan siitä, mitä he olivat tahtoneet. Seuraavana päivänä Brutus miehineen astui alas Capitoliumilta pitämään puhetta forumilla, ja kansa kuunteli häntä hänen tekoaan kiittämättä tai moittimatta. Mutta kansan syvä äänettömyys oli omiaan osoittamaan, kuinka suuresti Caesarin kohtaloa surkuteltiin, jos kohtakin Brutus nautti yleistä kunnioitusta. Senaatti, joka hartaasti toivoi menneiden unohtamista ja molempien puolueiden sovintoa, päätti, että Caesarille osoitetaan jumalallista kunnioitusta ja että hänen yksinvaltiaana tekemänsä säädökset jäävät muuttamattomina voimaan, ja tehdäkseen mieliksi toisellekin puolueelle se samalla määräsi, että Brutukselle ja hänen ystävilleen annetaan käskynhaltijanvirat ja myönnetään sopivat kunnianosoitukset. Nämä toimenpiteet antoivat aihetta uskoon, että valtio oli jälleen saavuttanut rauhan ja että suotuista tasapaino oli palaamassa valtiolliseen elämään.

Mutta kun Caesarin testamentti avattiin ja todettiin, että siinä määrättiin jokaiselle roomalaiselle annettavaksi huomattava lahja, ja kun hänen ruumiinsa, jota forumin kautta kuljetettiin haudattavaksi, nähtiin olevan haavojen runtelema, niin suuttunut kansa ei voinut enää pysyä alallaan. Forumilta koottiin nyt penkkejä, aitoja ja pöytiä, niistä muodostettiin rovio, se sytytettiin palamaan ja ruumis poltettiin jo forumilla. Toiset sieppasivat roviosta palavia kekäleitä ja juoksivat polttamaan murhaajien taloja, toiset kulkivat ympäri kaupunkia etsimässä murhaajia pidättääkseen heidät ja repiäkseen heidät kappaleiksi. Mutta kukaan salaliittolainen ei uskaltanut ilmaantua heidän näkyviinsä,

vaan jokainen pysytteli hyvässä turvapaikassaan. Caesarilla oli ollut muudan ystävä, jonka nimi oli Cinna. Hän oli, niin kerrotaan, edellisenä yönä nähnyt omituisen unen: Caesar oli kutsunut häntä pitoihin ja ottanut hänen kieltäytyttyään häntä kädestä kiinni ja vienyt hänet hänen vastustuksestaan välittämättä mukanaan. Kuultuaan sen jälkeisenä päivänä, että Caesarin ruumista poltettiin forumilla, hän nousi ja läksi tekemään ystävälleen viimeistä kunniapalvelusta, vaikka uni herätti hänessä pahoja aavistuksia ja hän lisäksi oli kuumeessa. Hänen saavuttuaan paikalle joku kysyi toiselta hänen nimeään ja kuultuaan sen ilmoitti sen taas toiselle kysyjälle, ja kohta koko joukon halki levisi tieto, että siinäkin on Caesarin murhaajiin kuuluva mies. Näiden joukossa oli todella ollutkin Cinna-niminen mies, ja nyt tulija sotkettiin tähän, ja hänen kimppuunsa hyökättiin sen enemmittä ja hänet revittiin paikalla kappaleiksi. Kun Brutus ja Cassius saivat kuulla forumilla sattuneista tapahtumista, he muutamia päiviä myöhemmin poistuivat kaupungista. Olen heidän myöhemmistä toimistaan ja kohtaloistaan ja heidän kuolemastaan kertonut Brutuksen elämäkerrassa.

Caesar oli kuollessaan viidenkymmenenkuuden vuoden vanha, ja hänen kuolemansa tapahtui tuskin paljon enemmän kuin neljä vuotta Pompeiuksen kuoleman jälkeen. Valasta ja mahdista, joka oli koko hänen elämänsä päämäärä, johon hän vaaroja koskaan karttamatta pyrki ja vihdoinkin pääsi, hän ei korjannut juuri muuta satoa kuin pelkän nimen ja kansalaistensa vastahakoisesti hänelle suoman kunnian. Mutta hänen suuri suojelushenkensä, joka koko hänen elämänsä ajan oli hänen rinnallaan seisonut, ei hylännyt häntä hänen kuoltuaankaan. Murhan kostajana se yhä kulki, halki maiden ja merien se vaelsi ja etsi, kunnes kaikki, jotka olivat häneen kätensä iskeneet tai hänen kuolemaansa tahtoneet, oli raivattu pois. Mutta merkillisimmän ihmiskohtalon

koki Cassius: Kärsittyään tappion Filippoissa hän tappoi itsensä samalla tikarilla, jolla hän oli antanut iskun Caesarille. Ihmeellisin jumalallinen merkki taas oli suuri pyrstötähti: Seitsemän päivää Caesarin murhan jälkeen se loisti taivaalla ja sitten katosi. Ihmeellinen oli myös auringon valon pimeneminen: Halki koko vuoden aurinko oli himmeä, ja kun se aamulla nousi, sen säteillä ei ollut loistoa ja siitä lähtenyt lämpö oli heikkoa ja tehotonta. Sen vuoksi ilma oli sumuinen ja painostava, koska auringon lämmöllä ei ollut tarpeeksi voimaa usvien hajoittamiseen ja ilman puhdistamiseen. Ja ilman kylmyyden takia hedelmät kuituivat ja putosivat ennen aikaansa maahan. Mutta selvin merkki siitä, että jumalat paheksuivat Caesarin murhaa, oli Brutukselle ilmestynyt haamu; kerron siitä tässä: Brutus oli päättänyt viedä joukkonsa Abydoksesta Hellepontoksen yli Euroopan puolelle. Kertomusten mukaan hän kaipasi unta vähemmän kuin kukaan muu sotapäällikkö ja saattoi valvoa sängen pitkiä aikoja, ja niinpä hän nytkin ylimenon edellisenä yönä teltassaan tapansa mukaan valvoi ja mietti tulevia asioita. Tällöin hän oli kuulevinaan oven narinaa, ja kun hän sammuvan lampun valossa katsoi ääntä kohti, hän näki heti kauhukseen suunnattoman suuren, peloittavan ja kaamean näköisen miehen. Kun mies ei yhtään liikkunut eikä sanaakaan puhunut, vaan seisoi vain hiljaa hänen telttavuoteensa vieressä, hän vihdoin kysyi: »Kuka sinä olet?» Silloin haamu vastasi hänelle: »Olen sinun paha henkesi, Brutus. Filippoissa näet minut uudelleen.» Pelkoa tuntematta Brutus sanoi haamulle: »Olkoon niin.» Ja tämän jälkeen haamu katosi. Kun aika tuli, Brutus seisoi Filippoissa joukkoineen Antoniusta ja nuorempaa Caesaria vastassa. Ensi ottelussa hän löi hänen siipeään vastassa olleet viholliset pakoon ja ajoi heitä Caesarin leiriin asti, jota hän ryösti. Kun toinen ottelu oli alkamaisillaan, hänelle aikoinaan yöllä näyttäytynyt haamu ilmestyi uudelleen ja seisoi ääneti

hänen edessään. Tällöin Brutus ymmärsi, että hänen kohtalonsa oli saneltu, ja heittäytyi vaaraa pelkäämättä taisteluun, jossa ei kuitenkaan kaatunut. Joukkojensa paon jälkeen hän sitten vetäytyi eräälle kukkulalle, ja täällä hän, niin kerrotaan, erään ystävänsä auttamana iski miekan paljaaseen rintaansa. Sellainen oli Brutuksen loppu.

SULLA

Lucius Cornelius Sulla polveutui patriisisuvusta, niinkuin Roomassa ylimyssukuja nimitetään. Eräs hänen esi-isistään, Rufinus, oli tiettävästi konsuli, mutta hän sai osakseen enemmän häpeää kuin kunniaa. Kävi näet ilmi, että hänellä oli hopeisia talouskaluja painoltaan enemmän kuin laki salli, nimittäin kymmenen naulaa, ja tämän takia hänet erotettiin senaatista. Tämän miehen jälkeläiset viettivät puutteenalaista elämää ja Sullakin kasvoi kodissa, jonka varat olivat niukat. Nuorukaisena hän asui toisten ihmisten luona maksaen pientä vuokraa, ja tätä aikaa tarkoittavat nuo hänestä lausutut letkaukset, että onni on suosinut häntä enemmän kuin hänen asemansa edellytti. Erään ylimyksen kerrotaan hänelle myös sanoneen, kun hän Afrikan sotaretken jälkeen ylpeili ja kehuskeli itseään: »Kuinka sinä voisit olla kunnan mies, kun sinulla on nyt niin suuri omaisuus eikä isäsi sinulle mitään jättänyt?» Tosin entiset luonnolliset ja yksinkertaiset elämäntavat olivat hävinneet ja oli luisuttu heikentyneeseen ja ylellisyyteen, mutta tästä huolimatta pidettiin samalla tavoin nurinkurisena kehityksenä sitä, että joku hylki esi-isiensä yksinkertaista elämää, kuin sitäkin, että joku tuhiasi perimänsä omaisuuden. Kun Sulla myöhemmin oli diktaattori, joka surmautti suuret joukot ihmisiä, muudan henkipaton kätkemisestä epäilty ja tämän takia kalliolta alas syöstäväksi määrätty vapautettu orja sanoi hänelle purevasti, että he olivat kauan aikaa asuneet yhdessä samassa talossa, hän itse alhaalla kahdentuhannen sesterssin, Sulla ylhäällä kolmentuhannen sesterssin vuokrasta, joten heidän kumman-

kin onnen erotus on tuhat sesterssiä, so. kaksisataaviisikymmentä Attikan drakhmaa. Tällaista tiedetään kertoa Sullan aikaisemmista varallisuussuhteista.

Sullasta säilyneet kuvapatsaat näyttävät hänen varsinaiset piirteensä, mutta Sullan eläessä hänen kasvojensa värikkyys antoi terävästi ja tulisesti katsoville sinisille silmille vielä pelettavamman näön; noissa rokonarpisissa kasvoissa oli näet kaikkialla valkoisia läiskiä. Tästä kasvojensa värikyydestä hän on tietävästi saanut lisänimensä, ja eräs ateenalainen pilkkakirves teki hänestä ivaa seuraavalla säkeellä:

Mulperipuu on koko Sulla, yltä päältä jauhoissa.

Ei liene aivan joutavaa kertoa tällaisia asioita miehestä, jonka tiedetään olleen luonteeltaan siinä määrin sutkauksien ystävä, että hän nuorena mainetta saavuttamattomana miehenä vietti aikansa näyttelijöiden ja ilveilijöiden parissa ja otti osaa heidän hurjastelemaan elämäänsä ja että hän vielä diktaattorinakin kokosi ympärilleen julkeapuheisimmat näyttelijät ja päivät pääksytysten juopotteli ja kilpaili kompien laskettelemisessa heidän kanssaan, mikä näytti olevan sopimatonta hänen iälleen ja alentavan hänen arvoaan virkamiehenä, sillä hän löi tällöin laimin tehtäviensä. Sullan aterioidessa ei hänen kanssaan voitu käydä ratkaisemaan vakavia asioita, niin työteliäs ja tarmokas kuin hän muutoin olikin, sillä heti kun hän oli astunut seuraan ja pikarin ääreen, hänessä tapahtui täydellinen muutos; tällöin hän oli näyttelijöitten ja tanssijoitten parhain ystävä ja aina valmis ja altis kallistamaan korvansa heidän kaikille mieliteoilleen. Tällaisesta elämäntavasta näytti johtuvan hänen sairaaloinen vietyksensä hurjasteluihin ja hekumointiin, mistä häntä vanhuuskaan ei vapauttanut. Nuoruudessaan hän oli kauan aikaa rakastunut erääseen näyttelijä Metrobiokseen. Sitten tuli seuraava luku hänen elämässään. Hän rakastui erääseen varakkaaseen Nikopolis-nimiseen hetairaan, jonka kanssa oli

alkanut seurustella. Kuoltuaan tämä nuorekkaalla viehkeydellään Sullan rakastajattareksi päässyt nainen jätti omaisuutensa Sullalle perinnöksi. Sulla peri myös äitipuolensa, joka oli häntä rakastanut kuin omaa poikaansa. Tällä tavalla hän pääsi huomattaviin varoihin.

Tultuaan valituksi kvestorin virkaan hän seurasi ensimmäistä kertaa konsulina olevaa Mariusta Afrikkaan sotaretkelle Jugurthaa vastaan. Tässä sodassa hän osoitti monella tavalla kuntoaan, osasipa erästä sopivaa tilaisuutta hyväksien käyttäen tehdä Numidian kuninkaan Bokkuksen roomalaisten ystäväksi. Hän otti näet tämän numidialaista rosvo-parvea paenneet lähettiläät ystävällisesti vastaan, antoi heille lahjoja ja lähetti heidät kuninkaan luokse takaisin vahvan turvajoukon saattamina. Bokkus oli jo kauan pelännyt ja vihannut vävyään Jugurthaa, ja kun tämä nyt tappion kärsittyään pakeni hänen luokseen, hän lähetti tästä tiedon Sullalle. Bokkuksen tarkoituksena oli raivata Jugurtha tieltään, mutta hän ei itse halunnut häntä vangita ja luovuttaa roomalaisille, vaan tahtoi jättää sen Sullan tehtäväksi. Neuvoteltuaan asiasta Mariuksen kanssa Sulla lähti tälle retkelle, joka oli sängen uhkarohkea, sillä olisihan voinut käydä niin, että hän toista vangitsemaan käydessään olisikin itse joutunut vangiksi, sillä tuo barbaarikuningas oli omaisiaankin kohtaan salakavala. Mutta Bokkus, jolla oli nyt molemmat kässissään ja jonka oli pakko kavaltaa toinen, päätti kauan epäroityään pysyä alkuperäisessä petoksessaan, ja niin hän luovutti Jugurthan Sullalle. Triumfin tästä uroteosta sai tosin viettää Marius, mutta hänen riemuaan kalvoi aika tavallaise, että hänen vihamiehensä lukivat sen Sullan ansioksi. Ja Sulla itsekin, kerskaava kun oli luonteeltaan, nyt ensi kerran vaatimattomasta ja tuntemattomasta asemastaan kansan silmissä maineeseen kohonneena ja kunnian makuun pääseenä alkoi siinä määrin ylpeillä, että kaiverrutti tapausta esittävän kuvan sormukseensa ja kantoi sitä kaikkialla.

Tuossa sormuksen kuviossa nähtiin Bokkus luovuttamassa Jugurthaa ja Sulla ottamassa tämän haltuunsa. Tämä harmitti Mariusta, mutta koska Sulla hänen mielestään ei ollut kateuden arvoinen, hän otti hänet edelleen mukaansa sotaretkilleen. Kun Marius oli toisen kerran konsulina, Sulla oli hänen alipääällikkönään, ja kun hän oli konsulina kolmannen kerran, tämä toimi hänen armeijassaan sotatribuunina, ja hän suoritti tällöin loistavasti monta tärkeää tehtävää. Alipääällikkönä ollessaan hän otti vangiksi tektosagien kuninkaan Copilluksen ja sotatribuunina toimiessaan hän sai mahtavan ja väkirikkaan marsien heimon liittymään roomalaisten ystäväksi ja liittolaiseksi.

Mutta kun Sulla myöhemmin havaitsi, että Marius karsain silmin katseli hänen menestystään eikä tahtonut antaa hänelle tilaisuutta käyttää kykyjään, vaan koetti asetella esteitä hänen maineensa tielle, hän liittyi Mariuksen virkatoveriin Catuluksen, joka oli muutoin oivallinen mies, mutta epäpätevä johtamaan sotajoukkoa. Kun Catulus uskoi Sullalle suurimpien ja tärkeimpien tehtävien suorittamisen, tästä tuli kohta koko sotajoukon maineikkain ja vaikutusvaltaisain mies. Hän lannisti suuren osan Alpeilla asuvia barbaarikansoja, ja kun sotajoukon muonavarat loppuivat, hän otti tehtäväkseen niistä huolehtimisen ja hankkikin niitä enemmän kuin tarvittiin, joten yltäkylläisyydessä elävät Catuluksen sotilaat saattoivat antaa niitä Mariuksenkin joukoille. Mutta tällä teollaan Sulla, niinkuin hän itse kertoi, hankki itselleen Mariuksen vihat. Tämä viha, jolla oli niin pieni ja lapsellinen aihe ja alku, paisui sitten ja vei leppymättömien riitojen ja verisen kansalaissodan kautta yksinvaltaan ja koko valtion rakenteen mullistukseen. Euripides, joka kehoitti pitämään kurissa kunnianhimon, tuon pahimman ja suurinta turmiota kaikille sen orjille tuottavan riivaajan, näyttää siis olleen todella viisas mies ja valtiollisten sairauksien etevä asiantuntija.

Katsottuaan sotilasmaineensa tukemana voivansa päästä

valtion virkaan Sulla ilmoittautui heti sotaretkeltä palattuun preetorin ehdokkaaksi ja alkoi kalastella itselleen äänestäjiä. Hän jäi kuitenkin valitsematta, ja tästä hän syytti kansanjoukkoja. Hänen väitteensä mukaan näet kansa, joka tiesi hänen olevan ystävyysuhteissa Bokkukseen, tahtoi mieluummin tehdä hänestä eduilin saadakseen nähdä komeita metsästyksiä ja Afrikan villieläinten taisteluja, ja siksi se valitsi muita preetoreiksi voidakseen näin pakottaa hänet ottamaan vastaan eduilin viran. Mutta myöhemmät tapahtumat osoittivat, että Sulla ei näytä oikealla tavalla selittäneen epäonnistumisensa syytä. Sillä vuotta myöhemmin hän pääsi preetoriksi, kun oli liehitellen ja lahjuksia jaellen muokannut kansan kannattajakseen. Tämän tietäen Caesar, kun Sulla preetorina ollessaan erästä asiasta suuttuneena sanoi hänelle, että hän käyttää häntä vastaan oman virkansa suomaa valtaa, vastasi hänelle nauraen: »Aivan niin. Virkasi on todella omasi, sillä olethan sinä sen ostanut.»

Kun hänen toimikautensa preetorina oli päättynyt, hänet lähetettiin Kappadokiaan. Hänen virallisena tehtävänä oli Ariobarzaneen asettaminen takaisin valtaan, mutta varsinaisena tehtävänä kuitenkin pitää kurissa Mithridates, joka kunnianhimonsa kannustamana tahtoi laajentaa valtakuntansa kaksinkertaiseksi. Sulla, jolla oli mukanaan vain pieni oma sotajoukko, mutta jota tukivat monet alttiit liittolaiset, löi lukuisat kappadokialaiset ja vielä lukuisimmat avuksi rientäneet armenialaiset, ajoi Gordianoksen maasta ja asetti Ariobarzaneen jälleen kuninkaaksi. Kun hänen sotajoukkonsa olivat leirissä Eufraatin varrella, kuningas Arsakeen lähetti läänä saapui parthialainen Orobazos hänen luokseen, ja tällöin roomalaiset ja parthialaiset joutuivat ensimmäisen kerran toistensa kanssa kosketukseen. Sullan osaksi tuli nyt sekin erikoinen onni, että hän oli ensimmäinen roomalainen, joka kävi parthialaisten kanssa neuvotteluja ystävyysliitosta. Hän oli asettanut esiin kolme tuolia tilaisuudessa käytettäväksi,

yhden Ariobarzaneelle, yhden Orobazokselle ja yhden itselleen, ja neuvottelujen aikana hän itse istui keskimmäisenä. Mutta tämän takia Parthian kuningas sittemmin mestautti Orobazoksen. Toiset ovat kiittäneet Sullaa siitä, että hän näin tasa-arvoisesti kohteli kaikkia barbaareja, toiset ovat taas soimanneet häntä tökeröstä käyttäytymisestä ja sopimattomasta erikoisuuden tavoittelusta. Kerrotaan, että Orobazoksen seurassa oli muudan kaldealainen, jonka huomio kiintyi Sullan piirteisiin. Kun tämä hyvä ihmistuntija oli tarkkaillut kaikkia hänen kasvojensa ilmeitä ja ruumiinsa liikkeitä, hän viimein tehtyään viisautensa kaikkien sääntöjen mukaan havainnon hänen luonteestaan puhkesi sanoihin: »On kohtalon säädös, että tuo mies tulee suureksi, mutta on käsitämätöntä, että hän vielä tyytyy siihen, ettei ole kaikkien ensimmäinen.»

Sullan palattua Roomaan muudan Censorinus nosti häntä vastaan syytteen sen johdosta, että hän oli eräältä ystävällis-mieliseltä Rooman kanssa liitossa olevalta kuninkaalta kiristänyt itselleen lainvastaisesti suuria rahasummia. Juttu kuitenkin raukesi Censorinuksen peruutettua syytensä.

Nyt leimahti Sullan ja Mariuksen välillä vallinnut vanha viha uudelleen liekkiin, ja eräs Bokkuksen tekemä lahjoitus antoi sille uutta virikettä. Tämä oli päästäkseen Rooman kansan suosioon ja valmistakseen Sullalle ilon pystyttänyt Capitoliumille voitonmerkkejä kantavan voitonjumalattaren patsaita ja näiden viereen kultaisen patsasryhmän, joka esitti häntä luovuttamassa Jugurthaa Sullalle. Tästä Marius suutui ja tahtoi patsaan poistettavaksi, mutta toiset asettuivat Sullan puolelle. Molempien puolueet olivat jo nostamaisillaan koko kaupungin kapinaan, mutta silloin kauan kyteneen liittolaissodan liekit alkoivat lyödä kaupunkia vastaan, ja se ehkäisi kapinan tällä kertaa. Tässä raskaassa vaihtelevalla menestyksellä käydyssä sodassa, joka tuotti roomalaisille suuria menetyksiä ja raskaita kärsimyksiä, Marius ei kyennyt

enää saamaan mitään merkittävää aikaan, sillä sotilaskunnan edellytyksiä on ymmärrettävästi nuorekas rivakkuus ja tarmokkuus. Sulla sitä vastoin suoritti monta mainittavaa tekoa, ja sen tähden hän oli kansan silmissä suuri sotapäällikkö, ystäviensä silmissä voittamaton ja vihollistensa silmissä onnen suosikki. Mutta Sulla menetteli toisin kuin Kononin poika Timotheos. Tämänkin vihamiehet lukivat kaikki hänen voittonsa onnen ansioksi ja maalauttivat hänestä taulun, jossa hän esiintyi nukkuvana silloin, kun onnen jumalatar pyydysti verkkoonsa kaupunkeja hänen hyväkseen. Suutuneena ja kimmastuneena tällaisen taulun laatijoille, jotka näin tahtoivat riistää häneltä hänen urotekojensa maineen, hän kerran eittämättömällä menestyksellä suorittamaltaan sotaretkeltä palattuaan sanoi kansalle, että tässä sodassa, hyvät ateenalaiset, ei onnella ollut mitään tekemistä. Mutta tämän kerskauksen takia onnen jumalattaren väitetään siten tehneen hänelle aina kiusaa. Hänen menestyksensä lopuivat tähän, hänen yrityksensä päättyivät aina huonosti, hän joutui kansansa vihoihin ja lopuksi hänen oli pakko lähteä maanpakoon. Mutta näin ei tehnyt Sulla. Hän ei ollut vain mielissään, kun häntä sanottiin onnen suosikiksi, vaan hän itsekin tunnusti onnen suosineen tekojaan, korosti onnen osuutta niissä ja luki ne jumalien lahjoiksi, lieneekö tämä sitten ollut pelkkää kerskausta voi todella vakavaa uskoa. Joka tapauksessa hän muistelmissaan tunnustaa, että usein ne teot, jotka hän suoritti vain hetken mielijohdetta seuraten, onnistuivat paremmin kuin ne, jotka hän oli huolellisesti suunnitellut. Ja kun hän sanoo, että hänet on luotu enemmän onnea kuin sotaa varten, hän näyttää tunnustavan onnen suuremmaksi kuin kykynsä, jopa hän näyttää uskoneen, että suopea hengetär oli sulkenut hänet kokonaan syliinsä, kun hän sanoo virkaveljensä ja appensa Metelluksen ja hänen välillään vallinnutta ystävyyttä jumalien suomaksi lahjaksi. Sulla oli näet odottanut tämän taholta

saavansa kokea paljon mielipahaa, mutta havaitsikin tämän sitten mitä auliimmaksi virkatoveriksi. Ja muistelmissaan hän neuvoo Lucullusta, jolle hän ne omisti, olemaan pitämättä mitään niin varmana kuin jumalien yöllä antamia kuiskauksia. Lähtiessään joukkojensa kanssa liittolaissootaan hän kertoo Lavernan portin luona maahan auenneen suuren halkeaman, josta tulen syöksyessä ilmoille kirkas liekki löi taivaaseen asti. Tietäjät selittivät tämän merkitsevän, että urhoollinen ja ulkomuodoltaan erittäin silmäänpiستävä mies pelastaa kaupungin sen ahdistuksen kourista. Sulla katsoi tämän ennustuksen sopivan itseensä, sillä hänen kullankeltainen tukkansa antoi hänen kasvoilleen erikoisen leiman, eikä hän kainostellut ottaa itselleen urhoollisen mainetta, koska oli suorittanut niin monta loistavaa ja suurta urotekoa. Tämä Sullan jumaluususkosta. Muutoin hän näytti olleen luonteeltaan epäjohdonmukainen ja häilähtelevä. Paljon hän keräsi itselleen, mutta vielä enemmän lahjoitti, toisille hän aivan odottamatta jakeli kunnianosoituksia ja toisia aivan aiheetta loukkasi. Hän mielisteli niitä, joita tarvitsi, ja työnsi luotaan ne, jotka hänen puoleensa kääntyivät. Näin ollen on vaikeaa ratkaista, kumpi hän oli, ylpeä vai liehakko. Kun ajatellaan, miten umpimähkäisiä hänen soveltamansa rangais-
tukset olivat, kun hän vähäpätöisistäkin teoista tuomitsi kuolemaan, mutta painoi törkeät rikokset villaisella, ja kun hän sietämättömistäkään solvauksista ei ollut tietääkseenkään, mutta pienistä ja mitättömistä loukkauksista mestautti ja takavarikoitsi omaisuuden, niin ehkä hänen luonnettaan voidaan valaista seuraavalla tavalla: hän oli äkkipikainen ja kostonhimoinen, mutta hillitsi joskus kiukkuaan omaa etuaan ajatellen. Sattuipa tämän kansalaissodan aikana niinkin, että kun sotamiehet kivittäen ja seipäillä mukiloiden tappoivat erään alipäällikkönä toimineen Albinus-nimisen preetorin, hän jätti kylmästi rikoksen rankaisematta, sanoipa vain mahtipontisesti kaikkien kuullen, että sotamiehet nou-

dattavat nyt taistelussa hänen käskyjään täsmällisemmin ja käyvät rikoksensa sovittaakseen vihollisen kimppuun innokkaammin. Moitteet eivät häntä liikuttaneet, sillä hänen päämääränään oli vain Mariuksen kukistaminen ja ylipäällikkyyden saaminen tämän jo nähtävästi loppuaan kohti kulkevan liittolaissodan jälkeen Mithridatesta vastaan käytävässä sodassa. Ja tämän takia hän aina koetti pysytellä joukkonsa suosiossa. Roomaan palattuaan hänet valittiin, hänen ollessaan nyt viidenkymmenen vuoden ikäinen, Quintus Pompeiuksen kanssa konsuliksi. Samaan aikaan hän teki loistavan naimiskaupan: hän otti vaimokseen ylipappi Metelluksen tyttären Caecilian. Rahvas sai tästä aiheen moneen pilkkalauluun, ja ylimyksetkin olivat asiasta närkästyksissään, koska hän muka ei ollut, niinkuin Livius sanoo, tällaisen vaimon arvoinen, vaikka olikin päässyt konsulin virkaan. Caecilia ei ollut kuitenkaan hänen ainoa puolisonsa. Ollessaan vielä aivan nuori mies hän oli nainut Ilian, joka synnytti hänelle tyttären, ja Ilian jälkeen Aelian. Hänen kolmas puolisonsa oli Cloelia, ja tästä hän erosi hänen hedelmättömyytensä takia. Sulla erosi kuitenkin vaimostaan hienotunteisesti: hän puhui monta kaunista sanaa Cloelialle ja antoi hänelle lahjoja. Mutta muutamien päivien kuluttua hän nai Metellan, ja tämä seikka näyttää asettavan tuon Cloelianaan kohdistetun syytöksen omituiseen valoon. Sulla noudatti kaikessa Metellan mieltä, minkä tietäen kansanpuolue kääntyi aina tämän puoleen, milloin Sulla puolueen anottua häneltä Mariuksen kannattajille lupaa palata maanpaosta oli pyynnön hylännyt. Hänen julmuutensa valloittamansa Ateenan asukkaita kohtaan näyttää myös johtuneen siitä, että nämä olivat kaupunkinsa muureilta huudelleet herjaavia ja häpäiseviä sanoja Metellasta. Mutta tästä myöhemmin.

Tyytymättä konsulin arvon suomaan kunniaan Sulla tavoitteli kiihkeästi Mithridateen sodan ylipäällikkyyttä. Mutta

noiden ikuisten intohimojen, kateuden ja kunnianhimon, kannustamana Marius asettui häntä vastaan. Tämä raihnas ja ikäloppu mies oli juuri käydyissä sodissa osoittautunut saamattomaksi, mutta nyt hän pyrki johtamaan merentakaisia, kaukana kotimaasta käytäviä sotia. Samaan aikaan kun Sulla leirissään suoritteli viimeisiä varusteluja, Marius lietsoi kotona tuota turmiollista riitaa, joka tuotti Roomalle enemmän onnettomuutta kuin koskaan sen ulkonaiset viholliset olivat sille aiheuttaneet. Ja itse jumalatkin lähettivät tällöin varoittavia enteitä. Sotamerkkien tangoista leimahti kirkas tuli itsestään ilmoille, ja vain vaivoin se saatiin sammutetuksi. Kolme korppia kuljetti poikasensa yleiselle tielle, söi ne siinä ja vei jätteet pesäänsä takaisin. Hiiret jyrivät temppeleihin jätettyä uhrilahjakultaa, ja kun temppeleipalvelijat saivat niistä yhden naaraan loukkuun, se synnytti siinä viisi poikasta ja söi niistä kolme. Mutta pahaenteisempiäkin merkkejä oli. Pilvettömältä, kirikkaalta taivaalta kajahti niin läpitunkeva ja valittava torven ääni, että kaikki säikähdyksestä ampuilivat sinne tänne. Etruskilaiset tietäjät selittivät merkin tarkoittavan uuden sukupolven syntymistä ja maailman muuttumista. Heidän mukaansa esiintyy näet kahdeksan elämänvaiheiltaan ja tavoiltaan erilaista ihmissukua. Jumala on näistä jokaiselle säätänyt tietyn luvun vuosia, jotka loppuvat suuren vuoden päättyessä. Kun entinen sukupolvi häviää ja uusi nousee, maan päällä tai taivaalla nähdään ihmeellinen merkki, joka heti näitä asioita ymmärtäville ja tutkiville ilmaisee, että on syntynyt elämänvaiheiltaan ja tavoiltaan uusi sukupolvi, jonka jumalanpelko on joko pienempi tai suurempi kuin edellisen. Kaikki asiat, nuo tietäjät sanoivat, joutuvat sukupolvien vaihtuessa kokemaan suuria muutoksia, ja tämä koskee myös ennustustaitoa. Jos jumalat lähettävät selviä ja pettämättömiä merkkejä, ennustukset osuvat oikeaan ja ennustustaidon arvo kohoaa. Toisen sukupolven aikana ennustustaito taas

saattaa olla alkeellinen, se kiinnittää huomionsa vähäpätöisiin ja hämääriin merkkeihin ja koettaa niiden perusteella selettää tulevaisuutta. Näin vakuuttivat viisaat etruskilaiset, jotka näyttivät tietävän enemmän kuin muut kuolevaiset. Kun senaatti oli kokoontunut Bellonan temppeliin kuulemaan tietäjien näistä asioista lausumia ennustuksia, lensi nokassaan sirkkaa kantava varpunen kaikkien nähden temppeliin, jossa se pudotti toisen puolen saaliistaan alas, mutta toisen vei poistuessaan mukanaan. Tietäjät pitivät tätä maata omistavien luokkien ja kaupungin köyhälistön välisen kansalais-sodan enteenä. Jälkimmäinen oli näet aina surkeassa äänessä kuin sirkka, edelliset taas elivät maaseudulla niinkuin varpuset.

Marius otti nyt avukseen kansantribuuni Sulpiciuksen, jolle kukaan ei vetänyt vertoja alhaisuudessa. Ei enää voitu kysyä, kenet tämä paheissa voitti, vaan minkä niistä hän oli itsessään kehittänyt pisimmälle. Raakana, julkeana ja ahneena hän ei välittänyt, seurasiko hänen teoistaan häpeää ja onnettomuutta. Jopa hän möi Rooman kansalaisoikeuden vapautetuille orjille ja muukalaisille ja ujostelematta keräsi siitä välillä maksun forumin keskelle asetetun pöydän ääressä. Hänen käytettävissään oli kolmetuhatta henkivartijaa, ja hänellä oli aina ympärillään liuta ritarisäätyyn kuuluvia kaikkeen valmiita nuorukaisia, joita hän sanoi vastasenaatiksi. Sulpicius saattoi voimaan lain, ettei kenelläkään senaattorilla saanut olla velkaa enemmän kuin kaksituhatta denaaria, mutta jätti itse kuollessaan kolmen miljoonan velat. Tämän miehen Marius päästi riehumaan kansan sekaan, ja heti hän väkivaltaisuudellaan saattoi kaiken sekasortoon. Monta luonnotonta lakia hän ajoi läpi, ja näihin kuului myös ylipäällikkyyden luovuttaminen Mariukselle Mithridateen sodassa. Estääkseen tämän lain tulemasta voimaan konsulit päättivät keskeyttää kaikki viralliset toimet, mutta silloin Sulpicius heidän pitäessään kokoustaan Dioskuurien temppe-

lin läheisyydessä hyökkäsi heidän kimppuunsa. Syntyneessä kahakassa iskettiin hengettömäksi monta ihmistä, mm. forumilla konsuli Pompeiuksen poika, mutta Pompeius itse pääsi pakenemaan. Sulla, jota ajettiin takaa, pakeni Mariuksen taloon, mutta hänen oli tultava sieltä esiin ja peruutettava istuntojen siirtäminen. Sulpicius teki Pompeiuksesta prokonsulin, mutta Sulla sai edelleen olla konsulina. Vain Mithridateen sodan päällikkyyden Sulpicius otatti häneltä ja antoi sen Mariukselle. Sulpicius lähetti heti myös sotatribuuneja Nolaan ottamaan haltuunsa Sullan sotajoukon ja luovuttamaan sen Mariukselle.

Mutta Sulla oli nopeampi ja ehti ennen häntä sotajoukon leiriin. Kun sotilaat saivat tietää, mitä oli tapahtunut, he kivittivät Sulpiciuksen lähettämät sotatribuunit kuoliaiksi. Tästä taas seurasi, että Mariuksen kannattajat tappoivat Sullan ystävät ja ryöstivät heidän omaisuutensa. Nyt oli pakolaisia matkalla kumpaankin suuntaan, sekä Sullan leiristä Roomaan että Roomasta Sullan leiriin. Senaatti oli aivan voimaton ja vain Mariuksen ja Sullan käskyistä riippuva. Saatuaan kuulla Sullan olevan matkalla Roomaan Marius lähetti preetorit Brutuksen ja Serviliuksen kieltämään häntä jatkamasta matkaansa. Kun nämä käyttivät Sullaa kohtaan loukkaavaa kieltä, hänen sotilaansa olivat vähällä heidät tappa. He särkivät heidän liktoriensa vitsakimput, repivät purppurapäärmeisen togan heidän päältään ja ajoivat heidät mitä törkeimpiä haukkumasanvoja lasketellen tiehensä. Näin saattoivat preetorit, joiden arvonmerkit vihollisten nähtiin sanomattakin heiltä riistäneen, kertoa vain oman kokemansa häväistyksen lisäksi, että taistelu ei ollut vältettävissä ja että onnettomuus jatkoi omaa kulkuaan. Kun Marius vielä puuhaili varustelujensa kanssa, Sulla pani alipäällikköineen Nolastä käsin liikkeelle kuusi taisteluvalmista legioonaa. Kuitenkin hän vielä siitä huolimatta, että hänen sotilaansa paloiivat halusta käydä kaupunkia vastaan, epäili tehdä ratkaise-

vaa päätöstä, sillä yritys näytti hänestä vaaralliselta. Mutta tällöin häntä rohkaisi tietäjä Postumius, joka Sullan toimitettua tavanmukaisen uhrin oli tarkastanut uhrieläinten sisuksia. Molemmat kätensä Sullaa kohti ojentaen hän pyysi tätä panemaan hänet kahleisiin ja pitämään niissä taistelun loppuun asti. Hän olisi näet valmis, jollei kaikki pääty nopeasti ja onnellisesti Sullan hyväksi, kärsimään mitä ankarimman rangaistuksen. Sullan kerrotaan myös nähneen unessa sen jumalattaren, jonka palveluksen roomalaiset ovat saaneet Kappadokiasta, olkoon hänen nimensä sitten Selene tai Athene tai Bellona. Jumalatar oli näyttänyt tulleen hänen luokseen, ojentanut hänelle salaman ja kehoittanut häntä sinkauttamaan sen niitä vastustajiaan kohti, jotka hän nimeltä mainitsi, ja kun Sulla oli näitä heittänyt, he kaatuivat ja katosivat. Tämä uni antoi hänelle rohkeutta, hän kertoi sen virkatoverilleen ja päivän valjetessa hän lähti marssimaan Roomaa kohti. Rooman edustalla hänen luokseen tuli lähetystö, joka pyysi häntä olemaan käymättä heti kaupungin kimppuun, koska senaatti oli päättänyt ottaa hänen kaikki oikeudet vaatimuksensa huomioon. Sulla lupasi pysähtyä paikalle ja antoi päälliköilleen määräyksen merkitä tavanmukaisesti paauluilla leirialueen. Lähettiläät kääntyivät rauhoittuneina takaisin, mutta heti näiden poistuttua Sulla lähetti Lucius Basiliuksen ja Caius Mummiuksen edellään miehittämään Esquilinuksen kukkulalla olevan muurin portteineen, kun taas hän itse seurasi pikamarssissa jäljessä. Basiliuksen onnistui miehineen tunkeutua kaupunkiin ja saada siellä jalansijaa, mutta kun suuret aseistamattomat kansanjoukot heittelivät hyökkääjien päälle tiiliä ja kiviä, he eivät päässeet tunkeutumaan syvemmälle, ja lopuksi heidät työnnettiin muureja vastaan. Nähtyään tilanteen Sulla, joka sillä välin oli saapunut paikalle, kehoitti huutaen miehiään sytyttämään talot palamaan. Itse hän sieppasi roihuavan soihdun käteensä ja kävi ensimmäisenä näyttämään esimerkkiä, ja samalla hän antoi jousi-

miehille käskyn ampua palavilla nuolilla katoille. Hurja kiihko oli riistänyt häneltä kaiken harkinnan, ja viha sai ohjata hänen jokaista tekoaan. Ajatellen yksin vihollistaan hän unohti ystävät, sukulaiset, omaiset ja kaiken säälin. Näin hän raivasi tietä tulella, joka ei syyllisten ja syyttömien välillä tehnyt minkäänlaista eroa. Marius, joka tänä aikana oli tungettu Telluksen temppeeliin, julisti orjat vapaiksi ja kutsui heidät aseisiin, mutta nähtyään ryntäävien vihollisten pääseen voitolle hän pakeni kaupungista.

Sulla kutsui sitten senaatin kokoon ja tuomitutti kuolemaan Mariuksen ja muutamia muita, mm. kansantribuuni Sulpiciuksen. Sulpicius, jonka hänen oma orjansa kavalsi, mestattiin. Sulla julisti orjan vapaaksi, mutta määräsi hänet sitten syöstäväksi kalliolta alas. Mariuksen päästä Sulla lupasi palkinnon. Tämä ei ollut säädyllinen eikä poliittisesti viisas teko, sillä siitä ei ollut vielä pitkää aikaa, kun hän itse pakeni Mariuksen taloon joutumatta siellä mihinkään vaaraan. Jos Marius ei olisi päästänyt Sullaa turvaan taloonsa, vaan jättänyt hänet Sulpiciuksen väkivallan uhriksi, Mariukselle itselleen olisi ollut tie valtaan avoinna. Mutta tästä huolimatta hän säästi Sullan hengen. Kun hän nyt muutamia päiviä myöhemmin joutui samaan asemaan, hänen osansa oli toinen. Sullan toimenpiteitä senaatti ei ilmaissut paheksuvansa, mutta kansa toi vihamielisyytensä ja kostonhalunsa täysin selvästi ilmi. Se jätti valitsematta hänen sisarensa pojan Noniuksen ja erään Serviliuksen, jotka olivat virkamiesten vaalissa ehdokkaina, ja äänesti mielenosoitukseksi toisia miehiä, joiden valituksi tuleminen se uskoi erikoisesti Sullaa suututtavan. Mutta Sulla oli olevinaan vain iloinen, että kansa osasi käyttää hänen sille lahjoittamaansa vapautta mielensä mukaan. Tyyntytäkseen sitten kansan vihaa hän asetti konsuliksi vastapuolueeseen kuuluvan Lucius Cinnan, mutta vaati tätä valan velvoituksella kannattamaan omia suunnitelmiaan. Cinna lähti kivi kädessä Capitoliu-

mille ja vannoni täällä valansa, mihin hän heti lisäsi, että jollei hän pysy antamassaan valassa, kirous tulkoon hänen päälensä ja hän on valmis heitettäväksi maanpakoon niinkuin hänen kädessään oleva kivi. Näin sanottuaan hän paikalla olevien nähden lennätti kiven maahan. Mutta valtaan päästyään hän alkoi valmistella kumousta ja oikeudenkäyntiä Sullaa vastaan. Kansantribuuni Verginiuksen oli määrä esiintyä jutussa syyttäjänä, mutta Sulla välitti vähät sekä Verginiuksesta että koko jutusta ja lähti sotaan Mithridatesta vastaan.

Niihin aikoihin, kun Sulla läksi joukkoineen liikkeelle Italiasta, Mithridateen kerrotaan Pergamonissa nähneen monta ennemerkkiä. Kun pergamonilaiset eräänlaisen kojeen avulla koettivat laskea hänen kohdalleen alas seppeltä kädessään pitävän voitonjumalattaren patsaan, se murtui melkein hänen päänsä päällä palasiksi. Kansa säikähtyi kovasti, kun seppele lensi maahan keskelle teatteria, ja Mithridateskin alkoi pelätä pahinta, vaikka hänen asiansa olivat silloin paremmalla kannalla kuin hän saattoi toivoakaan. Olihan hän riistänyt roomalaisilta Aasian provinssin ja Bithynian sekä Kappadokian kuninkailta heidän valtakuntansa, ja hän piti nyt hoviaan Pergamonissa. Ystävilleen hän saattoi jakaa suuria omaisuuksia, mahtiasemia ja ruhtinaskuntia. Hänen pojistaan toisella oli varma asema vanhan Mustalta mereltä ja Bosporoksesta Asovan meren tuolle puolelle asumattomiin aroihin asti ulottuvan perintövaltakunnan hallitsijana, ja toinen poika, Ariarathes, lähestyi suuren armeijan kanssa uhkaavasti Traakiaa ja Makedoniaa. Lisäksi hänen valtakuntansa laajensivat valloituksillaan hänen sotapäällikkönsä, joista huomattavin oli Arkhelaos. Tämä hallitsi laivastollaan koko itäistä Välimerä ja alisti valtaansa myös Kykladit sekä kaikki Malean niemen itäpuolella olevat saaret, jopa miehitti Euboiankin. Sitten hän Ateenasta käsin liikkeelle lähtien pakotti kaikki Kreikan heimot Thessaliaa myöten luo-

pumaan roomalaisista huolimatta bruttilaisen Suran hänelle Khaironeian luona tuottamasta pienestä takaiskusta. Täällä tämä urhoollinen ja viisas roomalainen, joka oli preetorina Makedonian hallintoa hoitavan Sentiuksen alipäällikkö, kävi kaikin voimin hänen joukkojaan vastaan, jotka vuolaan virran tavoin vyöryivät Boiotian halki. Kolme kertaa hän täällä, Khaironeian luona, iski Arkhelaoksen kanssa yhteen, kunnes vihdoin löi hänet takaisin ja tunki rannikkoalueelle. Mutta tämän jälkeen hänen Lucius Luculluksen käskystä täytyi vetäytyä paikalle marssimassa olevan ja sodan johtajaksi valitun Sullan tieltä syrjään. Hän vetäytyi nyt Boiotiasta Sentiuksen luokse takaisin, vaikka onni oli hänen yrityksiään aina seurannut ja Kreikka hänen urhoollisuutensa ansiosta oli valmis luopumaan Arkhelaoksesta. Suran menestystä ei näet kukaan enää saattanut epäillä.

Sullan saavuttua Kreikkaan sen kaupungit taipuivat heti antautumaan. Ne lähettivät lähettiläitä hänen luokseen ilmoittamaan porttien olevan hänelle avoinna. Vain Ateena yksinvaltiaansa Aristionin pakotuksesta jäi edelleen Mithridateen puolelle. Sulla vei koko sotavoimansa sitä vastaan, sulki Peiraieuksen joka taholta piiritysrenkaaseen, toi paikalle sotakoneensa ja yritti monella tapaa valloittaa kaupungin. Jos hän näitä ponnistuksiaan olisi vielä jonkin aikaa jatkanut, hän olisi voinut sen itse tappioita kärsimättä saada haltuunsa, sillä siellä oli aivan välttämättömistään tarvikkeista puutetta ja nälkä oli saattanut asukkaat epätoivon partaalle. Mutta hän halusi päästä mitä pikimmin Roomaan, sillä hän pelkäsi siellä tapahtuvan kumouksen ja siksi hän vaaroja, taisteluja ja suurimpiakaan kustannuksia pelkäämättä koetti saada sodan nopeasti päätökseen. Lukuun ottamatta muita varustuksia hän rakennutti piirityskoneita niin paljon, että niihin käytettävien rakennusainesten kuljettamiseen tarvittiin kymmentuhatta muulia, jotka päivät pääksytysten vetivät kuormia. Pian loppuivat raken-

nuspuut, sillä hakkauksia oli suoritettava paljon, koska rakennelmat usein omasta painostaan sortuivat tai syytyivät vihollisten lakkaamatta sataneista palavista nuolista tuleen. Sulla ryhtyi nyt hakkauttamaan pyhiä lehtoja, mm. hän kaadatti Ateenan ympäristön kauneimman metsäalueen, Akademan metsikön, samoin Lykeionin puiston. Ja koska sota nieli suunnattomia rahasummia, hän kävi käsiksi Kreikan temppeleihin, ja hänen apurinsa takavarikoivat Epidauroksen ja Olympian kauneimmat ja kalliimmat uhrilahjat. Hän kirjoitti myös Amfiktyoniliitolle Delfoihin, että olisi järkevää jättää temppelin omaisuus hänen haltuunsa, sillä silloin se olisi varmassa turvassa siinäkin tapauksessa, että hän siitä itse jotakin käyttäisi, koska hän suorittaisi kaiken täysin määrin takaisin. Tämän jälkeen hän lähetti ystävänsä fookislaisen Kafiin ottamaan jokaisen esineen punnittuna vastaan. Delfoihin saavuttuaan Kafis kammoi koskea pyhiin esineihin ja itki amfiktyonien läsnä ollessa ääneensä, koska hänen niin oli kuitenkin pakko tehdä. Kun jotkut sanoivat, että he olivat kuulleet Apollonin lyyran soivan kaikkein pyhimmässä, Kafis lähetti tästä tiedon Sullalle, lieneekö sitten itse tähän ihmeeseen uskonut vai tahtoiko hän vain Sullassa herättää taikauskoista pelkoa. Sulla vastasi Kafikselle ivallisesti, että hän ihmetteli hänen älyään, sillä lyyran soittohan tarkoitti hyväksymistä eikä paheksumista; hänen tuli siis mieli iloisena ottaa uhrilahjat vastaan, koska jumala ne mielellään antoi. Muut esineet voitiin viedä vaivattomasti pois, eivätkä kreikkalaiset siitä yleensä mitään tietäneetkään, mutta kuninkaitten ajoilta vielä jäljellä oleva hopea-astia oli niin raskas ja suuri, että juhdat eivät jaksaneet sitä kuljettaa, joten amfiktyonien oli hakattava se palasiksi. Tätä tehdessään he ajattelivat Manius Aquiliuksen, Titus Flaminuksen ja Aemilius Paulluksen aikoja. Kun Manius aikoinaan oli karkottanut kuningas Antiokhoksen Kreikasta ja kun molemmat jälkimmäiset olivat lyöneet Makedonian ku-

ninkaat, he eivät koskeneet Kreikan tempeleihin, vaan päinvastoin tekivät niille lahjoituksia ja osoittivat niille kaikkiin tavoin pyhää kunnioitusta. Mutta nämä olivatkin miehiä, jotka olivat saaneet valtansa laillisella tavalla, ja heidän sotilaansa olivat itsensä hillitsevä ja päällikköään nurkumatta tottelevaa väkeä. Heillä oli todellinen kuninkaan mieli, he viettivät yksinkertaista elämää ja pitivät sotilaiden suosion kalastelemista häpeällisempänä kuin vihollisten edessä pakenemista. Sitä vastoin tuon ajan päälliköiden, jotka olivat hankkineet asemansa väkivallalla eivätkä kyvykkyydellään ja jotka tarvitsivat aseita enemmän toisiaan kuin vihollista vastaan, oli pakko vielä johtoasemassakin liehitellä käskynalaisiaan. Rahalla, jota he mielin määrin jakelivat sotilailleen, he ostivat näiden palvelukset, ja niin he tietämättään tekivät koko isänmaansa kauppatavaraksi ja itsensä lurjusten orjaksi voidakseen hallita kunnollisia ihmisiä. Tämä oli syy, joka karkotti Mariuksen Roomasta ja vei hänet sitten taas Sullaa vastaan, tämä oli syy, joka saattoi Cinnan murhaamaan Octaviuksen ja Fimbrian surmaamaan Flaccuksen. Sulla ennen muita oli tämän pahan alkuun panija. Saadakseen toisten sotapäälliköiden sotilaat puolelleen hän käytti sitä kieroä keinoa, että jakeli omille sotilailleen tuhlaillen rahoja. Näin hän viekoitteli vastustajan sotilaat siirtymään puolelleen ja totutti omat sotilaansa ylellisyyteen. Tämä vaati häneltä paljon rahaa, varsinkin Ateenan piirityksen aikana.

Vastustamaton ja sammumaton kiihko ajoi häntä tämän kaupungin valloittamiseen. Ehkäpä tämä muinoin kuuluisa kaupunki menneisyytensä varjonakin kiihotti hänen kunnianhimoaan, ehkä hän oli myös raivostunut siitä ivan ja pilkan ryöpystä, jonka yksinvaltiasta Aristion häntä ärsyttääkseen tuon tuostakin syyti muureilta häntä ja Metellaa vastaan. Aristion oli röyhkeyden ja raakuuden yhdistelmä, hänellä oli kaikki Mithridateen viheliäisimmät paheet ja

intohimot. Kuin kuolettava, viimeiset voimat riuduttava sairaus hän oli iskenyt kyntensä tuohon kaupunkiin, joka aikaisemmin oli niin monet sodat, niin monen tyrannin mielivalan ja niin monet keskinäiset riidat onnellisesti läpäissyt. Tämä mies piti silloin, kun kaupungissa vakka vehnää maksoi tuhat drakhmaa, kun asukkaat söivät Akropoliin ympärillä kasvavaa neitsytruohoa ja pureksivat nälkäänsä sammuttaakseen keitettyjä kenkiä ja nahkaisia öljyleilejä, päivät pääksytysten juominkeja ja kuljeskeli öisin humalaisten parvien kanssa pitkin kaupungin katuja. Hän esitti vihollisen silmien edessä asetansseja ja piti sitä kaikin tavoin pilkkanaan. Hän ei välittänyt siitä, että Athenen pyhä tuli öljyn puutteessa sammui, ja kun ylipapitar pyysi häneltä puoli vakkaa vehnää, hän lähetti tälle saman määrän pippuria. Neuvoston jäsenet ja papit, jotka itkien pyysivät häntä sääliämään kaupunkia ja sopimaan Sullan kanssa, hän hajoitutti nuolisateella. Lopuksi hän kuitenkin kovan painostuksen jälkeen lähetti kaksi tai kolme juomakumppaniaan rauhanneuvottelijoiksi. Kun nämä mitään ehdotuksia tekemättä puhuivat vain Theseuksesta, Eumolpoksesta ja Persian sodasta, Sulla heille sanoi: »Menkää, te onnelliset, takaisin kaupunkiinne ja ottakaa kauniit puheenne mukaanne. Roomalaiset eivät ole lähettäneet minua Ateenaan kuuntelemaan historian luentoja, vaan saattamaan kapinalliset jälleen kuuliaisuuteen.»

Kertomusten mukaan muutamat sotilaat olivat tällä välin kuulleet Kerameikoksessa kahden keskenään puhelevan vanhuksen soimaavan yksinvaltiasta siitä, että tämä ei ollut riittävästi varustanut Heptakhalkonin luona olevaa käytävää, vaikka se oli ainoa paikka, josta vihollisten oli mahdollista ja jopa helppoakin tunkeutua kaupunkiin. Sotilaat ilmoittivat tämän Sullalle, eikä se Sullasta ollutkaan vähäpätöinen tieto. Lähdettyään yöllä paikalle ja havaittuaan sen olevan valloitettavissa hän kävi yritykseen käsiksi. Muistel-

missaan Sulla mainitsee, että ensimmäisenä nousi muureille Marcus Ateius ja että tämä ei enää väistynyt kerran valtaamaltaan paikalta, vaikka katkaisi miekkansa iskiessään sillä vastaansa käynnyttä vihollista kypärään. Kaupunki valloitettiin siis täältä käsin, niinkuin ateenalaiset vanhukset olivat epäilleet. Sulla itse hajoitutti maahan Peiraieuksen portin ja pyhän portin välisen osan muuria ja ryntäsi kuin hirviö torvien ja sarvien rämeästi soudessa keskellä yötä kaupunkiin. Hänen sotilaansa, joille hän antoi vallan ryöstää ja murhata, syöksyivät hurjasti huutaen miekka kädessä pitkin ahtaita katuja ja tappoivat niin paljon asukkaita, että niiden ruumiita ei voitu lukea, vaan vasta jäljestäpäin arvailla silloin verikenttänä olleen alueen laajuuden perusteella. Kaikissa kaupungin osissa kyllä tapettiin paljon väkeä, mutta ankarimpana verilöyly kulki torin ympärillä olevilta alueilta Kerameikoksen halki kaksoisportteihin asti, jopa porttien ulkopuolella olevassa esikaupungissakin monen kerrotaan joutuneen sen uhriksi. Yhtä suuri luku kuin näitä murhattuja oli niitä, jotka nähdessään kotikaupunkinsa tuhoutuvan säälistä ja epätoivosta tappoivat itsensä. Se, mikä saattoi asukkaitten parhaimmiston pelkoon ja epätoivoon, oli käsitys, että Sullan taholta ei ollut mitään sääliä eikä armoa odotettavissa. Vihdoin kaksi ateenalaista maanpakolaista, Meidias ja Kallifon Sullan edessä polvillaan rukoillen pyysivät kaupungille armoa, ja Rooman sotajoukossa olleet senaattoritkin puhuivat kaupungin puolesta. Sulla katsoi tällöin jo tarpeeksi kostaneensa, ja nyt hän alkoi ylistää muinaisajan ateenalaisia ja lupasi armahtaa harvoja monien tähden ja elossa olevia kuolleiden tähden. Muistelmissaan Sulla mainitsee Ateenan valloituksen tapahtuneen maaliskuun ensimmäisenä päivänä, mikä osuu yhteen suunnilleen Anthisterion-kuukauden uuden kuun kanssa. Se sattui siis aikaan, jolloin ateenalaisilla on tapana monenlaisin menoin viettää erään tuhoisan tapahtuman muistoa. Sillä heidän perimätietonsa mukaan

muinoin sattunut suuri tuhotulva oli kuta kuinkin tähän aikaan vuodesta. Kaupungin tultua valloitetuksi yksinvaltias Aristion pakeni Akropoliille. Täällä hän piti kauan puoliaan Curiota vastaan, joka Sullan käskystä oli ryhtynyt häntä piirittämään, mutta lopuksi nälkä pakotti hänet antautumaan. Heti tämän jälkeen tapahtui ihme. Samaan aikaan ja samalla hetkellä jona Curio vei vangitun yksinvaltiaan pois paikalta, kirkkaalle taivaalle kasaantui pilviä, ja puhkesi rankasade, joka saattoi Akropoliin vedestä tulvilleen. Sulla miehitti myös Peiraieuksen ja suurimmaksi osaksi poltatti sen. Poltettujen rakennusten joukossa oli myös Filonin varushuone, ihmeen ihana rakennustaiteen saavutus.

Tällä välin Mithridateen sotapäällikkö Taksiles mukanaan satatuhatta jalka- ja kymmentuhatta ratsumiestä sekä yhdeksänkymmentä nelivaljaikkoista sirppivaunua samosi Traakiasta ja Makedoniasta eteläänpäin. Samaan aikaan hän kutsui Arkhelaoksen, joka laivastoineen oli ankkuroinut Munykhian edustalle, saapumaan luokseen. Arkhelaos ei kuitenkaan tahtonut luopua meriyhteyksistään eikä ollut ollenkaan halukas käymään roomalaisia vastaan, sillä hän uskoi sotaa pitkittämällä voivansa katkaista näiden huollon. Mutta Sulla käsitti asiat paljon paremmin kuin Arkhelaos. Sen tähden hän lähti karusta ja tuskin rauhan aikaanakaan asukkaansa riittävästi elättävästä Attikasta Boiotiaan. Monet luulivat hänen tehneen virheen, kun hän jätti vuorisen ja ratsuväen käyttöön huonosti sopivan Attikan ja läksi Boiotian tasaisille ja avoimille lakeuksille, vaikka tiesi barbaarien voiman olevan sirppivaunuissa ja ratsuväessä. Mutta välttääkseen nälän ja puutteen hänen oli antauduttava alttiiksi taistelun vaaralle, ja lisäksi Hortensius, muudan taitava ja tappelunhaluinen mies, jonka piti tuoda Thessaliassa oleva sotajoukko Sullan luokse ja jota barbaarit solapai-koissa väijyivät, tuotti hänelle huolta. Nämä syyt siis saivat aikaan sen, että Sulla marssi Boiotiaan. Muutoin maanmie-

hemme Kafis opasti barbaarien huomaamatta Hortensiuksen syrjäiteitä Parnassoksen poikki aivan lähelle Tithoraa. Tämä ei ollut vielä silloin yhtä suuri kaupunki kuin nykyään, vaan ainoastaan eräällä joka puolelta jyrkkäseinäisellä kalliolla oleva linnoitus. Sinne olivat muinoin fookislaiset vetäytyneet omaisuutensa mukanaan Kserkseen hyökkäystä pakoon. Hortensius pystytti nyt paikalle leirinsä, torjui päivällä vihollisten tekemät hyökkäykset ja marssi sitten yöllä tiettömien seutujen kautta Patronikseen, missä liittyi Sullan sotajoukkoon.

Yhtyneet sotajoukot miehittivät Elateian tasangon keskellä sijaitsevan laajan, hedelmällisen kummun, jonka juurella on vesistöä. Se on nimeltään Filoboiotos. Tämän seudun luonnonkauneudelle Sulla tuhlaa runsaasti ylistäviä sanoja. Kun he olivat leiriytyneet sinne, viholliset havaitsivat heidän lukumääränsä kovin pieneksi; heitä oli näet vain tuhatviisisataa ratsu- eikä täyttä viittätoista tuhatta jalkamiestä. Tämän takia muut barbaarien sotapäälliköt pakottivat Arkhe-laoksen taipumaan tuumaansa ja asettivat sotajoukon taistelujärjestykseen. Kenttä täyttyi hevosista, vaunuista, keihäistä ja kilvistä. Suurten ihmismassojen marssiessa paikoilleen ilma ei voinut mykistää niiden aiheuttamaa melua ja huutoa, ja jo niiden varustusten mahtaileva komeus synnytti roomalaisissa pelkoa. Kullalla ja hopealla upeaksi silattujen aseitten välke ja persialaisten ja skyyttalaisten pukujen kimaltelevan vasken ja raudan seassa hohtavat värit synnyttivät joukkojen tehdessä liikkeitään ja käännöksiään tulimerta muistuttavan uhkaavan näyn. Roomalaiset vetäytyivät valliensa turviin, eivätkä mitkään Sullan puheet voineet heidän levottomuuttaan poistaa. Sulla ei kuitenkaan tahtonut väkivalloin pakottaa pakokauhun lamaannuttamia sotilaitaan taisteluun, ja siksi hän sai tyytyä toimettomuuteen ja karvain mielin kuunnella silmiensä edessä olevien vihollisten myrkyllisiä pilkkahuutoja ja naurua. Mutta tämä tuotti hä-

nelle kuitenkin lopuksi mitä suurimman hyödyn. Barbaarit, joilla päällikköjen lukuisuuden takia oli muutoinkin huono kuri, kadottivat sen nyt vastustajiaan halveksiessaan melkein kokonaan. Vain harvat heistä pysyivät leirissä, jota vastoin useimmat harhailivat saaliin ja ryöstön toivossa useitten päivämatojen päässä leirin ulkopuolella. Näiden kerrotaan hävittäneen Panopeuksen ja ryöstäneen Lebadeian oraakelin päällikköittänsä käskemättä. Sulla ei voinut nyt enää sietää, että hänen silmiensä edessä hajoitettiin kaupunkeja maahan, ja siksi hän päätti panna sotilaansa liikkeelle. Hän marssitti nämä leiristä ja pakotti heidät kaivamaan kanavia, jotta Kefisoksen joen vedet voitaisiin johtaa toiselle taholle. Ketään hän ei vapauttanut työstä, mutta laiskureita hän rankaisi ankarasti, sillä hänen tarkoituksenaan oli herättää sotilaissaan halua ennemmin antautua taistelun vaaroihin kuin hikoilla tällaisessa rasittavassa työssä. Eikä hän näissä laskelmissaan pettynytäkään. Kun hän kahden päivän kuluttua meni töitä tarkastamaan, sotilaat vaativat häntä äänekäästi viemään heidät vihollista vastaan. Sulla vastasi, että he puhuivat näin vain päästäkseen vapaaksi tästä raskaasta työstä eikä suinkaan sen vuoksi, että heillä oli halu käydä taisteluun. Mutta jos heillä todellakin oli sotimisen into, heidän tulisi tarttua aseisiin ja mennä tuonne, hän lisäsi näytäten paikkaa, jossa muinoin oli ollut parapotamiolaisten linna, mutta josta nyt kaupungin tultua hävitetyksi oli jäljellä vain jyrkkäseinäinen kalliokukkula. Tämän kukkulan erottaa Hedyleionin vuoresta vain Assoksen joen uurtama laakso. Assoksen joki yhtyy Kefisoksen jokeen vielä Hedyleionin juurella, ja näin syntynyt vuolas virta tekee tuon kukkulan kimppuun käymisen vaikeaksi.

Kukkulan oivallisen aseman takia ja myös siksi, että hän juuri näki osan vihollisten vaskikilpisiä sotureita olevan sinne matkalla, Sulla päätti nyt sopivasti käyttää sotilaittensa taistelun intoa hyväkseen ja miehittää kukkulan tarpeeksi

ajoissa, ja siinä hän onnistuikin. Kun Arkhelaos näin tuumansa myttyyn mentyä kääntyi Khaironeiaa kohti, Sullan armeijassa palvelevat khaironeialaiset vaativat, että hän ei saisi jättää kaupunkia vihollisten käsiin. Sulla lähetti tällöin sen turvaksi sotatribuuni Gabiniuksen mukanaan yksi legioona sekä armeijassaan olevat khaironeialaiset. Huolimatta heidän kovasta innostaan Gabinius saapui ennen heitä Khaironeiaan, sillä pelastamisen jalossa innossa hän voitti jopa pelastusta pyytäneet. Juban kertomuksen mukaan tänne avuksi lähetetty ei ollut Gabinius, vaan Erucius. Näin kotikaupunkini viime tingassa pelastui tuholta.

Lebadeiassa olevasta Trofonioksen oraakkelista roomalaiset saivat suopeita sanomia ja voittoa julistavia ennustuksia. Maan asukkaat tietävät näistä vielä paljon kertoa, ja Sulla itse mainitsee muistelmiensa kymmenennessä kirjassa, että muudan Kreikassa toiminut huomattava kauppias Quintus Titius tuli hänen luokseen Khaironeian voittoisan taistelun jälkeen ilmoittamaan, että Trofonios ennustaa hänen lyhyen ajan kuluttua saavan uuden voiton samassa paikassa. Tämän jälkeen eräs Sullan armeijassa palveleva Salvienus-niminen sotamies toi saman jumalan antaman tiedon, miten asiat Italiassa tulevat kehittymään. Molemmat kertoivat jumalan äänestä, että se oli ollut kaunis ja mahtava kuin Olympoksen Zeuksen ääni. Ylitettyään Assoksen joen Sulla saapui Hedyleionin juurelle ja pystytti leirinsä lähelle Arkhelaosta, joka Akantionin ja Hedyleionin vuorten välille lähelle niin sanottua Assinoita oli rakennuttanut lujat varustukset. Paikkaa, jossa hänen leirinsä sijaitsi, sanotaan nykyään Arkhelaokseksi. Oltuaan täällä päivän Sulla jätti Murenan komentoon yhden legioonan ja kaksi kohorttia, joilla hänen tuli häiritä vihollista, jos tämä järjestäisi joukkonsa taisteluun. Itse hän Kefisoksen partaalla uhrattuaan läksi uhritoimituksen päätyttyä marssimaan Khaironeiaa kohti yhtyäkseen siellä olevaan sotajoukkoon ja käydäkseen tarkastelemassa niin sanot-

tua Thurionia, jonka viholliset olivat miehittäneet. Tämä on keilanmuotoinen, jyrkkähuippuinen vuori, jota me sanomme Orthopagokseksi. Sen juurella on Moloksen puro ja Apollon Thurioksen temppeli. Lisänimensä jumala on saanut Khaironeian kaupungin tarunomaisen perustajan Khaironin äidistä Thurosta. Toisen tarun mukaan Kadmos tapasi tällä paikalla lehmän, jonka Apollon lähetti hänen oppaakseen, ja thor-sanasta, lehmän foinikiankielisestä nimityksestä, pitäisi paikan olla saanut nimensä. Sullan saavuttua Khaironeian edustalle kaupungin päällikkö aseellisen sotajoukon saattamana tuli häntä vastaan ja ojensi hänelle laakeriseppeleen. Sulla otti sen vastaan, tervehti sitten sotilaita ja kehoitti heitä rohkeasti käymään edessä olevaan vaaralliseen taisteluun. Kaksi khaironeialaista, Homoloikhos ja Anaksidamos, astuivat tällöin hänen eteensä ja lupasivat karkottaa Thurionin miehittäneet viholliset, jos hän antaisi heidän komentoonsa pienen joukon sotilaita. He sanoivat tietävänsä erään vihollisilta huomaamatta jääneen polun, joka johti niin sanotusta Petrokhoksesta Muusain temppelin ohi vihollisten asemain yläpuolelle, ja täältä olisi helppo käydä barbaarien kimppuun, kivittää heidät hengettömiksi tai karkottaa heidät tasangolle. Kun Gabinius oli vakuuttanut miesten olevan urhoollisia ja luotettavia, Sulla käski heidän käymään käsiksi tehtävään. Itse hän järjesti sotilaat taistelurintamaan, sijoitti ratsumiehet kummallekin sivustalle, otti oikean siiven johdon omiin käsiinsä ja uskoi vasemman siiven Murenan johtoon. Legaatit Galba ja Hortensius mukanaan joitakin reserviin kuuluvia kohortteja asettuivat äärimmäisille kukkuloille sivustojen suojaksi, jotta viholliset eivät olisi voineet käydä saarrostuksen. Näiden oli näet nähty tekevän sivustansa saartoliikkeen suorittamista varten helposti ja keveästi liikkuvaksi. He sijoittivat niihin ratsu- ja kevytaseisia jalkamiehiä, joiden oli määrä tehdä laaja kiertoilike ja saartaa roomalaiset.

Sillä välin khaironeialaiset, joiden päälliköksi Sulla oli

määrännyt Eruciuksen, saapuivat salaa Thurionin vuorelle. Kun he nyt äkkiä syöksyivät näkyviin, barbaarien keskuudessa syntyi kova hälinä ja he läksivät pakoon. Täten he itse edistivät heidän keskuudessaan syntynyttä verilöylyä. Sillä kun kukaan ei käynyt vastarintaan, vaan jokainen koetti kiirehtiä pois jyrkän teeltä, he kaatuivat toistensa keihäisiin tai suistuivat yleisessä tungoksessa vuorelta alas, samaan aikaan kun hyökkääjät ahdistivat näitä turvattomia ja hakkasivat heitä maahan. Näin menetti Thurionissa henkensä kolmetuhatta miestä. Murena kävi rintama taisteluvälillä pakenevia vastaan, pysäytti ja hakkasi heistä osan maahan, mutta osa pääsi tunkeutumaan omaan leiriinsä. Rynnätessään sinne päätä pahkaa he aiheuttivat hillitöntä sekasortoa omissa riveissään ja riistivät päälliköiltään toiminnan aikaa, mistä koitui heille mitä suurinta vahinkoa. Sillä Sulla lähti heti liikkeelle noita myllerryksessä olevia rivejä vastaan, ja aivan lyhyessä ajassa hän oli jo niin lähellä, että viholliset eivät voineet käyttää tehokkaasti sirppivaunujaan. Niiden teho on näet merkittävä vain silloin, kun iskuun tarvittavan vauhdin kehittämiseksi on tarpeeksi välimatkaa, jota vastoin niiden iskut lyhyeltä etäisyydeltä ovat vailla vaikutusta niinkuin heikosti jännitetystä jousesta ammutun nuolen. Tämän saivat myös barbaarit tällöin kokea. Kun ensimmäiset vaunut ponnottomasti ja hitaasti ajoivat roomalaisten riveihin, sotilaat naurun remakan päästäen työnsivät ne syrjään ja vaativat esiin toisia, niinkuin kilpa-ajonäytännöissä on tapana. Nyt iskivät jalkaväkijoukot vastakkain. Barbaarit ojensivat pitkät keihänsä ja koettivat kilvet kilpiin liittäen pitää rintamansa järjestyksessä. Roomalaiset heittivät keihäät käsistään, vetivät miekkansa ja löivät raivoissaan vastustajiensa keihäät syrjään, näin päästäkseen pikemmin heidän kimpuunsa. He olivat näet havainneet, että vihollisten rivien edessä seisoi viisitoistatuhatta orjaa, jotka Mithridateen sotapäälliköt olivat airuitten välityksellä eri kaupungeissa julista-

neet vapaiksi ja sitten sijoittaneet raskasaseistensa joukkoon. Erään roomalaisen kenturian päällikön kerrotaan tähän viitaten sanoneen, että hänen tietääkseen orjat saavat puuttua puheeseen vain Saturnalia-juhliissa. Koska orjien rivit olivat syvät ja tiiviit ja he vastoin luontoaan uskalsivat tehdä lujaa vastarintaa, legioonasotilaat pystyivät työntämään heitä vain hitaasti taaksepäin, mutta kun heidän takanaan ovat roomalaiset sinkauttelivat orjien joukkoon palavien nuolien ja heittokehäitten kuuroja, nämä kääntyivät lopulta sekasortoiseen pakoon.

Kun Arkhelaos sitten levitti oikeaa kylkeään käydäkseen ahdistamaan roomalaisia takaa, Hortensius saapui juoksujalkaa kohorttiansa kanssa paikalle iskeäkseen häntä sivustaan. Mutta Arkhelaoksen kiireesti häntä vastaan lähettämät kaksituhatta ratsumiestä tunkivat hänet ylivoimallaan vuorten juurelle, ja näin hän vähitellen joutui eroon pääjoukosta ja vihollisten saartamaksi. Saatuaan tästä tiedon Sulla riensi hänen avukseen oikealta sivustalta, joka ei vielä ollut sekaantunut taisteluun. Kun Arkhelaos ratsujen synnyttämästä pölypilvestä arvasi, mitä oli tekeillä, hän jätti Hortensiuksen rauhaan ja kääntyi nopeasti Sullan jättämää oikeaa sivustaa vastaan, jonka hän luuli olevan vailla päällikköä. Samaan aikaan Taksiles johti vaskikilpiset soturinsa Murenaa vastaan, ja nyt kuului kahdelta taholta kovaa huutoa, jota kaiku vuorilta toisteli. Sulla pysähtyi neuvottomana epäröiden, mihin hänen tulisi kiirehtiä avuksi, mutta sitten hän katsoi parhaaksi palata entiselle paikalleen. Murenan avuksi hän lähetti Hortensiuksen mukanaan neljä kohorttia, mutta viidennen hän käski seurata itseään, ja niin hän kiirehti oikealle sivustalleen, joka jo ilman häntäkin piti Arkhelaosta vastaan urhoollisesti puoliaan. Sullan ilmestyttyä paikalle vihollinen lannistettiin lopullisesti, ja voitokkaat roomalaiset ajoivat sitä takaa, kun se sekasorron vallassa pyrki joelle ja Akontionin vuorille. Tämän jälkeen

Sulla riensi Murenan avuksi, sillä hän ei ollut unohtanut, että tämä oli vielä vaarallisessa asemassa. Mutta hän sai tyytyä vain takaa-ajoon, sillä Murena oli jo voittanut. Monta barbaaria hakattiin maahan tasangolla, mutta useimmat ollessaan pakomatalla leiriinsä. Tuosta suunnattoman suuresta armeijasta vain kymmenentuhatta miestä pääsi pelastumaan Khalkiiseen. Sulla mainitsee armeijastaan kadonneen neljätoista miestä, mutta näistä oli illalla vielä kaksi palannut leiriin. Nimet Ares, Nike ja Afrodite esiintyivät omistuskirjoituksissa, jotka Sulla kiinnitti pystyttämiinsä voitonmerkkeihin, koska taistelun onnellisesta päätöksestä hänen oli kiittäminen yhtä paljon onnea kuin urhoollisuutta ja kyvykkyyttä. Tasangolla suoritetun taistelun voitonmerkki pystytettiin sinne, mistä Arkhelaoksen joukot ensin väistyivät ja läksivät pakenemaan Moloksen joelle. Toinen merkki pystytettiin Thurionin huipulle barbaarien saartamisen muistoksi. Siinä oli kreikankielinen Homoloikhoksen ja Anaksidamoksen urhoollisuutta ylistävä kirjoitus. Voiton kunniaksi pidettiin juhla Theebassa, jossa Oidipuksen lähteen luokse rakennettiin lava näyttämöesitysten suorittajia varten. Koska Sulla vihasi leppymättömästi theebalaisia, palkintotuomareiksi kutsuttiin muista kaupungeista olevia kreikkalaisia. Theebalaisilta hän riisti puolet heidän maastaan ja pyhitti sen Apollonille ja Zeukselle. Maasta saatavista tuloista hän määräsi näille jumalille suoritettavaksi ne summat, jotka hän itse oli heiltä ryöstänyt.

Saatuään tämän jälkeen kuulla, että vastapuolueen konsuulikiksi nimittämä Flaccus oli sotajoukko mukanaan purjehtimassa Joonian meren yli muka Mithridatesta, mutta itse asiassa kuitenkin häntä itseään vastaan, Sulla läksi Thessaliaan kohdatakseen tämän. Viipyessään Meliteian kaupungin läheisyydessä hän sai usealta taholta kuulla edellistä suuremman barbaariarmeijan hävittävän hänen takanaan olevia seutuja. Dorylaos oli näet saapunut huomattavan laivaston

kanssa Khalkiiseen, ja näissä laivoissa hänellä oli kahdeksankymmentätuhatta hyvin harjoitettua ja kokenutta Mithri-dateen sotilasta. Heti hän hyökkäsi Boiotiaan ja miehitti maan, sillä hänen tarkoituksenaan oli pakottaa Sulla taisteluun. Arkhelaoksen varoituksista hän ei välittänyt, vaan päinvastoin aivan julkisesti väitti, että vain kavalluksen takia on edellisessä taistelussa voitu menettää niin paljon miehiä. Mutta Sulla palasi kohta takaisin ja näytti Dorylaokselle, että Arkhelaos oli viisas ja roomalaisten urhoollisuudesta hyvin perillä oleva mies. Jo ensimmäisten Tilfusionin vuoren tienoilla Sullan kanssa käymäinsä pikkukahakoiden jälkeen Dorylaos alkoi kaikkein pontevimmin vaatia, että ratkaisevaa kenttätaistelua oli vältettävä ja vihollinen uuvutettava sotaa pitkittämällä ja kuluttamalla sen voimia. Arkhelaoksessa herätti kuitenkin jonkinlaisia voiton toiveita Orkhomenoksen edustalla oleva tasanko, jolle hän oli leiriytynyt, koska se suosi sitä, jolla oli suurempi ratsuväki. Tämä tasanko, joka jatkuu Orkhomenoksen kaupungin edustalta tasaisena ja puuttomana soihin asti, joihin Melas laskee, on ehkä Boiotian suurin ja kaunein. Melaan joki, jonka lähteet ovat lähellä Orkhomenosta, on ainoa niin runsasvetinen joki Kreikassa, että alukset voivat kulkea sen lähteille asti. Kesäpäivänseisauksen aikana joki tulvii niinkuin Niili, ja siinä kasvaa samoja kasveja kuin tässä, mutta ne eivät tuota hedelmää eivätkä kehity täyteen kokoonsa. Sen uoma on lyhyt, sen suurin haara laskee lietteisiin ja sammaloituneisiin järviin, ja vain pieni haara siitä laskee Kefisokseen paikalla, missä suossa kasvaa huilujen valmistukseen käytettävää ruokoa.

Kun nyt sotajoukkojen vastakkain ollessa Arkhelaos pysyi toimettomana, Sulla alkoi luoda hänen leirinsä molemmille sivustoille kaivantoja. Hänen tarkoituksenaan oli koettaa näin estää vihollinen pääsemästä lujalle, ratsuväen käyttöön sopivalle kentälle ja työntää se sitten soihin. Tätä se ei kui-

tenkaan rauhassa katsellut, vaan teki joukoillaan kiivaan hyökkäyksen, joka hajotti ja ajoi pakoon ei vain Sullan työssä olevaa väkeä, vaan myös suurimman osan sen turvaksi lähetetyistä osastoista. Tämän nähdessään Sulla hypäsi alas ratsultaan, tempasi lipun omiin käsiinsä, tunkeutui pakenevien välitse vihollisten eteen ja huusi: »Minusta, roomalaiset, olisi kunniakasta kaatua täällä. Jos joku teiltä kysyy, missä te kavalsitte päällikkönne, älkää unohtako vastata: Orkhomenoksessa.» Nämä sanat saivat pakenijat kääntymään takaisin. Oikealta siiveltä riensi avuksi vielä kaksi kohorttia, ja näiden kaikkien avulla Sulla pakotti viholliset peräytymään. Tämän jälkeen hän vei väkensä jonkin matkaa taaksepäin, antoi sen aterioida ja alkoi sitten uudestaan kaivattaa kaivantoja vihollisen vallin sivustoille. Jälleen viholliset hyökkäsivät roomalaisia vastaan, nyt kuitenkin entistä paremmin järjestyneinä. Tässä taistelussa kaatui Arkhelaoksen poikapuoli Diogenes urhoollisesti oteltuaan oikealla sivustalla. Jousimiehet, joilla roomalaisten ahtaalle alalle tunkemina ei ollut tilaa joustensa jännittämiseen, hakkasivat vastustajiaan näitä päältä torjuessaan nuolikipuilla kuin miekoilla, mutta lopuksi heidän täytyi hakea turvaa leiristään, jossa joutuivat haavoissaan tuskitellen ja peloissaan viettämään surkean yön. Seuraavana päivänä Sulla vei taas sotilaansa vihollisen leirin lähelle luomaan kaivantoja, ja barbaarit puolestaan aloittivat taistelun. Sulla heitti joukkonsa heitä vastaan, löi joka ainoan heistä hillittömään pakoon ja valtasi rynnäköllä heidän leirinsä. Suot ja järvi täyttyivät verestä ja kaatuneista. Vielä nykyään löydetään suosta outoja jousia, kypäriä, murtuneita rautahaarniskoja ja miekkoja, vaikka tuosta taistelusta on jo kulunut lähes kaksisataa vuotta. Näin tietävät lähteet kertoa Khaironeian ja Orkhomenoksen taisteluista.

Tällä välin saivat Roomassa sen ylhäisimmät miehet olla Cinnan ja Carbon laittomuuden ja mielivallan uhreina.

Tätä tyranniutta välttääkseen monet pakenivat nyt kuin rauhan satamaan Sullan leiriin, ja lyhyessä ajassa sinne muodostui jonkinlainen senaatti. Myös Metella, joka hädin tuskin oli lapsineen pelastunut, saapui hänen luokseen ja ilmoitti, että vastapuolue oli polttanut hänen maakartanonsa ja että kotimaassa olevat odottivat apua. Sulla oli nyt vaikean ratkaisun edessä: toiselta puolen hänestä tuntui sietämättömältä jättää sorron alainen isänmaansa puolaan, mutta toiselta puolen hän ei voinut ajatella lähtöä, koska hänen tärkeä tehtävänsä, Mithridateen sodan lopettaminen, oli vielä täyttämättä. Tällöin saapui hänen luokseen eräs Delionista kotoisin oleva Arkhelaos-niminen kauppias tuoden mukaanaan Mithridateen sotapäällikön Arkhelaoksen salaisen, edullisen rauhantarjouksen. Tämä oli Sullasta ilosanoma, ja hän alkoi itse kaikin keinoin jouduttaa neuvottelujen alkamista. Ne pidettiin sitten meren rannikolla lähellä Delionin kaupunkia, alueella, jossa sijaitsee Apollonin temppeli. Neuvottelujen alussa Arkhelaos ensiksi esitti, että Sullan tuli luopua Aasiaa ja Pontosta vastaan tähtäävistä yrityksistään ja purjehtia Roomaan. Tässä tapauksessa hän saisi siellä käymäänsä sotaa varten Mithridateelta vaatimansa määrän rahaa, kolmisoutuja ja joukkoja. Sulla esitti puolestaan, että Arkhelaoksen tuli katkaista suhteensa Mithridateeseen, astua tämän tilalle kuninkaaksi, ruveta Rooman liittolaiseksi ja jättää laivastonsa sen käytettäväksi. Kun Arkhelaos piti tätä kurjana kavaluksena, Sulla huudahti: »Sinä, Arkhelaos, kappadokialainen ja barbaarikuninkaan orja tai, jos niin mieluummin haluat, ystävä, et tahdo niin suuresta palkkiosta ottaa häpeää kantaaksesi, mutta kuitenkin sinä julkeat minua, Sullaa, roomalaisten päällikköä, kehoittaa kavallukseen, ikäänkuin et olisi se sama Arkhelaos, joka Khaironeiasta paettuaan mukanaan pieni joukko, ainoa jäännös sadastakahdestakymmenestä tuhannesta, sai kaksi päivää pälyillä

Orkhomenoksen soissa, koska koko Boiotia oli niin täynnä ruumiita, ettei sijaa jalalleen voinut saada.» Tällöin Arkhelaos muutti äänensävyä ja pyysi häntä nöyrästi lopettamaan vihollisuudet ja aloittamaan neuvottelut Mithridateen kanssa. Sulla suostui pyyntöön ja seurauksena oli sopimus. Sen mukaan Mithridateen tuli tyhjentää Aasian provinssi ja Paflagonia, antaa takaisin Nikomedeelle Bithynia ja Ariobarzaneelle Kappadokia sekä maksaa kaksituhatta talenttia ja luovuttaa seitsemänkymmentä laivaa kaikkine varustuksineen roomalaisille. Sulla puolestaan sitoutui tunnustamaan Mithridateen oikeudet muuhun osaan hänen valtakuntaansa ja ehdottamaan hänen nimittämistään Rooman liittolaiseksi.

Sopimuksen jälkeen Sulla kääntyi pohjoiseen ja marssi Thessalian ja Makedonian halki Hellespontokseen mukanaan Arkhelaos, jolle hän osoitti suurta kunnioitusta. Niinpä hän tämän Larissassa vaarallisesti sairastuttua keskeytti marssinsa ja käski hoitaa häntä niinkuin jotakin omaa virkamiestään tai päällikköään. Tämä herätti kuiskailuja, että Khaironeian taistelussa petos oli ollut osallisena, ja ne saivat vahvistusta, kun Sulla vapautti kaikki muut sotavankinaan olevat Mithridateen ystävät, mutta tappoi myrkyllä Arkhelaoksen vihaaman tyranni Aristionin. Lisäksi tuntui sängen omituiselta, että Sulla tälle kappadokialaiselle lahjoitti Euboiasta kymmentuhatta auranalaa maata ja nimitti hänet valtion nimessä Rooman kansan ystäväksi ja liittolaiseksi. Muistelmissaan Sulla itse koettaa näitä toimenpiteitään selitellä. Kun sitten Mithridateen lähettiläät saapuivat ja sanoivat, että kuningas hyväksyy sopimuksen kaikki muut kohdat, mutta ei suostu luovuttamaan Paflagoniaa ja että laivoista ei ylipäänsä ollut mitään sovittukaan, Sulla tulistui ja huudahti »Mitä? Mithridates tahtoo pitää hallussaan Paflagonian eikä aio luovuttaa laivoja, ja minä kun luulin hänen kiittävän polvillaan jumalia,

jos hän saisi pitää oikean kätensä, jolla on niin monta roomalaista murhannut. Mutta hänellä on vielä toinen ääni kellossa, kun minä olen saapunut Aasiaan. Nyt hän istuu Pergamonissa ja kaavailee sodan kulkua siitä mitään käsittämättä.» Lähettiläät säikähtivät sanattomiksi, mutta Arkhelaos alkoi Sullan oikeaan käteen tarttuen kyyneleet silmissä häntä lepytellä ja pyydellä anteeksi. Lopuksi hän sai Sullan suostumaan pyyntöönsä, että hän itse saisi lähteä Mithridateen luokse, koska hän uskoi voivansa taivuttaa kuninkaan hyväksymään Sullan asettamat ehdot. Muussa tapauksessa hän surmaisi itsensä. Lähetettyään Arkhelaoksen hänen vakuutuksiinsa luottaen matkalle Sulla itse hyökkäsi Maidiken maakuntaan ja hävitti siitä laajola alueita. Ollessaan sitten Makedoniaan palaamassa hän tapasi Filip-poin luona Arkhelaoksen, ja tämä ilmoitti, että Mithridates oli hyväksynyt ehdot, mutta samalla pyytänyt, että hänelle joka tapauksessa järjestettäisiin tilaisuus tavata Sulla henkilökohtaisesti. Tämän tapaamishalun oli hänessä saanut aikaan Fimbria, joka Sullan vastapuolueen asettaman konsulin, Flaccuksen, murhattuaan ja Mithridateen sotapäälliköt lyötyään nyt itse marssi kuningasta vastaan. Tätä hyökkäystä peläten Mithridates katsoi viisaammaksi päästä sovintoon Sullan kanssa.

Troaassa oleva Dardanos valittiin kohtauspaikaksi. Mithridates saapui sinne mukanaan kaksisataa laivaa, kaksikymmentätuhatta raskasaseista, kuusituhatta ratsumiestä ja kentällinen sirppivaunuja, mutta Sullan mukana oli vain neljä kohorttia ja kaksisataa ratsumiestä. Mithridates meni Sullaa vastaan ja tarjosi hänelle kätensä. Tällöin Sulla kysyi, oliko hän halukas lopettamaan sodan niillä ehdoilla, jotka Arkhelaos oli hänelle välittänyt. Kun Mithridates jätti kysymyksen vastaamatta, Sulla tuumi: »Aivan niin. Rauhaa anovanhan täytyykin puhe alkaa, voittajan on vain vaiti kuunneltava.» Mithridates yritti nyt puhdistautua ja

lykkäsi sodassa tekemänsä rikokset osittain jumalien, osittain roomalaisten itsensä syyksi. Sulla sanoi tällöin hänet keskeyttäen, että nyt hän itse havaitsee todeksi tuon toisten jo kauan sitten hänelle kertoman asian, että Mithridates on sanavalmis mies ja osaa aina kaikkein törkeimmät ja laittomatkin tekonsa selitellä kaunein sanoin. Sitten hän antaen hänen kuulla kunniansa luetteli kaikki hänen häpeälliset tekonsa ja kysyi uudestaan, hyväksyikö hän Arkhelaoksen välittämät ehdot. Mithridates vastasi myöntävästi, ja vasta nyt Sulla häntä tervehti. Kun hän oli tätä syleillyt ja suudellut, hän vei kuninkaat Ariobarzaneen ja Nikomedeen hänen eteensä ja välitti heidän välilleen sovinnon. Mithridates luovutti sen jälkeen seitsemänkymmentä laivaa ja viisisataa jousimiestä ja läksi sitten Pontokseen. Muutoin Sulla sai heti havaita, että tämä sopimus herätti syvää suuttumusta hänen sotilaissaan. Näistä oli katkeraa nähdä, että tuo vihatuin kuningas, joka oli yhtenä päivänä murhauttanut Aasiassa sataviisikymmentätuhatta roomalaista, läksi nyt sieltä mukanaan suunnattoman suuri neljän vuoden aikana ryöstetty ja kasattu saalis. Mutta sotilaittensa edessä Sulla puolusteli itseään sillä, että Fimbria ja Mithridates olisivat voineet tehdä liiton häntä vastaan ja silloin hän ei olisi kyennyt pitämään puoliaan.

Dardanoksesta Sulla läksi Thyateiran kaupungin luokse majoittunutta Fimbriaa vastaan, pystytti tämän leirin läheisyyteen omansa ja alkoi luoda sen ympärille kaivantoa. Tällöin Fimbrian sotilaat vain ihokas yllään läksivät majoituspaikoistaan Sullan sotilaita tervehtimään ja ryhtyivät auttamaan näitä hyvin innokkaasti työssä. Kun Fimbria havaitsi menettäneensä sotilaittensa kannatuksen, hän riisti leirissään itseltään hengen, sillä hän pelkäsi joutua leppymättömän Sullan käsiin. Aasian provinssilta Sulla kiskoi pakko-veroina kaksikymmentätuhatta talenttia ja lisäksi hän rasisitti yksityisiä perheitä majoittamalla niiden koteihin yli-

mielisiä ja ahneita sotilaitaan. Isännän tuli antaa majoitetulle sotilaalle kuusitoista drakhmaa päivässä ja lisäksi ruoka, ei vain tälle itselleen, vaan myös hänen vierailleen, niin paljon kuin hän niitä luokseen kutsuikin. Upseerin tuli saada viisikymmentä drakhmaa, lisäksi kaksi pukua, toinen kotikäyttöä, toinen ulkona liikkumista varten.

Sulla läksi sitten koko laivastonsa mukanaan liikkeelle Efesoksesta ja kahden päivän kuluttua hänen laivansa laskevat ankkurin Peiraieuksessa. Hän oli ottanut mukaansa Teoksen kaupungista Apellikonille kuuluneen kirjaston, josta hän oli saanut vihiä. Useimmat Aristoteleen ja Theofrastoksen teokset, joita laajemmat piirit eivät vielä silloin tienneet, kuuluivat tähän kirjastoon. Kertomusten mukaan kirjallisuudentutkija Tyrannion jäljensi niistä Roomassa, jonne ne tuotiin, suurimman osan, ja rhodoslainen Andronikos hankittuaan nämä jäljennökset Tyrannionilta julkaisi ne ja laati niistä nykyisin tunnetut luettelot. Vanhemmat Aristoteleen koulukunnan filosofit näyttävät tosin olleen viisaita ja oppineita miehiä, mutta Aristoteleen ja Theofrastoksen tuotannosta he tunsivat vain joitakin vaillinaisia teoksia, sillä Theofrastoksen kirjasto, jonka Skepsiksen kaupungista kotoisin oleva Neleus peri, joutui tämän kuoltua kirjallisuudesta vähät välittävien yksinkertaisten ihmisten haltuun. Ateenassa ollessaan Sulla sai jalkaansa kivun, joka kangisti sitä ja haittasi käyntiä ja joka Strabonin selityksen mukaan on kihdin oire. Hän läksi nyt Aidepsokseen ottamaan kuumia kylpyjä, ja aikaansa kuluttaakseen hän vietti täällä päiväkausia näyttelijöiden parissa. Hänen kävellessään kerran meren rannalla kalastajat toivat hänelle hänen suureksi ilokseen lahjaksi joitakin erittäin komeita kaloja. Kuultuaan lahjoittajien olevan Halain kaupungista hän sanoi: »Mitä! Vieläkö joku halailainen elää?» Hän oli näet Orkhomenoksessa saavuttamansa voiton jälkeen vihollista takaa ajaessaan hävittänyt kolme Boiotian kaupunkia, Anthedonin, Larym-

nan ja Halain. Kun miehet pelolta eivät saaneet sanaa suustaan, Sulla käskei hymyillen heidän rauhassa poistua, koska he olivat saapuneet mukanaan niin oivalliset ja arvokkaat puolestansa puhujat. Tästä rohkaistuneina halailaiset palasivat takaisin kaupunkiinsa.

Sulla marssi Thessalian ja Makedonian halki meren rannikolle ja varustautui tuhannellakahdellasadalla laivalla purjehtimaan Dyrrhakhionista Brundisiumiin. Lähellä Dyrrhakhionia on Apollonia, ja tämän läheisyydessä Nymfaionin pyhä alue, jossa eräässä vihreässä niittylaaksossa pulppuaa useista kohdin jatkuvasti kuumia lähteitä. Sullan miesten kerrotaan täällä ottaneen kiinni nukkumasta tapaamansa satyyrin, tuollaisen kuvanveistäjien ja maalarien luomuksista meille tutun olennon, ja vieneen sen hänelle. Sulla kysyi tulkkien välityksellä useilla kielillä sen syntyperää, mutta se päästi tuskin yhtään ymmärrettävää sanaa, ja muutoin sen karkea ääni oli jonkinlainen yhdistelmä hevosen hirnuntaa ja pukin määkinää. Lopuksi Sulla päästi tämän säikähtyneen olennon menemään. Kun Sulla juuri purjehtimaan lähdetäessä ilmaisi epäilyjä, että sotilaat Italiaan päästyään heti hajaantuisivat kotikaupunkeihinsa, nämä vannoinvat omasta aloitteestaan pysyvänsä hänen lippujensa alla ja olevansa puolestaan antamatta aihetta levottomuuteen. Havaittuaan Sullan tarvitsevan huomattavia rahsummia he panivat toimeen keräyksen, johon kukin osallistui mahdollisuuksiensa mukaan. Sulla ei tosin ottanut lahjaa vastaan, mutta kiitti kerääjien hyvää tahtoa ja kehoitti heitä edelleenkin pysymään alttiina. Tämän jälkeen hän lähti matkalle omien sanojensa mukaan viittätoista vihamielistä päällikköä ja neljäsataaviittäkymmentä vihamielistä kohorttia vastaan. Ja jumalat epäilemättömästi ilmaisivat hänelle enteillään hyvää onnea. Kun hän heti Italiaan saavuttuaan uhrasi Tarentumissa, uhrieläimen maksan reunan havaittiin olevan muodoltaan kuin laakeriseppelä, josta riippui kaksi

nauhaa. Ja vähän ennen kuin hän purjehti meren yli, nähtiin Campaniassa Tifatén vuoren luona kahden pukin keskellä päivää ottelevan keskenään tehden taistelevien ihmisten liikkeitä ja eleitä. Mutta se oli kuitenkin vain näky: se kohosi vähitellen maasta, hajosi kuin kangastus ilmaan ja katosi lopuksi kokonaan. Pian tämän jälkeen nuorempi Marius ja konsuli Norbanus kokosivat tälle paikalle suuria sotajoukkoja. Tuhlaamatta aikaa taistelusuunnitelman laatimiseen tai joukkojen huolelliseen sijoittamiseen Sulla päätti sotilaittensa hurjaa taisteluintoa ja rajua rohkeutta hyväkseen käyttäen heti iskeä, ja näin hän löi vihollisen pakoon, kaatoi siltä seitsemäntuhatta miestä ja sulki Norbanuksen Capuaan. Sulla itse mainitsee tämän voiton aiheuttaneen sen, että hänen sotilaansa eivät hajaantuneet kotikaupunkeihinsa, vaan jäivät lippujensa alle, sillä he alkoivat halveksia tuota heitä lukumäärältään suurempaa vastustajaa. Lisäksi hän kertoo erään Pontiuksen orjan tulleen Silviu-missa hänen luokseen ja hurmiotilassa ilmoittaneen, että Bellona antaa hänelle tässä sodassa voimaa ja voiton, mutta jos hän vitkastelee, Capitolium joutuu liekkien saaliiksi. Ja tämä tapahtuikin sinä päivänä, jonka orja ennustaessaan oli maininnut, nimittäin Quintilis-kuukauden, nykyisen Julius-kuukauden, viidentenä päivänä.

Eräs Sullan sotapäälliköistä, Marcus Lucullus, oli taas Fidentian luona kuudentoista legioonan kanssa joutunut vihollisen viittäkymmentä legioonaa vastaan, ja vaikka luotikin sotilaittensa rohkeuteen, hän epäili iskeä yhteen, koska monet näistä olivat aseistamattomia. Hänen näin päättämättömänä asiaa puolin ja toisin harkitessaan lievä tuulenhenkäys alkoi läheiseltä kedolta lennätellä pilvenä kukkia, ja nämä putoilivat hänen sotilaittensa kilpien ja kypärien päälle, niin että viholliset luulivat koko joukon olevan sepelöidyn. Tästä rohkaistuneina Luculluksen miehet kävivät hyökkäämään, hakkasivat voitokkaasti kahdeksan-

toistatuhatta vihollista maahan ja valloittivat heidän leirinsä. Tämä Lucullus oli sittemmin Mithridateen ja Tigraneen voittaneen Luculluksen veli.

Havaittuaan olevansa useitten vihollisleirien ja armeijain ympäröimänä Sulla päätti päästä päämääräänsä viekkautta ja petosta käyttämällä, ja tässä mielessä hän kutsui toisen konsulin, Scipion, neuvottelemaan kanssaan aselevosta. Tämän hyväksytyä kutsun pidettiin useasti kokouksia ja neuvotteluja, ja tällöin Sulla koetti kaikenlaisilla metkuilla ja tekosyillä pidättää Scipiota luonaan. Sillä aikaa hänen sotilaansa, jotka olivat yhtä taitavia pettämään ja teeskentelemään kuin heidän päällikkönsäkin, menivät vihollistensa leiriin, hajaantuivat siellä olevien sotilaitten keskuuteen ja houkuttelivat näitä luopumaan päälliköstään. Ja he saivatkin heidät heti, toiset rahalla, toiset lupauksilla ja toiset imartelevilla puheilla kannattamaan asiaansa. Sullan sitten kahdenkymmenen kohortin kanssa marssiessa paikalle hänen sotilaansa tervehtivät Scipion sotilaita ystävinä, ja nämä vastasivat tervehdykseen ja siirtyivät hänen puolelleen. Scipio, joka näin oli menettänyt kaikki sotilaansa, vangittiin teltassaan, mutta sittemmin hänet päästettiin vapaaksi. Tällä tavalla Sulla kahtakymmentä kohorttiaan syöttinä käyttäen pyydysti neljäkymmentä vastustajansa kohorttia ja vei ne kaikki leiriinsä. Carbon kerrotaankin sandoneen, että Sullan sielussa asuu yhdessä kettu ja leijona, ja näiden avulla hän käy sotia, mutta ketusta hänellä on suurin hyöty. Tämän jälkeen Marius mukanaan kahdeksankymmentäviisi kohorttia vaati Signian luona Sullan taisteluun ja tämä olikin sangen halukas juuri tuona päivänä ottamaan haasteen vastaan. Hän oli näet nähnyt unen, että jo aikoja sitten kuollut vanha Marius ilmoitti pojalleen seuraavan päivän olevan tälle erittäin kohtalokkaan, joten tämän tulisi olla varovainen. Unen rohkaisemana Sulla toivoi kiihkeästi taistelua, ja hän lähetti Dolabellalle, jonka

leiri sijaitsi läheisyydessä, kutsun saapua heti hänen avukseen. Mutta kun viholliset olivat miehittäneet ja sulkeneet kaikki tiet ja kun joukon marssille lähdettyä puhjennut ankara sade tuotti mitä suurinta haittaa, Sullan sotilaat saattoivat vain suurin ponnistuksin ja kahakoita käyden päästä perille. Tämän takia heidän päällikkönsä kiirehtivät Sullan luokse pyytämään taistelun siirtämistä, koska, kuten he Sullalle selostivat, sotilaat olivat ponnistuksista niin uupuneita, että lepäilivät maassa kilpiensä päällä. Sulla suostuikin heidän pyyntöönsä ja antoi käskyn leiriytyä.

Juuri kun sotilaat alkoivat luoda leirin ympärille vallia ja kaivaa kaivantoa, Marius toivoen voivansa lyödä hajalleen järjestymättömät ja yllätetyt vastustajansa ratsasti paikalle. Mutta tällöin jumalat täyttivät Sullalle unessa ilmoittamansa sanoman. Hänen sotilaihinsa tarttui raivo: he keskeyttivät työnsä, iskivät keihäänsä kaivannon reunalle, tempasivat miekkansa ja ryntäsivät taisteluhuudon kohottaen päin vihollisia. Nämä eivät kyenneet kauan tekemään vastarintaa, vaan kääntyivät pakoon, ja veri virtasi, kun heitä hakattiin maahan. Marius pakeni Praenesten kaupunkiin, mutta sen portit oli suljettu. Silloin laskettiin muurilta alas köysi, hän kietoi sen ympärilleen ja nostatti itsensä ylös. Muutamat historioitsijat, mm. Fenestella, ovat kertoneet, että Marius ei tietänyt mitään ylipäänsä koko taistelusta. Näiden mukaan hän oli taistelun tunnussanan tultua anetuksi valvomisesta uupuneena heittäytynyt maahan, nukahtanut ja tuskin vielä herännyt, kun hänen joukkonsa jo olivat paossa. Tässä taistelussa Sulla kertoo menettäneensä vain kaksikymmentäkolme sotilasta, mutta surmanneensa kaksikymmentätuhatta ja ottaneensa vangiksi kahdeksantuhatta vihollista. Samalla tavoin onni suosi hänen muita sotapäälliköitään, Pompeiusta, Crassusta, Metellusta ja Serviliusta. Nämä eivät näet olleet kärsineet lainkaan tai vain vähäisiä tappioita, vaikka olivat lyöneet hajalle suuria vi-

hollisvoimia, mistä oli mm. seurauksena, että vastapuolueen paras tuki Carbo jätti yöllä joukkonsa ja purjehti Afrikkaan.

Nyt kävi samnilainen Telesinus kuin vereksissä voimissa oleva miekkailija väsähtäneen Sullan kanssa ratkaisevaan voimien mittelyyn, ja tämän Rooman porttien edustalla käydyn taistelun hän oli vähällä kääntää Sullan perinpohjaiseksi tappioksi. Telesinus oli koonnut suuren sotajoukon, jonka hän vei lukaanialaisen Lamponiuksen kanssa pikamarssissa Praenesteen vapauttamaan siellä piiritettynä olevan Mariuksen. Mutta kun hän sai tietää, että Sulla marssi häntä vastaan edestä- ja Pompeius takaapäin ja häneltä näin ollen oli tie kumpaankin suuntaan tukossa, hän etevänä ja monet taistelut kokeneena sotilaana pani yöllä kaikki joukkonsa liikkeelle ja vei ne itse Roomaa vastaan, ja vain vähää puuttui, ettei hän tunkeutunut tuohon puolustajia vailla olevaan kaupunkiin. Nyt hän kuitenkin pystytti leirinsä kaupungin edustalle kymmenen stadionin päähän Porta Collinasta, ylpeänä ja suuret toiveet mielessä, koska oli onnistunut pettämään niin monen taitavan päällikön. Varhain seuraavana päivänä Rooman ylimysnuorukaiset ratsastivat kaupungista häntä vastaan, mutta monet heistä hakattiin maahan, samoin kaatui ottelussa jalo ja urhoollinen Appius Claudius. Tämä aiheutti tietysti kaupungissa suuren hädän, naiset huusivat ja juoksentelivat sinne tänne, ikäänkuin Rooma olisi jo joutunut vihollisten valtaan. Silloin Balbus, joka oli lähtenyt edellä Sullan leiristä kuudensadan ratsumiehen kanssa, ilmaantui täyttä laukkaa ratsastaen ensimmäisenä avuksi. Kun hevoset oli hiestä kuivattu, Balbus käski satuloida ne enempiä aikaa tuhlaamatta uudesta, minkä jälkeen hän alkoi heti kahakoida vihollisen kanssa. Sulla, joka tällä välin oli saapunut paikalle, käski myös ensiksi saapuneiden joukkojen heti hiukan ateroituaan asettua taistelurintamaan. Dolabella ja Torquatus painosti-

vat häntä kiihkeästi odottamaan, koska oli vaarallista käydä ratkaisevaan taisteluun lopen uupuneiden miesten kanssa, kun vastustajina olivat, ei Carbo ja Marius, vaan samnilliset ja lukaaniaiset, nuo sotaiset heimot ja Rooman katkerimmat vihamiehet. Mutta Sulla sulki korvansa heidän varoituksiltaan ja käski puhaltaa torvilla hyökkäysmerkin, vaikka käsillä oli jo iltapäivä. Syntyi hurja taistelu, jolla tässä sodassa ei ollut vertaa. Oikea sivusta, jota Crassus komensi, voitti loistavasti, mutta vasen sai ponnistaa kaikkensa pitääkseen puolensa ankarasti ahdistavaa vihollista vastaan. Kun Sulla nyt riensi tulisella, nopealla valakallaan tänne avuksi, kaksi vihollista, jotka tunsivat hänet ratsusta, kohotti keihäänsä hänet lävistääkseen hänen itsensä sitä huomaamatta. Silloin Sullan ratsupalvelija sivalsi piiskalla hänen hevostaan, ja tämä vei hypähtäessään ratsastajaa sen verran sivuun, että keihäät suhahtivat ohi ja putosivat hevosen hännän sivuitse pystyyn maahan. Kerrotaan, että Sulla kantoi aina taistelujen aikana povellaan Delfoista saatua Apollonin kultaista kuvaa ja että hän nyt suuteli tätä kuvaa sanoen: »Oletko sinä, Delfoin Apollon, joka vaarallisten taistelujen kautta kohotit onnellisen Sullan maineeseen ja suuruuteen, sitä varten hänet tänne isänmaansa porttien eteen viskannut, että syöksisit hänet hänen korkeasta asemastaan alas ja antaisit hänen häpeällisesti sortua omien kansalaistensa kanssa?» Päätettyään tämän rukouksensa Sulla rohkaisi väkeään kehoituksin, uhkauksin ja herjasanoja lasketellen. Lopuksi kuitenkin vasen sivusta lyötiin hajalle, ja Sulla, joka tässä myllerryksessä menetti monta hyvää ystäväänsä ja tuttavaansa, pakeni muitten mukana leiriinsä. Myös monet taistelun kulkua seuraamaan lähteneet kaupunkilaiset menettivät henkensä ja heidät talattiin maahan. Näytti jo siltä, kuin kaupungin viimeinen hetki olisi ollut käsillä. Eikä paljon puuttunut, että Mariuskin olisi päässyt piirityksestä vapaaksi. Monet pakoon

lyödyt olivat näet suunnanneet kulkunsa Praenesteen ja kehoittaneet siellä piiritysjoukkojen päällikköä Lucretius Ofelaa lähtemään mitä pikimmin Sullan avuksi, koska tämä oli muka perikatonsa partaalla ja Rooma vihollisten miehittämä.

Keskellä yötä saapuivat Sullan leiriin Crassuksen lähettämät lähetit noutamaan tälle ja tämän sotilaille muonaa. Samalla he ilmoittivat, että Crassus oli lyönyt vihollisensa pakoon, ajanut sitä takaa Antemnaehen ja pystyttänyt sinne leirinsä. Vielä Sulla sai kuulla, että suurin osa vihollisia oli kokonaan tuhottu. Seuraavana päivänä hän itse läksi Antemnaehen. Kolmetuhatta vastapuolueen miestä lähetti sinne hänen luokseen lähettiläitä hieromaan sovintoa hänen kanssaan. Sulla lupasi säästää näiden kaikkien hengen, jos he surmaisivat muut puoluetoverinsa ja saapuisivat sitten hänen luokseen. Luottaen hänen sanaansa nämä kävivät tovereittensa kimppuun, mutta näiden puolustautuessa monet hyökkääjätkin menettivät henkensä. Sulla söi kuitenkin sanansa ja sulki näistä kolmestatuhannesta jäljelle jääneet samoin kuin muutkin Mariuksen vielä henkensä säilyttäneet kannattajat, kaikkiaan noin kuusituhatta miestä, kilparadalle. Sitten hän kutsui senaatin kokoon Bellonan tempeliin, ja hänen alkaessaan täällä pitää puhetta erikoisesti valitut pyövelit ryhtyivät näitä kuuttatuhatta murhaamaan. Näin suuri pienellä alueella tapettava joukko huusi tietenkin kamalaa tempeliin asti kuuluvaa tuskanhuutoa. Senaattorit säikähtivät pahanpäiväisesti, mutta Sulla vakavaa ilmettään yhtään muuttamatta huomautti näille, että heidän tuli kiinnittää huomionsa hänen sanoihinsa ja olla välittämättä siitä, mitä ulkona tapahtui, sillä siellä rangaistiin vain muutamia rikoksentekejiä. Tämä teko osoitti yksinkertaisimmallekin roomalaiselle, että hirmuvalta oli vain vaihtunut toisiin käsiin, mutta ei ollut kukistunut. Marius oli ollut jo pohjaltaan raaka ja valtaan pääs-

tyään hän oli tätä ominaisuuttaan vain tehostanut, mutta ei ollut luonteeltaan muuttunut. Sulla sitä vastoin oli alussa onnen aina häntä seuratessa säilyttänyt itsehillintänsä ja harkintansa sekä herättänyt ympäristössään vakaumuksen, että hän oli ylimystön ja kansan parasta tarkoittava johtaja. Nuoruudestaan asti hän oli ollut leikinlaskun ystävä ja niin helläsydäminen, että pienestäkin aiheesta saattoi puhjeta kyyneliin. Päästyään nyt valtaan hän antoi lavertelijoille aiheen väittää, että vallankäyttö tappaa hyvät ominaisuudet ja nostaa pinnalle mielettömyyden, röyhkeyden ja julmuuden. Mutta kaipaisi perusteellisempaa tutkimusta, siirtääkö menestys todella luonteen radaltaan ja muuttaa sen, vai saako lymyillyt pahe vain tällöin tilaisuuden tulla esiin.

Näin Sulla tappamaan ruvettuaan täytti koko Rooman murhilla, joilla ei ollut lukua eikä määrää. Moni mies, jonka kanssa hänellä ei ollut mitään tekemistä, menetti henkensä hänen kannattajiensa vihan uhrina, hän kun näille ystävyyttään osoittaakseen antoi luvan murhiin. Muudan nuori mies Gaius Metellus rohkeni vihdoin Sullalta senaatissa kysyä, milloin nämä murhat oikeastaan loppuvat ja miten pitkälle hän vielä tahtoo mennä, ennen kuin voidaan odottaa näiden hirmutekojen lakkaavan. »Emme tahdo», hän sanoi, »niitä puolustaa, jotka olet tuominnut kuolemaan, vaan tahdomme vain sinun päästävän epävarmuudesta ne, jotka olet päättänyt jättää eloon.» Kun Sulla ei sanonut vielä tietävänsä, kenet jättää henkiin, Metellus sanoi: »Sano siis ainakin, keitä tahdot rangaista», ja tämän Sulla lupasi tehdä. Muutamat historioitsijat tietävät, että näitä viimeisiä sanoja ei lausunut Metellus, vaan muudan Sullan suosion tavoittelijana pidetty Fufidius. Sulla julisti nyt kenellekään viranomaiselle asiasta ilmoittamatta kahdeksankymmentä kansalaista lainsuojattomiksi. Kun koko kau-punki tästä tyrmistyi, Sulla lisäsi seuraavana päivänä tätä

lukua sadallakahdellakymmenellä nimellä ja tätä seuraavana vielä yhtä suurella luvulla. Tämän jälkeen hän puhui julkisesti, että hän on merkinnyt proskriptioluetteloon tällä hetkellä muistamansa henkilöt, mutta että myöhemmin hän tulee sitä täydentämään nyt hänen mielestään unohtuneitten nimillä. Myös jokainen, joka lainsuojattomaksi julistetun otti luokseen tai pelasti turvaan, joutui, oli sitten kysymyksessä tämän veli, poika tai vanhemmat, tästä ihmisystävällisestä teosta menettämään henkensä, ja jokainen, joka lainsuojattomaksi julistetun tappoi, sai palkkioksi kaksi talenttia, tappoi sitten orja isäntänsä tai poika isänsä. Mutta kaikkein suurimmalta vääryydeltä näytti, että lainsuojattomiksi julistettujen pojilta ja poikien pojilta riistettiin kansalaisoikeudet ja heidän omaisuutensa julistettiin valtiolle menetetyksi. Eivätkä proskriptiot rajoittuneet vain Roomaan, vaan ne ulottuivat kaikkiin Italian kaupunkeihin. Ei yksikään jumalien temppeli jäänyt murhattujen verestä saastumattomaksi, ei yksikään vieraita suojaava kodin alttari, ei yksikään vanhempien koti. Vaimon silmien edessä tapettiin hänen lapsensa. Kuitenkin vihan ja kostonhimon uhriksi joutuneiden lukumäärä oli pieni omaisuutensa takia henkensä menettäneiden lukumäärään verrattuna, ja murhaajat julkesivat sanoa, että tämän tappoi hänen suuri talonsa, tämän hänen puutarhansa, tämän hänen kylpylaitoksensa. Eräs puolue-elämästä syrjässä pysytellyt mies, Quintus Aurelius, joka sanoi omasta mielestään olevansa sen veran syyllinen, että oli säälinyt toisia kovaosaisia, ryhtyi forumille pistäytyttyään lukemaan proskriboitavien nimiluetteloa. »Voi minua, minun Alban vuorella sijaitseva tiluspahaseni vainoaa minua», hän huudahti nähtyään oman nimensä luettelossa. Hänen otettuaan muutaman askeleen matkaansa jatkaakseen muudan vaani ja iski hänet kuoliaaksi. Näihin aikoihin nuorempi Marius riisti itsensä hengiltä, juuri kun hänet aiottiin ottaa vangiksi. Saavut-

tuaan Praenesteen Sulla alkoi ensin lukea yksitellen vastustajilleen tuomiota, mutta tämän vietyä liian paljon aikaa hän ajatti kaikki, yhteensä kaksitoistatuhatta miestä, samaan paikkaan, ja siellä hän tapatti heidät. Vain asuntonsa isännälle hän tahtoi lahjoittaa hengen, mutta tämä sanottuaan Sullalle rohkeasti, ettei koskaan tule kotikaupunkinsa pyöveliä elämästään kiittämään, liittyi vapaaehtoisesti maanmiestensä joukkoon ja tuli näiden kanssa hakatuksi maahan. Pöyristyttävimmän teon näyttää kuitenkin tehneen Lucius Catilina. Hän oli jo ennen kansalaissodan päättymistä murhannut oman veljensä, mutta pyysi nyt Sullaa merkitsemään tämän kuin ainakin elävän proskriptioluetteloon, ja Sulla täytti pyynnön. Catilina tappoi nyt vastapuolueeseen lukeutuneen Marcus Mariuksen ja vei tämän pään Sullalle, joka juuri sattui istumaan forumilla, osoittaen täten kiitollisuuttaan pyyntönsä täyttämistä. Tämän jälkeen hän meni lähellä olevan Apollonin temppelin vihkivesiastian ääreen ja pesi kätensä.

Mutta muutkin Sullan teot kuin nämä murhat herättivät roomalaisissa katkeruutta. Hän uudisti itsensä diktaattoriksi nimittämällä satakaksikymmentä vuotta käyttämättömänä olleen diktaattorin viran. Ja kansankokouksen oli pakko tehdä päätös, että häntä ei saanut hänen teoistaan saattaa vastuuseen ja että hänellä oli oleva oikeus joko armahtaa tai tuomita kuolemaan, takavarikoida omaisuus, perustaa siirtokuntia, perustaa ja hävittää kaupunkeja, ottaa haltuunsa kuningaskuntia ja lahjoittaa niitä kenelle tahtoi. Takavarikoituja tiloja huutokaupattaessa hän istui tuomarin tuolilla jaellen häikäilemättömästi määräyksiään, ja tämä häikäilemättömyys tiloja luovutettaessa herätti häntä kohtaan suurempaa vihaa kuin takavarikot itse. Kauniit naiset, lyyransoittajat, näyttelijät ja lurjusmaiset vapautetut orjat saivat kokonaisten kansojen maat ja kokonaisten kaupunkien tulot. Hän järjesti myös monta avioliittoa, joihin

nainen vastoin tahtoaan pakotettiin. Tahtoen tehdä Pompeius Suuresta itselleen sukulaisen hän käski tämän ottamaan eron vaimostaan. Samoin hän määräsi tytärsuolensa, vaimonsa Metellan ja tämän entisen miehen Scauruksen tyttären Aemilian, eroamaan puolisoistaan Manius Glabrita, ja nämä hän sitten liitti yhteen, vaikka Aemilia oli raskaana. Tämä nuori vaimo kuitenkin sitten kuoli Pompeiuksen talossa lapsivuoteeseen. Mariusta Praenestessa piirtänyt Lucretius Ofella koetti innokkaasti päästä konsuliiksi, mutta Sulla teki hänelle siinä esteitä. Kun Ofella tästä huolimatta ilmestyi forumille ja sai kannattajia, Sulla lähetti erään kenturian päällikkönsä hänet murhaamaan, mutta jäi itse Dioskuurien temppelin tuomarin istuimelta katsomaan tapausta. Murhaajan kansa otti kiinni ja raahasi tuomarin istuimen eteen, mutta Sulla käski tuon meluavan joukon olla hiljaa ja päästää miehen menemään, sillä hän oli itse antanut tälle murhakäskyn.

Sullan triumfille antoi ennen näkemätöntä loistoa Mithridateelta sotasaaliina saadut aarteet, mutta sen komein ja valtavin näky oli kuitenkin takaisin palanneiden maanpakolaisten rivistö. Ylhäisimmät ja vaikutusvaltaisimmat roomalaiset kulkivat triumfivaunujen perässä seppelöityinä ylistäen Sullaa pelastajanaan ja isänään, sillä vain hänen ansiostaan heillä oli nyt tilaisuus päästä takaisin isänmaahansa ja sulkea syliinsä lapsensa ja vaimonsa. Triumfin jälkeen Sulla piti kansalle puheen, jossa puolusteli tekojaan ja yhtä innokkaasti luetteli ne saavutuksensa, joista hänen oli kiittäminen onnea tai urhoollisuuttaan, sekä lopuksi huomautti, että kansan tulisi näiden takia antaa hänelle lisänimi »onnellinen», *felix* roomalaisten kielellä. Kreikkalaisille kirjoittaessaan tai joutuessaan näiden kanssa virkaasioissa tekemisiin hän käytti itsestään lisänimeä Afroditen suosikki, ja hänen Kreikassa olevissa voitonmerkeissään on todellakin piirtokirjoitus: Lucius Cornelius Sulla Epafrodi-

tos. Kun Metella synnytti kaksoset, poika sai nimen Faustus ja tyttö Fausta, sillä kaikkea onnea ja iloa tuottavaa roomalaiset ilmaisevat sanalla *faustum*. Koska Sulla luotti enemmän onneensa kuin kykyynsä, hän rohkeni, vaikka oli niin paljon teloituttanut ihmisiä ja niin paljon pannut toimeen valtiojärjestyksen muutoksia, luopua diktaattorin toimesta ja antaa kansalle oikeuden valita entiseen tapaan konsuleja. Itse hän ei asettunut ehdokkaaksi, vaan esiintyi tavallisen kansalaisen tapaan forumilla aina valmiina tekemään tilin teoistaan jokaiselle, joka sitä kaipasi. Vastoin hänen odotustaan näytti eräällä hänen vastustajallaan, häikäilemättömällä Marcus Lepiduksella olevan parhaat mahdollisuudet tulla valituksi, ei kylläkään omien ansioittensa vuoksi, vaan siksi, että hänen valitsemistaan kannatti kansan suosiota nauttiva Pompeius. Kun Sulla näki Pompeiuksen voitostaan iloisena poistuvan kotiinsa, hän huusi tämän luokseen ja sanoi: »Kylläpä sinä, nuori mies, näytät harjoittavan kaunista politiikkaa, kun pidät Lepidusta parempana kuin Catulusta ja siis asetat riehastelijan järkimiehen edelle. Mutta vielä on edessäsi aika, jolloin et voi rauhassa nukkua, sillä nyt olet hankkinut itsellesi itseäsi voimakkaamman kilpailijan.» Ja tämä Sullan ennustus kävi täysin toteen. Pian Lepidus alkoi kohdella yliolkaisesti Pompeiusta ja ryhtyi taistelemaan tätä vastaan.

Sulla uhraisi Herkuleelle kymmenennen osan koko omaisuudestaan ja piti kansalle komeita pitoja. Näitä varten hankittiin tarvikkeita enemmän kuin kulutettiin, niin että joka päivä heitettiin paljon ruokia Tiberiin. Viini, jota pidoissa juotiin, oli yli neljänkymmenen vuoden vanhaa. Näiden useita päiviä kestäneiden kemujen aikana Metella sairastui ja kuoli. Kun papit estivät Sullan menemästä sairaan vuoteen ääreen sekä varoittivat häntä saastuttamasta taloaan hautajaisilla, hän lähetti vaimolleen jäähyväis-sanansa kirjeellisesti ja antoi määräyksen, että tämä vielä

elossa ollessaan oli siirrettävä toiseen taloon. Tässä hän, taikauskoinen kun oli, tarkoin noudatti perittyjä tapoja. Mutta hautajaiskustannuksille rajan määräävästä laista, vaikka se oli hänen ehdotuksestaan saatettu voimaan, hän ei välittänyt, vaan uhrasi kitsastelematta hautajaisiin tavattoman suuria summia. Sitten hän samalla tavoin rikkoen oman määräyksensä pitopöydässä noudatettavasta säästäväisyydestä huumasi tuskaansa ylellisissä juomingeissa ja pidoissa, joissa kaikenlaiset ilveilijät esiintyivät. Muutamien kuukausien kuluttua oli Roomassa gladiaattorinäytäntö. Kun teatterissa paikat eivät vielä silloin olleet erillään, vaan miehet ja naiset istuivat yhdessä, Sullan läheisyyteen sattui asettumaan eräs kaunis ylhäistä sukua oleva nainen. Tämä nainen, jonka nimi oli Valeria ja joka oli Messalan tytär ja puhuja Hortensiuksen sisar, oli äsken eronnut miehestään. Kulkiessaan Sullan selän taitse hän ojensi kätensä häntä kohti, veti kuidun hänen togastaan ja istuutui paikalleen. Kun Sulla hämmästyneenä kääntyi katsomaan, nainen sanoi: »En tahtonut sinua, itsevaltias, häiritä, tahdoin vain saada onnestasi pienen hiukkasen.» Nämä sanat lämmittivät Sullan mieltä, ja heti hänen sydämensä näytti alkavan pampalla. Hän tiedusteli nyt vähin erin naisen nimeä, sukua ja elämänvaiheita. Kohta he molemmat iskivät toisilleen silmää, vaihtoivat salavihkaa silmäyksiä ja hymyilivät toisilleen. Seurasi sitten kihlaus ja häät, ja tästä tuskin voidaan Valeriaa parjata, mutta Sulla astui tälle tielle kovin kevytmielisesti ja sopimattomasti, jos kohtakin sitten sai puolisokseen järkevän ja jalon naisen. Sulla näet antoi kuin nuorukainen hurmata itsensä rohkeilla silmäniskuilla, joista muutoin saavat alkunsa pahat ja häpeälliset intohimot.

Vaikka hän nyt oli saanut uuden puolison, hän piti talossaan näyttelijättäriä, kitaransoitajattaria ja tanssijoita ja huvitteli näiden kanssa leposohvalla loikoen päivät pitkät aamusta iltaan. Hänen erikoista suosiotaan nauttivat silloin

näyttelijät Roscius ja Sorix sekä Metrobios, joka esitti naisten osia. Jälkimmäistä Sulla korkeasta iästään huolimatta intohimoisesti ja peittelemättömästi rakasti. Tällainen elämäntapa saattoi hänessä hiljalleen puhjenneen sairauden pääsemään täyteen vauhtiin. Pitkän aikaa häneltä oli jäänyt huomaamatta, että hänellä oli sisäisiä paiseita, ja tämä sairaus kalvoi hänen kaikki lihansa ja kasvatti siihen loisia. Ja vaikka hänen palvelijansa niitä kaiket päivät ja yöt poistivat, sikisi niitä enemmän kuin ehdittiin poistaa. Hänen vaatteensa, kylpy- ja pesuvetensä sekä ruokansa kuhisivat aina noita mädän eritteitä. Kun sairaus oli päässyt näin suureen valtaan, Sullan täytyi monta kertaa päivässä mennä pesualtaaseen itseään huuhtelemaan ja puhdistamaan. Mutta mitään apua tästä ei ollut, sillä mätäneminen tapahtui nopeasti ja aina ilmaantui parvittain uusia loisia. Kerrotaan, että ikimuistoisinä aikoina kuoli loistautiin Peliaan poika Akastos, samoin myöhemmin runoilija Alkman, jumaluusoppinut Ferekydes ja olynthoslainen Kallisthenes vankilassa ollessaan, lisäksi vielä oikeusoppinut Mucius. Ja jos tahdomme mainita vielä muita, vaikkakaan ei tosin kiitettävistä teoista, kuuluisiksi tulleita henkilöitä, voimme lisätä, että Sisilian orjasodan nostattaja karannut orja Eunus kuoli kertomusten mukaan loistautiin Roomassa vankilassa ollessaan.

Sulla oli nähnyt jo ennakoita kuolemansa, ja tavallaan hän on itse siitä kirjoittanutkin. Kaksi päivää ennen silmiensä ummistamista hän oli lopettanut muistelmiensa kahdennenkymmenentoisen kirjan, ja tässä hän kertoo kahden kaldealaisen hänelle ennustaneen, että hän maineikkaan elämän jälkeen kuolee onnensa kukkuloilla. Myös hän kertoo, että hänen vähän ennen Metellaa kuollut poikansa ilmestyi hänelle unessa kevyissä vaatteissa ja pyysi häntä, isäänsä, jättämään kaikki huolet ja lähtemään kanssaan äidin, Metellan, luokse, sillä tämän kanssa he voisivat viettää rau-

hallista ja valtion toimista vapaata elämää. Mutta vielä näin viimeisinäkin hetkinään hän huolehti valtion asioista. Kymmenen päivää ennen kuolemaansa hän sovitti toisiaan vastaan taistelevat puolueet Puteolissa ja antoi kaupungille uuden valtiosäännön. Ja päivää ennen kuolemaansa hän noudatti hallintoviranomaisen Graniuksen asuntoonsa, otatti hänet palvelijoillaan kiinni ja kuristutti kuoliaaksi, koska tämä, kuten hän oli kuullut, siirsi valtiolle tulevan velkansa maksua siinä toivossa, että voisi sen Sullan kuoltua jättää suorittamatta. Kun Sulla tilaisuudessa huusi kovasti ja teki kiivaista liikkeitä, häneltä puhkesi paise ja hän alkoi oksentaa verta. Tämän jälkeen hänen voimansa alkoivat vähetä ja yönsä tuskallisesti vietettyään hän heitti henkensä. Jälkeensä hän jätti kaksi lasta, jotka Metella oli synnyttänyt. Hänen kuoltuaan Valeria synnytti vielä tyttären, jolle annettiin nimi Postuma. Tämän nimen roomalaiset antavat lapsille, jotka syntyvät isän kuoleman jälkeen..

Monet nyt pyytämällä pyysivät Lepidusta, että tämä kieltäisi vainajalta perintätavan mukaiset hautajaisjuhlallisuu-det. Mutta Pompeius, vaikka hänellä olikin syytä kantaa Sullalle kaunaa, koska tämä oli ystävistään yksin hänet jättänyt testamentissaan muistamatta, saattoi liehitellen, pyytäen ja uhkauksia ladellen tahtonsa läpi ja kuljetutti ruumiin Roomaan, jossa piti myös huolta siitä, että hautajaiset häiritsemättä ja kunniallisesti suoritettiin. Niiden suitsukeaineiden lisäksi, joiden kuljettamiseen tarvittiin kaksisataakymmenen vaunua, Rooman naisten kerrotaan niitä hankkineen hautajaisia varten niin paljon, että sekä Sullan että yhden liktorin jättikokoinen kuva voitiin muovailla suitsukeaineista ja kanelipuusta. Hautajaispäivän aamuna pilvinen taivas uhkasi sadetta, ja sen vuoksi ruumis asetettiin polttoroviolle vasta iltapäivällä. Kun navakka tuuli puhalsi rovioon, syntyi niin kova kuumuus, että luut voitiin ottaa haudattavaksi, ennen kuin tuli oli loppuun pa-

lanut. Kun liekit olivat sammuneet, puhkesi rankkasade, jota kesti yöhön asti. Näin onnen jumalatar näytti pysyneen hänelle uskollisena maahanpaniaisiin asti. Sullan muistomerkki on Marsin kentällä. Siinä olevan kirjoituksen sanotaan hänen itsensä laatineen. Sen sisältö on, että kukaan ystävä ei ole häntä voittanut hyvässä eikä kukaan vihamies pahassa.

TIBERIUS JA CAIUS GRACCHUS

Tiberius ja Caius Gracchus olivat Tiberius Gracchuksen poikia. Tämä Tiberius Gracchus oli hoitanut Roomassa kensorin ja kaksi kertaa konsulin virkaa. Suurimman kunnioituksen hänelle kuitenkin tuotti hänen jalo luonteensa. Sitä hänen myös oli kiittäminen siitä, että hän Hannibalin voittajan Scipion kuoltua sai puolisoikseen hänen tyttärensä, vaikka hän ei ollut ollut Scipion ystävä, vaan päinvastoin hänen vastustajansa. Tiberiuksesta tiedetään kertoa seuraavaa: kerran hän tapasi vuoteeltaan kaksi käärmettä; kun tietäjät harkitsivat ennettä, he kielsivät häntä tappamasta tahi päästämästä menemään molempia käärmeitä ja sanoivat, että hän sai koskea vain toiseen käärmeeseen, mutta he lisäsivät, että uroksen tappaminen oli aiheuttava hänelle itselleen, naaraan surmaaminen taas hänen vaimolleen Cornelialle kuoleman. Kun Tiberius rakasti suuresti vaimoaan ja kun hän oli sitä mieltä, että ennemmin hänen, vanhan miehen, kuin hänen nuoren vaimonsa sopi kuolla, hän tappoi uroksen ja laski naaraan menemään. Pian tämän jälkeen hän kuoli jättäen leskeksi Cornelian, joka oli lahjoittanut hänelle kaksitoista lasta. Cornelia piti nyt huolen lasten ja talon hoidosta, ja tällöin hän osoitti niin suurta järkevyyttä, äidinrakkautta ja ylevämielisyyttä, että Tiberius näytti menetelleen aivan oikein, kun hän tuollaisen vaimon sijasta oli päättänyt kuolla. Vieläpä kun kuningas Ptolemaios tarjosi kruunua ja kättään Cornelialle, tämä torjui tarjouksen.

Leskenä hän menetti kaikki lapsensa lukuun ottamatta yhtä tytärtä, josta sitten tuli Scipio nuoremman puoliso, ja

kahta poikaa, Tiberiusta ja Caiusta, jotka ovat tämän elämäkerran kohteina. Heidän kasvatukseensa hän uhrasi niin paljon huolta, että poikien avut on luettu enemmän äidin kasvatuksen tuloksiksi kuin luonnon antimiksi, vaikka heitä tunnustusti pidettiin lahjakkaimpina roomalaisina.

Niin kuin Dioskuurien patsaiden ja maalauksien nyrkkeilijä- ja juoksijahahmoissa on yhtäläisyyksien ohella myös olennaisia eroavuuksia, niin nuorissa Gracchuksissakin heidän samanlaisesta rohkeudestaan, älykkyydestään, anteliaisuudestaan ja kaunopuheisuudesta huolimatta oli erilaisia piirteitä. Ne ilmenevät heidän julkisessa ja valtiollisessa toiminnassaan, ja ennen kuin ryhdyn varsinaiseen aiheeseeni, katson olevan syytä käsitellä niitä. Ilmeiltään, katsannoltaan ja liikkeiltään Tiberius oli rauhallinen, Caius tulinen ja kiihkeä. Tämän vuoksi Tiberius julkisia puheita pitäessään pysyi rauhallisesti paikoillaan, Caius taas ensimmäisenä roomalaisista liikehti puhujalavalla edestakaisin, ja keskellä puhetaan hän saattoi temmata togansa olkapäältään alas, kuten Kleonin ensimmäisenä Ateenassa kerrotaan puhuessaan temmanneen viittansa alas ja lyöneen kädellään reiteensä. Edelleen Caiuksen puhe oli niin valtavaa ja intohimoista, että se aiheutti pelkoa, kun Tiberiuksen esitys taas oli lempeää ja enemmän omiaan herättämään kuulijoiden sääliä. Tiberius valikoi sanansa ja viimeisteli lauseensa yksityiskohtia myöten, Caiuksen puhe oli mukaansa tempaavaa ja täynnä kimaltelevaa loistoa. Tiberius oli elämäntavoiltaan yksinkertainen ja vaatimaton, Caius taas moniin muihin verrattuna tosin oli kohtuullinen ja pidättyvä, mutta veljestään hän kuitenkin erosi siinä, että hän piti uudenaikaisesta loistosta. Tämän vuoksi Drusus soimasikin häntä siitä, että hän osti hopeisia korupöytiä maksaen niistä painonaulalta tuhatkaksisataaviisikymmentä drakhmaa. Samalla tavalla kuin heidän puhetyylinsä oli myös heidän luonteensa erilainen: Tiberius oli tyyntä ja itsensä hillitsevä, Caius kiivas ja kuohahtava;

tämän vuoksi hän puhuessaan joutui usein siinä määrin vihan valtaan, että hän alkoi kirkua ja syyttää herjauksia näin kadottaen puheen langat käsistään. Välttääkseen tällaisen harhautumisen Caius keksi sellaisen keinon, että hän määräsi kelpo palvelijansa Liciniuksen puheharjoitusten säästyksen käytettävä soitin kädessään seisomaan hänen puhuessaan hänen takanaan. Niin pian kuin Licinius huomasi Caiuksen liiaksi korottaneen äänensä ja antautuneen vihan valtaan, hän alkoi soittaa vienoa säveltä. Tällöin Caius heti hillitsi tulista kiihkoaan ja puheensa voimaa sekä rauhoittui ja palasi järjestykseen.

Tällaiset olivat veljesten eroavuudet. Samanlaista taas heissä oli urhoollisuus sodassa, oikeamielisyys alamaisia kohtaan, tunnontarkkuus virkojen hoidossa ja kieltäytyminen nautinnoista. Tiberius oli veljeään yhdeksän vuotta vanhempi. Tämä ikäero sijoitti heidän poliittisen toimintansa eri aikoihin, mikä suuressa määrin häikäisi heidän vaikutuksensa tehokkuutta. Sillä he eivät olleet samanaikaisesti elämänsä eikä valtansa huipulla eivätkä näin ollen saattaneet vaikuttaa yhdessä. Jos he olisivat voineet toimia yksin tuumin, heidän vaikutuksensa olisi ollut valtava ja vastustamaton. Meidän on siis heistä kummastakin kerrottava erikseen, ja aloitamme vanhemmasta.

TIBERIUS GRACCHUS

Tuskin Tiberius oli jättänyt poikavuodet taakseen, kun hänellä enemmän hänen kuntonsa kuin syntyperänsä ansiosta oli sellainen maine, että hänet otettiin augurien pappiskunnan jäseneksi. Hänen silloisesta maineestaan antaa todistuksen Appius Claudius, mies, joka oli ollut konsulina ja kensorina ja joka tällöin arvovaltaisena johti Rooman senaattia voittaen arvostelukyvyyssä kaikki aikalaisensa. Augurien istuessa yhdessä pitopöydän ääressä hän keskusteli ystävällisesti Tiberiuksen kanssa ja tarjosi hänelle tyttärensä kättä. Tiberius otti tarjouksen iloisesti vastaan, ja kun kihlaus oli solmittu, Appius meni kotiinsa ja huusi jo kotitalonsa ovelta äänekkäästi vaimolleen: »Antistia, olen kihlannut meidän Claudian.» »Mistä tämä touhu, mistä tämä kiire», vastasi Antistia, »vai oletko saanut Tiberius Gracchuksen hänen sulhasekseen?» Tiedän kyllä, että muutamat kertovat tämän saman asian Gracchusten isästä Tiberiuksesta ja Scipio Africanuksesta. Mutta useimmat kertovat asian niinkuin me olemme sen esittäneet, mm. Polybios, joka mainitsee, että vasta Scipion kuoleman jälkeen hänen sukulaisensa olivat monista Cornelian kosijoista valinneet Tiberiuksen ja antaneet hänet tälle, hänen isänsä kun ei ollut häntä vielä kenellekään luvannut ja kihlannut.

Sisarensa miehen, nuoremman Scipion, kanssa Tiberius otti osaa Afrikan sotaretkeen. Ollen siellä sotapäällikön vakinainen telttatoveri hän oppi pian tuntemaan tämän luonteen. Scipio hautoi lakkaamatta suuria suunnitelmia ja herätti sotatovereissaan yritteliäisyyttä ja halua jaloon kilpailuun.

Pian Tiberius oli nuorten sotatovereittensa joukossa ensimmäinen, mitä tuli kuriin ja urhoollisuuteen. Fanniuksen kertomuksen mukaan hän nousi ensimmäisenä vihollisten muureille. Fannius mainitsee myös nousseensa itse Tiberiuksen kanssa muureille ja olleensa mukana tuossa huimassa yrityksessä. Leirissä Tiberius valloitti puolelleen myös sotilaiden sydämet, niin että nämä hänen poistuttuaan kaipasivat häntä.

Tämän sotaretken jälkeen hänet valittiin kvestoriksi, ja arpa määräsi hänet lähtemään toisen konsulin, Mancinuksen, kanssa Numantiaa vastaan. Mancinus ei ollut suinkaan keho mies, mutta hän oli huono-onnisiin Rooman sotapäällikkö. Sotaretken ylläköissä ja vastoinkäymisissä ilmeni sitä loistavammin Tiberiuksen älykkyys ja urhoollisuus, ja mikä oli vielä ihailtavampaa, hän osoitti näissä tilanteissa huomaavaa kunnioitusta päällikölleen, joka vastoinkäymisten lamauttamana oli melkein tullut epävarmaksi siitä, oliko hän lainkaan enää päällikkö. Kärskittyään monta ankaraa tappiota Mancinus päätti eräänä yönä purattaa leirinsä ja lopettaa piirityksen. Mutta numantialaiset huomasivat hänen aikeensa, miehittivät heti leirin, ajoivat pakenevaa vihollista takaa ja hakkasivat jälkijoukot maahan; pääjoukot he saartoivat vaikeaan maastoon, josta ei ollut poispääsyn mahdollisuutta. Nähtyään pelastuksen saavuttamisen miekka kädessä mahdottomaksi Mancinus ehdotti airuen välityksellä viholliselle välirauhaa ja sopimusta. Numantialaiset vastasivat, että he luottivat vain Tiberiukseen ja että tämä oli lähetettävä heidän luoksensa. Osaksi Tiberius oli omalla toiminnallaan saavuttanut tällaisen luottamuksen — tämän sotaretken aikana hänen nimensä mainittiin usein — mutta asiaan vaikutti enemmän se, että numantialaiset yhä muistelivat hänen isäänsä, joka iberialaisia vastaan taistellessaan oli tehnyt rauhan numantialaisten kanssa ja taivuttanut Rooman kansan pitämään sen rikkomattomana. Tiberius siis

lähetettiin vihollisten luokse ja esittämällä vaatimuksia sekä tekemällä myönnytyksiä hän sai aikaan sopimuksen, joka epäilemättä pelasti kaksikymmentätuhatta roomalaista orjia ja kuormastoa lukuun ottamatta.

Kaikki roomalaisten leiriin jättämät tarvikkeet numantialaiset ottivat sotasaaliikseen. Niiden joukossa oli myös Tiberiuksen vahatauluja, jotka sisälsivät muistiinpanoja ja tilejä hänen kvestorikaudeltaan. Kun hänestä niiden takaisin saaminen oli tärkeää, hän sotajoukon jo ollessa kaukana lähti kolme neljä seuralaista mukanaan takaisin kaupungin edustalle. Kutsuttuaan numantialaisten päälliköt luokseen hän vaati heitä palauttamaan hänelle vahataulut, koska jollei hänellä niitä olisi, hän ei voisi todistusten puutteessa torjua syytöksiä, joita hänen vihamiehensä ehkä tekisivät hänen viranhoitoaan vastaan. Numantialaiset ilostuivat saadessaan tehdä hänelle palveluksen ja pyysivät häntä tulemaan kaupunkiin. Hänen jäädessään epäröivänä paikoilleen numantialaiset menivät hänen luokseen, tarttuivat hänen käteensä ja pyysivät sydämellisesti häntä olemaan pitämättä enää heitä vihamiehinä, vaan päinvastoin lukemaan heidät ystävikseen ja osoittamaan heille luottamusta. Tiberius päätti noudattaa heidän kehoitustaan, koska vahataulut olivat hänelle tärkeitä ja koska hän pelkäsi numantialaisten panevan hänen epäilynsä pahakseen. Kaupungissa nämä kattoivat hänelle pöydän ja pyysivät innokkaasti häntä aterioimaan yhdessä heidän kanssaan. Sitten he antoivat hänelle asiakirjat takaisin ja kehoittivat häntä ottamaan muusta saaliista, mitä hän tahtoi. Tiberius ei kuitenkaan ottanut muuta kuin suitsukkeita valtion puolesta suoritettavaa uhria varten ja palasi sitten numantialaisia sydämellisesti hyvästelyään roomalaisten luokse.

Tiberiuksen palattua Roomaan tehtiin syytös, että rauhansopimus ei ollut hyväksyttävä, vaan Roomalle häpeällinen. Mutta sotamiesten sukulaiset ja ystävät, jotka muo-

dostivat suuren osan kansasta, asettuivat Tiberiuksen puolelle. Mitä häpeällistä sopimuksessa oli, sen he lykkäsivät ylipäällikön syyksi, kun taas Tiberiusta he pitivät niin tavattoman monen kansalaisen pelastajana. Osa niistä, jotka olivat tapauksesta närkästyneitä, ehdotti, että oli noudatettava esi-isäin tapoja. Nämä olivat jättäneet aseettomina vihollisten valtaan ne sotapäälliköt, jotka olivat nähneet parhaaksi antautua samnilaisille, olivatpa he samalla tavoin luovuttaneet sopimuksesta tietoiset ja siihen osallistuneet kvestorit ja sotatribuunitkin viholliselle näin tahtoen vierittää heidän päälleen valapattouden ja sopimuksen rikkomisen. Mutta tällöin kansa osoitti Tiberiukselle innokkaasti hyväntahtoista suopeuttaan. Sillä kansankokouksen päätöksellä Mancinus luovutettiin aseettomana ja sidottuna numantialaisille, mutta muut armahdettiin Tiberiuksen vuoksi. Myös Scipio, jolla tällöin oli roomalaisten keskuudessa suurin vaikutusvalta, näyttää asettuneen puolustamaan Tiberiusta. Mutta Scipion viaksi luettiin, ettei hän pelastanut myös Mancinusta eikä estänyt numantialaisten kanssa tehdyn sopimuksen rikkomista, vaikka sen oli solminut hänen sukulaisensa ja ystävänsä. Tiberiuksen ja Scipion välillä syntyi sen johdosta riita, ja siihen näyttää pääasiallisesti olleen syynä Tiberiuksen kunniantunto ja lisäksi vielä hänen ystäviensä ja eräiden oppineiden miesten yllytys. Mutta heidän erimielisyytensä ei koskaan muuttunut leppymättömäksi ja turmiolliseksi vihaksi. Tosin minusta näyttää, ettei Tiberius olisi koskaan joutunut siihen onnettomuuteen, joka hänet myöhemmin kohtasi, jos Scipio olisi ollut hänen valtiolisten uudistustensa tukena. Nyt Scipio oli sotajoukkoineen Numantian edustalla, kun Tiberius esitti lakiehdotuksensa. Asian kulku oli seuraava:

Kun roomalaiset sodassa valloittivat rajanaapureittensa maata, he möivät siitä osan, mutta osan he julistivat valtion omaisuudeksi ja jakoivat köyhille maattomille kansa-

laisille pienestä valtion rahastoon maksettavasta vuokrasta viljeltäväksi. Mutta kun varakkaat alkoivat tarjota korkeampia vuokramaksuja ja karkottaa köyhiä heidän tiloiltaan, hyväksyttiin laki, ettei kukaan saanut omistaa maata enempää kuin viisisataa auranalaa. Aikansa tämä määräys piti aisoissa rikkaitten ahneutta ja auttoi köyhiä, niin että nämä saattoivat jäädä konnulleen ja viljellä alusta alkaen saamaansa palstaa. Mutta myöhemmin heidän äveriäät naapurinsa välikäsiä apureinaan käyttäen keinottelivat heidän vuokrasopimuksensa itselleen, ja lopuksi he avoimesti omistivat suurimman osan tällaista maata. Köyhät kodeistaan karkotetut ihmiset olivat nyt haluttomia suorittamaan asepalvelusta eivätkä välittäneet lasten hankkimisesta, ja näin ollen Italian vapaiden asukkaiden väkiluvun havaittiin pian vähenevän ja maan täyttyvän kasarmeissa asuvilla ulkomaisilla orjilla. Heidän avullaan rikkaat viljelivät maita, joilta he olivat karkottaneet omat maanmiehensä. Jo Scipion ystävä Caius Laelius oli koettanut tätä epäkohtaa korjata, mutta kun mahtimiehet asettuivat vastarintaan, hän levottomuuksia peläten luopui yrityksestään. Tästä kannanmuutoksesta hän sai lisänimen *sapiens*, so. viisas eli järkevä, sillä sana merkitsee molempia.

Kun Tiberius oli valittu kansantribuuniksi, hän ryhtyi heti ajamaan Laeliuksen suunnitelmaa. Kuten useimmat historioitsijat mainitsevat, ennen muita puhuja Diofanes ja filosofi Blossius olivat häntä tähän yllyttäneet. Diofanes oli mytileneläinen maanpakolainen, Blossius oli kotoisin Italian Cumaesta. Jälkimmäinen oli Roomassa tutustunut tarsolaiseen Antipatrokseen, joka häntä kunnioittaen omisti hänelle filosofisia teoksiaan. Muutamat lähteet syyttävät asiasta kuitenkin Tiberiuksen äitiä Corneliaa: usein hän muka oli pojilleen huohtanut, että roomalaiset aina vain sanovat häntä Scipion anopiksi, mutta eivät vielä koskaan ole sanoneet häntä Gracchusten äidiksi. Toiset taas pitivät

syyllisenä Spurius Postumiusta, joka oli Tiberiuksen ikätoveri ja kilpailija oikeuspuhujana. Kun Tiberius näet sotaretkeltä palattuun näki Postumiuksen sivuuttaneen hänet maineessa ja vaikutusvallassa ja nauttivan kaikkien ihailua, hän tämän laudalta lyödäkseen päätti ryhtyä tähän rohkeaan ja paljon puheenaihetta antaneeseen valtiotekoon. Mutta hänen veljensä Caius mainitsee eräässä kirjoittelmaansa: »Kun Tiberius Numantiaan matkalla ollessaan ja Etrurian maiden halki kulkiessaan näki niiden olevan autioita ja kaikkien pellonmuokkaajien ja paimenten olevan sotavangeiksi otettuja orjia, silloin ensi kerran hänen mieleensä tuli suunnitelma, joka oli tuottava sanomattomasti tuskia hänelle ja hänen veljelleen.» Mutta kaikkein enimmänsä kiihoitti Tiberiuksen yritteliäisyyttä ja kunnianhimoa. Pylväskäytäviin, talojen seiniin ja muistomerkkeihin kirjoittamallaan lauseilla se kehoitti häntä palauttamaan valtion maat köyhille väestökerroksille.

Tiberius ei kuitenkaan laatinut lakiehdotustaan yksin, vaan hän käytti neuvonantajinaan oikeamielisiksi tunnettuja ja arvossapidettyjä kansalaisia. Heitä olivat ylipappien esimies Crassus, oikeussoppinut Mucius Scaevola, joka tällöin oli konsulina, ja Appius Claudius, hänen appensa. Ja näyttää, ettei koskaan ole niin suurta vääryyttä ja ahneutta vastaan laadittu kohtuullisempaa ja lempeämpää lakia. Niiltä, joiden olisi pitänyt saada rangaistus lain kiertämisestä ja palauttaa lainvastaisesti anastamansa maat sekä suorittaa lisäksi vahingonkorvaus, hän ei vaatinut mitään muuta, kuin että he korvausta vastaan luopuisivat vääryydellä hankkimistaan maista ja jättäisivät ne puutteenalaisille maanomiehilleen. Tämä suunnitelma oli helläkätinen, mutta nähdessään paremman tulevaisuuden kangastavan kansa antoi olleet ja menneet anteeksi. Sitä vastoin rikkaat maanomistajat vihasivat ahneudessaan lakia ja kiukuissaan ja kiihkoissaan sen esittäjää. He koettivat kaikin keinoin saada kan-

san muuttamaan mielensä sillä verukkeella, että Tiberius muka ajoi maanluovutusta vain saadakseen valtiomuodon kumotuksi ja yleisen vallankumouksen syntymään. Mutta heidän puuhansa raukesivat tyhjiin. Sillä Tiberius puolusti hyvää ja oikeutettua asiaa kaunopuheisuudella, joka olisi voinut aateloida vähäisemmänkin asian. Hän oli vaarallinen ja jopa voittamatonkin vastustaja, kun hän kansa ympärillään seisoi puhujalavalla ja antoi äänensä kajahtella kovaosaisille: »Italian villipedoilla on luolansa ja pesänsä, joihin he voivat vetäytyä, mutta niillä, jotka Italian puolesta taistelevat ja henkensä uhraavat, ei ole muuta kuin ilmaa ja päivän valoa. Kodittomina, vailla leposijaa, heidän täytyy vaimoineen ja lapsineen harhailla paikasta paikkaan. Sotapäälliköt valehtelevat, kun he vihollista vastaan taistelun aloittaessaan kehoittavat sotilaitaan taistelemaan kotoisten hautojen ja temppelien puolesta, sillä ei näillä kovaosaisilla ole kenelläkään kotialttaria, ei esi-isien hautakiviä. Muiden ylellisyyttä kannattaakseen ja muita rikkaiksi tehdäkseen he sotivat ja uhraavat henkensä. Heitä sanotaan maailman valtiaksi, eikä heillä ole turpeenkaan vertaa maata omanaan.»

Näitä todella jalosta ja syvästi tuntevasta mielestä ilmoille kohonneita sanoja, jotka hurmasivat kansan ja saattoivat sen voimakkaan innostuksen valtaan, ei kukaan rohjennut vastustaa. Tekemättä siis vastaväitteitä lain vastustajat kääntyivät kansantribuuni Marcus Octaviuksen puoleen, joka oli nuhteeton ja lujaluonteinen nuori mies ja Tiberiuksen ystävä ja sukulainen. Tahtoen olla tätä loukkaamatta Octavius suhtautui aluksi heidän esityksiinsä torjuvasti, mutta kun monet vaikutusvaltaiset miehet häntä kiihkeästi pyynnöillään ahdistivat, hän myöntyi ja käytti veto-oikeuttaan Tiberiuksen lakiehdotusta vastaan. Kansantribuunien keskuudessa veton esittäjän mielipide pääsee voitolle, eikä enemmistön kanta merkitse mitään, jos yksi heistä panee vastalauseensa. Katkeroituneena Tiberius peruutti lakinsa, mutta

laati uuden, joka oli vielä edullisempi kansalle ja paljon ankarampi vääryyttä harjoittaneille: siinä hän määräsi näiden heti luovuttamaan maat, jotka he aikaisemmin olivat laittomasti hankkineet. Ja melkein joka päivä hän nyt piti forumilla puheita Octaviusta vastaan. Mutta vaikka he molemmat intohimoisen kiihkeästi ja sisukkaasti ajoivat asiaansa, heidän ei sanota koskaan herjanneen toisiaan eikä vihan puuskassa singonneen toisiaan vastaan sopimatonta sanaa. Näyttää, ettei vain Bakkusta palveltaessa, vaan myös katkerassa riidassa jalo ja hyvän kasvatuksen saanut ihminen pitää mielensä aisoissa ja säilyttää säädyllyisyyden. Mutta kun Tiberius näki lain koskevan myös Octaviusta, jolla oli hallussaan suuria valtion alueita, hän luvaten omista niukoista varoistaan maksaa tälle tilusten hinnan pyysi häntä luopumaan riidasta. Kun Octavius tämänkin ehdotuksen torjui, Tiberius hyväksytti määräyksen, joka kielsi kaikkia virkamiehiä käyttämästä toimivaltaansa, ennen kuin laista oli suoritettu äänestys. Saturnuksen temppelin oveen hän pani oman sinettinsä, jotta kvestorit eivät voisi sieltä mitään ottaa eikä sinne mitään viedä. Hän säädätti myös rangaistuksen hänen määräystään vastustaville preetoreille, ja niin nämä murheissaan keskeyttivät virkatoimensa. Kaikki suurtilalliset pukivat nyt surupuvun ylleen, ja murheellisina ja alakuloisina he kuljeksivat forumilla, mutta salaa he väijyivät Tiberiusta ja palkkasivat hänen päänsä menoksi salamurhainta. Tämän takia Tiberiuskin kaikkien nähden kantoi tika-ria, jollaista rosvot käyttävät ja jonka nimi on *dolon*.

Saapui vihdoin äänestyspäivä. Tiberius kutsui kansan äänestämään, mutta rikkaat olivat poistaneet äänestysuurnat, ja tämä aiheutti suuren hämmingin. Kun Tiberius ja hänen puoluelaisensa olisivat ylivoimaisina voineet käyttää väkivaltaa ja kun paljon kansaa kokoontuikin siinä mielessä heidän ympärilleen, kaksi entistä konsulia, Manilius ja Fulvius, heittäytyi Tiberiuksen jalkojen juureen ja tarttuen hänen

käsiinsä kyyneleet silmissä pyysi, ettei hän turvautuisi väkivaltaan. Kun Tiberius näki edessä olevan tuhoisat seuraukset ja kun hän kunnioitti molempia miehiä, hän kysyi, mitä hänen heidän mielestään piti tehdä. Miehet vastasivat, etteivät he näin tärkeässä asiassa voineet antaa neuvoa, vaan että oli käännyttävä senaatin puoleen. Heidän sanoillaan olikin vaikutuksensa. Mutta kun senaatti kokoonnuttuaan ei saanut mitään aikaan, siinä kun rikkaat olivat enemmistönä, Tiberius ryhtyi toimenpiteeseen, joka oli laitton ja paheksuttava: hän erotutti Octaviuksen virasta, koska muutoin oli mahdollonta saada lakia äänestettäväksi. Mutta aluksi hän pyysi tätä ystävällisin sanoin ja käteen tarttuen luopumaan vastustuksestaan ja mukautumaan kansan tahtoon: sillä kansa, niin oikeutettuja kuin sen vaatimukset ovatkin, tulee suurista ponnistuksistaan ja kärsimyksistään saamaan vain vähäisen korvauksen. Kun Octavius torjui tämänkin ehdotuksen, Tiberius sanoi, että kahden samanlaisin valtuuksin varustetun ja tärkeissä asioissa eri mieltä olevan virkamiehen oli mahdollonta hoitaa virkaansa rauhanomaisin keinoin ja että hänen nähdäkseen asia oli korjattavissa vain siten, että toinen luopui virastaan. Hän kehoitti Octaviusta ensiksi esittämään kansan äänestettäväksi, oliko hänen, Tiberiuksen, erottava virastaan, ja jos kansa asian niin ratkaisee, hän sanoi heti vetäytyvänsä yksityiselämään. Kun Octavius tämänkin torjui, Tiberius sanoi panevansa toimeen äänestyksen hänen virasta erottamisestaan, jollei hän tule parempiin ajatuksiin.

Tällä kerralla kansankokous hajaantui sen enemmittä seurauksitta. Seuraavana päivänä sen uudelleen kokoonnuttua Tiberius nousi puhujalavalle ja koetti jälleen taivuttaa Octaviuksen. Kun kaikki oli turhaa, Tiberius ehdotti hänet erotettavaksi kansantribuunin virasta ja kehoitti kansaa heti siitä äänestämään. Kolmestakymmenestäviidestä tribuksesta oli jo seitsemäntoista antanut äänensä, ja tarvittiin vain yksi lisää Octaviuksen erottamiseksi virasta. Silloin Tiberius vielä ker-

ran piti tauon: kansan edessä hän syleillen Octaviusta pyysi ja ystävällisin sanoin kiihkeästi rukoili häntä, ettei hän ottaisi kantaakseen sellaista häpeää eikä saattaisi häntä, Tiberiusta, vikapääksi niin ankaraan ja tuomittavaan toimenpiteeseen. Kerrotaan, että Octavius kuunteli hänen sanojaan syvästi liikuttuneena: hänen silmänsä olivat täynnä kyyneliä ja hän seiso i kauan aikaa ääneti. Mutta kun hän huomasi paikalla seisovat varakkaat suurtilalliset, hän häpeissään ja heidän halveksuntaansa peläten otti rohkeasti vastatakseen kaiken ja kehoitti Tiberiusta tekemään, mitä hän tahtoi. Kun ehdotus hyväksyttiin, Tiberius kehoitti erästä vapautettua orjaa — hän käytti vapautettuja orjia oikeuspalvelijoinaan — viemään Octaviuksen pois puhujalavalta. Oli hyvin surullinen näky, kun entiset orjat raahasivat Octaviuksen mukanaan. Kansa huuteli hänelle uhkaavasti, ja vaikka rikkaat riensivät hänen ympärilleen ja asettivat kätensä hänen suojakseen, hän vain töin tuskin pelastui raivoisan kansan kynsistä ja pääsi turvaan. Mutta erään hänen uskollisen orjansa, joka oli asettunut hänen eteensä häntä suojaamaan, hyökkääjät iskivät sokeaksi, tosin vastoin Tiberiuksen tahtoa. Kuultuaan tapahtumasta tämä juoksi nopeasti paikalle metelöitsijöitä rauhoittamaan.

Tämän jälkeen valtionmaata koskeva laki vahvistettiin. Valittiin kolme miestä, Tiberius, hänen appensa Appius Claudius ja veljensä Caius, joiden tuli jakaa maat palstoiksi ja osoittaa ne tarvitsijoille. Caius ei ollut tällöin Roomassa, vaan hän oli Scipion armeijassa Numantian sotaretkellä. Jaon Tiberius suoritti kaikessa rauhassa kenenkään häiritsemättä. Erotetun kansantribuunin tilalle hän ei valituttanut ketään tunnettua henkilöä, vaan erään Mucius-nimisen klienttinsä. Tätä toimenpidettä rikkaat katsoivat karsain silmin, ja Tiberiuksen vaikutusvallan kasvua peläten he senaatissa syytivät häntä vastaan sadatuksia. Kun hän yleistä tapaa noudattaen pyysi maanjakotilaisuudessa käytettäväkseen

telttaa, hänen pyyntönsä evättiin, vaikka toiset olivat sellaisen saaneet vähempiäkin toimituksia varten. Ja kulujen korvaukseksi hänelle myönnettiin vain yhdeksän obolia päivässä. Tällaisia päätöksiä tehtiin hänen leppymättömän vihamiestensä Publius Nasican toimesta. Nasica omisti suuria alueita valtion maata, ja hänestä oli sietämätöntä, että niitä täytyi pakosta luovuttaa. Mutta kansa joutui yhä enemmän kuohuksiin. Kun sitten muudan Tiberiuksen ystävä äkkiä kuoli epäilyttäviissä olosuhteissa ja hänen ruumiissaan oli pahanlaatuisia läiskiä, nostettiin huuto, että hänet oli myrkyllä raihattu tieltä. Hänen ruumistaan poltettavaksi vietäessä kansa juoksi paikalle ja osallistui paarien roviolle nostamiseen. Eikä sen epäily myrkytyksestä näyttänyt olleen aivan aiheeton: ruumis näet halkeili ja siitä vuoti virtanaan pahaa visvaa, niin että rovion tuli sammui. Tulta sytytettiin uudelleen, mutta vasta sitten, kun rovio oli siirretty toiseen paikkaan, se suurin vaivoin saatiin palamaan. Saadakseen kiihtyneen kansan entistä enemmän kuohuksiin Tiberius puki ylleen surupuvun, vei lapsensa kokoontuneen kansan eteen ja pyysi, että se pitäisi huolta heistä ja heidän äidistään, koska hänen henkensä ei ollut enää turvattu.

Sitten kuoli Pergamonin kuningas Attalos Filometor, ja Eudemos saapui Roomaan tuoden mukanaan testamentin, jolla kuninkaan valtakunnan perijäksi määrättiin Rooman kansa. Kansan parasta ajatellen Tiberius esitti heti lakiehdotuksen, että kuninkaan yksityisomaisuus oli tuotava Roomaan ja jaettava maapalstan saaneille työkalujen hankkimista varten. Samoin hän esitti, ettei senaatti saisi määrätä Attaloksen valtakuntaan kuuluvista kaupungeista, vaan että hän itse tulisi tekemään asiasta esityksen kansalle. Tätä senaatti piti suurena nöyryytyksenä. Senaattori Pompeius nousi ja sanoi, että hän Tiberiuksen naapurina tiesi Pergamonista saapuneen Eudemoksen ojentaneen tälle diadeemin ja purppuramanttelin, koska hänestä oli tuleva Rooman kuningas. Myös Quintus

Metellus hyökkäsi Tiberiusta vastaan. Hän sanoi, että kun hänen isänsä kensorina ollessaan palasi pidoista kotiin, kansalaiset sammuttivat soihtunsa, jottei heidän olisi saatettu epäillä viiptyneen liian kauan pidoissa ja juomingeissa. Mutta Tiberiuksen edellä muka kulkivat yöllä julkeimmat ja kurjimmimmat rahvaan miehet soihtuja kantaen. Lopuksi Titus Annius, joka oli vastenmielinen ja harkitsematon mies, mutta jota sanasodassa pidettiin voittamattomana, vaati Tiberiukselta suoraa vastausta: oliko hän häpäissyt virkatoveriaan, jonka lain mukaan piti olla pyhä ja loukkaamaton? Kun senaattorit puhkesivat suosionhuutoihin, Tiberius riensi ulos senaatista, kutsui kansan kokoon ja sanoi, että Annius on noudettava paikalle, koska hän tahtoo tätä syyttää. Koska Anniuksella ei ollut Tiberiuksen kaunopuheisuutta ja arvovaltaa, hän suulauteensa turvautuen kysyi Tiberiukselta, saiko hän tälle ennen syytöksen esittämistä tehdä pienen kysymyksen. Tiberiuksen vastattua myönteisesti Annius hiljaisuuden vallitessa sanoi: »Jos nyt tapahtuu niin, että sinä tahdot riistää kunniani ja tallata minut lokaan ja minä veotoan johonkin sinun virkaveljeesi, niin erotatko, jos hän esiintyy minun suojelijanani, raivonpuuskassasi hänetkin?» Tämän kysymyksen kerrotaan saattaneen Tiberiuksen, vaikka hän oli aikansa kaunopuheisin ja sanavalmein mies, siinä määrin hämilleen, että hän pysyi mykkänä.

Tällä kerralla Tiberius hajoitti kansankokouksen. Mutta kohta hän huomasi, että hän Octaviuksen erottaessaan ei ollut herättänyt paheksumista vain ylimysten, vaan myös kansan keskuudessa, koska hän oli pahasti alentanut tähän asti suuressa kunniaassa ja arvossa pidettyä kansantribuunin virkaa. Korjatakseen vaurion hän piti kansalle puheen, ja miehen valtavasta kaunopuheisuudesta kuvan saadaksemme lienee paikallaan tässä vähän esittää hänen ajatustensa kulkua: Hän sanoi, että kansantribuuni on pyhä ja loukkaamaton, sillä onhan hän vihkiytynyt kansalle ja on sen suoje-

lija. Mutta jos hän kavaltaa tehtävänsä ja jos hän menettelee väärin kansaa kohtaa sekä estää sitä käyttämästä valtaansa ja äänioikeuttansa, silloin hän on itse itsensä erottanut: hän on rikkonut ne ehdot, joilla hänet on valittu virkaansa. Jos hän hajoittaa Juppiterin temppelin maahan tahti syyttää laivatelakan tuleen, silloinkin hän saa pitää virkansa, vaikka hän onkin kelvoton kansantribuuniksi. Mutta jos hän heittää tallattaviksi kansan oikeudet, silloin hän ei ole kansantribuuni. Eikö ole järjen ja oikeuden vastaista, että kansantribuuni saa pidättää rikkomuksen tehneen konsulin, mutta kansa ei saa lakkauttaa tribuuninsa valtuuksia, silloin kun hän käyttää niitä kansaa vastaan, sitä kansaa, joka on ne hänelle antanut? Samalla tavallahan kansa valitsee kansantribuunin kuin konsulinkin. Kuninkaan arvovaltaa ei aikoinaan tukenut vain se, että hänen käsissään oli kaikki valtiollinen valta, vaan myös se, että hän oli jumaliin kohdistuvien pyhien ja juhlallisten palvontamenojen suorittaja. Mutta kuitenkin roomalaiset karkottivat kuningas Tarquiniuksen, kun hän oli astunut vääryyden tielle, ja niin yhden miehen ylimielisyyden takia kumottiin valtiomuoto, joka oli isiltä periytynyt ja jota Rooma saa kiittää perustamisestaan. Onko Roomassa mitään pyhempää ja kunnioitetumpaa kuin nuo ikuisesti palavaa tulta valvovat ja vartioivat Vestan neitsyet? Ja kuitenkin heistä jokainen, joka tekee itsensä syypääksi rikokseen, haudataan elävänä. Loukkaamattomuutta, jonka jumalat ovat heille suoneet, he eivät saata vaatia itselleen jumalia vastaan rikottuaan. Eikö siis ole oikein, että kansantribuuni kansaa kohtaan väärin menetelyään kadottaa kansan hänelle takaaman koskemattomuuden? Onhan hän itse lamauttanut sen vallan, josta hänen valtansa saa voimansa. Ja kun hän kerran on tribusten äänten enemmistöllä saanut virkansa, niin mitä vääryyttä siinä on, että hänet tribusten äänten enemmistöllä erotetaan. Vastaan sanomatta mikään ei ole niin pyhää ja koskemattontaa kuin jumalille

omistetut vihkilahjat. Mutta kukaan ei ole tahtonut estää kansaa niitä harkinnan mukaan siirtämästä ja muuttamasta toiseen paikkaan. Näin ollen kansalla myös on oikeus siirtää kansantribuunin virka kuten uhrilahja toisiin käsiin. Ja ettei tämä virka ole järkkymätön ja luovuttamaton, käy selville siitäkkin, että monet omasta tahdostaan ovat siitä pyytäneet eroa ja ovat siitä eronneetkin.

Siinä ovat Tiberiuksen puolustuspuheen pääkohdat.

Kun Tiberiuksen ystävät näkivät hänen vihamiestensä uhkaavan asenteen, he neuvoivat häntä hakemaan kansantribuunin virkaa seuraavaksikin vuodeksi. Tiberius alkoikin hakea lisää kansan suosiota uusilla lakiesityksillä. Hän teki ehdotuksen, että sotapalvelusaikaa lyhennettäisiin, samoin, että syytetyillä olisi oikeus vedota tuomareista kansaan ja että tuomioistuinten jäseniksi, jotka tähän asti olivat olleet senaattoreja, valittaisiin puolet ritarisäädystä. Näin hän koetti kaikin tavoin murtaa senaatin vaikutusvallan, ja valitettavasti hänen toimintaansa ohjasi enemmän viha ja puoluekiihko kuin oikeus ja järkevä harkinta. Kun äänestyksen alkaessa hänen kannattajansa huomasivat, että vastapuoli voisi päästä voitolle, koska koko kansa ei ollut vielä saapunut paikalle, he aikaa pitkittääkseen alkoivat sättiä toisia kansantribuuneja. Sitten he hajoittivat kansankokouksen ja kutsuivat sen kokoon seuraavaksi päiväksi. Saavuttuaan seuraavana päivänä forumille Tiberius koetti surullisen näköisenä ja kyyneleet silmissä herättää kansan sääliä, ja sitten hän sanoi suoraan, että hän pelkäsi vastustajiensa yöllä murtautuvan hänen asuntoonsa ja tappavan hänet. Tällä menetelyllään hän sai aikaan, että kansanjoukot marssivat hänen asunnolleen ja leiriytyivät sinne taivasalle yöksi häntä suojellakseen.

Seuraavana päivänä ilmestyi ennustamiseen käytettävien kanojen ruokkija ja heitti hoidokeilleen jyviä. Mutta vaikka mies kuinka kopisteli häkkiä, vain yksi kanoista tuli

siitä ulos. Eikä tämäkään koskenut ruokaan, kohotti vain vasenta siipeään ja ojensi jalkaansa, kunnes lennähti takaisin häkkiin. Tämän merkin nähtyään Tiberius muisti toisen aikaisemman: Hänen sotaretkillä käyttämäänsä komeasti koristettuun välkkyvään kypäräänsä oli ryöminyt käärme, laskenut sinne munansa ja hautonut ne siellä. Muistaen tämän enteen Tiberius tyrmistyi kanojen käyttäytymisestä tavallista enemmän. Hän läksi kuitenkin Capitoliumille saatuun kuulla kansan kokoontuneen sinne. Kun hän astui kotoaan kadulle, hän iski jalkansa niin lujasti kynnykseen, että ison varpaan kynsi halkesi ja veri pursui sandaalista. Tiberiuksen kuljettua vähän matkaa nähtiin vasemmalla hänen yläpuolellaan katolla kahden korpin tappelevan keskenään. Ja vaikka ymmärrettävästi monet ihmiset sivuuttivat tuon paikan, niin juuri Tiberiuksen kulkiessa ohi toinen korppi irroitti kiven, joka putosi Tiberiuksen jalan eteen. Tämä saattoi jo hänen järkkymättömimmätkin kannattajansa tyrmistymään. Mutta saattajiin kuulunut Cumaesta kotoisin oleva Blossius sanoi, että oli häpeääkin häpeällisempää, jos Tiberius Gracchuksen ja Scipio Africanuksen tyttären poika ja Rooman kansan johtaja säikähtää korppia niin, ettei uskalla noudattaa kansan kutsua. Tätä hänen vihamiehensä pitäisivät muunakin kuin naurun asiana: äänekkäästi he huutaisivat, että hän käyttäytyy kuin yksinvaltias ja pitää kansaa pilkkanaan. Samalla hetkellä juoksi hänen luokseen Capitoliumilta muutamia hänen ystäviään ilmoittaen, että siellä oli kaikki hyvällä tolalla ja että hänen oli kiirehdittävä. Alussa tosin Tiberiuksen kannalta kaikki olikin hyvin. Kun hän vihdoin ilmestyi näkyviin, kansa kohotti ilonhuutoja ja hänen noustuaan kokoontumispaikalle se antoi hänelle kunnioittavasti tilaa sekä ryhmittyi sitten hänen ympärilleen, niin ettei kukaan syrjäinen päässyt häntä lähelle. Mucius tahtoi nyt jälleen kutsua tribukset äänestämään. Mutta äänestys ei kulkenut tavallista latuaan, vaan muuttui

mellakaksi, kun taaempana olevat alkoivat joukon halki tunkea itseään eteenpäin ja tällöin työntää vastustajiaan syrjään. Myllerryksen aikana nousi senaattori Fulvius Flaccus paikalle, josta kaikki saattoivat hänet nähdä, ja koska hän ei voinut saada ääntään kuuluville, hän antoi kädellään merkin, että hän tahtoi puhua kahden kesken Tiberiuksen kanssa. Tiberiuksen kehoituksesta kansa teki tietä Flaccukselle, ja voin tämä pääsi tunkeutumaan eteenpäin. Saavuttuaan perille hän ilmoitti Tiberiukselle, että konsulin kielteisestä kannasta huolimatta optimaatit olivat senaatin istunnossa päättäneet raivata Tiberiuksen tieltä ja että he päätöksen täytäntöönpanijoiksi olivat palkanneet orjia ja kannattajiaan.

Tämän tiedon Tiberius ilmoitti kannattajilleen. Nämä vyöttivät heti togansa, katkaisivat järjestysmiesten keihäät, joita nämä käyttivät väentungoksen estämiseksi, ja jakoivat kappaleet keskenään torjuakseen vastustajien hyökkäyksen. Taaempana olevat ihmettelivät asiain menoa ja tahtoivat saada selvyuden siitä. Koska Tiberius ei saanut ääntään kuuluville, hän tarttui kädellään päähänsä näin osoittaakseen, että hänen henkensä oli vaarassa. Nähtyään tämän hänen vihamiehensä juoksivat senaattiin ja sanoivat, että Tiberius vaatii kuninkaan diadeemia, sillä sitä hän muka tarkoitti kädellään päätään koskettaessaan. Kaikki joutuivat kiihdyksiin ja Nasica vannotti konsulia, että hänen oli pelastettava Rooma ja raivattava tyranni tieltä. Konsuli vastasi rauhallisesti, ettei hän aikonut käyttää väkivaltaa eikä tapattaa tuomiotta Rooman kansalaista. Mutta jos Tiberius houkuttelee tahi pakottaa kansan päättämään jotakin lainvastaista, hän ei tule sitä koskaan hyväksymään. Tällöin Nasica hyppäsi pystyyn ja huudahti: »Koska konsuli kavaltaa valtiomme, niin kaikki te, jotka tahdotte tukea laillista menoa, seuratkaa minua!» Näin sanottuaan hän vetäisi togansa liepeen pänsä päälle ja riensi Capitoliumille. Kaikki, jotka häntä seurasivat, heittivät togansa vasemmalle käsivarrelleen ja

työnsivät jokaisen vastaantulijan tieltään, eikä kukaan uskaltanut vastustaa näitä valtion korkeimman vallan edustajia, vaan kaikki pakenivat heidän tieltään niin että toiset tallailivat maahan kompastuneita. Senaattorien saattajat olivat jo kotoa lähdettyään ottaneet mukaansa nuijia ja sauvoja. Senaattorit taas sieppasivat pakokauhun aikana särkyneiden penkkien kappaleita ja jalkoja ja hyökkäsivät Tiberiusta vastaan sekä kävivät hänen puolustajiensa kimppuun. Nämä lyötiin pakoon tahi iskettiin kuoliaaksi. Kun Tiberius yritti paeta, joku tarttui hänen togaansa. Tällöin hän antoi togansa mennä menojaan ja juoksi pakoon tunikassaan, mutta kompastui erääseen maassa viruvaan ruumiiseen. Kun hän koetti nousta pystyyn, yksi hänen virkatovereistaan, Publius Satureius, iski häntä kaikkien nähden penkin jalalla päähän. Toisen iskun hänelle antoi Lucius Rufus, joka myöhemmin kerskaili siitä kuten urotyöstä ikään. Tiberiuksen kannattajia kaatui yli kolmesataa: heidät oli kaikki mukiloitu kuoliaaksi kivillä ja sauvoilla, yhtäkään heistä ei ollut miekka lävistänyt.

Kuninkaiden karkottamisen jälkeen tämän kerrotaan olleen Roomassa ensimmäinen yhteenotto, jossa kansalaiset ratkaisivat välinsä verta vuodattamalla. Kaikki aikaisemmat riidat, vaikka ne olivat yhtä suuria ja vaikka niillä oli yhtä syvälliset syyt, ratkaistiin ylimystön pelätessä kansaa ja kansan osoittaessa kunnioitusta senaatille molemmin puolisoin myönnötyksin. Tälläkin kerralla näyttää siltä, että Tiberius olisi helposti taipunut myönnötyksiin, jos hänen kanssansa olisi ryhdytty neuvottelemaan. Jollei häntä olisi uhattu murhata, hänen taivuttamisensa olisi ollut hyvinkin vaivatonta: sillä eihän hänen lähimpään kannattajajoukkoonsa kuulunut kuin kolmetuhatta miestä. Näyttääkin siltä, että ylimysten viha ja raivo oli varsinaisena syynä häntä vastaan liittoutumiseen ja että esitetyt syyt olivat vain verukkeita. Tätä todistaa jo murhatun ruumiin raaka ja epäinhimillinen kohtelu. Sillä

kun hänen veljensä pyysi saada sen haltuunsa haudatakseen sen hiljaisuudessa yöllä, pyyntöön ei suostuttu, vaan ruumis heitettiin muitten ruumiiden mukana Tiberiin. Eikä tässä kaikki. Hänen ystäviään julistettiin henkipatoiksi ja eräitä kiinni saatuja surmattiin. Näihin viimeksi mainittuihin kuului myös puhuja Diofanos. Muudan Caius Villius suljettiin laatikkoon, johon laskettiin myrkyllisiä käärmeitä, ja niin mies kidutettiin kuoliaaksi. Cumaesta kotoisin ollut Caius Blossius vietiin konsulien eteen, ja pidetyssä kuulustelussa hän tunnusti osuutensa tapahtumiin sanoen noudattaneensa kaikessa Tiberiuksen käskyjä. Kun Nasica tämän johdosta kysyi: »Entä jos Tiberius olisi käskenyt polttaa Juppiterin temppelin», Blossius ensin torjui kysymyksen sanoen: »Sellaista ei Tiberius suinkaan olisi käskenyt tekemään.» Kun kysymys useitten taholta toistettiin, hän lopuksi sanoi: »Niin, jos hän olisi minua siihen käskenyt, minun velvollisuuteni olisi ollut se tehdä. Sillä ei Tiberius olisi käskenyt sitä tekemään, jollei se olisi palvellut kansan päämääriä.» Sillä kertaa Blossiuksen onnistui pelastaa henkensä. Myöhemmin hän meni Pergamoniin Aristonikoksen luokse, ja kun tämän kapinayritys oli epäonnistunut, hän teki itsemurhan.

Tyynnyttääkseen tapahtumista kuohuksiin joutuneen kansan mielialaa senaatti ei keskeyttänyt maanjakoa, sallipa sen Tiberiuksen tilalle valita toisen miehen maanjakolautakuntaan. Suoritetuissa vaaleissa tuli valituksi Publius Crassus, joka oli Gracchusten sukulainen: hänen tyttärensä Licinia oli näet Caius Gracchuksen puoliso. Cornelius Nepos taas sanoo, ettei Caius ollut nainut Crassuksen tytärtä, vaan lusitaniaalaisten voittamisesta triumfin viettäneen Brutuksen tyttären. Mutta useimmat historioitsijat mainitsevat asian samoin kuin mekin. Kun kansa oli katkeroitunut Tiberiuksen murhaamisesta, kun se vain näytti odottavan koston tilaisuutta ja kun Nasicaa odotti syyte, senaatti huolestuneena hänen vuokseen päätti lähettää hänet lähettilääksi Vähään Aasiaan,

vaikka mitään varsinaista tehtävää ei ollutkaan hänelle annettavana. Kansa ei näet lainkaan salannut ajatuksiaan tapahtuman johdosta. Aina milloin se vain näki Nasican, se huusi hänelle vihaisesti: »Sinä kirottu tyranni, sinä olet tahrannut loukkaamattoman ja pyhän miehen verellä kaikissa ihmisissä hurskasta kunnioitusta herättävän paikan.» Niin täytyi Nasican hiljaisuudessa poistua, vaikka hän oli ylioppilaiden esimies ja hänellä sellaisena oli velvollisuus ottaa osaa pyhiin uhrimenoihin. Roomasta lähdettyään hän kaikkien halveksimana harhaili paikasta toiseen, kunnes hän jonkin ajan kuluttua kuoli Pergamonin lähellä. Ei ollut ihme, että kansa tunsii sellaista vihaa Nasicaa kohtaan. Olihan Scipio Africanuskin, jota roomalaiset hänen ansioittensa vuoksi rakastivat enemmän kuin ketään muuta maanmiehtään, vähällä joutua kansan vihoihin, kun hän Numantian tienoilla tiedon Tiberiuksen kuolemasta saatuaan lainasi Homerosta:

Kuolכון aina jok' ainoa niin, joka moisia tehnee!¹

Caius Gracchus ja Fulvius kysyivät häneltä sitten kansankokouksessa, mitä hän ajatteli Tiberiuksen surmaamisesta. Hän vastasi, ettei hän hyväksynyt Tiberiuksen poliittisia päämääriä. Tämän jälkeen kansa aina Scipion noustua puhumaan huusi hänet alas, vaikka se ei ollut koskaan aikaisemmin sitä tehnyt. Scipio taas puolestaan lasketteli herjauksia kansasta. Tästä olen tarkemmin kertonut Scipion elämäkerrassa.

¹ Odysseia 1, 47. O. Mannisen suomennos.

CAIUS GRACCHUS

Joko vihamiehiään peläten tahi saattaakseen heidät epäilyksen alaisiksi Caius Gracchus pysytteli aluksi syrjässä politiikasta ja vietti hiljaista elämää. Se, että hän tällöin tyytyi vaatimattomaan asemaan eikä rakentanut tulevaisuuden pilvilinnoja, antoi aihetta puheisiin, että hän tuomitsi veljensä politiikan ja oli kääntänyt sille selkänsä. Hän olikin silloin vielä kovin nuori: hän oli veljeään, joka kuollessaan ei ollut vielä täyttänyt kolmattakymmentä vuotta, yhdeksän vuotta nuorempi. Mutta ennen pitkää hänen oikea olemuksensa tuli vähitellen näkyviin, ja tällöin oli selvää, ettei hän tyytynyt elämään huomaamattomana. Toimettomuutta ja velttoutta, juopottelua ja rahan kokoilemista hän ei voinut sietää. Ahkeralla opiskelulla ja harjoituksella hän oli saavuttanut sellaisen kaunopuheisuuden, että hän sen avulla saattoi kuin siivillä lentää valtiollisen elämän kentälle. Kun hän sitten ajoi oikeudessa ystävänsä Vettiuksen asiaa, muut puhujat näyttäytyivät lapsiksi hänen rinnallaan eikä ihastuneen kansan riemulla ja huudolla ollut rajoja. Nyt optimaatit joutuivat uudelleen pelon valtaan, ja ahkerasti he pitivät neuvotteluja, miten he voisivat estää Caiuksen pääsemästä kansantribuuniksi. Sattuma määräsi kohta, että hän joutui konsuli Oresteen kvestoriksi Sardiniaan. Tästä optimaatit olivat iloissaan, mutta asia ei myöskään surettanut Caiusta: hän tunsu näet sotilasalan omakseen, ja soturina hän olikin yhtä etevä kuin oikeuspuhujana. Vielä tähän aikaan hän tunsu hiljaista kammaa valtion virkoja ja forumin puhujalavaa kohtaan vaikka hän ei halunnutkaan asettua vastus-

tamaan kansan ja ystäviensä kiihkeitä pyyntöjä. Näin ollen hän ottikin vilpittömästi iloiten vastaan käskyn, joka määräsi hänet lähtemään Roomasta. Muutoin useatkin väittävät, että Caius oli vielä puhdasverisempi kansanvillitsijä kuin hänen veljensä Tiberius ja että hän kiihkeämmin kuin tämä tavoitteli kansan suosiota. Tämä väite ei kuitenkaan perustu totuuteen, sillä päinvastoin kaikesta käy ilmi, että valtiolliselle alalle hänet ajoi enemmän ulkonainen pakko kuin hänen oma halunsa. Kertoohan puhuja Cicerokin, että Caius päätettyään elää yksityisenä kansalaisena oli kieltäytynyt ottamasta hoidettavakseen mitään valtion virkaa. Mutta sitten hänen veljensä oli ilmestynyt hänelle unessa ja sanonut: »Miksi sinä Caius, oikein vitkastelet? Sinä et kuitenkaan siitä pääse. Saman elämän ja saman kuoleman kansan puolesta kohtalo on määrännyt sinulle kuin minullekin.»

Sardiniassa Caius todisti monella tavalla kuntoaan. Taisteluissa hän oli kaikkien nuorten tovereittensa esikuva, alaisiaan kohtaan hän oli oikeamielinen ja esimiehilleen hän osoitti kuuliaisuutta ja kunnioitusta. Harkinnassa, vaatimattomuudessa ja räsitusten kestämisessä hän sivuutti jo kypsän iän saavuttaneet miehet. Kun talvesta tuli kylmä ja epäterveellinen, päällikkö pyysi saaren kaupungeilta sotilailleen vaatteita. Mutta kaupungit lähettivät lähettiläitä Roomaan pyytämään, että ne vapautettaisiin vaatteiden luovuttamisesta. Senaatti suostuikin pyyntöön ja kehoitti päällikköä hankkimaan vaatteet sotilailleen muualta. Kun Orestes oli neuvoton ja kun sotilaat kärsivät ankarasta kylmyydestä, Caius läksi kaupunkiin ja sai ne vapaaehtoisesti auttamaan roomalaisia lähettämällä heille vaatteita. Kun asiasta saapui tieto Roomaan, siinä nähtiin kansan villitsemisen ensi askel, ja senaatti tuli rauhattomaksi. Kohta sitten saapui Roomaan Afrikasta kuningas Micipsan lähettämiä lähettiläitä ilmoittamaan, että hän kunnioittaakseen Caius Gracchusta lähettää Rooman Sardiniassa olevalle sotajoukolle viljaa. Tämä tar-

jous torjuttiin vihaisesti. Sen jälkeen päätettiin, että saarella suoritetaan sotajoukon vaihto, mutta että Oresteen on jää-tävä paikoilleen, koska tällöin myös Caius Graccuksen täytyi jäädä saarelle virkaansa hoitamaan.

Kun Caius sai tiedon asiasta, hän nousi suuttuneena lai-vaan ja ilmestyi odottamatta Roomaan. Tästä eivät vain hänen vihamiehensä saaneet aihetta syytää häntä vastaan moitteita, vaan kansastakin oli vallan tavatonta, että kves-tori poistui provinssista ennen konsulia. Jouduttuaan ken-sorien eteen vastaamaan hän pyysi puheenvuoron, ja hänen sanoillaan olikin sellainen vaikutus kuulijoihin, että nämä uskoivat hänen joutuneen kärsimään suuren vääryyden. Kak-sitoista vuotta, hän sanoi, hän oli ollut jo soturina, kun toi-set palvelivat enintään kymmenen vuotta. Sotapäällikön kvestorina hän oli ollut jo kolme vuotta, vaikka laki olisi sallinut hänen palata jo vuoden kuluttua takaisin. Hän oli koko sotajoukossa ainoa, joka oli lähtenyt sotaretkelle kuk-karo täytenä ja joka palasi siltä takaisin kukkaro tyhjänä. Toiset olivat juoneet viiniruukkunsa tyhjäksi ja toivat sen nyt kotiinsa takaisin täynnä kultaa ja hopeaa.

Pian tämän jälkeen häntä vastaan esitettiin uusia moitteita ja syytöksiä. Sanottiin, että hän lietsoi kapinaa liittolaisten keskuudessa ja että hänellä oli osuutensa Fregellaessa paljas-tettuun salaliittoon. Mutta hän puhdistautui kaikista epä-luuloista ja hänen syyttömyytensä kävi selvästi ilmi. Enem-piä empimättä hän heti tämän jälkeen optimaattien yksimie-lisestä vastarinnasta huolimatta haki kansantribuunin vir-kaa. Kansaa riensi koko Italiasta niin suurin joukoin hänen ehdokkuuttaan kannattamaan, että monet eivät voineet saada kattoa suojakseen. Eikä kansanpaljous mahtunut Marsin ken-tälle, joten monien oli annettava äänensä talojen katolta ja harjalta. Siinä määrin optimaatit kuitenkin olivat voineet painostaa kansaa, että Caius pettymyksekseen huomasi tul-leensa valituksi ei ensimmäisenä, vaan vasta neljäntenä.

Mutta virkaan astuttuaan hän oli heti ensimmäinen. Kaunopuhujana kukaan ei vetänyt hänelle vertoja, ja veljen kuoleman aiheuttama syvä suru pani hänen suuhunsa sattuvat sanat. Jokaisessa tilaisuudessa hän ohjasi kansan muistelemaan veljensä kohtaloa ja selitti, miten esi-isät olivat kansantribuuneihin suhtautuneet. He olivat aloittaneet sodan Faleriin kaupunkia vastaan, koska sen asukkaat olivat loukanneet Genucius-nimistä kansantribuunia. He olivat tuominneet Caius Veturiuksen kuolemaan, koska hän ei ollut muiden tavoin väistynyt kansantribuunin tieltä tämän kulkiessa forumin halki. »Mutta teidän nähtenne», hän sanoi, »veljeni Tiberius iskettiin sauvoihin kuoliaaksi, hänen ruumistaan laahattiin Capitoliumilta pitkin kaupunkia ja se heitettiin jokeen. Ja ne hänen ystävänsä, jotka vain kiinni saatiin, tapettiin oikeuden tuomiotta. Kuitenkin meillä on ollut esi-isiltä peritty tapa, että jollei rikollinen saavu oikeuden eteen, torvensoittaja menee varhain aamulla hänen ovensa eteen ja puhaltaa torvella merkin, että hänen on saavuttava oikeuteen. Mutta ennen kuin näin on menetelty, tuomareillakaan ei ole oikeutta langettaa häntä rangaistukseen. Näin pyhästi ja tunnontarkasti Roomassa aikoinaan vaalittiin oikeutta.»

Ravistettuaan tällaisilla puheilla kansan hereille — hänellä oli lisäksi selkeä, kauas kantava ääni — hän laati kaksi lakiesitystä: jos kansa on erottanut virasta jonkun virkamiehen, hän ei saa toista kertaa hakea mitään virkaa; ja jos joku virkamies ajaa maanpakoon roomalaisen, vaikka tuomioistuin ei ole häntä tuominnut maasta karkoitettavaksi, tämä virkamies asetettakoon kansan tuomittavaksi. Näistä laeista oli toinen peittelemättä tähdätty Marcus Octaviusta vastaan, jonka Tiberius oli erotuttanut kansantribuunin virasta, ja toisella piti iskettämän Popilliusta, joka preetorina oli karkottanut Tiberiuksen kannattajia maanpakoon. Peläten joutuvansa oikeuden eteen

Popillius pakeni Italiasta. Ensimmäisen lakiehdotuksensa Caius taas peruutti sanoen äitinsä Cornelian pyynnöistä säästävänsä Octaviusta. Närkästyttä kansa tyytyi hänen päätökseensä, sillä se kunnioitti Corneliaa sekä hänen poikiensa että hänen isänsä vuoksi. Myöhemmin tälle naiselle pystytettiin vaskinen kuvapatsas, jossa oli kirjoitus: Cornelia, Gracchusten äiti. Vielä muistetaan myös monta Caiuksen lausuntoa, joista hänen äidinrakkautensa käy ilmi. Kerran hän sanoi eräälle vihamiehelleen vuorosanan, jonka hän sitten taitavasti johti murhaavaan päätelmään: »Rohketko herjata Corneliaa, joka on synnyttänyt Tiberiuksen?» Ja kun se, johon kysymys kohdistui, suusta suuhun kulkeneen puheen mukaan oli miehimys, hän lisäsi: »Miten sinä häpeämätön julkeat samaan hengenvetoon mainita Cornelian ja itsesi. Oletko sinä niinkuin hän synnyttänyt lapsia maailmaan. Toden totta tietää Roomassa jokainen, että Corneliolla pitkään aikaan on ollut vähemmän tekemistä miesväen kanssa kuin sinulla, vaikka sinä oletkin mies.» Niin terävästi hän leikkasi puheissaan, ja monia samantapaisia lausumia esiintyy hänen julkaistuissa kirjoituksissaan.

Niistä lakiehdotuksista, joita hän esitti auttaakseen kansaa ja heikentääkseen senaatin valta-asemaa, yksi tarkoitti maakysymyksen ratkaisemista ja valtion maiden jakamista varattomille kansalaisille, toinen koski sotapalvelusta ja sisälsi säädöksen, että sotilaspuku oli hankittava valtion varoilla eikä sen johdosta saatu tehdä vähennystä sotilaiden palkasta ja ettei sotapalvelukseen saatu ottaa ketään, joka ei ollut täyttänyt seitsemäätoista vuotta, kolmannen tarkoituksena oli saattaa Italian liittolaisvaltioiden kansalaiset valtiollisesti samanarvoisiksi kuin Rooman asukkaat ja neljäs tähtäsi siihen, että köyhä väestö saisi elintarvikkeensa entistä halvemmalla. Tuomioistuimia koskevalla uudella lailla hän riisti senaatilta suuren osan sen vallasta. Aikaisemmin näet tuomarit valittiin yksinomaan senaattoreista,

minkä vuoksi kansa ja ritarisääty heitä kiihkeästi vihasivat. Nyt Caiuksen laki määräsi, että kolmensadan senaattorin lisäksi oli valittava kolmesataa ritaria ja että näistä kuudestasadasta tuomarista oli valamiehistöt kulloinkin asetettava. Tämän lain hyväksymistä Caius ajoi erikoisen tarmokkaasti, ja tällöin hän sai aikaan myös muutoksen vanhassa tavassa. Sitä ennen olivat kansan asian ajajat puheita pitäessään seisoneet puhujalavalla katse senaatin istuntotaloon päin suunnattuna, mutta tällöin Caius ensimmäisenä kääntyi vastakkaiseen suuntaan ja antoi katseensa ohjautua varsinaiselle torille, forumille päin. Tämä tapa tuli sitten yleiseksi. Niin merkityksetön kuin tämä muutos ja asennon vaihto näyttikin olevan, sillä oli kuitenkin tärkeä merkitys: näin hän tavallaan käänsi valtiolaivan ylimysvallan vesiltä kansanvallan uomaan ja osoitti, että puhujien on kohdistettava sanansa kansalle eikä senaatille.

Kansa hyväksyi lain, ja valtuutti lisäksi Caiuksen valitsemaan ritarisäädystä otettavat tuomarit. Hänen käsiinsä oli nyt joutunut melkein koko valtiovalta, niin että senaattikin otti hänen mielipiteensä huomioon. Mutta hänen senaatissa tekemänsä ehdotukset olivat aina sellaisia, että senaatin arvovalta niistä kohosi. Niinpä esim. päätös, joka koski propreetori Fabiuksen Espanjasta lähettämää viljaa, oli hyvä ja kohtuullinen. Hän näet taivutti senaatin myymään viljan, lähettämään maksun viljan luovuttaneille kaupungeille ja antamaan nuhteita Fabiukselle siitä, että tämä teki Rooman hallinnon provinseille raskaaksi ja sieltämättömäksi. Tämä hänen toimenpiteensä herätti provinseissa suurta tunnustusta ja suopeutta häntä kohtaan. Hän esitti myös lain, että oli perustettava siirtokuntia sekä rakennettava teitä ja viljamakasiineja. Näiden kaikkien tehtävien johdon hän otti omiin käsiinsä, ja voimiaan säästämättä hän kantoi tämän valtavan taakkansa. Oli ihmeellistä, miten nopeasti ja tarmokkaasti hän suoritti ottamansa

tehtävät; näytti siltä, kuin hän olisi omistautunut yksistään kullekin asialle. Näin ollen nekin, jotka häntä mitä suurimmassa määrin vihasivat ja pelkäsivät, eivät voineet olla suuresti ihmettelemättä hänen työkykyään ja saavutuksiaan. Kansan miehet taas olivat täynnä ihailua, kun he näkivät, kuinka kokonainen joukko urakoitsijoita, käsityöläisiä, lähettiläitä ja virkamiehiä, sotilaita ja oppineita hänen ympärillään parveili, kuinka hän kaikkien kanssa seurusteli vapaasti ja kohteli kaikkia ystävällisesti. Kun hän näin arvosti jokaista hänen asemansa mukaan, havaitsivat kaikki, että ne, jotka olivat sanoneet häntä hurjaksi ja aivan mahdottomaksi ja väkivaltaiseksi mieheksi, olivat ilkeämielisiä panettelijoita. Näin hän ystävällisellä käytöksellään sekä teoillaan saavutti kansan keskuudessa suuremman kannatuksen kuin forumin puhujalavalla pitämillään puheilla.

Enimmän Caius harrasti teiden rakentamista, ja tällöin hän otti huomioon tarpeen, mukavuuden ja kauneuden. Viivasuorina tiet kulkivat seutujen halki, ja ne päällystettiin hakatuilla kivillä tahi peitettiin soralla, joka juntattiin kovaksi. Kaikki kuopat tasoitettiin ja purojen ja kuilujen yli rakennettiin sillat, ja kun siltapenkereet molemmilla rannoilla tehtiin samankorkuisiksi, koko tie tuli tasaiseksi ja silmää hiveleväksi. Edelleen hän mittautti matkat (peninkulma on likimain kahdeksan stadionia) ja pystytti peninkulmapylväät osoittamaan matkojen pituutta. Toisia kiviä hän sijoitutti tien molemmin puolin jonkin matkan päähän toisistaan, jotta ratsastajat saattoivat niiltä vieraan avutta jälleen helposti nousta ratsulleen.

Kaikkien näiden asioiden vuoksi kansa häntä suuresti ylisti ja ilmaisi olevansa valmis kannattamaan hänen jokaista pyrkimystään. Niin hän sitten kerran kansalle puhessaan sanoi, että hän toivoi siltä hyväntahtoista palvelusta ja että hän sen saatuaan ei tulisi enää mitään vaatimaan, mutta ei myöskään panemaan pahakseen epäväää vastausta.

Tämä lausunto näytti viittaavan konsulinviran hakemiseen, ja yleisesti uskottiin, että hän haki sekä konsulin että kansantribuunin virkaa. Saapui konsulinvaalien päivä ja kaikki olivat suuren jännityksen vallassa. Tällöin Marsin kentälle ilmestyi Caius mukanaan Caius Fannius, ja tämän ehdokkuutta hän ystävineen kannatti. Tämä tuki oli Fanniukselle suurimerkityksellinen, ja hänestä tulikin konsuli. Caius taas valittiin toisen kerran kansantribuuniksi, vaikka hän ei ollut virkaa hakenut, vaan kansa yksin oli ollut aloitteen tekijänä. Mutta kun hän sitten näki senaatin suhtautuvan häneen vihamielisesti ja Fanniuksen vaihtaneen entisen ystävyytensä kylmyudeksi, hän koetti uusilla lakiehdotuksilla kiinnittää kansanjoukot itseensä. Hän teki esityksen, että Tarentumiin ja Capuaan oli lähetettävä siirtolaisia ja latinalaisille annettava kansalaisoikeudet. Mutta nyt senaatti peläten Caiuksen kokonaan syrjäyttävän sen keksi vieroitukseen kansan hänestä uuden ja ennen kuulumattoman keinon: se päätti ylittää Caiuksen kansanmieliset ehdotukset omilla vielä pitemmälle menevillä esityksillä, vaikka nämä olisivat olleet valtiolle vahingollisia. Yksi Caiuksen virkatovereita oli Livius Drusus. Syntyperältään ja kasvatukseltaan tämä mies ei ollut ketään roomalaista huonompi, ja luonnonlahjoissa, kaunopuheisuudessa ja rikkaudessa hän veti vertoja niille, joita noiden avujen vuoksi Roomassa suuresti kunnioitettiin ja jotka niiden avulla saivat sanansa kuuluville. Hänen puoleensa ylimykset nyt kääntyivät sekä kehoittivat häntä liittoutumaan heidän kanssaan Caiuksen syrjäyttämiseksi. Mutta missään tapauksessa tällöin ei ollut käytettävä väkivaltaisia keinoja eikä asetettava kansaa vastaan, vaan päinvastoin hänen oli toimittava sen mieliksi ja mukauduttava sen tahtoon sellaisissakin asioissa, joiden vuoksi olisi ollut oikeampaa uhmata kansan tahtoa.

Livius asettikin virka-asemansa senaatin tarkoituksiin käytettäväksi. Hän esitti lakeja, jotka eivät olleet koh-

tuullisia eivätkä hyödyllisiä. Hänen tarkoituksensa oli vain kansan mielistelyllä ja kalastelulla lyödä laudalta Caius, ja tässä hän pani parastaan niinkuin palkinnosta kilpaileva huvinäytelmän kirjoittaja. Tällöin kävi myös selvästi ilmi, ettei senaatti ollut katkeroitunut Caiuksen uudistuspolitiikasta, vaan että se tahtoi raivata tieltä itse miehen tahi ainakin painaa hänen vaikutusvaltansa mahdollisimman alas. Kun Caius ehdotti perustettavaksi kaksi siirtokuntaa ja niihin lähetettäväksi hyvämaineisia kansalaisia, häntä syytettiin kansan liehakoinnista, mutta kun Livius esitti kahdentoista siirtokunnan perustamista ja köyhien kansalaisten lähettämistä niihin jokaiseen, senaatti kannatti häntä. Kun Caius ehdotti, että köyhille oli jaettava maata ja että näiden tuli palstastaan suorittaa maksu valtion rahastoon, ylimykset suuttuivat ja syyttivät häntä kansan mielistelystä, mutta kun Livius ehdotti, että maata oli jaettava maksua perimättä, se heitä kyllä miellytti. Caius ehdotti, että latinalaisille oli annettava äänioikeus, ja tämä suututti senaattia, mutta kun Livius ehdotti, ettei rintamapalveluksessaakaan heihin saanut soveltaa ruumiillista rangaistusta, tämä ehdotus palkittiin hyvä-huudoin. Päälle päätteeksi Livius kansaa hämätäkseen aina sanoi, että hän on laatinut ehdotuksensa juuri kansan parasta tarkoittavan senaatin toivomuksesta. Ainoa merkittävä tulos hänen toiminnastaan olikin, että kansa suhtautui nyt suopeammin senaattiin. Kun kansa aikaisemmin oli katsonut karsain silmin senaattia ja sitä vihannut, Livius nyt hävitti ja silitti vanhoja katkerien muistojen aiheita. Hän oli olevinaan mies, joka senaatin päätöksen perusteella puhui ja toimi kansan hyväksi.

Mutta se, että Livius näytti laativan lakejaan omaa asemaansa tahi omaa etuaan ajattelematta, herätti ennen kaikkea kansassa luottamusta häneen. Hän jätti siirtokuntiansa perustamisen toisten miesten tehtäväksi eikä ryhtynyt hoi-

tamaan rahavaroja, kun Caius taas otti omiin käsiinsä useimpien ja tärkeimpien asioiden suorittamisen. Rubrius, muudan Caiuksen virkaveli, sattui ehdottamaan, että Scipion hävittämän Karthagon tilalle oli perustettava siirtokunta, ja arpa määräsi Caiuksen purjehtimaan Afrikkaan johtamaan siirtokunnan perustamista. Caiuksen lähdettyä Livius puuhaili entistä innokkaammin kansan keskuudessa, ja Fulviukseen kohdistettu parjausryöppy auttoi hänen puuhiaan. Fulvius oli Caiuksen ystävä ja virkaveli maanjakotoimikunnassa. Hän lietsoi levottomuutta, ja sen vuoksi senaatti häntä suorastaan vihasi ja muutkin epäilivät häntä siitä, että hän harjoitti yllytystä liittolaisten keskuudessa ja koetti saada Italian kansat luopumaan Roomasta. Näitä syytöksiä oli vaikeaa todistaa tahi kumota, mutta Fulvius itse näytti ne vahvistavan harkitsemattomilla ja rauhattomilla otteillaan. Hän oli ennen kaikkea syynä siihen, että Caius kukistui. Häneen kohdistunut viha näet vyörytettiin Caiuksen hartioille. Kun Scipio Africanus tuntemattomasta syystä äkkiä kuoli ja kun hänen ruumiissaan havaittiin väkivaltaisten iskujen merkkejä, kuten hänen elämäkerrassaan olen kirjoittanut, juuri Fulviusta epäiltiin asiaan syylliseksi, hän kun oli Scipion tunnettu vihamies ja oli joutunut tuona päivänä forumilla sanasotaan hänen kanssaan. Samaan rikokseen syylliseksi epäiltiin myös Caiusta. Eikä tätä näin kuohuttavaa Rooman ensimmäiseen ja mahtavimpaan mieheen kohdistunutta tekoa otettu oikeuden tutkittavaksi ja tuomittavaksi. Sillä peläten tutkimusten paljastavan, että Caius oli sekaantunut murhaan, kansa esti asian käsittelemisen oikeudessa. Mutta tämä tapahtui jonkin verran aikaisemmin.

Afrikassa Karthagon siirtokuntaa, jolle Caius antoi nimen Iunonia, so. Junon kaupunki, kohtasivat jumalien tahdosta monet vaikeudet. Ensimmäisen manipelin lipun pyörremyrsky murskasi kappaleiksi, kun lipunkantaja kaikin voi-

min koetti sitä pitää koholla. Tuulenpuuska paiskasi myös uhrilattarille asetetut uhrilahjat suunnitellun kaupunkialueen rajakivien ulkopuolelle, ja sudet tulivat ja kaatoivat rajapylväät ja raahasivat niitä mukanaan pitkän matkaa. Mutta kuitenkin Caius seitsemässäkymmenessä päivässä suoritti kaikki valmistelut ja järjestelyt ja purjehti sitten takaisin Roomaan. Hän oli kuullut, että Livius ahdisti ankarasti Fulviusta ja että asiat vaativat hänen saapumistaan. Optimaatteihin kuuluva senaatin vaikutusvaltainen jäsen Lucius Opimius oli aikaisemmin jäänyt konsuliksi valitsematta, koska Caius oli tukenut Fanniusta ja vastustanut hänen valitsemistaan. Nyt oli todennäköistä, että hänet valittaisiin konsuliksi, koska hän oli saanut suuren kannattajajoukon. Konsulina hänen odotettiin kukistavan Caiuksen. Tämän vaikutusvalta näyttikin olevan vähenemässä, sillä kansa oli jo saanut sen mitä hänellä oli annettavaa. Oli monia, joka tavoittelivat kansan suosiota, ja senaatti teki vapaaehtoisesti myönnytyksiä.

Palattuaan Roomaan Caius osoittaakseen kuuluvansa kansaan muutti Palatiumilta asumaan forumin läheisyyteen, missä köyhimmillä ja kurjimmilla väestökerroksilla oli asuntoja. Sitten hän esitti uusia lakeja kansankokouksen äänestettäväiksi. Mutta kun kaikkialta maaseudulta saapui suurin joukoin kansaa antamaan äänensä noille lakiehdotuksille, senaatti antoi konsuli Fanniuksen tehtäväksi karkottaa kaupungista kaikki muut kuin Rooman kansalaiset. Kun tuollainen outo ja ennenkuulumaton määräys julkaistiin, ettei kukaan Rooman kansan liittolainen tahi ystävä saanut näinä päivinä ilmaantua Roomaan, Caius levitytti vastajulistusta, jossa konsulin menettely tuomittiin ja hän lupasi antaa liittolaisille apuaan, jos he jäisivät kaupunkiin. Mutta lupamaansa apua hän ei kuitenkaan antanut. Sillä kun hän näki, että Fanniuksen liktorit laahasivat mukanaan erästä hänen kestiystäväänsä, hän kättään nostamatta meni sivuitse. Ehkä

hän pelkäsi paljastaa, että hänen vaikutusvaltansa oli jo laskemassa, tahi sitten, kuten hän itse sanoi, hän ei tahtonut antaa vihamiehilleen aihetta heidän haluamiinsa kahnauksiin ja riitoihin. Lisäksi hän saattoi itsensä virkatovereittensa vihoihin seuraavasta syystä. Forumilla päätettiin antaa kansalle gladiaattorinäytäntöjä, ja useimmat viranomaiset sijoituttivat paikan ympärille penkkejä vuokratakseen niitä katselijoille. Caius käski nyt poistaa penkit, jotta köyhät voisivat seisoviltaan maksutta katsella näytäntöjä. Kun kukaan ei käskystä välittänyt, hän odotti näytäntöpäivän edellistä yötä, otti mukaan käytettävissään olevat työmiehet, poistatti heillä penkkirakennelmat ja jätti seuraavana päivänä tyhjät paikat kansan käytettäväksi. Tämän teon johdosta kansa piti häntä todellisena miehenä, mutta virkatoveriensä mielestä hän oli hurjapäinen ja omavaltainen riehuja. Tämä asia näyttää myös aiheuttaneen, että hän jäi kolmannen kerran kansantribuuniksi valitsematta. Sillä vaikka hän sai enimmäkseen äänet, niin hänen virkatoverinsa harjoittivat vilppiä ja petosta tuloksia kuulutettaessa ja ääniä laskettaessa. Tämä asia ei ole kuitenkaan varmasti todistettavissa. Muutoin Caius ei suhtautunut vastoinkäymiseen tyynesti. Hänen sanotaan ivallisille vihamiehilleen sanoneen sopimattoman äreästi: »Te nauratte pirullista nauranne tietämättä, mihin pimeyden kitaan minun poliittiset otteeni teidät vielä syöksevät.»

Opimius valittiin sitten konsuliksi. Tämän jälkeen Caiuksen ärsyttämiseksi joukko hänen lakejaan kumottiin ja Karthagon siirtokunnasta annettuja määräyksiä ryhdyttiin peukaloimaan: hänen vastustajansa näet tahtoivat vietellä hänet harkitsemattomiin tekoihin saadakseen siitä syyn raijata hänet tieltä. Aluksi hän piti päänsä kylmänä, mutta kun hänen ystävänsä ja ennen muita Fulvius ylyttivät häntä, hän alkoi jälleen koota yhteen kannattajiaan kyetäkseen tekemään vastarintaa konsulille. Muutamat lähteet

mainitsevat myös hänen äitinsä olleen hankkeessa mukana. Tämä oli muka salaa pestannut Rooman ulkopuolella olevilta seuduilta miehiä ja lähettänyt heidät elonleikkaajiksi pukeutuneina Roomaan. Sanotaan, että tämä käy hämäästi selville niistä kirjeistä, joita hän on pojalleen lähettänyt. Mutta toiset taas väittävät, että Cornelia oli ankarasti paheksunut poikansa puuhia. Sinä päivänä, jolloin Opimius aikoi kumota Caiuksen lait, molemmat puolueet jo varhain aamulla täyttivät Capitoliumin. Konsulin toimitettua uhrin muudan hänen liktoreistaan, Quintus Antullius, lähti viemään sisälmyksiä toiseen paikkaan, ja tällöin hän sanoi Fulviuksen luona seisoville: »Tehkää te roskajoukko tietä kunnan ihmisille.» Toiset kertoivat, että hän sanojensa säästykseksi paljasti käsivartensa ikään kuin aikoen käyttää väkivaltaa. Antullius iskettiin heti paikalla kuoliaaksi suurilla kirjoituspuikoilla, jotka, niin väitetään, oli valmistettu juuri tätä tarkoitusta varten. Kansa joutui tapon johdosta hämmennyksiin, mutta johtajiin se teki aivan päinvastaisen vaikutuksen. Caius moitti kannattajiaan siitä, että he olivat antaneet vastustajille näiden kauan odottaman syyn käydä heidän kimppuunsa. Opimius taas riemastui suuresti, hän kun sai murhasta aiheen yllyttää kansaa käymään vastustajiinsa käsiksi.

Tällä kertaa kansa kuitenkin hajaantui, sillä puhkesi rankkasade. Varhain seuraavana aamuna konsuli kutsui senaatin kuuriaan neuvottelemaan tilanteesta. Toiset sijoittivat Antulliuksen ruumiin alastomana paareille ja kuljettivat sitä valittaen ja voitottaen mielenosoituksellisesti forumin halki ja senaatin istuntohuoneen sivuitse. Opimius oli tästä kaikesta tietoinen, mutta senaatissa hän oli hämmästelevinään sitä, mitä ulkona tapahtui. Senaattorit lähtivät tällöin ulos, ja kun parit asetettiin kansanjoukon keskelle, monet alkoivat päivitellä, niinkuin kamala ja suuri onnettomuus olisi tapahtunut. Mutta useimmat alkoivat kuitenkin purkaa vi-

haansa ylimyksiä vastaan ja sadatella heitä. »Tiberius Gracchuksen, kansantribuunin» he sanoivat, »ylimykset tappoivat Capitoliumilla ja heittivät hänen ruumiinsa jokeen, mutta nyt joku liktori Antullius, joka kenties on surmattu aiheettomasti, mutta joka kuitenkin itse oli suurin syyllinen kohtaloonsa, asetetaan paareille forumille ja Rooman senaatti itkien suorittaa viimeistä palvelustaan tälle palkkalaiselleen siinä uskossa, että nyt voidaan vielä viimeinenkin kansan puolustaja raivata tieltä.» Tämän jälkeen senaattorit palasivat jälleen kuuriaan ja tekivät päätöksen, että konsuli Opimiuksen oli katsottava, ettei valtio kärsi mitään vahinkoa ja että tyrannit kukistetaan. Kun Opimius antoi käskyn, että senaattorien oli aseistauduttava ja että ritarien, kullakin mukanaan kaksi aseistettua orjaa, oli seuraavana aamuna saavuttava hänen komentoonsa, Fulviuskin pannakseen kovan kovaa vastaan alkoi koota joukkoja. Forumilta lähdettyään Caius pysähtyi isänsä muistopatsaan juurelle, katseli sitä ääneti kauan aikaa, kunnes vihdoin itkien ja huoaten poistui. Monet tämän nähtyään alkoivat häntä sääliä, ja voimatta tukahduttaa omantuntonsa syytöksiä, että he hylkäsivät ja kavalsivat hänet, he lähtivät hänen asunnolleen ja suorittivat yöllä vartiointia hänen ovensa edustalla. Mutta kokonaan toisenlaista oli Fulviusuksen leirissä. Hillittömästi siellä miehet joivat, metelöivät ja hoilasivat koko yön, ja Fulviuskin oli ensimmäinen juomassa itsensä humalaan, minkä ohessa hän käyttäytyi ja puhui kaikin tavoin iälleen ja arvolleen sopimattomasti. Caiuksen miehet taas olivat vakavia, niinkuin yhteinen onnettomuus olisi kohdannut isänmaata. Tulevaisuudesta huolissaan he vuorotellen suorittivat vartiopalvelusta ja vuorotellen nukkuivat.

Kun seuraavana aamuna kohmelossa nukkuva Fulvius oli suurin vaivoin saatu hereille, hänen miehensä aseistautuivat hänen talossaan niillä aseilla, joita hän oli saanut sotasaaliiksi gallialaisilta käydessään konsulina menestyksellä sotaa

heitä vastaan. Uhkauksia ladellen ja huutaen miehet marsisivat kohti Aventinus-kukkulaa, jonka he olivat päättäneet miehittää. Caius ei tahtonut aseistaa joukkojaan, vaan forumille lähtiessään hän vain puki ylleen togan ja otti suojakseen pienen tikarin. Kun hän oli astumassa ovesta, hänen vaimonsa pieni lapsi käsivarrellaan riensi hänen luokseen ja kietoen vapaana olevan kätensä hänen kaulalleen puhui: »Rakas Caiukseni! Nyt sinä et niinkuin ennen lähde luotani suorittamaan kansantribuunin etkä lainlaatijan tehtäviä. Et myöskään maineikkaaseen sotaan, jolloin, jos osaksesi tulisi se mikä meidän osaksemme kerran tulee, jättäisit kuitenkin minulle ylevän murheen. Nyt sinä saatat itsesi Tiberiuksen murhaajien syliin. Teet hyvin, kun lähdet aseettomana. Joudut tällöin kyllä kärsimään pahaa, mutta sinusta ei tule pahantekijää. Mutta eihän sinun kuolemasi tällä kertaa isänmaatamme hyödytä. Pahuushan käyttää nyt valtaa. Väkivalta ja asevoima hoitaa tällä haavaa oikeutta. Jos veljesi olisi kaatunut Numantiassa, vihollisetkin olisivat suostuneet luovuttamaan meille hänen ruumiinsa. Kenties minäkin saan nyt rukoilla sitä jokea tai sitä merta, joka on kätkevä sinun ruumiisi, antamaan sen minulle takaisin. Sillä mihin lakeihin ja jumaliin enää voimme turvata, kun Tiberius on murhattu?» Näin vaikeroi Licinia. Caius irroittautui kuitenkin hellästi hänen syleilystään ja lähti hiljaa poistumaan ystäviensä parissa. Licinia koehti tarttua hänen togaansa, ja sitten hän lankesi maahan jaksamatta nousta. Kauan hän siinä makasi tajuttomana, huokaustakaan päästämättä, kunnes palvelijat kohottivat hänet käsivarsilleen ja kantoivat hänet hänen veljensä Crassuksen luokse.

Kun Caiuksen puoluelaiset olivat kokoontuneet, Fulvius lähetti Caiuksen pyynnöstä nuorimman poikansa airuen sauva kädessä torille. Luontevasti tuo ihmeen kaunis nuorukainen astui määräpaikalle ja ojensi kyyneleet silmissä kunnioittavasti konsulille ja senaatille sovinnon ehdot. Useimmat läs-

näolijat olivat valmiita ratkaisemaan riidan sovinnollista tietä, mutta Opimius oli taipumaton. »Senaatin ei», hän sanoi, »pidä kallistaa korvaansa lähettiläiden välittämälle sanomalle. Kaikkien kansalaisten on vastattava teoistaan ja alistuttava oikeuden tuomittaviksi, ja vain näin he saattavat päästä sovintoon senaatin kanssa.» Lähettäessään pojan menemään hän käski tätä tulemaan takaisin vain siinä tapauksessa, että tuo ehto hyväksytään, tahi sitten olemaan tulematta. Kertomusten mukaan Caius tahtoi nyt itse lähteä hieromaan sovintoa senaatin kanssa, mutta häntä ei päästetty. Fulvius lähetti nyt uudelleen poikansa tarjoamaan sovintoa entiseen tapaan, mutta silloin Opimius, joka halusi vedota aseisiin, pidätti muitta mutkitta pojan ja kuljetutti hänet vankilaan. Tämän jälkeen hän lähetti raskasaseisensa ja kreetalaiset jousimiehensä Fulviuksen joukkoja vastaan ja jouduttuaan murhaavan nuolisateen kohteeksi nämä sekasorron vallassa pakenivat. Fulvius pääsi piiloon erääseen autioksi jätettyyn kylpylaitokseen, mutta kohta hänet löydettiin ja tapettiin vanhimman poikansa kanssa. Caiuksen ei kukaan nähnyt ottavan osaa taisteluun, sillä nähtyään tilanteen toivottomaksi hän oli poistunut Dianan temppeliin. Täällä hän tahtoi lävistää rintansa, mutta hänen uskotuimmat ystävänsä, Pomponius ja Licinius, jotka sattuiivat paikalle, estivät hänet siitä, ja riistettyään häneltä tikarin he taivuttivat hänet jatkamaan pakoaan. Siellä Caiuksen kerrotaan laskeutuneen polvilleen ja kädet koholla rukoilleen jumalia, että he alistaisivat Rooman kansan ikuiseen orjuuteen, koska kerran itsekkyyys ja kavaluus sen keskuudessa oli päässyt valtaan. Sillä olivathan useimmat hänenkin kannattajansa siirtyneet avoimesti vastustajan puolelle, kun heille oli airuen välityksellä luvattu anteeksianto ja he siis tiesivät pääsevänsä palkkaasta ehjin nahoin.

Caiuksen lähdettyä pakoaan jatkamaan viholliset ajoivat häntä takaa ja saavuttivat hänet paalusillalla. Kehoitettuaan

häntä rientämään eteenpäin hänen molemmat ystävänsä asetuivat tekemään takaa-ajajille vastarintaa ja pidättivät heitä sillalta niin kauan, kunnes itse kaatuivat. Caius pakeni edelleen kumppaninaan orja, jonka nimi oli Filokrates. Monta oli niitä, jotka kuin kilpaa neuvoivat häntä pakenemaan, mutta kukaan ei häntä auttanut eikä hänen kiihkeistä pyynnöistään huolimatta tarjonnut hänelle hevosta, jotta hän olisi päässyt irtautumaan kintereillään olevista vainoajista. Hädin tuskin hän ehti ennen takaa-ajajiaan Kostottariksi nimitettyjen jumalattarien pyhään lehtoon. Siellä hänen päivänsä päättyivät. Filokrates lävisti hänet miekalla, minkä jälkeen hän itse syöksyi samaan aseeseen. Toiset historioitsijat kertovat, että vihamiehet olivat tavanneet molemmat elossa ja että orja alttiisti koko ruumiillaan suojeli isäntäänsä. Sen vuoksi kukaan ei ollut voinut satuttaa tätä, ennenkuin orja useista iskuista oli saanut surmansa. Mainitaan, että joku oli hakannut Caiuksen pään irti ja ottanut sen mukaansa ja että häneltä sen oli saanut Opimiuksen ystävä Septimuleius. Ennen taistelun alkamista oli näet Caiuksen ja Fulviuksen päistä luvattu niiden tuojille niiden paino kultaa. Septimuleius kuljetti Opimiukselle Caiuksen pään keihään kärjessä. Tuotiin vaaka, ja suureksi ihmeeksi pää painoi seitsemäntoista ja puoli naulaa. Septimuleius näet tässäkin kaameassa tapauksessa esiintyi halveksittavana roistona, hän oli poistanut pääkopasta aivot ja valanut niiden tilalle lyijyä. Fulviuksen pään tuojat, jotka olivat tavallisia köyhiä kansalaisia, saivat palata kotiinsa tyhjin käsin. Heille ei maksettu mitään. Caiuksen, Fulviuksen ja muiden heidän kannattajiensa ruumiit, joita oli kolmetuhatta, heitettiin jokeen, ja kuolleiden omaisuus takavarikoitiin valtiolle. Vainoja kiellettiin käyttämästä surupukua, ja Licinian myötäjäiset takavarikoitiin. Mutta kaikkein julmimmin kohdeltiin Fulviuksen nuorinta poikaa, vaikka hän ei ollut nostanut kättään ketään vastaan eikä ottanut osaa taisteluun. Kun

hän mellakan alussa toimi välittäjänä, hänet otettiin kiinni, ja taistelun jälkeen hänet mestattiin. Mutta enemmän kuin tämä ja kaikki muu loukkasi kansan mieltä se, että Opimius rakennutti temppelin yksimielisyydelle. Näyttihän siltä, kuin hän olisi ylvästellyt ja pöyhkeillyt lukemattomien kansalaisten murhaamisesta ja pitänyt tapausta triumfin arvoisena asiana. Sattuikin sitten, että yön aikana jokin tuntematon käsi kirjoitti temppelin omistuskirjoituksen alle seuraavan säkeen:

Sovulle riita pystytti tään temppelin.

Opimius oli ensimmäinen, josta konsulikautenaan tuli diktaattori. Oikeuden tuomiotta hän tapatti Caius Gracchuksen ja Fulvius Flaccuksen ja kolmetuhatta Rooman kansalaista, vaikka Flaccus oli toiminut konsulina ja viettänyt triumfin ja Caius kyvykkyydellään saattoi kaikki aikalaisensa varjoon. Opimius taas ei voinut hillitä rahanahneuttaan. Kun hänet lähetettiin Numidiaan Jugurthan luokse lähettilääksi, hän alentui kuninkaan lahjottavaksi. Häntä vastaan nostettiin häpäisevä syyte lahjusten vastaanotosta, ja hän vietti viimeiset elinvuotensa kunniattomana miehenä, jota kansa vihasi ja halveksi. Kansa oli ensin lamaanutunut ja masentunut sitä kohdanneen iskun johdosta. Mutta ennen pitkää se osoitti, miten palavasti se muisteli ja kaipasi Gracchuksia. Heistä valmistutettiin kuvapatsaita ja niitä pystytettiin julkisille paikoille, ja ne paikat, joissa he olivat saaneet väkivaltaisen lopun, julistettiin pyhitetyiksi. Näillä paikoilla uhrattiin vuosittain satoesikoisia. Usein sinne tuotiin uhreja myös päivittäin. Ihmiset polvistuivat heille pyhitetyillä paikoilla ja kävivät siellä kuten jumalien temppeleissä.

Cornelia, niin lähteet kertovat, kantoi onnettomuutensa uljaasti ja ylevästi. Kun hänen poikansa saivat surmansa pyhitetyillä alueilla, hän sanoi, että he kuolivat arvoisillaan paikoilla. Elämänsä loppuvuodet hän vietti Misenumissa

muuttamatta aikaisempia elämäntapojaan. Hänestä oli mieluisaa nähdä ystävänsä ympärillään ja kestitä heitä vieraanvaraisesti. Kreikkalaisia oppineita oli aina hänen kodissaan, ja kaikkien maiden kuninkaats vaihtoivat hänen kanssaan lahjoja. Hänen vierailleen ja ystävilleen tuotti mitä suurinta iloa, kun hän kertoi isänsä Africanuksen elämästä ja saavutuksista. Poikiensa teoista ja kärsimyksistä hän kertoi kuulijoilleen, niinkuin he olisivat olleet muinaisajan sankareita. Heitä muistellessaan hän ei tullut surulliseksi eikä vuodattanut kyyneliä, mikä herätti kaikkien hämmästyksiä. Monissa heräsi tällöin ajatus, että pitkä ikä ja pohjattomat tuskat olivat tylsyttäneet hänen mielensä niin, että hän oli käynyt tunteettomaksi onnettomuuksille. Mutta tunteettomiksi voi pikemminkin nimittää niitä itseään, jotka näin päättelivät, kun he eivät käsittäneet, että luonteen lujuus, jalo sukuperintö ja hyvä kasvatus ovat murheen päivinä ihmisen parhaat tukijat. Tosin kohtalo saattaa usein lamauttaa uljuuden, joka joutuu jatkuvasti taistelemaan onnettomuuksia vastaan, mutta milloinkaan se ei voi meitä estää ylväästi kantamasta kohtalon iskuja.

DEMOSTHENES

Se runoilija — olipa hän sitten Euripides tai joku muu, on yhdentekevää —, joka on kirjoittanut ylistyslaulun Alkibiadeesta tämän saavutettua voiton Olympian kilpajoissa, sanoo, että miehellä päästäkseen saavutuksiin täytyy olla hyvin tunnettu isänmaa. Jos kuitenkin ajatellaan niinkuin minä, että tosi saavutus eniten johtuu luonteesta ja tahdonvoimasta, miehen isänmaan maineettomuus ja köyhyys merkitsevät asiassa yhtä vähän, kuin että hänen äitinsä kenties on ollut pienikasvuinen ja ulkomuodoltaan vähäpätöinen. Olisi naurettavaa väittää, ettei esimerkiksi pienen Keoksen saaren pienestä Iuliin kylästä tai Aiginan saarelta, jonka muudan ateenalainen valtiomies tahtoi »vetäistä pois Peiraieuksen silmäkulmasta», voisi nousta totuuden puolesta taistelevia, itsenäisiä, viisaita ja jaloluontoisia miehiä, samoin kuin sieltä on lähtenyt suuria runoilijoita ja näyttelijöitä. Tosin ne taidot, joiden avulla saavutetaan kauppavoittoja tai sotamainetta, eivät pääse merkityksettömässä köyhässä maassa hyvin kehittymään, mutta hyve, tämä voimakas ja kestävä kasvi, kukoistaa kaikkialla, missä se vain on tavannut maaperäkseen henkisiä ponnistuksia pelkäämättömän kelpo mielen. Tämän vuoksi emme saa, jos hengenelämän alalla jääme syrjään, syyttää siitä isänmaamme pienuutta, vaan meidän on suoraan tunnustettava itsemme siihen syytäksi.

Toisin on kuitenkin sellaisen henkilön laita, joka ryhtyy laatimaan historiallista esitystä saamatta kotipaikallaan käytettäväkseen tarpeellista lähdeaineistoa. Kun aineisto on

hankittava monista siellä täällä vierailta paikkakunnilla säilytetyistä asiakirjoista ja toisten laatimista teoksista, on itse asiassa mitä suurin etu, että kirjoittaja asuu hyvin tunnetussa, väkirikkaassa ja sivistyksellisistä arvoista huolehtivassa kaupungissa. Täällä hän voi saada käytettäväkseen runsaasti kaikenlaatuisia kirjoja ja koota haastatellen luotettavina pidettäviä tietoja, jotka ovat jääneet huomiotta, mutta säilyneet haastateltavien muistissa. Näin syntynyt teos ei olisi täynnä aukkoja eikä siitä jouduttaisi kaipaamaan välttämättömiä tosiasioita. Itse asun pienessä kaupungissa, ja jotta se ei tulisi vielä pienemmäksi, pysyn siellä. Roomassa ja Italiassa oleskellessani minulla ei ollut tilaisuutta opiskella perusteellisesti latinan kieltä, valtiolliset tehtävät ja filosofian opetus kun veivät aikani. Vasta myöhään ja jo ikämiehenä aloin perehtyä Rooman kirjallisuuteen. Ja ihmeellistä, mutta kuitenkin totta! Kirjoituksen sisällöstä en niinkään paljon päässyt perille sanojen avulla kuin sen perusteella, että minulla oli jo ennakolta yleispiirteinen tieto esitettävistä asioista, mikä teki minulle mahdolliseksi seurata kirjallista esitystä. Tyylin kauneus ja sujuvuus, metaforat, lauseiden poljennollinen rakenne, koko taiteellinen esitys ihastutti minua ja tuotti minulle nautintoa. Latinalaisen tyyllitaidon päteväksi tuntijaksi ei minusta kuitenkaan ole, sillä ikäni jo estää minua suoriutumasta siihen tarvittavista opinnoista ja harjoituksista. Tältä alalta voivat sanoa sanansa ne nuoret, joilla on enemmän aikaa ja joita kunnianhimo kehoittaa lähtemään niin laajalle työsaralle.

Tämän vuoksi, ryhtyessäni näissä »Vertailevissa, elämäkerroissa» kirjoittamaan Demostheneesta ja Cicerosta, otan käsitelläkseni ja vertaillakseni heidän elämänsä ja poliittisen toimintansa perusteella heidän luonnettaan ja ajatustapaansa ja jätän pohtimatta ja osoittamatta, kumpi heistä puhujana oli mukaansatempaavampi ja vaikuttavampi. Tässä näet

on kysymyksessä juuri sama, mitä Ion sanoo maalla olevasta valaasta. Jos Caecilius, joka ei koskaan tuntenut omaa rajoitustaan, olisi tämän muistanut, hän ei olisi niin poikamaisen reippaasti sepittänyt vertailevaa tutkimusta Demostheneen ja Ciceron tyylistä. Kuitenkin, jos jokaisen asiana olisi aina muistaa nuo Apollonin pyhäkön oven yläpuolella olevat sanat, *tunne itsesi*, niin ilmeisesti tuo kehoitus ei olisikaan jumalallinen. Mutta kaikesta huolimatta Luojan tarkoituksena näyttää olleen antaa Demostheneen toistamiseen elää Cicerossa. Monta Demostheneen ominaisuutta hän painoi Ciceron luonteeseen. Valtiollisen elämän alalla molempia kannusti kunnianhimo ja vapaudenrakkaus, molemmat he sodan vaarojen tullessa osoittivat urhoolisuuden puutetta. He kokivat elämässään monia samantlaisia vastoinkäymisiä. Ei minun tietääkseni tavata kahta puhujaa, jotka huomaamattomasta ja vähäpätöisestä asemasta ovat nousseet valtaan ja suuruuteen, taistelleet kuninkaita ja tyranneja vastaan, menettäneet tyttärensä, tulleet ajetuiksi maanpakoon, palanneet kunnianosoituksin takaisin, jälleen paenneet, joutuneet vihollistensa käsiin ja kansansa vapauden ollessa mennyttä menettäneet henkensä. Niin, jos luonto ja kohtalo olisivat olleet kuin kaksi kilpailevaa tekijää, olisi vaikeaa ratkaista, kumpi niistä on vaikuttanut enemmän miesten elämänkulun samanlaisuuteen, luontoko heille antamallaan luonteenlaadulla vai kohtalo heidän tielleen lähettämillään käänteentekevilla tapahtumilla. Ensiksi meidän on kerrottava vanhemmasta, Demostheneesta.

*

Demostheneen isä, hänkin nimeltään Demosthenes, kuului Theopompoksen mukaan niihin kansalaisiin, joita erityisesti pidettiin arvossa. Hän oli ammatiltaan asetehtailija ja omisti suuren asepajan, jossa ammattitaitoiset orjat suorit-

tivat työtä. Puhuja Aiskhines sanoo, että Demostheneen äiti oli kavalluksen tehneen ja tekonsa vuoksi Ateenasta paenneen Gylonin ja erään barbaarinaisen tytär; puolestani en pysty ratkaisemaan, onko asia totta vaiko vain panettelua ja herjausta. Kun Demosthenes oli seitsemän vuoden ikäinen, hänen isänsä kuoli. Perheen toimeentulo oli kuitenkin hyvä, sillä isän jättämä omaisuus arvioitiin melkein viideksitoista talentiksi. Mutta poikaa pettivät hänen hoolhojansa kavaltaen osan hänen perintöosastaan ja tuhlaten loput, jättivätpä he hänen opettajiensakin palkan suorittamatta. Tämä näyttää osaksi olleen syynä siihen, ettei Demosthenes saanut kaikkea sitä korkeampaa oppia, josta vapaasyntyiset nuorukaiset tavallisesti tulivat osallisiksi, mutta osaksi asiaan vaikutti sekin, että hän oli sairas ja kivulloinen, minkä vuoksi hänen äitinsä ei rojhennut kannustaa häntä henkisiin ponnistuksiin eikä sallinut opettajien käyttäjä häntä kohtaan ankaruutta. Kun hän lapsesta pitäen oli heikko ja sairasteleva, pojat hänen ruumiillista heikkouttaan pilkaten antoivat hänelle lisänimen Batalos. Batalos, josta Antifanes on kirjoittanut pienen komedian, oli toisten maininnan mukaan muudan irstailevan elämän veltostuttama huilunsoittaja. Toiset taas tietävät Bataloksen olleen rivoja juomalauluja kirjoittanut runoilija. Batalokseksi tuon ajan ateenalaiset näyttävät myös sanoneen ruumiin jäsentä, jota säädyllyisessä puheessa ei mainita. Demostheneella sanotaan myös olleen lisänimenä »argas», jota sanaa muutamat runoilijat käyttävät merkitsemään kääremettä. Tämän lisänimen hän on saanut joko terävän ja katkeran luonteensa tai sitten kuulijoita haavoittavien puheittensa johdosta. Argas oli nimeltään myös muudan laulujen säveltäjä, jonka sävelmät olivat kehoja ja korvia särkeviä. Mutta kylliksi näistä.

Puhetaitoon Demostheneen sanotaan innostuneen seuraavan tapauksen johdosta. Puhuja Kallistratoksen esiinty-

mistä Oropoksen kaupungin luovuttamista koskevassa juttussa odotettiin suurella jännityksellä. Tämä eteväksi tunnettu puhuja oli näet tällöin maineensa kukkuloilla, ja asia oli herättänyt paljon kohua. Kun Demosthenes kuuli opettajiensa ja kasvattajiensa aikovan mennä yhdessä seuraamaan juttua, hän ahdisti ja pyysi erästä kasvattajaansa ottamaan hänet mukaansa kuulemaan käsittelyä. Kasvattaja oli oikeuden vahtimestarien tuttava, ja sen johdosta hänen onnistui hankkia paikka, jossa poika huomiota herättämättä saattoi istua ja seurata puhujien esityksiä. Kallistratoksen puhe saavutti tavattomasti ihailua, ja hän oli päivän sankari. Ne kunnianosoitukset, joita puhujaa kotimatalla saatteleva kansanjoukko häneen kohdisti, kävivät pojalle kateeksi, mutta vielä enemmän hänen mielensä täytti hämmästys, kun hän nyt havaitsi, miten valtava ja vastustamaton mahti on puhetaito. Tämän jälkeen hän laiminlöi muiden aineiden opinnot ja pojille ominaiset harrastukset sekä ryhtyi tarmokkaasti suorittamaan puhetaidollisia harjoituksia siinä uskossa, että hän kerran oli esiintyvä julkisuudessa puhujana. Puhetaitoa hän opiskeli Isaioksen johdolla, vaikka Isokrateskin tällöin vielä piti kouluaan. Toiset kirjoittajat sanovat, että hän ei voinut saada holhoojiaan maksamaan Isokrateen määräämää palkkaa, kymmentä minaa, mutta ehkä hän harkiten valitsi Isaioksen pitäen tämän menetelmää tehokkaampana ja käytännön elämän moniin tarpeisiin paremmin soveltuvana. Hermippos sanoo tavanneensa eräissä kirjoittajan nimeä vailla olevissa muistiinpanoissa maininnan, että Demosthenes opiskeli Platonin akatemiassa saaden puhujan uralleen opettajaltaan paljon herätteitä. Useissa teoksissa esiintyy myös maininta, että Ktesibioksen kertoman mukaan Demosthenes sai syrakusalaiselta Kallialta ja muutamilta muilta henkilöiltä salaa lainaksi Isokrateen ja Alkidamaan laatimia oppikirjoja ja opiskeli ne ulkoa.

Tultuaan täysi-ikäiseksi Demosthenes haastoi holhoojansa oikeuteen. Nämä koettivat kaikenlaisin metkuin väistää hänen syytöksiään ja nostivat häntä vastaan vastajuttuja. Puheet, joita hän tässä yhteydessä piti, olivat hänelle Thukydideen sanoja käyttäakseni harjoitusta, johon liittyi vaaroja ja vastuksia. Voitettuaan vihdoin jutun hän sai heiltä puristetuksi tuskin rippeitäkään isänperinnöstään, mutta puhujana hän oli saavuttanut itseluottamusta ja riittävästi kokemusta sekä maistanut oikeudenkäyntikamppailun jännitystä ja siinä saavutetun voiton tuottamaa iloa. Nyt hän päättikin astua julkiseen elämään ja uhrata voimansa sen tehtäviin. Orkhomenoslaisesta Laomedonista kerrotaan, että hän jostakin perнасairaudesta päästäkseen juoksi lääkärin määräyksestä pitkiä matkoja; näin itseään karaistuaan hän otti osaa suuriin urheilukilpailuihin, ja hänestä kehittyi Kreikan parhaita pitkänmatkanjuoksijoita. Samalla tavalla teki Demosthenes: Saadakseen takaisin hänelle kuuluvan omaisuuden hän nousi puhujalavalle, mutta terästä ja taitoa saatuaan hän astui kuin juhlakisoihin käyvä kilpailija julkiseen elämään ja tuli puhujalavalla ottelevista maanmiehistään ensimmäiseksi. Mutta kävi kuitenkin niin, että kun hän ensi kerran esiintyi, hänen täytyi keskeyttää puheensa kansan nostaman melun ja naurun takia. Syy oli se, että hän tottumattomana esiintymään suurelle kuulijakunnalle sanoi sanottavansa katkonaisesti ja epäselvästi, hän kun piinallisen pitkään haki sanoja ja etsi todistelujaan. Lisäksi hänen äänensä näyttää olleen heikko ja puhetapansa epäselvää ja päälle päätteeksi hänen hengityksensä lyhyttä, minkä vuoksi hänen lauseensa muodostuivat katkonaisiksi ja vaikeasti ymmärrettäviksi. Vihdoin hän päätti olla toistamiseen kansan edessä esiintymättä. Kun hän mieli murheen masentamana harhaili Peiraieuksessa, hänet tapasi sangen korkeaan ikään ehtinyt Thrian kunnasta kotoisin ollut Eunomos, joka otti häntä nuhdellakseen. »Kuinka sinä»,

hän sanoi, »jolla on Perikleen puhujanlahjat, arkuudesta ja tarmottomuudesta kavallat itsesi! Rohkeasti sinun on pakotettava kansa pysymään alallaan ja sinun on harjoitettava ruumiisi kestäämään ponnistukset eikä annettava sen upota velttouteen.»

Mutta kerrotaan, että kun sittemmin hänen puheensa keran ei saavuttanut menestystä ja hän pää riipuksissa ja mieli murheisena palasi kotiinsa, häntä saattoi hänen ystävänsä näyttelijä Satyros. Miesten astuttua sisälle Demosthenes alkoi purkaa sydäntään valittaen, ettei hän, vaikka onkin tehnyt ahkerammin kuin kukaan muu puhuja vakavaa työtä ja uhrannut siihen elämänsä parhaimmat vuodet, kuitenkaan saavuta kansansa tunnustusta. Korva tarkkana se kyllä kuuntelee kohmeloisia öykkäreitä ja sivistymättömiä suunpieksäjiä, ja tällaisetpa ne pitävätkin puhujalavan vallasaan, mutta hänestä ei olla tietääkseenkään. »Totta puhut, Demosthenes», Satyros sanoi, »mutta vian parannan nopeasti, kun esität minulle joitakin muistamiasi Euripideen tai Sofokleen säkeitä.» Demosthenes esitti. Nyt Satyros vuorostaan kävi asiaan ja lausui samat säkeet. Hän elävöitti esityksensä, sävytti eri kohdat mitä hienoimmin ja rikkaimmin niihin sopivin tunnevivahduksin. Kuultuaan hänen esityksensä Demosthenes huomasi kuulevansa vallan uutta. Nyt hänelle selvisi, kuinka paljon voimaa ja suloa oikea esitys antaa puheelle, ja hän havaitsi että puhetaidolliset harjoitukset ovat jokseenkin vähäarvoisia, jollei kiinnitetä huomiota esityksen taiteelliseen elävöittämiseen. Tämän jälkeen hän kaivatti itselleen maanalaisen työhuoneen, ja se on säilynyt meidän päiviimme asti. Tänne hän joka päivä poistui harjoittamaan eleitä ja liikkeitä ja oikeaa ääntämystä, olipa hän siellä usein yhteen menoon kaksi ja kolmekin kuukautta. Varmasti siellä pysyäkseen hän ajatti paljaaksi puolet päästään, niin että häpeä esti häntä lähtemästä ihmisten ilmoille, vaikka halu olisi ollut kovakin.

Mutta ei tässä kyllin. Eri tahoilla tekemänsä havainnot ja tapaamiensa henkilöiden kanssa käymänsä keskustelut sekä jokapäiväiset kokemuksensa hän otti harjoitustensa aiheiksi ja lähtökohdiksi. Niin pian kuin hän oli eronnut jostakin tuttavastaan, hän painui maanalaiseen kammioonsa ja kertasi siellä juuri puheena olleet asiat sekä kumosi tehdyt johtopäätökset kaikin mahdollisin vastaväittein. Myös keskusteluja, joita kuulemassa hän oli, hän kirjoitti muistiin käytettäväkseen, tiivisteli niistä sitten iskulauseita ja muokkaili niiden lausejaksoja, paranteli niitä kaikin tavoin ja muutteli niitä häntä itseään vastaan esitetyiksi ja taas hänen jotakin vastustajaansa vastaan lausumikseen. Tämän vuoksi tuli yleiseksi uskoksi, että hänellä ei ollut luonnon suomia puhujan lahjoja, vaan että muka vain uuttera työ antoi hänelle taidon ja vaikutusvoiman. Tätä käsitystä näytti voimakkaasti tukevan se, ettei Demosthenesta helposti saatu puhumaan valmistautumatta. Kun hän otti osaa kansankokoukseen, hän joukkojen toistuneista äänekäistä kehoituksista huolimatta istui paikallaan, jollei hän ensin saanut tilaisuutta miettiä ja valmistella sanottavaansa. Tämän vuoksi monet poliitikot laskettelivat hänestä pilkallisia sutkauksia. Niinpä Pytheas ivallisesti sanoi, että hänen puheensa tuoksuvat lampun käryltä. Tähän Demosthenes vastasi purevasti: »Niin, minun lamppuni valaisee eri asioita kuin sinun lamppusi.» Toisten tässä esitettyjä väitteitä hän ei kokonaan kumonnut, vaan myönsi, ettei hän koskaan pidä täysin kirjoittamatonta puhetta, mutta huomautti samalla, ettei hän puhuessaan orjallisesti seuraa muistiinpanoja. Hän sanoi todella kansanomaisen puhujan velvollisuuden olevan valmistella puheensa huolellisesti, sillä tämä on todistus siitä, että miehen pyrkimyksenä on todella palvella kansaansa. Yliolkainen suhtautuminen siihen, mitä syvät rivit puheesta sanovat, on ominaista kansan eduista välittämättömälle luonteelle, joka mieluummin

turvautuu väkivallan kuin tosiasioiden ja todistusten voimaan. Hänen kammoaan ryhtyä valmistautumatta puhumaan sanottiin todistavan senkin, että Demades monta kertaa tuli Demostheneen avuksi ja ryhtyi kangertelematta jatkamaan siitä, mihin Demosthenes oli lopettanut, kun kansa nostamallaan melulla oli saattanut tämän hämmennyksiin, jota vastoin Demosthenes ei koskaan kyennyt tekemään samaa palvelusta Demadeelle.

Mutta nyt joku kysynee: Kuinka Aiskhines saattoi tästä miehestä sanoa, että hän puhujana on hämmästyttävän uhkarohkea? Kuinka hän yksin uskalsi nousta vastaamaan hurjapäiselle byzantionilaiselle Pythonille, kun tämä vyörytti syytöstulvan ateenalaisia vastaan? Kun myrinalainen Lamakhos Olympian kisoissa kuningas Aleksanterista ja Filippoksesta pitämässään muistopuheessa kiihkeästi solvasi theebalaisia ja olynthoslaisia, niin kuinka yksin Demosthenes rohkeni nousta korokkeelle ja pitää puheen, jossa hän historian tosiasioihin nojaten osoitti theebalaisten ja olyntholaisten mitä kunniakkaimmin taistelleen Hellaan puolesta ja kuinka paljon pahaa taas makedonialaisten liehittelijät olivat sille tuottaneet. Vieläpä hän puheellaan saattoi kuulijoiden mielet niin suuttumuksen valtaan, että tuo sofisti peloissaan luikki salaa juhlapaikasta tiehensä. Niin, Demostheneessa oli samaa ainesta kuin Perikleessä. Tämän muita ominaisuuksia hän ei halunnut lähteä itselleen omaksumaan, mutta hänen sopi toki seurata ja jäljitellä häntä puheiden laatimis- ja esittämistavassa ja ennen kaikkea siinä, että hän vältti painavan sanansa sanomista tuossa tuokiassa ja joka asiassa. Katsoen Perikleen suuruuden johtuneen juuri tästä hän kernaasti oli tavoittelematta äkkipuhujan mainetta eikä hevin antanut tilaisuuden houkutellessa itseään näyttämään taitoaan. Rajua voimaa ja rohkeata lentoa hänen puheissaan oli silloin, kun ne esitettiin puhuttuina, vielä enemmän kuin on niiden kirjoitetussa muodossa, jos vain meidän on usko-

minen Eratosthenesta, Demetrios Faleronilaista ja komediain kirjoittajia. Niinpä Eratosthenes sanoo, että Demosthenes puhuessaan tempautui usein dionysiseen hurmioon, ja Faleronilainen mainitsee, että hän kerran oli täydellisesti halitioitunut, kun hän kuulijainsa edessä valan vannottuaan kutsui sen todistajiksi runon poljennon sanoilleen antaen

maan, lähteet, virrat, merten veet.

Muudan komediain kirjoittaja sanoo häntä »torilla rikkaansa äänekkäästi tarjoilevaksi helppoheikiksi», toinen taas ivailee hänen mieltymystään vastakohtien käyttämiseen seuraavasti:

- A. Kun otti vastaan, otti pois.
 B. Jo sanoit hienosti.
 Nyt siitä lauscen Demosthenes oivan saa.

On kuitenkin lisättävä, että tässä taitaakin Antifanes laskea leikkiä eräästä hänen Halonnesoksen saaresta pitämänsä puheen kohdasta, jossa hän saivarrellen kyllä kehoittaa ateenalaisia olemaan »ottamatta vastaan» Filippokselta tätä saarta, vaan »ottamaan pois» sen omana omaisuutenaan.

Muutoin kaikki myönsivät, että Demades pelkästään luonnonlahjoihinsa katsoen oli vertaistaan vailla ja että hänen valmistamatta pidetyt puheensa veivät voiton Demostheneen huolellisesti harkituista ja valmistetuista esityksistä. Khioksen saarelta kotoisin ollut Aristion on meille myös välittänyt Theofrastoksen arvostelun näistä puhujista. Kun tältä kysyttiin, millainen puhuja hänen mielestään oli Demosthenes, hän vastasi: »Ateenan arvoinen.» Entä sitten Demades, kysyttiin. »Ateenaa arvokkaampi», oli hänen vastauksensa. Sama Theofrastos kertoo, että senaikainen ateenalainen valtiomies, Sfettoksen kuntaan kuulunut Polyeuktos sanoi Demosthenesta suurimmaksi puhujaksi, mutta Fokionia väkevimmäksi, hän kun ilmaisi vähin sanoin suurimman mahdollisen määrän painavaa sisällystä. Väitetäänpä Demosthe-

neen itsensäkin aina sanoneen ystävilleen, kun Fokion pyysi puhenvuoroa esiintyäkseen häntä vastaan: »Nyt alkaa sirppi leikata sanojani.» On kuitenkin epävarmaa, arvostiko Demosthenes siinä määrin hänen puhetaitoaan kuin hänen nuhteetonta ja maineikasta henkilöllisyyttään. Demosthenes näet tiesi hyvin, että monet pitkät lauseet merkitsevät vähemmän kuin arvovaltaisen miehen yksi ainoa sana, jopa pelkkä pään nyökkäys.

Ruumilliset puutteensa Demosthenes korjasi valmennuksen avulla. Demetrios faleronilaisen mukaan, joka kertoo kuulensa asiasta Demostheneelta itseltään hänen vanhuuden päivinään, hän menetteli seuraavasti: Epäselvän ääntämyksensä ja sammaltamisensa hän sai paranemaan ja puheensa tulemaan selväksi ja oikean kielenkäytön mukaiseksi paneamalla kiviä suuhunsa ja lausumalla sitten runosäkeitä. Ääntään hän vahvisti suorittamalla pikamarsseja ja kiipeämällä jyrkänheitä sekä samaan aikaan puhumalla kovaa ja lausumalla sananparsia ja säkeitä, juuri kun oli hengästymäisillään. Kotiinsa hän hankki suuren peilin, jonka edessä seisten hän puheharjoituksia suorittaessaan tarkkasi eleitään ja liikkeitään. Kerrotaan edelleen, että eräs mies kerran tuli pyytämään häntä oikeusavustajakseen sanoen jonkun henkilön häntä pienesseen. »Mutta ethän sinä», Demosthenes sanoi hänelle, »ole lainkaan joutunut kärsimään sellaista, mitä juuri kerroit.» Tällöin mies kiihtyneellä ja kovalla äänellä huudahti hänelle: »Kuinka niin, Demosthenes, enkö minä ole joutunut kärsimään mitään?» Tähän Demosthenes sanoi: »Niin, kautta Zeuksen, nyt minä kuulen äänestäsi, että sinua on todellakin loukattu ja pahoinpidelty.» Näin tärkeäksi hän katsoi äänen sävyn ja elehtimisen, jotta puhe olisi herättänyt uskottavuutta. Kansan syvistä riveistä hänen intomielinen esitystapansa oli erinomainen, mutta hienostuneemmat arvostelijat pitivät sitä rahvaanomaisena, hienostumattomana ja tunteilla kalasteluna. Näihin kuului myös

Demetrios Faleronilainen. Hermippos taas kertoo, että kun Aisionilta kerran kysyttiin, miten hän arvosteli vanhan ajan ja oman aikansa puhujia, tämä vastasi: »Kun kuunteli edellisiä, täytyi heidän kansan edessä seistessään ihailta heidän jaloa ryhtiään ja kunnioitusta herättävää arvokkuuttaan, mutta luettuina Demostheneen puheet taiteellisen rakenteensa ja voimakkaan sisällyksensä puolesta on asetettava etusijalle.» Demostheneen kirjoitetut puheet sisältävätkin, sitä ei kai kukaan tahtone kieltää, ankaraa ja kirpeää vakaavuutta, mutta tilanteen niin vaatiessa hän käytti aseenaan myös sukkeluutta. Kun Demades kerran huudahti: »Mitä on Demosthenes minun rinnallani? Kuin sika Atheneen verrattuna», Demosthenes sanoi: »Tämä sinun Athenesi tavattiin viimeksi toissapäivänä Kollytoksessa aviorikoksesta.» Muudan varas, jolla oli lisänimi Vaski, koetti tuomioistuimen edessä tehdä hämäriä vihjauksia Demostheneen yöllä valvomisesta ja työskentelystä. »Ymmärrän kyllä», Demosthenes sanoi tällöin, »että sinua harmittaa lampun palaminen yöllä. Mutta teidän, Ateenan miesten, ei tarvitse ihmetellä, että niin usein tapahtuu murtoja, meillä kun varkaat ovat vaskea ja seinät savea.» Voisimme kertoa koko joukon samanlaisia sukkeluuksia, mutta mainitut riittäkööt. On paikallaan jo ryhtyä tarkastamaan hänen tekojaan valtiomiehenä ja niiden valossa hänen luonnettaan ja ajattelutapaansa.

Valtiollisen elämän alalle hän astui, kuten hän itse kertoo ja kuten käy selville hänen Filipposta vastaan pitämistään puheista, Fokiin sodan kestäessä. Vanhimmat noista puheista näet liittyvät läheisesti tuon sodan ratkaiseviin tapahtumiin, vaikka muut ovatkin syntyneet vasta sen päätyttyä. On ilmeistä, että vielä silloin, kun hän kolmenkymmenen kahden vuoden ikänsä ajoi syytettä Meidiasta vastaan, hän ei ollut saavuttanut vaikutusvaltaa ja mainetta valtiollisella alalla. Minun nähdäkseni juuri tästä johtuikin, että hän otti mieheltä

vastaan rahat ja teki sovinnon. Hän ei näet ollut varma lopputuloksesta,

sill' ei hellä se ollut mies, ei hempeämieli,¹

vaan sisukas, väkivaltainen ja aina taisteluun valmis. Kun hän näki, ettei ollut helppo asia hänenkään kyvyillään varustetun miehen kukistaa Meidiasta, jolla oli tukena rahaa, koukkuilevia asianajajia ja vaikutusvaltaisia ystäviä, hän taipui tämän painostukseen. Epäilen suuresti, olisivatko ne paljon puhutut kolmetuhatta drakhmaa voineet lepyttää Demostheneen katkeruuden, jos hän olisi uskonut voivansa voittaa. Mutta poliittisella alalla häntä joka tapauksessa ohjasi jalo ajatus: toimia Kreikan puolesta Filipposta vastaan. Hänen uljas taistelunsa kansansa puolesta kohotti hänet pian maineen kukkuloille, ja hän kiinnitti rohkeilla puheillaan kaikkien katset puoleensa. Häntä ihailtiin Kreikassa, Persian kuningas osoitti hänelle huomaavaisuutta ja Filippoksen hovissa hänestä puhuttiin enemmän kuin kenestäkään muusta Kreikan puolueiden johtajasta. Vieläpä hänen vihamiehensäkin sanoivat, että heidän vastustajanaan oli erinomainen mies: näin sanoivat sekä Aiskhines että Hypereides häntä vastaan laatimissaan syytöspuheissa.

Tämän vuoksi en saata lainkaan ymmärtää, kuinka Theopompos on tullut sanoneeksi häntä epävakaiseksi luonteeksi, kykenemättömäksi säilyttämään pysyviä luottamuksellisia suhteita ystäviinsä ja noudattamaan johdonmukaista politiikkaa. Päinvastoin Demosthenes näyttää alusta alkaen horjumattomasti seisoneen kerran valitsemansa puolueen riveissä ja työskennelleen omaksumiensa valtiollisten päämäärien puolesta, eikä hän vain säilyttänyt halki koko elämänsä vakaukseen, vaan hän siitä luopumasta välttyäkseen uhrasi henkensäkin. Demadeella oli valtiollista kantaansa muutettuaan tapana sanoa, että hän monestikin on eksynyt toimimaan

¹ Ilias 20, 467. O. Mannisen suomennos.

itseään vastaan, mutta kansaansa vastaan hän ei tahdo koskaan toimia. Kallistratoksen valtiollinen vastustaja Melanopos taas sanoi kansan edessä, kun hän usein lahjottuna siirtyi esiintymään vastustajansa puolesta: »Miestä minä en edelleen siedä, mutta valtion etu ennen kaikkea.» Ja messenäläinen Nikodemos, joka oli kannattanut Kassandrosta, mutta sittemmin alkanut puuhailia Demetrioksen hyväksi, lausui, ettei hän ollut tehnyt mitään kummasteltavaa, »sillä oli aina hyödyllistä kuunnella mahtavamman ääntä». Mitään tällaista ei Demostheneesta voida todistaa. Ei hän muuttanut äänensävyä eikä poikennut suunnastaan, vaan aina kaikissa tilanteen vaiheissa ja viimeiseen hengenvetoonsa asti hän piti käsissään yhden ja saman politiikan soitinta ja soitti samaa säveltä. Filosofin Panaitios sanoo hänen useimmissa puheissaan olevan perusajatuksena, että oikeutta jo oikeuden itsensä vuoksi on noudatettava. Tällaisia ovat mm. puheet »Kunniaseppeleestä», »Aristokratesta vastaan», »Valtiolle tulevien suoritusten keventämisestä» ja »Filipposta vastaan». Näissä kaikissa hän ei koskaan osoita maanmiehilleen mielisintä, helpoimmin kuljettavaa eikä edes edullisinta tietä, vaan päinvastoin. Monta kertaa hän teroittaa, että turvallisuuden ja hyvinvoinnin tavoittelu on asetettava vasta toiselle sijalle kaiken oikean ja siveellisesti arvokkaan jälkeen. Totta tosiaan, jos hänen yleviin valtiollisiin pyrkimyksiinsä ja puheittensa korkeisiin periaatteisiin olisi vielä liittynyt sotilaallinen urhoollisuus ja moitteeton taloudellinen toiminta, häntä ei asetettaisi Moirokleen, Polyeuktoksen ja Hypereideen kaltaisten puhujien joukkoon, vaan hänet katsottaisiin arvokkaaksi astumaan Kimonin, Thukydidien ja Perikleen seuraan.

Hänen aikalaisiensa joukossa oli muutoin eräs mies, nimittäin Fokion, jonka makedonialaismielinen politiikka ei tosin ansaitsekaan kiitosta, mutta jota hänen urhoollisuutensa ja oikeamielisyytensä vuoksi ei mitenkään voida pitää

Efiältestä, Aristeidestä ja Kimonia vähäarvoisempina. Demostheneeseen, niin Demetrios kertoo, ei ollut taistelussa luottamista, eikä hän ollut kyllin lujasti panssaroitu lahjuksia vastaan. Ei hän niitä ottanut Filippokselta ja makedonialaisilta, mutta Susasta ja Ekbatanasta tulevaa kultavirtaa hän ei vastustanut, vaan antoi sen temmata hänet mukaansa. Ylistämään esi-isien uljaita töitä hän pystyi paremmin kuin kukaan muu, mutta heidän jälkiänsä seuraamaan hän ei kyennyt. Kuitenkin hän voitti oman aikansa puhujat Fokionia lukuun ottamatta myös elämänvaelluksensa puolesta. Monta kertaa hän sanoo kansalle suorat sanat, haraa sen mielijohteita vastaan ja tuomitsee sen astumat harha-askleet. Asiaa valaisee eräs Theopompoksen kertomus. Kerran ateenalaiset koettivat saada hänet rupeamaan syyttäjäksi erästä henkilöä vastaan. Hän kieltäytyi, minkä johdosta kansa alkoi huudella hänelle herjauksia. Tällöin hän nousi puhujalavalle ja sanoi: »Hyvät ateenalaiset! Annan aina teille hyviä neuvoja, tahdoitte tai ette, mutta väärää syytettä en ryhdy ajamaan, vaikka tahtoisittekin.» Hänen lujutensa Antifonia kohtaan oli myös hyvin ylimysmäinen. Miehen kansankokous oli vapauttanut, mutta Demosthenes pidätytti hänet ja asetutti hänet Areiopagin neuvoston eteen sekä vähääkään pelkäämättä joutuvansa kansan vihoihin syytti häntä pätevin todistein siitä, että hän oli Filippokselle luvannut polttaa Ateenan laivaveistämöt. Mies tuomittiinkin heti kuolemaan ja teloitettiin. Hän syytti myös Theoris-nimistä papitarta siitä, että tämä oli virassaan tehnyt monta rikkomusta ja opettanut temppeleorjia tekemään petoksia. Hänen esittämiensä todistusten perusteella syytetty tuomittiin kuolemaan.

Tavataan mainintoja, että sotapäällikkö Timotheosta vastaan velkomisjuttua ajaneelle Apollodorokselle puheen oli laatinut Demosthenes ja että kantaja tämän puheen ansiosta voitti, samoin että hän oli kirjoittanut myös Formionia ja Stefanosta vastaan esitetyt puheet. Tämä asia ei muutoin

tuottanut Demostheneelle imartelevaa mainetta, sillä samassa jutussa Formioninkin Apollodorosta vastaan pitämän puheen oli laatinut Demosthenes: tämä näet asekauppiaan veren perineenä myi molemmille vastustajille ne aseet, joita he käyttivät toisiaan vastaan. Hänen valtiollisista puheistaan puheet Androtionia, Timokratesta ja Aristokratesta vastaan on kirjoitettu toisten tilauksesta, sillä tällöin hän ei vielä ottanut osaa poliittiseen elämään. Kun hän laati nämä puheet, hän näyttää olleen kahdenkymmenenseitsemän tai kahdenkymmenenkahdeksan vuoden ikäinen. Puheen Aristogei-tonia vastaan hän kuitenkin jo piti itse, samoin puheen »Valtiolle tulevien suoritusten keventämisestä». Tällä puheella hän omien sanojensa mukaan tahtoi tehdä palveluksen vain Khabriaan pojalle Ktesippokselle, mutta muutamat väittävät, että se syntyi pyrkimyksestä voittaa Ktesippoksen äidin rakkaus. Tämän kanssa hän ei kuitenkaan solminut avioliittoa, vaan kuten Demetrios Magnesialainen kertoo kirjassaan »Sukulaisnimistä» hän otti puolisoikseen erään Samoksen saarelta kotoisin olleen naisen. Onko Aiskhinesta vastaan laadittu puhe, jossa tätä syytetään petollisesta menettelystä Filippoksen kanssa käydyissä rauhanneuvotte-luissa, koskaan pidetty, on epävarmaa. Idomeneus kuitenkin mainitsee, että Aiskhines vapautui langettavasta tuomiosta vain kolmenkymmenen äänen enemmistöllä. Tämä tieto kuitenkin tuskin pitää paikkaansa, jos saadaan tehdä johtopäätös kummankin puhujan »Kunniaseppeleestä» pitämän puheen perusteella. Kummastakaan ei näet ilmene selvästi ja riidattomasti, onko asia koskaan joutunut lopullisesti käsiteltäväksi. Mutta tämän asian jätän mielelläni muiden ratkaistavaksi.

Demostheneen ajaman politiikan suuntaviivat tulivat näkyviin jo rauhan aikana. Hän ei jättänyt käyttämättä mitään tilaisuutta Makedonian kuninkaan aikeiden parjaamiseen sekä ateenalaisten ärsyttämiseen ja kiihottamiseen tätä vas-

taan. Sen vuoksi hän antoi Makedonian hoville paljon miettimisen aihetta. Kun sitten myös Demosthenes oli mukana siinä kymmenmiehisessä lähetystössä, joka Ateenan valtuutamina lähetettiin Makedoniaan, Filippos tarkkaavammin kuin muita sen jäseniä kuunteli Demosthenesta ja vastausta antaessaan kiinnitti huomiota hänen esittämiinsä näkökantoihin. Mutta hoviinsa järjestämässään pidoissa hän taas osoitti suurinta kunnioitusta ja huomaavaisuutta Aiskhineelle ja Filokrateelle eikä ollut huomaavinaanakaan Demosthenesta. Kun äsken mainitut henkilöt sitten kotiin palatuaan ylistivät Filipposta mainiten, että hän on mitä taitavin sanankäyttäjät, piirteiltään kaunis ja peijakkaan kestävä juomaan, Demosthenes ei voinut olla myrkyllisesti sanomatta, että ensimmäinen noista mainesanoista viittasi sofistisiin, toinen naiseen ja kolmas sieneen, mutta kuninkaaseen ei ainoakaan.

Kun Filippos ei voinut pysyä aloillaan eikä Demosthenes tämän vuoksi olla huutamatta ateenalaisille herätyshuutojaan, sota oli edessä. Kun Filippoksen käskyjä tottelevat yksinvaltiaat olivat alistaneet valtansa alle Euboian, päätettiin Demostheneen ehdotuksesta ensin lähettää retkikunta tälle saarelle. Ateenalaiset purjehtivatkin salmen yli ja karkoittivat makedonialaiset Euboiasta. Sitten Demosthenes sai aikaan, että makedonialaisten ahdistamille Byzantionille ja Perinthokselle lähetettiin apua. Asiasta kansankokouksessa puhuessaan hän kehoitti ateenalaisia unohtamaan vanhan kaunan ja olemaan kauemmin muistelematta, mitä pahaa nämä kaupungit olivat liittolaissodassa Ateenalle tuottaneet, sekä lähettämään niille avuksi sotavoimia. Lähetettyjen joukkojen ansiosta nuo kaupungit pelastuivatkin. Tämän jälkeen hän sytyttäviä puheita pitäen kulki lähettiläänä Kreikassa toisesta kaupungista toiseen ja saikin muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta ne kaikki tekemään liiton Filipposta vastaan. Näin kertyi sotavoima, johon nostoväkeä lukuun

ottamatta kuului viisitoistatuhatta jalka- ja kaksituhatta ratsumiestä. Myös sodan käyntiin ja palkkajoukkojen hankkimiseen tarvittavat varat myönnettiin auliisti. Theofrastos kertoo, että liittolaiset olivat vaatineet maksuosuutensa tarkkaa määräämistä, mutta kansanpuhuja Krobylos oli heille huomauttanut, että sota ei luista sovitusta maksusta. Koko Kreikka jo odotti jännittyneenä, mitä oli tulossa. Heimot ja valtiot, Euboiia, Akhaia, Korintti, Megara, Leukas, Kerkyra, seisovivat vierä vieressä. Demostheneella oli kuitenkin vielä jäljellä vaikein tehtävä, theebalaisten saaminen mukaan liittoon. Sillä rajautuihan heidän maansa välittömästi Attikaan, heidän joukkonsa olivat saaneet sotakokemusta ja senaikaisista kreikkalaisista heillä oli parhain sotamaine. Ei ollut kuitenkaan helppo asia saada theebalaisia luopumaan Filippoksesta, he kun vielä kiitollisina muistivat kuninkaan Fokiin sodassa heille antaman avun, eikä varsinkaan siitä syystä, että Theeban ja Ateenan välillä rajanaapurisuuden luonnollisena seurauksena oli ainaisesti hankauksia, jotka tuon tuostakin saivat nuo valtiot tarttumaan toisiaan vastaan aseisiin.

Valloitettuaan Amfissan kaupungin Filippos menestyksensä rohkaisemana hyökkäsi äkkiä Elateiaa vastaan, miehitti sen ja tunkeutui Fokiiseen. Ateenassa syntyi nyt tavaton hämminki, mutta kukaan ei uskaltanut nousta puhujalavalle eikä osannut mitään sanoa. Kun kaikki olivat neuvottomia ja sanattomia, vihdoin Demosthenes astui esiin ja kehoitti ryhtymään neuvotteluihin theebalaisten kanssa. Tapansa mukaan hän muutoinkin rohkaisi kansaa ja kehoitti sitä luottavin mielin katsomaan tulevaisuuteen. Kansankokouksen päätöksen perusteella Theebaan lähetettiinkin lähetystö, johon kuului myös Demosthenes. Marsyas kertoo, että Filipposkin lähetti sinne puhumaan Ateenaa vastaan kaksi makedonialaista, Amyntaan ja Klearkhoksen, ja kaksi thessalialaista, Daokhoksen ja Thrasydaioksen. Theebalai-

set kyllä käsittivät, että heidänkin etunsa sopi yhteen Kreikan muiden valtioiden etujen kanssa, mutta Fokiin sodan haavojen vielä ollessa avoimina heidän silmiensä eteen palasivat sodan kauhut, ja siksi he epäröivät. Mutta, näin kertoo Theopompos, Demostheneen valtavasti vaikuttanut puhetaito viritti heihin rohkeutta ja lietsoi heidän kunnianhimonsa roihuamaan, niin että he unohtivat kaiken, pelkonsa, laskelmointinsa ja kiitollisuudenvelkansa, ja päättivät puhujan sanojen synnyttämän hurmion vallassa kannattaa jaloa asiaa. Niin suureksi ja loistavaksi osoittautui Demostheneen teko, että Filippos heti lähetti Kreikkaan sovinnonhieroja. Mutta maa pysyi suoraselkäisenä ja odotti yksimielisenä ratkaisua. Eivätkä vain Ateenan, vaan myös Boiootian liiton sotapäälliköt alistuivat Demostheneen johtoon ja noudattivat tarkoin hänen antamiaan ohjeita. Sekä Ateenan että Theeban kansankokouksissa hän johti kaikkien asioiden käsittelyä; molemmat kaupungit osoittivat hänelle kunnioitustaan ja uskoivat vallan hänen käsiinsä. Theopompos todistaa, ettei hän käyttänyt samaansa luottamusta väärin eikä mielivaltaisesti, vaan hän tunsikin ainsin velvoituksen.

Mutta kaiketi elämän kiertokulkua ohjaavat taivaan korkeat vallat katsoivat hyväksi juuri sinä ajankohtana lopettaa Kreikan vapauden. Ne asettuivat helleenien ponnistelijujen tielle ja monin merkein ne paljastivat, mitä tulevaisuus oli tuova mukanaan. Pythia saattoi oraakkeli-vastauksillaan mielet ahdistuksen valtaan, ja suusta suuhun kulki muudan vanha Sibyllan kirjoista tavattu ennustus:

Taistosta hurjasta Thermoodoonin jospa mä voisin
lentää kauaksi pois, pois kotkan liitävän lailla;
itkeä voitettu saa, myös voittajan päivä on tullut.

Tämän Thermoodoonin on sanottu olevan pieni Kefisoksen jokeen laskeva puro kotikaupunkini Khaironeian läheisyy-

dessä, mutta nykyään emme tunne tämännimistä vesiuomaa. On kuitenkin hyvin mahdollista, että nykyisen Haimonin joen nimi tuohon aikaan on ollut Thermoodoon. Haimon näet virtaa Herakleen temppelein ohitse, ja juuri tämän temppelein läheisyydessä sijaitsi kreikkalaisten leiri. Kun joki taistelun aikana tuli täyteen kaatuneiden ruumiita ja verta, se luullaksemme taistelun jälkeen on saanut uuden nimen.¹ Duris taas väittää, ettei Thermoodoon tarkoita jokea. Hän sanoo, että muutamat sotilaat teltan paikkaa kaivaessaan olivat löytäneet marmorisen haavoittunutta amatsonia sylissä kantavan patsaan, jossa oli piirtokirjoitus: Thermoodoon. Duris tietää lisätä myös seuraavan taisteluun viittaavan ennustuksen:

Thermoodoonin taistoa vuota, sä synkeä lintu,
ihmisherkusta ei ole silloin puutetta sulla.

On vaikea sanoa, mihin nämä ennustukset viittasivat. On kuitenkin varmaa, että Demosthenes kreikkalaisten aseisiin luottaen ja nähdessään uljaiden maanmiestensä innokkaasti haluavan iskeä vihollista vastaan ei kallistanut korvaansa Pythian ja Sibyllan ennustuksille eikä antanut niiden säilyttää itseään, varsinkaan kun hän epäili Pythiaa Filippoksen salaiseksi kannattajaksi. Hän kehoitti myös theebalaisia muistamaan Epameinondasta ja ateenalaisia ajattelemaan Periklestä, jotka molemmat olivat pitäneet pahojen ennustusten toistamista arkuuden verhona ja jotka tietäjistä välittämättä olivat kuunnelleet vain oman järkensä ääntä. Siihen asti Demosthenes oli käyttäytynyt kuin miesten mies. Mutta taistelussa hän ei osoittanut miehuutta, ja jokaikinen hänen sanojaan vastaava teko jäi suorittamatta. Mitä häpeällisimmin hän lähti paikaltaan rivistä juoksemaan pakoon, heitti pois aseensa, viskasipa vielä, ku-

¹ Kreikan kielessä 'veri' = *haima*.

ten Pytheas kertoo, menemään kilpensäkin, jossa upotetuin kultakirjaimin oli luettavana: »Jumalan avulla.»

Voittonsa ensi huumassa Filippos käyttäytyi pöyristyttävästi. Taistelukentällä ruumiiden keskellä hän tanssi humaltuneena seuralaistensa kanssa. Ateenalaisten sodanjulistuksen johtosanoja »Paianian kuntaan kuuluvan Demostheneen pojan Demostheneen esityksestä kansankokous päätti näin», hän laulun poljentoon sovitellen toisteli lyöden jalallaan maahan tahtia. Mutta kun uni oli selvittänyt hänen humalansa ja hän rupesi miettimään, kuinka hänen oli taistelussa ollut ponnistettava kaikkensa päästäkseen voitolle, häntä vapisutti tuon puhujan sanojen valtava voima, kun tämä oli pakottanut hänet yhtenä ainoana päivän tuokiona heittämään peliin koko kuningasvaltansa, jopa koko elämänsä. Tieto tapahtumasta kiiti myös Persian kuninkaan tietoon. Hän lähetti Vähän Aasian rannikkomaakuntain satraapeille kirjelmiä, joissa kehoitti heitä luovuttamaan Demostheneelle rahoja ja muutoinkin tukemaan häntä, koska tämä kreikkalainen saattoi tuottaa kaikkein eniten vaivaa makedonialaiselle ja pidättää tätä Kreikassa lietsomalla siellä levottomuuksia. Nämä juonittelut paljasti myöhemmin Aleksanteri, joka Sardeesta oli saanut käsiinsä sekä Demostheneen että kuninkaan satraappien kirjoittamia kirjeitä. Näistä kävi selville, että Demosthenes oli ottanut vastaan suuria rahasummia.

Kun nyt onnettomuus oli kohdannut Kreikan, ryhtyivät Demostheneen poliittiset vastustajat häntä ahdistamaan. He panivat vireille oikeusjuttuja, joissa he vaativat hänet tilille toiminnastaan. Mutta kansa ei ainoastaan vapauttanut häntä kaikista syytöksistä, vaan vieläpä se yhä edelleen osoitti hänelle kunnioitustaan ja kehoitti häntä uudelleen antautumaan valtiolliseen toimintaan. Kun Khaironeiassa kaatuneiden ruumiit tuotiin kotiin haudattaviksi, kansa antoi Demostheneen tehtäväksi pitää vainajien kunniaksi hei-

dän haudallaan muistopuheen. Onnettomuutensa taakkaa ateenalaiset eivät kantaneet voivotellen ja tuskitellen, vaikka Theopompoksen synkkävärinen kuvaus esittää asian siten. Päinvastoin he näyttivät olevansa katumatta tekoaan osoitamalla kunnioitustaan ja luottamustaan sille miehelle, joka oli heitä siihen neuvonut. Demosthenes suostui pitämään puheen kaatuneiden kunniaksi, mutta tehdessään esityksiä kansankokouksissa hän ei jättänyt niitä omalla nimellään varustettuina ratkaistavaksi, vaan antoi ystävänsä vuorotellen esittää ne omissa nimissään, hän kun uskoi kovan onnen yhä vielä vainoavan häntä. Mutta kun Filippos oli kuollut, hän tuli rohkeammaksi esiintymään. Kuningas ei elänyt pitkää aikaa Khaironeian helleeneille tuhoisan taistelun jälkeen, vaan menetti pian henkensä. Näin näytti täyttyneen oraakkeli-lauselman viimeisen säkeen ennustus: »itkeä voitettu saa, myös voittajan päivä on tullut.»

Demosthenes oli saanut salaisesti tiedon Filippoksen kuolemasta. Kun hän heti tahtoi yllättävästi herättää ateenalaisissa paremman tulevaisuuden toiveita, hän kiiruhti kasvot iloisina neuvostoon ja kertoi nähneensä unen, joka ennusti ateenalaisille paljon hyvää. Eikä kauaakaan, niin saapui sanansaattaja, joka ilmoitti, että Filippos oli surmattu. Kaupungissa suoritettiin nyt heti kiitosuhri ja päätettiin lähettää kunniaseppele kuninkaan murhaajalle Pausaniaalle. Demosthenes esiintyi tänä päivänä juhlavaatteissaan ja sepele päässä, vaikka hänen tyttärensä vasta kuusi päivää varhemmin oli kuollut. Aiskhines, joka tämän kertoo, paheksuu hänen menettelyään ja sanoo häntä tunnottomaksi isäksi. Mutta näin tehdessään hän itse osoittaa epämiehekkästä hempeämielisyyttä, kun hän pitää kasvojen surun ilmeitä ja voivotteluja hellän ja rakastavan ihmisen tunto-merkkeinä eikä huomaa, että elämän murheet tulee kantaa tyynesti ja rauhallisesti. Puolestani en kylläkään sano ateenalaisten tehneen kauniisti siinä, että he kuninkaan kuole-

masta riemastuneina panivat seppeleen päähänsä ja uhra-
sivat kiitosuhreja, vaikka tämä voittonsa päivinä heidän
ollessaan lyötyinä oli kohdellut heitä lempeästi ja ihmis-
ystävällisesti. Sillä puhumatta muusta julkeudesta, minkä
tällainen menettely paljastaa, on arvotonta kunnioittaa,
kuten tekivät ateenalaiset, miestä hänen eläessään ja kutsua
hänet kunniakansalaisekseen ja sitten syrjäisen surmattua
hänet riemuita rajoista tietämättä, antaa aasinpotkuja hä-
nen ruumiilleen ja kaiutella voiton lauluja ikään kuin oma
uroteko olisi ollut juhlistavana. Mutta se, että Demosthenes
jätti kotoiset surunsa ja kyyneleensä talonsa naisväen hal-
tuun ryhtyessään ajamaan sitä, minkä katsoi olevan valtion
parhaaksi, on kiitoksen ansaitsevaa. Pidänpä ytimiään myö-
ten oikeana kansalaisena ja miehenä juuri sellaista, joka
omistautuu yhteisönsä pyrkimykselle ja tekemällä työtä val-
tion menestykseksi unohtaa oman povensa ahdistukset. Hän
myös tietää, että hänen käyttäytymisensä tulee olla arvok-
kaampaa kuin kuninkaan tai yksinvaltiaan osaa esittävän
näyttelijän. Mutta ei tämäkään yleisön edessä esiintyessään
itke ja naura oman mielensä mukaan, vaan esittämiensä
kohtien niin vaatiessa. Ja sitä paitsi, eihän onnettomuuden
kohtaaman murhetta lievennä se, että häneen mykästi suh-
tautuen jätetään hänet onnettomuuttaan hautomaan, vaan
se, että sopivin sanoin lievennetään hänen taakkaansa, ke-
hoitetaan häntä irroittamaan ajatuksensa iloisempiin asioi-
hin niinkuin silmäin sairautta potevia neuvotaan olemaan
katsomatta kaikkea räikeää ja häikäisevää ja lepuuttamaan
silmiään katselemalla lämpimiä ja pehmeitä värejä. Mikä
siis onkaan parempi lohdutus kuin isänmaan valoisalta näyt-
tävä tulevaisuus. Tästä yhteisestä valonlähteestä sopii pääs-
tää säteitä luomaan valoa oman poven synkkyYTEEN. Näin
aiheestani poikkeamaan on minut pakottanut Aiskhineen
puhe, jonka olemme nähneet vielä tänä päivänä saattaneen
monen vääriin hempeämielisyyteen.

Demostheneen yllytyksestä Kreikan valtiot tekivät nyt uudestaan Makedonian vastaisen liiton. Theebalaiset, joita Demosthenes oli auttanut hankkimaan aseita, hyökkäsivät kaupungissaan olevan makedonialaisen varusväen kimppuun ja surmasivat siitä useita. Ateenalaiset varustautuivat innokkaasti astuakseen heidän rinnalleen. Puhujalavaa piti hallussaan Demosthenes, ja hän lähetti Vähässä Aasiassa oleville Persian kuninkaan sotapäälliköille kirjeitä, joissa kehoitti heitä sieltä käsin ahdistamaan Aleksanteria, tätä penikkaa ja rasavilliiä, niinkuin hän noissa kirjeissään häntä nimitteli. Mutta kun Aleksanteri oli järjestänyt asiat omassa maassaan, hän ilmestyi joukkoineen Boiotiaan. Nyt ateenalaisten uljuus meni sen tien, ja Demostheneen tähti sammui. Ateenalaisten pulaan jättäminä theebalaisten oli pakko taistella yksin, eivätkä he voineet estää kaupunkinsa tuhoamista. Kun Ateenaa uhkasi suuri vaara, Demosthenes ja muutamia muita valittiin Aleksanterin luokse lähetettäväiksi neuvottelijoiksi. Miehet lähtivät matkalle, mutta heidän saavuttuaan Kithaironin vuoren seudulle Demosthenes pelosta luopui lähettilään tehtävästään ja palasi takaisin. Aivan kohta tämän jälkeen Aleksanteri vaati useiden kansankiihottajien luovuttamista. Duriksen ja Idomeneuksen mukaan vaadittuja oli kymmenen, mutta useiden luotettavien historioitsijoiden mukaan vain kahdeksan, nimittäin Demosthenes, Polyektos, Efialtes, Lykurgos, Moirokles, Demon, Kallisthenes ja Kharidemos. Kuultuaan vaatimuksesta Demosthenes kertoi tarinan lampaista, jotka jättivät heitä vartioivat koirat susille. Koirilla, jotka kävivät kansan ahdistajien kimppuun, hän tarkoitti itseään ja kohtalotovereitaan, ja Aleksanteria hän piti oikein makedonialaisena eräsutena. Lisäksi hän lausui: »Olemme nähneet, kuinka kauppamatkustajat panevat kourallisen verran vehnänjyviä vatiin ja niitä näytettyään myyvät samaa tavaraa laivalasteittain. Näin tekin meidät näytteiksi lähettämällä

aavistamattanne kauppaatte itsenne samana tavarana.» Tämän asian kertoo kassandreialainen historioitsija Aristobulos. Kun ateenalaiset Aleksanterin vaatimuksesta neuvotellessaan joutuivat umpikujaan, Demades lupasi viiden talentin palkkiosta lähteä Aleksanterin luokse puhumaan luovutettaviksi vaadittujen puolesta. Nämä suorittivat summan, ja Demades lähti matkalle joko luottaen Aleksanterin ja hänen välillään vallitsevaan ystävyYTEEN tahi uskoen Aleksanterin verenhimon jo tulleen tyydytetyksi niinkuin leijonan, joka on saanut saaliistaan kyllikseen. Hänen onnistuikin saada Aleksanteri luopumaan miehiä vaatimasta sekä taivuttamaan hänet sovintoon Ateenan kanssa.

Aleksanterin poistuttua Kreikasta makedonialaismieliset jäivät valtaan ja Demosthenes pysytteli syrjässä. Kun Sparta kuningas Agiin johdolla nousi Makedoniaa vastustamaan, Demosthenes ensin yritti taivuttaa ateenalaiset Spartaa tukemaan, mutta kannatusta saamatta hän sitten luopui ponnistuksistaan. Taistelussa Agis kaatui ja spartalaisten sotajoukko lyötiin hajalle. Nyt makedonialaismieliset katsoivat ajan sopivaksi saattaa Ktesifon jälleen oikeudessa vastamaan siitä, että hän oli tehnyt esityksen kunniaseppeleen antamisesta Demostheneelle. Haaste hänelle oli annettu jo kohta Khairoineian taistelun jälkeen Khairondaan ollessa arkonttina, mutta juttu ratkesi vasta kymmenen vuotta myöhemmin Aristofonin arkonttikautena. Tämä oikeusjuttu on tullut kuuluisammaksi kuin mikään poliittinen riita-asia ei vain siinä esiintyneiden puhujain kuuluisuuden, vaan myös tuomarien jalon mielenlaadun vuoksi. Sillä vaikka Demostheneen vihamiehillä oli valta käsissään ja tukenaan makedonialaiset, tuomarit eivät julistaneet langettavaa tuomiota, vaan vapauttivat syytetyn, vieläpä niin riidattoman selvästi, että syytettä ajava Aiskhines sai puolelleen tuskin viidettä osaa annetuista äänistä. Tämä poistui Ateenasta ja sinne

koskaan palaamatta vietti elämänsä loppuvuodet Rhodoksessa ja Jooniassa puhetaidon opettajana.

Kohta tämän jälkeen Ateenaan saapui Aasiasta Aleksanterin luota karannut Harpalos. Hän oli tuhlannut valtion varoja ylelliseen elämään, ja tästä tietoisena hän oli alkanut pelätä kuningasta, joka armotta oli ryhtynyt tutkimaan ystäviensä tekemiä rikkomuksia. Kun hän pyysi kansalta suojaa ja asetti mukaansa ottamansa rahat ja laivat sen käytettäväksi, useimmat poliitikot paljosta kullasta häikäistyneinä asettuivat heti häntä tukemaan ja pyysivät ateenalaisia antamaan turvananojalle suojaa. Demosthenes sitä vastoin ensin kehoitti maanmiehiään karkottamaan Harpaloksen ja olemaan aiheettomasti syöksemättä maataan epäoikeudenmukaiseen sotaan. Mutta asetettuaan sitten muutaman päivän kuluttua kalleutensa kaikkien nähtäviksi Harpalos huomasi, että Demosthenes ihaili muudatta persialaista maljaa ja tutki huolellisesti sen valmistustapaa ja kuviointia. Harpalos meni nyt Demostheneen luokse ja kehoitti tätä punnitsemaan maljaa kädessään ja arvioimaan sen painon. Esinettä punnitessaan Demosthenes ihmetellen sen painavuutta kysyi, paljonko siinä oli kultaa, jolloin Harpalos hänelle hymyillen vastasi: »Jos niin tahdot, niin kaksikymmentä talenttia.» Niin pian kuin yö oli tullut, Harpalos lähetti hänelle maljan ja siihen pantuina kaksikymmentä talenttia. Harpalos oli näet verraton mestari lukemaan ihmisen kullanhimon hänen katseestaan, levottomista ilmeistään ja silmäinvälkkeestään. Eikä Demosthenes voinut vastustaa, vaan siirtyi lahjan lannistamana Harpaloksen puolelle niinkuin toisen valtion varusväen kaupunkiinsa ottanut siirtyy tämän toisen valtion puolelle. Seuraavana päivänä hän saapui kansankokoukseen kaula huolellisesti villahuiveihin ja kaulaliinoihin kiedottuna. Häntä pyydettiin puhumaan, mutta hän vain pudisteli päätään ikäänkuin tahtoen sanoa, että hän oli yöllä kylmettynyt ja saanut äänensä käheäksi. Terävä-

vainuiset irvileuat osasivat kuitenkin sanoa, ettei tuon kansankiihottajan ääntä ole saattanut painuksiin kylmä ilma, vaan kiiltävä kulta. Näin sai sittemmin koko kansa tietää, että hän oli ottanut vastaan lahjuksia. Kun hän nyt tahtoen itseään puolustaa nousi puhumaan, mutta suuttuneen kansan nostaman metelin vuoksi ei saanut ääntään kuuluville, muudan mies kiipesi lavalle ja huusi pilkallisesti: »Hiljaa hyvät ateenalaiset. Nyt saamme kuulla maljapuheen.» Harpaloksen täytyi kuitenkin sitten lähteä kaupungista. Poliitikkojen itselleen haalimia kalleuksia ruvettiin myös tarmokkaasti etsimään, koska pelättiin kaupungin niiden katoamisen vuoksi joutuvan ikävyyksiin. Tutkijat kulkivat talosta taloon ja panivat toimeen kotitarkastuksia kaikkien muiden epäilyttävien henkilöiden paitsi Arrheneideen pojan Kallikleen luona. Hän välttyi kotitarkastuksesta, kuten Theopompos kertoo, sen vuoksi että hän vasta naimisiin menneenä vietti kodissaan nuorikkonsa kanssa kuherruskuukautta.

Tahtoen torjua häntä vastaan tehdyt hyökkäykset Demosthenes ehdotti kansankokouksessa, että areiopagi ottaisi asian tutkiakseen ja asettaisi vastuuseen syyllisiksi havaitsemansa. Mutta ensimmäisten areiopagin syyllisiksi toteamien joukossa oli myös hän itse. Hän saapui oikeuden istuntoon, jossa hänet tuomittiin viidenkymmenen talentin sakkoon ja suljettiin vankilaan. Mutta nyt hän häveten saamaansa tuomiota ja omien sanojensa mukaan kykenemättä ruumiillisen heikkoutensa vuoksi kestäämään vankeutta pakeni. Viranomaiset eivät hänen pakoaan huomanneet tahi sitten eivät olleet sitä huomaavinaan. Mutta tästä paosta on kerrottu seuraavaa: Vähän matkan päähän kaupungista päästyään hän näki parin vihamiehensä seuraavan häntä. Hän aikoi piiloutua, mutta miesten huudettua häntä nimeltä hän jäi paikalleen. Saavuttuaan hänen luokseen miehet tarjosivat hänelle rahaa matka-avuksi sanoen varta vasten otta-

neensa kotoa rahaa mukaansa sekä lähteneensä häntä seuraamaan. Kun he vielä kehoittivat häntä säilyttämään rohkeutensa ja olemaan ottamatta tapahtunutta raskaasti, hän puhkesi kyyneliin ja virkkoi: »Kuinka raskaalta minusta tuntuukaan erota kaupungista, jossa minulla on sellaisia vihamiehiä, jollaisia minulla muualla tuskin on ystävinäkään.» Maanpakolaisena hän käyttäytyi epämiehekkäästi. Enimmäkseen hän oleskeli Aiginassa ja Troizenissa, ja hänen nähtiin usein istuvan kyneleet silmissä katse Attikaan suunnattuna. Tältä ajalta on myös säilynyt hänen lausuntojaan, jotka ovat kaikkea muuta kuin yleviä eivätkä ole sopusoinnussa hänen aikaisempien poliittisten periaatteittensa kanssa. Kerrotaan hänen kaupungista lähtiessään kohottaneen käntensä Akropoliilla olevaa Parthenonin temppeliä kohti ja huudahtaneen: »Hyvä jumalattaremme Pallas Athene! Mistä johtuu, että sinä hellit ympärilläsi noita kolmea inhottavaa oliota, pöllöä, käärmettä ja Ateenan kansaa?» Nuorukaisia, jotka halusivat seurustella hänen kanssaan ja saada häneltä opetusta, hän varoitti antautumasta valtiolliselle alalle. Jos hänen edessään olisi kaksi tietä, hän sanoi, joista toinen veisi puhujalavalle ja kansankokoukseen ja toinen suoraan perikatoon, ja hän ennakoita tietäisi kaiken valtiomiehen osaksi tulevan pahan, pelon, kateuden, panettelun ja riidat, silloin hän valitsisi jälkimmäisen, suoraa päätä kuolemaan johtavan tien.

Mutta Demostheneen vielä ollessa maanpaossa Aleksanteri kuoli, ja Kreikan valtiot liittoutuivat uudestaan puolustamaan vapauttaan. Leosthenes taisteli urhoollisesti Antipatrosta vastaan, sulki hänet Lamian kaupunkiin ja alkoi tätä piirittää. Pytheas, tunnettu puhuja, ja Kallimedon, lisänimeltään Äyriäinen, karkotettiin Ateenasta. Jouduttuaan maanpakolaisiksi he alkoivat kannattaa Antipatrosta ja kuljivat tämän ystävien ja lähettiläiden mukana kaupungista toiseen kehoittamassa kreikkalaisia olemaan luopumatta Ma-

kedoniasta ja olemaan kuuntelematta ateenalaisia. Demosthenes taas liittyi Ateenan lähettiläisiin ja puhui heidän mukanaan kehoittaen kaupunkeja yhdessä hyökkäämään makedonialaisia vastaan ja karkottamaan heidät Hellaasta. Fylarkhos kertoo, että erään Arkadian kaupungin kansankouksessa syntyi kiivas sananvaihto Pytheaan ja Demostheneen välillä edellisen puhuessa Makedonian ja jälkimmäisen Kreikan valtioiden puolesta. »Kun taloon tuodaan aasinmaitoa», Pytheas oli mm. sanonut, »olemme varmat, etteivät siellä asiat ole hyvin. Mutta yhtä varmaa on, että sekin kaupunki, johon Ateenan lähettiläät saapuvat, on huonossa kunnossa.» Mutta Demosthenes kääntäen tämän vertauskuvan sanoi, että aasinmaitohan tuotiin lääkkeeksi, ja samoin ateenalaisetkin tulevat sairaita parantamaan. Kaikesta kuulemastaan ihastuneena kansa päätti kutsua Demostheneen takaisin, ja päätös asiasta tehtiin Demostheneen serkun Paianian kuntaan kuuluneen Demonin ehdotuksesta. Tämän jälkeen lähetettiin kolmisoutu häntä Aiginasta noutamaan. Hänen kulkiessaan Peiraieuksesta kaupunkiin kaikki virkamiehet ja kaikki papit ja kansasta kaikki, joilla vain oli tilaisuus, riensivät häntä vastaan. Kun hän kuuli kansan riemuhuudot, Demetrios Magnesiaalainen kertoo, hän kohotti kätensä taivasta kohti ja ylisti itseään onnelliseksi, kun sai nähdä vielä tällaisen päivän, päivän ihanamman kuin oli se, joka oli suotu Alkibiadeelle tämän palatessa kotikaupunkiinsa, sillä tämä sai kiittää takaisin paluustaan aseellista mahtiaan, kun taas hän oli henkensä voimalla valloittanut kansansa sydämet. Kun häntä vielä rasitti hänen sakkorangaistuksensa eikä tuomion kumoaminen armahdustietä ollut sallittua, lakia kierrettiin sopivalla tempulla. Oli tapana Zeus Pelastajalle uhrattaessa maksaa rahasumma sille, joka kunnosti ja koristi alttarin. Nyt annettiin tämä tehtävä Demostheneelle ja hänen palkkiokseen määrättiin viisikymmentä talenttia, juuri sakkosumma.

Hän ei kuitenkaan kauan saanut nauttia isänmaahansa paluun hedelmiä, sillä pian Hellaan voimat oli murskattu. Metageitnionin kuussa oli Krannonin taistelu, ja seuraavassa, Boedromionin kuussa, makedonialaiset miehitysjoukot marssivat Munykhiaan. Sitä seuraavassa taas, Pyanopsionin kuussa, Demosthenes menetti henkensä seuraavalla tavalla. Kun saapui tieto, että Antipatros ja Krateros marssivat Ateenaa kohti, Demosthenes ja hänen kannattajansa pakenivat salaa kaupungista, ja Demadeen ehdotuksesta kansankokous tuomitsi heidät kuolemaan. Paenneita, jotka hajaantuivat sinne tänne, etsimään ja vangitsemaan Antipatros lähetti Arkhias Metsästyskoiran, kuten tämän lisänimi oli, mukanaan tarvittava määrä sotilaita. Arkhiaan, joka oli syntynyt Thurioin kaupungista, kerrotaan alkuaan olleen ammatiltaan murhenäytelmien näyttelijä, tiedettiinpä aiginalaisen Poloksenkin, jonka vertaista näyttelijää ei ollut, olleen hänen oppilaanaan. Hermippos taas tietää kertoa, että Arkhias oli puhuja Lakritoksen oppilaita, ja Demetrios, että hän kuului Anaksimeneen koulukuntaan. Tämä Arkhias laahasi puhuja Hypereideen, marathoni-laisen Aristonikoksen ja Demetrios Faleronilaisen veljen Himeraioksen Aiginasta Aiakoksen pyhätöstä, josta he etsivät turvaa, ja lähetti heidät Antipatrokselle Kleonaihin, jossa heidät mestattiin. Ennen mestaamista Hypereideeltä, näin lähteemme mainitsevat, leikattiin kieli irti.

Kun Arkhias sai tietää, että Demosthenes oli turvanetsijänä Kalauriassa Poseidonin temppelissä, hän ylitti salmen kuormalaivoilla, nousi maihin mukanaan traakialaisia henkivartijoita ja houkutteli pakolaista lähtemään mukaansa Antipatroksen luokse lisäten, ettei hänelle tapahdu mitään pahaa. Mutta Demosthenes oli juuri edellisenä yönä sattunut näkemään omituisen unen. Hän oli ollut kilpailevinaan Arkhiaan kanssa traagikkona, hän oli näytellyt loistavasti ja yleisö oli seurannut hänen esitystään jännittyneenä, mutta

koska hänen asunsa oli ollut puutteellinen eikä hänen esittäjänsä kappaleen laitteisiin ollut voitu uhrata niin paljon varoja kuin hänen kilpailijansa, hän ei saanut voitonseppellettä. Tämän vuoksi hän Arkhiaan hänelle mielin kielin puhuessa sanoi miestä silmiin katsoen ja paikaltaan hievahtamatta: »Näyttelijänä sinä, Arkhias, et ole missään suhteessa tehnyt minuun vakuuttavaa vaikutusta etkä sitä tee nytkään suurisuisena lupailijana.» Kun Arkhias tästä raivostui ja alkoi häntä uhkailla, Demosthenes sanoi: »Nyt sinä puhut niinkuin makedonialainen ennuspappi, mutta äskен sinä vain näyttelit. Odota hetkinen, että voin kirjoittaa muutaman rivin omaisilleni.» Näin sanottuaan hän vetäytyi sisälle temppeliin, otti esille kirjoituspaperia ikäänkuin olisi aikoinut ryhtyä kirjoittamaan, pani kynän suulleen ja alkoi sitä pureskella, kuten hänellä miettiessään ja kirjoittaessaan oli tapana. Kun hän näin oli istunut hetkisen, hän kietaisi viitan ylitsensä ja hänen päänsä vaipui. Nähtyään tämän ovella seisovat sotilaat luullen hänen rohkeutensa lannistuneen alkoivat nauraa hohottaa ja sanoivat häntä araksi ämmäksi. Arkhias astui silloin sisälle ja alkaen veisata vanhaa virttänsä Antipatroksen taipuvuudesta sovintoon kehoitti häntä lähtemään paikaltaan. Mutta Demosthenes, tunnettuaan jo myrkyn vaikutuksesta jäsentensä halpautuvan, vetäisi viitan kasvoiltaan ja Arkhiasta silmiin katsoen sanoi: »Nyt voit esittää murhenäytelmän Kreonia ja viskata tämän ruumiin hautaamattomana virumaan. Pyhä Poseidon, minä jätän sinun temppelisi ennenkuin heitän henkeni, mutta Antipatros ja makedonialaiset eivät ole jättäneet tahraamatta tätä sinun pyhäkköäsi.» Näin sanottuaan hän nousi, ja kun hänen jäsenensä jo vapisivat ja hän horjui, hän pyysi jotakuta tukemaan itseään. Juuri kun hän oli astellut alttarin ohi, hän lysähti maahan, huokaisi syvään ja heitti henkensä.

Myrkystä sanoo Aristion, jonka kertomusta olemme tässä seuranneet, että Demosthenes imi sen kirjoitusruo'ostaan,

Hermippos taas erästä Pappos-nimistä historioitsijaa lähteenään käyttäen kertoo: Kun Demostheneen kirjoittamaa kirjettä hänen kaaduttuaan alttarin viereen tarkastettiin, siinä tavattiin vain alkusanat: »Demosthenes Antipatrokselle.» Ja kun ihmeteltiin, että kuolema oli tapahtunut niin nopeasti, ovella seisoneet traakialaiset henkivartijat olivat kertoneet, että Demosthenes oli jostakin käteensä ottamastaan kangaspussista kaatanut kouraansa myrkkyä, pistänyt sen suuhunsa ja nielaissut. He puolestaan olivat luulleet hänen nielaissleen kultapalan. Kun Arkhiaan miehet sitten olivat kuulustelleet Demostheneen palvelijatarta, tämä oli kertonut puhujan jo kauan aikaa kantaneen pussia itseään suojelevana taikakaluna. Eratosthenes asiasta kertoessaan sanoo, että Demostheneella oli jo kauan ollut myrkkyä ontossa renkaassa ja että hän oli tätä käyttänyt rannerenkaanaan. Lukemattoman monien muiden tapauksesta kertoneiden historioitsijoiden toisistaan poikkeavia kertomuksia meidän on tässä hyödytöntä selostaa. Mainittakoon kuitenkin vielä Demostheneen sukulaisen Demokharen mielipide. Hän sanoi, ettei suuri puhuja kuollut myrkystä, vaan jumalien laupeudesta ja armosta hän sai nopean ja tuskattoman kuoleman kun nämä tahtoivat pelastaa hänet makedonialaisten julmuudelta. Demosthenes kuoli Pyanopsionin kuun 16. päivänä, tänä Demeterin kunniaksi Ateenassa vietettävien thesmoforia-juhlien hiljaisimpana päivänä, jolloin Ateenan naiset paastoavat jumalattaren temppelissä. Pian sen jälkeen Ateenan kansa kunnioitti suuren puhujansa muistoa arvokkaalla tavalla. Hänelle pystytettiin pronssinen muistopatsas, ja kansankokous päätti, että vastaisuudessa aina hänen vanhinta jälkeläistään kestitään neuvoston jäsenten virkahuoneessa. Hänen muistopatsaansa jalustaan kaiverrutettiin tämä laajalti tunnetuksi tullut piirtokirjoitus:

Tahtosi verta jos, Demosthenes, olis mahtisi ollut,
Helleenein ei maa vierahan vallassa ois.

Jotkut ovat sanoneet, että Demosthenes itse sepitti nämä säkeet Kalauriassa myrkyn ottamista hautoessaan, mutta tällaiset väitteet ovat täysin paikkansa pitämättömiä.

Kun minä saavuin Ateenaan opiskelemaan, sain kuulla siellä vähän aikaisemmin sattuneen seuraavaa. Muudan sotilas, joka päällikkönsä toimesta joutui sota-oikeudessa vastaamaan jostakin rikoksesta, pani vähäiset rahansa talteen Demostheneen patsaan käsiin: puhuja seisoo näet kädet alas laskettuina sormet lomitusten. Lähellä tätä patsasta kasvaa plataani, jota ei voi juuri sanoa suureksi. Joko tuulen sattumuosin lennättäminä tahi sotilaan sinne asettamina plataanista oli patsaan käsiin joutunut lehtiä, niin että aarre pysyi piilossa niiden peitossa. Oli kulunut jo pitkä aika, kun mies palasi paikalle, ja hän tapasi kuin tapasikin rahansa kätköpaikastaan. Kun tapaus tuli tunnetuksi, puhujan ihailijat käyttivät sitä sukkelasti todistuksena ja sepittivät kilpaa runoja, joissa Demosthenes esitettiin miehenä, joka ei ottanut lahjuksia.

Demades ei kauan saanut nauttia inhottavan tekonsa hedelmiä. Demostheneen koston hengetär ohjasi hänet Makedoniaan saamaan ansaitun rangaistuksensa juuri niiden toimesta, joiden edessä hän niin häpeällisesti oli makeillut. Jo kauan häneen oli suhtauduttu epäillen, ja sitten hänet tavattiin hänen omasta loukustaan. Napattiin näet hänen kirjoittamiaan kirjeitä, joissa hän kehoitti Perdikkasta hyökkäämään Makedoniaan, joka, niinkuin hän Antipatrosta tarkoittaen sanoi, roikkui vanhan mädän köyden varassa, ja vapauttamaan kreikkalaiset. Jutussa esiintyi syyttäjänä korinttilainen Deinarkhos, ja sitä käsiteltäessä Kassandros rai-vostuneena lävistytti Demadeen syliin hänen oman poikansa ja sitten tapatti samalla paikalla hänet itsensä. Näin hän sai kaamealla tavalla kokea, että kavaltaja ensimmäisenä myy itsensä. Tämän Demosthenes oli monta kertaa niin vakuuttavasti sanonut, mutta Demades ei ollut häntä uskonut.

ALEKSANTERI SUURI

Aleksanterin syntyperästä voidaan joltisellakin varmuudella sanoa, että hän oli isän puolelta Herakleen jälkeläinen ja polveutui Karanoksesta, äidin puolelta Aiakoksen jälkeläinen ja polveutui Neoptolemoksesta. Filippos oli, niin kerrotaan, vihitty nuorukaisena Samothrakessa uskonnollisiin salamenoihin samassa tilaisuudessa kuin Olympias, ja tällöin hän oli rakastunut tuohon molemmista vanhemmistaan orvoksi jääneeseen neitoon, ja kun Olympiaan veli Arybas hyväksyi Filippoksen avioliittopyynnön, vietettiin häät. Häyön edellisenä yönä morsian näki unen, että ukosen jylistessä salama iski taivaasta hänen vatsaansa ja että iskusta syttyi suuri tulenlieska, joka sitten jakautui vähitellen hajoaviksi liekeiksi. Jonkin aikaa häitten jälkeen Filippos puolestaan näki unen, että hän painoi vaimonsa vatsaan sinetin, jonka kuvio näytti esittävän leijonaa. Muut tietäjät sanoivat unen ennustavan onnettomuutta ja kehoittivat Filipposta olemaan avioliitossaan varovainen, mutta Telmessoksesta kotoisin oleva Aristandros selitti unen merkitsevän sitä, että hänen vaimonsa on raskaana, sillä eihän tyhjää sinetöidä, ja että hän synnyttää rohkean, leijonan luontoisen pojan. Kerran Filippos näki Olympiaan nukkuessa käärmeen lojuvan hänen vartalollaan. Tämän sanotaan olleen suurimpana syynä siihen, että Filippoksen rakkaus ja hellyys puolisoaan kohtaan alkoi heiketä, ja harvoin hän tämän jälkeen tätä lähestyikin, oli siihen sitten syynä pelko, että puoliso voisi kohdistaa häneen taikoja tai noituutta tahi kunnioituksen omainen kammo sen johdosta,

että tämä oli yhteydessä korkeampien olentojen kanssa. Mutta tuo käärmettä koskeva asia on selitetty toisellakin tavalla. Kaikki sikäläiset naiset, joita sanotaan myös klononilaisiksi ja mimallonilaisiksi, ovat ammoisista ajoista asti ottaneet osaa Orfeuksen ja Dionysoksen salamenoihin, ja monessa suhteessa he jäljittelevät edonilaisia ja Haimoksen vuoren seutuvilla asuvia traakialaisia naisia, joista näyttää johtuvan sana, joka tarkoittaa hurmioitunutta ja liiallisuuteen menevää uskonnonharjoitusta. Nyt oli Olympias, jolla oli enemmän kuin muilla taipumusta langeta hurmioon, ottanut mukaansa palvontaseuraan kesyjä käärmeitä kiihottaakseen niillä haltioitumista hurjalla tavalla. Käärmeet olivat sitten luikerrelleet näkyviin muratin lehvistä ja salaperäisistä koreista sekä kiemurrelleet köynnöksin peitetyissä naisten sauvoissa ja seppeleissä ja näin saattaneet miehet kauhun valtaan.

Miten Filippos lieneekään käärmeen nähnyt, jääköön sikseen, mutta kuitenkin hänen kerrotaan heti sen jälkeen lähettäneen Megalopoliksesta kotoisin olleen Khaironin Delfoihin kysymään asiasta neuvoa oraakkelilta. Apollonin vastaus kuului, että kuninkaan on uhrattava Ammonille ja ennen muita palvottava tätä jumalaa. Väitetään lisäksi, että Filippos menetti näkökyvyn toisesta silmästään tirkistellessään oven raosta, kun Ammon käärmen muodossa leipäili hänen vaimonsa rinnoilla. Eratosthenes mainitsee Olympiaan Aleksanteria sotaretkelle saattaessaan ilmaisseen tälle hänen syntyperänsä salaisuuden sekä lisänneen, että hänen tulee myös osoittautua sen arvoiseksi. Toiset historioitsijat taas päinvastoin kertovat hänen torjuneen Aleksanterin tähän suuntaan viittanneet puheet sanoen: »Miksei Aleksanteri lakkaa saattamasta minua Heran silmissä huonoon valoon?» Aleksanteri syntyi Hekatombaionin kuun — makedonialaisilla sen nimenä on Loos — kuudentena päivänä, samana päivänä, jolloin Efesoksessa ollut Artemiin

temppeli paloi. Tästä palosta magnesiaalainen Hegesias laski muutoin niin kylmän sukkeluuden, että se olisi voinut jäätyvyydellään sammuttaa koko palon. »Ei ihme», kuuluvat hänen sanansa, »että temppeli paloi, koska Artemis puuhasi silloin Aleksanterin kättilönä.» Tietäjät, jotka tempelin palon aikaan sattuivat olemaan Efesoksessa, juoksivat sen nähtyään sinne tänne lyöden kasvoihinsa ja huuataen, että tämä päivä on Aasian suuren turmion ja onnettomuuden alku. Filippos, joka juuri oli valloittanut Potidaian, sai samaan aikaan kolme ilahduttavaa sanomaa, joista ensimmäinen oli, että Parmenion oli ankarassa taistelussa kukistanut illyrialaiset, toinen, että hän itse voitti Olympian kisoissa kilpa-ajon, ja kolmas, että Aleksanteri oli syntynyt. Näistä tiedoista Filippos oli ymmärrettävästi riemuissaan, ja tietäjät lisäsivät vielä hänen iliaan sanomalla, että tämä poika, jonka syntymä sattuu kolmen voiton sarjaan, on oleva voittamaton.

Parhaimman käsityksen Aleksanterin ulkomuodosta saamme Lysippoksen tekemistä kuvapatsaista, ja vain tämän hän itse halusikin muotokuviansa veistäjäksi. Pään luonteenomaisesti keveän taivutuksen vasemmalle ja silmien unelmoivan katseen, mitä myöhemmin monet hänen seuraajansa ja ystävänsä koettivat jäljitellä, on tämä taiteilija ilmentänyt erittäin sattuvasti. Apelles, joka maalasi hänet salama kädessä, ei ole saanut oikein esille hänen ihonsa väriä, vaan on tehnyt sen liiaksi mustanpuhuvan ruskeaksi. Kertomusten mukaan se näet oli vaalea, mutta varsinkin rinnassa ja poskilla oli punertava vivahdus. Aristoksenoksen muistelmista vielä luemme, että hänen suustaan ja ihostaan lähti miellyttävä tuoksu, jollaisena se tarttui hänen alusvaatteisiinsakin. Tämä kenties johtui hänen ruumiinsa rakennusaineiden kuumasta ja tulenkaltaisesta laadusta. Theofrastoksen mukaan näet hyvä tuoksu syntyy siten, että kosteus lämmön vaikutuksesta haihtuu. Sen tähden kuivilla

ja kuumuuden paahtamalla seuduilla esiintyvät enimmäkseen ja hienoimmat tuoksuaineet, koska aurinko haihduttaa kapaleista sen aineksen, kosteuden, joka aiheuttaa mätänemisen. Tuo Aleksanterin ruumiin hehku oli nähtävästi syynä siihen, että hän oli taipuvainen juomiseen ja leimahti helposti vihan puuskiin. Mutta vielä poikana hän tulisuudesta ja intohimoisuudesta huolimatta osoitti suurta itsehillintää, varsinkin aineellisiin nautintoihin hän suhtautui torjuvasti taikka käytti niitä hyväkseen vain hyvin kohtuullisesti. Sitä vastoin hänellä oli ikäisekseen harvinaisen suuri halu saavuttaa kunniaa suorittamalla huomattavia oma-aloitteisia tekoja. Hän ei tavoitellut jokaisen hyväksymää mainetta eikä pyrkinyt sitä niittämään jokaisesta asiasta kuten Filippos, joka samalla tavoin ylvästeli kaunopuhujan lahjoistaan ja Olympian kilpailuissa parivaljakon ajossa saavuttamastaan voitosta, jonka hän lyötätti rahoihinsa. Kun Aleksanterin ystävät häneltä kerran kysyivät, eikö hän nopeana juoksijana aikonut kilpailla Olympian radalla, kuului vastaus: »Kyllä, jos saan kilpailla kuninkaiden kanssa.» Kilpailuihin hän yleensä näytti suhtautuneen viroksuvasti, mikä ilmenee siitäkin, että vaikka hän usein pani toimeen tilaisuuksia, joissa kilpailtiin näytelmien esittämisessä, huilun- ja kitaransoitossa, eepillisten runojen lausumisessa sekä metsästyksessä ja kaikenpuolisessa miekkailutaidossa, hän ei koskaan osoittanut todellista kiinnostusta nyrkkeily- ja viisiottelukilpailuja varten annettavien palkintojen määräämiseen.

Persian kuninkaan lähettiläät, jotka saapuivat Makedonian hoviin Filippoksen poissa ollessa, hän valloitti ystävikseen vieraanvaraisella kestityksellä ja huomaavaisella käytöksellään. Kun hän ei tehnyt mitään poikamaisia ja tyhjänpäiväisiä kysymyksiä, vaan tiedusteli heidän tekemänsä matkan pituutta, mitä kulkuneuvoja he olivat käyttäneet, millainen oli heidän kuninkaansa sodassa, millainen

Persian sotilaallinen voima ja valtiollinen mahti, lähettiläät hämmästyivät eivätkä pitäneet Filippoksen kehuttua kaunopuheisuutta hänen poikansa palavan hengen ja suurten asioiden harrastuksen rinnalla paljonkaan arvoisena. Aina kun tuli sanoma, että Filippos oli valloittanut jonkin huomattavan kaupungin tahi saanut jonkin loistavan voiton, Aleksanteri ilostumatta sanoi ikäkumppaneilleen: »Pojat, isäni valtaa kaiken ennen meitä. Minulle hän ei jätä yhtään suurta ja maineikasta tekoa teidän avullanne suoritettavaksi.» Koska hän ei pitänyt nautintoja ja rikkautta tavoittelemisen arvoisina, vaan ainoastaan urhoollisuutta ja mainetta, hän ajatteli, että mitä enemmän hän saa valmiina isältään, sitä pienemmäksi hänen omat toimintamahdollisuutensa tulevat. Kun hän näin pelkäsi, että valtakunnan mahdin lisääntyminen vain auttaisi hänen isäänsä viemään häneltä kaikki tilaisuudet suurten tekojen suorittamiseen, hän toivoi kiihkeästi perivänsä valtaistuimen sellaisena, ettei se tarjoaisi rikkautta ja nautintoja eikä mukavaa elämää, vaan taisteluja, sotia ja kunniakkaita ponnisteluja.

Monet olivat ne hoitajat, kasvattajat ja opettajat, jotka huolehtivat hänen kehityksestään. Näiden esimiehenä oli Olympiaan sukulainen, tavoiltaan ankara Leonidas, joka itse olisi tyytynyt käyttämään ylevään ja kauniiseen tehtävään viittaavaa kasvattajan nimeä, mutta jota muut sanoivat hänen arvokkuutensa ja äsken mainitun sukulaisuutensa takia Aleksanterin opastajaksi ja ohjaajaksi. Kasvattajan nimeä käytti tämän tehtävän hoitajana itseään pitävä akarnanialainen Lysimakhos, muutoin koko lailla sivistymätön mies. Mutta hänestä pidettiin ja hän oli saanut toisen sijan siksi, että sanoi itseään Foiniksiksi, Aleksanteria Akhilleukseksi ja Filipposta Peleukseksi¹.

¹ Foiniks oli Akhilleuksen kasvattaja, Peleus Akhilleuksen isä.

Sattui sitten, että thessalialainen Filoneikos tarjosi Bukefalos-nimisen hevosen kolmestatoista talentista Filippoksen ostettavaksi. Kun sitä mentiin kentälle koettelemaan, se osoittautui hurjaksi ja mahdottomaksi hallita, ei päästänyt ketään selkäänsä eikä totellut kenenkään ääntä, vaan riuhtoili jokaisen käsissä. Tyytymättömänä Filippos jo käski viedä pois tämän aivan villin ja kesyyntymättömän hevosen, mutta silloin Aleksanteri puuttui asiaan sanoen: »Mil-lainen hevonen tässä menetetäänkään, kun ollaan kokemattomia ja pystymättömiä sitä käsittelemään.» Aluksi Filippos ei kiinnittänyt näihin sanoihin huomiota, mutta kun Aleksanteri ne monesti toisti ja malttamattomasti tahtoi sekaantua asiaan, hän vihdoinkin sanoi: »Moititko sinä vanhempia henkilöitä, ikäänkuin asiantuntijana kykenisit paremmin hallitsemaan hevosta?» »Ainakin tätä hevosta», Aleksanteri sanoi, »kykenen muita paremmin hallitsemaan.» »Mutta jollei se sinulle onnistu, millaisella sakolla sovitat ylvästelysi?» sanoi Filippos. Aleksanteri vastasi: »Suoritan siinä tapauksessa komeasti koko hevosen hinnan.» Kaikki puhkesivat nauramaan, mutta sovittiin kuitenkin, että Aleksanteri, jos hän epäonnistuu, suorittaa hinnan. Sen jälkeen tämä juoksi hevosen luo, tarttui sitä ohjaksista ja käänsi sen aurinkoon päin, sillä hän oli huomannut sen pelkäävän omaa edessään häilyvää varjoaan. Näin hän jonkin aikaa juoksi sen rinnalla samalla taputellen sitä, mutta nähtyään sen olevan täynnä intoa hän pudotti hiljaa viittansa, hyp-päsi hevosen selkään ja istuutui lujasti paikalleen. Hetken hän vielä ohjaksilla kuolaimia tiukaten lyömättä ja tempomatta pidatti sitä, mutta nähtyään sen lakanneen pelkäämästä ja kiihkeästi haluavan päästä juoksuun hän hellelitti ohjokset ja kiihotti sitä vielä äänekkäästi huutaen ja kannuksia painaen. Filippoksen seuralaiset jäivät aluksi hädissään äänettömiksi, mutta kun Aleksanteri käänsi hevosen ja ylpeänä ja iloisena ratsasti heitä kohti, he kohottivat

riemuhuudon, ja hänen isänsä, niin kerrotaan, puhkesi itkuun ja hänen saavuttuaan takaisin lähtöpaikalle suuteli häntä päähän virkkoen: »Poikani, hanki itsellesi arvosi mukainen valtakunta, sillä Makedonia on sinulle liian pieni.»

Havaittuaan Aleksanterin luonteeltaan sellaiseksi, että hän ei sietänyt pakkoa, mutta että hän oikealla tavalla opastettuna täytti tunnontarkasti velvollisuutensa, Filippos koetti saada hänet noudattamaan käskyjään enemmän järkisyihin vetoamalla kuin mahtisanoihin turvautumalla. Kun hän ei pitänyt varsinaisia kirjallisuuden ja muiden yleisivistyksellisten aineiden opettajia pätevänä poikaansa opastamaan ja kasvattamaan, koska tämä oli tavallista lahjakkaampi ja Sofokleen sanoja käyttäkseni

niin monet suitset, peräsimet vaati hän,

hän kutsui hänen opettajakseen aikansa kuuluisimman ja oppineimman filosofin Aristoteleen. Tämän vaivat hän siten palkitsi kauniilla ja soveliaalla tavalla, nimittäin siten, että rakennutti uudelleen hänen kotikaupunkinsa Stageiran ja palautti sen maanpaossa ja orjuudessa olleet asukkaat entisille asuinsijoilleen. Aleksanterin opetus tapahtui Filippoksen tähän tarkoitukseen valitsemassa Miezan lähistöllä sijainneessa nymfien lehdossa, ja vielä tänä päivänä siellä nähdään Aristoteleen istuinpaadet ja varjoiset puistokäytävät. Aristoteleen johdolla Aleksanteri opiskeli siveysoppia ja valtiotiedettä, mutta kuunteli myös opettajansa suppeammalle piirille tarkoitettuja syvällisempiä luentoja, joita hänen oppilaansa sanoivat suullisiksi, vain salaisuuksiin vihityille tarkoitetuiksi esityksiksi ja joita sen tähden ei levitetty suuren yleisön luettaviksi. Kun Aleksanteri sitten Vähään Aasiaan lähdettyään sai siellä kuulla Aristoteleen julkaiseen näitä asioita käsitteleviä kirjoitelmia, hän kuin filosofian puolestapuhujana lähetti opettajalleen seuraavan suorasukaisen moitekirjeen: »Aleksanteri tervehtii Aristo-

telesta. Julkaistessasi vain suullisiksi tarkoitettuja luentoja ei ole tehnyt oikein. Mikä meidät enää erottaa muista, kun ne opit, joiden hyvää satoa olemme korjanneet, tulevat kaikkien yhteisiksi. Minä toden totta haluaisin olla muita etevämpi mieluummin korkeampien asiain tietämyksen kuin valtani perusteella. Voi hyvin.» Vastauksessaan Aristoteles koetti Aleksanterin tähän suuntaan menevää kunnianhimoa taltuttaa, ja samalla hän puolusti itseään sanomalla, ettei noiden luentojen julkaisemisella ole mitään merkitystä. Itse asiassa hänen »Metafysiikkansa» on alusta alkaen kirjoitettu vain oppineita varten eikä siitä ole mitään hyötyä varsinaisena oppikirjana.

Aristoteles näyttää ennen muita herättäneen Aleksanterissa harrastuksen myös lääketiedettä kohtaan. Eikä tämä tyytynyt vain sen tietopuolisen tuntemiseen, vaan sovelsi tietojaan myös käytäntöön, auttoi sairastavia ystäviään, määräsi näille hoitomenetelmiä ja ruokavalioita, mikä käy selville hänen kirjeistään. Aleksanteri oli myös kirjallisuuden ja lukemisen ystävä. Hänellä oli aina lippaassa säilytettynä mukanaan Aristoteleen korjaama kappale Iliasta, jota hän sanoi urhoollisuuden ruokkijaksi, ja Onesikritos kertoo hänen aina nukkuneenkin Ilias ja miekka pieluksensa alla. Kun hän Aasiassa ollessaan kaipasi muita kirjoja, mutta ei niitä siellä saanut, hän kehoitti Harpalosta sellaisia hänelle lähettämään. Tämä lähettikin hänelle Filistoksen teokset, joukon Euripideen, Sofokleen ja Aiskhyloksen näytelmiä sekä Telesteen ja Filoksenoksen dityrambeja. Aristotelesta hän aluksi ihaili ja rakasti omien sanojensakin mukaan yhtä paljon kuin isäänsä, joka oli antanut hänelle elämän, kun taas edellinen oli opettanut hänet elämään jalosti, mutta myöhemmin hän suhtautui tähän filosofiin epäluuloisesti. Välien rikkoutuminen ei tosin mennyt niin pitkälle, että Aristoteles olisi joutunut siitä kärsimään, mutta Aleksanterin yhä harvemmiksi tulleet ystävyys ja rakkauden

osoitukset ilmaisivat joka tapauksessa muutoksen heidän suhteissaan tapahtuneen. Kuitenkaan intohimoinen kiintymys filosofiaan, joka Aleksanterissa oli synnynnäinen ja jota oli kehitetty lapsuudesta lähtien, ei koskaan häipynyt hänen mielestään, kuten hänen Anaksarkhosta kohtaan tuntemansa kunnioitus, Ksenokrateelle lahjoittamansa viisikymmentä talenttia sekä Dandamiille ja Kalanokselle osoittamansa suosio todistavat. Filippoksen sotiessa byzantionilaisia vastaan Aleksanteri Makedoniassa kuudentoista vuoden vanhana johti hallitusta ja oli kuninkaan sinetin vartijana. Tänä aikana hän kukisti maidilaiset, valloitti heidän kaupunkinsa, karkotti heidät sieltä ja asutti sen uusilla vierasheimoisilla asukkailla sekä antoi sille nimen Aleksandropolis. Khaironeian taistelussa hän oli mukana ja hänen kerrotaan ensimmäisenä pakottaneen theebalaisten »pyhän osaston» väistymään. Vielä meidän päivinämme nähdään Kefisoksen luona vanha Aleksanterin tammeksi sanottu tammi, jonka juurella hänen telttansa oli ollut, ja vähän matkan päässä siitä on kaatuneiden makedonialaisten hautauspaikka. Tämän takia Filippos luonnollisesti rakasti poikaansa suuresti, ja hän oli iloisissaan siitäkin, kun makedonialaiset sanoivat Aleksanteria kuninkaakseen, mutta häntä itseään sotapäälliköksi. Hovissa sattui kumminkin selkkauksia Filippoksen rakastumisten ja avioliittotuumien takia. Hän näet aikoi ottaa toisen puolison. Seurasi yhtämittaisia keskinäisiä syytöksiä ja ankaria kiistoja, jotka kiivas ja kärsimätön Olympias teki vieläkin pahemmiksi. Kun Filippos sitten vietti häitään Kleopatran kanssa, joka oli häntä paljon nuorempi, sai morsiamen eno Attalos puhkeamaan kaikkein pahimman riidan. Pitopöydässä hän juopuneena kehoitti makedonialaisia rukoilemaan jumalia, että nämä soisivat Filippokselle ja Kleopatralle aitoa syntyperää olevan pojan, joka perisi valtakunnan. Tämä kävi Aleksanterin kunnialle, ja hän sieppasi pikarin, heitti sillä Attalosta

ja huudahti: »Sinä konna, olemmeko me sinun mielestäsi äpäriä?» Filippos hyppäsi silloin pystyyn ja paljasti miekkansa, mutta molempien onneksi hän vihan puuskan ja humalan sumentamana horjahti kumoon, jolloin Aleksanteri pilkallisesti huudahti: »Katsokaa, herrat! Tuo mies lähtee Euroopasta valloittamaan Aasiaa, mutta ei pääse tuoilta toiselle käymättä välillä maassa.» Tämän loukkaavan kohtauksen jälkeen Aleksanteri vei Olympiaan Epeirokseen ja lähti itse Illyriaan. Näihin aikoihin Filippoksen luokse saapui hovin ystäväpiiriin kuuluva suorapuheinen korinttilainen Demaratos. Siinä yhteydessä Filippos tiedusteli tältä heti tervehdysten jälkeen, olivatko kreikkalaiset pysyneet yksimielisinä. »Onpa tosiaan sopiva aika», vastasi hänelle Demaratos, »huolehtia kreikkalaisten yksimielisyydestä, kun olet oman talosi saattanut niin suureen eripuraisuuteen ja onnettomuuteen.» Silloin Filippos myönsi, että Demaratos oli oikeassa, ja lähetti hänet kutsumaan Aleksanterin takaisin.

Kaarian satraappi Piksodaros toivoi pääsemällä Filippoksen sukulaiseksi saavansa solmituksi hänen kanssaan liiton ja lähetti siinä tarkoituksessa Aristokritoksen Makedoniaan tarjoamaan Piksodaroksen vanhinta tytärtä Filippoksen pojalle Arrhidaiokselle puolisoksi. Silloin alkoivat heti Aleksanterin ystävät ja hänen äitinsä puhua ja kuiskailla hänelle, että Filippos tahtoo loistavan avioliiton ja valtiollisen vaikutusvallan avulla tehdä Arrhidaioksen valtaistuimen perijäksi. Tästä hämmentyneenä Aleksanteri lähetti näyttelijä Thettaloksen Kaariaan ehdottamaan Piksodarokselle, että tämä ottaisi ennemmin vävykseen Aleksanterin kuin tuon äpäran, joka kaiken lisäksi oli vajaaälyinen. Tämä tarjous olikin Piksodaroksesta paljon parempi kuin hänen omansa. Mutta kun Filippos sai asiasta vihiä, hän vei Aleksanterin erään hänen ystävänsä, Parmenionin pojan Filotaan, kanssa huoneeseensa ja moitti häntä siitä, että hän

asetti päämääränsä alhaalle eikä korkealle, niinkuin hänen asemansa olisi edellyttänyt, kun hän pyrki kaarialaisen maaherran, barbaarikuninkaan orjan, vävyksi. Sitten hän kirjoitti korinttilaisille, että näiden tuli pidättää Thettalos ja lähettää hänet kahleissa takaisin. Asian tultua ilmi Filippos karkotti Aleksanterin ystävät Harpaloksen, Nearkhoksen, Erigyioksen ja Ptolemaioksen Makedoniasta, mutta Aleksanteri kutsui heidät aikoinaan takaisin ja antoi heidän hoidettavikseen korkeita virkoja. Sitten tapahtui, että Pausanias, joka ei ollut saanut hyvitystä vääryydestä, jonka hän Attaloksen ja Kleopatran yllytyksestä oli joutunut kärsimään, murhasi Filippoksen. Melkein koko rikos luettiin Olympiaan syyksi, tämä kun oli yllytellet ja kiihoittanut muutoinkin katkeroitunutta poikaansa, mutta osansa siinä katsottiin olevan myös Aleksanterilla. Kerrotaan näet, että kun Pausanias kärsittyään tuon vääryyden oli Aleksanterin tavatessaan hänelle valittanut asiasta, tämä oli vastannut siihen »Medeian» säkeellä:

Sä tapa vastanainut mies ja morsian.

Kuitenkin Aleksanteri otatti selville salamurhan suorittajat ja rankaisi heitä, ja hän oli pahoillaan, kun Olympias hänen poissa ollessaan oli kohdellut väkivaltaisesti Kleopatraa.

Aleksanteri oli kahdenkymmenen vuoden ikäinen saadessaan nyt hallittavakseen valtakunnan, jota monet kadehtivat ja vihasivat ja jota kaikkialta vaarat uhkasivat. Läheiset naapurikansat olivat tyytymättömiä orjuutukseensa ja kaipasivat entisiä hallitsijasukujaan, ja vaikka Filippos oli asevoimin lannistanut Kreikan, hänelle ei ollut suotu riittävä aikaa totuttaa sitä uuteen ikeeseen ja rauhoittaa sitä. Hän oli pikemminkin vain myllertänyt ja saattanut sekasortoon entiset olosuhteet, mutta vakauttamatta uutta olo-tilaa hän oli jättänyt ne sitten epävarmuuden ja kuuhun-

nan tilaan. Asioiden näin ollen makedonialaiset olivat huolissaan ja kehoittivat Aleksanteria luopumaan Kreikasta yrittämättäkään pitää sitä väkivalloin alistettuna ja neuvovat häntä taivuttelemaan barbaarikansoja ystävyydellä ja kumousten syitä poistamalla. Mutta Aleksanteri poikkesi vastakkaiselle tielle ja päätti rohkeudellaan ja kaikkensa alttiiksi panemalla hankkia valtakunnalleen turvallisuuden ja pelastuksen, sillä hän oli sitä mieltä, että jos hän jollakin taholla vaikka vähänkin tinkisi vaatimuksistaan, olisivat kaikki heti hänen kimpussa. Barbaarien aiheuttamista levottomuuksista ja heidän aloittamistaan sodista hän teki nopeasti lopun viemällä joukkonsa aina Tonavalle asti, missä hän suuressa taistelussa voitti triballonilaisten kuninkaan Sarmoksen. Saatuaan sitten kuulla theebalaisten tehneen kapinan ja ateenalaisten tukevan heitä hän vei joukkonsa Thermopylain läpi kapinoitsijoita vastaan. Nyt hän sanoi ajan tulleen näyttää Demostheneelle, joka oli häntä hänen viipyessään illyrialaisten ja triballonilaisten maassa väheksyvästi sanonut poikaseksi, että hänestä sillä välin oli Thessaliassa tullut nuorukainen ja nyt hän Ateenan murien edessä seisoj miehenä. Saavuttuaan Theeban edustalle hän antoi sen asukkaille vielä tilaisuuden muuttaa mieltään, lupasi vastarinnasta luopuneille turvallisuuden ja vaati vain Foiniksin ja Prothytaan luovuttamista. Mutta kun theebalaiset puolestaan kehoittivat häntä luovuttamaan Filotaan ja Antipatroksen ja kun he airuen välityksellä yllyttivät kaikkia Kreikan vapautta kannattavia liittymään heihin, Aleksanteri aloitti vihollisuudet. Theebalaiset taistelivat yli-inhimillisellä urhoollisuudella ja raivolla moninkertaista ylivoimaa vastaan, mutta kun Theeban linnan makedonialainen varusväki hyökkäsi heidän selkäänsä, he saarroksiin joutuneina kaatuivat melkein kaikki. Kaupunki vallattiin, ryöstettiin ja hävitettiin maan tasalle, pääasiallisesti siksi, että Aleksanteri uskoi muiden kreikkalaisten tä-

män suuren onnettomuuden tyrmistyttäminä pysyvän alallaan, mutta osittain hän tahtoi tällä teollaan tuottaa jonkinlaista tyydytystä liittolaisilleen fookislaisille ja plataialaisille, jotka olivat tehneet valituksia theebalaisia vastaan. Kaikki asukkaat, joita oli kolmekymmentätuhatta, myytiin orjiksi lukuunottamatta pappeja, makedonialaisten kestiystäviä, runoilija Pindaroksen jälkeläisiä ja niitä, jotka olivat äänestäneet kapinaan nousemista vastaan. Taistelussa kaatuneita oli yli kuusituhatta.

Tämän kaupunkia kohdanneen suuren ja kaamean onnettomuuden aikana muutamat traakialaiset olivat murtautuneet erään ylhäisen ja säädyllisen naisen Timokleian asuntoon. Sillä aikaa kun muut ryöstivät omaisuutta, heidän päällikkönsä teki naiselle häpeällistä väkivaltaa, minkä jälkeen hän tältä tiedusteli, oliko hänellä kultaa ja hopeaa ja mihin hän ne oli kätkenyt. Myönnettyään niitä olevan Timokleia vei miehen yksin puutarhassaan olevalle kaivolle ja sanoi vihollisten rynnättyä kaupunkiin pudottaneensa sinne kaiken arvokkaimman omaisuutensa. Traakialaisen kumarruttua kaivoa katsomaan nainen meni hänen taakseen ja työnsi hänet sinne, minkä jälkeen hän surmasi miehen heittelemällä kiviä hänen päälleen. Traakialaiset ottivat hänet kiinni ja veivät hänet sidottuna Aleksanterin eteen. Jo hänen ulkomuotonsa ja käyntinsä, kun hän ylväänä seurasi pidättäjiään, todisti, että hän oli kunnioitettava ja jalo nainen. Kuninkaahan kysyttyä, kuka hän oli, hän vastasi olevansa Filipposta vastaan Kreikan vapauden puolesta taistelleen ja Khairo-neiassa kaatuneen sotapäällikkö Theageenen sisar. Aleksanteri lausui ihailunsa hänen vastauksestaan ja teostaan ja antoi hänen lapsineen pitää vapautensa.

Ateenalaisten kanssa Aleksanteri teki sovinnon, vaikka he olivat osoittaneet sääliään Theeban julman kohtalon johdosta. Tiedon tapahtumasta saatuaan he keskeyttivät parhaillaan viettämänsä salapalvontajuhlat ja kaikella tavalla

tukivat kaupunkiinsa saapuneita theebalaisia pakolaisia. Ehkä tämä kuninkaan sovinnollinen mieli johtui siitä, että hän jo oli syönyt itsensä kylläiseksi kuin leijona, ehkä hän myös tahtoi tuon raa'an ja kaamean teon rinnalle asettaa jotakin lempeää. Joka tapauksessa hän antoi kaikki Ateenalle anteeksi, jopa kehoitti Ateenaa pysymään valtiollisten tapahtumain tasalla, koska sille joutuisi johtovalta, jos mahdollisesti jokin onnettomuus hänet kohtaisi. Hänen kerrotaan myöhemmin monesti katuneen Theeban hävittämistä, ja sen tähden hän oli muille lempeämpi. Muutoin hän sekä juopuneena suorittamansa Kleitoksen tapon että makedonia-laisten Intiassa osoittaman pelokkuuden, joka pani rajan sekä hänen etenemiselleen että hänen kunniansa kasvulle, luki Theeban suojelusjumalan Dionysoksen syyksi. Eikä hän sittemmin kieltänyt apua keneltäkään maanpaossa olevalta theebalaiselta, jonka sattui tapaamaan ja joka sitä häneltä pyysi. Tämä Theebasta.

Tämän jälkeen kreikkalaiset kokoontuivat Isthmoksen kannakselle päättämään liittymisestään Persiaa vastaan tehtävään sotaretkeen. Äänestyksen tulos oli myönteinen, ja sotaretken päälliköksi valittiin Aleksanteri. Kun monet valtiomiehet ja filosofit saapuivat tänne häntä tervehtimään, Aleksanteri toivoi myös Korintissa oleskelevan sinopelaisen Diogeneen tekävän samoin. Mutta kun tämä vähät Aleksanterista välittäen vain oleskeli kaupungin laidalla olevassa lehdossa, Aleksanteri meni itse hänen luoksensa, tavaten hänet loikoilemassa auringonpaisteessa. Kuninkaan suuren seurueen saavuttua paikalle Diogenes vain hieman kohotti päättänsä ja katsoi Aleksanteriin, jolloin tämä häntä tervehdittyyään kysyi, tahtoiko hän esittää jonkin toivomuksen. Diogenes vastasi silloin: »Astu vähän syrjään auringon tieltä!» Tämän yliolkaisen vastauksen kerrotaan saaneen Aleksanterin siinä määrin ihmettelemään miehen ylvästä ryhdikkyyttä ja hengen voimaa, että hän paluumatkalla seuralaistensa siitä

naljaillessa huudahti: »Tosiaankin, jollen olisi Aleksanteri, tahtoisin olla Diogenes.» Tämän jälkeen Aleksanteri lähti Delfoihin tiedustelemaan oraakkelilta sotaretken onnistumista. Sattumalta hän saapui sinne päiviksi, joita pidettiin onnettomuutta tuottavina ja joina siis ei ollut soveliasta antaa vastauksia. Aleksanteri lähetti kuitenkin sanansaattajan pyytämään lausuntoa, mutta papitar vedoten sääntöihin kieltäytyi sitä antamasta. Aleksanteri meni nyt itse papittaren luokse ja alkoi viedä häntä väkisin temppeliin, jolloin papitar kykenemättä hänen raastamistaan torjumaan tätä tarkoittaen huudahti: »Sinä olet vastustamaton poikanen.» Tämän kuultuaan Aleksanteri sanoi, ettei hän muuta vastausta tarvitsekaan, sillä siinä oli kaikki, mitä hän tahtoikin. Kun lähtö oli jo aivan edessä, nähtiin paljon ihmemerkejä, muun muassa Leibethran luona olevasta Orfeuksen kypressiin veistetyistä kuvapatsaista oli muutamia päiviä aikaisemmin alkanut tihkua runsaasti hikipisaroida. Tämä enne herätti yleistä pelkoa, mutta tietäjä Aristandros kehoitti Aleksanteria olemaan rohkealla mielellä, sillä hän tulee nyt suorittamaan loistavia ja kuuluisia tekoja, joita ylistäessään runoilijat ja laulajat saavat paljon hikoilla ja nähdä vaivaa.

Aleksanterin sotajoukko käsitti alimman laskun mukaan kolmekymmentätuhatta jalka- ja neljätuhatta ratsumiestä, korkeimman mukaan neljäkymmentäkolmetuhatta jalka- ja visituhatta ratsumiestä. Aristobulos kertoo hänellä olleen tätä armeijaa varten varattuna vain kahdeksankymmentä talenttia, Duris sanoo muonaa olleen vain kolmeksikymmeneksi päiväksi, Onesikritos tietää lisäksi, että hän oli sotaretken menoja varten vielä lainannut kaksisataa talenttia. Mutta niin pienet ja niukat kuin hänen apukeinonsa olivatkin, hän ei noussut laivaan ennen kuin oli turvannut uskottujensa taloudellisen aseman lahjoittamalla yhdelle tiluksen, toiselle kylän ja kolmannelle vuokrakasarmen tahi sataman tulot. Kun näin melkein kaikki valtion tulolähteet oli jaettu ja

siirretty toisiin nimiin, Perdikkas kysyi häneltä: »Mutta mitä sinä, kuningas, jätät itsellesi?» »Toivon», oli Aleksanterin lyhyt vastaus. »Siispä mekin, sinun sotakumppanisi, tyydymme siihen», sanoi Perdikkas ja kieltäytyi vastaanottamasta hänelle määrättyä tilusta, jolloin monet muutkin seurasivat hänen esimerkkiään. Niille kuitenkin, jotka hänen tarjouksensa ottivat vastaan tahi pyysivät jotakin häneltä, hän suoritti lahjoituksen ilomielin. Tällainen oli henki ja tällaiset olivat varustelut, kun Aleksanteri meni Hellespontoksen yli. Heti ensiksi hän lähti Ilioniin, jossa uhrasi Athelle ja heroksille. Akhilleuksen hautakummun ääressä hän ja hänen ystävänsä suorittivat juoksun, voideltuna ja alasti, niinkuin tapa oli, ja laskettuaan kummulle seppeleen hän ylisti Akhilleusta onnelliseksi, kun tällä eläessään oli ollut uskollinen ystävä ja kuoltuaan hänen sankaritekojensa suuri julistaja. Kun hän sitten kierteli katsomassa kaupungin nähtävyyksiä, joku kysyi häneltä, eikö hän tahtonut nähdä Pariin lyyraa. Aleksanteri vastasi, ettei hän välitä siitä, mutta sanoi kyllä haluavansa nähdä Akhilleuksen lyyran, jolla säestäen tuo sankari oli laulanut sankarien maineesta ja uroteoista.

Tällä välin Dareioksen sotapäälliköt olivat koonneet ja järjestäneet suuria joukkoja Graneikoksen ylimenopaikalle, joten tien avaamiseksi Aasian sisäosiin oli pakko suorittaa taistelu jo sen porteilla. Mutta vastakkaiselle rannalle hyökkääminen näytti monista toivottomalta, sillä joen syvyys sekä vastarannan epätasaisuus ja jyrkkyys auttoivat viholista. Monet taas katsoivat arveluttavaksi taistelun aloittamisen Daisioksen kuussa, jota Makedonian kuninkaat olivat vanhastaan pitäneet sodankäynnille epäsuotuisana. Jälkimmäisten epäilyn Aleksanteri haihdutti määräämällä tämän kuukauden edellisen jatkokuukaudeksi, toiseksi Artemisiokseksi. Kun Parmenion siitä huolimatta kehoitti häntä jättämään yrityksen, koska päivä jo oli kulunut, Aleksanteri

vastasi jo ylittämänsä Hellespontoksen häpeävän, jos hän pelkäisi Graneikosta. Näin sanottuaan hän syöksyi kolmen-toista ratsuväen osaston kanssa jokeen ja ratsasti vuolaan virran pärskeisiin vihollisten nuolten sataessa hänen päälleen vastakkaiselta jyrkältä raskasaseisia sotilaita ja ratsumiehiä täynnä olevalta rannalta. Koko teko näytti johtuvan enemmän hurjuuden ja epätoivon puuskasta kuin oikeasta harkinnasta, mutta suurin ponnistuksin hän kuitenkin pääsi joen poikki toiselle kosteudesta liukkaalle savirannalle, missä hän ehtimättä järjestää ylipäässeitä joukkojaan joutui heti sekasortoiseen mies miestä vastaan käytävään taisteluun päälle tunkevia vihollisia vastaan. Hellittämättä nämä hyökkäsivät hurjasti huutaen ja hevosensa hevosta vastaan kannustaen, lävistivät vastustajiaan keihäillä ja iskivät näiden katkettua miekoillaan. Juuri Aleksanteria kohti ryntäsi moni vihollinen, sillä hän oli helposti tunnettavissa kilvestään ja kypäränsä töyhdöstä, jonka kummallakin sivulla oli hohtavan valkeat, suuret siivet. Kohta lävisti keihäs hänen panssarinsa sauman, mutta isku ei haavoittanut häntä. Sitten karauttivat häntä vastaan sotapäälliköt Rhoisakes ja Spithridates. Väistettyään jälkimmäisen iskun hän kääntyi Rhoisakesta vastaan, ennen kuin tämä ehti toimia, ja yritti lävistää hänet keihäällään, mutta se katkesi panssarin saumaan, jolloin Aleksanteri tarttui miekkaansa. Heidän kamppaillessaan Spithridates ohjasi hevosensa Aleksanterin viereen ja kohotautuen nopeasti satulasta iski häntä persialaisella miekallaan, niin että kypärän töyhtö ja sen kannattimen takaosa irtautuivat, mutta kypärä pystyi juuri ja juuri sen verran vaimentamaan iskua, että miekan terä vain vähäsen sipaisi hiuksia. Spithridates kohotautui jo toiseen iskuun, mutta sitä ennen Musta Kleitos ehti lävistää hänet keihäällään, ja samalla myös Rhoisakes sortui Aleksanterin iskusta maahan. Ratsuväen taistelun ollessa tässä vaarallisessa vaiheessa makedonialainen falangi meni virran poikki, jolloin vihollisen

jalkaväki kävi sitä vastaan. Mutta tämä ei pystynyt kauankaan tehokkaasti vastustamaan makedonialaisia, vaan kääntyi pakoon. Paikoilleen jäivät vain kreikkalaiset palkkajoukot, jotka eräälle kummulle taistelujärjestykseen vetäytyttyään pyysivät Aleksanterilta turvallisuutensa takaamista. Tämä kuunteli kuitenkin enemmän vihan kuin järjen ääntä ja kävi heidän kimppuunsa. Hänen hyökätessään nyt itse ensimmäisenä hänen hevoseltaan, joka ei kuitenkaan ollut Bukefalos, vaan toinen ratsumies, lävistettiin miekalla kuve, niin että hänen oli se jätettävä. Tässä taistelussa Aleksanterin sotajoukko sai kestää suurimmat ponnistuksensa ja tässä se iskiessään yhteen sotaan perehtyneiden ja epätoivon vimmallalla kamppailevien miesten kanssa menetti melkein kaikki ne kaatuneet ja haavoittuneet, mitä sillä niitä oli. Dareioksen sotajoukosta kerrotaan kaatuneen kaksikymmentätuhatta jalka- ja kaksituhattaviisisataa ratsumiestä, kun taas Aleksanterin sotajoukko menetti Aristobuloksen mukaan kaikkiaan vain kolmekymmentäneljä miestä kaatuneina, näistä yhdeksän jalkaväkeen kuuluvaa. Aleksanteri määräsi näille pystytettäväksi kuvapatsaat, ja Lysippos valmisti ne vaskesta. Ilmoittaessaan voiton kreikkalaisille Aleksanteri lähetti ateenalaisille erityisesti kolmesataa voittosaaliiksi saatua kilpeä. Muille valtioille hän teki yhteisen saalislahjoituksen, ja lähetystä seurasi ylpeä kirjoitus: »Filippoksen poika Aleksanteri ja kreikkalaiset spartalaisia lukuun ottamatta lähettävät nämä voitettuaan Aasiassa asuvat barbaarikansat.» Melkein kaikki pöytäkalustot, purppuravaatteet ja muut samanlaiset persialaiset kalleudet Aleksanteri lähetti äidilleen.

Tämä taistelu sai aikaan täydellisen mielipiteen muutoksen kaikissa valtioissa, niin että myös Sardes, tuo Persian valtakunnan ranta-alueen helmi, siirtyi Aleksanterin puolelle, ja muut seurasivat pian esimerkkiä. Vain Miletos ja Halikarnassos asettuivat vastarintaan, mutta nämä kaupungit Aleksanteri valloitti rynnäköllä ja alisti kaikki niiden

ympärillä olevat seudut valtaansa. Tämän jälkeen Aleksanteri oli kahden vaiheilla: toiselta puolen hän halusi heti käydä ratkaisevaan taisteluun Dareioksen kanssa, toiselta puolen hänestä näytti edullisemmalta ensiksi suorittaa sota-toimia rannikkoseudulla ja vallata tukialueita sekä vasta näin kuin uutta harjaantumusta ja voimaa saaneena marssia Dareiosta vastaan. Nyt on Lykiassa Ksanthoksen kaupungin luona lähde. Kerrotaan, että se näihin aikoihin alkoi itsestään kuohua ja tulvia partaittensa yli, jolloin sen pohjasta paljastui vaskinen taulu, johon vanhanmallisin kirjaimin oli kaiverrettu, että Persian valtakunta hajoaa kreikkalaisten iskuista. Tämän ennustuksen rohkaisemana Aleksanteri kii-rehti karkottamaan viholliset rannikkoalueelta aina Kili-kiaa ja Foinikiaa myöten. Monet historioitsijat ovat lukijoi-taan hämmästyttääkseen maalailevasti suurennelleet hänen marssiansa Pamfylian rannikkoa pitkin, muun muassa he väit-tävät merenkin, josta sikäläisellä rannikkoalueella pistää esiin vain harvoja pieniä luotoja ja joka muutoin aina ulapalta hyökyy myrskyisenä jyrkkää ja rosoista kalliorantaa vastaan, väistyneen ihmeellisellä tavalla Aleksanterin edestä. Tällai-sia mahdottomia tarinoita Menandroskin eräässä huvinäy-telmässään letkauttaa, minkä seuraavat vuorosanat ilmai-sevat:

Käy kuin Aleksanterille: kaivatessain jotakin
se ilmaantuu vain itsestään, ja heti meri aukeaa,
jos tahdon siitä taikka tästä senkin yli kulkea.

Aleksanteri itse ei kirjeissään mainitse mitään tällaisista ihmeistä, kertoo vain Faseliista lähdettyään saaneensa kulkea niin sanottua Porrastoa pitkin. Faseliissa hän vietti muuta-mia päiviä, jolloin sattui sen torilla näkemään faselislaisen Theodekteen muistopatsaan. Kerran pitojen jälkeen hän hu-malassa lähti tovereittensa kanssa patsaalle ja heitti sen päälle useita seppeleitä. Näin hän hulluttelevasta tavastaan

huolimatta osoitti kiitollisin mielin muistavansa aikoja, jolloin hän tämän kanssa yhdessä oli nauttinut Aristoteleen opetusta ja harrastanut filosofiaa.

Tämän jälkeen Aleksanteri lannisti vastarintaan asettuneet pisidialaiset ja valloitti Fryygian. Miehitettyään Gordionin kaupungin, muinaisen kuningas Midaan asuinpaikan, hän näki täällä kornellikirsikkapuun niinistä punotulla köydellä kiinnitetyt vaunut ja kuuli samalla asukkaiden vanhan enustuksen perusteella väittävän, että köyden avaaja pääsee koko maailman valtiaaksi. Monet historioitsijat kertovat, että Aleksanteri koetettuaan turhaan avata tuon köyden solmua, johon sen päät oli kätkeyty ja jossa se muodosti lukemattomia ristiin rastiin sekaisin kulkevia kiemuroita, tempasi miekan ja iski sillä solmuun, jolloin tuli näkyviin useampiakin päitä. Aristobulos taas kertoo solmun avaamisen onnistuneen hänelle helposti. Hän oli ensin tempaissut irti aisan päässä olevan tapin, jonka ympärille ikeen köysi oli kiedottu, ja sitten vetänyt vaunut ikeestä erikseen. Kukistettuaan sitten paflagonalaiset ja kappadokialaiset hän kuuli Dareioksen merivoimien päällikön, Memnonin, kuolleen. Tämä tieto lujitti hänen päätöstään tunkeutua syvemmälle Aasiaan, sillä juuri Memnonin hän oli odottanut häntä tarkimminkin ahdistavan ja tuottavan hänelle eniten vastoinkäymisiä ja vaikeuksia. Mutta jo oli Dareioskin lähtenyt Susasta liikkeelle luottaen suureen, kuusisataatuhatta miestä käsittävään sotajoukkoonsa ja näkemäänsä uneen, jonka tietäjät olivat selittäneet enemmän hänen toiveidensa kuin todellisen asianlaidan mukaan. Unessa hän näet oli nähnyt suurten liekkien nuolevan makedonialaisten falangia ja Aleksanterin, yllään sellainen puku, jollaista hän itse ennen kuninkaan virkamiehenä ollessaan oli käyttänyt, palvelevan häntä; sitten oli Aleksanteri mennyt Beelin temppeliin, eikä kukaan häntä sen jälkeen nähnyt. Näin jumala tahtoi ilmoittaa makedonialaisten suorittavan loistavia ja maineik-

kaita tekoja ja Aleksanterista tulevan Aasian valtiaan, kuten Dareioksestakin, hovin virkamiehestä, oli tullut kuningas, mutta että Aleksanteri sitten kohta maineensa huipulle päästyään kuolee.

Mutta vielä enemmän Dareioksen rohkeutta lisäsi se, että hän uskoi Aleksanterin pitkäaikaisen oleskelemisen Kilikiassa johtuvan pelosta. Tähän oli kuitenkin syynä hänen sairautensa, joka toisten historioitsijoiden mukaan oli johtunut rasituksista, toisten mukaan siitä, että hän oli kylmettynyt Kydnoksen virrassa uidessaan. Kuninkaan henki oli niin suuressa vaarassa, että lääkärien mielestä ei parannuskeinoista ollut apua, ja peläten tehottomia lääkkeitä määräämällä joutuvansa makedonialaisten epäluulon alaisiksi kukaan heistä akarnanialaista Filipposta lukuunottamatta ei katsonut voitavansa häntä auttaa. Tämäkin kyllä havaitsi Aleksanterin tilan arveluttavaksi, mutta luottaen heidän välillään vallitsevaan ystävyYTEEN ja pitäen edesvastuuttomana ystäväN ollessa hengenvaarassa itse vetäytyä turvaan ja vaikka omankin henkensä uhalla olemaan koettamatta kaikkensa, hän päätti valmistaa lääkkeen ja taivuttaa kuninkaan sen pelotta juomaan, jotta tämä toivonsa mukaisesti saisi terveytensä takaisin voidakseen jatkaa sotaa. Tällä välin Parmenion oli lähettänyt Aleksanterille leiristä kirjeen, jossa hän kehoitti tätä varomaan Filipposta, koska Dareios muka suurin lahjoin ja lupäämällä tyttärensä hänen puolisoKSEEN oli saanut hänet suostumaan Aleksanterin murhaamiseen. Luetuaan kirjeen kuningas pani sen tyynynsä alle kenellekään siitä mitään ilmoittamatta. Kun Filippos aikanaan ystäviensä kanssa astui sairaan luokse lääkepikari kädessään, Aleksanteri antoi hänelle kirjeen ja otti rohkeasti ja empimättä pikarin käteensä. Näky oli todellakin ihmeellinen ja kuin kohtaUS teatterilavalla: toinen lukee kirjeen, toinen juo lääkkeen, sitten he katsovat toisiinsa, mutta miten eri tavalla: Aleksanterin katse on kirkas ja iloinen, hyväntah-

toisuutta ja luottamusta osoittava, Filippos taas tästä kata-
lasta syytteestä kuin salaman lyömä, kohottaa kätensä tai-
vasta kohti ja huutaa jumalia vilpittömyytensä todistajiksi,
sitten heittäytyy sairaan vuoteen viereen ja kehoittaa häntä
olemaan rohkealla ja luottavalla mielellä. Aluksi lääke vai-
kuttikin kuninkaan ruumiiseen niin, että se ikäänkuin ha-
joitti ja työnsi alas kaikki voimat. Seurasi tajuttomuus, jol-
loin hengityskin lakkasi ja Aleksanteri osoitti vain hyvin
heikkoja ja vähäisiä elonmerkkejä. Mutta pian Filippos sai
hänet virkoamaan, ja hän parani niin paljon, että kykeni
näyttäytymään makedonialaisille. Nämä olivat näet olleet
suuresti huolissaan, kunnes näkivät hänet omin silmin. Da-
reioksen sotajoukossa oli muudan Amyntas-niminen makedo-
nialainen pakolainen, joka hyvin tunsii Aleksanterin luon-
teen. Nähtyään Dareioksen aikovan marssia joukkoineen
sotatoimialueelle Aleksanteria vastaan, tämä kehoitti häntä
jäämään paikoilleen, koska hän laajoilla ja avonaisilla ken-
tillä voisi edullisemmin suurilukuisella joukollaan taistella
vähälukuisempia makedonialaisia vastaan. Kun Dareios vas-
tasi pelkäävänsä vihollisten ennen aikaansa lähtevän kar-
kuun ja Aleksanteri näin livahtavan hänen käsistään, Amyn-
tas sanoi: »Sen asian takia, kuningas, älä ole huolissasi, sillä
Aleksanteri tulee kyllä aikoinaan sinua vastaan ja on ken-
ties jo tulemassa.» Amyntaan neuvosta välittämättä Dareios
kuitenkin läksi Kilikiaan, ja samaan aikaan Aleksanteri
marssi häntä vastaan Syyriaan. Yön pimeydessä molemmat
sotajoukot sivuuttivat toisensa, mutta kääntyivät asian huo-
mattuaan heti takaisin. Aleksanteri oli tästä onnen tarjoa-
masta tilaisuudesta iloissaan, ja hän kiirehti sotatoimialueelle
kohtaamaan Dareioksen, tämä taas pyrki ottamaan hal-
tuunsa entisen leiripaikkansa ja vetämään joukkonsa pois
solista, sillä hän oli vihdoinkin havainnut tunkeutuneensa
epäedulliseen seutuun. Täällä näet maasto oli sen halki vir-
taavan Pinaroksen joen sekä meren ja vuorten takia monin

paikoin voimakkaasti kumpuilevaa, ratsuväen käyttöön soveltumatonta ja vähälukuisemmalle viholliselle kaikin puolin edullista. Vaikkakin kohtalo oli Aleksanterille lahjoittanut tällaisen taistelutantereen, voiton saavuttamiseen vaikutti kuitenkin enemmän se tapa, millä hän tätä lahjaa käytti hyväkseen. Hänen joukkonsa olivat paljon pienemmät kuin vihollisen, mutta hän ei antanut tälle tilaisuutta saarroistukseen, vaan itse eturintamassa taistellen kiersi oikean siipensä levitettyään vihollisen vasemman sivustan ja iski vastassaan olevia persialaisia niin, että nämä katsoivat parhaimmaksi pakenemisen. Taistelun temmellyksessä Aleksanteria lyötiin miekalla reiteen, Khareen kertoman mukaan hänen kanssaan yhteen iskeneen Dareioksen kädestä, mutta Aleksanteri itse selostaessaan kirjeessä Antipatrokselle taistelun kulun ei mainitse haavoittajan nimeä, kertoo vain saaneensa reiteensä lyömähaavan, josta ei kuitenkaan ollut suurempaa haittaa. Näin oli Aleksanteri saanut loistavan voiton tässä taistelussa, jossa vihollisia kaatui yli satakaksikymmentätuhatta. Dareiosta, joka oli saanut takaa-ajajastaan neljän tahi viiden stadionin etumatkan, Aleksanterin ei onnistunut saada kiinni, mutta hänen vaununsa ja jousensa joutuivat Aleksanterin käsiin. Palattuaan takaisin Aleksanteri tapasi makedonialaiset ryöstämässä persialaisten leiriä, joka oli täynnä rikkauksia, vaikkakin nämä olivat lähteneet taisteluun vain keveä kuormasto mukanaan ja jättäneet suurimmat varastonsa Damaskokseen. Ryöstelevät makedonialaiset olivat jättäneet Dareioksen teltan koskemattomana Aleksanterille. Siihen kuului loistava palvelusväki, rikkaita kalustoja ja kaikenlaisia aarteita. Aleksanteri riisui kohta varusteet yltään ja kävi kylpemään sanoen: »Nytpä käymme puhdistamaan taistelun hien Dareioksen kylpyhuoneessa.» Tähän sanoi eräs hänen ystävästään: »Ei suinkaan, vaan Aleksanterin kylpyhuoneessa, sillä kaikki voitetun omaisuus kuuluu voittajalle ja kulkee hänen nimissään.» Nähtyään kullasta taidok-

kaasti valmistetut kupit, vesivadit, ammeet ja voiderasiat, jotka olivat tuossa voiteiden ja hyvänhajuisten aineiden ihannalla tuoksullaan täyttämässä kylpyhuoneessa, Aleksanteri siirtyi asuinteltaan. Tämän korkeus ja tilavuus samoin kuin sen vuodepeitteiden, pöytien ja ruokakaluston upeus olivat hämmästyttäviä, ja ystäviinsä katsoen Aleksanteri sanoi: »Tällaista näyttää olevan kuninkaana oleminen.»

Aleksanterin sitten aikoessa juuri istuutua pöytään joku ilmoitti sotavankien joukossa olevien Dareioksen äidin, puolison ja kahden naimattoman tyttären puhjenneen katkeraan itkuun, kun he olivat nähneet Dareioksen vaunut ja jousen, sillä he luulivat tämän kaatuneen. Hetken kuningas seisoi vaiti, sillä hän sääli heidän kohtaloaan enemmän kuin iloitsi omasta voitostaan, mutta sitten hän lähetti Leonnatoksen näille ilmoittamaan, että Dareios ei ole kuollut eikä heidän tarvitse Aleksanterin taholta pelätä pahaa, sillä tämä sotii Dareiosta vastaan vain vallasta, mutta suo heille kaikki samat edut, joita he tämän hallitessa olivat nauttineet. Tämä tiedoitus oli naisista lempeyttä ja ylevyyttä todistava, mutta he joutuivat kokemaan näitä ominaisuuksia enemmänkin, kuin he sen perusteella osasivat odottaakaan. Ensiksikin Aleksanteri salli heidän haudata haluamansa persialaiset ja käski tähän tarkoitukseen luovuttaa vaatteita ja koruja sota-saaliin joukosta, sitten heitä palveltiin samoin kuin ennenkin ja he saivat pitää kaikki aikaisemmat etunsa, jopa heille myönnettiin entistä suurempia tuloja. Kaunein ja kuninkaallisin teko oli kuitenkin se, että noiden vangiksi joutuneiden ylhäisten ja säädyllisten naisten ei tarvinnut kuulla, nähdä eikä odottaa mitään häpeällistä. Heidän päivänsä eivät muistuttaneet vihollisten leirissä viettävien vankien päiviä, vaan he saivat elää kuin pyhissä ja puhtaissa neitsytkammioissa kaukana ja näkymättömissä sivullisten silmiltä. Kuitenkin Dareioksen puolison kerrotaan olleen kaunein kuninkaallinen nainen, samoin kuin Dareios oli komein ja kook-

kain mies, mitä saattoi ajatella, ja tyttäret olivat vanhempiensa veroisia. Mutta Aleksanteri pitäen kuninkaallisempaa itsensä kuin vihollisten voittamista ei koskenut näihin eikä ennen avioliittoa keneenkään muuhunkaan naiseen Barsineta lukuunottamatta. Tämä kreikkalaisen kasvatuksen saanut kuvankaunis nainen, jonka isä Artabazos muutoin oli suurkuninkaan tyttären poika, oli Memnonin kuoleman jälkeen leskeksi jäätyään joutunut vangiksi Damaskoksessa, ja tällöin Parmenion oli Aristobuloksen kertomuksen mukaan kehoittanut Aleksanteria lähentelemään tätä kaunista ja ylhäistä naista. Muiden vangiksi otettujen naisten kauneuden ja viehkeyden Aleksanteri kyllä pani merkille ja sanoi leikkilään, että persiättaret tuottavat hänelle silmäkipuja. Mutta hän asetti heidän ihanuutensa vastapainoksi oman itsehillintänsä ja sielunsa kauneuden ja sivuutti heidät kuin hengettömät kuvapatsaat.

Kun Aleksanterin merivoimien päällikkö Filoksenos kirjoitti hänelle, että hänen luonaan oli eräs tarenttilainen Theodoros, jolla oli kaksi ihmeen kaunista orjapoikaa myytävänä, sekä tiedusteli, haluaako Aleksanteri nämä ostaa, Aleksanteri pahastui siitä suuresti ja sanoi useita kertoja ystävilleen, että mitenkähän häpeällisenä Filoksenos häntä pitää, kun istuu-tuu hänelle kirjallisesti esittämään tuollaisia ehdotuksia. Lähettämässään vastauksessa hän moitti ankarasti Filoksenosta ja käski tätä lähettämään Theodoroksen hiiteen kaikkine kaupattavineen. Myös Hagnonin hän antoi kuulla kunniansa, kun tämä kirjoitti ostavansa ja lähettävänsä hänelle Korintissa kauneudellaan huomiota herättäneen Krobyloksen. Ja saatuaan kuulla Parmenionin joukkoihin kuuluneiden makedonialaisten Damonin ja Timotheoksen tehneen väkivaltaa muutamien palkkasoturien vaimoille hän lähettämässään kirjeessä käski tätä, jos asia todellakin niin oli, tapattamaan nämä kuin villit ihmisten turmioksi syntyneet pedot. Samassa kirjeessä hän itsestään kirjoittaa sanasta sanaan seu-

raavaa: »Kaukana siitä, että olisin nähnyt tahi halunnut nähdä Dareioksen puolison, minä päinvastoin pakotin vaikeemaan nekin, jotka puhuivat hänen kauneudestaan.» Myös oli hänellä tapana sanoa, että nukkumisesta ja naisten kanssa olemisesta hän parhaiten tuntee itsensä kuolevaiseksi; nähtävästi hän ajatteli uupumuksen ja nautinnon syntyvän samasta heikkoudesta. Eikä Aleksanteri ollut vatsansa palvoja, minkä todistavat monet seikat, mm. hänen vastauksensa Adalle, jolle hän antoi äidin kunnianimen ja jonka hän asetti Kaarian kuningattareksi. Kun tämä hellän huolehtivana joka päivä lähetti hänelle monenlaisia herkkuja ja kakkuja ja lopuksi parhaat löytämänsä keittäjät ja leipurit, Aleksanteri ei ollenkaan sanonut tarvitsevansa näitä, koska hänen opettajansa Leonidas jo oli määrännyt hänen käytettäväkseen parhaat keittäjät, nimittäin päivällistä varten yömarssin ja illallista varten niukan päivällisen. »Tämä mies», hän sanoi, »avasi usein peite- ja vaatekirstuni nähdäkseen, oliko äitini pannut niihin jotakin mukavuuteen totuttavaa ja turhaa.»

Myös viiniin hänellä oli vähemmän taipumusta kuin yleensä luullaan sen perusteella, että hän istui sen ääressä pitkät hetket. Mutta tällöin ei kysymyksessä ollut niinkään paljon juominen, vaan keskustelu, jolloin ennen jokaisen pikarin tyhjenemistä syntyi pitkät pakinat, ja tällaista taapahtui vain silloin, kun hänellä sattui olemaan joutavaa aikaa. Mutta kun piti käydä käsiksi tehtäviin, häntä ei pidättänyt kuten muita sotapäälliköitä viini, ei uni, eivät pelit, häät eivätkä näytelmät. Tämän todistaa jo hänen elämänsä, joka sen lyhydestä huolimatta on täynnä monia mitä loistavimpia tekoja. Pitemmät joutoaikansa hän vietti niin, että vuoteesta noustuaan uhrasi jumalille ja sitten päivällisen nautittuaan lopun päivää metsästi, järjesti ja ratkaisi sotilasasioita tahi luki. Jos hänellä matkaa tehdessään ei ollut kiirettä, hän harjoitteli sen aikana jousella ampumaan tahi hyppäämään liikkeellä oleviin vaunuihin ja niistä maahan. Usein hän

ajan kuluksi metsästi kettuja ja lintuja, kuten hänen päiväkirjoistaan voidaan nähdä. Palattuaan näiltä retkiltään hän käydessään kylpyyn ja voideltavaksi tiedusteli leipurien ja paistajien esimiehiltä, oliko kaikki täsmällisesti valmiina. Illallista hän kävi syömään vasta yön saapuessa, ja ihmeellisellä tarkkuudella hän piti huolta, että pöytävieraita palveltiin heidän arvonsa mukaisesti ja täsmällisesti. Viinin juontia, kuten jo mainitsimme, hän puheliaisuutensa takia jatkoi myöhään. Silloin tämä muulloin miellyttävä ja henkevä kuningas tuli pöyhkeilynsä takia ikäväksi ja liikaa rivimiehen kaltaiseksi, kerskaili itse ja antautui imartelijoittensa talutettavaksi. Tällainen saattoi hänen sivistyneemmät pitovieraansa kiusalliseen asemaan, koska nämä eivät voineet kilpailla imartelijoitten kanssa eivätkä tahtoneet jäädä jäljelle kuninkaan todellisia ansioita kiitettäessä. Edellinen oli näet heidän arvoaan alentavaa, jälkimmäinen taas vaarallista. Otettuaan sitten juominkien jälkeen kylvyn Aleksanteri usein nukkui keskipäivään asti, jopa joskus koko seuraavan päivän. Herkuista hän ei erikoisemmin välittänyt. Saatuaan usein meren takaa tuotuja harvinaisia hedelmiä ja kaloja hän lähetti ne edelleen ystävilleen monesti itselleen mitään jättämättä. Hänen pöytänsä oli kuitenkin aina upeasti katettu, ja hänen mahtinsa kasvaessa lisääntyivät myös aterian kustannukset, niin että ne lopussa nousivat kymmeneentuhanteen drakhmaan, missä ne sitten pysyivät. Tämä summa näet määrättiin maksettavaksi niille, jotka olivat kestinneet kuningasta vieraanaan.

Issoksen taistelun jälkeen Aleksanteri lähetti Damaskokseen joukko-osaston, jonka tuli ottaa haltuunsa kaupungissa olevat rahavarat, kuormastot sekä persialaisten lapset ja naiset. Tämä retki teki thessalialaiset ratsumiehet rikkaiksi, sillä tahtoen antaa näille taistelussa erikoista urhoollisuutta osoittaneille miehille erityisen tilaisuuden palkkion saamiseen Aleksanteri määräsi heidät lähtemään sinne. Mutta

saalista vaille ei jäänyt muukaan sotajoukko. Silloin makedonialaisia ensimmäisen kerran alkoivat kulta ja hopea sekä persialaiset naiset ja sikäläinen elämäntapa lumota, ja nyt he etsivät ja nuuskivat persialaisten rikkauksia kuin koirat, jotka ovat kerran löytäneet jäljet. Sitten Aleksanteri tahtoi saada lujasti käsiinsä ennen kaikkea rannikkomaakunnat. Kyproksen kuningas saapui heti hänen luokseen tarjoamaan hänelle maataan, samoin Foinikian hallitsija, ja niin tämäkin maakunta Tyrosta lukuun ottamatta joutui hänen valtaansa. Viimeksi mainittua kaupunkia hänen täytyi ruveta piirittämään, ja sitä ahdistettiin saartovallien suojasta piirityskoneilla ja mereltä käsin kahdellasadalla laivalla. Piirityksen seitsemäntenä kuukautena Aleksanteri näki unen, että Herakles ojensi hänelle muureilta kätensä ja kehoitti häntä käymään kaupunkiin. Tyroksessa taas monet olivat unessa kuulevinaan Apollonin sanoneen, että hän lähtee kaupungista Aleksanterin luokse, koska oli närkästynyt siellä sattuneista asioista. Tämän takia asukkaat, ikäänkuin olisivat saaneet jumalan kuten vihollisen puolelle yrittäneen karkurin kiinni itse teosta, sitoivat hänen patsaansa köysiin ja alkoivat sättiä häntä Aleksanterin mieliseksi. Vielä toisenkin unen Aleksanteri oli nähnyt: Satyyri kutsui häntä kaukaa härnäillen luoksensa, mutta livahti heti karkuun, kun hän ryhtyi sitä tavoittamaan, ja vasta monen pyynnön ja takaa-ajon jälkeen hän sai sen kiinni. Selittäessään hänelle unen tietäjät jakoivat satyros-sanankah tia ja saivat näin uskottavalta näyttävän ennustuksen: Sa Tyros, Tyros kuuluu sinulle. Vieläkin näytetään paikalla lähde, jonka luona muka Aleksanteri unessa näki satyyrin. Tyroksen piirityksen aikana kuningas vei sotajoukon Antilibanonin juurella asuneita arabialaisia vastaan. Tällä retkellä hän välttämättä mukaan tunkeutuneen opettajansa Lysimakhoksen takia, tämä kun ei mielestään ollut Foiniksia heikompi ja vanhempi, joutui suureen vaaraan.

Kun näet oli saavuttu vuoren juurelle, johon hevoset oli jätettävä ja josta matkaa oli jatkettava jalkaisin, muut pääsivät Aleksanterista edelle, hänen kun oli hoputettava ja autettava uupunutta ja vaivalloisesti liikkuvaa Lysimakhosta, jota hän illan jo hämärtäessä ja vihollisten ollessa lähellä ei mitenkään voinut jättää. Näin hän huomaamattaan muutamien harvojen seuralaistensa kanssa eksyi muusta joukosta ja joutui viettämään yönsä vaarallisessa paikassa pimeässä ja kylmässä. Havaittuaan tällöin jonkin matkan päässä vihollisten sytyttämiä nuotioita hän juoksi lähimmän nuotion luokse nopeuteensa luottaen ja hänellä kun muutoinkin oli tapana heittäytyä ensimmäisenä vaaroihin makedonialaisia rohkaistakseen. Miekalla hän surmasi kaksi nuotion ääressä istuvaa barbaaria, minkä tehtyään sieppasi palavan kekäleän ja palasi omiensa luokse. Makedonialaiset sytyttivät nyt suuren nuotion, josta pelästyneinä viholliset lähtivät pakoon. Ne, jotka uskalsivat heitä vastaan tehdä hyökkäyksen, lyötiin takaisin, ja nyt eksyneet saivat viettää yönsä kaikessa rauhassa. Tämä on Khareen kertomus.

Tyroksen piiritys päättyi seuraavalla tavalla. Kerran Aleksanteri antoi aikaisempien taistelujen uuvuttaman armeijansa pääosan levätä, mutta lähetti kuitenkin pienen joukon kaupunkia vastaan, jotta viholliset eivät saisi tilaisuutta levähtää. Tällöin tietäjä Aristandros teurasti uhrin ja vakuutti läsnäoleville uhrimerkkejä tutkittuaan, että kaupunki tulee jo siinä kuussa valloitetuksi. Koska päivä oli kuukauden viimeinen, kuulijat pitivät nauraen ennustusta pilkkanaan. Nähtyään tietäjän tästä syvästi loukkaantuneen kuningas, joka aina tahtoi säilyttää ennustuksiin kohdistuneen kunnioituksen, kuulutti airuen välityksellä, että päivä oli kuukauden kahdeskymmeneskahdeksas, ei kolmas-kymmenes. Tämän jälkeen hän puhallutti torvella hyökkäysmerkin ja kävi muureja vastaan suuremmalla voimalla

kuin oli alussa aikonut. Syntyi kiivas ottelu, jolloin jopa nekin, jotka oli määrätty vartioimaan leiriä, kykenemättä itseään hillitsemään juoksivat ryntääjien avuksi. Tyrolaisten rohkeus lannistui, ja Aleksanteri sai kaupungin vielä samana päivänä valtaansa. Piirittäessään sen jälkeen Gazaa, Syyrian suurinta kaupunkia, lintu pudotti hänen olkapäälleen multakokkareen. Kun lintu sitten laskeutui piiritystornille lepäämään, se sotkeutui nuorastoon, joka liittyi tornin vetoköysiin. Tämäkin enne toteutui Aristandroksen ennustuksen mukaan: Aleksanteri haavoittui olkapäähän, mutta valtasi kaupungin. Täältä ottamaansa sotasaalista hän lähetti paljon Olympiaalle, Kleopatralle ja ystävilleen. Ja muistaen erään lapsuudessaan sattuneen tapauksen hän lähetti kasvattajalleen Leonidaalle viisisataa painotalenttia suitsuketta ja sata talenttia mirhaa. Leonidas oli kuuleman mukaan kerran sanonut Aleksanterille, kun tämä heidän uhratessaan pani molemmin käsin suitsuketta tuleen: »Vasta sitten, Aleksanteri, kun olet päässyt suitsutusaineita tuottavan maan kuninkaaksi, voit tuhlata niitä noin runsaasti, mutta nyt sinun täytyy olla säästävämpi.» Lähettäessään tavarat Aleksanteri kirjoitti hänelle: »Lähetämme sinulle suitsuketta ja mirhaa niin paljon, että sinun ei tarvitse kitsailla jumalien edessä.»

Kun täällä tuotiin Aleksanterille lipas, joka näytti olevan kaikkein kallein Dareiokselta saaduista aarteista ja esineistä, hän kysyi ystävilään, mitä arvokasta he luulivat hänen siinä tulevan säilyttämään. Kunkin esitettyä arvailunsa hän itse sanoi panevansa siihen suurimman aarteensa, Iliaan. Tämän ovat monet luotettavat historioitsijat kertoneet. Jos on totta, mitä aleksandrialaiset Herakleideen kirjoittaman historian perusteella väittävät, Homeros olikin hänelle aktiivinen ja virikkeitä antava sotakumppani. Nämä näet kertovat, että Aleksanteri Egyptin valloitettuaan oli päättänyt perustaa sinne suuren ja väkirikkaan nimeään kan-

tavan kreikkalaisen kaupungin ja oli jo aikeissa käydä mittaamaan ja määräämään erästä arkkitehtien sopivaksi neuvomaa paikkaa, kun hän yöllä nukkuessaan näki ihmeellisen unen. Harmaahapsinen, koko olemuksellaan kunnioitusta herättävä vanhus astui hänen eteensä ja lausui seuraavat säkeet:

Muuan saaripa on meren aavall' aaltoavalla,
cessä Egyptin maan, Faros on nimiänsä se.¹

Herättyään hän heti lähti Farokseen, joka vielä silloin oli meren saari vähän matkaa Kanoboksen suuhaarasta, mutta nyt se on padolla mantereeseen yhdistetty. Tarkastettuaan saarta vastapäätä olevaa paikkaa hän piti sitä tarkoitukseen erikoisen sopivana. Siinä oli maakieleke, joka leveine kannaksineen jokseenkin tasaisesti erotti suuren järven merestä, joka muodosti suuren sataman. Aleksanteri sanoi nyt heti näkevänsä, että Homeros, joka kaikissa muissakin suhteissa ansaitsi ihailua, oli myös mainio arkkitehti, ja hän käski heti laatia tähän paikkaan rakennettavan kaupungin asemakaavan. Kun liitua ei ollut käsillä, kaavan tekijä otti ohrarouheita ja merkitsi niillä mustanpuhuvaan maahan pyöreän kaaren ja sen sisäpuolelle kuin liepeistä lähtien yhdensuuntaiset yhtä pitkien välimatkojen päässä toisistaan olevat suorat viivat, jolloin syntyi suorakaiteen muotoista vaippaa muistuttava kuvio. Kun Aleksanteri iloissaan katseli tätä kuviota, alkoi äkkiä mereltä ja järveltä lentää loputtomana parvena kaiken lajisia ja kokoisia lintuja, jotka laskeutuivat kuin pilvi maahan ja söivät rouheet niin, ettei hiukkastakaan jäänyt jäljelle. Aleksanteri pelästyi tällaista ilmiötä, mutta tietäjät rohkaisivat häntä selittämällä, että tästä hänen perustamastaan kaupungista tulee rikas ja se tarjoaa toimeentulon kaikkiin kansallisuuksiin kuuluville ihmisille. Silloin hän käski töiden johtajia käymään teh-

¹ Odyssia 4, 354—5. O. Mannisen suomennos.

tävään käsiksi ja teki itse matkan Ammonin pyhäkölle. Tähän pitkään retkeen liittyi monia vaikeuksia ja vastuksia, mutta varsinkin kaksi vaaraa oli alituisesti uhkaamassa. Toinen oli veden puute, jota ymmärrettävästi esiintyi monen päivämarssin erämaataipaleella, toinen etelätuuli, joka rajuna yllättää vaeltajat syvällä ja loputtomalla hiekka-aavikolla, kuten se muinoin oli yllättänyt Kambyseen sota-joukon, jolloin siitä äkkiä puhjennun hiekkamyrskyn rai-votessa hautautui ja tuhoutui viisikymmentätuhatta miestä. Vaikkakin tämä saattoi melkein kaikki muut epäröimään, Aleksanteria oli vaikea saada luopumaan tekemästään päätöksestä, sillä kohtalo oli hänen yrityksiään suosimalla lujittanut hänen luottamustaan ja sitä paitsi hänen luontainen uljuutensa kannusti hänen kunnianhimoaan suorittamaan mahdottomiltakin näyttäviä tekoja, oli sitten kysymyksessä vihollisten tukikohdan tai ajan voittaminen.

Apu, jolla jumala tämän matkan vaikeuksia vähensi, herätti enemmän uskoa kuin Aleksanterin sitten saamat oraakkeli-lauselmat, jopa se tavallaan tuli näiden uskottavuuden pohjaksi. Ensiksikin runsaat sateet poistivat janoon nääntymisen pelon, kostuttivat kuivan hiekan pysymään koossa ja tekivät ilman raikkaaksi ja puhtaaksi. Kun sateet olivat hävittäneet oppaitten avuksi asetetut tiemerkit, joten kulkijat reittiä tuntematta olivat vaarassa mennä harhaan ja eksyä, ilmestyi korppeja näyttämään suuntaa. Välillä ne kiiruhtivat edellä, välillä lentoaan hidastuttaen odottivat jäljelle jääneitä ja uupuneita, jopa yön aikaan, mikä Kallistheneen mielestä oli kaikkein ihmeellisintä, raakunalaan kutsuivat tieltä eksyneet takaisin oikeille jäljille. Kun Aleksanteri oli taivaltanut erämaan halki ja saapunut määräpaikkaan, Ammonin pappi toivotti hänet tervetulleeksi jumalansa puolesta siten, kuin Ammon olisi ollut hänen isänsä. Aleksanterin tämän jälkeen kysyttyä, oliko mahdollisesti joku hänen isänsä murhaajista välttänyt rangais-

tuksensa, pappi kehoitti häntä jättämään tällaisen jumalaa närkästyttävän kysymyksen tekemättä, koska hänen isänsä ei ollut kuolevainen. Aleksanteri muutti tällöin sanojaan ja kysyi, oliko hän jo kostanut kaikille Filippoksen murhaajille, sekä sitten, oliko hänen sallittu päästä koko maailman hallitsijaksi. Jumalan taholta hänelle vastattiin, että tämä hänelle suodaan ja että Filippos on saanut täyden hyvityksen. Aleksanteri antoi nyt temppeleille upeita uhri- lahjoja ja sen palvelijoille rahaa. Tällainen on useimpien historioitsijoiden kertomus tästä Aleksanterin oraakkeli- retkestä. Aidilleen lähettämässään kirjeessä kuningas itse kirjoittaa saaneensa muutamia salaperäisiä oraakkeli- lauseita, jotka hän kotiin palattuaan tulee yksistään hänelle ilmoit- tamaan. Jotkut historioitsijat taas tietävät, että puhutte- lussa kreikkaa käyttänyt pappi oli Aleksanteria mielistel- läkseen tahtonut sanoa *ō paidion*, »poikani», mutta sanonut- kin *ō pai dios*, »sinä Zeuksen poika», kun hän muukalaisena ei täysin hallinnut kieltä, vaan virheellisesti lausui sa- nan lopussa olevan n-äänteen tilalle s-äänteen. Aleksante- rille tämä virheellinen sanonta oli kuitenkin mieleen, ja se antoi myös aiheen käsitykseen, että Ammon oli sanonut häntä Zeuksen pojaksi. Egyptissä Aleksanterin kerrotaan myös kuunnelleen Psammon-nimisen filosofin luentoja, joi- den sisältämästä opista hän erikoisesti tunnusti oikeaksi sen, että kaikki ihmiset ovat jumalan kaikkivallan alai- sia ja että se, mikä meissäkin ilmenee määräävänä ja hal- litsevana ominaisuutena, on jotakin jumalallista. Mutta vielä syvemmin hän on itse tämän asian oivaltanut ja ilmaissut sanomalla: Tosin jumala on kaikkien ihmisten yhteinen isä, mutta nuhteettomimmat näistä hän ottaa erikoiseen suojaansa.

Ylipäänsä Aleksanteri muukalaisten edessä käyttäytyi juh- lallisen mahtavasti ikäänkuin olisi pitänyt polveutumistaan jumalasta selvänä tosiasiasta, mutta kreikkalaisten parissa

ollessaan hän viittaili tähän asiaan harvemmin ja pidättyvämmiin. Vain kerran hän Samosta koskevan kysymyksen yhteydessä kirjoitti ateenalaisille: »Minä puolestani en olisi antanut teille vapaata ja maineikasta kaupunkia. Te olette saaneet sen silloiselta hallitsijalta, tuolta mieheltä, jota on sanottu minun isäkseni», tarkoittaen tällä Filipposta. Myöhemmin saatuaan tuskaa tuottavan nuolen haavan hän sanoi ystävilleen, että ihmisveri siitä virtaa eikä

kuolematon jumalhurme,
herkkä mi suonissaan heloneste on autuahilla.¹

Ja kun ukkosen jyrinän kerran vavahduttaessa kaikkia sofisti Anaksarkhos sanoi hänelle: »Ettet vain sinä, Zeuksen poika, tätä tehnyt!», Aleksanteri vastasi nauraen: »En tahdo pelottaa ystäviäni, vaikka siihen minua näin melkein käsket, sinä, joka halveksit aterioitani siksi, että niihin kuuluu vain kaloja eikä satraappien päitä.» Itse asiassa Anaksarkhoksen kerrotaan näin lausuneen, kun kuningas kerran lähetti Hefaistionille ateriksi pieniä kaloja. Sanoiltaan hän tahtoi väheksyä ja ivata niitä, jotka suurin vaikein ja vaaroihin antautuen tavoittelevat jotakin erikoista, mutta joiden huvitukset ja nautinnot silti tuskin ovat sen ihmeellisemmät kuin muillakaan. Niin paljon käy kuitenkin jo sanotusta selville, että tuo oraakkeli lausuma ei Aleksanteriin mitään vaikuttanut eikä tehnyt häntä ylpeäksi, vaan että hän vain tahtoi pitää muita kuuliaisuudessa.

Egyptistä Aleksanteri palasi Foinikiaan, jossa hän uhrasi jumalille ja pani heidän kunniaukseen toimeen juhlakulkueita sekä tanssi- ja näytelmäkilpailuja. Näille antoi erikoista juhlavuutta sekä upeat näyttämölaitteet että ohjelman suorittajien harras kilpailumieli. Kuorojen kustannukset, jotka Ateenassa suorittavat kustakin kunnasta ne, jotka arpa sii-

¹ Ilias 5, 340. O. Mannisen suomennos.

hen määrää, maksoivat näissä kilpailuissa kyprolaisten ruhtinaat, ja kunnianhimoisesti nämä kilpailivat voitosta, varsinkin Salamiin kaupungin Nikokreon ja Soloin kaupungin Pasikrates, joille arpa oli määrännyt kuuluisimmat näyttelijät, Pasikrateelle Athenodoroksen ja Nikokreonille Thessaloksen. Näistä Aleksanteri suosi erikoisesti Thessalosta, vaikkakaan ei sitä ilmaissut ennen kuin vasta näytäntöjen päätyttyä, jolloin Athenodoros julistettiin voittajaksi. Tällöin kuninkaan kerrotaan poistuessaan sanoneen, että hän pitää tuomarien ratkaisua kyllä oikeana, mutta olisi antanut vaikka osan valtakuntaansa, jos Thessalos olisi tunnustettu parhaimmaksi. Kun sitten Athenodoros, jonka ateenalaiset olivat tuominneet sakkoon sen tähden, ettei hän ollut saapunut Dionysoksen juhliin ohjelman suorittajaksi, pyysi kuninkaalta puolustuskirjettä, kuningas kieltäytyi sitä antamasta, mutta maksoi sakon omista varoistaan. Samoin hän antoi loistavasti näyttelevälle skarfeialaiselle Lykonille, joka erästä komediaa esitettäessä keskelle vuorosanojaan sovittamallaan säkeellä pyysi häneltä kymmenen talenttia, tämän summan näyttelijän veijarimaisuudelle nauraen. Hänen siellä ollessaan hänen luoksensa saapui Dareioksen uskottuja ystäviä tuoden mukanaan herransa lähettämän kirjeen. Tulijat pyysivät häntä vapauttamaan sotavangit kymmenentuhannen talentin lunnasta ja lisäsivät, että Dareios antaa hänen pitää kaiken Eufraatiin asti ulottuvan maan sekä tyttärensä hänelle puolisoiksi, jos hän rupeaa hänen ystäväkseen ja liittolaisekseen. Kuningas ilmoitti asian ystävilleen, jolloin Parmenion kehoittaen häntä tarjoukseen suostumaan sanoi: »Minä, jos olisin Aleksanteri, sen hyväksyisin.» »Niin minäkin tekisin», kuningas hänelle vastasi, »jos olisin Parmenion.» Mutta Dareiokselle hän kirjoitti, että jos tämä tulee hänen luoksensa, hänet otetaan ystävällisesti vastaan, jollei, hän itse lähtee kohta häntä tapamaan.

Dareioksen puoliso kuoli pian lapsivuoteeseen, ja Aleksanteri rupesi nyt katumaan menettelyään. Hän ei voinut salata apeuttaan, että oli päästänyt menemään hyvän tilaisuuden jalomielisyyden osoittamiseen. Hän hautautti onnetoman kuningattaren ja hautajaiset olivat loistavat. Muudan persialaisten naisten palvelusväkeen kuulunut ja näiden kanssa vangiksi joutunut Tireos-niminen eunukki päästyään leiristä pakoon ratsasti Dareioksen luokse ja ilmoitti tälle hänen puolisonsa kuolleen. Dareios löi tällöin otsaansa ja puhkesi äänekkäästi valittamaan: »Voi Persiaa riivaajaisensa tähden! Kuninkaan puoliso ei ole vain joutunut elävänä vangiksi, vaan on jäänyt vaille kuninkaallisia hautajaisia, kun hänet on laskettu maahan.» »Mutta hyvä kuningas», keskeytti hänet tällöin Tireos, »hautajaisten ja kaikkien niihin kuuluvien kunnianosoitusten ja menojen suhteen sinun ei tarvitse manata Persian riivaajaista. Ei valtiattarelteni Stateiralta hänen eläessään puuttunut eikä äidiltäsi ja lapsiltasi puutu mitään heidän aikaisemmin nauttimistaan onnen lahjoista paitsi sinun silmiesi valo, jota lakkaamatta kirkastaa mahtava Ahuramazda. Vainajan hautaus oli kaunis surujuhla, jopa vihollisetkin silloin vuodattivat kunnioituksen kyyneliä, ja Aleksanteri on yhtä lempeä voitajana kuin tuima taistelijana.» Kuultuaan tämän Dareios tyrmistyi ja vei pahaenteisten epäluulojen vallassa eunukin teltaansa, jossa sanoi hänelle: »Kenties sinäkin kuten Persian onnen hengetär olet muuttunut makedonialaisten kannattajaksi. Mutta jos minä olen sinulle yhä edelleen valtiaksi Dareios, sano minulle pyhästi Mithran suuren valon ja kuninkaallisen ystävytyeni kautta, itkenkö nyt Stateiran pienintä onnettomuutta, kun hänen kumminkin eläessään oli syytä itkeä suurempia, ja eikö olisi ollut pienempi onnettomuus, jos minä olisin joutunut julman ja säälimättömän vihollisen käsiin. Sillä mikä siveellinen side on voinut pidättää nuorta miestä hänen vihollisensa puolisosta, kun

hän vielä osoittaa tälle sellaista kunniaa?» Hänen vielä aikoessaan jatkaa Tireos heittäytyi hänen eteensä maahan ja pyysi, ettei hän epätoivoisilla sanoillaan väärin tuomitsisi Aleksanteria eikä häpäisisi haudan levon saanutta puolisoaan ja ettei hän tässä onnettomuudessa riistäisi itseltään suurinta lohdutusta, että hänen voittajansa on jalomielisempi kuin inhimillisesti katsoen voitaisiin odottaa. Hänen pitäisi päinvastoin ihailla Aleksanteria, koska tämä on osoittanut vielä suurempaa tahdikkuutta persialaisia naisia kuin urhoollisuutta persialaisia sotilaita kohtaan. Kun eunukki oli mitä kauheimmat valat vannon vakuuttanut puheensa todeksi ja kun hän vielä puhui muutakin Aleksanterin itsehillinnästä ja mielen ylevyydestä, Dareios astui teltasta ulos ystäviensä luokse ja kohottaen kätensä tavasta kohti rukoili: »Sukuni ja valtakuntani jumalat! Hartain pyyntöni olisi, että sallisitte minun kohottaa Persian entiseen mahtavuuteensa, jotta voisin sen jättää perinnöksi yhtä maineikkaana kuin olen sen saanut ja jotta voiton kruunaamana voisin palkita Aleksanterille ne hyvät teot, joita hän onnettomuudessa ollessani on tehnyt rakkailleni. Mutta jos on tullut koston ja palkinnon jumalattaren ja onnen vaihtelun määräämä kohtalokas hetki, älkää antako kenenkään muun kuin Aleksanterin nousta Kyroksen valtaistuimelle.» Näin ovat useimmat historioitsijat näistä tapahtumista ja keskusteluista kertoneet.

Alistettuaan valtaansa koko Eufraatin tämänpuoleisen Aasian Aleksanteri riensi Dareiosta vastaan, joka oli lähtenyt miljoonan miestä käsittävän armeijan mukana liikkeelle. Muudan Aleksanterin ystävästä kertoi hänelle marssin aikana seuraavan hupaisan tapauksen: Kuninkaan palvelijat olivat leikin vuoksi muodostaneet kaksi puoluetta ja alkanee otella keskenään. Kummallakin oli oma päällikkönsä, toisella muka Aleksanteri ja toisella Dareios. Taistelijat olivat ensin heitelleet toisiaan turpeilla, sitten mukiloineet toi-

siaan nyrkeillä ja lopuksi tulistuttuaan ottaneet aseikseen kiviä ja halkoja, niin että heitä oli vaikea saada jälleen asettumaan. Kuultuaan kertomuksen kuningas määräsi noiden puolueiden johtajat suorittamaan kaksintaitelun, ja Aleksanteriksi sanotun puki aseisiin kuningas itse, Dareiokseksi sanotun Filotas. Koko sotajoukko katseli kamppailua pitäen sitä tulevan ratkaisun enteenä. Kiivaan ottelun jälkeen voitti Aleksanteriksi sanottu, ja hän sai palkinnokseen kaksitoista kylää ja oikeuden käyttää persialaista pukua. Tämän kertomuksen tapaamme Eratostheneella. Dareiosta vastaan käyty suuri taistelu ei tapahtunut, kuten useimmat historioitsijat mainitsevat, Arbelan, vaan Gaugamelan luona, mikä sana käännettynä on Kameelin talo. Eräs muinoin elänyt kuningas näet oli päästyään nopealla kameelilla vihollisiaan pakoon rakennuttanut sille tänne talon ja määrännyt useista kylistä perittävät tulot käytettäväksi kameelin ylläpitoon. Boedromionin kuussa, juuri Ateenassa vietettävien salamenojen alkupuolella, oli tapahtunut kuunpimennys, ja kymmenen vuorokautta sen jälkeen sotajoukot ilmestyivät yöllä toistensa näkyviin. Dareios piti armeijansa, jonka osastot hän soihtujen valossa tarkasti, valmiina aseissa, kun taas Aleksanteri antoi makedonialaisten käydä levolle, mutta jäi itse valvomaan suorittaakseen telttansa edessä joitakin salamenoja ja uhratakseen kauhun jumalalle. Kun Aleksanterin vanhimmat ystävät, varsinkin Parmenion, näkivät koko Nifateen ja Gordyaian vuorten välillä sijaitsevan kentän olevan täynnä persialaisten roihuavia soihtuja ja kuulivat sieltä epäselviä ääniä ja kumeeaa melua, joka oli kuin aavan meren pauhu, he hämmästyivät vihollisten paljoutta ja sanoivat toisilleen, kuinka vaikeaa ja vaarallista olikaan heittäytyä niitä vastaan avonaiseen taisteluun. Sen tähden he menivät juuri uhraamasta palaavan Aleksanterin luokse ja kehoittivat häntä käymään vihollisten kimppuun yön aikana, jotta yön pimeydellä voitaisiin salata näiden

suuri lukumäärä, joka oli omiaan herättämään makedonialaisissa mitä suurinta pelkoa. Kuningas torjui kuitenkin tämän ehdotuksen noilla kuuluisilla sanoillaan: »Minä en varasta voittoa.» Toisista tämä vastaus näytti poikamaisen ajattelmattomalta, koska sitä voitiin pitää niin vaarallisessa tilanteessa kevytmielisenä, mutta toisista se todisti tilanteen oikeaa arviointia sekä avointa silmää nähdä tulevaisuuteen: Hän ei tahtonut antaa Dareiokselle aiheutta tappion jälkeen koota uudelleen voimiaan, niinkuin tämä tietenkin olisi tehnyt, jos hän olisi voinut syyttää tappiostaan yön pimeyttä, kuten hän edellisellä kerralla oli tehnyt sysäten syyn tappiosta vuorten, solien ja meren niskoille. Eihän niin suurten apulähteiden omistajan ja niin laajan maan hallitsijan kuin Dareioksen tarvinnut aseitten ja miesten puutteessa lakata taistelemasta. Avoimessa taistelussa tuotetun tappion oli lyötävä maahan hänen itseluottamuksensa ja toivonsa, jotta hän tunnustaisi itsensä voitetuksi.

Keskustelijat hajautuivat, ja Aleksanteri laskeutui teltsaan vuoteelle, jossa nukkui loppuosan yötä vastoin tavallisuuttaan niin pitkään, että aamulla jalkeilla olleet päälliköt alkoivat käydä levottomiksi. Omasta aloitteestaan he antoivat sotilaille käskyn käydä ensiksi aterioimaan, mutta kun kuningasta ei vielä näkynyt ja kun asiat sitä vaativat, Parmenion meni hänen telttaansa. Kun hän oli Aleksanterin vuoteen vieressä pari kolme kertaa huutanut tätä nimeltä, Aleksanteri heräsi, jolloin Parmenion kysyi, mitä hänelle on tapahtunut, kun hän tärkeän taistelun edellä nukkuu kuin olisi jo sen voittanut. »Emmekö mielestäsi», vastasi kuningas hymyillen, »ole jo voittoa ratkaisseet eduksemme, kun meidän ei enää tarvitse samoilla ja ajaa takaa taistelua karttavaa Dareiosta loputtomilla ja autioiksi hävitetyillä tasangoilla.» Mutta ei vain taistelun edellä, vaan myös itse vaarallisessa taistelussa kuningas osoitti nopeaa ja varmaa harkintaa sekä suurta itseluottamusta, minkä tämänkin kamp-

pailun tapahtumat todistavat. Parmenionin johtama vasen siipi ei kestänyt baktrialaisen ratsuväen hurjasti huutaen tekemää rajua rynnäkköä, vaan alkoi horjua ja vetäytyä taaksepäin, ja tällöin kaiken lisäksi Mazaioksen lähettämät ratsumiehet, jotka olivat suorittaneet kiertoliikkeen, hyökkäsivät makedonialaisten kuormastoa vartioivan miehistön kimppuun. Hämminkiin joutunut Parmenion lähetti lähetettä ilmoittamaan Aleksanterille, että leiri ja kuormasto on menetetty, jollei kuningas mitä pikimmin lähetä rintamarivistöstä vahvaa joukkoa kuormastoa vartioivien avuksi. Aleksanteri, joka lähettien saapuessa juuri oli antamassa hyökkäyskäskyä paikalla oleville päälliköilleen, sanoi ilmoituksen saatuaan, että Parmenion on menettänyt harkintansa eikä käsitä tilannetta: hän on taistelun myllerryksessä unohtanut, että päästyään voitolle makedonialaiset saavat haltuunsa vihollisenkin leirin, mutta jos he näyttävät joutuvan häviölle, ei heidän ole ajateltava varastojaan ja orjiaan, vaan miten miekka kädessä voisivat saavuttaa kauneimman ja maineikkaimman kuoleman. Annettuaan tällaisen vastauksen Parmenionille vietäväksi hän pani kypärän päähänsä; muut varusteensa hän oli pukenut ylleen jo teltassa. Näitä oli Issoksesta sotasaaliina saatu sisilialainen mekko, johon kuului vyö, ja mekon päällä kaksinkertainen pellavapanssari. Kypärä, Theofiloksen tekemä, oli rautainen, mutta se välkkyi kuin olisi ollut puhdasta hopeaa. Kypärään liitettiin kaulahihna, joka oli myös rautainen. Miekka, Kitinion kuninkaalta saatu lahja, oli oivallista terästä ja ihmeellisen kevyt; Aleksanteri oli harjoitellutkin ennen muita aseita käyttämään taistelussa miekkaa. Viitta, jota hän taisteluissa käytti, sopeutui upeitten kirjailujensa takia huonosti hänen muihin varusteihinsa; sen oli aikoinaan Helikon valmistanut ja Rhodoksen kaupunki hänelle lahjoittanut. Niin kauan kuin hän ratsasti pitkin rintamaa sitä järjestellen, sotilaita puhutellen, käskyjä antaen ja rivejä tarkastellen, hän van-

haksi käynyttä Bukefalosta säästään käytti toista hevosta, mutta kun taistelun hetki oli tullut, Bukefalos talutettiin hänen eteensä ja niin pian kuin kuningas oli noussut ratsaille, alkoi hyökkäys.

Hän kajautti taistelukehoituksen, innostaen varsinkin thessalialaisia ja muita kreikkalaisia, ja kun nämä huutaen kehoittivat häntä viemään heidät vihollista vastaan, hän lisää rohkeutta saaneena siirsi keihään vasempaan käteensä ja, kuten Kallisthenes kertoo, kohottaen oikean kätensä taivasta kohti rukoili jumalia, että jos hän todellakin polveutui Zeuksesta, heidän tulisi auttaa kreikkalaisia ja antaa näille rohkeutta. Hänen rinnallaan ratsastanut valkoiseen viittaaan pukeutunut ja kultaista seppelettä ohimoillaan kantava tietäjä Aristandros kiinnitti tällöin ympärillään olevien huomion kotkaan, joka ilmestyen Aleksanterin pään yläpuolelle leijaili yhä korkeammalle, kunnes syöksyi alas suoraan vihollista kohti. Tämä näky herätti kaikissa sen havaitsijoissa suurta rohkeutta, ja rohkaisun huutojen kajahdellessa miehestä mieheen ratsuväen esimerkkiä seuraten falangi törmäsi vihollista vastaan kuin aalto. Mutta ennen kuin ensimmäiset ehtivät käyttää keihäitään, persialaiset alkoivat perääntyä, ja rajusti ahdistaan heitä tungettiin keskustaa kohti, jossa Dareios oli. Jo kaukaa Aleksanteri oli huomannut syvällä rivien takana olevan henkivartiostonsa ympäröimän kuninkaan. Hän oli suuri ja komea mies, ja hän seisoi korkeilla vaunuilla ympärillään hyvin järjestetty taaja joukko loistavapukuisia ratsumiehiä, jotka olivat valmiita ottamaan vastaan vihollisen. Mutta kun Aleksanteri kauhua ympärilleen levittäen ilmestyi paikalle ja pakoon kääntyneet synnyttivät epäjärjestyttä vielä vastarintaa tekevien riveissä, valtasi pelko henkivartijatkin, ja suurin osa heistä hajautui. Paikallaan kestäneet parhaimmat ja jaloimmat miehet hakattiin Dareioksen edessä maahan, ja näin kaatuneitten ja toisiinsa sotkeutuneitten ruumisröykkiöt, joissa vielä henki-

toreissaan olevat hevoset ja miehet vääntelivät, estivät ajamasta häntä takaa, vaikka Dareios, joka häntä kohti ryntäävien vihollisten uhkaavasti lähestyessä jo näki tuhon olevan edessään, ei niinkään helposti päässyt kentältä. Vaikea oli näet kääntää vaunuja ja saada niitä liikkeelle, kun pyöriä jarruttivat kaatuneiden röykkiöt ja hevoset mylläkässä kompastelivat ja rimpuilivat saattaen vaunujen ohjaajan hättääntyneeksi ja neuvottomaksi. Vihdoin Dareios jätti vaununsa ja aseensa ja hypäten, niin kerrotaan, juuri varsooneen tamman selkään kiidatti pakoan. Mutta hän olisi tuskin tällöinkään päässyt pakenemaan, jollei Parmenion, jota vastassa oli vielä voimakas ja lujaa vastarintaa tekevä vihollisosasto, olisi lähettänyt uudelleen ratsulähettejä ilmoittamaan asiasta Aleksanterille ja pyytämään häneltä apua. Ylipäänsä moititaan Parmenionin tässä taistelussa osoittaneen aloitekyvyttömyyttä ja leväperäisyyttä, johtuipa tämä sitten hänen iästään tahi siitä, että Aleksanterin kasvava valta herätti hänessä mielipahaa ja kateutta, niinkuin Kallisthenes väittää. Salaten sotilailta Parmenionin pyynnön aiheuttaman harmin kuningas antoi nyt merkin keskeyttää taistelun sillä tekosyyllä, että päivä oli jo kulunut niin pitkälle, että oli aika lakata tappamasta. Ratsastaessaan sitten uhatulle sivustalle hän sai matkalla kuulla, että viholliset oli täysin lyöty ja että ne hajallaan pakenivat.

Näin päättyi tämä taistelu. Persian valta näytti kokonaan luhistuneen, ja Aleksanteria pidettiin Aasian kuninkaana. Hän suoritti jumalille loistavia uhreja ja lahjoitti ystävilleen rikkauksia, maataloja ja maaherran virkoja. Kreikkalaisille hän näiden suosiota tavoitellen kirjoitti, että kaikki tyrannivallat tullaan lakkauttamaan ja valtiot tulevat saamaan itsenäisyyden. Plataialaisille hän ilmoitti erikseen, että nämä saavat rakentaa uudelleen kaupunkinsa, koska heidän esi-isänsä aikoinaan olivat luovuttaneet maansa Kreikan vapaustaistelun tukikohdaksi. Osan saaliista hän lah-

joitti vielä Italiassa olevalle Krotonin kaupungille, täten tahtoen kunnioittaa painija Faylloksen aloitekykyä ja pelottomuutta. Tämä mies oli Persian sotien aikana muiden Italian asukkaiden pitäessä Kreikkaa menetettynä omalla kustannuksellaan varustanut laivan ja purjehtien sillä Salamiiseen osallistunut taistelun vaaroihin. Näin hän suopeasti ja isällisesti muisti jokaisen ansiot ja kunniakkaat teot.

Sitten Aleksanteri tunkeutui syvemmälle Babyloniaan, ja kohta koko maa oli hänen vallassaan. Täällä hän näki ihmekseen maassa halkeaman, josta pursui lakkaamatta tulta niinkuin jostakin lähteestä. Lähellä tätä kuilua oli vielä lammikko, jonka esiin virrannut nafta oli muodostanut. Nafta on asfaltin kaltaista ja niin herkkää syttymään, että se usein ilman liekin kosketusta, yksistään liekin loisteesta, ottaa tulen sytyttäen samalla naftan ja liekin välisen ilman. Näyttääkseen tämän aineen ominaisuudet asukkaat valelivat sillä kuninkaan majapaikkaan johtavan tien ja asettuivat itse soihdut kädessä sen toiseen päähän. Oli tullut jo yö, kun soihdut vietiin lähelle naftalla kasteltua tietä. Niin pian kuin tien pää oli sytytetty, oli tuli kuin ajatus sen toisessa päässä, ja koko tie oli pelkkää liekkimerta. Siihen henkilökuntaan, jonka tehtävänä oli kuninkaan palveleminen kylvyn ja ruumiinhoidon yhteydessä, kuului muudan Athenofanes-niminen ateenalainen. Kun kylpyhuoneessa kerran sattumalta oli läsnä hyvänä laulajana pidetty, mutta muutoin naurettavan näköinen Stefanos-niminen orjapoika, Athenofanes sanoi Aleksanterille: »Tahdotko, että kokeilemme Stefanosta tällä nesteellä. Jos hän syttyy siitä eikä heti sammu, täytyy minun sanoa, että nesteessä on vastustamaton ja pelottava voima.» Kun poikakin suostui kokeeseen, siveltiin hänet naftalla, johon pistettiin tuli. Lieska hulmahti ilmoille, ja heti oli orja kokonaan liekkien vallassa, niin että Aleksanterikin säikähti eikä tietänyt, mitä tehdä. Jollei sattumalta useilla paikalla olevilla henkilöillä olisi ollut käsissään as-

tioita täynnä kylpyvettä, olisi tuli polttanut pojan, ennen kuin muualta olisi ehditty saada apua. Mutta näinkin ollen saatiin ylt'ympäri poikaa leiskuvat liekit töin tuskin ajoissa sammumaan, ja kauan hän sai potea kipuja. Kenties ovat oikeassa ne, jotka koettaen muuttaa tarun todellisuudeksi sanovat Medeian, niinkuin samannimisessä murhenäytelmässä kerrotaan, tällä nesteellä taikoneen Kreusalle lähettämänsä seppeleen ja viitan, jotka sitten tuottivat saajalle tuhon. Tosin nämä esineet eivät tällöin olisi itsestään syttyneet, vaan lähelle sattunut liekki olisi herättänyt nesteen tulen vetovoiman ja aiheuttaneet syttymisen havaintoa nopeammin. Tulesta virtaavat yhteen keräytyneet ja kauan vaikuttavat säteet saavat näet toisissa kappaleissa aikaan vain valoa ja lämpöä, kun taas toisissa, jotka ovat kuivia tahi riittävästi öljymäisiä syttymään, ne nopeasti muuttavat aineen. Mutta miten nafta on syntynyt, on vielä ratkaisematta: todennäköisesti neste kumpuaa maasta, joka on laadultaan rasvaista ja helposti syttyvää. Onhan Babyloniassa, niin polttavan kuumaa, että maahan heitettyt ohran jyvät usein hypähtävät ja kimmahtavat takaisin, koska maan pinnalla ilmeisesti tapahtuu jonkinlaisia kuumuudesta johtuvia säsäysliikkeitä, ja ihmisten täytyy helteen aikana nukkua vedellä täytettyjen nahkasäkkien päällä. Kun tänne maaherraksi määrätty kau-neutta harrastava Harpalos istutti kuninkaan linnan puistoon ja kävelypaikkoihin Kreikasta tuotuja koristekasveja, menestyivät kaikki muut paitsi muratti, joka aina kuihtui maan laatuun soveltumattomana, maa kun on kuumaa, kun taas muratti viihtyy viileydessä. Jos nämä tällaiset syrjähyppyni ovat pysyneet kohtuuden rajoissa, toivon, etteivät arvostelijat niihin kovin kärkkäästi tarraudu.

Valloitetuana Susan Aleksanteri löysi kuninkaan linnasta neljäkymmentätuhatta talenttia leimattuja kultarahoja, sanomattoman kalliin kaluston ja muuta aarteistoa. Samoin siellä oli viisituhatta painotalenttia Hermionessa valmistettua

purppuraa, jota linnassa oli säilytetty satayhdeksänkymmentä vuotta ja jolla vielä oli alkuperäinen eloisa värinsä. Tämän seikan sanotaan johtuvan siitä, että purppuran värjäysaineeseen käytetään hunajaa kuten valkeitten kankaitten värjäämiseen valkoista öljyä. Vaikka jälkimmäisilläkin olisi sama ikä, ne näyttäisivät yhä puhtailta ja hohtavilta. Vielä tietää Dinon kertoa, että aarrekammiossa kaiken muun lisäksi säilytettiin kuninkaitten Niililtä ja Tonalvalta tuottamaa vettä, jonka piti todistaa heidän hallitusvaltansa kaikkialle ulottuvaa suuruutta.

Kun marssi Persiin maakuntaan pysähtyi vuorisen maaston ja vielä vastarintaa tekevien persialaisten ylimysten takia, tarjoutui muudan persian ja kreikan taitoinen mies, jonka isä oli lykialainen ja äiti persialainen, Aleksanterin oppaaksi viemään hänet läheltä alkavaa kiertotietä pitkin perille. Tähän mieheen selvästi sopii Pythian Aleksanterille poikana antama ennustus, että Persian sotaretkellä tulee susi¹ häntä opastamaan. Täällä kertomusten mukaan surmattiin suuri joukko sotavankeja, ja Aleksanteri itsekin kirjoittaa antansa käskyn tappaa vangit, koska hän piti toimenpidettä välttämättömänä. Leimattua rahaa hän sai täältä käyttöönsä yhtä paljon kuin Susasta sekä sen lisäksi kalustoa ja muita kalleuksia, joiden kuljettamiseen tarvittiin kymmentuhatta muuliparia ja viisituhatta kameelia. Linnaan tunkeutunut sotilasjoukko kaatoi ilkeävaltaisesti Kserkseen patsaan. Sen nähtyään Aleksanteri jäi sitä katsomaan ja puhui sille kuin elävälle olennolle: »Jätämmekö sinut siihen lojumaan Hellasta vastaan tekemäsi sotaretken takia vai nostammeko sinut uudelleen pystyyn, koska muutoin olet ollut jalomielinen ja kunnan mies.» Hän hiljeni, vaipui mietteisiin ja poistui vasta pitkän ajan kuluttua. Täällä Aleksanteri viipyi neljä kuukautta, sillä talvi oli edessä ja hän tahtoi antaa sotilaitensa levätä. Kerrotaan, että kun hän ensimmäisen kerran

¹ Lykos = susi, lykios = lykialainen.

istui suurkuninkaan kultaisella katoksella varustetulle valtaistuimelle, korinttilainen Demaratos, joka oli häneen syvästi kiintynyt ja ollut jo hänen isänsä ystävä, alkoi vanhuuden höperyydestä vuodattaa kyyneliä ja sanoi: »Mistä riemusta ovatkaan jääneet osattomiksi ne kreikkalaiset, jotka kuolema on korjannut, ennen kuin he näkivät Aleksanterin istuvan Dareioksen valtaistuimella!»

Aleksanteri oli jo tehnyt päätöksen lähteä ajamaan Dareiosta takaa, kun hän ystäviensä pyynnöstä tuli näiden kanssa ryhtyneeksi viettämään vallattomia pitoja, joihin naisetkin rakastajiensa mukana saivat tulla huvittelemaan. Kuu-luisin näistä oli Ateenassa syntynyt Thais, myöhemmin kuninkaaksi päässeen Ptolemaioksen rakastajatar. Väliin älykkäästi kiitellen ja väliin leikkisästi häرنällen Aleksanteria Thais sattui nousuhumalan vaikutuksesta päästämään lauseen, joka todisti hänen hillittömyyttään, vaikkakaan se ateenalaisen lausumaksi ei ollut yllättävä. Hän näet sanoi, että hän tunsi saaneensa tänään palkinnon kaikista Aasian halki samoillessaan kestämistään vaivoista, kun sai singota herjojaan Persian upeassa kuninkaanlinnassa, mutta vielä suurempaa riemua hän tuntisi, jos hän juhlakulkueen etunenässä saisi kuninkaansa silmien edessä itse soihdulla sytyttää tuon Ateenan polttajan Kserkseen linnan. Silloin kaikki saisivat myöntää, että Aleksanterin sotajoukossa ollut nainen on kostanut Kreikan kärsimykset Persialle ankarammin kuin hänen maa- ja merisotajoukkojensa päälliköt. Seurasi käsien taputus ja huumaava nauru, ja kilpaa kuningasta kehoitettiin suostumaan päähänpistoon. Tämä taipui, hyppäsi paikaltaan ja sepele päässä soihtua heiluttaen kävi johtamaan riemusta huudahtelevaa jonoa. Perille saavuttua ympäröitiin linna, ja tällöin juoksi paikalle soihdut kädessä riemuiten muitakin aikeen huomanneita makedonialaisia, sillä he katsoivat linnan polttamisen todistavan, että he eivät ole unohtaneet kotimaataan eivätkä aio jäädä asumaan muukalaisten

pariin. Tällainen oli toisten historioitsijoiden mukaan tapahtumien kulku, toiset taas väittävät polttamisen tapahtuneen harkiten. Kaikki kuitenkin lisäävät, että Aleksanterin valtasi heti katumus, jolloin hän antoi käskyn sammuttaa tulen.

Aleksanteri oli luonteeltaan sangen antelias, ja tämä ominaisuus lisääntyi hänessä hänen mahtinsa kasvaessa. Sitä paitsi hän teki lahjoituksia aina ilomielin, mikä yksin tekee lahjan vastaanottamisen miellyttäväksi. Tästä saatan mainita muutamia esimerkkejä. Kun paionialaisten päällikkö Aristion surmattuaan vihollisen päällikön näytti tämän päätä kuninkaalle ja sanoi, että tällaisesta lahjasta meillä annetaan vastalahjaksi kultainen malja, tämä vastasi nauraen: »Mutta vain tyhjä. Minä annan sinulle samanlaisen täynnä parhainta viiniä.» Muudan makedonialainen talonpoika ajoi kuninkaan kullalla säilytettyä muulia. Juhdan väsyttyä hän otti kuorman hartioilleen ja kuljetti sitä itse. Nähtyään hänen hikoilevan taakan alla ja saatuaan tietää sen sisällön kuningas sanoi, kun talonpoika juuri oli laskemassa sen selästään: »Älä hellitä, vaan jatka matkaasi ja vie kantamus omaan asuntoosi.» Ylipäänsä hän enemmän närkästyi tarjotun lahjan hylkäämisestä kuin lahjan pyytämisestä. Niinpä hän kirjoitti Fokionille, ettei hän enää vastaisuudessa pidä tätä ystävänään, jos tämä kieltäytyy ottamasta vastaan hänen tarjoamiaan lahjoja. Kun muudan pallonpelaajanuorukainen Serapion ei häneltä pyytänyt mitään, hän ei mitään antanutkaan. Palloa sitten pelattaessa tämä heitti sen aina muille, mutta ei koskaan kuninkaalle, minkä johdosta tämä lopulta huudahti: »Mikset heitä minullekin?» »Ethän ole pyytäneykään», vastasi tähän Serapion. Kuningas nauroi ja antoi hänelle loistavan lahjan. Muudan Proteas, joka juomingeissa säkenöi sukkeluutta, oli joutunut kuninkaan vihoihin. Proteaan itkiessä tämän ystävät lepyttelivät kuningasta ja saivat tämän tarjoamaan sovinnon kättä. »Mutta

anna minulle ensin lahja vilpittömyytesi pantiksi», sanoi tällöin Proteas, ja kuningas antoi hänelle viisi talenttia. Että hänen ystävilleen ja henkivartijoilleen lahjoittamat summat olivat suuria, käy ilmi Olympiaan hänelle lähettämästä kirjeestä: »Sinun tulee osoittaa ystävilleesi suosiota ja arvontaa muulla tavoin, sillä nyt sinä teet heidät kaikki vertaisiksesi ja ympäröit ystävillä heidät, mutta itsesi saatat yksinäiseksi.» Vaikka Olympias hänelle usein kirjoitti tällaisia kirjeitä, hän piti niiden sisällyksen omana salaisuutenaan, ja vain kerran sai sellaisen nähdäkseen Hefaistion, jonka kanssa kuningas tavallisesti luki saapuneet kirjeet. Mutta sen tapahduttua Aleksanteri otti sormestaan sormuksen ja painoi sinetin hänen suulleen. Myös Dareioksen suurta luottamusta nauttineen Mazaioksen pojalle hän olisi entisen maa-herrakunnan lisäksi antanut toisen suuremman, mutta tämä torjui tarjouksen tarmokkaasti sanoen: »Ennen täällä hallitsi vain yksi Dareios, mutta nyt sinä olet tehnyt tänne monta Aleksanteria.» Parmenionille hän antoi Susassa sijaitsevan Bagoaan palatsin, jossa mainitaan löydetyn viidentuhannen talentin arvoinen vaatevarasto. Antipatrosta hän kirjeellisesti kehoitti palkkaamaan itselleen henkivartioston, koska hänen henkeään muka vainottiin. Myös äidilleen hän lähetti paljon lahjoja, mutta ei sallinut tämän sekaantua sotilaallisiin ja valtiollisiin asioihin, ja kun äiti tämän takia purki häneen kiukkuaan, hän suhtautui siihen vallan rauhallisesti. Mutta kerran luettuaan Antipatroksen lähettämän kirjeen, joka oli täynnä syytöksiä hänen äitiään vastaan, hän sanoi: »Antipatros ei näytä käsittävän, että yksi ainoa äidin kyynel pyyhkii puhtaaksi vaikka kymmenentuhatta kirjettä.»

Nähdessään kuitenkin lähimmän ympäristönsä uponneen liialliseen ylellisyyteen, nautintoihin ja tuhlaukseen, hän nuhteli sitä, mutta hän teki sen aina asiallisesti ja tahdikkaasti. Käytettiin hän teoslaisen Hagnonin kenkiä valmistettaessa ho-

peanuloja, Leonnatos tuotatti voimistelukenttensä hiekan Egyptistä, mikä vaati paljon kameeleja, Filotas käytti riistaa ajaessaan sata stadionia pitkiä metsästysverkkoja eikä enää tyydytty öljyyn, vaan käytettiin kylvettäessä ja ihon hoitamisessa tuoksuvia voiteita sekä pidettiin erikoisia hieroja ja kamaripalvelijoita. Minua ihmetyttää, Aleksanteri sanoi, että he niin monta kovaa ja maineikasta taistelua voitettuaan eivät muista niiden, jotka ovat tottuneet kestäväseen ponnistuksia, nukkuvan paremmin kuin mukavuudessa veltostuneiden eivätkä omaa elämäntapaansa persialaisten elämäntapaan verratessaan oivalla, että mässäily on orjamaisen luonteen ominaisuus, kun taas käskijän luonteelle antaa leiman työ. »Kuinka voisi», hän sanoi, »omin käsin hoitaa hevosensa, puhdistaa keihäänsä ja kypäränsä sellainen, joka on vieraantunut oman ruumiinsa hoidosta, ja kuitenkin se on häntä kaikkein lähinnä», sekä lisäksi: »Vai ettekö käsitä hallitsemisemme loppujen lopuksi tähtäävän siihen, että elämme toisin kuin voitettut?» Opetuksensa mukaisesti hän itse sota- ja metsästysretkillä uhmasi entistä enemmän vastuksia ja vaaroja. Kerrankin hän omin käsin otti hengiltä suuren leijonan, jolloin metsästysseurueessa mukana ollut Spartan lähettiläs hämmästyneenä huudahti: »Uljaastipa sinä, Aleksanteri, taistelit leijonan kanssa vallasta!» Tätä metsästystä esittävän kuvaryhmän on Krateros lahjoittanut Delfoin pyhäkölle. Siihen kuuluu leijonan, koirien, leijonaa vastaan käyvän kuninkaan ja avuksi kiiruhtavan Krateroksen vaskesta valettut patsaat, jotka on osaksi valmistanut Lysippos, osaksi Leokhares.

Mutta sen sijaan että Aleksanteri vaarojen keskellä koulutti itseään ja innosti muita miehuuteen, hänen rikkautensa ja mahdin paisuttamat ystävänsä toivoivat vain nautintoja ja mukavaa elämää. Marssit ja sotaretket he suorittivat nurkuksen, jopa lopuksi uskalsivat väheksyä kuningasta ja puhua hänestä pahaa. Aleksanteri suhtautui tällaiseen aluksi ylevä-

mielisesti, sillä hän sanoi tietävänsä kuninkaan kohtalona olevan, että hyvät työt palkitaan parjauksella. Kuitenkin hän pienimmänkin aiheen ilmaantuessa osoitti luotetuilleen hyväntahtoisuutta ja kunnioittavaa huolenpitoa, mistä saatan mainita muutamia esimerkkejä: Peukestaalle hän karhun tätä purtua lähetti moitekirjeen sen johdosta, että tämä oli asiasta ilmoittanut vain muille, mutta ei hänelle. »Kirjoita ainakin nyt», hän lisäsi, »kuinka voit ja jättikö ehkä joku metsästystovereistasi sinut vaarassa pulaan voidakseni saattaa hänet vastuuseen.» Hefaistionille, joka joukkonsa kanssa oli muualla suorittamassa sotilaallisia tehtäviä, hän kirjoitti Perdikkaan keihään vahingossa vioittaneen Krateroksen sääriä heidän ajaessaan takaa faaraorottaa. Kun Peukestas parani jostakin taudistaan, kuningas lähetti kiitoskirjeen häntä hoitaneelle lääkäri Aleksippokselle. Krateroksen sairastuttua Aleksanteri näkemänsä unen perusteella uhrasi hänen puolestaan itse ja käski Kraterosta tekemään samoin. Lääkäri Pausaniaalle, joka ilmoitti koettavansa parantaa Krateroksen pärskäjuuren avulla, kuningas kirjeellisesti ilmoitti olevansa asiasta levoton, mutta kehoitti häntä käyttämään tuota lääkettä. Ne miehet, jotka ensimmäisinä ilmoittivat Harpaloksen paon ja kavalluksen, Efialteen ja Kissoksen, kuningas vangitutti, koska luuli heidän tahtovan parjata Harpalosta. Kotiutettaessa sairaita ja yli-ikäisiksi tulleita aigailainen Eurylokhos oli merkityttänyt sairaiden luetteloon myös itsensä. Kun hänet sitten havaittiin terveeksi, hän tunnusti menettelleensä siten päästäkseen mukaan, koska hänen rakastettunsa Telesippa kuului lähtijöiden joukkoon. Kuninkaan kysyttyä, mikä tämä nainen oli, Eurylokhos vastasi hänen olevan vapaasyntyisiä hetairoja. »Tästä näet», kuningas silloin sanoi hänelle, »että me molemmat olemme rakastuneet sinuun. Koeta nyt keksiä, miten saamme Telesipan joko kauniilla puheilla tahi lahjoilla jäämään, hän kun kerran on vapaasyntyinen nainen.»

Täytyy ihmetellä, että Aleksanterilta vielä riitti aikaa kirjoittaa ystävilleen seuraavanlaisiakin kirjeitä: Eräissä hän käskee etsimään Seleukoksen Kilikiaan karannutta orjaa, eräissä kiittää Peukestasta siitä, että tämä on ottanut kiinni Krateroksen orjan Nikonin, eräissä kirjoittaa Megabyzokselle, että tämän tulisi koettaa saada turvananojana erääseen temppeliin paennut orjansa houkuttelemalla sieltä ulos ja vasta sitten ottaa hänet kiinni, mutta että hänen ei pidä temppelissä käydä häneen käsiksi. Muutoin kerrotaan hänen tutkiessaan rikoksia, joista saattoi seurata kuolemanrangaistus, alussa syyttäjän puheen aikana peittäneen toisen korvansa kädellään, jotta se olisi puhdas ja puolueeton syytetyin selostaessa asiaa omalta kannaltaan. Myöhemmin kuitenkin monet panettelut, joissa käytettiin sen verran totuutta apuna, että saatiin suuret valheet näyttämään uskottavilta, tekivät hänet ankarammaksi. Ennen kaikkea hän joutui suunniltaan ja oli kova ja leppymätön, kun oli kysymys selän takana lausutuista parjauksista, koska hän piti kunniaa elämää ja valtaa arvokkaampana. Sitten Aleksanteri lähti liikkeelle iskeäkseen uudelleen yhteen Dareioksen kanssa. Saatuaan kuulla Bessoksen ottaneen tämän vangiksi hän lähetti thessalialaiset kotiinsa annettuaan heille heidän palkkansa lisäksi lahjana kaksituhatta talenttia. Rasittava ja pitkä takaa-ajo, jonka aikana yhdessätoista päivässä oli ratsastettu enemmän kuin kolmetuhattakolmesataa stadionia, alkoi käydä useimpien osanottajien voimille, varsinkin kun vedestä oli suuri puute. Tällöin tuli häntä vastaan joukko makedonialaisia, jotka kuljettivat muuleilla nahkaleileissä joesta noutamaansa vettä. Kun nämä keskipäivän helteen juuri kuumimmillaan paahtaessa näkivät Aleksanterin olevan janoissaan, he täyttivät kypärän ja antoivat sen hänelle. Kuninkaan kysyttyä, kenelle he vettä vievät, kuljettajat vastasivat: »O mille lapsillemme, mutta jos sinä säilyt hengissä, saamme me toisia, vaikka heidät menettäisimmekin.» Tä-

män kuultuaan kuningas otti kypärän käteensä, mutta vilkaistuaan ympärilleen hän näki ratsumiesten päät riipuksissa seuraavan hänen juontiaan, minkä tähden hän antoi sen juomatta takaisin, kiitti tarjouksesta ja sanoi: »Jos minä yksin juon, näiden mieli masentuu.» Nähtyään hänen itsehillintänsä ja luonteensa ylevyyden ratsumiehet riemuiten kehoittivat häntä rohkeasti viemään heitä eteenpäin ja kannustivat hevosiiaan. He eivät tunteneet enempää väsymystä kuin janoa, jopa pitivät itseään kuolemattomina, niin kauan kuin heillä oli sellainen kuningas.

Hyökkäysinto oli kaikilla sama, mutta vain kuusikymmentä ehti kertomusten mukaan kuninkaan kanssa karauttamaan vihollisen leiriin. Täällä oli maassa hajallaan paljon kultaa ja hopeaa, mutta hyökkääjät eivät siitä välittäneet eivätkä myöskään vaunuista, jotka täynnä naisia ja lapsia harhailivat ilman ohjaajia, vaan ajoivat takaa etujoukkoja, joiden joukossa luulivat Dareioksen olevan. Vihdoin hänet tavattiin vaunuista, monta keihään haavaa ruumiissa, aivan kuolemaisillaan. Vielä hän kuitenkin pyysi juoda, ja juotuaan tarjotun kylmän veden hän sanoi sen antajalle Polystratokselle: »Hyvä ystävä. Onnettomuuteni äärimmäinen aste on, että en voi palkita hyvää tekoasi, mutta kyllä Aleksanteri sen korvaa. Jumalat palkitkoot hänelle sen hyvyyden, jota hän on osoittanut äidilleni, puolisollessi ja lapsilleni. Sinun kauttasi minä ojennan hänelle käteni.» Näin sanottuaan hän puristi Polystratoksen kättä ja heitti henkensä. Kun Aleksanteri paikalle tultuaan näki vainajan, hän ei voinut salata mielenliikutustaan. Sitten hän riisui vaippansa ja peitti sillä ruumiin. Tavoitettuaan myöhemmin Bessoksen hän revitytti tämän kappaleiksi. Kaksi suoraa puuta väännettiin yläosastaan yhteen, kumpaankin sidottiin ruumiin jäsen kiinni ja puut lennätettiin irti, jolloin ne rajusti repäisivät niihin kiinnitetyt jäsenet mukanaan. Ajan tultua Aleksanteri lähetti Dareioksen ruu-

miin kuninkaallisin kunnianosoituksin hänen äidilleen ja hänen veljensä Eksathreen hän otti ystäväkseen.

Valiojoukko mukanaan Aleksanteri sitten itse tunkeutui Hyrkaniaan. Täällä hän näki meren lahden, joka oli hyvinkin Mustan meren kokoinen ja jossa vesi oli makeampi kuin itse meressä. Mitään varmaa tietoa hän ei tästä lahdesta saanut, mutta luuli sen olevan Asovan meren ulkoneman. Luonnontieteilijät olivat kuitenkin jo monta vuotta ennen Aleksanterin retkeä päässeet asioista perille ja tiesivät sanoa, että niistä neljästä lahdesta, jotka maailmaa ympäröivästä merestä pistävät mantereeseen, tämä on pohjoisin, ja sitä sanotaan välistä Hyrkanian, välistä Kaspian mereksi. Täällä jotkut barbaarit yllättivät kuninkaan hevosen taluttajat ja veivät mennessään hevosen, Bukefaloksen. Kuningas raivostui ja kuulutti airuen välityksellä surmaavansa kaikki barbaarit lapsineen ja vaimoineen, jolleivät he palauta hänelle takaisin hevosta. Mutta kun se tuotiin ja kaupungit lisäksi alistuivat hänen valtaansa, hän kohteli barbaareja ystävällisesti ja antoi hevosen anastajille siitä lahjalunnaita.

Täältä hän lähti Parthiaan, jossa ensiksi joutoaikoinaan alkoi käyttää persialaista pukua. Ehkä hän näin omaksuamalla maan tapoja katsoi parhaiten voittavansa kansan vastustuksen, koska samanlaiset tavat ja tottumukset ovat yhteiskunnan siteitä, ehkä hän myös täten kuin huomaimatta tahtoi totuttaa makedonialaiset vähitellen muuttamaan elämäntapojaan sekä kokeilla, miten he tulisivat suhtautumaan hänen ruvetessaan vaatimaan, että hänen puheilleen päässeiden itämaisen tavan mukaan oli heittäydyttävä hänen edessään maahan. Tosin hän ei persialaisten pukupartta täysin omaksunut, koska se vaikutti silmiinpistävän oudolta. Niinpä hän ei käyttänyt roimahousuja, pitkähihaista kauhtanaa eikä turbaania, vaan valitsi puvuston, jossa oli makedonialaiset ja persialaiset ainekset sopivas-

ti puoliksi yhdistetty ja joka oli makedonialaista pukua upeampi, mutta persialaista vaatimattomampi. Alussa hän käytti sitä vain ottaessaan vastaan muita kuin kreikkalaisia ja kotioloissaan aivan läheisimpien ystäviensä parissa, mutta sittemmin myös julkisuudessa ja julkisissa tehtävissä. Tätä näkyä makedonialaiset kyllä katselivat väkinäisesti, mutta ihailen hänen muita avujaan he ajattelivat, että heidän tulee hieman katsoa läpi sormien tätä hänen turhamaisuuttaan ja loiston tavoitteluaan. Sitä paitsi hän oli äskettäin entisten haavojensa lisäksi saanut sääreensä nuolen, joka oli murtautunut luuta, samoin kivistä kaulaansa niin ankaran iskun, että menetti joksikin aikaa näkönsä. Mutta kaikesta huolimatta hän henkeään säästämättä heittäytyi aina uudelleen vaaroihin, vieläpä vatsataudissa ollessaan ylitti Doniksi luulemansa Iaksarten joen ja lyötyään skyyttalaiset pakoon ajoi heitä takaa sata stadionia.

Hänen tällä retkellä ollessaan hänen luokseen saapui amatsonien kuningatar, kuten kertovat Kleitarkhos, Polykleitos, Onesikritos, Antigenes ja Istros, mutta juttua pitävät keksittynä Aristobulos, kamariherra Khares, Ptolemaios, Antikleides, theebalainen Filon, theangelalainen Filippos, samoin eretrialainen Hekataios, khalkislainen Filippos ja samolainen Duris. Jälkimmäisten väitteen näyttää Aleksanteri itse vahvistavan todeksi. Antipatrokselle lähettämässään kirjeessä, jossa hän tarkalleen selostaa kaikki tapahtumat, hän mainitsee skyyttalaisten kuninkaan tarjonneen hänelle tyttärensä kättä, mutta amatsonista hän ei mainitse mitään. Kerrotaan lisäksi, että kun Onesikritos monta vuotta tämän jälkeen luki kuninkaaksi päässeelle Lysimakhokselle historiansa neljännen kirjan, jossa kertoi myös amatsonista, tämä oli maininnan kuultuaan hymyillyt ja sanonut: »Missähän minä silloin olin?» Mutta jos tätä tietoa pidetään taruna, se ei vähennä Aleksanteriin kohdistuvaa ihailua, eikä se todeksikaan uskottuna sitä suurena.

Kun Aleksanteri pelkäsi retken yhä jatkuessa makedonialaisten menettävän rohkeutensa, hän jätti muun sotajoukon paikoilleen ja lähti liikkeelle mukanaan valioväkensä, kaksikymmentätuhatta jalka- ja kolmetuhatta ratsumiestä. Näille hän puhui Hyrkaniassa seuraavalla tavalla: Unessaankin barbaarit nyt näkevät heidät painajaisenaan, mutta jos he vain sotkettuaan Aasian asiat vetäytyvät takaisin, nämä hyökkäävät heidän kimppuunsa kuin naisten. Kuitenkin saavat kaikki, jotka tahtovat, poistua, mutta hänen on tällöin sanottava, että poistujat jättävät hänet hänen ystäviensä ja hänelle uskollisina pysyneitten kanssa silloin, kun hän on alistamaisillaan koko maailman makedonialaisten valtaan. Näin melkein sanalleen hän kirjoittaa Antipatrokselle ja lisää, että hänen täten puhuttuaan kaikki äänekkäästi kehoittivat häntä viemään heidät mihin tahansa hän vain tahtoi. Tehtyään valiojoukoillaan tämän kokeen hänen ei ollut enää vaikea saada muutakaan väkeään liikkeelle, vaan se tuli mukaan kuin itsestään. Tämän jälkeen hän mukautui maan asukkaiden tapoihin entistä enemmän ja koetti näitäkin perehdyttää makedonialaisten tottumuksiin, sillä hän ajatteli eri kansojen keskinäisen kanssakäymisen ja suopean toisiinsa suhtautumisen lujittavan asemaansa paremmin kuin mahtikeinojen, semminkin kun hänen oli valloitusretkensä edistyessä samottava yhä syvemmälle. Samassa tarkoituksessa hän valitsi kolmekymmentätuhatta persialaisnuorukaista ja hankki suuren joukon opettajia, joiden tuli perehdyttää näitä kreikkalaiseen sivistykseen ja makedonialaiseen aseiden käyttöön. Myös se, että hän otti puolisoakseen Roksanen, kauniin ja viehättävän persiättären, jonka hän oli ensi kerran nähnyt eräässä pitoseurassa, tähtäsi samaan päämäärään, vaikka sen varsinaisena vaikuttimena oli todellinen rakkaus. Tällä teollaan hän voitti maan asukkaiden luottamuksen; nämä rakastivat häntä ylen määrin nähdessään hänen säädyllisesti solmivan lailliset

aviosuhteet vain siihen naiseen, jonka sydämen oli valloittanut. Kun hän huomasi, että hänen lähimmistä ystävistään Hefaistion hyväksyi hänen uuden elämäntapansa sekä itsekin seurasi sitä, kun taas Krateros pysyi esi-isiltä perityille tavoille uskollisena, hän käytti apunaan edellistä muukalaisten kanssa ja jälkimmäistä kreikkalaisten kanssa neuvotellessaan. Muutoin hän edellistä suuresti rakasti ja jälkimmäistä suuresti kunnioitti, sillä hän tunsikin ja sanoi, että Hefaistion rakastaa Aleksanteria, mutta Krateros kuningasta. Tämän takia nämä miehet salaa vihasivat toisiaan, jopa usein riitelivätkin. Kerran, tämä tapahtui Intiassa, he joutuivat käsikähmään ja lopuksi paljastivat miekkansa. Aleksanteri sattui juuri ratsastamaan paikalle, kun ystävät riensivät heitä hillitsemään, ja hän soimasi Hefaistionia kaikkien kuullen sanoen tämän olevan typerä ja mieletön, kun ei käsittä, että Aleksanterin menetettyään hän on mihinkään kelpaamaton mies. Myös Kraterosta hän kahden kesken ankarasti nuhteli. Sittemmin hän saattoi nämä riitapukarit yhteen ja sai heidät sopimaan keskenään. Tämän jälkeen kuningas sanoi heille Ammonin ja muitten jumalien kautta sanansa vahvistaen, että hän rakastaa heitä enemmän kuin ketään muita, mutta jos hän vielä näkee heidän riitelevän, hän tapattaa heidät molemmat tai ainakin riidan aiheuttajan. Kerrotaan, että tämän jälkeen nämä miehet eivät edes leikillään loukanneet toisiaan sanoin tahi teoin.

Filotaan, Parmenionin pojan, monet ansiot makedonialaiset tunnustivat. Hän oli urhoollinen, rasiuksia kestävä, antelias ja niin avulias ystävilleen, että Aleksanteria lukuun ottamatta kukaan ei häntä tässä suhteessa voittanut. Kerran kun muudan hänen tuttavistaan pyysi häneltä rahaa ja rahastonhoitaja, jonka hän käski sitä antamaan, ei sanonut rahaa olevan, Filotas sanoi: »Mitä, eikö edes jotakin maljaa tahi vaippaa?» Mutta kopeutensa, suuren rikkau-

tensa, loistavan palvelusväkensä ja yksityismiehen asemaan kovin huonosti soveltuvan suurentelevuutensa takia, hänen mahtavuutta ja arvokkuutta tavoitteleva esiintymisensä kun oli lisäksi hiomatonta, tökeröä ja mautonta, hän oli vetänyt päälleen enemmistön vihan ja närkästyksen, jopa niin, että Parmenioninkin täytyi hänelle kerran huomauttaa: »Poikani, ole vähän nöyrempi.» Aleksanterinkin epäsuosioon hän oli joutunut jo kauan aikaa sitten seuraavasta syystä: Kun Kilikiasta pakoon päässeen Dareioksen kuormasto joutui Damaskoksessa makedonialaisten haltuun, saatiin samalla sotavankeja. Näiden joukossa oli muudan kaunis pydnalainen nainen nimeltä Antigone, joka annettiin Filotaalle. Viinin ääressä Antigonen kanssa istuessaan tämä sanoi, koska nyt nuorukaisten tapa on sankaritöistään rakastetulleen kerskua, että suurimmat mainetyöt on hän ja hänen isänsä suorittanut ja heidän avullaan on Aleksanteri, tuo kokematon poikani, noussut mahtavuuteensa. Tämän tuo nainen kertoi eräälle tuttavalleen, tämä tietysti toiselle, ja näin jatkuen juttu lopuksi saapui Krateroksen korviin. Tämä vei naisen kenenkään tietämättä Aleksanterin luokse, joka asian kuultuaan kehoitti häntä jatkamaan seurusteluaan Filotaan kanssa ja kertomaan hänelle kaikki, mitä saisi kuullakseen. Ansan virittämisestä mitään tietämättä Filotas Antigonen seurassa päästi monta sopimatonta sanaa ja puhetta kuninkaasta tätä kohtaan tuntemansa kaunan ja kerskailunhalunsa kannustamana. Vaikka Aleksanterilla oli nyt varmoja todisteita Filotasta vastaan, hän otti asian tyynesti, joko luottaen Parmenionin uskollisuuteen tahi sitten peläten näiden molempien nauttimaan kunnioitusta ja kannatusta. Mutta sitten sattui, että joku Khalaistrasta kotoisin ollut Aleksanterin henkeä väijyvä Limnos-niminen makedonialainen pyysi muodatta rakastamaansa nuorukaista, Nikomakhosta, osallistumaan kanssaan kuninkaan surmaamiseen. Nikomakhos ei suostunut pyyntöön, vaan ilmoitti asian

veljelleen Kebalinokselle, ja tämä pyysi Filotasta viemään hänet veljensä kanssa Aleksanterin luokse, koska heidän täytyisi tärkeitten asioitten tähden saada tavata kuningasta. Jostakin käsittämättömästä syystä tämä kuitenkin epäsi pyynnön sillä perusteella, että kuninkaalla oli muita tähdellisempiä tehtäviä, ja näin tapahtui kahdesti. Filotaan töykeyden pahakseen pannen veljekset kääntyivät nyt toisen henkilön puoleen ja pääsivätkin tämän välityksellä Aleksanterin puheille, jolloin kertoivat ensiksi Limnoksen aiheet ja sitten kuin sivumennen, että Filotas oli kaksi kertaa torjunut heidän pyyntönsä päästä asiasta ilmoittamaan. Tämä suututti kovasti Aleksanteria, ja kun Limnos vangitsijalleen vastarintaa tehdessään sai tämän kädestä surmansa, hänen suuttumuksensa yltyi, koska hän katsoi näin menettäneensä salahankkeen todisteet. Epäillen Filotasta kuningas nyt kutsui luokseen tämän vanhat vihamiehet, ja peittelemättä nämä sanoivat kuninkaan ottavan asian liian keveästi, jos hän uskoo Limnoksen, tavallisen khalaistralaisen miehen, uskaltaneen yksin suunnitella sellaisen teon kuningastaan vastaan. Tämä on ollut vain apuri tahi pikemminkin jonkinlainen suuremmissa pajassa muokattu työkapine, mutta teon suunnittelija voidaan löytää tutkittaessa niitä, joille sen salaaminen on ollut hyödyksi. Kun kuningas oli avannut korvansa tällaisille syytöksille ja epäilyksille, alkoi loputon juonittelujen virta hyökyä Filotasta vastaan. Tämä vangittiin ja otettiin kiuttamalla kuulusteltavaksi, jolloin kuninkaan ystävät olivat paikalla läsnä, mutta kuningas itse syrjässä kuuntelemassa esiripun takana, josta hänen kerrotaan huudahtaneen, kun Filotas tuskissaan surkealla ja nöyrällä äänellä rukoili Hefaistionia ja muita paikalla olleita: »Kuinkasinä, Filotas, joka olet noin pehmeä ja epämiehekäs, uskalisit ryhtyä sellaiseen tekoon?» Filotas mestattiin ja Meediaan lähetettiin heti murhamies ottamaan hengiltä Parmenion.

Tämä mies oli kuitenkin monen teon suorittamisessa autanut Filipposta ja oli yksin tahi ainakin kaikkein pöntevimmän Aleksanterin vanhempaan polveen kuuluvista ystävistä kehoittanut häntä lähtemään sotaretkelle Asiaan. Tämän retken aikana hän oli jo menettänyt kaksi kolmesta pojastaan, ja nyt hän itse viimeisensä kanssa sai erota elämästä. Teko tyrmistytti monia kuninkaan ystäviä, ennen muita Antipatrosta, ja sen tähden tämä tekikin salaisen sopimuksen aitolialaisten kanssa, jotka pelkäsivät Aleksanterin kostavan heille Oiniadain kaupungin hävityksen. Tämä oli näet tapahtumasta kuultuaan sanonut, etteivät oiniadailaisten lapset, vaan hän itse vetää aitolialaiset heidän teostaan tilille.

Pian tämän jälkeen tapahtui Kleitoksen tappo. Teko näyttää asiaa pinnallisesti katsoen julmempalta kuin Filottaan mestaus, mutta jos tarkemmin punnitaan sen aihetta ja teon hetkellä vallinneita olosuhteita, käy selville, että murha ei ollut tahallinen, vaan sen aiheutti kuninkaan kova onni, joka tarjosi Kleitoksen pahalle hengelle välikappaleiksi kuninkaan vihan puuskan ja päihtymyksen. Tapahtumain kulku oli seuraava: Muutamat henkilöt kuljettivat kuninkaalle meren takaa Kreikasta tuotuja hedelmiä, joiden kypsyyteen ja kauneuteen ihastuneena hän kutsutti luokseen Kleitoksen näyttääkseen niitä ja antaakseen niistä osan hänelle. Kutsun saapuessa Kleitos oli juuri uuraamassa, mutta hän keskeytti toimituksen ja lähti kuninkaan luokse, jolloin kolme uhriksi vihittyä lammasta lähti seuraamaan hänen jäljessään. Kuultuaan siitä Aleksanteri mainitsi asiasta Aristandrokselle ja lakonialaiselle Kleomanteelle, jotka olivat tietäjiä. Näiden ilmoitettua enteen tietävän pahaa kuningas käski mitä pikimmin uhrata Kleitoksen puolesta, sillä hän muisti nyt itsekin kolme päivää sitten nähneensä kammottavan unen: Kleitos ja Parmenionin pojat olivat istuneet yhdessä, kaikki valkeissa vaat-

teissa ja kuolleina. Kleitos ei kuitenkaan viipymättä suorittanut lepytysuhria, vaan meni aterialle, jota vastoin kuningas uhrasi Dioskuureille. Tämän jälkeen seurasi hurjat juomingit, joissa laulettiin jonkun Pranikhoksen tahi toisten kertomusten mukaan jonkun Pierionin tekemiä pilkkalauluja, joiden tarkoituksena oli tehdä naurun alaisiksi eräät barbaarien äskettäin voittamat makedonialaiset upseerit. Seuran vanhemmat jäsenet suuttuivat tästä ja haukuivat sekä laulujen sepittäjät että laulajat, kun taas Aleksanteri ja hänen läheisimmät ystävänsä kuuntelivat niitä mielellään ja kehoittivat laulajia jatkamaan. Silloin Kleitos, joka oli luonteeltaan tulinen ja sanojaan säästämätön mies ja nyt kaiken lisäksi juovuksissa, raivostui kovasti ja sanoi, ettei ole kaunista barbaarien ja vihollisten keskellä häväistä makedonialaisia, jotka ovat pilkkaajiaan paljon parempia, vaikkakin heitä on kerran kohdannut epäonne. Kun Aleksanteri tähän sanoi, että Kleitos puolustelee itseään sanoessaan pelkuruutta epäonneksi, tämä nousi ja huudahti: »Ja kuitenkin tämä minun pelkuruuteni on sinut, jumalien pojan, pelastanut silloin, kun sinä käänsit selkäsi Spithridateen miekalle. Makedonialaisten verellä ja näillä haavoilla olet sinä päässyt niin pitkälle, että et enää tunnusta isäksesi Filipposta, vaan tuppautut Ammonin pojaksi.»

Sanoista raivostuneena Aleksanteri huusi: »Luuletko sinä, kirottu, voitvasi yhä vain iloita siitä, että aina puhut meistä tällaista ja kiihotat makedonialaisia.» »En suinkaan, Aleksanteri», sanoi Kleitos, »mutta emme siitäkään iloitse, että saamme sinulta vaivoistamme tällaisen palkan. Päin vastoin ylistämme onnellisiksi niitä, jotka ovat jo kuolleet tarvitsematta nähdä, kuinka makedonialaisia ruoskitaan verille persialaisilla raipoilla ja että kuninkaan puheille pääsyyn on pyydettävä lupa persialaisilta.» Kleitoksen näin yhä syytässä herjauksiaan Aleksanterin lähetyvillä istu-

neet hypähtivät paikoiltaan ja alkoivat vuorostaan moit-
tia Kleitosta. Syntyi aikamoinen meteli, jota iäkkäämmät
koettivat kaikin keinoin hillitä. Rähäkän aikana Aleksan-
teri kääntyi kardialaisen Ksenodokhoksen ja kolofonilai-
sen Artemioksen puoleen sanoen: »Eikö teistä näytä siltä,
että kreikkalaiset riehuvat makedonialaisten keskellä kuin
puolijumalat petojen joukossa?» Mutta Kleitos ei tyynty-
nyt, vaan kehoitti Aleksanteria suoraan sanomaan, mitä
hän oikeastaan tahtoo, tahi sitten olemaan kutsumatta va-
paita ja suorasanaisia miehiä pitopöytänsä, vaan tyyty-
mään elämään barbaarien ja orjien kanssa, jotka kyllä
kumartavat hänen persialaista vyötään ja hohtavaa ihokas-
taan. Silloin ei Aleksanteri enää voinut hillitä itseään, vaan
sieppasi pöydältä omenan ja heitti sillä Kleitosta tapail-
len samalla miekkaansa, jonka kuitenkin eräs henkivartija,
Aristofanes, oli salaa siirtänyt toisaalle. Muut asettuivat
kuninkaan ympärille ja koettivat sanoillaan häntä rauhoit-
taa, mutta hän riuhtautui irti ja komensi kovalla äänellä
makedonian kielellä henkivartiostoaan saapumaan paikalle
ja käski merkinantajan puhaltaa torveaan kuin suuren vaa-
ran uhatessa. Kun torven puhaltaja vitkasteli, kuningas
antoi hänelle nyrkiniskuja, mutta myöhemmin hän tätä
kuitenkin kiitti, koska hän menettelyllään oli ehkäissyt koko
leirin joutumasta liikkeelle. Toiset veivät raivoavan ja
vastustelevan Kleitoksen huoneesta, mutta hän koetti tulla
heti uudelleen sisään toisesta ovesta lausuen samalla yli-
mielisen uhmaavasti Euripideen »Andromakhe»-murhenäy-
telmästä seuraavalla säkeellä alkavaa kohtaa:

Näin surkea on Hellaan laita nyt.

Silloin Aleksanteri tempasi keihään eräältä henkivartijaltaan
ja lävisti sillä Kleitoksen, juuri kun tämä oviverhon syr-
jään työnnettyään alkoi suunnata askelensa häntä kohti,
ja tuskasta ähkyen Kleitos lysähti maahan. Silloin Alek-

santerin viha heti lauhtui, ja kun hän nyt tajuttuaan tekonsa näki ystäviensä seisovan sanattomina, hän kiskaisi nopeasti keihään ruumiista ja yritti sillä lävistää oman kaulansa, mutta henkivartijat estivät sen tarttumalla hänen käsiinsä, minkä jälkeen he veivät hänet väkisin hänen omaan makuuhuoneeseensa.

Vietettyään koko seuraavan yön katkerasti itkien hän päivän tultua oli siinä määrin valitusten ja kyynelten uuvuttama, ettei jaksanut puhua. Vain tuon tuostakin hän vuoteellaan lepäillen päästi raskaan huokauksen. Ystäviä tämä painostava hiljaisuus alkoi pelottaa, ja sen tähden he luvatta astuivat hänen huoneeseensa häntä lohduttamaan. Muiden sanat eivät häneen mitään vaikuttaneet, mutta kun tietäjä Aristandros johdatti hänen mieleensä hänen Kleitoksesta näkemänsä unen ja uhraamisen yhteydessä satuneen enteen sekä lisäsi, että näin oli ennakolta säädetty, hän alkoi vähitellen rauhoittua. Tämän jälkeen ystävät toivat hänen puheilleen kaksi filosofia, Aristoteleen sukulaisen Kallistheneen ja Abderasta kotoisin olleen Anaksarkhoksen. Kallisthenes koetti häntä lohduttaa filosofisilla ajatuksilla, jotka hän muovasi lauseiksi taitavasti ja tapauksen koskettelemista hienovaraisesti kiertäen, kun taas Anaksarkhos, joka filosofiaa harjoittaessaan oli alusta alkaen kulkenut omaa erikoista suuntaansa ja joka oli tunnettu ylimielisestä ja halveksivasta suhtautumisesta muiden ammattikumppaniensa mielipiteisiin, alkoi heti sisään päästyään lasketella: »Onko tämä se Aleksanteri, johon koko maailma on kiinnittänyt katseensa! Täällä hän maassa vaikei kuin orja ja pelkää ihmisten arvostelua ja moitetta, vaikka hänen pitäisi olla näille oikeuden sääntönä ja loppu-tarkoituksena. Sillä onhan hän voittanut hallitakseen ja käskeäkseen eikä palvelleksen tyhjiä kuvittelujen orjana.» »Etkö käsitä», hän jatkoi, »että Zeus on asettanut oikeuden ja oikeudenmukaisen järjestyksen jumalattaret valtaistui-

mensa sivuille siksi, että kaikki, mitä hallitsija tekee, on oikein ja sopivaa.» Tällaisella puheella Anaksarkhos kyllä kevensi kuninkaan omaatuntoa, mutta samalla teki hänen luonteensa paljon ylimielisemmäksi ja omavaltaisemmaksi. Itselleen hän voitti sillä sen, että pääsi kuninkaan rajatomaan suosioon ja vieroitti tämän Kallistheneesta, joka ankaran vakavuutensa takia ei muutoinkaan miellyttänyt Aleksanteria. Kerrotaan muutoin, että kun pitopöydässä kerran syntyi keskustelu vuodenaajoista ja ilman lämpötiloista, Kallisthenes sanoi Anaksarkhokselle, joka hyökkäsi kiivaasti häntä vastaan hänen yhdyttyään niiden mielihiteeseen, jotka väittivät Aasiaa Kreikkaa kylmemmäksi ja lumisemmaksi: »Mutta oikeastaan sinun on pakko yhtyä meidän mielipiteeseemme, että täällä on kylmempää kuin kotimaassamme. Siellä sinulla oli talvella ylläsi vain yksi vaippa, mutta täällä sinä nukut kolme peitettä suojanasi.» Näillä sanoilla Kallisthenes herätti Anaksarkhoksessa entistä suurempaa vihamielisyyttä häntä kohtaan.

Muut sofistit ja liehittelijät Kallisthenes sai vihamiehikseen siksi, että nuoriso ihailen tulvi hänen kaunopuheisille luennoilleen ja yhtä ihailen vanhemmatkin häntä kunnioittivat hänen luonteenlujuutensa, arvokkuutensa ja itsenäisyytensä takia sekä siksi, että hän näytti todella toimivan sitä tehtävää silmällä pitäen, jonka hän sanoi olleen tälle retkelle lähtönsä varsinaisena vaikuttimena, nimittäin että auttaisi Aasiaan joutuneita maanmiehiään palaamaan takaisin isänmaahansa. Kun häntä jo hänen maineensa takia kadehdittiin, hän tämän lisäksi antoi itsekin parhaajilleen paljon aihetta hyökkäyksiin. Saatuaan kutsun pitoihin hän usein kieltäytyi tulemast, ja seurassa hänen vakava ja hiljainen esiintymisensä antoi aihetta käsitykseen, ettei hän hyväksynyt muiden läsnäolleiden esittämiä ajatuksia. Kaikkea tällaista Aleksanterikin katseli karsain silmin, minkä hän kerran ilmaisi seuraavalla lainaamallaan säkeellä:

Pois viisas, jolla tyhmän tavat on.

Kerrotaan, että kun kerran suuressa pitoseurassa makedonialaisten maljaa juotaessa Kallisthenesta kehoitettiin puhumaan näiden ylistykseksi, hän piti niin loistavan puheen, että kuulijat nousivat pystyyn käsiään taputtamaan ja lennättivät hänen päähänsä seppeleen. Tällöin Aleksanteri sanoi, että Euripides on ollut oikeassa runoillessaan:

Jos aihe hyvä on, ei puheen pito vaikeaa.

»Mutta näytähän», hän jatkoi, »meille puhujan lahjojasi moittimalla makedonialaisia, jotta he virheensä huomattuaan voisivat parantaa tapojaan.» Silloin mies siirtyi käsittelemään asiaa vastakkaiselta kannalta ja maalasi makedonialaisista varsin epäedullisen kuvan. Kaiken muun lisäksi hän mainitsi, että kreikkalaisten sisäiset kahnaukset auttoivat Filipposta laajentamaan valtaansa ja mahtavuuttaan, sillä onhan runoilijakin todennut, että

Riitojen aikana lurjuskin helposti huipulle pääsee.

Mutta tämä herätti makedonialaisissa suurta katkeruutta, ja Aleksanteri sanoi puheen päätyttyä, että Kallisthenes ei antanut näytettä kaunopuheisuudestaan, vaan vihamielisyystään makedonialaisia vastaan.

Tämän tapauksen Hermippos sanoo Kallistheneen esilukijan Stroiboksen kertoneen Aristoteleelle. Kallisthenes, kun hän huomasi joutuneensa puheensa vuoksi kuninkaan epäsuosioon, poistui paikalta ja lausui pari kolme kertaa itseksensä:

Kuolihan Patrokloskin, vaikk' urohomp' oli paljon.¹

Aristoteles näyttää kaikesta tällaisesta antaneen oikean arvostelun sanoessaan, että Kallisthenes oli todella vaikuttava ja suuri kaunopuhuja, mutta häneltä puuttui todellisuuden

¹ Ilias 21, 107. O. Mannisen suomennos.

tajua. Aina hän pontevasti ja filosofin vakaumuksella torjui maahan heittäytymisen hallitsijan edessä ja uskalsi yksinkin sanoa suoraan sen, mitä kaikki vakavammat ja vanhemmat makedonialaiset salaa kuiskailivat. Tehdessään tyhjäksi kuninkaan palvonnan hän pelasti kreikkalaiset suuresta häpeästä ja Aleksanterin vielä suuremmasta. Mutta samalla hän syöksi itsensä turmioon, varsinkin kun hän näytti enemmän itsepäisyydellä kuin vakuuttavilla perusteilla taivutaneen kuninkaan tuosta vaatimuksestaan luopumaan. Mytilenäinen Khares kertoo lisäksi, että Aleksanteri oli eräissä pidoissa ojentanut maljan, josta oli juonut, eräälle ystävälleen; tämä oli sen otettuaan kääntynyt uhrilieteen päin, juonut siitä ja kääntynyt takaisin; sen jälkeen hän oli ensin laskeutunut kuninkaan edessä maahan, sitten suudellut häntä ja vasta sen tehtyään istuutunut paikalleen. Samoin tekivät kaikki muutkin, kunnes tuli Kallistheneen vuoro. Otettuaan maljan ja juotuaan siitä tämä astui suutelemaan kuningasta maahan laskeutumatta, mitä Aleksanteri ei kuitenkaan huomannut, koska oli kääntynyt Hefaistioniin päin jotakin tälle sanoakseen. Tällöin oli Demetrios, lisänimeltään Feidon, kuninkaalle huudahtanut: »Älä häntä suutele, sillä hän ei ole laskeutunut edessäsi maahan.» Kun Aleksanteri nyt epäsi suudelman, Kallisthenes kovalla äänellä kajautti: »Siispä minä saan lähteä täältä suudelmaa köyhempänä.»

Kuninkaan ja Kallistheneen välien kylmennyttyä alettiin kertoilla yhtä ja toista. Ensimmäisenä esiintyi Hefaistion sanoen Kallistheneen sopineen hänen kanssaan siitä, että kuninkaan edessä heittäydytään maahan, mutta sitten hän olikin syönyt sanansa. Sitten Kallisthenesta alkoivat syytellä sellaiset kuin Lysimakhos ja Hagnon, jotka selittivät, että tämä sofist kiertelee rinta pystyssä kuin jonkin tyrannivallan kukistaja ja että pojat parveilevat hänen ympärillään häntä jumaloiden, ikäänkuin hän olisi ainoa vapaa mies kymmenientuhansien joukossa. Kun sitten Hermolaos kumppa-

neineen joutui kiinni kuninkaan murhan suunnittelusta, saatiinkin oiva todiste panettelujen vahvistukseksi. Väitettiin Kallistheneen vastanneen, kun joku häneltä kysyi, kuinka tulee kuuluisaksi: »Siten, että murhaa kaikkein kuuluisimman.» Sanottiin vielä, että hän muka oli Hermolaoksen mieleen teroittanut, ettei tämän pitäisi tekonsa hetkellä säikähtää kultaista vuodetta, vaan muistaa, että hänen edessään on sairastuva ja haavoittuva ihminen. Mutta kaikesta huolimatta ei kukaan salaliittolaisista syyttänyt mistään Kallisthenesta, vaikka heiltä mitä julmimmin kidutuksin tällaista tunnustusta puristettiin. Ja Aleksanteri itsekin mainitsi heti sen jälkeen Kraterokselle, Attalokselle ja Alketaalle lähettämässään kirjeissä, että nuorukaisia kidutettaessa nämä vakuuttivat aivan yksin, kenenkään muun tietämättä, suunnitelleensa rikoksen, mutta myöhemmin Antipatrokselle lähettämässään kirjeessä hän syyttää myös Kallisthenesta, kuten seuraava kohta osoittaa: »Makedonialaiset kivittivät nuorukaiset kuoliaiksi, mutta sofistia ja niitä, jotka lähettivät hänet luokseni ja kaupungeissaan suojelevat henkeni väijyjä, minä tulen rankaisemaan itse.» Näistä sanoista ilmenee suora syytös Aristotelesta vastaan, jonka luona tämä hänen sukulaisensa oli saanut kasvatuksensa: Kallistheneen äiti Hero oli näet Aristoteleen sisarentytär. Mikä on totuus Kallistheneen kuolemasta, jää pelkän arvailun varaan. Toisten historiateosten mukaan Aleksanteri hirtätti hänet, toisten mukaan hän kuoli sairauteen vankilassa maatessaan. Khareen mukaan häntä pidettiin vangittuna vietäväksi liittoneuvoston eteen kuulusteltavaksi Aristoteleen läsnä ollessa, mutta oltuaan vankilassa seitsemän kuukautta hän pöhöttymän vaivaamana ja syöpäläisten ahdistamana kuoli samoihin aikoihin, jolloin Aleksanteri haavoittui Intiassa.

Mutta Kallistheneen kuolema tapahtui kuitenkin vasta myöhemmin. Iäkäs korinttilainen Demaratos oli huomiota herättääkseen myös lähtenyt mukaan Aleksanterin Aasian

retkelle. Nähtyään kuninkaan hän sanoi niiden kreikkalaisten, jotka kuolema oli korjannut, menettäneen suuren ilon, kun eivät olleet nähneet Aleksanterin istuvan Dareioksen valtaistuimella.¹ Kuitenkaan hän ei saanut kauan nauttia kuninkaan hänelle osoittamaa suosiota, sillä hän kuoli pian vanhuuden heikkouteen. Hänen hautajaisensa olivat ylen määrin komeat. Sotajoukko loi hänen polttopaikalleen mahdavan, kahdeksankymmentä jalkaa korkean kummun ja hänen tuhkansa vietiin koristetulla nelivaljakolla satamaan.

Kun Aleksanteri Intiaan lähdön hetkellä näki, että mukana kuljetettu saalis teki hänen sotajoukkonsa hidashiikkeitseksi, hän aamun sarastaessa heti vaunujen tultua kuormatuiksi antoi sytyttää tuleen ensin omansa, sitten ystäviensä ja lopuksi muiden makedonialaisten vaunut. Tällaisen päätöksen tekeminen oli vaatinut enemmän rohkeutta ja häikäilemättömyyttä, kuin tarvittiin sen täytöntöönpanoon. Sillä vain harvoja se suututti, jota vastoin useimmat käytäessä käskyä täyttämään nostivat riemukkaan huudon ja alkoivat kuin vimmatut jakaa tarpeettomia tavaroitaan niitä tarvitseville samalla särkien kenellekään kelpaamattomat esineet ja polttaen ne Aleksanterin iloksi ja Intian retken kunniaksi. Muutoin kuningas näihin aikoihin rankaisikin käskyjensä laiminlyöjät ankarasti ja säälimättömästi. Niinpä hän mestautti ystäväpiiriinsä kuuluneen Menandroksen, kun tämä hänen määrättyään hänet erään paikalle jätettävän varuskunnan päälliköksi kieltäytyi ottamasta tehtävää vastaan, samoin hän itse ampui jousella makedonialaisista luopuneen persialaisen Orsodateen. Sotaretkelle lähdön aikoihin tapahtui, että lammas synnytti vuonan, jonka pää oli turbaanin muotoinen ja värinen ja sen molemmilla sivuilla kirvestä muistuttavat kuviot. Asiasta huolestunut Aleksanteri kutsui nyt luoksensa babylonialaisia tietäjiä, joiden apua hän tällaisissa tapauksissa tavallisesti käytti, taikomaan ennettä tehot-

¹ Vrt. sivua 439.

tomaksi, ja nämä toimittivat sitä varten tarpeelliset puhdistusmenot. Tämän jälkeen kuningas sanoi ystävilleen, ettei hän ole huolissaan omasta puolestaan, vaan heidän tähtensä. Sillä hänen kuoltuaan enne kenties saattoi toteutua, ja valta siirtyä jollekin halpasäätyiselle nahjukselle. Mutta hänen mielenmasennuksensa poisti kohta toinen parempi enne: Ravauttaessa Oksoksen virran varrella paikkaan kuninkaan teltalle telttavartioston päällikkö makedonialainen Proksenos löysi lähteen, jossa oli rasvamaista nestettä. Kun sen pintakerros poistettiin, tuli esille puhdas ja kirkas öljy, joka hajunsa, makunsa, värinsä ja rasvapitoisuutensa puolesta oli oliiviöljyn kaltaista. Tämä oli sitäkin kummallisempaa, kun noilla seuduilla ei kasvanut lainkaan öljypuita. Tosin Oksoksen virran veden sanotaan olevan niin pehmeää, että siinä peseytyneen ihoon jää jonkinlainen rasvakerros. Aleksanteria tämä lähde erikoisesti ihmetytti ja ilahdutti, mikä ilmenee hänen Antipatrokselle lähettämästään kirjeestä, jossa hän mainitsee tämän yhtenä suurimpana jumalan hänelle osoittamana ihmetekona. Tietäjät taas tulkitsivat enteen merkitsevän, että sotaretkestä oli tuleva maineikas, mutta raskas ja vaivalloinen, sillä jumalat ovat antaneet ihmisille öljyn voiman lähteeksi ponnistuksia varten.

Lukuisat olivat ne vaarat, joihin hän nyt taisteluissa joutui, ja vaikeat ne haavat, joita hän niissä sai. Suunnattomat olivat myös ne tappiot, joita sotajoukko tarveaineiden puutteen ja vaikean ilmaston takia kärsi. Kaikesta huolimatta Aleksanteri vallitsi onnea rohkeudellaan ja kehitti voimaa lujuudellaan, sillä hän uskoi väkevästi, että rohkealle ei mikään ole voittamatonta ja että pelkuri ei voi saavuttaa mitään pysyvää. Piirittäessään Sisimithreen puolustamaa luoksepääsemättömänä pidettyä vuorta, jonka valloittaminen sotilaista jo näytti toivottomalta, hän kysyi Oksyarteelta, millainen mies Sisimithres oli luonteeltaan. Oksyarteen vastattua, että mies oli läpikotaisin pelkuri, Aleksanteri virkkoi:

»Sinä siis sanot, että vuori on valloitettavissa. Sillä se kohta, missä hän estää pääsyä, ei ole luja.» Itse asiassa Sisimithres antoi pelottaa itsensä ja jätti vuoren. Lähettäessään erään toisen kerran makedonialaiset nuorukaiset taas hyökkäämään jyrkälle vuorelle hän puhutteli erästä Aleksanteri-nimistä hyökkääjää seuraavilla sanoilla: »Sinullepa, kaimani, urhoolisuus sopii jo yksistään nimesi takia.» Nuorukaisen kaaduttua sankarillisen kamppailun jälkeen Aleksanteri suri häntä suuresti. Kun Nysa-nimistä kaupunkia vastaan käytäessä makedonialaiset pysähtyivät edessä olevan syvän joen partaalle, Aleksanteri astui rannalle ja sanoi: »Miksi minä, vetelys, en ole aikoinani opetellut uimaan.» Ja kohottaen kilpensä hän hyppäsi jokeen ylittääkseen sen kahlaamalla. Kun hän sitten oli antanut käskyn keskeyttää taistelun, hänen luokseen saapui piiritettyjen kaupunkien lähettiläitä tarjoamaan sovintoa. Näiden kummastus oli suuri, kun Aleksanteri ilmestyi heidän eteensä täysissä aseissa ja taistelun jäljiltä ruokkoamattomana. Kun hänelle sitten tuotiin tyyny, hän antoi sen vanhimmalle lähettiläälle, Akufiille, ja kehoitti tätä istuutumaan. Ihailen Aleksanterin komeutta ja ystävällistä käytöstä Akufis kysyi, millaisilla ehdoilla he voisivat päästä hänen ystävyhteensä, jolloin Aleksanteri sanoi: »Maanmiestesesi tulee valita sinut hallitsijakseen ja sata parasta kansalaistanne on lähetettävä luokseni panttivangeiksi.» Akufis vastasi tähän naurahtaen: »Minun olisi paljon helpompaa hallita, jos saisin lähettää luoksesi huonoimmat, mutta itse pitää parhaimmat.»

Noin Egyptin kokoista Intian aluetta, jonka maaperä oli erittäin sopivaa maanviljelykseen ja karjanhoitoon, hallitsi Taksiles. Kohdatessaan Aleksanterin tämä viisas ruhtinas tervehdysten jälkeen puhui hänelle seuraavasti: »Minkä tähden on tarvis sotaa ja taistelua välillämme, jollet ole tullut meiltä riistämään juomavettämme ja välttämättömintä elantoamme? Ainoastaan niiden puolesta viisaus vaatisi meitä

taistelemaan. Jos taas minulla on enemmän rahaa ja jotakin tavaraa kuin sinulla, olen valmis niitä sinulle antamaan, ja jos niitä on minulla vähemmän, olen heti valmis kiittämään, jos annat niitä minulle.» Aleksanteri ihastui tästä puheesta, ojensi kätensä ja sanoi: »Luuletko, että tämä kohtaamisemme ja mielenjaloutta todistavat sanasi ovat poistaneet kaiken taistelun väliltämme? Siinä sinä erehdyt. Minä käyn kanssasi kilpailuun hyvistä töistä, niin että et poistu voittajana jalosydämisyyden kentältä.» Aleksanteri sai häneltä paljon lahjoja, mutta antoi monin verroin enemmän, ja vielä lähdön hetkellä hän lahjoitti Taksilelle tuhat talenttia leimatua kultaa. Tämä harmitti kovasti Aleksanterin ystäviä, mutta hän saavutti sillä muukalaisten suopeuden. Intialaiset palkkasoturit tekivät kuitenkin lujaa vastarintaa. Menettyään jonkin kaupungin he siirtyivät aina toiseen ja näin he tuottivat Aleksanterille jatkuvia tappioita. Kerran tämä hyökkäsi erästä kaupungista poistuvien vihollisten kimpun tiellä ja hakkautti heidät maahan, vaikka oli heidän kanssaan tekemässään sopimuksessa taannut heille turvallisen poistumisen. Tuo teko painaa tahransa tämän muutoin aina rehellisesti ja sotapäällikön arvon mukaisesti taistelleen kuninkaan suorittamiin sotaisiin urotekoihin. Yhtä paljon tuottivat hänelle vaivaa myös Intian viisaat häpäisemällä Aleksanterin valtaan alistuneita ruhtinaita ja terästäväällä vielä vapaina olleiden kansojen vastarintaa. Sen tähden kuningas hirtättikin useita näistä.

Porosta vastaan käymänsä taistelun Aleksanteri on itse kirjeissään seikkaperäisesti selostanut: Molempien leirien välillä virtasi Hydaspes-joki, ja sen toisella rannalla Poros piti aina elefantteja voidakseen siten seurata makedonialaisten puuhailuja ja estää heidän joen ylitysrityksensä. Aleksanteri määräsi nyt, että leirissä oli vuorokaudet umpeensa pidettävä melua ja kolinaa, jotta vihollinen ei kiinnittäisi siihen huomiota hänen lähtiessään hyökkäämään. Eräänä myrs-

kyisenä ja pimeänä yönä hän otti osan jalkaväkeä ja parhaat ratsumiehet mukaansa ja kuljettuaan pitkin joen vartta jonkin matkan päähän vihollisesta meni yli eräälle pienelle joessa olevalle saarelle. Tänne saavuttua puhkesi rankkasade, myrsky pauhasi ja salamamat iskivät leiriin. Vaikka hän näki silmiensä edessä monen sotilaan salaman iskemänä heittävän henkensä, hän lähti saarelta kulkemaan joen toiselle rannalle. Vuolas ja sateitten paisuttama Hydaspes oli tulviesaan yli äyräitten murtanut juuri niihin aikoihin toisen uoman, johon osa vesimassasta virtasi. Sotajoukko nousi uuden ja vanhan uoman väliselle alueelle, mutta siinä oli vaikea saada tukea jalalle, koska maa oli niljakasta ja hyökyaallot huuhtelivat sitä. Tällöin Aleksanterin kerrotaan sanoneen: »Uskotteko, ateenalaiset, millaisiin vaaroihin heittäydyn teidän kunnioitustanne nauttiakseni?» Mutta tämä voidaan panna Onesikritoksen kertomana hänen tililleen. Aleksanteri itse kertoo kirjeessään, että makedonialaiset menetettyään lauttansa kahlasivat rintaansa myöten vedessä aseet kädessä tuon uuden uoman poikki. Kun ylimeno oli suoritettu, sotajoukko lähti liikkeelle, kuningas mukanaan ratsuväki kaksikymmentä stadionia jalkaväestä edellä. Hän näet ajatteli, että jos vihollinen lähettää häntä vastaan ratsuväkensä, on hänellä itsellään ratkaiseva ylivoima, jos taas jalkaväkensä, hänen omansa ehtii ajoissa avuksi. Näistä toteutui ensimmäinen otaksuma: vihollinen lähetti häntä vastaan tuhat ratsumiestä ja kuusikymmentä sotavaunua. Ratsumiehet kuningas karkotti kaadettuaan heistä neljäsataa, ja sotavaunut hän kaikki valtasi. Kun Poros näki Aleksanterin itsensä johtavan joen ylittäneitä joukkoja, hän heitti tätä vastaan kaikki sotilaansa niitä lukuunottamatta, joiden tehtävänä oli torjua toiselle rannalle jääneiden makedonialaisten ylimenoyrityksiä. Havaittuaan elefantit vihollisen voimakkaammalla oikealla siivellä Aleksanteri otti kaiken varalta johtoonsa makedonialaisten vasemman siiven ja määräsi Koinoksen oikean

sivustan päälliköksi. Kun oli isketty yhteen, makedonialaiset saivat vastustajansa molemmat siivet väistymään paikaltaan, mutta viholliset vetäytyivät elefanttien turviin, missä he sitkeästi taistelivat ahdistajiaan vastaan. Rivit menivät nyt sekaisin, yhdessä myllerryksessä kävivät kamppailua omat ja viholliset, ja vasta noin kahden aikaan päivällä vihollisten rohkeus petti. Tällaisen kuvauksen taistelusta on sen suorittaja, Aleksanteri, antanut kirjeissään. Useimmat historioitsijat kertovat, että Poros oli neljän kyynärän pituisia ratsumiehiään vaaksaa pitempi ja että tämän ison ja uljaan miehen koko olemus oli sopusoinnussa hänen elefanttinsa kanssa, joka oli tavallista isompi ja isännästään ihmeellisen viisaasti huolehtiva. Tämän vielä vahingoittumattomana ollessa se rohkeasti karkotti hänen ahdistajansa, mutta havaittuaan sitten hänen olevan nuolista ja haavoista uupumaisillaan se peläten hänen putoavan laskeutui polvilleen ja asetti hänet hiljaa maahan, minkä jälkeen se kärsällään varovasti veti nuolet hänen ruumiistaan. Poros joutui vangiksi ja vietiin Aleksanterin eteen. Tämän kysyttyä, kuinka hän tahtoi itseään kohdeltavan, hän vastasi: kuninkaallisesti, ja kun Aleksanteri tiedusteli, mitä muuta hän toivoi, Poros vastasi: ei muuta, siinä on kaikki, kuninkaallisesti. Aleksanteri määräsi hänet sitten maaherrana hallitsemaan entistä valtakuntaansa, jopa itsenäisiä kansoja kukistettuaan laajensi sitä vielä alueella, jolla asui viisikymmentä heimoa ja jolla oli viisisataa huomattavaa kaupunkia ja suuri lukumäärä kyliä. Erään toisen kolme kertaa näin suuren alueen maaherraksi hän määräsi ystävänsä Filippoksen.

Vähän aikaa tämän taistelun jälkeen kuoli Bukefalos. Useimpien historioitsijoiden mukaan se heitti henkensä käsiteltäessä haavoja, joita se oli siinä saanut, mutta Onesikritos kertoo kuoleman johtuneen ylettömistä rasituksista, joita tämä kolmekymmentä vuotta vanha eläin ei enää voinut kestää. Aleksanteri suri sen menetystä kuin hyvän tuttavan ja

ystävän kuolemaa, ja hän perusti sen muistoksi Hydaspeen varrelle kaupungin, jolle antoi nimen Bukefalia. Sotion kerroo lesbolaiselta Potamonilta kuulleensa, että Aleksanteri menetettyään Peritas-nimisen koiran, jonka hän oli itse kasvattanut ja josta hän paljon piti, perusti myös sen muistoksi samannimisen kaupungin.

Porosta vastaan käyty voimainmittely lamautti makedonialaisia ja teki heidät haluttomiksi jatkamaan tunkeutumista Intiaan. Vain suurin ponnistuksin he olivat lyöneet Poroksen, vaikka tällä oli asettaa heitä vastaan vain kaksikymmentätuhatta jalka- ja kaksituhatta ratsumiestä. Sen tähden he alkoivat tarmokkaasti vastustaa Aleksanteria, kun tämä tahtoi viedä heidät Ganges-joen yli. He olivat kuulleet joen olevan kolmekymmentäkaksi stadionia leveä ja sata syltä syvä ja sen toisen rannan täynnä jalka-, ratsu- ja elefanttivoimia. Oli näet kerrottu, että gandariittien ja praisialaisten kuninkaasivat siellä heitä vastassa kahdeksankymmentätuhatta ratsu- ja kaksisataatuhatta jalkamiestä sekä kahdeksantuhatta sotavaunua ja kuusituhatta elefanttia käsittävä armeija mukanaan. Eikä tämä tieto ollut aivan tuulesta temmattu. Sillä myöhemmin valtaistuimelle päässyt Sandrakottos saattoi lahjoittaa Seleukokselle viisisataa elefanttia, ja kuusisataatuhatta miestä käsittävä armeija mukanaan hän samoili halki Intian ja alistui sen valtaansa. Sotilaitensa vastarinnasta masentuneena ja vihastuneena Aleksanteri sulkeutui telttansa ja makaili siellä toimeettomana. Hän piti arvottomina tähänastisia saavutuksiaan, jos hänen täytyi jättää Ganges ylittämättä, sillä peräytyminen oli hänen mielestään samaa kuin tappion tunnustaminen. Mutta kun ystävät häntä sopivasti taivuttelivat ja sotamiehet hänen telttansa eteen kerääntyneinä itkien ja huutaen pyysivät häntä kääntymään takaisin, hän vihdoinkin myöntyi. Kun sitten paluumatka alkoi, hän keksi monta metkua, joiden tarkoituksena oli aiheuttaa hämmästyksiä ja kunnioitusta. Niinpä

hän valmistutti tavallista suurempia aseita ja hevosten seimiä sekä raskaita kuolaimia, joita jätti eri paikkoihin jälkeensä. Samoin hän pystytti jumalien alttareja, ja vielä tänä päivänä tulevat praisialaisten kuninkaat Ganges-virran tuolta puolen näille alttareille uhraamaan kreikkalaisia menoja noudattaen. Aleksanterin ollessa tällä retkellä oli Sandrakottos poikana nähnyt hänet, ja monesti hän myöhemmin sanoi, että Aleksanteri olisi kyllä saanut Intian haltuunsa, koska sen kuningasta vihattiin ja halveksittiin hänen kykenemättömyytensä ja alhaisen syntyperänsä takia.

Nähdäkseen maan piirin ympäri virtaavan valtameren Aleksanteri lähti hitaalle paluumatkalle pitkin virtoja. Sitä varten hän oli rakennuttanut paljon soudettavia laivoja ja lauttoja. Tämäkään retki ei tapahtunut ilman vaaroja eikä taisteluja, sillä sen kestäessä kuningas hyökkäsi virran rannilla sijainneiden kaupunkien kimppuun ja alistoi koko sen varrella olevan maan valtaansa. Hän oli vähällä menettää henkensäkin taistelussaan Intian parhaimpina sotureina pidettyjä niin sanottuja malloslaisia vastaan. Kun näiden kaupunkia ahdistettaessa nuolisade oli karkottanut puolustajat muureilta, Aleksanteri ensimmäisenä asetti tikapuut niitä vasten ja kiipesi harjalle. Hänen päästyään sinne tikapuut särkyivät ja muurien juurelta alkoi sataa hänen päälleen vihollisten nuolia ja keihäitä. Vaikka hänen rinnalleen oli ehtinyt vasta muutamia makedonialaisia, Aleksanteri näyttääkseen rohkeasti esimerkkiä hyppäsi malloslaisten keskelle ja tuli onneksi jaloilleen maahan. Hänen siinä vihollisia vastaan rynnistäessään ja kirkkaita aseitaan heiluttaessaan näistä näytti, kuin salama tai jokin aavemainen valo-olento olisi sädehtinyt hänen edessään, ja sen tähden he ensin pakenivat joka taholle. Mutta hämmästyksestä toinnuttuaan ja nähtyään hänen seurassaan vain kaksi aseenkantajaa he juoksivat häntä kohti ja koettivat läheltä lävistää hänen varustuksensa miekoilla ja keihäillä. Eräs

intialainen lennätti vähän kauempaa jousestaan niin voimakkaasti nuolen, että se tunkeutui läpi panssarin ja juutui kiinni rintaan nännin kohdalle. Kuninkaan alkaessa tästä iskusta hoippua ampuja veti esiin miekkansa ja syökyi hänen kimppuunsa, mutta Peukestas ja Limnaios kävivät intialaista vastaan. Taistelussa molemmat haavoittuivat, Limnaios niin pahasti, että heitti pian henkensä, mutta Peukestas jaksoi pitää puoliaan, kunnes Aleksanteri surmasi vihollisen. Saatuaan vielä monta haavaa ja lisäksi iskun nuijasta kaulaansa Aleksanteri uupuneena, mutta vielä valppaasti vihollista silmällä pitäen nojasi muuriin. Tällä välin oli makedonialaisia ehtinyt paikalle, ja nämä jouduttivat jo tajuntansa menettäneen kuninkaan telttansa. Tapauksen näkijät luulivat kuninkaan kuolleen, ja sellainen huhu levisi heti koko sotajoukkoon. Suurta varovaisuutta käyttäen ja hyvin kärsivällisesti menetellen katkaistiin sitten puinen nuoli, minkä jälkeen voitiin poistaa panssari ja nuolen kärki rinnasta. Kärki, joka oli kolmen sormen levyinen ja neljän pituinen, oli tunkeutunut syvälle luuhun, ja sen poistamisen aikana Aleksanteri menetti tajuntansa ja oli aivan kuin kuollut. Pian hän kuitenkin virkosi ja voitti vaaran, mutta kauan hänen täytyi heikkoutensa takia pysytellä sisällä lääkärin hoidossa. Tänä aikana hän kerran kuuli makedonialaisten hänen telttansa edessä huutaen kehottavan häntä näyttäytymään, jolloin hän vaippaan pukeuduttuaan astui ulos. Kyllin parannuttuaan hän uhrasi jumalille, lähti liikkeelle jokea pitkin ja alisti matkan aikana valtaansa monia maita ja kaupunkeja.

Niistä fakiireista, jotka innokkaimmin olivat kehoittaneet Sabbasta luopumaan makedonialaisista ja jotka olivat tuottaneet näille paljon muitakin hankaluuksia, Aleksanteri sai käsiinsä kymmenen. Havaittuaan näiden olevan nokkela- ja sukkelasanaisia miehiä hän ryhtyi teetättämään heille pulmallisia kysymyksiä ja uhkasi tappa heidät

kaikki, jos joku ei pystyisi kysymystä ratkaisemaan. Ensin heistä surmattaisiin huonoimman vastauksen antaja, ja vanhin heistä saisi olla asiassa tuomarina. Ensimmäiseltä kysyttiin: »Elävienkö vai kuolleitten lukumäärä on suurempi?» Kysytty vastasi: »Elävien, sillä kuolleita ei ole enää olemassa.» Toiselta: »Maallako vai merellä elää suurimmat eläimet?» »Maalla, sillä meri kuuluu vain osana maahan.» Kolmannelta: »Mikä eläin on ovelin?» Kysytty vastasi: »Se, joka tähän asti on osannut pysytellä tuntemattomana.» Neljänneltä: »Minkä tähden hän kehoitti Sabbasta luopumaan?» Kysytty vastasi: »Jotta hän kunniallisesti eläisi tahi kunniallisesti kuolisi.» Viidenneltä: »Päiväkö vai yö on ollut ensiksi?» Kysytty vastasi: »Päivä on aina ennen toista.» Kun kuningas alkoi ihmetellä vastausta, kysytty sanoi, että hämääriin kysymyksiin täytyy antaa myös hämämät vastaukset. Kuudennelta kysyttiin: »Kuinka voidaan saavuttaa kaikkien rakkaus?» Kysytty vastasi: »Kun saavuttaa vallan herättämättä pelkoa.» Seitsemänneltä: »Kuinka voi ihmisestä tulla jumala?» Kysytty vastasi: »Tekemällä sitä, mikä ihmiselle on mahdotonta.» Kahdeksannelta: »Elämäkö vai kuolema on voimakkaampi?» Vastaus oli »Elämä, sillä se jaksaa kestää niin paljon onnettomuuksia.» Yhdeksänneltä: »Kuinka kauan elämää voidaan pitää helppona?» Vastaus oli: »Niin kauan kuin sitä pidetään kuolemaa parempana.» Tämän jälkeen kuningas kääntyi tuomariksi määrätyn puoleen ja käski hänen antaa vastauksista tuomionsa. Tämä sanoi, että toinen oli vastannut huonommin kuin toinen. »Hyvä, tämä tuomio sopii sinuun, sinun täytyy siis ensin kuolla», sanoi silloin kuningas. Tähän fakiiri vastasi: »Ei, hyvä kuningas, mikäli tahdot pysyä sanassasi. Sinähän sanoit ensiksi tapattavasi sen, joka vastaisi huonoimmin.»

Aleksanteri päästi fakiirit vapaiksi ja antoi heille lahjoja. Sitten hän lähetti Onesikritoksen pyytämään luok-

seen eräitä kunnianarvoisia intialaisia, jotka viettivät erakkoelämää. Onesikritos oli kyynikko Diogeneen koulukuntaan kuuluva filosofi. Hän kertoo, että kutsutuista Kalanos oli ylimielisesti ja työkeästi käsenyt hänen riisuutua alasti, jos hän tahtoi käydä hänen kanssaan puheisiin, sillä muutoin hän ei ottaisi häntä vastaan, olkoon hän sitten vaikka Zeuksen lähettiläs. Dandamis oli ollut kohteliaampi, oli tarkkaavasti kuunnellut häntä hänen kertoessaan Sokrateesta, Pythagoraasta ja Diogeneesta, minkä jälkeen oli sanonut, että nuo kreikkalaiset näyttivät olleen jaloja miehiä, mutta että he liiaksi kunnioittivat voimassaolevia lakeja. Muut historioitsijat tietävät, että keskustelu näiden miesten välillä oli rajoittunut vain Dandamiin tekemään kysymykseen: »Minkä tähden Aleksanteri on tullut tänne näin pitkän matkan takaa?» Samat kertojat mainitsevat Taksileen kuitenkin taivuttaneen Kalanoksen lähtemään Aleksanterin luokse. Hänen oikea nimensä oli Sfines, mutta kreikkalaiset sanoivat häntä Kalanokseksi, kun hän tapaamiaan tervehtiessään lausui intialaisten tavoin *kale*, terve! Kalanoksen kerrotaan antaneen Aleksanterille havainnollisen kuvan hänen valtakunnastaan. Hän heitti keskelle lattiaa kuivan ja kovan vuodan ja astui sen reunalle, jolloin toinen reuna nousi koholle. Tämän jälkeen hän kulki koko vuodan ympäri painellen sitä jalallaan, ja aina toistui sama ilmiö. Lopuksi hän astui sen keskelle seisomaan, jolloin koko vuota oli tasaisena paikallaan. Tällä havainnollisella esityksellä hän tahtoi opettaa, että Aleksanterin pitäisi hallita valtakuntaansa keskuksesta käsin eikä mennä harhailemaan jollekin laidalle jättäen muut laidat epävarmoiksi.

Matka, jonka Aleksanteri suoritti virtoja myöten merelle, kesti seitsemän kuukautta. Perille saavuttua hän vielä purjehti erääseen meren saareen, jota hän itse sanoi Skillustiiksi, mutta muut Psiltukiiksi. Noustuaan maihin hän uhrasi jumalille ja tutki merta ja rannikkoa niin pitkälle kuin saat-

toi mennä. Rukoiltuaan sitten, ettei kukaan kuolevainen ylittäisi hänen retkensä rajoja, hän palasi takaisin. Paluumatkalle lähdettäessä laivasto, jonka päälliköksi määrättiin Nearkhos ja yliperämieheksi Onesikritos, purjehti rannikkoa pitkin Intia oikealla puolellaan, ja jalkaväki kulki kuninkaan johdossa oreitalaisten alueen halki. Tällä matkalla sotajoukko joutui niin suuriin vaikeuksiin, että tuskin neljäsosa Aleksanterin Intiasta lähteneistä taisteluvoimista, joita oli ainakin satakaksikymmentätuhatta jalka- ja viisitoistatuhatta ratsumiestä, selviytyi hengissä. Jo ankarat taudit, sopimaton ravinto ja paahtava kuumuus teki suurta tuhoa, mutta enin osa sortui suoranaiseen nälkään marssittaessa halki erämaan, jossa asui viheliäisissä oloissa eläviä ihmisiä. Sen asukkailta oli saatavissa vain joitakin harvoja ja surkeita lampaita, mutta niidenkin liha, koska niitä ruokittiin joillakin suolaisen veden kaloilla, oli huonoa ja pahanhajuista. Kuusikymmentä päivää marssittuaan sotajoukko vihdoin pääsi Gedrosian alueelle, missä sillä oli kaikkea riittävästi, sillä lähiseutujen maaherrat ja kuninkaat olivat toimittaneet sinne tarveaineita.

Sotajoukon levättyä jatkettiin riemukkaassa juhlakulueessa Karmanian maakunnan halki marssia, johon kului kaikkiaan seitsemän päivää. Verkkaan kahdeksan hevosta veti kauaksi näkyvää suuren lavitsan päälle rakennettua koroketta, jolla Aleksanteri lähimpine ystävineen yöt päivät piti pitojaan. Seurasi sitten suuri määrä vaunuja, joista toiset oli päällystetty purppuranvärisin tahi kirjavin verhoin, toiset koristeltu tuorein alati vihrein oksin, ja niissä kuninkaan muut ystävät ja korkeimmat upseerit seppeleet päässä pitivät juominkejaan. Tällöin ei voinut nähdä yhtään kilpeä, ei yhtään kypärää eikä yhtään keihästä, vaan kaikkialla näki, kuinka sotamiehet pikareillaan, maljoillaan ja juomakauhoillaan ammensivat suurista astioista ja sekoitusmaljoista viiniä ja joivat toistensa terveydeksi sekä mars-

sia suoritettaessa että marssitauon aikana maassa lepäil-
täessä. Kaikkialla soivat pillit ja huilut, kuului laulua ja
rallatusta sekä kirkuvien naisten ilakointia. Kun samottiin
eteenpäin, ei noudatettu suljettua järjestystä, vaan poiket-
tiin pois riveistä ja pidettiin muutenkin hurjaa menoa, niin
että olisi luullut Bakkhoksen olevan seurassa ja johtavan
tätä pitkää jonoa. Näin tultiin komeasti Gedrosian kunin-
kaan hallituskapunkiin, jossa Aleksanteri antoi sotajouk-
konsa levätä ja jatkaa juhlimistaan. Kerrotaan, että Alek-
santeri oli humalassa seuratessaan täällä pidettyjä kuorojen
laulu- ja tanssikilpailuja. Näissä voitti hänen suosikkinsa
Bagoas, joka sitten seppelöitynä kulki teatterin halki istuu-
tumaan kuninkaan viereen. Tämän nähtyään makedonia-
laiset alkoivat hurjasti taputtaa käsiään ja huutaa, että
kuninkaan oli suudeltava häntä. Eikä metelistä tullut lop-
pua, ennen kuin Aleksanteri syleili ja suuteli Bagoasta.

Aleksanterin ollessa täällä saapuivat sinne myös Nearkhos
ja hänen johtamansa laivoin matkannut joukko. Ihastu-
neena näiden matkakuvauksesta kuningas päätti itsekkin läh-
teä purjehtimaan merelle suuri laivasto mukanaan: Ensin
hän kulkisi Eufratia alas, sitten pitkin Arabian rannikkoa
ja Afrikan ympäri Herakleen patsaille sekä näiden välitse
Välimerelle. Tätä varten alettiin Thapsakoksessa rakentaa
laivoja, samalla kun sinne koottiin merimiehiä ja peränpitä-
jiä. Mutta sitten sattui, että Aasian sisäosiin tehty uuvut-
tava sotaretki, kuninkaan malloslaisten maassa tapahtunut
haavoittuminen ja sotajoukon tappiot, jotka huhu suu-
rensi suunnattomiksi, saivat kaikki uskomaan Aleksanterin
perikadon eittämättömän varmaksi. Kukistetut kansat us-
kalsivat jälleen tehdä kapinoita ja maaherrat ja sotapääl-
liköt harjoittaa häikäilemätöntä mielivaltaa ja kiristystä.
Kun näin koko valtakunta oli täynnä laittomuutta ja ka-
pinointia, nousivat myös Olympias ja Kleopatra Antipat-
rosta vastaan ja jakoivat tämän hallittavana olevan alueen,

josta Olympias otti Epeiroksen ja Kleopatra Makedonian. Muutoin kerrotaan, että kun Aleksanteri sai tästä tiedon, hän sanoi äitinsä pitäneen paremmin huolta eduistaan, sillä makedonialaiset eivät tulisi sietämään naisvaltiikkaa. Näistä syistä kuningas muutti päätöstään. Hän lähetti Nearkhoksen laivasto mukanaan purjehtimaan pitkin rannikkoa ja samalla kurittamaan rannikkoseutuja sodalla, mutta itse hän lähti Aasian yläosiin rankaisemaan tottelemattomia päälliköitä. Täällä hän lävisti itse keihäällä Abuleteen pojan Oksyarteen, ja Abuleteen, joka oli laiminlyönyt tarvikkeiden hankkimisen, hän myös veti tilille. Tämän tarjottua niiden korvaukseksi kolmetuhatta talenttia Aleksanteri käski panna rahat hevosten eteen, mutta kun ne eivät niihin koskeneet, hän ärjäisi: »Mitä hyötyä meillä on sinun tarjouksestasi», ja hän panetti Abuleteen vankeuteen.

Saavuttuaan Persiaan Aleksanteri käski antaa naisille rahalahjan. Persian kuninkailla oli näet tapana joka keran tälle alueelle tultuaan lahjoittaa jokaiselle naiselle tietty rahaerä. Kerrotaan, että tämän takia muutamat kuninkaat olivat saapuneet sinne vain harvoin. Okhos ei ollut mennyt sinne kertaakaan, vaan oli saituutensa takia vapaaehtoisesti pysytellyt poissa isänmaastaan. Havaittuaan siten Kyyroksen haudan murretuksi Aleksanteri tapatti ilki-työntekijän, vaikka tämä, nimeltään Pylamakhos, oli Pellasta kotoisin ja huomattavaa sukua. Luettuaan hautakirjoituksen hän määräsi, että sama kirjoitus oli hakattava kiveen entisen alapuolelle myös kreikan kielellä. Kirjoitus kuului seuraavasti: »Ken kuolevainen lienetkin ja mistä tullet, mutta tiedän kaikissa tapauksissa sinut tulevaksi, minä olen Kyyros, joka nosti persialaiset valtaan. Älä kadehdi minua tästä vähäisestä maapalasta, joka kätkee ruumiini.» Nämä sanat liikuttivat syvästi Aleksanteria ja saivat hänet ajattelemaan kaiken epävarmuutta ja vaihtuvuutta. Täällä tapahtui myös, että Kalanos kärsittyään jonkin aikaa vatsa-

sairautta valmistutti itselleen polttorovion. Ratsastettuaan paikalle hän luki rukouksia, vihki itsensä jumalille ja heitettyään ensiuhrina tuleen hiuksiaan nousi roviolle, jolta hän tervehti paikalle saapuneita makedonialaisia ja kehoitti heitä viettämään päivää iloisesti ja kuninkaan kanssa juoden; tämän hän sanoi jonkin ajan kuluttua näkevänsä jälleen Babylonissa. Lopetettuaan puheensa hän asettui makuulle, peitti itsensä vaatteellaan eikä liekkien häntä lähes-tyessä liikahtanutkaan, vaan makuuasennossa ollen uhrasi itsensä sikäläisten viisaitten perinnäisen tavan mukaan. Samalla tavalla monta vuotta myöhemmin muudan Caesarin seurueeseen kuulunut intialainen poltatti itsensä Ateenassa, ja vielä tänäkin päivänä siellä nähdään hänen leposijansa, jota sanotaan intialaisen haudaksi.

Palattuaan roviolta Aleksanteri kokosi useita ystäviään ja sotapäälliköitään pitoihin, joissa julisti kilpailut juomisessa ja lupasi parhaimmalle palkinnon. Voittajaksi tullut Promakhos pääsi neljään kannuun ja sai palkinnoksi talentin, mutta eli tämän jälkeen vain kolme päivää. Muita juomaveikkoja kuoli Khareen kertomuksen mukaan neljäkymmentäyksi ankarien kouristuskohtausten jälkeen. Sitten kuningas määräsi Susassa vietettäväksi ystäviensä häitä. Itse hän otti puolisokseen Dareioksen tyttären Stateiran ja jalosukuisille ystävilleen hän valitsi ylhäisiä persiattaria. Ennestään naimisissa oleville makedonialaisille hän piti loistavat hääpidot, joissa jokainen sai lahjaksi kultaisen maljan, vaikka kutsuvieraita sanotaan olleen yhdeksäntuhatta. Muutoinkin kuningas osoitti täällä häikäisevää anteliaisuutta, muun muassa hän maksoi omista varoistaan velkojille heidän saatavansa, jolloin koko maksettu summa oli noussut yhdeksäntuhanteenkahdeksaansataanseitsemäänkymmeneen talenttiin. Tätä tilaisuutta hyväkseen käyttäen myös yksisilmäinen Antigene merkitytti itsensä petollisesti velallisten luetteloon, vei erään hänelle muka lainanneen henkilön mak-

supöydän ääreen ja suoritutti tälle rahat. Mutta kun hänet myöhemmin paljastettiin petkuttajaksi, kuningas suuttuneena karkotti hänet hovistaan ja riisti häneltä päällikkyyden. Antigeneen sotilaallinen ura oli muutoin ollut loistava: Jo nuorukaisena Filippoksen piirittäessä Perinthosta hän sai heittokoneen nuolen silmänsä, mutta hän ei antanut niiden, jotka tahtoivat häntä auttaa, vetää sitä ulos eikä poistunut kentältä ennen kuin oli hurjasti taistellen työntänyt viholliset muurien taakse. Maineen tahrautuminen koski Antigeneeseen syvästi, ja kun näytti siltä, että hän murheen ja mielenmasennuksen vallassa riistää itseltään hengen, kuningas antoi hänelle hairahduksen anteeksi ja käski hänen pittää rahat.

Kun ne kolmekymmentätuhatta nuorukaista, joille kuningas oli määrännyt opetettavaksi aseiden käyttöä ja kreikkalaisista sivistystä, näyttivät saavuttaneen sekä ruumiillisen kunnan että moitteettoman käyttäytymisen ja sitä paitsi osoittivat opinnoissaan intoa ja ihailtavan nopeaa edistymistä, Aleksanteri oli tuloksesta iloissaan, mutta makedonialaisissa se herätti mielipahaa ja pelkoa, että hän tämän jälkeen välittäisi heistä vähemmän. Kun kuningas sitten määräsi kivulloiset ja sotavammaiset lähetettäväksi kotimaahan, sotilaat sanoivat tätä häikäilemättömän loukkaavaksi menettelyksi, hän kun kulutettuaan heidät loppuun kaikenlaisissa tehtävissä nyt muka kunnianttomasti työnsi heidät luotaan ja sysäsi kunkin hänen kotimaahansa ja omaistensa vastuiksi toisenlaisessa kunnossa, kuin hän oli heidät saanut. Hänen tulisi, niin he sanoivat, vapauttaa kaikki makedonialaiset hyödyttäminä palveluksestaan, sillä olihan hänellä nyt nuo nuoret aseiden heiluttajat, joiden kanssa hän kyllä maailman valloittaisi. Tästä katkeroituneena Aleksanteri soimasi heitä ankarasti ja karkotti heidät näkyvis-tään, minkä jälkeen antoi vartiotehtävät persialaisille ja otti näistä henkivartijansa ja palvelusväkensä. Mutta nähtyään

nämä kuninkaan saattajina ja itsensä yliolkaisesti syrjään työnnettyinä makedonialaiset tunsivat tullessa suuresti nöyryytetyiksi, ja keskustellessaan asiasta toistensa kanssa he olivat joutua raivoihinsa kateudesta ja kiukusta. Vihdoin he lähtivät yhdessä aseettomina ja vain mekkoon pukeutuneina kuninkaan teltan edustalle, missä he vaikeroiden ja kyynelet silmissä ilmoittivat alistuvansa hänen käskyihinsä ja kehoittivat häntä kohtelemaan heitä niin kuin kehoja ja kiittämättömiä ihmisiä on kohdeltava. Aleksanteri ei kuitenkaan päästänyt heitä puheilleen, vaikka hänen suuttumuksensa jo alkoi lauhtua, mutta sotilaatkaan eivät poistuneet paikalta, vaan seisivat hänen ovensa edustalla kaksi vuorokautta valitellen ja häntä hallitsijakseen nimitellen. Kolmantena päivänä kuningas vihdoin näyttäytyi heille, ja nähtyään heidät surkeassa ja masentuneessa tilassa hän itki kauan, minkä jälkeen hän lausuttuaan muutaman moitteen sanan puhutteli heitä ystävällisesti. Annettuaan sitten kotiutettaviksi määrätyille komeat lahjat hän lähetti nämä matkaan ja kirjoitti samalla Antipatrokselle, että kaikissa kilpailutilaisuuksissa ja teatterinäytännöissä heille tuli varata kunniapaikat ja että heidän piti niissä esiintyä seppeleet päässä. Sitä paitsi hän määräsi, että kaatuneiden lapsille oli annettava avustusta.

Ekbatanaan saavuttuaan ja suoritettuaan siellä välttämättömät tehtävät Aleksanteri kävi jälleen teattereissa ja kansanjuhliissa, joissa esiintymään oli Kreikasta saapunut kolmetuhatta taiteilijaa. Näihin aikoihin Hefaistion sattui sairastumaan kuumeeseen, mutta nuorehkona ja koko olemukseltaan sotilaallisena hän ei alistunut lääkäri Glaukoksen määräämään ankaraan ruokajärjestykseen, vaan istuutui lääkärin ollessa teatterissa aterialle ja söi paistetun kukon sekä joi höysteeksi suuren tuopin viiniä. Tämä aiheutti sairauudessa vaarallisen käänteen, ja jonkin päivän kuluttua hän kuoli. Hefaistionin menetystä Aleksanteri ei ollenkaan osan-

nut järkevästi kestää. Surun merkiksi hän heti leikkautti kaikkien hevosten ja muulien harjat, revitytti kaupunkien muurien rintavarustuksia, naulitutti ristiin syyttömän lääkärin ja kielsi leirissä pitkäksi ajaksi huilun soiton ja ylipäänsä kaikki säveltaiteelliset esitykset. Vasta myöhemmin saatuaan Ammonilta oraakkelifauselman, että Hefaistion oli julistettava herokseksi, jolle on uhrattava, hän peruutti kiel-
lon. Tuskaansa lievittääksensä hän aloitti myös sodan, mutta kävi sitä kuin olisi metsästännyt ihmisiä: kukistettuaan näet tällöin kossaialaisten heimon hän tapatti järjestään kaikki, ja tätä tekoa hän nimitti Hefaistionin kuolinuhriksi. Vainajan hautakummun kaunistamiseen ja upeisiin hautajaisiin hän määräsi käytettäväksi kymmenentuhatta talenttia, mutta aikoi vielä ylittää nämä kustannukset rakennuttamalla erikoisen taiteellisen muistomerkin. Siksi hän nyt kaipasi kuvanveistäjä Stasikratesta, jonka suunnitelmat hän tiesi rohkeiksi ja jättiläismäisiksi. Tämä oli näet kerran Aleksanterin tavatessaan sanonut, että Traakiassa oleva Athos-vuori voitaisiin muovata ihmistä esittäväksi patsaaksi. Jos Aleksanteri siis antaa hänelle tällaisen tehtävän, hän tekee Athoksesta mitä kuuluisimman ja kestävimmän kuningasta esittävän patsaan, jonka vasen käsi kannattaa kymmenentuhannen asukkaan kaupunkia ja oikea vuodattaa maljasta joen runsasta vesivirtaa mereen. Tämän ehdotuksen kuningas oli silloin hylännyt, mutta nyt hän taiteilijoiden kanssa kehittäeli ja koetti panna täytäntöön paljon oudompia ja huimempia suunnitelmia, joiden kustannukset olisivat olleet suunnattomat.

Ollessaan sitten matkalla Babyloniin Aleksanteri tapasi mereltä Eufratille purjehtineen Nearkhoksen. Tämä ilmoitti muutamien kaldealaisten tulleen hänelle sanomaan, että Aleksanteria oli varoitettava menemästä Babyloniin. Kuningas ei kuitenkaan välittänyt varoituksesta, vaan jatkoi matkaansa. Lähestyessään kaupungin muureja hän näki parven

korppeja rähäköivän ja iskevän toisiaan nokillaan, niin että joitakin putosi hänen lähelleen. Sitten hänelle annettiin Babylonin käskynhaltija Apollodoros ilmi siitä, että tämä oli uhrieläinten sisuksista tutkituttanut kuninkaan tulevaisuutta. Kutsuttuaan ennusmerkkien selittäjänä toimineen ja asian todeksi tunnustaneen Pythagoraan luokseen kuningas kysyi, millaiset sisälmykset olivat olleet, ja kun tämä vastasi maksan olleen ilman liuskoja, hän sanoi: »Hitto vieköön, se oli paha merkki.» Pythagoraan hän päästi loukkaamattomana poistumaan, mutta sitä hän katui, ettei ollut noudattanut Nearkhokselta saamaansa varoitusta. Enimmän osan ajastaan hän nyt vietti kaupungin ulkopuolella ja Eufratilla purjehtien, varsinkin kun monet muutkin enteet lisäsivät hänen levottomuuttaan. Niinpä suurimman ja komeimman hänen elättämistään leijonista potkaisi kuoliaaksi sen lähelle kulkenut säyseä aasi. Ja kuninkaan mennessä ottamaan voittoa sattui seuraava tapaus: Riisuttuaan vaatteensa kuningas jäi pelaamaan palloa, mutta kun hänen kanssaan pelanneet nuorukaiset menivät sitten niitä hänelle noutamaan, näkivätkin he tuolilla istuvan elottoman näköisen miehen, jolla oli kuninkaan diadeemi päässä ja kuninkaan puku yllään. Kysyttäessä hänen henkilöllisyyttään hän oli pitkän aikaa vaiti, mutta sai vihdoinkin kaikkensa ponnistettuaan puhekykynsä takaisin ja antoi seuraavan selityksen: Hänen nimensä oli Dionysios ja hän oli messenialainen. Oltuaan jonkin rikoksen takia kauan vankilassa hänet oli tuotu meren takaa tänne. Juuri äskettäin hänen avukseen saapunut Serapis oli päästänyt hänet kahleista, tuonut hänet tähän paikkaan, käskenyt ottamaan vaipan ja diadeemin ja istumaan ääneti.

Tämän kuultuaan Aleksanteri tietäjien neuvosta surmautti miehen. Mutta kuninkaan mieli oli apea ja levoton, sillä hän uskoi jumalien lukeneen hänen päivänsä ja epäili ystäviään tämän päätöksen toimeenpanijoiksi. Ennen muita hän

pelkäsi Antipatrosta ja tämän poikia. Näistä toinen, Iolas, oli hänen ylijuomanlaskijansa, ja toinen, Kassandros, oli vasta äsken saapunut hänen hoviinsa. Tämä oli ensi kerran nähdessään maan asukkaiden heittäytyvän kuninkaan edessä maahan ajattelemattomasti nauranut, sillä kreikkalaisen kasvatuksen saaneena hän ei ollut aikaisemmin tuollaista nähnyt. Mutta siitä Aleksanteri raivostui, tarttui molemmin käsin hänen tukkaansa ja painoi hänet seinää vasten. Toisen kerran, kun oli saapunut lähetystö tekemään valituksia Antipatrosta vastaan ja Kassandros aikoi jotakin vastata syytöksiin, Aleksanteri katkaisi hänen sanansa tiuskaisten: »Mitä sinulla on sanomista. Vai luuletko, että nämä ihmiset ovat ilman syytä taivaltaneet sellaisen matkan pelkästään saadakseen panetella.» »Tämä juuri», sanoi Kassandros, »todistaa asian panetteluksi, että syytökset esitetään niin pitkän matkan päässä syytetystä, ettei tarvitse pelätä tämän niitä kumoavan.» Silloin Aleksanteri purskahti nauramaan ja sanoi: »Nuo ovat niitä Aristoteleen koulukunnan viisasteluja, jotka muka kaikessa tepsivät, mutta huonosti teidän kuitenkin käy, jos teidän todistetaan tehneen ihmisille pienintäkin vääryyttä.» Ylipäänsä näihin aikoihin Kassandroksen mieleen painui syvä ja häipymätön pelko Aleksanteria kohtaan. Niinpä vielä monta vuotta myöhemmin, jolloin hän oli Makedonian kuningas ja Kreikan käskynhaltija, kun hän Delfoissa käydessään katseli kuvapatsaita ja näki Aleksanterin patsaan, hän äkkiä kuin salaman iskemänä lyyhistyi kokoon ja alkoi kovasti vapista. Vasta pitkän ajan jälkeen hän tointui näkemisen aiheuttamasta iskusta.

Kun Aleksanteri nyt neuvottomuuden ja pelon vallassa hautoi taikauskoisia ajatuksia, hän piti näinä aikoina vähäisimpiäkin tavallisuudesta poikkeavia ilmiöitä enteinä, ja sen tähden koko hovi oli täynnä uhrien ja puhdistusmenojen suorittajia sekä ennustajia. Yhtä hylättävää kuin onkin

epäuskoinen ja halveksiva suhtautuminen jumalien lähettämiin enteisiin, yhtä hylättävää on myös taikausko, joka nyt tulvi Aleksanterin pelon jäytämään mieleen kuin vesi laaksoon ja täytti sen usvallaan. Mutta saatuaan Ammonilta Hefaistionia tarkoittaneeseen tiedusteluunsa oraakkelivas-
tauksen hän lopetti suremisensa ja alkoi jälleen suorittaa uhreja ja ottaa osaa juominkeihin. Kestittyään kerran vieraanvaraisesti Nearkhosta ja tämän kumppaneita hän aikoi mennä nukkumaan, mutta lähtikin tapansa mukaan sitä ennen kylvettyään Medimnoksen pyynnöstä tämän luokse jatkamaan juominkia. Juhlittuaan siellä koko seuraavan päivän hän alkoi potea kuumetta. Monet historioitsijat kertovat, että hän tällöin oli juonut Herakleen maljan ja että hän äkkiä oli tuntenut kuin keihään piston selässään, mutta tämä kaikki on heidän siinä mielessä sepittämäänsä, että suurelle draamalle oli saatava murhenäytelmän tärisyttävä loppu. Aristobulos kertoo, että hänellä oli korkea kuume ja että hän janoissaan joi valtavat määrät viiniä, jonka jälkeen hän oli alkanut houria ja sitten kuollut, mikä tapahtui Daisioksen kuun kolmantenakymmenentenä päivänä.

Hovipäiväkirjassa on seuraavat merkinnät sairauden kulu-
lusta: Daisioksen kuun 18. päivä. Kuningas nukkui kuumeen takia kylpyhuoneessa. Seuraavana päivänä hän kylpi, meni makuuhuoneeseensa, jossa pelasi koko päivän Medioxen kanssa noppaa; illalla hän taas kylpi, suoritti tavanmukaisen uhrin jumalille, söi vähän ja oli koko seuraavan yön kuumessa. 20. päivä: Kuningas kylpi ja uhrasi tavanmukaisen uhrin; sitten laskeuduttuaan kylpyhuoneessa levolle hän kuunteli seuranaan olevan Nearkhoksen kertomusta tämän merimatkasta ja maailmaa ympäröivästä valtamerestä. 21. päivä: Teki samoin kuin edellisenä päivänä; ruumiin lämpö kohosi; yöllä hän oli rauhaton ja kovassa kuumessa; hänen vuoteensa siirrettiin nyt suuren uimaltaan viereen, missä hän keskusteli päällikköjensä kanssa

vapaina olevien maaherranvirkojen täyttämisestä; päällikköjen tuli näihin asettaa pätevät miehet. 24. päivä: Kovassa kuumeessa; uhrasi jumalille paareilla alttarin ääreen kannettuna; määräsi, että korkeimpien päällikköiden oli jäätävä palatsiin, alempien päällikköiden valvottava ulkosalla. 25. päivä: Kuningas siirrettiin paareilla joen toisella rannalla olevaan palatsiin, jossa hän vähän nukkui, mutta kuume ei laskenut; ei jaksanut puhua vuoteensa viereen tulleiden päällikköjen kanssa, ei myöskään seuraavana (26. päivänä). Luullen hänen kuolleen makedonialaiset kokoontuivat palatsin porttien edustalle ja vaativat uhkaavasti huutaen kuninkaan ystäviä päästämään heidät vainajaa näkemään. Kun ovet avattiin, he yksitellen vain mekko yllään kulkivat vuoteen ohitse. Samana päivänä Python ja Seleukos Serapiin temppeliin lähetettyinä kysyivät, pitäisikö Aleksanteri siirtää sinne. Jumala vastasi, että hänen täytyy olla paikallaan. Kahdennenkymmenennenkahdeksannen päivän vastaisena yönä hän kuoli.

Se mitä tässä on mainittu, on melkein sanasta sanaan päiväkirjassa. Kukaan ei vielä silloin epäillyt myrkytystä. Kertomusten mukaan vasta monta vuotta kuoleman jälkeen tehtiin tällainen ilmianto Olympialle, joka sen johdosta tapatti useita henkilöitä ja hajoitutti sillä välin kuolleen Iolaan haudasta kaivetut jäännökset, koska tämä oli muka sekoittanut myrkyin Aleksanterin juomaan. Ne, jotka väittävät Aristoteleen olleen Antipatroksen murhajuonessa mukana ja ylipäänsä myrkyin Aristoteleen hankkimaksi, ovat tämän tiedon saaneet eräältä Hagnothemiilta, joka taas on uskotellut sen kuulleensa kuningas Antigonokselta. Myrkyin väitetään olleen jäätävän kylmää vettä, jota saadaan kokoomalla jonkin Nonakriissa olevan vuoren pinnalle tiivistyneitä huurrepisaroita ja jota voidaan tallettaa vain aasin kaviossa, koska se muka ei säily mistään muusta aineesta valmistetussa astiassa, vaan tihkuu jäätävyytensä ja pistä-

vyytensä takia lävitse. Useimmat historioitsijat pitivät koko myrkytysjuttua keksittynä ja puolustavat kantaansa sillä, että Aleksanterin ruumiissa, vaikka se hänen sotapäällikköjensä vain kilpaillessa vallanperimyksestä lepäsi useita päiviä hautaamattomana tukehduttavan kuumalla seudulla, ei nähty merkkiäkään myrkytysvaikutuksesta, vaan iho oli puhdas ja entisen kaltainen. Roksane oli Aleksanterin kuollessa raskaana, minkä takia makedonialaiset osoittivat hänelle huomaavaa kunnioitusta. Mustasukkaisuudessaan hän lähetti Stateiralle salakavalan kirjeen, jossa pyysi tätä vierailemalle, ja kun tämä sisarineen oli saapunut, hän murhautti molemmat ja heitti ruumiit kaivoon, jonka hän sitten antoi peittää umpeen. Perdikkas oli tästä teosta tietoinen, jopa avustikin sen suorittamista. Vetämällä rinnalleen Arrhidaioksen jonkinlaiseksi nukkekuninkaaksi tämän onnistui heti saada varsinainen valta käsiinsä. Arrhidaios oli Filippoksen ja erään halpasäätyisen naisen, Filinnen poika, ja hän oli ruumillisen sairauden takia tylsämielinen. Mutta vielä lapsena hän oli osoittanut lahjakkuutta ja luonteen jaloutta. Sairaus näet muka ei ollut synnynnäinen eikä itsestään puhjennut, vaan sen oli Olympias myrkyillään aiheuttanut.

ALKIBIADES

Alkibiadeen suku tahdotaan johtaa aina Aiaan pojasta Eurysakeesta asti. Äitinsä, Megakleen tyttären Deinomakhen, puolelta hän taas kuuli Alkmaionien sukuun. Hänen isänsä Kleinias taisteli omilla varoillaan hankkimallaan kolmisoudulla maineikkaasti Artemisionin meritaistelussa ja kaatui sittemmin Koroneian kentällä boiotialaisia vastaan sodittaessa. Tämän jälkeen Alkibiadeen ottivat holhottavakseen hänen sukulaisensa Ksanthippoksen pojat Perikles ja Arifron. On sanottu, että Sokrateen häntä kohtaan osoittamalla kiinnostuksella ja ystävyydellä on huomattava osansa hänen kuuluisaksi tulemisessaan, eikä tämä väite ole suinkaan perusteeton. Onhan näet niin että silloin kun sellaisen kuuluisuutta saavuttaneiden Alkibiadeen aikalaisten kuin Nikiaan, Demostheneen, Lamakhoksen, Formionin, Thrasybuloksen ja Therameneen äitienkin nimi on jäänyt meille tuntemattomaksi, me Sokrateen yhteydessä saamme tietää vieläpä Alkibiadeen imettäjän ja kasvattajankin nimen. Edellinen oli Antistheneen mukaan spartalainen ja nimeltään Amykla, jälkimmäinen Platonin mukaan Zopyros.

Alkibiadeen kauneudesta ei ehkä tarvitse sanoa muuta, kuin että hän kaikkina ikä- ja kehityskausinaan loisti muiden edellä. Lapsena, nuorukaisena ja miehenä hän oli rakastettava ja viehättävä. Euripides sanoo, että kaikella kauniilla on myös kaunis syksy, mutta yleisenä sääntönä tämä väite ei pidä paikkaansa. Alkibiadeen ja harvan muunkin suhteen lausuma kuitenkin sisältää totuuden, ja tästä Alkibiadeen oli kiittäminen erikoisia ruumiillisia ominaisuuksia.

siaan. Sanotaanpa hänen sorakielisyytensäkin herättäneen mieltymystä, samoin hänen sanavalmiutensa hänen väitellessään tiedetään olleen kuulijoiden korville herkkua. Hänen sorakielisyyttään on muistanut myös Aristofanes. Alkibiaden suulla hän näet tekee pilkkaa Theoroksesta:

Mies sorakieli, Alkibiades, sanoi mulle näin:
on tuossa, näätkö, Theolos, häll' on kolpin pää.
Tää äänteen sievistely oli hienoa.

Ja Alkibiaden pojasta Arkhippos tekee pilkkaa seuraavalla tavalla:

Hän kulkee viitan lieve maata laahaten,
on juhlavuutta, pullollaan, ja ollakseen
hän isäpappans' ilmetyinen kallellaan
hän pitää päänsä sekä ärrän sorauttaa.

Myöhemmin Alkibiaden luonteessa ilmeni monta ristiiriitaisuutta ja siinä tapahtui monta muutosta. Tämä on ymmärrettävää, koska hän suuriin tapahtumiin osallistuaan joutui kokemaan kirjavia onnen vaihteluita. Hänellä oli voimakkaat intohimot, mutta voimakkain niistä oli maineen ja ensimmäisenä olemisen himo. Tämä ilmenee jo niistä hänen teoistaan ja sanoistaan, joita kerrotaan hänen poikavuosiltaan. Niinpä hän kerran ollessaan painissa joutumaisillaan alakynteen koetti pelastaa tilanteen yrittämällä purra hänestä otteen saaneen käsiä. Kun vastustaja tällöin hellitti otteensa ja sanoi: »mutta sinähän, Alkibiades, puret kuin nainen», tämä huudahti vastaan: »enpä, vaan niinkuin leijona.» Kerran poikasena hän oli pelaamassa noppaa katukujalla. Kun hänen vuoronsa tuli heittää, kuormarattaat ajoivat paikalle. Nopan vierähdettyä ajotielle Alkibiades käski ajajaa pysäyttämään juhtansa, mutta kun töykeä maalainen siitä välittämättä ajoi edelleen, poika muiden lasten hypätessä loitommalle heittäytyi pitkin pituuttaan kasvoilleen rattaiden eteen ja kehoitti ajajaa tahtonsa mukaan

jatkamaan matkaansa. Onnettomuuden estääkseen mies peräytti nyt juhtansa, ja tapahtuman näkijät juoksivat hädissään ja huutaen paikalle avuksi.

Tultuaan opiskeluihkiin hän harjoitti kaikkia muita aineita huolellisesti, mutta huilun soittoon hän suhtautui torjuvasti, sillä hän piti sitä epäjalona ja vapaalle miehelle sopimattomana. »Kitaran soittaminen», hän sanoi »ei muuta ihmisen ulkonäköä ja muotoa, mutta huilua puhaltavan kasvoja tuskin hänen omat sukulaisensaakaan tuntevat. Kitaraa näppäiltäessä lausutaan samalla laulaen sanoja, mutta huilua puhallettaessa on suu tukossa, joten ainoakaan puheäänne ei pääse kuuluville.» Hänellä oli myös tapana sanoa: »Soittakoot huilua Theeban nuorukaiset, sillä eiväthän he osaa puhua. Meillä ateenalaisilla, senhän ovat esi-isämme sanoneet, on johtajinamme Athene ja Apollon, ja näistähän edellinen heitti huilun menemään ja jälkimmäinen huilunsoittajan jopa nylkikin.» Näin Alkibiades puoleksi tosissaan, puoleksi leikillään hylkäsi huilun soittamisen ja vieroitti siitä sitten muutkin, sillä pian yleisön keskuudessa alettiin olla siinä uskossa, että Alkibiades oli oikeassa halveksiessaan huilunsoittajia ja tehdessään heistä pilkkaa. Lopuksi huilun soitto katosi vapaitten taiteitten joukosta ja siihen suhtauduttiin olkapäitä kohauttamalla.

Antifonin häväistyskirjoituksessa Alkibiadeesta sanotaan, että poikana hän pakeni kotoaan erään lemmikkinsä Demokrateen luokse. Kun Arifron oli vaatinut, että hänet oli julistettava perintönsä menettäneeksi, Perikles oli vastustanut tätä. Perikles oli sanonut että Alkibiadeelle siinä tapauksessa olisi annettava haaste, jolloin ennen päivän päättymistä nähtäisiin, oliko hän kuollut; jos taas hän olisi elossa, toimenpiteellä hänen koko elämänsä olisi tuhottu. Samassa häväistyskirjoituksessa sanotaan, että Alkibiades oli Syyrioksen painikoulussa iskenyt sauvalla erään kumppaninsa kuoliaaksi. Mutta näitä tietoja, jotka Antifon itse tunnus-

taa esittävänsä vihamielisyydestä Alkibiadesta kohtaan ja panettelutarkoituksessa, emme saa ottaa täydestä.

Kun sitten monet ylhäiset miehet muodostivat Alkibiaden ympärille häntä ihailevan piirin, oli ilmeistä, että he tekivät tämän hänen kauneuteensa ihastuneina. Mutta että hänessä oli myös hyveellisyyttä ja luonteen kuntoa, todistaa Sokrateen häntä kohtaan osoittama rakkaus. Sokrates, jonka silmä havaitsi ja erotti hänen kauniista muodostaan nuo ominaisuudet, pelkäsi niitä vaaroja, joita Alkibiadeelle tuotti hänen rikkautensa ja ylhäinen syntyperänsä sekä hänen kansalaistensa, ystäviensä ja hengenheimolaistensa tunteleva imartelu ja mielistely. Sen vuoksi hän otti tehtäväkseen valvoa ja vartioida, ettei tuo kaunis kasvi jo kukassaan menettäisi ja turmelisi hedelmäänsä. Eikä onni niin sanotuilla antimillaan saatakaan ketään siinä määrin tiiviisti ulkopuolelta ympäröidä ja aidata, ettei filosofia pystyisi häntä haavoittamaan ja etteivät sen vakavat sanat pääsisi suuntaamaan pistoa hänen sisimpäänsä. Niin paljon kuin kaikinpuolinen ylellisyys lapsuudesta alkaen olikin hemmotellut Alkibiadesta ja niin paljon kuin silmäinpalvelijat koettivatkin saada hänet sulkemaan korvansa kehoituksen ja neuvon sanoilta, hänen jalo sydämensä kuitenkin sanoi hänelle, mitä Sokrates oli. Niin hän työnsi syrjään rikkaat ja ylhäiset liehittelijänsä ja liittyi Sokrateeseen. Heistä tuli pian ystävät, ja kun hän kuuli Sokrateen, joka ei tavoitellut sukupuoleensa sopimatonta rakkautta eikä pyrkinyt suutelemaan ja hyväilemään, puhuvan ja huomauttavan hänen sielunsa tahroista sekä ruoskivan hänen tyhjää ja mielettöntä ylpeilyään, hän

kuin kukko siipeen satutettu lyyhistyi.

Ja täydellä todella hän piti Sokrateen toimintaa nuorisoon kohdistuvana jumalallisena huolehtimis- ja pelastustyönä.

Hän alkoi nyt halveksia itseään ja ihailla mestariaan,

kunnioitti hänen hyveellisyyttään ja iloitsi saamastaan ystävydestä niin, että hänen sydämessään hänen huomaamattaan Platonin sanoja käyttääkseni oli syntynyt häntä rakastavan miehen rakkauten heijastuskuva, vastarakkaus. Kaikki näkivät nyt ihmeekseen, että vain Sokrateen kanssa hän istuutui aterioimaan, kävi urheiluharjoituksissa ja vietti aikaansa, kun taas toisia kohtaan hän oli kylmä ja nyrpeä, jopa muutamia kuten Artemionin poikaa Anytosta kohtaan ylimielinenkin. Tämä kutsui kerran Alkibiadeen, johon hän oli rakastunut, eräiden ystäviensä kanssa pitoihin. Alkibiades kieltäytyi kutsusta, mutta lähti sitten kotonaan ensin maisteltuaan ystäviensä seurassa meluten Anytoksen talon edustalle ja jäi siellä seisomaan ruokasalin ovelle. Nähtyään pöydän täynnä hopeisia ja kultaisia juoma-astioita hän käski palvelijansa ottamaan niistä hänen osansa ja tuomaan ne hänen asuntoonsa, mutta itse hän ei suvainnut liittyä seuraan, vaan poistui. Kun Anytoksen vieraat tästä suuttuneina sanoivat isännälleen Alkibiadeen käyttäytyneen häntä kohtaan röyhkeästi ja häpeämättömästi, hän vastasi: »Eipä suinkaan, vaan kohtuutta noudattaen ja lempeästi. Olisihan hän voinut ottaa kaikki, mutta hän jätti osan meille.»

Tällä tavoin Alkibiades kohteli kaikkia ihalijoitaan erästä Ateenassa asuvaa vieraspaikkakuntalaista lukuun ottamatta. Tämän vähävaraisen miehen kerrotaan myyneen kaiken omaisuutensa ja tarjonneen saamansa summan, noin sata stateeria, Alkibiadeelle. Kun mies tarjosi rahoja, Alkibiades ilostui ja kehoitti nauraen tätä käymään aterialle kanssaan. Kestittyään ystävällisesti vierastaan hän antoi hänelle kullankorvikkeita kaskien hänen seuraavana päivänä tilaisuudessa, jossa valtion verojen periminen huutokaupattiin, ylittämään ammattimaisten valtion tulojen vuokraajain tarjoukset. Kun mies vastusteli, koska kysymyksessä oli usean talentin yritys, Alkibiades, jolla oli henkilökohtaista kaunaa verojen perijöille, uhkasi häntä ruuskalla, jollei hän suostuisi ehdo-

tukseen. Seuraavana päivänä mies menikin paikalle ja lisäsi tehtyyn tarjoukseen talentin. Verojen vuokraajat kerääntyivät tällöin meluten hänen ympärilleen ja vaativat häntä nimeämään takaajan, mitä he eivät luulleet hänen voivan tehdä. Mies joutui hämilleen ja aikoi jo häipyä paikalta, mutta silloin syrjässä seisonut Alkibiades huusi arkontille: »Merkittävä minut takaajaksi, hän on ystäväni, minä menen hänen puolestaan takaukseen.» Tämän kuultuaan verojen vuokraajat, jotka tavallisesti maksoivat edellisessä huuto-kaupassa tekemänsä velaksi jääneet tarjouksensa uudessa huutokaupassa perittävikseen huutamiensa verojen tuloilla, eivät tietäneet, mitä tehdä ja miten asiasta selviytyä. Ei auttanut muu kuin kääntyä miehen puoleen ja suostutella hänet rahalla luopumaan kilpailusta. Talenttia vähempään Alkibiades ei antanut hänen tyytyä, ja kun tämä summa oli hänelle maksettu, Alkibiades kehoitti häntä jättämään asian. Tällä tavalla Alkibiades auttoi tätä miestä.

Muutoin Sokrateella oli monta kilpailijaa, jotka tahtoivat riistää Alkibiadeen hänen vaikutuspiiristään. Toisinaan hänen rakkautensa vangitsi tämän nuorukaisen, hänen sanansa sattuivat hänen sydämensä jaloimpaan kohtaan ja nostivat kyynleet hänen silmiinsä, mutta toisinaan Alkibiades taas jättäytyi kaikenlaisilla nautinnoilla houkuttelevien imartelijoittensa vietäväksi ja pakeni pois Sokrateen seurasta. Kun metsästäjä tämä silloin ajoi takaa karkulaista, joka yksin häntä kohtaan tunsu kunnioitusta ja häveliäisyyttä, mutta halveksi kaikkia muita. Sellaiseen tapaukseen viitaten Kleanthes sanoi, että Sokrates kiinnittää lemmikkinsä itseensä tämän korvilla, mutta jättää alttiiksi kilpailijoille hänessä ne kohdat, joihin hän itse ei juljennut kajota, tarkoittaen tällä huulia, vatsaa ja häpyä. Epäilemättä Alkibiades oli helposti vieteltävissä nautintoihin. Thukydideen sanat, että hänen elämäntapansa oli yllestä, antavat jo meidän aavistaa tämän. Taistelua Alkibiadeesta käytäessä

ne, jotka koettivat johtaa hänet huonoille jäljille, kiihoittivat yhä enemmän hänen kunnian- ja maineenhimoaan ja koettivat saada hänet ennen aikojaan yrittämään suuria tekoja. He vakuuttivat hänelle, että niin pian kuin hän vain oli valtiolliselle alalle antautunut, hän tuli saattamaan varjoon ei vain muita sotapäälliköitä ja kansanjohtajia, vaan vieläpä mahtavan ja kuuluisan Perikleekin. Kuten tulella sulatettu rauta kylmästä jälleen tiivistyy ja käy kokoon, niin hekumoinnissa ja turhuudessa rypenyt Alkibiadeskin joka kerran tavatessaan Sokrateen ja kuullessaan hänen painavat ja vakavasti opettavat sanansa, jotka osoittivat, kuinka kaukana hän oli hyveestä ja kuinka epätäydellinen hän oli sen omistamaan, tunsii tulevaisuutensa pienemmäksi ja olevansa itsetutkistelun tarpeessa. Poikaiän taakseen jätettyään hän kääntyi erään opettajan puoleen ja pyysi saada luettavakseen Homeroksen. Opettajan vastattua, ettei hänellä tätä lainkaan ollut, hän iski häntä nyrkillä ja lähti pois. Kun eräs toinen opettaja sanoi omistavansa parantamansa Homeroksen, hän sanoi tälle: »Ja sitten sinä, joka pystyt parantamaan Homerosta, vielä toimit aakkosten opettajana lapsille. Eikö sinun pitäisi ruveta jo ohjaamaan kehittyneempää nuorisoa?» Kerran hän tavatakseen Perikleen meni tämän ovelle. Täällä hänelle ilmoitettiin, että Perikleellä ei ollut aikaa, koska hän parhaillaan miettii, kuinka hän tekisi tilin toiminnastaan ateenalaisille. Alkibiades lähti pois sanoen: »Eiköhän hänen olisi parempi miettiä, miten hän voisi olla ateenalaisille tiliä toiminnastaan tekemättä.» Varhaisessa nuoruudessaan hän otti osaa Potidaiaa vastaan tehtyyn sotaretkeen, ja hänellä oli telttakumppanina ja sivustamiehenä rivissä Sokrates. Syntyneessä ankarassa taistelussa molemmat kunnostautuivat, mutta Alkibiades haavoittui ja lysähti maahan. Sokrates astui tällöin häntä suojaamaan ja pelasti kaikkien tietien hänet ja hänen aseensa. Vaikka urhoollisuuspalkinto oikeuden mu-

kaan olisi kuulunut Sokrateelle, sotapäälliköt tahtoivat antaa tämän kunnian Alkibiadeelle hänen sukunsa kuuluisuuden tähden. Haluten lujittaa Alkibiadeen kunnianhimoa arvokaisiin asioihin Sokrates ryhtyi ensimmäisenä puhumaan hänen puolestaan ja kehoitti päälliköitä antamaan hänelle seppeleen ja asevarustuksen. Kun sittemmin tapahtuneessa Delionin taistelussa ateenalaiset tappion kärsittyään pakenivat, Alkibiades auttoi Sokratesta. Nähtyään ratsultaan tämän peräytyvän muiden mukana jalkaisin hän ei ajanut hänen ohitse, vaan ratsasti hänen sivullaan häntä suojellen, kun viholliset hellittämättä ahdistivat ateenalaisia ja surmasivat näistä monia. Mutta nämä tapahtumat sattuvat vasta myöhemmin aikoina.

Kuuluisalle, vaikutusvaltaiselle, varakkaalle ja ylhäistä sukua olevalle Kalliaan isälle Hipponikokselle Alkibiades antoi korvapuustin, ei vihasta eikä mistään riidan aiheuttamasta tulistumisesta, vaan jonkin ystäviensä kanssa lyömänsä vedon johdosta. Kun tämä häpeämättömyys kaupungissa tunnetuksi tulleena luonnollisesti herätti yleistä suuttumusta, Alkibiades meni eräänä varhaisena aamuna Hipponikoksen taloon. Oveen koputettuaan ja sisälle astuttuaan hän heitti viittansa päältä ja paljastaen selkensä kehoitti loukattua iskemään sitä rangaistukseksi loukkauksesta. Hipponikos antoi hänelle kuitenkin anteeksi ja oli kantamatta hänelle kaunaa. Myöhemmin hän vielä kihlasi Alkibiadeelle tyttärensä Hippareten. Toiset tietävät, että Hipparetea ei hänelle antanut Hipponikos, vaan tämän poika Kallias ja että tämä oli antanut vielä myötäjaisiksi kymmenen talenttia. Kun Hipparete oli synnyttänyt lapsen, Alkibiades vaati lisää kymmenen talenttia, koska hänen muka sopimuksen mukaan lapsen synnyttyä piti ne saada. Peläten henkeään Kallias meni kansankokoukseen ja testamenttasi valtiolle rahansa ja talonsa siinä tapauksessa, että hän sattuisi kuolemaan jälkeläistä jättämättä. Seurustelemalla atee-

nalaisten ja muukalaisten hetairoiden kanssa Alkibiades teki avioliiton Hipparetelle, vaikka tämä oli ehdottomasti uskollinen ja miestänsä rakastava, niin tukalaksi, että hän jätti miehensä kodin ja siirtyi veljensä luokse. Kun Alkibiades tästä vähät välittäen jatkoi hurjastelujaan, Hippareten oli pakko jättää arkontille avioeroanomus, joka oli esitettävä henkilökohtaisesti. Kun Hipparete oli saapunut tämän luokse saadakseen asialle laillisen vahvistuksen, Alkibiades tuli paikalle. Hän tarttui Hipparcteen ja vei hänet torin halki kotiinsa kenenkään vastustamatta tai uskaltamatta ottaa häneltä häntä pois. Hipparete jäi nyt hänen luokseen kuolemaansa asti, mikä tapahtui vähän tämän jälkeen Alkibiadeen ollessa matkalla meritse Efesokseen. Mitä tässä asiassa ilmenneeseen mielivaltaisuuteen tulee, ei sen niinkään katsottu olleen lain vastaista tai epäinhimillistä. Lakihan näyttää velvoittavan avioeroa anovan astumaan julkisuuteen, jotta mies saisi tilaisuuden sopia hänen kanssaan ja taivuttaa hänet jatkamaan yhdessä oloa.

Alkibiadeella oli ihmeellisen suuri ja kaunismuotoinen koira, josta hän oli saanut maksaa seitsemänkymmentä minaa. Siltä hän leikkasi hännän, vaikka se oli sitä suuresti kaunistanut. Kun hänen tästä suuttuneet sukulaisensa hänelle sanoivat, että kaikki häntä nyt tuon koiran takia moittivat ja parhaavat, hän vastasi nauraen: »Mutta sittenkin on kaikki aivan niin, kuin toivoin. Toivoin juuri näet ateenalaisten saavan siitä riittävästi puheen aihetta, jotta he eivät minusta ehtisi kertoa pahempaa.»

Alkibiadeen ensimmäisestä julkisesta esiintymisestä kertomukset tietävät seuraavaa: Kansankokouksessa oli ateenalaisia kehoitettu tekemään valtiolle vapaaehtoisia lahjoituksia. Asiasta tietämätön sattumalta ohikulkeva Alkibiades oli kuullut kansan innostuneet huudot ja kysynyt niiden syytä. Saatuaan kuulla, että kysymyksessä oli lahjoittajiksi ilmoittautuminen, Alkibiades meni paikalle ja teki lahjoi-

tuksen. Kun kansa alkoi paukuttaa käsiään ja äänekkäästi huutaa, Alkibiades unohti iloissaan viiriäisensä, joka hänellä oli vaippansa alla. Kun lintu melusta pelästyneenä lähti lentoon, ateenalaiset huusivat entistä äänekkäämmin, ja monet heistä ryhtyivät ajamaan sitä takaa. Vihdoin perämies Antiokhos sai linnun kiinni ja toi sen Alkibiadeelle, joka kiitti häntä siitä sydämellisesti.

Vaikka tie valtiolliseen elämään oli Alkibiadeelle avoinna jo yksin hänen ylhäisen syntyperänsä, rikkautensa, taisteiluissa saavutetun maineensa ja sukulaistensa ja ystäviensä lukuisuuden perusteella, hän ei kuitenkaan tahtonut rakentaa vaikutusvaltaansa näiden, vaan kaunopuheisuutensa varaan. Sen, että Alkibiades oli etevä puhuja, todistavat komediain kirjoittajat ja suurin koskaan esiintynyt puhuja Demosthenes. Tämän Meidiasta vastaan pidetyssä puheessa on maininta, että Alkibiades oli kaunopuhuja, jolla ei ollut vertaista, ja Theofrastos, tämä erittäin oppinut ja filosofeista kuuluisimman maineen saavuttanut mies vakuuttaa, että kukaan ei keksinyt eikä käyttänyt sattuvia ilmaisuja niin hyvin kuin Alkibiades. Mutta kun hän ei ajatellut vain sanottavansa sisältöä, vaan etsi myös aina ilmaisevimmat sanat ja käänteet, hän niitä heti löytämättä niitä mieleensä palauttaessaan tahi kielen päällä olevaa sanaa tavoitellessaan usein kangerteli ja piti taukoja keskellä sanottavaansa.

Hänen hevostallinsa ja vaunuvarastonsa herättivät suurta huomiota. Ei kukaan yksityinen eikä kukaan kuningas ole lähtenyt Olympiaan kilpailemaan seitsemän vaunuin niinkuin hän. Näillä hän sai ensimmäisen palkinnon, Thukydideen mukaan vielä toisen ja neljännen sekä Euripideen mukaan kolmannenkin palkinnon, ja niin hän loistavasti ja mainetta saavuttaen löi kaikki tämän alan saavutukset. Tästä voitosta Euripides laulaa:

Poika mahtava Kleiniaan!
Kauniin saanut sä voiton oot.
Eipä voittoa sellaista
toinen helleeni saanut.

Ensi palkinnon vaunuillas,
toisen palkinnon vaunuillas,
vielä palkinnon kolmannen
oot sä ottanut, ylväs.

Kuule, airut jo kuuluttaa:
Seppelöitynä kahdesti
saavut luokse sa kansasi
voitto palkkana vaivain.

Hänen voitonhuumaansa eri valtiot koettivat vielä kilpaa kiihdyttää. Efesolaiset pystyttivät hänelle komeasti kirjailun teltan, khioslaiset lahjoittivat hänen uhreihinsa joukon eläimiä ja lesbolaiset hänen suuria pitojaan varten runsain määrin viiniä ja muita tarvikkeita. Mutta yhtä kaikki sittemmin pelkkä parjaushalu tai kademieli alkoi pitää suurinta ääntä tästä kuuluisasta voitosta. Kunnan miehiksi tunnettu Alkibiadeen ystävä ateenalainen Diomedes oli, niin kerrotaan, halunnut myös päästä Olympiassa voittajaksi. Kuultuaan Argoksessa olevan sopivat vaunut hän oli pyytänyt Alkibiadesta, jolla hän tiesi tässä kaupungissa olevan painavan nimen ja paljon ystäviä, ostamaan ne hänelle. Alkibiades ostikin vaunut, mutta piti ne itse, ja kun pahastunut Diomedes jumalien ja ihmisten nimessä niitä vaati, hän vain viittasi tälle kintaalla. Asia näyttää joutuneen oikeudenkin käsiteltäväksi, sillä meille on säilynyt Isokrateen tästä vaunuasiasta laatima oikeuspuhe. Se on kirjoitettu Alkibiadeen pojan puolesta, eikä siinä kantajana esiinny Diomedes, vaan Tisias.

Kun Alkibiades alkoi ottaa osaa valtiolliseen elämään, hän oli vielä nuorukainen. Muut kansanjohtajat hän löi helposti laudalta, mutta Erasistratoksen pojan Faiaksin ja Nikeratoksen pojan Nikiaan kanssa hän sai otella tositeolla. Nikias oli jo ikämies ja hyvän sotapäällikön maineessa,

Faiaks taas kuten Alkibiadeskin vasta uransa alussa. Viimeksi mainittu polveutui kuuluisasta suvusta, mutta ei vettänyt muissa suhteissa eikä varsinkaan kaunopuheisuudessa Alkibiadeelle vertoja. Hän oli sopivampi hoitamaan yksityisiä asioita ja pohtimaan niitä kuin käymään tuimia taisteluita valtiollisella kentällä. Hän oli, niinkuin Eupolis sanoo,

mies parhain pakinaan, mut puheen pitoon huono.

On olemassa Faiaksin Alkibiadesta vastaan pitämä puhe, jossa muun muassa sanotaan, että niitä kulta- ja hopeastioita, joita kaupungilla oli paljon juhlatilaisuuksissa käytettäväksi, Alkibiades oli käyttänyt taloudessaan kuin omiaan.

Oli mies Perithoidain kunnasta, Hyperbolos nimeltään. Thukydidēs mainitsee hänen olleen suuri konna, ja melkein kaikille komediain esittäjille hän antoi ainesta pilkan tekoon, hän kun aina oli kaikkien ihmisten hampaissa. Kun niantunnon puutteesta hän oli kuitenkin niin paksunahkainen, etteivät terävimmäkään pistot häntä haavoittaneet. Hänen hävyttömyytensä ja tunnottomuutensa oli lajissaan sellaista, että se monesta näytti rohkeudelta ja miehekkyydeltä. Kaikki häntä halveksivat, mutta kansanpuolue käytti häntä kuitenkin aseenaan, milloin se tahtoi syyttää lokaryöpyä arvohenkilöiden silmille tähti tehdä näitä vastaan ilmiäntoja. Hänen yrityksestään se tahtoi nyt panna toimeen ostrakismoksen. Tämän avulla se aina pikemmin kauteudesta kuin keventääkseen pelkoaan karkotti mainetta ja valtaa saavuttaneet kansalaisensa. Kun oli selvää, että hanke kohdistui johonkuhun edellä mainituista kolmesta henkilöstä, Alkibiades järjesti puolueiden kesken sovinnon ja langetti yksissä tuumin Nikiaan kanssa Hyperboloksen hänen omaan ansaansa. Toisten kertomusten mukaan Alkibiades ei toiminut yhdessä Nikiaan, vaan Faiaksin kanssa ja tä-

män avulla toimitti Hyperboloksen maasta karkotetuksi. Tämä oli asian käänteestä yllättynyt, koska tätä toimenpidettä ei ollut koskaan sovellettu vähäpätöisiin ja halpasaatyisiin henkilöihin, mikä seikka käy ilmi mm. komediain kirjoittajan Platonin sanoista. Hän muistelee Hyperboloksen tapausta seuraavin sanoin:

Hän ansioistaan kyllä tämän palkan sai,
mut koko ostrakismos menee leikiks näin.
Ei sitä mokomien tähden keksitty.

Muutoin olen muualla [Nikiaan elämäkerrassa] laajemmalti kertonut tämän tapauksen meille tunnetuista vaiheista.

Kunnioitus, jota Nikias nautti Ateenan vihollisvaltioissa ja suosio, jota hän sai osakseen Ateenassa, suututti Alkibiadesta. Nikias oli valtuutettu valvomaan Spartan etuja Ateenassa ja tässä ominaisuudessa hän huolehti ateenalaisten Pyloksessa vangiksi ottamista Spartan sotilaista. Saavutettuaan ennen kaikkea Nikiaan ansiosta rauhan ja vangitut sotilaansa takaisin Sparta käänsi katseensa Nikiaaseen. Kun sitten Kreikassa väitettiin, että Perikles oli Peloponnesoksen sodan aloittanut, mutta Nikias sen lopettanut, ja kun syntynyttä rauhaakin yleisesti sanottiin Nikiaan rauhaksi, tämä ärsytti Alkibiadesta ja herätti hänessä kateutta siinä määrin, että hän alkoi miettiä keinoja rauhan rikkomiseksi. Havaittuaan argoslaisten olevan valmiita luopumaan spartalaisista, joita kohtaan he tunsivat vihaa ja pelkoa, hän herätti heissä hiljaisia toiveita liittoon pääsemisestä Ateenan kanssa. Sekä hän itse että hänen lähettämänsä asiamiehet kehoittivat heidän kansansa johtomiehiä olemaan pelkäämättä spartalaisia ja tekemättä heille myönnytyksiä sekä liittymään ateenalaisiin, jotka suunnittelivat suunnan muutosta ja rauhan irtisanomista. Kun spartalaiset sitten tekivät liiton boiotialaisten kanssa eivätkä luovuttaneet ateenalaisille takaisin Panaktonia, niinkuin heidän olisi pitänyt,

täydessä kunnossa, vaan osittain hävitettynä, Alkibiades alkoi kiihottaa asiasta julmistuneita maanmiehiään entistä suurempaan vihaan. Hän ryhtyi myös mustaamaan Nikiasta esittäen erinäisiä todisteita siitä, ettei hän ollessaan ylipääällikkönä Sfakterian saarta piirittäessä ollut tahtonut ottaa vangiksi sinne saarrettuja spartalaisia. Kun muut olivat tämän suorittaneet, hän spartalaisia mielistelläkseen oli päästänyt vangit vapaiksi. Lisäksi hän väitti, ettei Nikias ollut estänyt spartalaisia, heidän ystävänsä kun oli, tekemästä liittoa boiotilaisten ja korinttilaisten kanssa, mutta ne Kreikan valtiot, jotka olivat halunneet tulla Ateenan liittolaisiksi, hän muka oli aina käännänyt takaisin, jos vain spartalaiset olivat olleet liittoa vastaan. Kun Nikias näiden syytösten johdosta oli joutunut epäilyttävään valoon, Ateenaan saapui kuin sallimuksesta spartalaisia lähettiläitä. He sanoivat olevansa täysin valtuutettuja sopimaan oikeamielisesti erimielisyydet ja tekivät sovinnollisia ehdotuksia. Kun neuvosto otti heidät vastaan ja päätti seuraavana päivänä heidän saapumisensa johdosta kutsua koolle kansankokouksen, asiasta rauhattomaksi tullut Alkibiades kutsui lähettiläät puheilleen ja sanoi heille: »Mitä te ajattelette, Spartan miehet? Onko teille tuntematonta, että neuvosto suhtautuu aina sille tehtyihin ehdotuksiin maltillisesti ja ymmärtämyksellä, mutta että kansa on ylimielinen ja tavoittelee mahdottomia. Jos te nyt sanotte olevanne täysillä valtuuksilla varustettuja, se kohtelee teitä vaatvaisesti käskijän tavoin. Siis, jos te ette tahdo olla houkkia, vaan haluatte ateenalaisten pysyvän kohtuudessa ja olevan teiltä vastoin teidän tahtoanne mitään kiristämättä, käsitelkää esitettäviksi tulevia ehdotuksia, ikäänkuin teillä ei olisi valtuutta tehdä ratkaisuja. Me tulemme toimimaan spartalaiden parhaaksi.» Hän vahvisti sanansa valallaan. Näin hän vieroitti häneen sokeasti uskovat ja hänen ainutlaatuisista kaunopuheisuuttaan ja älykkyytään ih-

mettelevät lähettiläät Nikiaasta. Tuli seuraava päivä, kansankokous kutsuttiin koolle ja lähettiläät ilmestyivät paikalle. Ylen kohteliaasti Alkibiades heiltä kysyi, minkälaisilla valtuuksilla varustettuina he olivat saapuneet. Lähettiläät vastasivat, että heillä ei ollut ratkaisuvalltaa. Tämä riitti. Alkibiades raivostui ja karjui, hän kun näet oli olevinaan huulesta vedetty eikä huulesta vetäjä, sekä alkoi säättää lähettiläitä epäluotettaviksi ja sanansa syöjiksi, miehiksi, joilla ei ollut mielessä mitään hyvää eikä mitään hyvää sanottavana. Neuvostokin loukkaantui, kansa raivostui ja Nikias oli masentunut ja häpeissään, sillä hän ei tietänyt, että lähettiläissä oli tapahtunut mielenmuutos viekkauden ja petoksen vuoksi.

Kun spartalaisten pyrkimykset rauhan säilyttämiseksi olivat menneet karille, Alkibiades valittiin ylipäälliköksi. Hän taivutti heti argoslaiset, mantineialaiset ja eelisläiset tekemään liiton Ateenan kanssa. Hänen menettelytapaansa ei tässä asiassa hyväksynyt kukaan, mutta teko kuitenkin oli mestarisoritus. Hän hajoitti ja irroitti saumoistaan melkein koko Peloponnesoksen, ja eräänä päivänä oli spartalaisia vastassa valtava kilpimuuri. Kaukana Ateenasta Mantineian luona nämä saivat käydä niin vaarallisen taistelun, että jolleivät he olisi saavuttaneet voittoa, niinkuin saavuttivat, joskin merkityksettömän, Spartan olemassaolo olisi ollut ehkä mennyttä.

Heti tämän jälkeen Argoksen vakinainen sotajoukko, tuhat miestä, koetti kukistaa kaupungissaan kansanvallan ja ottaa ohjat käsiinsä, ja läsnä olleiden spartalaisten avustamina nämä yrityksessään onnistuivatkin. Mutta kansa tarttui uudelleen aseisiin ja palautti olot ennalleen. Paikalle saapunut Alkibiades lujitti kansanpuolueen voiton ja kehoitti rakentamaan kaksi pitkää meren rannikolle asti ulottuvaa muuria ja niiden avulla saattamaan kaupungin mahdavan Ateenan yhteyteen. Hän toimitti myös paikalle atee-

nalaisia rakentajia ja kivenhakkaajia ja edisti työn joutumista kaikin tavoin innolla, joka tuotti sekä hänelle että kaupungille mainetta ja kunniaa. Hän kehoitti myös patrailaisia yhdistämään kaupunkinsa pitkällä muurilla mereen. Kun joku heille tällöin sanoi, että ateenalaiset tulevat heidät nielemään, Alkibiades sanoi: »Ehkä vähitellen jaloista päin, mutta spartalaiset katkaisevat heidät päästä käsin yhdellä kerralla.» Myös Alkibiades kehoitti ateenalaisia lujittamaan otettaan Kreikan sisämaahan, ja hän kehoitti asepalvelusiän saavuttaneita kansalaisluetteloihin merkittviä nuorukaisia muistamaan sitä valaa, joka heiltä oli otettu Agrauloksen alttarin ääressä. Tässä valassa asevelvolliset vanhoivat pitävänsä Attikan rajoina vehnää, ohria, viiniköynnöksiä ja öljypuita, mikä tarkoittaa, että he olivat velvolliset alistamaan kaiken viljelemättömän ja viljellyn maan Ateenan vallan alaiseksi.

Tällaisten suurten tekojen ja oivallisten suunnitelmien, älykkyyden ja kaunopuheisuuden rinnalla nähtiin toisella puolen ylellistä elämää, juominkeja, julkeata haureuden harjoittamista ja mieletöntä tuhlaamista. Pitkin toria kuljeksi Alkibiadeen mukana purppurapukuisia naikkosia, laivoihinsa hän laitatti mukavia hyttejä, vuoteenaan hän merimatkoilla ollessaan ei käyttänyt puulavitsaa, vaan voidakseen levätä pehmeämmällä hän nukkui pingoitettussa riippumatossa, hänen kilpensä oli kullattu ja siihen ei ollut muovailtu esisien käyttämää kuvaa, vaan salamaa kädessään pitävä rakkauden jumala. Kaiken tämän näkeminen herätti kunnianarvoisissa ihmisissä vastenmielisyyttä ja suuttumusta ja toi heidän mieleensä pelottavan kuvan jostakin muukalaismaan ylimielisestä ja lakia polkevasta tyrannista. Sen, miten kansa häneen suhtautui, Aristofanes on sattuvasti ilmaissut sanoessaan:

Se rakastaa ja vihaa häntä sielustaan.

Ja vertauskuvallisesti hän ilmaisee tilanteen vielä paremmin:

Ois onni leijonatta olla kaupungin.
 Saat sitä ruokkiessas muistaa tavat sen.

Hänen vapaaehtoiset lahjoituksensa, hänen kustantamansa näytelmäin kuorot, ylipäänsä hänen tuhlaileva anteliaisuutensa kaupungin hyväksi, hänen esi-isiensä maine, hänen kaunopuheisuutensa, komea ulkomuotonsa, tarmonsä, rohkeutensa, sotataidon tuntemisensä, kaikki nämä saivat aikaan, että ateenalaiset antoivat hänelle kaiken muun anteeksi ja sietivät hänen paheitaan sanoen niitä kaunistellen vain kepposiksi ja inhimillisiksi heikkouksiksi. Niinpä hän sitten teki tämäntapaisia kolttosia: Hän pisti taidemaalari Agtharkhoksen telkien taakse, mutta saatuaan hänet maalaamaan talonsa hän päästi hänet vapaaksi ja maksoi työstä runsaan palkan; hän löi piiskalla Taureasta, kun tämä tahtoi käyttää kustannettavakseen ottamaansa teatterinäytäntöön enemmän varoja kuin hän; hän otti Meloksesta saaduista sotavangeista erään neidon itselleen, tuli isäksi ja tunnusti lapsen omakseen. Kaikki tämä oli ateenalaisten mielestä inhimillisesti ymmärrettävää. Lisäksi vielä häntä pidettiin suurimpana syyllisenä siihen, että ateenalaiset valloitettuaan Meloksen surmasivat saaren kaikki täysikasvuiset miehet, koska hän oli äänestänyt tappamisen puolesta. Edelleen: Aristofon maalasi Nemean, joka piti Alkibiadesta sylissä. Kaikki juoksivat kaunista kuvaa katsomaan ja ihailivat sitä, mutta vanhempia ihmisiä se närkästytti, ja he näkivät siinä tyranniutta ja tapojen pilkkaa. Kun Arkhestratos sanoi, että Kreikka tuskin kestäisi kahta Alkibiadesta, hän näyttää osuneen oikeaan. Kun Alkibiades kerran kunniansa kukkuloilla ollessaan seurueensa kera juhlallisesti poistui kansankokouksesta, ihmisvihaaja Timon osui hänen eteensä. Tämä aina muita kaihtava mies ei mennyt hänen ohitse, vaan tuli häntä vastaan ja ojentaen hänelle kätensä sanoi:

»Hei poika, on hauskaa, että sinä paisut. Paisu edelleenkin kaikkien suureksi tuhoksi.» Kuulijoista toiset häntä nauroivat, toiset sättivät ja toiset taas tulivat hänen sanoistaan hyvin vakaviksi. Näin kirjavat olivat mielipiteet Alkibiadeesta hänen luonteensa ristiriitaisuuksien vuoksi.

Jo Perikleen aikana ateenalaiset olivat tähyilleet Sisiliää, ja hänen kuoltuaan he saivat siitä otteen. Aina kun syrakusalaisia vastaan tehtiin valituksia, he lähettivät Sisiliaan muka apujoukkoja voidakseen näin saada lähtökohdan vastaisille suuremmille yrityksilleen. Mutta se, joka puhalsi heidän valloitushalunsa täyteen liekkiin ja sai heidät ryhtymään saaren valloittamiseen, ei enää silloin tällöin lähetettävillä joukoilla, vaan suuren laivaston avulla, oli Alkibiades. Hän oli mies, joka osasi kansassaan herättää suuria toiveita ja vieläkin suurempia hän hautoi itse. Sisilia oli hänelle vain alkusoitto sille, mitä piti tuleman, eikä niinkuin muille retken koko tarkoitus. Kun Nikias piti Syrakuasan valloitusta vaikeana ja varoitti kansaansa siihen ryhtymästä, Alkibiades näki jo unta Karthagon ja Afrikan valloittamisesta ja näiden jälkeen seuraavasta Italian ja Peloponnesoksen lannistamisesta, ja Sisilia oli hänen mielestään vain tämän päämäärän lähtökohtana. Toiveistaan haaveksiva nuoriso oli heti hänen puolellaan, ja vanhempienkin kuultiin innostuneina puhuvan retkestä. Monet urheilusaleissa ja puistojen penkeillä istuvat piirtelivät hiekkaan Sisilian ääriivioja sekä karttoja Karthagon ja Afrikan sijaintipaikoista. Kerrotaan, että ainoastaan miehet sellaiset kuin Sokrates ja astronomi Meton varoittaen sanoivat, ettei retkestä koidu kaupungille hyvää. Luultavasti edelliselle ilmaisi tämän hänen povessaan aina asustanut daimoni, jälkimmäinen lienee taas tullut samaan tulokseen päätelmien tahi aavistuksen perusteella. Hän oli tulevinaan asiasta hulluksi, koppasi käteensä palavan soihdun ja sytytti oman talonsa tuleen. Toisten kertomusten mukaan

Meton ei ollut suorittanut tekoaan mielipuolisuutta teeskennellen. Heidän mukaansa hän oli yöllä polttanut talonsa ja mennyt aamulla rukoillen pyytämään, että hänen poikansa tämän onnettomuuden vuoksi vapautettaisiin osallistumasta retkeen. Näin hämättyään viranomaiset hän olikin pyrki-myksessään onnistunut.

Retken ylipäälliköksi valittiin Nikias, vaikka hän koetti-kin kieltäytyä tehtävästä, eikä vähemmän virkatoverinsa vuoksi. Mutta ateenalaiset uskoivat sodankäynnin onnistuvan paremmin, jollei sen johtoa jätettäisi yksin Alkibiadeelle, ja niin he päättivät tämän hurjapäisyyteen yhdistää Nikiaan varovaisuutta. Oli kolmaskin päällikkö, Lamakhos, mutta korkeasta iästään huolimatta hän oli yhtä tulinen ja taisteluissa yhtä uhkarohkea kuin konsanaan Alkibiades. Kun keskusteltiin retkikunnan suuruudesta ja varustelujen laadusta, Nikias koetti vielä asettua poikkiteloin ja estää sodan, mutta Alkibiades ajoi toista kantaa pontevasti ja pääsi voitolle. Demosthenes, tämän ajan puhuja, ehdotti nyt, että päälliköille jätettäisiin täydet valtuudet päättää varusteista ja koko sodankäynnistä. Kun kansankokous oli äänestänyt sotaretken puolesta ja kaikki oli valmiina lähtöä varten, oli jotakin pahaenteistä siinä, että juuri samoina päivinä vietettiin Adoniksen juhlia. Näissä naiset tavan mukaan asettivat kaikkialle paareille kuollutta Adonista esittäviä kuvapatsaita ja rintoihinsa lyöden ja valituslauluja laulaen jäljittelivät hautajaismenoja. Mutta ennen kaikkea eräänä yönä tapahtunut Hermeen patsaiden kasvojen kolhiminen ja niiden turmeleminen saattoi levottomiksi monet niistäkin, jotka tällaisiin asioihin eivät kiinnittäneet mitään huomiota. Nyt kerrottiin, että Syrakuusan perustaneet korinttilaiset olivat teon tehneet herättääkseen ateenalaisissa pahoja aavistuksia ja saadakseen heidät näin lykkäämään sodan ja jopa jättämään sen kokonaan sikseen. Mutta tämän jutun levittäjiä kansa ei uskonut eikä niitäkään, jotka

pitivät tekoa merkityksettömänä väittäen sitä tavalliseksi humalapäissään remunneen nuorison ilkevallaksi. Pikeminkin kansa suuttumuksen ja pahojen aavistusten valtaan joutuneena piti patsaiden turmelemista suurisuuntaisen sala-liiton merkinä. Niinpä se kaikin keinoin ja terävävainuisesti koetti päästä siitä selville. Neuvosto ja kansankokous kokoontuivat tämän asian vuoksi monta kertaa.

Tällöin kansanpuhujia Androkles toi paikalle joukon orjia ja kaupungissa asuneita muukalaisia, jotka väittivät, että Alkibiades ja hänen kumppaninsa olivat juopuneina turmelleet patsaat ja että he lisäksi olivat pilkallisesti matkineet Eleusiin salamenojen viettoa. Tässä ilvehtimisessä oli heidän mukaansa muudan Theodoros esittänyt airutta, Polytion pyhän soihdun kantajaa ja Alkibiades vihkiää; muut juomaveikot olivat olleet vihittäviä, ja toimituksen tapahduttua heitä oli sanottu salamenoihin vihityiksi. Näin on asia esitetty syytöskirjelmässä, jonka Kimonin poika Thessalos laati Alkibiadesta vastaan salamenoin palveltujen jumalättarien, Demeterin ja Persefoneen, häpäisemisestä. Kun tämän johdosta Alkibiadeelle vihastunut kansa osoitti suuttumustaan ja kun Androkles, joka oli hänen kiiivaimpia vihamiehiiän, sitä vielä yllytti, Alkibiades alkoi aluksi tuntea itsellään olevan kuumat oltavat. Mutta kun hän sitten havaitsi, että Sisiliaan juuri lähtökäskyä odottavat sotilaat olivat hänen puolellaan ja että Argoksen ja Mantineian lähettämät apujoukot, tuhat miestä, selvästi ilmaisivat, että ne lähtisivät tälle pitkälle ja vaivalloiselle sotaretkelle vain Alkibiadeen johdolla ja että ne palaisivat heti kotiinsa, jos häntä käytäisiin ahdistamaan, hän sai uutta rohkeutta ja vaati jutun heti käsiteltäväksi voidakseen paikalla olevana puolustautua. Nyt hänen vihamiehilleen tuli pula eteen; he pelkäsivät, että kansa pitäen häntä korvaamattomana katsoisi koko juttua sormiensa läpi. Ovelasti he sen vuoksi asettivat häntä vastaan puhujia, joita ei pidetty hänen vastustajinaan, mutta

jotka salaa vihasivat häntä yhtä paljon kuin hänen julkisetkin vihamiehensä. Nämä sanoivat, ettei ole paikallaan päällikön jo ollessa määrättyä suurten taisteluvoimien johtoon ja joukkojen liittolaisineen odotellessa lähtöä tuhlata aikaa valamiesten valitsemiseen ja oikeudessa pidettävillä puheille sallitun määräajan noudattamiseen, vaan että sotajoukon on nyt jumalien apuun luottaen lähdettävä matkaan ja sodan päätyttyä annettakoon syytetylle tilaisuus muuttamattomien lakien turvissa puolustautua. Tämä ehdotus jutun lykkäämisestä, joka oli tehty taka-ajatus mielessä, ei eksyttänyt Alkibiadesta. Hän sanoi olevan luonnotonta, että mies lähtisi suuren sotajoukon päällikkönä vaaroihin jättäen jälkeensä syytösten ja parjausten ryöpyn. Koska hänen on kärsittävä kuolemanrangaistus, jos hän ei pysty syytöksiä kumoamaan, on hänen myös, jos hän ne pystyy kumoamaan ja osoittautuu syyttömäksi, saatava lähteä sootaan selkäpuoli juonittelijoista vapaana.

Mutta vaikka asia jäikin avoimeksi, hän lähti käskyn saatuaan kahden päällikkötoverinsa kanssa matkaan. Lavastoon kuului ei vähempää kuin sataneljäkymmentä kolmisoutua; raskasaseisia oli viisituhatta, jousi- ja linkomiehiä sekä muita kevytaseisia oli tuhatkolmesataa ja kaikki varustukset olivat oivalliset. Kun oli saavuttu Italiaan ja valloitettu Rhegion, Alkibiades esitti sodankäyntisuunnitelmansa. Nikias oli sitä vastaan, mutta Lamakhos kannatti sitä, ja niin suunnattiin matka Sisiliaan, jossa valloitettiin Katane. Mutta muuta Alkibiades ei enää saanutkaan suorittaa, sillä heti tämän jälkeen ateenalaiset kutsuivat hänet oikeuden eteen. Kuten olemme jo maininneet, alussa Alkibiadesta vastaan oli esitetty vain joitakin vähäpätöisiä epäilyjä ja syytöksiä, joissa orjia ja muukalaisia oli käytetty apuna, mutta heti hänen lähdettyään hänen vihamiehensä vetivät esiin järeämmän aineistonsa. He asettivat Hermeen patsaille tehdyn ilkeiden salamenojen pilkkaamisen yhtey-

teen ja väittivät, että kaiken takana oli kumousta valmistelut salaliittolaisjoukkio. Nyt heitettiin jokainen vähänkin epäilyttävä henkilö kuulusteluitta vankilaan ja surtiin vain sitä, ettei Alkibiadesta aikoinaan näin raskaista rikoksista sittenkään ollut saatettu oikeuteen ja tuomittu rangaistukseen. Mutta sitä pahemmin kävi hänen sukulaisilleen, ystävilleen ja tuttavillean, kun kansan häntä kohtaan tuntema viha purkautui heihin. Thukydidēs jättää mainitsematta jutussa tässä vaiheessa esiintyneet ilmiantajat, mutta muilla tapaamme nimet Diokleidas ja Teukros. Mm. komediankirjoittaja Frynikhoksella nämä nimet esiintyvät hänen seuraavissa säkeissään:

Oi rakas Hermes, katso, ettet enää vain
sä kaadu etkä kolhi naamaas: työtä näät
sais siitä toinen pirullinen Diokleidas.

Hermes: Mä katson. Eikä palkkaa ilmiannosta
saa toinen Teukros, kestivieraaks iljetys.

Mitään varmaa ja sitovaa ilmiantajat eivät kuitenkaan voineet esittää, ja eräskin heistä puhui pelkkää pötyä. Kysyttyinä, kuinka hän oli erottanut patsaitten kolhijain kasvot, hän vastasi: »kuun valossa», vaikka teko tapahtui uuden kuun aikana. Tällainen jo hätkähdytti järkeään käytäviä, mutta varsinaisen kansan mielestä se ei ollenkaan vienyt syytöksiltä pohjaa, ja kerran vauhtiin päästyään se taukoja pitämättä jatkoi raivoamistaan ja heitätti jokaisen ilmiannetun vankilaan.

Oikeuden käsittelyä odottavien vankien joukossa oli myös puhuja Andokides, jossa historioitsija Hellanikos tahtoo nähdä Odysseuksen jälkeläisen. Kansa piti häntä harvinaisuuden kannattajana ja vihasi häntä, ja häntä epäiltiin Hermeen patsaiden kolhijaksi ennen kaikkea seuraavasta syystä: Hänen talonsa edessä oli suuri Aigeiin kunnan lahjoittama ja pystyttämä Hermeen patsas, ja julkisilla paikoilla sijain-

neista patsaista ehkä vain tämä yksi oli jätetty aivan vahingoittamattomaksi. Tämän takia nykyäänkin kaikki sanovat sitä Andokideen patsaaksi, vaikka siihen hakattu nimi väittää toista. Nyt sattui, että Andokides vankilassa tutustui erääseen Timaios-nimiseen mieheen, joka samalla tavoin kuin hänkin oli sekaantunut juttuun. Tämä Timaios ei voittanut häntä kuuluisuudessa, mutta kyllä oveluudessa ja uskaliaisuudessa. Hän ehdotti Andokideelle, että tämän tulisi ilmoittaa syyllisiksi itsensä ja muutamia muita. Olihan kansankokouksen päätöksellä rikoksen paljastajalle taattu vapautus rangaistuksesta, ja mitä odotettavissa olevaan tuomioon tuli, muut ehkä pääsisivät vähällä, mutta mahtimiehiä se iskisi kaikella ankaruudellaan. Andokideen olisi siis parempi pelastautua valheen avulla kuin ottaa asian vuoksi vastaan varma häpeällinen kuolemantuomio. Myös yhteinen hyvä vaati, että hänen oli pelastettava vihastuneen lauman kynsistä syyttömien enemmistö, vaikkakin siihen tarvittaisiin uhriksi muutamia, jotka kaiken lisäksi saattoivat olla syyllisiä. Tällaiset Timaioksen puheet ja kehoitukset tekivät vaikutuksensa Andokideeseen: hän ilmoitti itsensä ja muutamia muita syyllisiksi. Kansankokouksen päätöksen perusteella hän itse pääsi vapaaksi, mutta kaikki muut, jotka hän antoi ilmi ja joiden ei onnistunut paeta, tapettiin. Saadakseen sanansa näyttämään uskottavilta Andokides oli syyllisten joukkoon lisännyt myös muutamia omia orjiaan. Vaikka Hermeen patsaiden kolhijat nyt olivat saaneet rangaistuksensa, kansa ei kuitenkaan ottanut kokonaan rauhoittuakseen. Sen joutilas viha kääntyi nyt entistä voimakkaampana yksinomaan Alkibiadesta vastaan, ja lopuksi lähetettiin Salaminia-niminen laiva häntä noutamaan. Oli annettu käsky, että häntä ei saanut kohdella tylysti eikä häntä kohtaan käyttää pakkoa ja väkivaltaa, vaan häntä oli sopupuhehin kehoitettava lähtemään mukaan kansan tuomioistuimen eteen puhdistautumaan. Oli näet pelättävissä,

että vieraassa maassa toimivan sotajoukon keskuudessa syntyisi levottomuuksia ja kapina, jonka Alkibiades voisi saada aikaan, jos hän vain tahtoi. Joukkoihinsa hänen lähtönsä vaikutti masentavasti. Ne pelkäsivät sodan pitkittyvän ja venyvän loputtomiin, kun Nikias yksin oli päällikkönä ja asioille vauhtia antanut mies oli poissa. Lamakhos oli kyllä sotataitoinen ja urhoollinen, mutta köyhyytensä vuoksi hän ei nauttinut kunnioitusta eikä hänellä ollut paljon sananvaltaa.

Heti lähdettyään Alkibiades sai aikaan, että ateenalaiset menettivät Messenen. Muutamat kaupungissa olevat Alkibiadeen hyvin tuntemat mielet puuhasivat näet kaupungin jättämistä ateenalaisille, mutta nyt Alkibiades antoi heidät ilmi syrakuusalaismielisille ja teki näin heidän aikeensa tyhjäksi. Kun oli saavuttu Thurioihin, hän poistui laivasta sille tielleen, niin että hänen noutajansa eivät häntä enää löytäneet. Eräällä sivulliselle, joka hänet tunsii ja häneltä kysyi: »etkö sinä, Alkibiades, luota isänmaahasi?» hän vastasi: »Kaikissa muissa suhteissa kyllä, mutta en henkeni ollessa kysymyksessä, sillä enpä tällöin luottaisi omaan äitiini-kään. Mahdollisesti näet isänmaani äänestäessään hengestäni pudottaa erehdyksestä urnaan mustan äänestysliuskan valkean asemesta.» Kun hän myöhemmin kuuli, että hänen kansalaisensa olivat päättäneet tuomita hänet kuolemaan, hän sanoi: »Mutta minäpä näytän heille, että elän.» Mitä syytöskirjelmään tulee, lähteet mainitsevat sen kuuluneen seuraavasti: »Thessalos, Kimonin poika Lakiadain kunnasta, syyttää Alkibiadesta, Kleiniaan poikaa Skambonidain kunnasta, jumalan pilkasta, joka on kohdistunut Demeteriin ja Persefoneen, hän kun on matkinut salamenoja ja esittänyt niitä talossaan ystävilleen niin, että hän salamenojen vihki-jän puku yllään on näyttänyt muka pyhiä esineitä, sanonut itseään vihki-jäksi, Polytionia pyhän soihdun kantajaksi, Fegaian kunnasta kotoisin olevaa Theodorosta salamenojen

airueksi ja muita ystäviään vihittäviksi, mikä on ollut vastoin lakia ja vastoin Eumolpidain pappissuvun, airuiden ja pappien vahvistamia säädöksiä.» Tämän syytöksen perusteella hänet tuomittiin poissaolevana, hänen omaisuutensa takavarikoitiin ja kaikki papit ja papittaret määrättiin hänet kiroamaan. Tätä määräystä kieltäytyi noudattamasta vain Agrauloksen papitar, Menonin tytär Theano; hän sanoi olevansa siunauksen, vaan ei kirouksen papitar.

Näiden ankarien tuomioiden ja iskujen antamisen aikana Alkibiades sattui olemaan Argoksessa, jonne hän Thurioista Peloponnesokseen purjehdittuaan oli välittömästi saapunut. Menettyään kaiken toivonsa isänmaahansa pääsemisestä ja peläten vihamiehiään hän kääntyi Spartan puoleen pyytäen sieltä itselleen turvattua olopaikkaa. Hän kehoitti spartalaisia unohtamaan vanhat asiat ja lupasi palveluksillaan hyödyttää heitä enemmän kuin hän ennen henkensä puolesta heitä vastaan sotiessaan oli heitä vahingoittanut. Kun spartalaiset kaiken unohtaen olivat valmiit ottamaan hänet vastaan, hän saapui luottavin mielin heidän luokseen. Heti hän herätyshuudoillaan ja yllytyksellään sai aikaan, että spartalaiset, jotka aikaisemmin olivat vain luvanneet lähettää apua syrakuusalaisille, mutta eivät olleet koskaan päässeet sen pitemmälle, nyt lähettivät Gylippoksen johdolla sotajoukon Sisiliaan tuhoamaan siellä olevat ateenalaisvoimat. Hänen toinen toimensa oli, että hän yllytti spartalaisia aloittamaan uudelleen sodan Peloponnesoksesta käsin, ja kolmas, vaarallisin, että hän taivutti spartalaiset miehittämään Dekeleian, koska sieltä käsin voitaisiin Ateena parhaiten lan-
nistaa.

Suuri oli se kunnioitus ja ihailu, jota hän nautti Spartan hallitusmiesten taholta, ja yhtä suurta suosiota hän osasi saavuttaa kansan keskuudessa omaksumalla spartalaiden tapoja. Kun hänen nähtiin pitävän tukkansa pitkänä, uivan kylmässä virrassa, syövän tyytyväisenä ohraleipää ja mustaa

lientä, tuskin kukaan spartalainen olisi osannut kuvitella, että samalla miehellä oli kerran ollut taloudessaan erikoinen keittäjä, että hän hajuvoiteita valikoidessaan oli juoksennellut kaupasta toiseen ja että hänen ihoaan olivat hivelleet miletoslaiset vaipat. Niistä lukemattomista keinoista ja metkuista, joita hän käytti pyydystelläkseen kaikki ihmiset pauloihinsa oli tiettävästi tunnetuimpia juuri se, että hän osasi mukautua toisten ihmisten pyrkimyksiin ja noudattaa heidän elämäntapojaan. Niinpä hän osasi vaihtaa väriä nopeammin kuin kameleontti. Sanotaan, että kameleontti pystyy muuttamaan värinsä kaikeksi muuksi kuin valkoiseksi, mutta Alkibiades pystyi siihenkin. Koko hyveen ja paheen sarjassa ei ollut mitään, jota hän ei olisi osannut mukailla ja joka olisi ollut hänelle vierasta. Spartassa hän oli ruumiinsa karkaisija, vähään tyytyväinen, vakavamielinen, Jooniassa mukavuuden rakastaja, hekumoitsija, hulivili, Traakiassa juomari, Thessaliassa taituriratsastaja, satraappi Tissaferneen hovissa ollessaan hän voitti persialaisten ylellisen loiston häikäisevyydellään ja tuhlaavaisuudellaan. Ei ollut niin, että hän aina ilman muuta olisi karistanut päältään toisen ominaisuuden vaihtaen sen toiseen ja että hän muotoaan vaihtaessaan olisi sisimmästään perinpohjin muuttunut, vaan asia on käsitettävä niin, että hän aina uuteen ympäristöön jouduttuaan otti kulloinkin päälleen uuden sopivan kaavun, joka vastasi hänen uusien kanssaihmistensä tapoja ja katsomuksia. Hän näet käsitti, että jos hän kaikkialla olisi noudattanut omaa luontoaan, se olisi käynyt kiusalliseksi hänen ympäristölleen. Hänen ollessaan Spartassa olisi voitu sanoa: »Mitä? Akhilleuksenko kasvattama? Ei, hänet on itse Lykurgos kasvattanut.» Mutta se, joka syvällisemmin olisi silmäillyt hänen tapojaan ja temppujaan, olisi voinut huudahtaa: »Hän on sama naisten valloittaja kuin ennenkin.» Kuningas Agiin ollessa maansa rajojen ulkopuolella sotimassa hän rakasteli hänen vaimoaan Ti-

maiaa niin, että tämä tuli raskaaksi ja synnytti hänelle pojan. Eikä asiaa salailtu, ei kuningattarenkaan taholta. Julkisuudessa tämä kyllä sanoi poikaa nimeltään Leotykhidaaksi, mutta ystävättäriensä ja kamarineitojensa piirissä hän kuiskaili Alkibiadeen nimeä; niin intohimoisesti rakkaus piti naista vallassaan. Alkibiades itse oli kyllin julkea sanomaan, että hän ei tehnyt tekoaan ilkeyksissään eikä himokkuudessaan, vaan saadakseen jälkeläisensä hallitsemaan Spartaa. Monet paljastivat sitten Agiille asian, mutta ennen kaikkea aikaa laskemalla kaikki kävi hänelle selväksi. Oli näet hänen ollessaan vaimonsa makuuhuoneessa tapahtunut maanjäristys, ja tällöin hän oli säikähtyneenä juossut ulos eikä tämän jälkeen ollut ollut kymmeneen kuukauteen hänen kanssaan yhteydessä. Koska Leotykhidas oli syntynyt tämän ajan jälkeen, hän kielsi isyytensä. Tämän takia Leotykhidas ei saanut myöhemmin nousta valtaistuimelle.

Kun ateenalaiset oli tuhottu Sisiliassa, Khioksen, Lesboksen ja Kyzikoksen lähettiläät saapuivat Spartaan neuvottelemaan siitä, että kaupungit luopuisivat Ateenasta. Alkibiadeen kehoituksesta spartalaiset päättivät ensiksi auttaa Khiosta, vaikka boiotialaiset olivat ponnekkaasti puhuneet Lesboksen ja Farnabazos Kyzikoksen puolesta. Perillä spartalaiden joukkojen mukana purjehtinut heidän päälliköitään tukeva Alkibiades tuotti paljon vahinkoa ateenalaisille ja sai melkein koko Joonian luopumaan heistä. Mutta Agis vihasi häntä, koska hän oli tahrannut hänen vaimonsa ja koska lisäksi hänen kuuluisuutensa loi varjonsa tapahtumiin, sillä melkein kaikki menestykset luettiin Alkibiadeen ansioksi. Myös kaikille muille Spartan mahtavimmille sotapäälliköille hänen maineensa alkoi käydä liian raskaaksi. Kateutensa rohkaisemina he ryhtyivät vehkeilemään ja saivatkin kotimaassa olleet hallitusmiehet antamaan Jooniaan käskyn, että Alkibiades oli raivattava tieltä. Mutta tämä osasi olla varuillaan, sillä hän oli saanut salaa asiasta

tiedon. Edelleenkin hän tämän jälkeen otti osaa spartalaisen kaikkiin neuvotteluihin, mutta osasi tällöin vältellä heitä niin, etteivät he päässeet häneen käsiksi. Vapautuakseen vihdoin pelostaan hän lähti Tissaferneen, Persian kuninkaan satraapin luokse, ja tämän ailahtelevan, ovelan ja ilkeämielisen barbaariruhtinaan hän heti lumosi monikeinoisuudellaan ja sulavilla sukkeluuksillaan niin, että Alkibiades oli hänen silmissään kaikki kaikessa. Ne älykkäät vuorosanat, joita hän käytteli jokapäiväisissä ajanviettoilaisuuksissa, eivät voineetkaan olla vaikuttamatta minkälaiseen luonteenlaatuun tahansa. Vieläpä nekin, jotka häntä pelkäsivät tahi vihasivat, tunsivat hänen seurassaan ollessaan ja hänet nähdessään mielensä keventyvän ja viihtyvän paremmin. Tissafernes, niin itsekäs ja kreikkalaisia vihaava kuin hän olikin, hurmaantui Alkibiadeen imarteluista niin, että rupesi tätä puolestaan ylivoimaisesti imartelemaan. Hän oli terveytensä hoitoa, aikansa viettämistä ja vilvoittelua varten laitattanut useita puistoja. Niistä komeimmalle, jossa oli lähteitä ja nurmikenttiä ja joka oli kuninkaallisen upeasti kaunistettu, hän antoi nimen Alkibiades, ja näin sitä sitten yleisesti sanottiin.

Katkaistuaan välinsä Spartan kanssa ja jouduttuaan Agiin vihamieheksi Alkibiades ryhtyi pian kylmentämään Tissaferneen ja spartalaisen suhteita. Hän neuvoi satraappia, että spartalaisia ei ollut täydellä tarmolla autettava eikä ateenalaisten tappiota joudutettava, vaan edellisille oli annettava apua hienona virtana ja täten jälkimmäisiä pidettävä ainaisessa puristuksessa ja hankauksessa, sillä näin nämä molemmat kypsyttävät toisensa kuninkaan valmiiksi saaliiksi. Tissafernes otti neuvon ilolla vastaan, ja rakkautaan ja ihailuaan neuvojaa kohtaan hän ei salannut. Asian käänteestä oli seurauksena, että molemmat Kreikan sotivat puolet käänsivät katseensa Alkibiadeeseen, ja vastoinkäymisten kouriin joutuneet ateenalaiset alkoivat katua hä-

nestä tekemäänsä päätöstä. Myös Alkibiadesta huolestutti tapausten kehitys, ja hän alkoi pelätä, että Ateena lyödään perinpohjin ja hän joutuu häntä vihaavien spartalaiden alamaiseksi. Tähän aikaan melkein kaikki ateenalaisten voimat olivat Samoksessa, josta käsin he laivastollaan koettivat taivuttaa luopuneita liittolaisiaan kuuliaisuuteen sekä pitivät muita kurissa. Ateenan laivasto oli niin voimakas, että se pystyi merellä ottelemaan minkä vihollisen kanssa tahansa, mutta ateenalaiset pelkäsivät Tissafernesta ja hänen sataaviittäkymmentä foinikialaista kolmisoutuaan, joiden kerrottiin olleen jo purjehtimassa Samokseen. Niiden ilmestyminen taistelurintamalle olisi näet riistänyt heiltä kaikki pelastumisen toiveet. Saatuaan tietää tämän Alkibiades lähetti Samoksessa olevien Ateenan johtomiesten luokse tiedon, että heillä oli toiveita saada hänen avullaan Tissafernes liittolaisekseen. Näin ei kuitenkaan tapahtuisi, jos kansanpuolue pysyisi vallassa, sillä Tissafernes ei siihen luottanut, vaan ainoastaan siinä tapauksessa, että ylimykset ottaisivat ohjat käsiinsä. Jos he siis olivat miehen mittaisia ja tahtoivat pelastaa itsensä, tilanteen ja kaupungin, heidän oli rohjettava lopettaa mielivaltainen kansanvalta. Melkein kaikki olivat valmiit kallistamaan korvansa Alkibiadeen houkutuksiin, mutta eräs päälliköistä, Deiradeen kunnasta kotoisin oleva Frynikhos, esitti asian suhteen epäilynsä, mihin olikin aihetta. Hän sanoi, että Alkibiadeelle ei merkinnyt mitään, oliko vallassa kansa vai ylimykset, vaan hän tahtoi vain kansan kustannuksella puikkelehtia ylimysten suojiin ja näiden kannatuksen avulla valmistaa itselleen pääsyn takaisin kotimaahansa. Jouduttuaan vähemmistöön ja samalla luonnollisesti myös Alkibiadeen vihamieheksi hän lähetti vihollisten laivaston päällikölle Astyokhokselle sanoman, että tämän oli vakoitava Alkibiadesta ja napattava hänet kiinni epäilyttävänä henkilönä. Mutta tässä hän astui kavaltajana kavaltajan palvelukseen.

Astyokhos näet, joka pelkäsi Tissafernesta ja tiesi Alkibiadeella olevan häneen suuren vaikutusvallan, ilmaisi saamansa kehoituksen Alkibiadeelle. Tällöin Alkibiades lähetti heti Frynikhosta vastaan valituksen Samokseen. Kun nyt kaikki kiihtyneinä alkoivat häntä ahdistaa, hän ei pinteestään pääsemiseksi nähnyt muuta pelastuskeinoa kuin parantaa entistä pahaa vielä suuremmalla pahalla. Hän lähetti Astyakhokselle uuden sanoman, jossa nuhteli tätä lähettämänsä salaisuuden paljastamisesta, mutta lupasi samalla toimittaa Ateenan laivaston ja sotajoukon hänen käsiinsä. Mutta Frynikhos ei päässyt vehkeilemään ateenalaisia vastaan, sillä hänen kavalluspuuhansa Astyokhos kavalsi taas Alkibiadeelle. Päästyään tästä selville Frynikhos arvasi Alkibiadeen lähettävän uuden ilmiannon, mutta hän päätti ehättää sen edelle. Hän ilmoitti ateenalaisille vihollisten valmistele-
 van hyökkäystä ja kehoitti heitä pitämään laivat valmiina ja linnoittamaan laivastoaseman. Ateenalaisten juuri töitä suorittaessa saapui Alkibiadeen kirjelmä, jossa heitä kehoitettiin pitämään silmällä Frynikhosta, koska tämä aikoi jättää laivastoaseman heidän vihollisilleen. Alkibiadeen sanoille ei kuitenkaan annettu arvoa, sillä hänen uskottiin käyttävän saamiaan ja hyvin tuntemiaan tietoja vihollisten varusteluista ja aikeista vilpillisessä mielessä Frynikhoksen mustaamiseen. Mutta myöhemmin, kun rajavartija Hermon oli avoimella torilla iskenyt tikarilla Frynikhoksen kuo-
 liaaksi ja kun asia tuli oikeuteen, ateenalaiset ilmitulleiden seikkojen perusteella julistivat Frynikhoksen ollen syypään henkirikokseen; Hermon ja hänen avustajansa sitä vastoin seppelöitiin.

Samoksessa olleet Alkibiadeen kannattajat olivat tällä välin lähettäneet Peisandroksen Ateenaan valmistelemaan kumousta ja yllyttämään ylimyksiä sen suorittajiksi. Näille hänen tuli esittää, että kaupunki voisi saada Alkibiadeen välityksellä Tissaferneen liittolaisekseen ja sotatoverikseen,

mutta vain siinä tapauksessa, että kansanvalta kumottiin ja ylimykset ottivat ohjat käsiinsä. Tätä käyttivät nyt valtinaan ne, jotka tahtoivat harvainvallan perustettavaksi. Sitten suoritettiin kaappaus, ja hallitusta johtamaan tuli elin, johon kuului näennäisesti viisituhatta, mutta todellisuudessa vain neljäsataa jäsentä. Mutta tämä neuvosto välitti vähät Alkibiadeesta, ja se kävi sotaa laimeasti, osaksi siksi, että se pelkäsi uuteen järjestelmään uhkaavasti suhtautuvaa kansaa, osaksi siksi, että se uskoi aina ylimysvaltaisesta hallitun Spartan jättävän Ateenan ahdistamisen vähemmälle. Kaupungissa oleva kansa pysyi kuitenkin rauhallisena, niin vaikeaa kuin se sille olikin, pelko näet piti sitä aisoissa. Uudet vallanpitäjät, nuo neljäsataa miestä, olivat näet surmanneet useita avoimeen vastarintaan asettuneita. Samoksessa olevat sotilaat taas kumouksesta tiedon saatuaan joutuivat suuttumuksen valtaan ja aikoivat heti lähteä purjehtimaan Peiraieukseen. He lähettivät myös Alkibiadeelle sanan, että hänen oli tultava ottamaan sotajoukko päällikkyyteensä ja vietävä se tyranneja vastaan. Nähtyään aivan odottamatta olevansa kansan suosima valtakijä ja muuttuneensa harhailevasta kulkurista suuren laivaston ja suurten maavoimien päälliköksi moni olisi pitänyt heti ensimmäisenä tehtävänä korottajiansa mielis-teleminen ja heidän pyyntöjensä noudattamisen, mutta niin ei nyt tehnyt Alkibiades. Hän päinvastoin tavalla, joka on ominaista suurelle sotapäällikölle, hillitsi vihasta kiehuvia sotilaita ja esti heidät tekemästä tyhmyyksiä, ja täten hän selvästi pelasti Ateenan vaarallisesta tilanteesta. Sillä jos laivasto olisi lähtenyt Samoksesta kotimaahansa, viholliset olisivat saaneet taistelutta haltuunsa koko Joonian, Hellespontoksen ja saaret ja siirtäneet sodan kansalaissotaa käyvän Ateenan edustalle. Että näin ei tapahtunut, sen esti ennen kaikkea Alkibiades. Hän selosti sotilaille tilannetta ja muistutti heitä vastuuntunnosta eikä hän pitänyt heille

vain julkisia puheita, vaan kulki miehestä mieheen milloin houkutellen, milloin nuhteita jaellen. Thrasybulos, Steirian kunnasta kotoisin ollut päällikkö, kulki tällöin hänen rinnallaan antaen kovan äänensä hänen avukseen. Hänellä oli, niin sanottiin, Ateenan kaupungin kauaskantoisin ääni. Tämän Ateenaa hyödyttäneen Alkibiadeen teon rinnalle voidaan asettaa vielä toinen. Hän oli luvannut hankkia ateenalaisten liittolaiseksi Persian kuninkaan lähettämän ja spartalaisten avukseen odottaman laivaston tahi ainakin estää sen liittymästä spartalaisiin, ja tätä varten hän purjehti pois Samoksesta. Että laivastoa, joka jo oli saapunut Aspéndokseen, ei lähetetty spartalaisten avuksi vastoin heille annettua lupausta, johtui tosin Tissaferneesta, mutta molemmat puolet, ja ennen kaikkea spartalaiset, katsoivat laivaston poissapysymisen johtuneen Alkibiadeesta, hän kun oli neuvonut barbaareja katselemaan syrjästä, kun kreikkalaiset tuhosivat toisiaan. Ei ollut näet epäilystäkään, että toinen puoli niin huomattavan vahvistuksen saatuaan olisi heti riistänyt toisen mahdollisuudet merellä.

Tämän jälkeen neljänsadan neuvosto syöstiin vallasta, ja tässä tehtävässä Alkibiadeen ystävät olivat pontevasti auttaneet kansanpuoluetta. Niin kiihkeästi kuin Alkibiadesta kaivattiinkin ja kehoitettiin palaamaan kotikaupunkiin, hän ei katsonut kunnialleen sopivaksi palata sinne tyhjin toimin kansan suosion ja armon kerjäläisenä, vaan hänellä piti olla suurten tekojen kunniakehä ympärillään. Tämän hankkiakseen hän purjehti aluksi muutamilla laivoilla Knidosta ja Kos-saarta ympäröiville vesille, mutta kun hän siellä kuuli, että spartalainen Mindaros purjehti koko laivastollaan Hellespontosta kohti ja että ateenalaiset ajoivat häntä takaa, hän lähti näitä auttamaan. Suotuisan vallitessa purjehtien hän tavoitti kahdeksantoista laivansa kera edellään purjehtineet juuri silloin, kun nämä olivat lähettäneet kaikki laivansa toisiaan vastaan. Taiste-

lua, joka tapahtui Abydoksen edustalla, oli käyty kiivaasti jo iltamyöhälle, ja kummankin puolen toinen siipi oli voitolla, toinen tappiolla. Kun Alkibiadeen laivasto ilmestyi näkyviin, molemmat puolet erehtyivät: spartalaisissa se herrätti rohkeutta, ateenalaisissa taas pelkoa. Mutta nopeasti Alkibiades antoi päällikönlavastaan ateenalaisille ystävällisen merkin ja lasketti heti heitä ahdistavia voittoisia spartalaisia vastaan. Hän karkoitti viholliset, työnsi heidän laivansa rannikolle, murskasi ja lävisteli niitä niiden miehistön etsiessä uiden pelastustaan ja Farnabazoksen koettaessa rannalta käsin maasotajoukoillaan niitä auttaa ja niiden tuhoamista estää. Taistelun lopussa ateenalaiset olivat kaappanneet kolmekymmentä laivaa kärsimättä itse menetyksiä, ja he pystyttivät voiton merkin. Tämän loistavan uroteon suoritettuaan Alkibiades lapsellista kyllä tahtoi heti näyttää itseään Tissaferneelle. Hän lähti loistava palveluskunta mukanaan tämän luokse ja asetti hänen eteensä komeita lahjoja. Mutta täällä hänelle ei käynytäkään niin, kuin hän oli toivonut. Tissafernes näet, jota spartalaiset olivat jo kauan syytelleet ja joka pelkäsi kuninkaan saattavan hänet vastuuseen, otti hänen mielestään aivan sopivaan aikaan tulleen Alkibiadeen kiinni ja panetti hänet Sardeen vankilaan, hän kun uskoi tällaisella häpeätyöllä voivansa kumota häneen kohdistetut syytökset.

Vietettyään kolmekymmentä päivää telkien takana Alkibiadeen onnistui saada jostakin hevonen, jolla hän karkasi vartijainsa käsistä Klazomenaihin. Täällä hän Tissaferneen syntikuormaa lisätäkseen julisti, että tämä oli hänet päästänyt vapaaksi. Klazomenaista hän purjehti ateenalaisten leiriin, ja kun hän täällä kuuli, että sekä Mindaros että Farnabazos olivat Kyzikoksessa, hän yllytti ateenalaisia heittämään sekä maa- että merivoimansa näitä vihollisiaan vastaan. Tämän hän sanoi olevan välttämätöntä, sillä jos he eivät sekä maalla että merellä voittaisi, heidän apuläh-

teensä tulisivat ehtymään. Niinpä nousiinkin laivoihin ja purjehdittiin Prokonnesokseen. Siellä hän antoi määräyksen, että pienet laivat oli sijoitettava suurien keskelle ja että oli pidettävä huolta siitä, että viholliset heidän näitä vastaan hyökätessään eivät ennakoita mitään havaitsisi. Akkiä puhjennut ankara ukkossade, joka esti näkyvyyden, auttoi pitämään laivojen järjestelyn siinä määrin salassa, etteivät ainoastaan viholliset, vaan ateenalaiset itsekkin vielä saadessaan käskyn nousta laivoihin olivat siitä tietämättömiä. Jonkin ajan kuluttua ilma kirkastui ja peloponnesolaisten Kyzikoksen edustalla oleva laivasto tuli näkyviin. Koska Alkibiades pelkäsi, että viholliset heidän laivastonsa suurilukuisuuden nähdessään vetäytyisivät sataman suojaan, hän antoi päällikkötovereilleen käskyn, että heidän tuli hiljaista vauhtia pitäen seurata hänen perästään samaan aikaan kun hän itse neljäkymmentä laivaa johdossaan kiiruhtaisi vihollisten näkyviin ja houkuttelisi heidät taisteluun. Viholliset antoivatkin pettää itsensä. Väheksyen laivojen pientä lukumäärää he lähtivät hyökkäämään ja aloittivat taistelun, mutta kun toiset ateenalaiset kiiruhtivat siihen sekaantumaan, he kääntyivät peloissaan takaisin. Alkibiades tunkeutui tällöin kahdellakymmenellä valioliavallaan vihollisten rivien lävitse, nousi maihin ja ajoi laivoista pakenevia takaa surmaten paljon heitä. Hän löi myös Mindaroksen ja Farnabazoksen, jotka olivat rientäneet vihollisten avuksi. Mindaros kaatui urhoollista vastarintaa tehtyään, mutta Farnabazos pakeni. Ateenalaisten käsiin joutui paljon kaatuneita ja aseita, myös kaikki laivat, ja he valloittivat Kyzikoksen. Kun siis Farnabazos oli paennut ja peloponnesolaiset tuhottu, ateenalaiset saivat valtaansa ei vain Hellespontoksen, vaan myös merenkin, sillä he pystyivät nyt karkottamaan spartalaiset kaikkialta. Ateenalaisten käsiin joutui myös Lakonian murteella kirjoitettu tappion tiedottava eforeille osoitettu kirje, joka kuului:

»Onni on mennyttä; Mindaros kaatunut; sotajoukko näkee nälkää. Emme tiedä, mitä meidän on tehtävä.»

Tämä menestys nostatti Alkibiadeen sotilaiden mieltä ja herätti heissä niin suuria kuvitteluja itsestään, että he, voitattomiamia kun muka olivat, katsoivat olevansa oikeutettuja halveksimaan muita sotilaita, jotka monesti olivat joutuneet tappiolle. Aivan äskettäin oli Thrasylos kärsinyt tappion Efesoksessa, ja efesolaiset olivat pystyttäneet Ateenan kunnialle käyvän voitonmerkin. Tästä Alkibiadeen sotilaat saivat syytä kehuskella itseään ja päällikköään ja herjata Thrasyllosta ja hänen sotilaitaan, eivätkä he tahtoneet suorittaa näiden kanssa yhdessä taisteluharjoituksia eivätkä sijoittautua samaan leiriin. Mutta kun Farnabazos sitten hyökkäsi suuren ratsu- ja jalkaväkijoukon kanssa Abydoksen alueelle tunkeutuneiden ateenalaisten kimppuun ja Alkibiades Thrasylloksen kanssa tuli heidän avukseen ja ajoi vihollisia takaa hamaan iltaan asti, sotilaat jättivät vanhat keskinäiset kahnauksensa ja palasivat mieli iloisena yhdessä leiriin. Seuraavana päivänä Alkibiades pystytti voitonmerkin ja hävitti Farnabazoksen aluetta kenenkään uskaltamatta häntä häiritä. Hän otti vangiksi muutamia pappittaria, mutta päästi heidät sitten lunnaitta vapaiksi. Tämän jälkeen hän valmisteli sotaretkeä Khalkedonia vastaan, koska se oli luopunut ateenalaisista ja ottanut kaupunkinsa päälliköksi spartalaisen. Kuultuaan kaupungin asukkaiden kokoavan omaisuuttaan maaseudulta ja sijoittavan sitä heidän kanssaan ystävällisissä suhteissa olevien bithynialaisten alueelle hän johti joukkonsa näiden rajoille ja esitti näille uhkauksia airuen välityksellä. Bithynialaiset pelästyivät, jättivät omaisuuden hänelle ja tekivät hänen kanssaan liiton.

Alkibiades katkaisi Khalkedonin kaupungin maayhteydet. Kaupunki sijaitsee näet niemimaalla, jonka toisesta laidasta toiseen hän rakennutti muurin. Farnabazos tuli sitä mur-

tamaan, ja samaan aikaan myös kaupungin varusväen päällikkö Hippokrates vei joukkonsa ateenalaisia vastaan. Tais-tellen molempia vastaan Alkibiades pakotti Farnabazoksen häpeällisesti perääntymään, ja Hippokrateen hän kaatoi tais-telussa ja tuotti hänen joukoilleen suurta mieshukkaa. Tä-män jälkeen hän purjehti perimään pakkoveroja Helles-pontoksesta. Matkan varrella hän valloitti Selymbrian pa-nemalla oman henkensä uhkarohkeasti vaaralle alttiiksi. Ne, jotka tahtoivat kavaltaa kaupungin hänen käsiinsä, olivat ilmoittaneet antavansa hänelle valomerkin hyök-käyksen aloittamiseksi keskiyön aikaan, mutta peläten erään viime tingassa heistä luopuneen salaliittolaisen paljastavan asian he antoivatkin sen ennen aikaansa. Kun soihtu ko-hosi ilmoille hyökkäysjoukon vielä olematta valmiina, Al-kibiades otti mukaansa noin kolmekymmentä miestä ja lähti juoksemaan muureja kohti kehoittaen muita mitä pikim-min tulemaan hänen perästään. Portit avautuivat, ja hän ryntäsi noiden kolmenkymmenen miehen ja näiden lisäksi jo paikalle ehtineiden kahdenkymmenen kevytaseisen kanssa kaupunkiin, mutta silloin hän huomasi selymbrialaistaen tu-levan vastakkaiselta taholta aseistettuina häntä vastaan. Kun vastarinnasta ei näyttänyt olevan hyötyä ja pako hä-nestä, siihen päivään asti niin monissa taisteluissa voitta-mattomasta sotapäälliköstä, näytti häpeälliseltä, hän käski puhaltaa torvella hiljaisuutta ja erään miehistään kuulutta-maan, että selymbrialaistaen ei ollut viisasta paljastaa aseita-taan ateenalaisia vastaan. Tämä julistus lamautti toisten intoa, sillä he luulivat jo koko vihollisjoukon olevan kau-pungissa, ja toisissa se taas herätti toiveita ystävällisestä sopimuksesta. Kun nyt molemmat puolet astuivat keske-nään neuvottelemaan, perästä lähtenyt sotajoukko saapui paikalle. Pian Alkibiadeelle selvisi, että selymbrialaiset oli-vat valmiita tekemään sopimuksen, ja hän pelkäsi vain sitä, että traakialaiset ryhtyisivät kaupunkia ryöstämään,

Näitä oli paljon hänen joukoissaan, sillä hänen nimensä veti heitä hänen lippujensa alle innostuneesti ja rohkeasti taistelemaan. Kaiken varalta hän siis lähetti kaikki traakialaiset kaupungin muurien ulkopuolelle. Selymbrialaisille, jotka pyysivät saada elää rauhassa, hän ei tehnyt mitään pahaa, mutta otti heiltä rahaveron. Poistuessaan kaupungista hän jätti sinne vartioston.

Sittemmin Khalkedonia piirittämään jätetyt päälliköt tekivät sopimuksen Farnabazoksen kanssa. Ehdoissa sanottiin, että Farnabazoksen oli annettava rahassa korvaus, Khalkedonin oli liityttävä jälleen Ateenaan, Farnabazoksen aluetta ei saanut hävittää ja Farnabazoksen oli annettava ateenalaisten Persian kuninkaan puheille lähetettävälle lähetystölle turvavartio. Kun sitten Alkibiades saapui paikalle, Farnabazos vaati häntä valalla vahvistamaan sopimuksen, mutta tämä kieltäytyi tekemästä sitä ennen häntä. Valojen vannomisen jälkeen Alkibiades lähti ahdistamaan lupunutta Byzantionia ja sulki sen saartomuureilla. Kun sitten Anaksilaos, Lykurgos ja muutamat muut lupasivat toimittaa kaupungin hänen käsiinsä, jos sen asukkaiden turvallisuus taattaisiin, hän pani liikkeelle huhun, että piirittäjien on lähdettävä Jooniaan siellä puhjenneita kapinoita kukistamaan. Sitten hän vei kaikki laivansa päivällä merelle, mutta palasi yöllä takaisin, ja samaan aikaan kun hän raskasaseisine joukkoineen nousi maihin ja sijoittui muurien juurelle hiljaisuudessa odottamaan, laivasto ajoi suuren huudon, melun ja melskeen vallitessa esteet murtaen satamaan. Pahaa aavistamattomat byzantionilaiset säikähtivät ja kiiruhtivat kaikki laivoja vastaan satamaan, mutta tällöin ateenalaismieliset päästivät Alkibiadeen ja hänen miehensä täydessä turvassa kaupunkiin. Mutta taistelutta asia ei kuitenkaan päättynyt. Kaupungissa olleet spartalaiset, boiotialaiset ja megaralaiset löivät satamaan tunkeutuneet takaisin laivoihin, ja niin pian kuin he näkivät kaupunkiin

päässeet ateenalaiset, he järjestivät rivinsä ja kävivät näiden kimppuun. Syntyneessä ankarassa taistelussa Alkibiades komentaen oikeaa siipeä ja Theramenes komentaen vasenta siipeä voittivat, ja he ottivat eloon jääneistä vihollisista kolmesataa vangiksi. Kun taistelu oli päättynyt, kehtään Byzantionin asukkaista ei surmattu eikä karkotettu, sillä tämän, lisäämättä siihen mitään muuta omien etujen tavoitteluun tähtäävää, salaliittolaiset olivat asettaneet kaupungin luovuttamisen ehdoksi. Tämän vuoksi saattoikin Anaksilaos, kun miehet sittemmin vietiin Spartaan maan-kavalluksesta vastaamaan, seisoa puhtain omintunnon oikeuden edessä. Puolustuspuheessaan hän sanoi, että hän ei ollut spartalainen, vaan byzantionilainen, eikä hän silloin nähnyt Spartan olevan vaarassa, vaan Byzantionin. Kaupunki oli saarrettu, sen tuonti katkaistu, mitä viljaa oli, sen käyttivät peloponnesolaiset ja boiotialaiset, mutta byzantionilaiset itse vaimoineen ja lapsineen näkivät nälkää. Hän ei ollut kavaltanut kaupunkia, vaan pelastanut sen sodan ja tuhon kynsistä, ja tämän teon suorittaessaan hän saattoi ottaa esikuvakseen Spartan parhaimmat miehet, sillä heilläkin on vain yksi asia kaunis ja oikea: isänmaan menestys. Tätä puhetta kuullessaan spartalaiset eivät voineet olla tuntematta pistoa sydämessään, ja he vapauttivat syytetyt.

Alkibiadeessa oli jo herännyt voimakas halu nähdä jälleen isänmaansa ja vielä voimakkaampi halu näyttää itseään maanmiehilleen niin monta voittoa heidän vihollisistaan saatuaan. Niin hän lähti matkaan. Attikalaiset kolmisoudut, joiden kaikille sivustoille oli ripustettu koristeiksi kilpiä ja vihollisilta saatua saalista, johtivat saattuetta, jäljessä seurasi pitkä jono vallattuja laivoja ja näiden perästä vielä pitempi laivajono, joka kuljetti hänen lävistämiensä ja tuhoamiensa laivojen keuloja. Kaikkiaan näitä molempia laivoja ei ollut kahtasataa vähempää. Samoalai-

nen historioitsija Duris, joka väitti polveutuvansa Alkibiadeesta, kirjoittaa lisäksi, että soudun aikana Python ki-soissa seppelöity Khrysogonos soitti huilulla ja pitkään khitoniin ja laahuspukuun pukeutunut ja muilla teatterikomeuksilla varustettu murhenäytelmien näyttelijä Kallipides lausui soutajille tahtia, että päällikkölaivassa oli purppurapurjeet ja että sen päällikkö laski sillä remuten satamaan niinkuin olisi palannut juomingeista. Ei kuitenkaan voi olla mahdollista, että Alkibiades maanpakolaisuuden monet kurjuudet koettuaan olisi tuolla tavalla voinut ärsyttää ateenalaisia, eivätkä Theopompos, Eforos ja Ksenofon tiedä kirjoittaa mitään tällaista. Päinvastoin hän matkalla oli ollut peloissaan eikä perille päästyään tahtonut poistua laivasta, ennen kuin oli sen kannelta nähnyt vastaanottajain joukossa serkkunsa Euryptolemoksen ja lukuisasti muita sukulaisiaan sekä ystäviään ja nämä olivat häntä kehoittaneet tulemaan heidän luokseen. Kun hän oli astunut maihin, kansa ryntäsi häntä kohti siten, ettei se näyttänyt muita päälliköitä näkevänkään. Hänelle se hurasi, häntä se toivotteli tervetulleeksi, häntä se seurasi ja hänet se seppelöi. Ne, jotka eivät päässeet lähelle, koettivat kurkotella kauempaa, ja vanhemmat osoittivat häntä nuoremmille. Mutta kaupungin yleiseen ilonmaljaan tipahti myös monta kyyneltä, sillä senhetkinen onni palautti mieleen menneisyyden synkeät onnettomuudet ja pani miettimään niitä: Ei olisi Sisiilian retki eikä sen jälkeen moni muukaan asia päättynyt vastoin odotuksia, jos Alkibiadeen olisi annettu olla asioiden ja sotajoukkojen johdossa, sillä onhan hän nytkin, kun kaupungin merivalta on ollut melkein mennyttä, kun se maalla vain hädin tuskin on voinut puolustaa esikaupunkejaan, kun sitä sisäiset riidat ovat raadelleet, voinut viheliäisistä ja arvottomista jäännöksistä nostaa kaupungin sellaiseen mahtiin, että se ei hallitse yksin merta, vaan myös kaikkialla voittamattomiksi osoittautuneiden maajoukkojensa avulla mannerta.

Esitys Alkibiadeen takaisin kutsumisesta oli jo kauan siten hyväksytty kansankokouksessa, ja sen oli tehnyt Kal-laiskhroksen poika Kritias kuten ilmenee hänen sepittämäs-tää runosta, jolla hän muistutti Alkibiadesta tästä hyvästä työstään:

Päätöksen sinut kutsua synnyinmaahasi jälleen
aikaansaanut sen ennenpä muita ma oon.

Kansankokous kutsuttiin sitten koolle, ja Alkibiades saa-pui paikalle. Hän muisteli menneitä pahoja päiviään va-littaen ja itkien. Kansaa hän ei erikoisesti soimannut eikä syytellyt, vaan luki kaikki kovan onnensa ja kavalan rii-vaajaisensa syyksi. Hän puhui sitten Ateenan vihollisten suunnitelmista ja rohkaisi kansaa. Tämän kaiken jälkeen hänen päähänsä painettiin kultaseppele ja hänet valittiin rajoittamattomin valtuuksin varustetuksi maa- ja merivoi-mien päälliköksi. Päätettiin myös, että hänen omaisuutensa on palautettava hänelle takaisin ja että Eumolpoksen sukua olevien pappien sekä airuiden tuli kuuluttaa kumotuiksi kansan nimessä häneen kohdistetut kiroukset. Muiden täyt-täessä määräystä pappi Theodoros sanoi: »Minä en ole häntä kironnut enkä kiroakaan, jollei hän vahingoita kau-punkia.»

Vaikkakin Alkibiadeen tähti loi nyt näin kirkkaasti hoh-dettaan, monen mieleen laski kuitenkin varjonsa hänen pa-luuaikansa. Hän saapui näet päivänä, jolloin Athenen kun-niaksi vietettiin puhdistusjuhlaa. Tätä juhlaa, johon liittyy salamenoja, viettävät papittaret thargelionin kuukauden kahdentenkymmenentenäviidentenä päivänä, ja he peittävät tällöin Athenen kuvapatsaan verholla otettuaan sen asun puhdistettavakseen. Tämän vuoksi ateenalaiset lukevat päi-vän kuuluvaksi suurimpiin onnettomuuden päiviin ja kart-tavat silloin ryhtymistä mihinkään yrityksiin. Nyt näytti monesta siltä, että jumalatar ei ottanut Alkibiadesta ystä-

vällisesti vastaan, vaan kätkeytyi hänen silmiltään päästäkseen häntä näkemästä.

Kaikki asiat nyt kuitenkin kulkivat Alkibiadeen toivomalla tavalla, ja sata kolmisoutua oli jo varustettu purjehdusta varten. Mutta tätä ennen ilmeisesti salamenoihin liittyneen rettelön muistoista kummunnut into, joka ei suinkaan johtunut huonoista vaikuttimista, kannusti häntä suorittamaan erikoista. Siitä ajasta asti, kun viholliset olivat miehittäneet Dekeleian, Ateenasta Eleusiiseen johtavaa tietä ei voitu käyttää, koska täytyi pelätä heidän taholtaan yllätyksiä. Pyhiinvaellus Eleusiiseen oli tapahtunut laivoitse, mutta sillä ei ollut aikaisempaa komeutta, sillä uhrit, tanssisuoritukset ja monet muut Bakkhoksen kuvaa kuljetettaessa matkan varrella suoritettavat menot jäivät pakosta suorittamatta. Alkibiades päätti nyt suorittaa kauniin uskonnollisena pidettävän teon, joka ihmisten silmissä tuottaisi hänelle kunniaa. Hän tahtoi korottaa juhlan vanhaan arvoonsa lähettämällä pyhiinvaelluskulkueen maitse Eleusiiseen vartioston turvin. Hän ajatteli, että jos Agis ei uskaltaisi sitä ahdistaa, hän olisi tätä aika tavalla kolhaissut ja nöyryyttänyt, ja jos tämä taas rohkenisi sen tehdä, hän saisi tilaisuuden käydä arvokkaimpien ja korkeimpien arvojen puolesta pyhän, jumalille otollisen taistelun isänmaansa silmien edessä ja kansalaistensa ollessa hänen uljuutensa todistajina. Ilmoitettuaan päätöksensä Eumolpoksen sukua oleville papeille ja heidän airuilleen hän asetti kaikkialle matkan varrella sijaitseville kukkuloille tähystäjiä, lähetti seuraavan päivän valjetessa partioita teille, asetti pappien, vihittävien ja heidän johtajiensa turvaksi sotaväenosastoja ja lähti johtamaan kulkuetta hyvän järjestyksen ja täyden rauhallisuuden vallitessa. Tämä hänen tällainen sotarekensä oli juhlallinen, ihmeen ihana näky, ja ne, joiden kieltä hartaus ei kahlehtinut, sanoivat sitä jumalanpalvelukseksi ja vihkimykseksi. Vihollinen ei rohjennut kulkuetta häiritä, ja kun Alkibiades oli johtanut

sen takaisin, hän oli itse hyvin ylpeä, ja sotamiehiinsä hän oli juurruttanut käsityksen, että hänen päällikkyydessään he olivat vastustamattomia ja voittamattomia, niin, raskaan työn raatajat ja köyhät ihmiset hän oli vielä lumonnut niin, että heissä syttyi ihmeellinen kaipuu saada hänet yksinvaltiaakseen. Moni avasikin sydämensä, meni hänen luokseen ja kehoitti häntä vähät välittämään kateudesta, kansankokouksen päätöksistä, laeista, kaupungille hautaa kaivavista lörpöttelyistä ja ilmiannoista ja ottamaan asioiden johdon millä keinoin tahansa omiin käsiinsä.

Mitä hän yksinvallasta ajatteli, ei ole tiedossa, mutta kaupungin johtomiehissä hän kuitenkin herätti epäilyksiä. Sen tähden he jouduttivat häntä mitä pikimmin purjehtimaan ja äänestivät hänelle kaikki ne varustukset ja päällikkötoverit, jotka hän itse oli esittänyt. Pian hän lähtikin matkalle mukanaan sata laivaa, ankkuroi Androksen edustalle, voitti kaupungin sotavoimat ja niiden avuksi saapuneet spartalaiset, mutta ei saanut itse kaupunkia haltuunsa. Tästä hänen vihamiehensä saivat ensimmäisen julkisen aiheen häntä syyttää. Jos jonkun on milloinkaan hänen oma maineensa syösyt maahan, niin näyttää todellakin tapahtuneen Alkibiadeelle. Se korkea käsitys, joka hänen urhoollisuudestaan ja kyvykkyydestään hänen aikaisempien menestystensä perusteella oli yleisesti vallalla, antoi hänen jossakin epäonnistuttuaan aiheen epäillä, että hän ei ollut vakavissaan yrittänytkään. Ei voitu uskoa, että hänkin voisi olla onnistumatta, vaan luultiin, että mikään ei jäänyt häneltä saavuttamatta, jos hän vain koetti kaikkensa. Odotettiin saada kuulla uutisia Khioksen ja koko Jooniankin valloituksesta, ja kun ei häneltä kuulunutkaan tietoa, että kaikki, niinkuin tahdottiin, oli tapahtunut viipymättä, aivan käden käänteessä, oltiin tyytymättömiä. Ei ajateltu, että hänen oli niukoin rahavaroin taisteltava miehiä vastaan, joille virtasi avustusta Persian kuninkaalta, ja että hänen oli monta ker-

taa pakko poistua sotajoukosta varojen ja muonan hankintaan. Viimeisen syytöksen niskoilleen hän sitten sai seuraavasta asiasta. Lysandros, jonka spartalaiset olivat lähettäneet laivastonsa päälliköksi, korotti saatuaan varoja Kyyrokselta merimiestensä palkan kolmesta obolista neljään. Alkibiades, joka tuskin kykeni maksamaan sotilailleen aina edes kolmea obolia, lähti silloin Kaariaan hankkimaan varoja. Lähtiessään hän jätti laivaston valvonnan Antiokhokselle, joka oli kykenevä yksityisen laivan päällikkö, mutta muutoin ajattelematon ja kerskaileva. Alkibiades oli kieltänyt häntä ryhtymästä taisteluun, vaikka viholliset häntä siihen houkuttelisivatkin. Mutta ylimielisyydessään tämä välitti vähät kiellosta, komensi miehet omaan laivaansa ja erääseen toiseen ja läksi purjehtimaan Efesokseen vihollisen laivalinjan ohi ärsyttäen sitä monin tavoin liikkeillään ja myrkyllisen herjaavilla huudoillaan. Silloin Lysandros lähti muutamia laivoja mukanaan ajamaan häntä takaa, ja kun ateenalaiset tulivat avuksi, hän pani kaikki laivansa liikkeelle, pääsi voitolle, kaatoi Antiokhoksen, kaappasi monta ateenalaislaivaa ja otti paljon vankeja sekä pystytti voitonmerkin. Kun Alkibiades Samokseen saavuttuaan kuuli tapauksesta, hän lähti koko laivastollaan haastamaan Lysandrosta taisteluun, mutta tyytyväisenä juuri saavuttamaansa voittoon tämä ei ottanut haastetta vastaan.

Nyt lähti Ateenaan Alkibiadesta syyttämään ateenalaisten sotajoukkoon kuuluvista häntä vihaavista miehistä Thrasonin poika Thrasybulos. Tämä teki saadakseen kansan Alkibiadeelle vihamieliseksi paljon syytöksiä tätä vastaan: Alkibiades muka turmeli kaikki asiat; hänen syytään oli laivojen tuhoutuminen, sillä hän virkavelvollisuutensa laiminlyöden jätti päällikkyyden miehille, jotka olivat saavuttaneet hänen suosionsa kertomalla juomaseurassa merimiesjuttuja, ja tämän hän teki voidakseen itse rauhassa purjehtia rahoja kirstämässä; hän vietti juopottelevaa ja hurjaa elämää abydos-

laisten ja joonialaisten naikkosten parissa, vaikka viholliset olisivat olleet aivan nenän edessä. Häntä syytettiin myös siitä, että hän oli Traakiaan Bisanthen kaupungin lähelle varustanut erään paikan muureilla, nähtävästi itselleen turvapaikaksi, koska hän ei ehkä katsonut voivansa eikä tahtonut elää isänmaassaan. Ateenalaiset uskoivatkin näihin syytöksiin ja valitsivat, osoittaakseen olevansa häntä kohtaan viha- ja nurjamielisiä, uudet päälliköt sotaa johtamaan. Saatuaan asiasta tiedon Alkibiades henkeään peläten poistui kokonaan sotajoukkonsa läheisyydestä. Hän kokosi palkkajoukkoja ja soti omaan laskuunsa niitä traakialaisia vastaan, jotka eivät kuuluneet kuninkaan valtapiiriin. Valloituksillaan hän hankki paljon rahaa sekä samalla traakialaisten naapureina asuville kreikkalaisille turvallisuuden.

Sillä välin sotapäälliköt Tydeus, Menandros ja Adeimantos olivat sijoittaneet kaikki Ateenan käytettävissä olevat laivat Aigospotamoin edustalle. Heillä oli tapana purjehtia joka aamu Lysandrosta vastaan, jolla oli laivastoasema Lampsakoksen edustalla, ja haastaa hänet taisteluun, mutta sitten he vetäytyivät takaisin ja viettivät, koska he väheksyivät vihollistaan, päivänsä laivojen olematta taistelunvalmiina ja valppaasti varuillaan. Sattumalta paikalla olleelta Alkibiadeelta ei jäänyt näkemättä heitä uhkaava vaara, ja aikaa tuhlaamatta hän ratsasti heidän luoksensa ja huomautti heille, että heidän laivastonsa oli epäedullisessa asemassa, sillä eihän heillä ollut käytettävissään satamia eikä kaupunkia, joten kaikki tarveaineetkin oli noudettava Sestoksesta. Sitä paitsi he eivät pitäneet miehistöään lujasti koossa, vaan sotilaiden mentyä maihin jokainen heistä hajaantui kuljeksimaan minne tahtoi, ja näin tapahtui vihollisen laivaston silmien edessä, ja sitä johti yksi ainoa päällikkö, jonka käskyjä kaikki sotilaat meluamatta noudattivat.

Näitä Alkibiadeen huomautuksia ja neuvoa, että heidän tulisi siirtää laivasto Sestokseen, päälliköt eivät ottaneet

varteen. Tydeus vielä käski häntä poistumaankin ylimielisesti sanoen hänelle, ettei sinne ole määrätty päälliköksi häntä, vaan aivan toiset miehet. Alkibiades lähti tiehensä epäillen hienoisesti miehiä kavaltajiksi. Häntä sotajoukosta saattamaan lähteneille tuttavilleen hän sanoi, että jos päälliköt eivät olisi häntä niin tylysti työntäneet luotaan, hän olisi muutamien päivien kuluessa pakottanut spartalaiset vastoin heidän tahtoaan taisteluun tahi poistumaan laivoineen. Toisista tämä puhe kuulosti kerskaukselta, mutta toisista se ei lainkaan ollut sitä, sillä olihan hänellä paljon traakialaisia keihäs- ja ratsumiehiä, jotka mukanaan hän olisi voinut tehdä maalta käsin vihollista vastaan hyökkäyksen ja saattaa heidän leirinsä sekasortoon. Että hän joka tapauksessa näki selvästi ateenalaisten tekemät virheet, sen tapahtumat pian osoittivat. Lysandros teki näet heidän odottamattaan äkkiä hyökkäyksen, ja kaikki heidän laivansa kahdeksaa Kononin johdolla pakoon pääsyttä lukuun ottamatta joutuivat vihollisen käsiin. Menettyjä laivoja oli lähes kaksisataa, ja lisäksi joutui vihollisten käsiin vankeina kolmetuhatta miestä, jotka Lysandros kaikki tapatti. Jonkin ajan kuluttua tämä sitten valloitti Ateenan, poltatti kaikki kaupungin laivat ja revitytti maahan sen pitkät muurit.

Tämän jälkeen Alkibiades peläten nyt maalla ja merellä valtiaiksi päässeitä spartalaisia lähti Bithyniaan. Hänellä oli mukanaan paljon rahaa, mutta vielä enemmän sitä oli häneltä jäänyt hänen rakennuttamaansa linnoitukseen, jossa hän oli asustellut. Kun häneltä Bithyniassa siellä asuvat traakialaiset olivat ryöstäneet suuren osan hänen omaisuudestaan, hän päätti lähteä kuningas Artakserkseen luokse. Hän ajatteli, että kuningas tutustuttuaan häneen ei pitäisi häntä Themistoklesta huonompana, mutta hänellä itsellään oli jalommat vaikuttimet kuin tällä. Hänen tarkoituksensa oli tarjota kuninkaalle palveluksiaan ja pyytää tältä sotajoukkoja isänmaataan auttamaan, eikä niinkuin Themisto-

kles maanmiehiään vahingoittaakseen. Kun hän uskoi Farnabazoksen parhaiten voivan hänelle järjestää turvallisen matkan hän lähti hänen luokseen Fryygiaan. Farnabazoksen hovissa hän vietti jonkin aikaa saaden osakseen kunnioitusta maailmanmiehen käytöksellään.

Ateenalaiset surivat suuresti valta-asemansa menettämistä, ja kun Lysandros asettamalla kolmekymmentä tyrannia kaupunkia hallitsemaan teki lopun heidän vapaudestaan, silloin he vihdoin asioiden jo ollessa auttamattomalla kannalla tulivat ajatuksiin, jotka olisivat heidät pelastaneet, jos he ennen olisivat seuranneet niitä. Itseään syytellen he muistelivat tekemiään virheitä, ja suurimpana tyhmyytensä he pitivät Alkibiadeeseen suuntaamaansa toista vihanpuuskaa. Ilman syytä he olivat heittäneet hänet syrjään, suuttuneina hänen alapäällikkönsä häpeällisellä tavalla aiheuttamasta muutamien laivojen menetyksestä he olivat vielä häpeällisemmin riistäneet kaupungiltaan sen voitokkaimman ja sotataitoisimman päällikön. Kuitenkin heidän mielessään asusti vielä utuinen toivo Ateenan uudelleen noususta, sillä elihän Alkibiades yhä: hän ei ollut aikaisemminkaan tyytynyt viettämään maanpakolaisuuttaan toimeettomana, siis hän ei tulisi nytkään, jos hänellä vain oli toiminnan mahdollisuus, tyynesti katselemaan spartalaisien ylimielisyyttä ja kolmenkymmenen tyrannin hurjaa komentoa. Eivätkä nämä kansan laskelmat pelkkiä tuulentupia olleetkaan, sillä nuo kolmekymmentä tyrannia koettivat mitä valppaimmin päästä perille Alkibiadeen puuhailuista ja suunnitelmista. Vihdoin Kritias kääntyi Lysandroksen puoleen selittäen, että spartalaiset eivät koskaan voisi pitää Kreikkaa lujasti vallassaan, jos Ateenassa vallitsee kansanvalta, ja vaikka ateenalaiset suhtautuisivatkin suopeasti harvainvaltaan, Alkibiades, niin kauan kuin hän elää, ei anna heidän koskaan rauhoittua eikä mukautua oleviin oloihin. Lysandros ei kuitenkaan tästä vihjeestä välittänyt, ennenkuin Spartan hal-

litusmiehet joko Alkibiadeen kyvykkyyttä ja yritteliäisyyttä peläten tahi Agiille palveluksen tehdäkseen lähettivät hänelle kirjeellisen määräyksen, että mies oli raivattava tieltä.

Lysandros lähetti nyt Farnabazokselle kirjeen, jossa pyysi tätä panemaan käskyn täytäntöön. Satraappi jätti tehtävän puolestaan veljelleen Magaiokselle ja enolleen Susamithreelle. Tähän aikaan Alkibiades sattui oleskelemaan eräessä fryygalaisessa kylässä Timandra-nimisen hetairan seurassa, ja hän näki seuraavan unen: Hänellä oli Timandran puku yllään ja tämä pitäen hänen päätään sylissään maalaili hänen kulmakarvojaan ja kasvojaan, aivan niinkuin naiset tekevät itseään kaunistaakseen. Toisten kertomusten mukaan hän oli nähnyt unen, että Magaios hakkasi hänen päänsä poikki ja poltti hänen ruumiinsa. Tämä uni hänen olisi kuitenkin pitänyt nähdä juuri vähän ennen kuolemaansa. Mutta kun murhamiehiä oli lähetetty paikalle, he eivät rohjenneet mennä sisälle hänen taloonsa, vaan piirittivät talon ja sytyttivät sen palamaan. Havaittuaan vaaran Alkibiades keräsi äkkiä kasaan suuren määrän vaatteita ja peitteitä sekä paiskasi ne tuleen, heitti vasemmalle käsivarrelleen vaipansa ja koppasi oikeaan käteensä tikarinsa ja syöksyi liekkien läpi vahingoittumatta ja tulen ehtimättä tarttua vaatteisiin. Ulos rynnättyään hän hajoitti murhaajat, sillä kukaan näistä ei uskaltanut käydä häneen käsiksi. Vasta matkan päästä nämä tavoittivat häntä keihäillä ja nuolilla, ja näin hän sai surmansa. Murhaajien poistuttua paikalta Timandra otti hänen ruumiinsa, kääri sen omiin vaatteisiinsa ja hautasi hänet niin komeasti ja niin suurin kunnian- ja rakkaudenosoituksin, kuin niissä oloissa oli mahdollista. Sanotaan, että tämän Timandran tytär oli Lais, jota mainittiin korinttilaiseksi, vaikka hänet kuitenkin oli tuotu Sisiliassa sijaitsevasta Hykkaran kaupungista sotavankina. Toiset Alkibiadeen kuolemasta säilyneet selostukset ovat muutoin edellä kerrotun kanssa yhtä pitäviä, mutta ne eivät lue siitä

syötä Farnabazokselle, Lysandrokselle eikä spartalaisillekaan. Niiden mukaan Alkibiades oli pitänyt luonaan erään tuttavansa vaimoa, jonka hän oli viettänyt, ja tämän veljet voimatta sietää häväistystä sytyttivät yöllä tuleen talon, jossa hän sattui oleskelemaan, ja, kuten olemme kertoneet, ampuivat hänet, kun hän oli syöksynyt ulos liekeistä.

PERIKLES

Perikles kuului Akamantiin heimoon ja Kholargoksen kyläkuntaan ja polveutui sekä isän että äidin puolelta kuuluisasta perheestä ja suvusta. Hänen isänsä Ksanthippos, joka Mykalen meritaistelussa oli voittanut Persian kuninkaan sotapäälliköt, oli nainut Kleistheneen veljen tyttären Agaristen. Tämä Kleisthenes oli kukistanut rohkeasti yksinvallan ja karkoittanut Peisistratoksen jälkeläiset sekä laatinut lakeja ja järjestänyt valtionhallinnon niin, että se oivallisella tavalla pystyi ylläpitämään yksimielisyyttä ja turvallisuuden tunnetta kansalaisten keskuudessa. Agariste oli nähnyt unessa synnyttävänsä leijonan, ja muutaman päivän kuluttua hän synnytti Perikleen. Poika oli muutoin ruumiiltaan hyvin kehittynyt, mutta pää hänellä oli epämuotoisen pitkä. Tämän vuoksi melkein kaikkien häntä esittävien kuvapatsaiden päässä on kypärä, taiteilijat kun eivät nähtävästi olleet tahoneet häntä rumentaa. Mutta attikalaiset huvinäytelmien kirjoittajat sanoivat häntä merisipulipääksi. Komedian kirjoittaja Kratinos sanoo hänestä »Kheironit» näytelmässään:

Puoluejuoni ja vanha Kronos
syleiltyään toisiaan
synnyttivät tämän tyrannin,
päänkasaa Zeuksen.

Ja taasen Nemesiissä:

Zeus, tule, pitkäpäinen,
sä muukalaisten maahan tuoja.

Ja Telekleides sanoo: Toisinaan hän istuu kaupungilla pääpainuksissa asioita mietiskellen, toisinaan hän tilavasta pääs-

tään yksin kajauttaa aikamoisen sotahuudon. Eupolis taas kuvatessaan »Yhteiskunta»-näytelmässään manalasta palavia kansanjohtajia ja vaihtaessaan ajatuksia kunkin kanssa huudahtaa Perikleen lopuksi ilmestyessä:

Nyt päämies saapuu manalassa hääriväin.

Perikleen musiikin opettajaksi useimmat kirjoittajat mainitsevat Damonin, jossa nimessä etutavu heidän mukaansa on lausuttava lyhyenä. Aristoteles sanoo hänen harjoitelleen musiikkia Pythokleideen johdolla. Damon, joka näyttää olleen pääsofisteja, vetäytyi salatakseen yleisöltä varsinaisen alansa musiikin opettajan nimen suojaan, mutta Periklestä hän niin sanoaksemme voitelijana ja valmentajana kasvatti valtiollisen alan painijaksi. Damon ei kuitenkaan kauan voinut olla lyyransa takana piilossa, ja liian puuhailevana sekä tyrannivallan ihailijana hänet ostrakismostuomion perusteella karkoitettiin maasta. Jälkeensä hän jätti komediain kirjoittajille paljon pilkan ainesta, ja niinpä heistä Platon panee jonkun häneltä tiedustelemaan:

No sano toki, etkö opettanut vain
sä Periklestä niinkuin Akhillesta Kheiron.

Perikles kuunteli myös elealaisen Zenonin luonnonfilosofian luentoja. Zenon kuten Parmenides kehitti opin kaiken näennäisyydestä, väitteitä ja vastaväitteitä esittämällä asia saatettiin näyttämään ratkaisemattomalta. Tästä fleiuslainen Timon sanoo:

Voimaa Zenon saa asialle ja saa sitä vastaan,
kaikkea puoltaa hän sekä vastustaa...

Mutta läheisimmässä ystävyysuhteessa Perikles oli klazomenailaiseen Anaksagoraaseen. Tämä mies saattoi hänen vaikutusvaltansa eniten kasvamaan ja opetti hänet ottamaan kansanjohtamisen tavallista vakavammalta kannalta. Ylipäätään hän auttoi häntä kohottamaan arvovaltaansa ja ja-

lostamaan luonnettaan. Anaksagorasta hänen aikalaisensa sanoivat Järjeksi, joko siksi, että hän oli osoittanut ihailtavaa ja epätavallisen suurta terävyyttä luonnontutkimuksen alalla tahi siksi, että hän olioitten syntyä selittäessään syrjäytti alkuosasten järjestäjän paikalta sattuman ja välttämättömyyden ja ensimmäisenä asetti niiden tilalle puhtaan ja sekottomattoman järjen, joka olioita muodostaessaan erottaa sen pienen pienet alkuhiukkaset muista olioista, joissa kaikkien olioiden osasia on sekaisin.

Tätä miestä Perikles ylenmäärin ihaili, ja hänen luonnonilmiöitä ja ylimaallisia asioita käsittelevien luentojensa innoittamana hän ei vain omaksunut ylevää ajattelutapaa ja arvokasta, alhaisia ja suorasukaisia sutkauksia karttavaa puhetapaa, vaan muutti vieläpä kasvojen ilmeensäkin. Koskaan hän ei nauranut, hänen käyntinsä oli arvokasta ja asunsa moitteeton. Puhuessaan hän ei mistään hämmentynyt, koskaan hän ei muuttanut äänensä sävyä ja kaikki muukin herätti täysipainoisuudellaan kuulijoiden ihailun. Kerran muudan suutaan soittava heittiö sätti häntä torilla koko päivän, mutta hän pysyi äänettömänä ja jatkoi tärkeää tehtäväänsä. Illan tultua hän käveli tyynenä kotiinsa, ja tuo hylkiö seurasi hänen kintereillään syytäen hänen päälleen kaiken maailman solvauksia. Saavuttuaan vihdoon kotiovelleen hän käski erään palvelijansa ottaa soihdun ja saattaa miehen kotiinsa asti, koska jo oli ehtinyt tulla pimeä. Runoilija Ion sanoo kuitenkin, että Perikles oli käyttäytymisessään julkea ja kopea ja että hänen ylevyydessään oli paljon liiallista omanarvontuntoa ja toisten halveksuntaa. Kimonia hän taas ylistää tahdikkaaksi, sävyisäksi ja esiintymisessään miellyttäväksi. Mutta voimme sivuuttaa Ionin käsityksen, että hyveeseen täytyisi liittyä iloisuutta, niinkuin murhenäytelmän jatkoksi luonnostaan kuuluu satyyrinen lisä. Niitä, jotka sanoivat Perikleen arvokkuutta tehon tavoitteluksi ja itsensä korostamiseksi, Zenon kehoitti it-

seäänkin samalla tavalla tavoittelemaan tehoa ja korostamaan itseään, koska jo kaiken kauniin ja jalon ulkonainen jäljitteleminen kaikessa hiljaisuudessa totuttaa ihmisen näihin ominaisuuksiin ja saa hänet niihin kiintymään.

Mutta ei vain tätä hedelmää Perikles korjannut Anaksagoraan ystävydestä. Hän tuli vapaaksi myös kaikesta taikauskosta, minkä luonnonilmiöiden tarkastelu synnyttää niissä, jotka eivät tunne niiden syntyä ja joiden jumaluskon heidän tietämättömyytensä vuoksi on muuttunut mieltömäksi peloksi. Tämän luonnonilmiöihin kohdistuvan hämmästyksen poistaa luonnontutkimus, joka tuo pelokkaan ja sairaalloisen taikauskon tilalle turvallisen ja toiveikkaan hurskauden. Kerrotaan, että kerran tuotiin maalta Perikleelle yksisarvisen oinaan pää. Nähtyään sarven töröttävän lujana ja jäykkänä keskeltä kallon otsaa tietäjä Lampon sanoi, että Ateenan valta, joka silloin oli kahdella miehellä, siirtyy sille yhdelle, jonka luona ilmiö on tavattu. Anaksagoras taas oli halkaissut kallon ja sitten osoittanut, että sen aivot eivät olleet täyttäneet koko koppaa, vaan pitkin ontelon pituutta kasaantuneet munanmuotoisiksi kärki sitä paikkaa kohti, jossa sarven juuret sijaittivat. Silloin läsnäolijat ihailivat Anaksagorasta, mutta vähän myöhemmin he joutuivat ihailemaan Lamponia. Thukydides näet kukistui ja valtion johto siirtyi kokonaan Perikleelle. Mutta minun mielestäni mikään ei estä katsomasta heidän molempien, sekä luonnontutkijan ja tietäjän, osuneen oikeaan. Sillä toinen selitti ilmiön syyn, toinen sen merkityksen, toinen tutki sitä, mistä ja miten se on syntynyt, toinen sanoi sen, miksi se on syntynyt ja mitä se tarkoittaa. Niiden, jotka ilmiön syyn selityksellä uskovat poistaneensa ilmiön merkityksen, tulisi huomata, että he poistamalla tyystin kaiken yliluonnollisen poistavat sellaisenkin, mikä luonnolliseen syyhyn perustumattomana kuuluu uskonnon alaan. Niinhän me lyömme merkkiäänänen rengasraudalla ja

sytytämme merkkitulen sekä järjestämme varjon aurinkokelloon: itsessään ne kaikki ovat vain pelkkiä ilmiöitä, mutta ne ilmaisevat ja tarkoittavat myös jotakin muuta.

Nuorukaisena Perikles karttoi kansaa jopa liikaakin, hän kun ulkomuodoltaan muistutti tyranni Peisistratosta. Hänellä oli myös samanlainen kaunisointuinen ääni ja hän ilmaisi ajatuksensa yhtä vapaasti ja sujuvasti, niin että vanhat ihmiset hämmästelivät heidän yhdenkaltaisuuttaan. Kun hän lisäksi oli varakas, kuuluisasta suvusta ja hänellä oli paljon vaikutusvaltaisia ystäviä, hän peläten joutuvansa ostrakismoksen uhriksi karttoi politiikkaa. Mutta sotaretkillä hän oli mies, joka oli rohkea eikä pelännyt vaaroja. Kun sitten Aristoides oli kuollut, Themistokles ajettu maanpakoon ja sotaretket pitivät Kimonia enimmäkseen Kreikan ulkopuolella, Perikles astui esiin tarjoutuen valtion palvelukseen. Liittymättä harvalukuisiin rikkaisiin hän ryhtyi ajamaan monilukuisten köyhäin asiaa, vaikka hän luonteeltaan ei suinkaan ollut kansanvaltainen. Mutta hän näytti pelänneen, että häntä epäiltäisiin yksinvallan tavoittelusta ja huomasi, että vanhoilliset ja aateliset tavattomasti suosivat ylimysmielistä Kimonia, ja siksi hän pyrki kansan suosioon turvatakseen asemansa ja saadakseen tukea Kimonia vastaan. Nyt hän heti järjesti elämänsä toisenlaisille raitteille. Aina hänet nähtiin kulkemassa kaupungissa samaa katua torille ja neuvoston kokoushuoneeseen. Hän torjui päivälliskutsut eikä ottanut osaa muuhunkaan seuraelämään. Pitkän valtiollisen uransa aikana hän ei koskaan ollut kenenkään ystävänä luona päivällisillä. Vain serkkunsa Euryptolemoksen häihin hän saapui, mutta viipyi sielläkin ainoastaan juomauhriin asti, jonka jälkeen heti poistui. Sillä tuttavallinen seurustelu hävittää helposti arvokkuuden, ja seuraelämässä on vaikeaa säilyttää ulkonaista juhlallisuutta. Mutta todellinen arvokkuus on sitä merkittävämpää, mitä selvemmin se näkyy, eikä ulkopuolisista mikään ole ihail-

tavampaa kuin etevien miesten jokapäiväinen seurustelu ystäviensä kanssa. Perikles ei myöskään käynyt liian usein kansankokouksessa, jottei kansa kyllästyisi häneen. Hän ei käyttänyt puheenvuoroa joka asiasta eikä joka kokouksessa noussut puhujalavalle. Hän astui esiin silloin, kun jokin tärkeä tehtävä oli suoritettava — aivan kuten Salaminia-laiva, niinkuin Kritolaos sanoo. Kaikki muut tehtävät hän jätti ystäviensä ja puolueensa muiden edustajain suoritettaviksi. Erään heistä sanotaan olleen tunnettu Efiates; hän lakkautti Areiopagin neuvoston vallan ja antoi, kuten Platon sanoo, sekoittamattoman vapauden vuotaa kansalle. Tässä vapaudessaan kansa sitten pillastui kuin hevonen, sanovat huvinäytelmien kirjoittajat, ja »kun se ei enää pysynyt ohjaksissa, se meni ja puraisi Euboiaa sekä hyppäsi muille saarille».

Hankkiakseen itselleen puhetyylin, joka niinkuin soittimena säestäisi hänen elämäntapaansa ja hänen korkealle tähtääviä ajatuksiaan, hän käytti usein apuna Anaksagorasta, ja tämän filosofia antoikin hänen kaunopuheisuudelleen pohjaväriin. Sillä, niinkuin jumalainen Platon sanoo, tuo ylevyys ja kaikinpuolinen täydellisyys, jotka Perikles hankki suurten luonnonlahjojensa lisäksi, oli lähtöisin filosofiasta. Soveltuvan osan siitä hän muunsi puhetaidoksi ja niin hän voitti kaikki muut. Tästä sanotaan hänen myös saaneen lisänimensä. Tosin muutamat uskovat, että hän kaupungin kaunistukseksi teettämiensä kuvapatsaiden, ja toiset, että hän valtiomiehenä ja sotapäällikkönä käyttämänsä vallan perusteella sai tunnetun lisänimen Olympolainen. Ei myöskään mikään estä päättelemästä, että hänen monet ominaisuutensa yhdessä ovat olleet antamassa hänelle tätä lisänimeä. Ajan komedian kirjoittajat puolestaan, jotka sekä tosissaan että leikillään suuntasivat häneen ivansa, viittaavat ensi sijassa siihen, että tuon nimen on hänelle antanut ennen kaikkea hänen puhetyylinsä, hän kun muka

jyrisi ja salamoï puhuessaan kansalle ja kun hänellä muka oli kuin hirmuinen ukonnuoli kielen päällä puhuessaan. Mainitaan myös Meliesiaan pojan Thukydidien lausunto, jonka hän leikillään antoi Perikleen puhujankyvyyistä. Thukydidies kuului ylimyksiin ja oli kauan aikaa Perikleen valtiollinen vastustaja. Kun Spartan kuningas Arkhidamos häneltä kysyi, kumpi heistä, hän vai Perikles, oli parempi painija, Thukydidies vastasi: »Kun minä hänet heitän maahan, hän väittää, ettei häntä ole selätty, ja kansa sen enemmittä uskoo häntä ja pitää häntä voittajana.» Itse asiassa Perikles oli kuitenkin hyvin asiallinen sanojen käyttäjä. Aina hän ennen puhujalavalle astumistaan rukoili jumalia, ettei häneltä vastoin hänen tahtoaan pääsisi sanaakaan, joka ei edistäisi hänen käsittelemäänsä asiaa. Mitään kirjallista tuotantoa Perikles ei ole jättänyt jälkeensä lukuun ottamatta laatimiansa lakiehdotuksia. Mainitaan myös muutamia hänen lyhyitä lausuntojaan, esimerkiksi, että Aigina Peiraieuksen silmään pistävänä piikkinä on saatava ateena-laisten käsiin ja että hän jo näkee Sodan täyttä laukkaa ajavan Peloponnesokselta. Kun Sofokles, joka hänen päällikkötoverinaan purjehti hänen kanssaan samassa laivassa, ylisti erään nuorukaisen kauneutta, Perikles sanoi: »Hyvä Sofokles, päälliköllä tulee olla ei vain puhtaat kädet, vaan myös puhdas katse.» Stesimbrotos kertoo, että pitäessään puhujalavalta puhetta Samoksessa kaatuneille Perikles oli sanonut, että nämä ovat tulleet kuolemattomiksi kuin jumalat; emme näitäkään näe, mutta heidän nauttimastaan kunnioituksesta ja suorittamistaan hyvistä töistä me päättelemme heidän olevan kuolemattomia; samoin on laita niitten, jotka ovat kuolleet isänmaan puolesta.

Thukydidies on kuvannut Perikleen hallituksen ylimysvaltaiseksi: nimellisesti se oli kansanvalta, mutta asiallisesti valtion ensimmäisen miehen valta. Monet muut historioitsijat sanovat, että Perikles ensimmäisenä totutti kansan

arjomalla annettavien siirtokunta-alueiden saantiin, teatterinäytäntöjen katsomispalkkioihin sekä palkan saamiseen osallistumisesta kansankokouksiin. Kun tätä tapaa on arvosteltu ankarasti ja kun näiden toimenpiteiden on väitetty muuttaneen kansan tuhlaavaksi ja mielivaltaiseksi, sen sijaan että se ennen oli järkevää ja omavaraista, tarkasteltakoon tosiasioiden valossa muutoksen syitä. Alussa Perikles, kuten olemme maininneet, Kimonin vaikutusvaltaa heikentääkseen haki tukea kansasta. Hänellä ei ollut kuten Kimonilla suurta omaisuutta eikä käteistä rahaa käytettävänä. Rahoillaan Kimon auttoi köyhiä, kustansi heille joka päivä aterioita, vaatetutti puutteenalaisia ateenalaisia vanhuksia ja vieläpä poistatti aidat talojensa ympäriltä, jotta tarvitsevat voisivat kerätä hänen maittensa tuotteita. Koska ei pystynyt tällaiseen, Perikles rupesi jakamaan varoja valtion rahastosta (Aristoteleen mukaan) Oasta kotoisin olevan Damonideen neuvosta. Pian hän näillä houkuttimillaan, näytelmärahoillaan, valamiespalkkioillaan ja muilla palkoillaan ja avustuksillaan oli saanut kansan puolelleen niin, että saattoi käyttää sitä Areiopagin neuvostoa vastaan, jonka jäsenenä hän ei ollut ei ensimmäisenä arkonttina eikä toisena arkonttina eikä ateenalaisten tuomarina eikä vierasmaalaisten tuomarina, sen vuoksi ettei arpa ollut häntä suosinut. Nämä virat näet täytettiin vanhastaan arvan perusteella, ja niiden haltijoista määrättiin neuvoston jäsenet. Kansan tukeen nojaten Perikles taisteli entistä ankarammin neuvostoa vastaan, ja Efiälteen ehdotuksesta siltä riistettiin melkein kaikki tuomiovalta. Kimon taas spartalaisten ystävänä ja kansanvallan vastustajana karkoitettiin ostrakismos-äänestyksen perusteella maanpakoon. Tämä mies oli rikkain ateenalainen, hän oli saanut monta voittoa barbaareista sekä tuonut kaupunkiin paljon rahaa ja sotasaalista, kuten hänen elämäkerrassaan olen kirjoittanut. Näin suuri oli Perikleen valta kansan keskuudessa.

Lain mukaan ostrakismoksella suoritettu karkoitustuomio oli voimassa kymmenen vuotta. Mutta sillä välin spartalaiset olivat suurin joukoin hyökänneet Tanagraan asti ja ateenalaiset marssivat heti heitä vastaan. Kimon saapui tällöin maanpaosta ja astui aseisiin heimonsa riveihin tahtoen vaaroihin heittäytymällä tositeossa osoittaa kansalaisilleen olevansa puhtaaksi pesty spartalaisuudesta. Mutta Perikles ja hänen ystävänsä lyöttäytyivät yhteen eivätkä hyväksyneet häntä sotilaaksi, koska hän oli maasta karkoitettu. Perikles itse näyttää tuossa taistelussa taistelleen uljaasti ja panneen henkensä alttiiksi rohkeammin kuin kukaan muu. Kimonin ystävät jäivät kaikki tyynni kaatuneina kentälle, vaikka Perikles oli syyttänyt heitä spartalaismielisyydestä. Syvä katumus valtasi nyt ateenalaiset, ja he kaipasivat Kimonia, kun he olivat kärsineet tappion Attikan rajalla ja odottivat ankarampaa sotaa seuraavana kesänä. Todettuaan tämän Perikles ei vitkastellut taipua kansan tahtoon, ja hän hyväksytti itse kirjoittamansa ehdotuksen, jolla Kimon kutsuttiin kotimaahan. Palattuaan hän sai aikaan rauhan molempien kaupunkien välillä, sillä hän oli spartalaiden suosiossa yhtä paljon kuin hän oli Perikleen ja muitten kansanjohtajien vihoissa. Toiset kirjoittajat mainitsevat, että Perikles oli vastasitten laatinut Kimonin paluuehdotuksen, kun hän oli pitänyt salaisen neuvottelun Kimonin sisaren Elpiniken kanssa. Siinä oli sovittu, että Kimon purjehtii kaksisataa laivaa mukanaan Attikan ulkopuolelle sotimaan ja ahdistamaan Persian kuninkaan maita, mutta jättää Perikleen pitämään valtaa Ateenassa. Elpinike näyttää aikaisemminkin saaneen Perikleen suopeammaksi Kimonia kohtaan, silloin kun tälle vaadittiin kuolemanrangaistusta. Perikles oli oikeudenkäynnissä yhtenä kansan valitsemana syyttäjänä. Kun Elpinike tuli puhumaan veljensä puolesta, Perikles sanoi hänelle hymyillen: »Liian vanha, liian vanha olet, hyvä Elpinike, kantamaan tällaisten asioiden taakkaa.» Oikeudessa Perikles vain kerran virkansa

puolesta muodon vuoksi nousi lausumaan pari sanaa, ja poistui sitten suhtauduttuaan syyttäjäistä kaikkein lievimmän Kimoniin. Kuinka siis kukaan saattaisi uskoa Idomeneusta, kun hän syyttää Periklesta siitä, että tämä salaa murhautti kansanjohtaja Efilteen, ystävänsä ja oman puolueensa jäsenen, muka tämän kansansuosiota kadehtien. Enkä tiedä, mistä ihmien lähteestä hän on tällaista lokaa ammentanut viskattavaksi miehen niskaan, joka ei ehkä joka suhteessa ollut moitteeton, mutta jonka tarkoituksperät olivat ylevät ja jolla oli sellainen kunniantunto, ettei hän saattanut edes idättää miellesään mitään niin raakaa ja petomaista. Efilteen, jota ylimykset vihasivat sen johdosta, että hän leppymättömästi vaati kansan oikeuksien loukkaajat tilille ja nosti heitä vastaan syytteitä, murhauttivat salaa hänen vihamiehensä — näin kertoo Aristoteles — yksissä tuumin käyttäen välikappaleenaan tanagraalaista Aristodikosta. Kimon kuoli Kyproksella sotapäällikkönä toimiessaan.

Kimonin kuoleman jälkeen ylimykset havaitsivat Perikleen, joka jo aikaisemminkin oli ollut voiton puolella, yhä vahvistavan valtaansa. Tahtoen kuitenkin jonkun olevan hänen vastapainonaan ja valtansa supistajana, jottei hän pääsisi suorastaan yksinvaltiaaksi, he asettivat Alopeken kyläkunnasta kotoisin olevan Thukydiden, joka oli viisas mies ja Kimonin sukulainen, hänen vastustajakseen. Thukydiden ei ollut yhtä taitava soturi kuin Kimon, mutta puhujana ja poliitikkona hän oli tätä etevämpi. Valtion asioita järjestäessään ja Perikleen kanssa puhujalavalla otellessaan hän pian toi valtiolliseen elämään tarvittavan vastapainon. Aikaisemmin oli saattanut käydä niin, että nuo jalot ja mainiot miehet, joiksi ylimyksiä sanottiin, sotkeutuivat ja sekaantuivat kansaan, jonne heidän arvovaltansa sitten häipyi. Sitä Thukydiden ei sallinut, vaan pitäen heidät kansasta erillään hän keräsi heidät yhteen ja tämän voimakkaan kokoomuksen hän pani vaakaan kansanvallan vastapainoksi. Varhemmin-

kin jo oli ollut ikään kuin näkymättömänä viiruna raudassa kansanvaltaisen ja ylimysvaltaisen suunnan välinen erottava raja, ja noiden poliitikkojen kunnianhimoinen kamppailu selvensi sitä. Toista puolta sanottiin kansanpuolueeksi, toista ylimyspuolueeksi. Näin ollen Perikles katsoi viisaaksi olla pitämättä kansan ohjaksia kireällä. Hän alkoi harjoittaa kansan mielen mukaista politiikkaa järjestäen kaupungissa yhtä mittaa juhlanäytäntöjä, ilmaisaterioita ja juhlakulkuveja sekä kaikenlaisia hienostuneempiakin huveja. Joka vuosi hän lähetti merelle kuusikymmentä kolmisoutua, joissa monet merimieskansalaiset palkkaa nauttien purjehtivat kahdeksan kuukauden ajan säilyttääkseen taitonsa ja saadakseen lisää merialan kokemusta. Lisäksi hän lähetti Khersonesokseen tuhat siirtolaista, Naksokseen viisisataa, Androkseen tästä puolet, Traakiaan tuhat, joiden tuli asettua bisaltilien alueelle. Italiaankin hän lähetti siirtolaisia. Täällä hän asutti uudelleen Sybariin, joka nyt sai nimen Thurioi. Tämän kaiken hän teki vähentääkseen kaupungin työtöntä ja toimettomuutensa vuoksi levotonta väestöä, parantaakseen kansan vaikeaa asemaa ja perustaakseen siirtokuntia Ateenan kanssa liittosuhteessa olevien valtioiden naapuruuteen herättääkseen niissä kunnioitusta ja valvoakseen niiden toimia.

Mutta erityisesti oli Perikleen ansiota se, mikä muodosti Ateenan suurimman viehätysten, mikä oli sen ylpeys ja herätti vieraissa suurinta ihastusta ja jo yksin todisti, ettei Ateenan kehuttu mahti ja muinainen loisto ollut vain pelkkää mielikuvitusta, nimittäin sen julkiset rakennukset. Kuitenkin niiden rakentaminen oli hänen hallitusaikansa toimenpiteistä se, jota hänen vastustajansa eniten moittivat ja kansankokouksissa kirpeästi arvostelivat. He toitottivat, että ateenalaiset ovat menettäneet maineensa ja joutuneet huonoon huutoon, kun ovat siirtäneet kreikkalaisten yhteiset varat Deloksesta omaan säilöönsä; säädylisimmän syyn, jolla tekoa on puolusteltu, nimittäin että rahasto barbaarien uhan vuoksi

on tuotu saarelta Ateenaan turvaan, Perikles muka toiminnallaan on kumonnut. Muut kreikkalaiset katsovat joutu-neensa kokemaan mitä törkeintä ylimielisyyttä ja oikeutensa mitä mielivaltaisinta talleamista nähdessään, kuinka ateenalaiset sotamenoihin heiltä kiristämillään rahoilla kultaavat kaupunkiaan ja kaunistavat sitä tuhansia talentteja maksavilla temppeleillä, niinkuin turhamainen nainen käyttää koristeikseen kalliita kiviä. Tällaiset syytökset Perikles torjui selittämällä, etteivät ateenalaiset olleet rahojen käytöstä liittolaisilleen tilivelvollisia, koska he taistelivat heidän puolestaan ja pitivät barbaarit loitolla. Liittolaisten ei tarvinnut luovuttaa yhtään hevosta, laivaa eikä sotamiestä, he antoivat vain rahaa. Mutta varathan — niin Perikles selitti — eivät kuuluneet antajalle, vaan vastaanottajalle, jos hän suoritti sen tehtävän, jota varten ne oli saatu. Kun nyt valtiolla oli yllin-kyllin varoja sodan vaatimiin menoihin, ylijäämä voitiin käyttää sellaiseen, mistä sen tultua suoritetuksi koitui katoamaton kunnia ja mistä sitä suoritettaessa seurasi hyvinvointia. Sen johdosta näet ilmaantui kaikenlaisia työtilaisuuksia ja aiheutui kaikenlaisia tarpeita, jotka herättivät eloon jokaisen ammatin, panivat joka käden heilumaan ja tekivät melkein koko kaupungin palkannostajaksi. Työt siis samalla kertaa sekä loivat kauneutta että tuottivat toimeentuloa. Ne, jotka olivat sopivassa iässä ja hyvässä ruumiillisessa kunnossa, saivat satureina toimeentulonsa yleisistä varoista, mutta nyt Perikles halusi sotapalvelusta suorittamattomien ammattilaistenkin saavan osansa kansantulosta. Jotteivät ne nostaisi sitä toimeentuloa ja työttöminä, hän esitti kansalle valtavia rakennussuunnitelmia, jotka tarjosivat suurille työläisjoukoille pitkäaikaisia työtilaisuuksia. Näin saattoi kotona oleva väestö yhtä hyvin kuin merisotilain, varusmiehinä ja muina sotilain palvelevat kansalaiset päästä nauttimaan palkkaa yhteisistä varoista. Näihin töihin tarvittiin lisäksi tarvikkeita: kiveä, vaskea, norsunluuta, kultaa, ebenpuuta ja kyp-

ressiä. Tarvittiin myös työntekijöitä: rakennusmestareita, kuvanveistäjiä, kivenhakkaajia, kultaajia, norsunluunmuovaajia, maalareita, koruompelijoita, metallinpakottajia, raaka-aineen lähettäjiä ja hankkijoita, edelleen merellä kauppiaita, merimiehiä ja laivaväkeä, maalla vaununtekijöitä, tallinpitäjiä, ajomiehiä, köydenpunojia, kankaankutojia, nahkatyöntekijöitä, tienrakentajia, vuorityömiehiä. Siis kuten sotapäälliköllä on armeijansa niin joka ammattialalla oli oma joukkonsa apumiehineen työelimistön jäsenenä, ja täten moninaiset tarpeet jakoivat ja levittivät hyvinvointia niin sanoakseni joka ikäkaudelle ja työalalle.

Näin syntyi rakennuksia, joiden suuruus on valtava ja joiden vaikutus ja sulous on vertoja vailla. Niiden rakentajat kilpailivat voittaakseen työnsä oivallisella suorituksella aikaisemmat rakentamissaavutukset. Hämmästyttävä oli myös nopeus, millä ne valmistuivat. Vaikka näytti siltä, että kukin yksityinen rakennus vaatisi monen miespolven ajan täysin valmistuakseen, ne kaikki toinen toisensa jälkeen valmistuivat yhden miehen ollessa valtion johdossa. Kuitenkin kerrotaan Zeuksiin sanoneen maalari Agatharkhokselle, kun hän kuuli tämän kehuva, että hän maalaa taulunsa nopeasti ja vaittomasti: »Minä taas pidän kunnianani, että käytän aikaa.» Näppärä ja nopea suoritus ei näet anna työlle pysyvää sisäistä arvoa eikä täydellistä kauneutta. Sillä työtä tehtäessä sen huolellisuuteen käytetty aika on kuin talletuksen sijoi- tusta: sen korvaa työn kestävyys. Tämän takia Perikleen työt herättävät sitä enemmän ihmetystä, ne kun suoritettiin lyhyessä ajassa ikuisuutta varten. Jokaisella niistä oli heti syntyessään klassillisen taiteen leima, mutta täydellisen kauneutensa vuoksi jokainen niistä on vielä tänä päivänä nykyaikainen ja uusi. Niistä huokuu aina raikas, ajan koskemattomaksi jättämä nuoruuden viehätyös, niinkuin niistä huokuisi ikuisesti vireä henki ja koskaan vanhenematon elämänvoima. Kaikkia töitä johti ja valvoi hänen vastuullaan Feidias,

vaikka kullakin työllä oli omat suuret arkkitehtinsa ja taiteilijansa. Sata jalkaa pitkän Parthenonin rakensivat Kallikrates ja Iktinos. Eleusiissa olevan vihkitemppelin rakennustyöt aloitti Korobos. Hän pystytti lattiatasanteelle pylvää ja laski niitten päälle liitinpalkit. Hänen kuoltuaan Ksypeten kunnasta kotoisin oleva Metagenes lisäsi friisin ja palkiston ylimmät osat, mutta temppelipyhäkön kattoaukon sijoitti Kholargoksesta kotoisin oleva Ksenokles. Pitkän muurin, josta Perikleen kansankokoukselle tekemää esitystä itse Sokrates mainitsee olleensa kuulemassa, rakensi urakalla Kallikrates. Työn hidasta aloittamista Kratinos ivaa tähän tapaan:

tuo Perikles jo kauan suutaan piessyt lie, mut työ ei luista lainkaan.

Sitten Odeionin musiikkisali. Siinä oli useita kohoavia istuinrivejä ja kattoa kannattamassa pylvää. Katto oli pyöreä ja huipusta tasaisesti räystäisiin viettävä. Rakennuksen esikuvana sanotaan olleen Persian kuninkaan telttä. Perikleellä oli myös tämän työn johto. Tästä Kratinos häntä jälleen ivaa »Traakialaisissa naisissaan»:

Tuo pitkäpäinen Zeus myös tähän tuppautui
pääkallollansa kypärä kuin Odeion;
voi hitto, kun hän vältti ostrakismoksen.

Perikles teetätti nyt kansanpäättöksen, että ensimmäisen kerran liitettiin Panathenaia-juhliin musiikkiesityksiä, jotta ne sen johdosta saisivat suurempaa loistoa. Valittuna juhlien järjestäjäksi hän itse määräsi, miten kilpailijoiden tuli esittää huilunsoittoa tai laulua tai kitaransoittoa. Samoin kuin tällöin, musiikkikilpailut myöhemminkin pidettiin Odeionissa. Akropoliin Propylaionien arkkitehtinä oli Mnesikles, ja työn valmistuminen kesti viisi vuotta. Muudan niiden rakentamisen aikana sattunut ihmeellinen tapaus osoitti, että jumalatar ei seisonut sivussa, vaan piti kättään työssä ja joudutti

sen edistymistä. Tarmokkain ja innokkain rakennusmestari kompastui ja putosi korkealta telineeltä, ja hänen tilansa oli niin vakava että lääkärit katsoivat tapauksen toivottomaksi. Perikles oli epätoivoinen, mutta jumalatar ilmestyi hänelle unessa ja määräsi hoitomenetelmän, jolla Perikles nopeasti ja helposti paransi onnettomuuden uhrin. Tämän johdosta hän pystytti Akropoliille Athene Parantajan pronssipatsaan siellä kertomusten mukaan aikaisemmin olleen alttarin vierelle. Jumalattaren kultainen kuvapatsas oli Feidiaan työtä, ja hänet on mainittu patsaan tekijäksi sen jalustassa. Melkein kaikki langat olivat hänen käsissään ja Perikleen ystävänä hän johti, kuten olemme maininneet, kaikkia taiteilijoita. Mutta tästä oli seurauksena, että Feidiasta kadehdittiin ja Periklesta herjattiin. Väitettiin, että Feidias vei töitä katsomaan tulleita vapaasyntyisiä naisia kotiinsa asettaen heidät siellä Perikleen käytettäväksi. Kun huvinäytelmien kirjoittajat saivat kuulla tällaisia juttuja, he laskettelivat Perikleestä siivottomuuksia. He vihjailivat hänen olevan suhteissa ystävänsä ja alipäällikkönsä Meinippoksen vaimoon ja syyttivät hänen ystävänsä lintutarhanpitäjä Pyrilampesta siitä, että hän muka salaa lähetti riikinkukkoja niille naisille, joita Perikles oli lähennellyt. Mutta eihän kannata ihmetellä, että pilkkaamisen elämäntehtäväkseen ottaneet kirjailijat herjaavat huomattavia henkilöitä siten tyydyttäen joukkojen pahan-suopuutta kuin pahaa henkeä. Thasoslainen Stesimbrotos rohkeni peittelemättä syytellä Periklestä jopa niin törkeästi ja vain taruissa esiintyvistä häpeämättömyydestä, kuin että hän muka oli vietellyt miniänsä. Historiallisen tutkimuksen näyttää olevan äärimmäisen vaikeaa päästä totuuden jäljille, koska aika estää myöhempiä polvia niiden pyrkiessä selvittämään todellisia tapahtumia. Toiselta puolen taas tapahtumien ja henkilöiden omaan aikaan kuuluva tutkimus osittain kademielisyydestä ja vihasta, osittain puolueellisuudesta ja mielistelystä turmelee ja vääristelee totuuden.

Thukydidēs ja hänen johtamansa puolueen edustajat syyttivät ankarasti Periklestä siitä, että hän muka tuhlassi varoja ja ehdytti valtion tulolähteet. Perikles kysyi kansalta kansankokouksessa, oliko todella paljon tuhlatu, ja kun joku huusi myöntävän vastauksen, hän sanoi: »Ette te ole noita varoja tuhlanneet, vaan minä, ja minä tulenkin kai-
verruttamaan oman nimeni kaikkiin jumaliemme kunniaksi valmistamiimme muistomerkkeihin.» Perikleen sanottua näin kansa joko ihailen hänen rohkeata johtopäätöstään tahi pääs-
täkseen itse osalliseksi kunniaista kehoitti äänekkäästi häntä käyttämään yleisiä varoja. Lopuksi Thukydidēen ja Perikleen välit ratkaistiin ostrakismoksella. Perikles voitti, ja Thukydidēs karkoitettiin maanpakoon. Hänen johtamansa vastus-
tuspuolue menetti merkityksensä.

Eripuraisuudesta oli nyt kerta kaikkiaan tehty loppu, ja koko kaupunki oli kuin pelkkää tasaista yksimielisyyden tannerta. Ateena ja kaikki mikä Ateenan kanssa oli yhteydessä, tulot, sotajoukot, sotalaivat, saaret ja meri keskittyivät kiistämättömästi Perikleen käsiin. Hänen suurta voimaansa ja johtoasemaansa olivat olleet luomassa sekä kreikkalaiset että barbaarit ja sille antoivat tukea Ateenan alaiset meriliiton jäsenet sekä sen kanssa ystävyys-suhteissa olevat kunin-
kaat ja liittosuhteissa olevat barbaariruhtinaat. Eihän hän enää ollut sama ja yhtä kesy eikä yhtä helposti kansan vaihtu-
tuviin ja epävakaisten tuulien kaltaisiin oikkuihin mukautuva. Hänen lähtökohtanaan oli monesti edelleen tuo aikai-
sempi hölläkätinen demagogia, jolle hän silloin tällöin teki vähäisiä myönnytyksiä, ikäänkuin hän olisi käynyt näppäile-
mään soittimellaan ensin jotakin tavallista muoti-iskelmää. Mutta sitten hän viritti tuon soittimensa vakavampaan sävel-
lajiin ja siirtyi korkean ja niin sanoaksemme ruhtinaallisen valtiomiestaidon alalle, ja siihen turvautuen hän johti asioita määrätietoisesti ja suoraviivaisesti yhteiskunnan menestyk-
seksi. Monesti hän sai kansan mukaansa vapaaehtoisesti te-

roittaessaan huomautuksillaan ja neuvoillaan velvollisuuden tunnon vaatimuksia, toisinaan taas sen kovasti vastustellessa hänen oli tartuttava lujemmin ohjaksiin ja pakotettava se voimaa käyttämällä huomaamaan oman parhaansa: hän oli aivan kuin lääkäri, joka vaikeata ja pitkäaikaista sairautta hoitaessaan toisinaan määrää parannusaineiksi ihanan nautinnon tuottavia, toisinaan kirpeitä ja pistäviä lääkkeitä. Yksin hän kykeni taidollaan hallitsemaan niin suuren vallan käyttöön tottuneissa joukoissa luonnollisesti ilmeneviä erilaisia intohimoja. Taitavan perämiehen tavoin hän määräsi suunnan ja toiveita herättämällä rohkaisi masentuneita sekä viittaamalla vaaroihin saattoi uhkarohkeat järkiinsä. Hän osoitti, kuten Platon on sanonut, että puhetaito on sielujen ohjausta. Sen päätehtävänä on oppia tuntemaan ihmisten mielialat ja intohimot, jotka ikään kuin sielun kielinä ja sävelinä vaativat oikeaa kosketusta ja sävelten sijoitusta. Mutta Perikleen menestyksen syy ei ollut yksin hänen kaunopuheisuutensa voima, vaan kuten Thukydidēs sanoo, hänen nauttimansa arvovalta ja luottamus. Hän oli tunnetusti lahjomaton eikä ollut rahanhimoinen. Vaikka hän mahtavasta kaupungista teki vielä mahtavamman ja rikkaamman ja hänellä oli suurempi valta kuin monella kuninkaalla ja ruhtinaalla, hän ei jättänyt jälkeensä drakhmaakaan suurempaa omaisuutta kuin mitä oli isältään saanut perinnöksi, eikä hän ollut kuten niin moni siirtänyt sitä poikiensa nimiin.

Millaisena hänen valtansa ilmeni, sen on selvästi Thukydidēs kuvannut. Mutta huvinäytelmien kirjoittajat katselivat sitä karsaasti, sanoivat hänen ystäviään uusiksi Peisistratoksiksi ja kehoittivat häntä juhlallisesti vannomaan, ettei hän rupea yksinvaltiaaksi, ikäänkuin hänen johtovaltansa olisi ollut rasittava ja ristiriidassa kansanvaltaisuuden kanssa. Niinpä Telekleidēs sanoo, mitä ateenalaiset olivat jättäneet hänen valtaansa:

verot kaupunkien sekä kaupungit itsekin, vallata näitä ja jättää, kivimuureja toisia pystyttää sekä toisia murskata maahan, sopimuksia tehdä ja rauhoja myös, hyvinvointia haalia miekoin.

Eikä tässä ollut kysymys lyhytaikaisesta, nopeasti häipyvästä valtiomiesuran loisteesta ja ohimenevästä suosiosta, vaan neljäkymmentä vuotta johtovalta oli hänen käsissään. Tänä aikana elivät hänen rinnallaan Efiates, Leokrates, Myronides, Kimon, Tolmides ja Thukydides. Thukydideen kukistumisen ja maasta karkoittamisen jälkeen hän hallitsi keskeyttämättä vielä viisitoista vuotta, ja joka vuosi hänet uudelleen valittiin korkeimmaksi sotapäälliköksi. Eikä hän käyttänyt saavuttamaansa valtaa rikastuakseen, vaikkakaan hän ei kokonaan pysyttäytynyt erossa liiketoimista. Jotta hänen isältä saamansa laillinen perintöomaisuus ei hupenisi mitättömiin ja jottei sen hoitaminen häiritsisi hänen toimintaansa valtion palveluksessa, hän järjesti sen hoidon tavalla, joka hänestä oli mukavin ja varmin. Hän myi vuotuisen hedelmäsatonsa kerrallaan tukussa ja osti sitten torilta kutakin lajia päivittäin taloudessaan tarvitsemansa määrän. Tämä ei ollut hänen täysi-ikäisten poikainsa eikä heidän vaimojensa mieleen. He pitivät häntä kitsaana. He eivät olleet tyytyväisiä siihen, että kaikki tarvikkeet oli hankittava päivittäin peräti niukkojen talousrahojen varassa eikä mitään ollut otettavissa varastosta niinkuin suuressa talossa olisi pitänyt. Kaikkien ostosten piti kulkea tilikirjan ja vaa'an kautta. Tätä tarkkaa valvontaa johti orja Euangelos, joka osasi hoitaa taloutta paremmin kuin kukaan muu, joko hänellä sitten lienee ollut siihen synnynnäiset lahjat tai Perikles oli hänet kouluttanut. Kaikki tämä poikkeaa Anaksagoraan opeista. Haltioituneeseen hengen suuruuteen kohonneena tämä jätti talonsa autioksi sekä peltonsa kesannoksi ja lampaiden laitumeksi. Mutta mielestäni onkin mietiskelevän filosofin ja käytännöllisen valtiomiehen elettävä eri tavalla. Edellinen ei tarvitse työkaluja eikä käsin pideltävää raaka-ainetta suunnatessaan ajatuk-

sensa kaikkeen jaloon ja kauniiseen, jälkimmäinen taas osoittaa kykynsä ihmisten tarpeiden tyydyttämisessä. Varojen omistaminen ei ole hänelle vain välttämätöntä, vaan myös siveellisesti oikeutettua, niinkuin oli Perikleellekin, joka auttoi monia köyhiä puutteenalaisia. Anaksagoraasta kerrotaan, että hän tultuaan vanhaksi oli jäänyt vaille huoltajaa ja makasi kääriytyneenä viittaansa, koska hän oli päättänyt kuolla nälkään. Saatuaan kuulla hänen tilastaan Perikles, joka oli ollut hautautuneena työhönsä, tyrmistyi ja kiiruhti suoraa päätä ystävänsä luokse. Hän pyysi hartaasti tätä muuttamaan mieltään ja surkutteli ei kuolevaa, vaan itseään, kun hän menettää niin hyvän poliittisen neuvonantajaa. Silloin Anaksagoras työnsi päänsä esiin viittakääröstä ja sanoi: »Hyvä Perikles, joka tarvitsee lampua, pistää sen sisälle ensin öljyä.»

Kun lakedaimonilaiset alkoivat kadehtia Ateenan vallan kasvua, Perikles halusi herättää kansassaan vielä suurempaa ylpeyden tuntoa ja lisätä omien suurtekojensa mainetta. Siksi hän esitti kansankokouksessa seuraavan ehdotuksen: »Kaikkia Euroopassa ja Aasiassa asuvia kreikkalaisia, sekä pieniä että suuria valtioita, kehoitetaan lähettämään valtuutettuja Ateenaan neuvottelemaan yhteisesti kreikkalaisista temppeleistä, jotka barbaarit ovat polttaneet, uhri- lahjoista, jotka jumalille ollaan velkaa Persian sodan ajoista lähtien, jolloin heiltä rukoiltiin apua Kreikalle persialaisia vastaan taisteltaessa, sekä siitä, miten kaikki voisivat vapaasti ja turvallisesti purjehtia merellä.» Tämän päätöksen asianomaisille esittämään valittiin kaksikymmentä miestä, jotka olivat täyttäneet viisikymmentä vuotta. Viisi heistä purjehti kutsumaan kokoukseen Vähässä Aasiassa asuvia joonialaisia ja doorilaisia sekä Lesboksen ja Rhodoksen välisellä merialueella olevien saarien asukkaita, viisi matkusti Hellespontoksen ranta-alueille ja Traakiaan aina Bysantioniin asti, viisi Boiotiaan ja Fookikseen sekä Peloponne-

sokselle, josta kääntyivät vastapäätä olevalle mannermaalle ja täällä samosivat Lokriin kautta Akarnaniaan ja Ambra-
kiaan. Muut kulkiivat Euboian halki, sitten Oitan vuoristo-
alueelle ja Maliin lahden rantamailla asuvien asukkaiden
sekä edelleen Fthian maakunnan akhaialaisten ja thessa-
lialaisten luokse kehoittaen kansaa lähettämään valtuutet-
tuja kokoukseen, jossa neuvoteltaisiin rauhasta ja Hellaan
yhteistoiminnasta. Hankkeesta ei kuitenkaan tullut mitään,
sillä valtiot eivät lähettäneet edustajia. Se johtui lähteit-
temme mukaan spartalaisten vastustuksesta, ja kutsu hylät-
tiinkin ensiksi Peloponnesoksella. Olen kuitenkin esittänyt
asian osoituksena Perikleen ennakkoluulottomasta ja suur-
piirteisestä ajatustavasta.

Sotapäällikkönä Perikles sai erikoista tunnustusta varo-
vaisuudestaan. Hän ei ryhtynyt vapaaehtoisesti taisteluun,
jonka tulos oli epävarma ja vaarallinen. Päälliköitä, jotka
heittäytyivät uhkayrityksiin, mutta pelastuivat hyvän on-
nensa avulla ja joita siksi ihailten pidettiin suurina, hän ei
kadehtinut eikä ottanut esikuvakseen. Hänellä oli monesti
tapana sanoa maanmiehilleen, että mikäli asiat johdetaan
hänen suunnitelmiansa mukaan, he tulevat aina pysymään
voittamattomina. Kun hän näki, että Tolmaioksen poika
Tolmides aikaisempaan onneensa ja oivallisen soturin mai-
neeseensa luottaen valmisteli aivan sopimattomaan aikaan
hyökkäystä Boiotiaan ja muun joukkonsa lisäksi sai ret-
kelle vapaaehtoisesti lupautumaan tuhatkunta kukkeimmassa
iässä olevaa seikkailunhaluista nuorukaista, hän koetti estää
retkeä. Yrityksestä varoittaessaan hän lausui tällöin kan-
salle nuo muistiin jääneet sanat, että vaikkapa Tolmides
ei antaisikaan Perikleelle mitään arvoa, hän ei häviäisi
mitään, jos odottaisi sopivaa hetkeä, sillä aika tässä on vii-
sain neuvonantaja. Siinä tilaisuudessa näillä sanoilla oli
vähäinen vaikutus. Mutta kun jonkin päivän kuluttua saa-
pui sanoma, että Tolmides oli kärsinyt tappion Koroneian

luona ja että tämä itse ja niin moni oiva kansalainen oli kaatunut, silloin Perikles saavutti suuren maineen ja kansansuosion viisaana ja maanmiestensä parasta tarkoittavana miehenä.

Perikleen omista sotatoimista Khersonesoksen retki saavutti suurimman menestyksen, se kun varmensi tällä niemimaalla asuvien kreikkalaisten aseman. Paitsi että hän vahvasti kaupunkien väkilukua tuomalla mukanaan niihin tuhat ateenalaista siirtolaista, hän eristi niemimaan rakentamalla sen kapeimmalle kohdalle merestä mereen ulottuvan tukivyöhykkeen linnakkeista ja suojamuureista. Näin pantiin salpa ympärillä asuvien traakialaisten hyökkäyksille ja tehtiin loppu pitkällisestä ja rasittavasta sotimisesta, joka tätä barbaariheimoihin rajautuvaa maata oli rasittanut, kun sinne tunkeutuneet muukalaiset rosvojoukot tavan takaa tekivät saalistusretkiään. Ihailun kohteeksi ja yleiseksi puheenaiheeksi tuli Perikleen purjehdusretki Peloponnesoksen rannikon ympäri. Lähtö alkoi Megariin maakunnasta Pegain satamakaupungista ja mukana oli sata kolmisoutua. Perikles ei, kuten aikaisemmin Tolmides, hävittänyt vain rannikkoalueita, vaan hän tunkeutui laivaston raskaseisia mukanaan mereltä sisämaahan ja pelotti marsillaan kaikki asukkaat kaupunkiensä muurien suojaan. Vastarintaan asettuivat vain sikyonilaiset Nemean luona, mutta Perikles löi heidät ja pystytti voitonmerkin. Otettuaan liittosuhteessa olevasta Akhaiasta lisäjoukkoja laivoihinsa hän purjehti vastapäiselle mannermaalle, kulki Akhelooksen joen ylitse, riensi Akarnaniaan, ajoi oiniadailaiset muuriensa suojaan, hävitti heidän maataan ja palasi kotiin. Retkellään hän oli levittänyt pelkoa vihollisissa ja turvallisuuden ja voiman tunnetta omissa maanmiehissään. Hänen joukkonsa eivät retkellä kärsineet edes tilapäisiä vastoinkäymisiä.

Perikles purjehti myös Mustalle merelle suuri hyvin varustettu laivasto mukanaan. Tämä tapahtui sikäläisten

kreikkalaisten kaupunkien pyynnöstä. Hän esiintyi siellä riitakysymysten sovittajana ja kohteli kaupunkeja suopeasti. Ympärillä asuville barbaarikansoille, kuninkaille ja heidän vasalliruhtinailleen hän osoitti voimansa suuruuden ja antoi heidän ymmärtää, että ateenalaiset pelotta ja rohkeasti menevät minne tahtovat ja laskevat vaikka kaikki meret val-tapiirinsä. Sinopesta karkoitetuille pakolaisille hän luovutti tyranni Timesileoksen karkoittamiseksi kolmekymmentä laivaa sotilaineen, joiden päällikkönä oli Lamakhos. Kun tyranni kannattajineen oli karkoitettu kaupungista, Perikleen tekemän ja kansankokouksessa hyväksytyen ehdotuksen perusteella sinne purjehti kuusisataa ateenalaista siirtolaista, joille jaettiin tyrannin ja hänen kannattajiensa aikaisemmin omistamat maat ja rakennukset. Mutta muutoin Perikles ei lietsanut kansassaan suuruudenhulluja haaveita. Voiman ja menestyksen johdosta ateenalaisten itsetunto kohosi siinä määrin, että he vaativat aikaisemmin Egyptiin tehdyn laivastoretken uudistamista ja Persian rannikkoalueiden valtaamista. Monen päässä kyti jo tuo kovaonninen lempituuma, Sisilian retki, jonka sitten Alkibiades ja hänen kannattajansa puhalsivat ilmielekkiin. Muilla oli taas unelmana Etruria ja Karthago, eikä aivan aiheettomasti, sillä kun otetaan huomioon käytettävissä olleet suuret voimat, se olisi hyvinkin voinut toteutua.

Mutta Perikles pidätteli tällaista hengen lentoa ja hillitsi liiallista intoilua. Ateenan voimavaroja hän käytti aikaisempien saavutusten säilyttämiseen ja lujittamiseen. Hänestä oli erittäin tärkeää pitää aisoissa spartalaiset. Hän harjoitti yleensä Spartan vastaista politiikkaa, kuten muiden ohella ennen kaikkea pyhän sodan tapahtumat osoittavat. Kun spartalaiset marssivat joukkoineen fookislaisten hallussa olevaan Delfoihin ja luovuttivat kaupungin pyhäkön delfoilaisille, Perikles spartalaisten lähdettyä vei joukkonsa kaupunkiin ja palautti vallan fookislaisille. Kun spartalaiset

kaiverruttivat Delfoin vaskisuden otsaan oraakkeli-vastauksen saamiseen oikeuttavan päätöslauselman, jonka delfoilaiset olivat heille jättäneet, Perikles hankki samanlaisen oikeuden ateenalaisille ja piirrätti sitä koskevan päätöksen suden oikeaan kylkeeseen.

Pian tapahtumat osoittivat, että Perikles teki viisaasti pitäessään Ateenan voimat Kreikassa. Ensimmäisinä luopuivat euboialaiset, ja hänen oli lähdettävä joukkoineen heitä vastaan. Heti sen jälkeen saapui sanoma, että megaraalaiset olivat asettuneet vihamieliselle kannalle ja että vihollisjoukko oli Attikan rajalla Spartan kuninkaan Pleistoanaksin johdolla. Perikles irtautui tällöin Euboiasta ja kiiruhti nopeasti taistelemaan Attikaan. Mutta mitä vähemmän hänellä oli rohkeutta iskeä yhteen vihollisen mieslukuisan ja hyvin koulutetun hopliittiarmeijan kanssa, sitä mieluisampaa hänestä oli nähdä sen päällikkönä aivan nuori Pleistoanaks ja hänen varsinaisena neuvonantajanaan Kleandridas. Koska kuningas oli iältään nuori, eforit olivat lähettäneet hänet tämän ohjaajaksi ja neuvojaksi. Perikles otti salaisesti kosketuksen Kleandridaaseen. Pian hän lahjuksillaan sai aikaan, että peloponnesolaiset vetäytyivät Attikasta. Sotajoukon peräytyminen ja hajaantuminen kotikaupunkeihinsa suututti siinä määrin spartalaisia, että he tuomitsivat kuninkaan rahasakkoon. Kun hän ei kyennyt sitä suorittamaan, hänen oli lähdettävä maasta. Kleandridas, joka jo oli paennut, tuomittiin kuolemaan. Hän oli Gylippoksen isä, saman Gylippoksen, joka tuhosi Sisiliaa valloittamaan purjehtineen Ateenan sotajoukon. Gylipposkin näytti ikäänkuin synnynnäisenä luonteen sairautena perineen rahanhimon: tuli näet ilmi, että hän oli syyllistynyt moneen häpeälliseen kavallukseen. Hänkin pakeni sen vuoksi Spartasta. Nämä asiat olen kertonut Lyсандroksen elämäkerrassa.

Kun Perikles antoi seikkaperäisen selostuksen virkatoi-

minnastaan, selostuksessa esiintyi kymmenen talentin menoerä »välttämättömiin tarpeisiin». Kansa hyväksyi sen enempää utelematta ja salaisuutta pöyhimättä. Muutamat kirjailijat, mm. filosofi Theofrastos, mainitsevat, että Perikles päästi käsistään joka vuosi Spartaan kymmenen talentin virran, joka sikäläisiä viranomaisia huuhtelemalla esti sodan puhkeamisen. Hänen tarkoituksenaan ei ollut kuitenkaan ollut ostaa rauhaa, vaan aikaa, jonka kuluessa hän kaikessa hiljaisuudessa varustautui voidakseen siten menestyksellisemmin käydä sotaa. Asiat olivat täten kehittyneet sille kannalle, että hän saattoi uudelleen kääntyä luopuneita vastaan. Hän purjehtikin heti Euboiaan mukanaan viisikymmentä laivaa ja viisituhatta hopliittia ja lannisti kaupungit. Khalkiista hän karkoitti vain niin sanotut ritarit, tunnetut varakkaat maanomistajat, mutta Hestiaian alueelta hän karkoitti kaikki asukkaat ja antoi näiden maat ateenalaisille. Tämä leppymättömän kova menettely johtui siitä, että hestiaialaiset olivat tappaneet valtaamansa attikalaisen laivan miehistön.

Kun Euboia oli kukistettu ja kun Ateenan ja Spartan välillä oli tehty rauha, jonka oli määrä kestää kolmekymmentä vuotta, Perikles ehdotti kansalle, että Samosta vastaan oli lähetettävä rankaisuretkikunta. Tätä kaupunkia hän syytti siitä, että se muka kieltoa uhmaten jatkoi sota-toimiaan Miletosta vastaan. Mutta kun luullaan, että hän puuttui Samoksen asioihin Aspasian mieliksi, lienee soveliain kohta tässä ottaa puheeksi tämä nainen ja tutkia, mikä kumma voima vaikutti sen, että hän sai kiedotuksi pauloihinsa vaikutusvaltaisimmat poliitikot sekä antoi filosofeille aihetta korkealentoiseen pohdiskeluun. Siitä ollaan yksimielisiä, että hän oli syntyään miletolaisen Aksiokhoksen tytär. Sanotaan, että hän muistutti aikoja ennen elänyttä joonialaista Thargelia-nimistä naista, jolla myös oli ollut samantapainen vaikutusvalta mahtimiehiin. Tällä Tharge-

lialla, joka oli kaunis, viehkeä ja älykäs, oli ollut suhde hyvin moneen huomattavaan kreikkalaiseen mieheen, jotka kaikki hän sai suopeamielisiksi Persian kuningasta kohtaan. Näin hän näiden vaikutusvaltaisten ja mahtavien miesten välityksellä kylvi persialaisen hengen siemeniä kreikkalais-kaupunkeihin. Sanotaan, että Perikles ihaili Aspasiaa viisaana ja valtiollisia asioita ymmärtävänä naisena. Sokrateskin kävi oppilaineen toisinaan Aspasiaa tapaamassa ja lähetti naistuttaviaan häntä kuulemaan, vaikka hän ei harjoittanut mitään säädyllistä ja kunniallista ammattia, vaan piti seuratyttöjä. Aiskhines sanoo, että lammaskauppias Lysikles menemällä Perikleen kuoltua naimisiin Aspasian kanssa kohosi halpasyntyisestä ja mitättömästä asemasta Ateenan ensimmäisten valtiollisten johtajien eturiviin. Myös Platonin Meneksenoksessa, vaikka se on puoliksi leikillä kirjoitettu, on sen verran totta, että tuon naisen todella uskottiin antavan hyviä neuvoja monelle ateenalaiselle kaunopuheisuuden opettajalle. Perikleen mieltymys Aspasiaan oli kuitenkin pikemmin rakkautta. Hänellä oli kyllä vaimo, joka oli hänelle sukua ja jonka aikaisempi mies oli ollut Hipponikos, jolle hän synnytti rikkaudesta tunnetuksi tulleen Kalliaan. Perikleelle hän synnytti Ksanthippoksen ja Paraloksen. Mutta kun heidän välisensä yhteiselämä ei enää ollut sopuisa, Perikles erosi vaimostaan, joka meni uuteen avioliittoon, ja otti Aspasian asumaan kotiinsa. Tätä hän rakasti palavasti. Kerrotaan, että Perikleen kansankokoukseen lähtiessä tai sieltä palatessa, joka päivä lähtöön ja tuloon liittyi Aspasialle annettu hellä suudelma. Mutta komedioissa Aspasian nimenä on Omfale ja uusi Deianeira tai sitten Hera. Kratinos sanoo häntä suoraan jalkavaimoksi seuraavassa:

Tuon Hera-Aspasian himo synnytti,
tuon jalkavaimon julkean.

Näyttää myös siltä, että Aspasia synnytti Perikleelle aviottoman pojan, jota kysymään Eupolis panee hänet näin:

Hedelmä lemmen kuinka voi?

Myronides vastaa siihen:

aviottomuus jollei ^{jo oisi täysi mies,}
ois ollut haittana.

Aspasian sanotaan olleen niin maineikas ja kuuluisa, että Kyyroskin, joka yritti anastaa Persian kuninkaalta hänen valtakuntansa, antoi lempivaimolleen, jonka aikaisempi nimi oli Milto, nimen Aspasia. Tämä oli Fokaiasta syntyisin ja Hermotimoksen tytär. Kyyrosin kaaduttua taistelussa hän joutui vankina Persian kuninkaan hoviin ja sai siellä hyvin vaikutusvaltaisen aseman. Tämä kaikki on tullut mieleeni sitä mukaa, kuin olen kirjoittanut. Pyrkimykseni puolueetomuuteen on estänyt minua näitä seikkoja sivuuttamasta.

Periklestä on siis syytetty siitä, että hän esitti ehdotuksensa sodan aloittamisesta Samosta vastaan tehdäkseen Aspasian pyynnöstä ennen kaikkea palveluksen Miletokselle. Nuo valtiot olivat sotineet Prienen omistamisesta ja voitokkaat samoslaiset olivat jättäneet noudattamatta ateenalaisten kehoituksen lopettaa sodan ja jättää riitakysymyksen näiden välityksellä rauhallista tietä ratkaistavaksi. Perikles purjehti sen johdosta Samokseen ja kukisti siellä vallassa olleen harvainvaltaisen hallituksen, otti panttivangeiksi viisikymmentä kaupungin ensimmäistä miestä ja saman määrän lapsia ja lähetti heidät Lemnoksen saarelle. Mainitaan, että kukin panttivanki tarjoutui antamaan talentin takuun puolestaan ja useammankin talentin ne, jotka eivät hyväksyneet kaupungissa muodostettua kansanvaltaista hallitusta. Myös persialainen satraappi Pissuthnes, joka oli myötämellinen Samokselle, ryhtyi välittämään ja lähetti Perikleelle tuhat dareikkia. Tämä ei kuitenkaan ottanut miltään taholta vastaan rahoja, vaan menetteli Samoksen suhteen niinkuin

oli päättänyt. Saatuaan kansanvaltaisen hallituksen järjestyksi hän purjehti takaisin Ateenaan. Mutta sota puhkesi heti uudelleen. Pissuthnes oli salaa vapauttanut panttivangit ja tuki sodankäyntiä. Jälleen Perikles nosti ankkurit ja purjehti samoslaisia vastaan, mutta nämä eivät tällä kertaa odottaneetkaan hiljaa ja pelokkaina, vaan heittäytyivät ihailtavan uljaasti taistelemaan meren herruudesta. Tragiainimisen saaren luona syntyi ankara meritaistelu, jossa Perikles sai loistavan voiton. Neljälläkymmenelläneljällä laivalla hän suoritti taistelun vihollisen seitsemääkymmentä laivaa vastaan, joista kaksikymmentä oli joukkojen kuljetuslaivoja.

Voiton jälkeen hän ajoi vihollista takaa, valloitti Samoksen ja alkoi piirittää kaupunkia. Mutta yhtä kaikki samoslaiset säilyttivät rohkeutensa, tekivät äkkihyökkäyksiä ja puolustivat muurejaan. Kun toinen suurempi laivasto saapui Ateenasta ja Samos joutui täysin saarroksiin, Perikles purjehti kuusikymmentä kolmisoutua mukanaan merelle. Useimpien lähteiden mukaan hän lähti Samosta auttamaan saapuvaa foinikialaista laivastoa vastaan iskeäkseen sen kanssa yhteen mahdollisimman kaukana, mutta Stesimbrotoksen mukaan hänen matkansa päämääränä oli Kypros. Oli suunnitelma kumpi tahansa, se oli joka tapauksessa virheellinen. Sillä Perikleen lähdettyä Ithageneen poika Melissos — filosofina tunnettu — silloinen Samoksen sotavoimien ylipäällikkö, kiinnittäen huomionsa vihollisen laivaston vähälukuisuuteen ja sen päällikköjen kokemattomuuteen rohkaisi maanmiehensä hyökkäämään ateenalaisia vastaan. Syntyi taistelu, jossa samoslaiset voittivat. He ottivat runsaasti vankeja ja upottivat monta vihollisen laivaa. Koska meritie oli nyt heillä vapaana, he hankkivat kaikkia sodan vaatimia tarvikkeita, joista heillä aikaisemmin oli ollut puutetta. Aristoteleen mukaan tämä Melissos oli aikaisemmin meritaistelussa voittanut Perikleenkin. Samoslaiset poltti-

vat ateenalaisten sotavankien otsaan pöllön kuvan näin samalla mitalla kostaen aikaisemmin kärsimänsä loukkauksen: ateenalaiset olivat näet polttaneet samoslaiten vankien otsaan samoslaisen laivan kuvan. Samoslaisen laivan kokka kohoaa sian kärsän kaltaiseksi, kun taas aluksen runko on tavallista pyöreämpi ja kuperampi, joten laiva on merellä vakavampi ja nopeakulkuisempi. Nimensä se on saanut siitä, että tällaisia aluksia alettiin ensin käyttää Samoksessa, jossa tyranni Polykrates sellaisia rakennutti. Näihin poltinmerkkeihin näyttää Aristofanes viittaneen sanoessaan:

On Samos täynnä kansaa piirrot otsassaan.

Kuultuaan laivastonsa tappiosta Perikles riensi nopeasti avuksi. Lyötyään vastarintaan asettuneen Melissoksen ja karkoitettuaan viholliset pakosalle hän saartoi kaupungin, mutta päätti valloittaa sen enemmän pitkäaikaisella näännyttämisellä kuin vuodattamalla maanmiestensä verta. Kun oli kuitenkin vaikeaa hillitä taistelunhaluisia ateenalaisia, jotka olivat kyllästyneet vitkasteluun, hän jakoi sotajoukon kahdeksaan osastoon ja antoi niiden nostaa keskenään arpaa. Sen osaston, joka sai valkean pavun, hän antoi levätä ja pitää hauskaa, kun taas muut taistelivat. Tuollaiseen arpomalla nostettuun valkeaan papuun sanotaan viittaavan, että sellaista päivää, joka on ollut erityisen iloinen, sanotaan »valkeaksi päiväksi». Eforos kertoo, että Perikles käytti yllätyksellisen uusia piirityskoneita, jotka valmistettiin koneidenrakentaja Artemonin johdolla. Mies oli muka rampa, ja sinne, missä häntä rakennuspaikalla tarvittiin, hänet oli kannettava paareilla. Tästä hän sai Kanto-Artemonin nimen. Mutta tämän Herakleides Pontoslainen on kumonnut viittaamalla Anakreonin runoihin. Niissä mainitaan Kanto-Artemon, joka siis on elänyt monta ikäpolvea ennen Samoksen sotaa ja tähän liittyviä tapahtumia. Herakleides tietää, että tämä Artemon oli elostelija,

ja kaikkinaiset vaarat säikähdyttivät hänet ja tekivät hänet hervottomaksi. Enimmäkseen hän istui kotonaan, ja kaksi orjaa piti vaskikilpeä hänen päänsä päällä, ettei siihen pu-toaisi mitään ylhäältä. Milloin hänen oli pakko mennä ihmisten ilmoille, häntä kannettiin leposohvalla, joka melkein viisti maata, ja tästä menosta hän sai Kanto-Artemonin nimen.

Kun yhdeksäs kuukausi oli kulumassa, Samos antautui. Perikles hajoitti kaupungin muurit, liitti sen laivat omaan laivastoonsa ja määräsi sille suuret rahasakot. Osan sakosta samoslaiset maksoivat heti. Loppuosan he sitoutuivat suorittamaan määrätyn ajan kuluttua ja antoivat maksun ta-keeksi panttivankeja. Näihin menetyksiin samoslainen Duris liittää paljon traagillista. Hän syyttää ateenalaisia ja Periklestä julmuudesta, josta Thukydidēs, Eforos ja Aristoteles eivät kerro mitään. Mutta tuskinpa saattaa olla totta, että Perikles muka kuljetutti Samoksen laivaston päälliköt ja merimiehet Miletoksen torille, piti heitä siellä kymmenen päivää häpeäpaaluun sidottuna, tapatti sitten nuo jo henki-hieverissään olevat miesparat iskettämällä heitä nuijalla päähän ja viskautti heidän ruumiinsa hautaamattomana heit-teille. Sillä Duris ei silloinkaan, kun hänellä ei ole syytä omasta puolestaan kiihtyä, tavallisesti jaksa pitää esitystensä toden raitella, ja tässä asiassa hän aivan ilmeisesti esittää isänmaansa kärsimykset koviksi saadakseen sitä synkem-män varjon lankeamaan ateenalaisiin. Palattuaan Samoksen kukistettuaan Ateenaan Perikles järjesti sodassa kaatuneille juhlalliset hautajaiset ja piti haudalla tavanmukaisen puheen, joka sai osakseen suurta tunnustusta. Kun hän astui alas puhujan korokkeelta, naiset puristivat hänen kättään ja koristivat hänet seppeleillä ja nauhoilla niinkuin voittaneen urheilijan. Mutta Elpinike astui hänen luoksensa ja sanoi: »Tämä kaikki, Perikles, on tietenkin ihailtavaa ja kunnia-seppelten arvoista. Sillä olethan saattanut hautaan monta

kunnon kansalaista, et foinikialaisia ja persialaisia vastaan taistellen niinkuin veljeni Kimon, vaan hävittäen heimo-kaupunkeja, jotka ovat olleet liittolaisiamme.» Tämän johdosta sanotaan Perikleen vähän hymähtäneen ja vastanneen Arkhilokhoksen säkeellä:

Ei vanhaa naamaa mikään voide nuoreks' saa.

Ion sanoo, että Perikleellä oli ihmeellisen suuret kuvittelut Samoksesta saamansa voiton merkityksestä. Agamemnon oli muka tarvinnut kymmenen vuotta barbaarikaupungin kukistamiseen, mutta hän oli yhdeksässä kuukaudessa valloittanut ensimmäisen ja mahtavimman joonialaisen kaupungin. Mutta hänen kerskailunsa ei ollutkaan aivan aiheetonta, sillä sota oli todella vaarallinen ja sen tulos epävarma, jopa, kuten Thukydidēs sanoo, oli vähällä, ettei Samoksen kaupunki riistänyt Ateenalta meren herruutta.

Tämän jälkeen alkoi politiikan aallokko vyöryä peloponnesolaissotaa kohti. Kerkyra joutui sotaan Korinttia vastaan. Tällöin Perikles esitti kansankokouksessa, että Kerkyralle oli lähetettävä apua ja että tämä saari, jolla oli vahva laivasto, oli saatava Ateenan puolelle, koska jo melkein Ateenaa itseäänkin uhkasi sota peloponnesolaisten taholta. Kansan hyväksytyä avun toimittamisen Perikles lähetti retkelle Kimonin pojan Lakedaimonioksen, mutta kuin pilkkaa tehden vain kymmenen laivaa mukanaan: Kimonin suku suhtautui näet suopeasti ja ystävällisesti lakedaimonilaisiin. Perikles laski, että jos Lakedaimonios retkellään ei saisi mitään suurta ja huomattavaa aikaan, tätä sitä enemmän syytettäisiin lakedaimonilaisuudesta, ja siksi hän antoi miehelle vain muutamia laivoja ja lähetti hänet retkelle vastoin hänen tahtoaan. Muutoin hän aina esti Kimonin poikia pääsemästä esille, niinkuin he jo nimeltäänkään eivät olisi olleet kotimaan poikia, vaan vieraita ja ulkomaalaisia: yhdellä heistä oli näet nimenä Lakedaimo-

nios, toisella Thessalos ja kolmannella Eleios. Tiedetään, että heillä kaikilla oli arkadialainen äiti. Kun Periklestä moitittiin siitä, että hän oli lähettänyt vain kymmenen kolmisoutua ja sanottiin, että hän on antanut mitättömän avun niille, jotka sitä pyysivät, mutta paljon mustaamisen aiheita parhaajille, hän lähetti Kerkyraan toisen suuremman laivaston, mutta se saapui perille vasta käydyn taistelun jälkeen. Korinttilaiset olivat katkeria ja esittivät Spartassa syytöksiä ateenalaisia vastaan. Heihin yhtyivät megaralaiset, jotka valittivat, että ateenalaiset vastoin kansainoikeutta ja helleeneille antamiaan valallisia vakuutuksia sulkiivat heiltä kaikki valtapiiriinsä kuuluvat markkinapaikat ja satamat. Myös aiginalaiset, jotka väittivät kärsineensä ateenalaisten taholta vääryyttä ja mielivaltaa, valittelivat salaa spartalaisille, mutta julkisesti he eivät uskaltaneet syyttää ateenalaisia. Samaan aikaan luopui Ateenasta sen valtapiiriin kuulunut korinttilainen siirtokunta, Potidaian kaupunki. Ateenalaiset saartoivat kaupungin, ja tämä joudutti sodan puhkeamista. Vielä kuitenkin lähetettiin lähettäjäitä Ateenaan, ja Spartan kuningas Arkhidamos koetti saada useimmat riitakysymykset rauhallisesti ratkaistuiksi ja liittolaisensa pysymään rauhallisina. Näin ollen näyttää siltä, että muut syyt eivät olisi aiheuttaneet ateenalaisille sodanjulistusta, jos he vain olisivat peruuttaneet Megaraa vastaan tekemänsä päätöksen ja ryhtyneet sen kanssa sovitteluihin. Kun ennen muita Perikles vastusti sovintoa ja yllytti kansaa jatkamaan vanhaa riitaa megaralaisten kanssa, hän yksin sai kantaa syyn sodan puhkeamisesta.

Kerrotaan, että kun muudan lähetystö saapui Spartasta Ateenaan tästä asiasta neuvottelemaan ja Perikles viittasi lakiin, joka kielsi poistamasta taulua, johon kansan päätös oli kirjoitettu, eräs lähettäjäistä, Polyalkes sanoi: »Älä poista taulua, vaan käännä se nurin, sillä eihän laki kiellä sitä.» Sanat tuntuivat aika sattuvilta, mutta Perikleeseen ne

eivät vaikuttaneet. Hänellä näytti ilmeisesti olevan yksityistä kaunaa megaralaisia vastaan, mutta julkiseksi, kaikkien kuultavaksi syyksi hän esitti, että megaralaiset olivat anastaneet jumalille pyhitetyn alueen. Hän siis esitti äänestettäväksi päätöslauselman, että airut oli lähetettävä tekemään tästä asiasta valituksen sekä Megarassa että Spartassa. Tämä Perikleen sanelema päätös näytti tähtäävän riitakysymyksen kohtuulliseen ja oikeudenmukaiseen ratkaisuun. Mutta lähetetty airut Anthemokritos sai matkalla surmansa, niinkuin väitettiin, megaralaisten kädestä. Sen johdosta Kharinos hyväksytti kansankokouksessa päätöksen, että Ateenan ja Megaran välillä tuli vallita kestävä ja sovitamaton viha, että jokainen Attikaan astuva megaralainen oli tuomittava kuolemaan ja että sotapäälliköiden tavanomaisen valansa lisäksi oli vannottava tekevänsä vuosittain kaksi kertaa hyökkäyksen megaralaisten alueelle; Anthemokritos taas oli haudattava Thrian porttien, nykyisen kaksoisportiston, viereen. Megaralaiset kuitenkin kielsivät murhaneensa Anthemokritosta ja syyttivät kaikista selkkauksista Aspasiaa ja Periklestä. Hankauksien syitä selittääkseen he lausuilivat noita tunnettuja ja kuluneita »Akharnalaiset»-huvinäytelmän säkeitä:

Ja nuorukaiset päissään läksi Megaraan
 Simaitha-porton sieltä salaa sieppaamaan.
 Mut tästä raivostuneet nuoret Megaran
 vei kostoks Aspasialta kaksi naikkosta.

Mikä sodan syy todella oli, on vaikeaa sanoa. Mutta kaikki moittivat Periklestä siitä, että hän ei peruuttanut Megaraa vastaan tehtyä päätöstä. Toiset sanovat, että hän kansallisen kunnian vuoksi ja aseman perusteellisesti tuntien ei tahtonut osoittaa myöntyväisyyttä, sillä hän näki puheena olleessa vaatimuksessa eräänlaisen kestävyyskokeen ja siihen myöntymisessä heikkouden osoituksen. Toiset taas esittävät, että hän haluten itsepintaisesti ja kunnianhimoisesti

näyttää voimansa suhtautui spartalaisiin yliolkaisesti. Mutta pahimman ja useimpien todistajien vahvistaman syyn sanotaan olleen seuraava. Kuvanveistäjä Feidias, kuten olemme maininneet, oli ottanut urakakseen valmistaa Athenen kuvapatsaan. Ollen Perikleen läheinen ystävä hän sai hänen vihamiehensä ja kadehtijansa omikseen. Nyt tahdottiin hänellä kokeilla, millaisen tuomion kansa sanelisi Perikleelle, ja juoneen houkuteltiin hänen työtoverinsa Menon. Tämä asettui turvananojana torille ja pyysi suojelusta, jos hän tekee ilmiannon ja syytöksen Feidiasta vastaan. Kansa takasi hänen turvallisuutensa, ja kansankokouksessa hän ilmiantoi Feidiaan kavalluksesta. Mutta sitä ei kuitenkaan voitu osoittaa tapahtuneen. Feidias oli näet alusta alkaen Perikleen neuvosta sovittanut käytetyn kullan patsaaseen niin, että se voitiin kokonaan sen ympäriltä poistaa ja punnita, minkä nytkin Perikles käski syyttäjän tekemään. Mutta työstä koitunut kunnia säilytettiin kateutena Feidiaan hartioille, ja varsinkin katsottiin karsaasti sitä kohtaa, johon hän kuvatessaan patsaan kilvessä amatsonia vastaan käytävää taistelua oli muovailnut itsensä vanhaksi kaljupäiseksi mollemmin käsin heittokiveä ylhäällä pitäväksi mieheksi ja Perikleen uljaaksi ja komeaksi amatsonia vastaan taistelevaksi soturiksi. Perikleen keihästä kasvojen tasolta ojentavan käden asento on esitetty niin taitavasti, kuin olisi tarkoituksena ollut salata kasvojen kaikenpuolinen yhdennäköisyys. Feidias joutui vankilaan, jossa hän kuoli sairauteen. Muutamien lähteiden mukaan hänet myrkytettiin, minkä suorittivat hänen vihamiehensä vierittäen teon Perikleen syyksi. Glykonin ehdotuksesta kansa päätti olla saattamatta ilmiantaja Menonia edesvastuuseen, ja viranomaisen tehtäväksi annettiin pitää huolta miespahan turvallisuudesta.

Tähän samaan aikaan komediankirjoittaja Hermippoksen aloitteesta Aspasia asetettiin syytteeseen uskontorikoksista. Lisäksi häntä syytettiin siitä, että hän otti luokseen Perik-

leen käytettäväksi vapaasyntyisiä naisia. Diopēithes esitti lakiehdotuksen, että kaikki ne, jotka eivät usko jumaliin tahi levittävät luonnonfilosofisia oppeja, oli saatettava vastuuseen: ehdotuksellaan hänen tarkoituksensa oli Anaksagoraan kautta saattaa Perikles huonoon valoon. Kun kansa oli hyväksynyt ehdotuksen ja antanut luvan ilmiantojen tekemiseen, tällaisen mielialan vallitessa seurasi vielä Drakontideen ehdotus, että Perikleen oli neuvoston valiokunnalle tehtävä tili valtionvarojen käytöstä ja että asiaa käsittelevien tuomareiden oli pidettävä istuntonsa Akropoliilla ja otettava äänestysliuskansa jumalattaren alttarilta. Hagnonin esityksestä tämä määräys poistettiin. Hän ehdotti, että juttu oli käsiteltävä tuhannenviidensadan valamiehen edessä, sanottiinpa sitten kanteen syytä miksi tahansa, kavallukseksi tai lahjusten otoksi tai väärinkäytöksi. Aspasia Perikleen onnistui pelastaa vuodattamalla, kuten Aiskhines sanoo, istunnon aikana paljon kyyneleitä hänen puolestaan ja rukoilemalla tuomareita. Anaksagoraan hän pahaa peläten toimitti pois kaupungista. Mutta Feidiaan vuoksi hän joutui kansan kanssa ristiriitaan. Kun hän pelkäsi joutuvansa oikeuden eteen, hän puhalsi aina toistaiseksi siirtyneen sodan kytevän kipinän ilmiliekkiiin. Näin hän toivoi voitavansa tehdä tyhjäksi syytökset ja vaimentaa epäsuosion, koska valtio niin suurten tapahtumien ja vaarallisten yri-tysten aikana tulisi luottamaan kokonaan hänen arvovaltaansa ja kykyynsä. Nämä mainitaan syiksi, minkä vuoksi hän ei sallinut kansan myöntyä lakedaimonilaisten esityksiin, mutta asian todellinen laita on epäselvä.

Lakedaimonilaiset taas tiesivät, että ateenalaiset olisivat yleisesti taipuvaisempia heidän vaatimuksiinsa, jos Perikles kukistuisi. Tässä mielessä he kehoittivat ateenalaisia vapauttamaan itsensä veririkokseen syypäistä. Tällaiseen tapporikokseen sekaantuneesta miehestä polveutui Perikleen äidinpuolinen suku. Tällä yriyksellä oli kuitenkin päinvastainen

tulos. Sillä karsauden ja parjaamisen sijasta ateenalaiset osoittivat hänelle entistä suurempaa luottamusta ja kunnioitusta, viholliset kun näyttivät häntä eniten vihaavan ja pelkäävän. Hän myös sanoi ateenalaisille, ennen kuin Arkhidamos hyökkäsi peloponnesolaisineen Attikaan, että jos kuningas muut tilat hävittää, mutta kestiystävyyden vuoksi jättää hänen tilaansa puuttumatta antaakseen hänen vihamiehilleen parjaamisen aihetta, hän luovuttaa valtiolle maansa ja sillä olevat rakennukset. Spartalaisten ja heidän liittolaistensa suuri sotajoukko todella hyökkäsikin Attikaan kuningas Arkhidamos ylipäällikkönä. He hävittivät maat ja tunkeutuivat Akharnaihin asti, jonne leiriytyivät siinä uskossa, että vihollinen ei pysy aloillaan, vaan vihan ja kunnianhimon kannustamana hyökkää heitä vastaan. Mutta Perikleestä oli liian uskallettua ryhtyä kenttätaisteluun kuuttakymmentätuhatta peloponnesolaista ja boiotialaista raskasaseista vastaan — näiden ensimmäisen hyökkäyksen tehneiden lukumäärä oli näet niin suuri — ja panna vaaralle alttiiksi koko kaupungin olemassaoloa. Taistelua vaativia ja tilansa menetystä murehtivia hän rauhoitteli; hän sanoi, että silvottujen ja kaadettujen puiden tilalla on pian kasvamassa uudet, mutta ihmisten menetystä ei ole niin helppo korjata. Kansaa hän ei kutsunut koolle, koska hän pelkäsi sen pakottavan hänet toimimaan vastoin johtoajatustaan, vaan niinkuin myrskyn merellä yllättämä kapteeni järjestää kaikki parhaimmalla tavalla, reivaa purjeet ja toimii merenkulun sääntöjen mukaan vähääkään välittämättä meritautisten ja pelokkaiden matkustajien kyynelistä ja rukouksista, niin Perikles sulki kaupungin portit ja sijoitti vartiostoja joka paikan turvaksi ja seurasi omaa johtoajatustaan vähät välittäen katkeroituneista meluajista. Kuitenkin monet hänen ystävänsäkin ahdistivat häntä pyynnöillään, ja monet hänen vihamiehensä uhkailivat ja syyttivät häntä. Monet lauloivat häntä häpäiseviä pilkkalauluja ja ivasivat hänen so-

dankäyntiään nimittäen sitä akkamaiseksi ja väittäen hänen pelaavan kaiken vihollisten käsiin. Kleon oli jo Perikleen kimpussa ja kiipeämässä kansan johtoon käyttäen tikapui-
naan häntä kohtaan tunnettua yleistä katkeruutta, mitä menoa valaisevat seuraavat Hermippoksen anapestit:

Sinä peikkojen pää, sano miksi sä et
toki keihästä käyttele, juttua vain
sodan sankaritöistä sä laskettelet;
eto sankari siinä on meillä.

Sotasäiliä tuimia kun hiotaan
sinun naamasi siitä jo kalpea on;
tosiuljuutta Kleon vain näyttää.

Mutta kaiken tällaisen Perikles ei antanut itseään järkyttää, vaan hän suhtautui häväistyksen ja vihan ryöppyihin tyy-
nosti ja äänettömästi. Hän lähetti satalaivaisen retkikunnan Peloponnesokselle, mutta ei itse purjehtinut mukaan, vaan jäi kotiin ja johti hallitusta, kunnes peloponnesolaiset vetäy-
tyivät Attikasta. Hän tahtoi auttaa väestöä, joka yhä oli tyytymätön sodan kulkuun, jakoi raha-avustuksia ja ehdotti uusien siirtokuntien perustamista. Hän karkotutti kaikki Aiginan saaren asukkaat ja jakoi heidän maansa ateenalaisten kesken arvalla. Jonkinlainen ateenalaisten mielten lohdutus oli lisäksi se, että myös viholliset saivat kärsiä. Sillä Peloponnesoksen rannikkoä pitkin purjehtivat laivaston sotilaat hävittivät laajoja maa-alueita ja tuhosivat kyliä ja pikkukaupunkeja. Perikles taas itse hyökkäsi maitse Megaraan ja hävitti maan täydellisesti. On selvää, että kun lakedaimonilaiset tuottivat maalla suuria vahinkoja ateenalaisille, mutta nämä mereltä käsin aiheuttivat heille suuria menetyksiä, sota tällaisena ei olisi voinut kauan kestää, vaan olisi pian päätty-
nyt, kuten Perikles oli alussa ennustanutkin, jollei jumalallinen kaitselmuks olisi muuttanut ihmisten laskelmia. Ensiksi-
kin näet puhkesi rutto, joka ryösti parhaassa iässä olevan sotakäykisen väestön. Taudin runtelemat ruumiiltaan ja sie-

lultaan sairaat ateenalaiset villiityivät kokonaan ja kävivät Perikleen kimppuun niinkuin kuumeenpuuskaiset lääkärisä tai isänsä kimppuun. He ottivat täydestä Perikleen vihamiesten selittelyt, että maalaisväestön sulloutuminen kaupunkiin aiheutti ruton, lukuisten ihmisten kun oli kesän aikana yhteenahautuneina asuttava pienissä asumuksissa, tukehduttavan kuumissa parakeissa ja maleksittava toimettomina sisällä, sen sijaan että he aikaisemmin olivat eläneet raikkaassa ulkoilmassa. Tämä oli muka sen miehen syytä, joka sodan varjolla tunki maalta väestön muurien sisälle eikä käyttänyt näitä monilukuisia ihmisiä kerrassaan mihinkään, vaan antoi heidän olla yhteenaidattuina niinkuin eläimet ja saada tarunnan toisistaan suomatta heille mitään vaihtelua ja virkistystä.

Tahtoen tähän tilaan saada aikaan parannusta ja saman tien vihollisille menetyksiä Perikles järjesti sataviisikymmentä laivaa purjehdusvalmiiksi. Miehistöön kuului harjaantuneita hopliitteja ja ratsumiehiä. Tämä voimajoukko herätti hänen kansalaisissaan suurta toivoa ja vihollisissaan yhtä suurta pelkoa. Kun laivat oli jo miehitetty ja Perikles noussut kolmisoutunsa kannelle, tapahtui auringonpimennys ja tuli hämärä, mikä pahana ennemerkkinä pelotti kaikkia. Nähtyään perämiehen arkana ja neuvottomana Perikles levitti viittansa hänen kasvojensa eteen ja kysyi: »Onko tässä mitään pelättävää tai onko tämä mikään paha enne?» Miehen vastattua kieltevästi Perikles sanoi: »No, mikä ero on tällä ja tuolla, paitsi että tuo pimennyksen aiheuttaja on tätä viittaani suurempi.» Tällaista oppia filosofien sanotaan keskusteluissaan esittäneen. Perikles siis purjehti merelle, mutta ei näytä saaneen aikaan mitään varustautumista vastaavaa. Hän saartoi pyhän Epidauroksen toivoen saavansa sen haltuunsa, mutta sairaus teki yrityksen tyhjäksi. Se ei raivonnut vain ateenalaisten keskuudessa heitä tappaen, vaan kaikkien niidenkin, jotka heidän sotajoukkonsa kanssa joutuivat kosketuksiin.

Onnettomuuden vaivaamia ateenalaisia hän koetti kuitenkin rohkaista ja valaa heihin luottamusta. Mutta hän ei voinut lepyttää heidän vihaansa eikä muuttaa heidän mieltään. Niin he suorittivat äänestyksen ja ottaen käsiteltäväkseen koko hänen asemansa riistivät häneltä päällikkyyden ja tuomitsivat hänet rahasakkoon: sakon pienin määrä mainitaan viideksikymmeneksi talentiksi. Syytekirjelmän oli Idomeneuksen mukaan allekirjoittanut Kleon, Theofrastoksen mukaan Simmias, Herakleides Pontoslaisen mukaan Lakratidas.

Perikleen julkisessa elämässä kokemat vastoinikäymiset eivät saattaneet kestää kauan, sillä niinkuin mehiläinen piikkinsä pistettyään lentää pois, kansa vihan piikkinsä häneen pistettyään jätti hänet rauhaan. Mutta nyt tulivat perhehuolet häntä ahdistamaan. Rutto riisti häneltä monta omaista, ja pitkäaikainen perheessä vallinnut epäsopu vei häneltä levon. Hänen vanhin Ateenan lakien tunnustamasta avioliitosta syntynyt poikansa Ksanthippos, joka oli luonteeltaan tuhmaava, oli nainut nuoren turhamaisen naisen, Epilykoksen pojan Teisandroksen tyttären. Poikaa suututti isän saituus, hänelle kun tipahteli käyttövaroja vain pisaroina. Näin ollen hän kääntyi erään ystävänsä puoleen ja lainasi tältä muka Perikleen suostumuksella. Ystävän myöhemmin velkoessa saamistaan Perikles veti asian oikeuteen, ja silloin hänen poikansa tästä suuttuneena alkoi panetella isäänsä. Iva huulillaan hän kertoili hänen kotoisista tavoistaan ja miten hän filosofoi sofistien kanssa. Kun Kharippos oli viisiottelussa vahingossa osunut keihäällään farsaloslaiseen Epitimokseen, niin että tämä oli kuollut, isäukko oli muka koko pitkän päivän Protagoraan kanssa pohdiskellut selvyytteen pääsemättä, oliko, kun asia täysin oikealta kannalta otetaan, keihäs vai keihäänheittäjä vai kilpailun tuomarit syypäitä Epitimoksen kuolemaan. Myös tuon parjauksen isän luvattomasta suhteesta pojan vaimoon Ksanthippos oli, niin Stesimbrotos kertoo, laskenut liik-

keelle. Muutoin poika näytti olevan sovittamattomassa riidassa isänsä kanssa kuolemaansa asti, jonka aiheutti ruttoon sairastuminen. Tauti vei Perikleeltä myös sisaren ja useimmat sukulaiset sekä useimmat ja parhaimmat valtion asioita hoitamaan pystyvät ystävät. Mutta näissä onnettomuuksissa hänen rohkeutensa ei masentunut eikä hänen ajattelutapansa ja ylevämielisyytensä horjunut. Kenenkään omaisensa menetystä hänen ei nähty itkevän eikä valittavan, ei edes haudalla paitsi vasta kun hän menetti viimeisen Ateenan lakien tunnustaman poikansa Paraloksen. Silloin murtui hänen sydämensä. Tavoilleen uskollisena hän koetti pysyä sankarillisen lujana, niinkuin oli aina pysynyt, mutta laskettuaan vainajan rinnalle seppeleen näky riisti ylivallan hänen tuskalleen, niin että syvät huokaukset pääsivät kuuluviin ja kyyneleet alkoivat virrata, mitä aikaisemmin hänen elämässään ei ollut sattunut.

Tänä aikana kaupunki oli kokeillut muilla sotapäälliköillä ja kansan johtajilla. Kun kenelläkään heistä ei näyttänyt olevan riittävästi tarmoa ja arvovaltaa kyetäkseen niin suurta valtiota ohjaamaan, kansa kaipasi Periklestä ja kutsui hänet takaisin valtion ja sodankäynnin johtajaksi. Kotiinsa vetäytyneen murheiden kalvaman miehen Alkibiades ja muut ystävät saivat taivutetuksi astumaan kansan eteen. Kun kansa tunnusti erehdyksensä ja pyysi sitä anteeksi, Perikles suostui tarttumaan asioihin, ja hänet valittiin sotapäälliköksi. Hän ehdotti nyt kumottavaksi aikaisemmin hänen omasta esityksestään hyväksytyn lain kansalaisoikeutta vaille jäävistä lapsista, jottei hänen oma nimensä ja sukunsa perillisiä vaille jääpänä kokonaan sammuisi. Lain synty ja sen vaikutukset olivat seuraavat. Monia vuosia aikaisemmin valtiollisen uransa huipulla ja aitoateenalaisten poikain isänä ollessaan Perikles hyväksytti lain: ateenalaisia ovat vain ne, joiden molemmat vanhemmat ovat aitoateenalaisia. Kun sitten Egyptin kuningas lahjoitti Ateenalle neljäkymmentä-

tuhatta medimnosta vehnää, mikä oli jaettava Ateenan kansalaisille, lain nojalla jaosta epäaitoja syrjäytettäessä versosi riitoja, jollaisia aikaisemmin ei ollut esiintynyt asiassa, johon kukaan ei ollut kiinnittänyt huomiota. Ilmiantajat leimasivat nyt monia ateenalaisia äpäriksi. Tässä yhteydessä siten yli viisi tuhatta henkilöä otettiin kiinni Ateenan kansalaisuutta vailla olevina ja myytiin orjiksi. Niiden lukumäärä, jotka saivat jäädä Ateenaan ja jotka tunnustettiin ateenalaisiksi, kohosi neljääntoistatuhanteen neljäänkymmeneen. Niin oikeudenvastaista kuin näyttikin olevan kumota laki juuri sen laatijan hyväksi, kun sitä jo oli niin moneen ankarasti sovellettu, Perikleen kotia tähän aikaan kohdanneiden onnettomuuksien katsottiin sovittaneen hänen aikaisemman ylimielisyytensä ja ylpeytensä, ja ateenalaiset heltyivät. Katsoen Nemesiksen käden häntä riittävästi kurruttaneen ja pitäen ihmislasten erheiden ymmärtämistä inhimillisenä ateenalaiset suostuivat siihen, että hän sai kirjoittaa epäaidon poikansa kansalaisluetteloon omalle nimelleen. Tämä oli sama Perikles, joka myöhemmin Arginusain meritaistelussa voitti peloponnesolaiset ja jonka ateenalaiset muiden päälliköiden mukana mestauttivat.¹

Kohta rutto näytti tarttuneen Perikleeseenkin. Hänen tautinsa ei ollut kuten muiden äkillinen ja ankara, vaan hiljaa hivuttava ja pitkän kulkunsa aikana monta vaihetta käsitävä, ja se tuhosi vähitellen hänen ruumiinsa ja henkensä voiman. Näin ainakin Theofrastos uskoo. Siveysopissaan, jossa hän tutkii, vaikuttavatko erilaiset kohtalon vaiheet luonteen muodostumiseen ja loitontavatko koetut ruumiilliset kärsimykset ihmistä hyveestä, hän mainitsee sairasvuoteella olleen Perikleen näyttäneen eräälle tervehtimään tullelle ystävälleen taikakalua, jonka naiset olivat ripustaneet

¹ Myrsky esti heitä pelastamasta upotettujen ateenalaisten laivojen merimiehiä, mutta heitä syytettiin laiminlyönnistä ja heidät tuomittiin kuolemaan.

hänen kaulaansa. Näin ollen hän ei saattanut enää olla täyssissä järjissään, kun hän alentui noudattamaan tällaista hullutusta. Kun hän oli jo kuolemaisillaan, Ateenan parhaat kansalaiset ja hänen vielä elossa olevat ystävänsä istuivat hänen ympärillään ja puhuivat hänen jalosta luonteestaan ja suuresta vallastaan sekä luettelivat hänen urotyönsä ja monet voitonmerkkinsä: niitä hän oli sotapäällikkönä voiton saatuaan valtion puolesta pystyttänyt yhdeksän. Kun hänen ystävänsä tällaista keskenään puhuivat luullen, että hän tajuntansa menettäneenä ei enää käsittänyt puhetta, hän kuitenkin jokaista sanaa seuranneena puhkesi puhumaan ja kaikkien kuullen sanoi ihmettelevänsä, että he hänessä ihailivat ja muistelevat sellaista, josta on kiittäminen onnen apua ja joka on tullut niin monen sotapäällikön osaksi, mutta eivät mainitse kauneinta ja suurinta asiaa. »Minun takiani», hän sanoi, »ei ainoakaan ateenalaisen ole tarvinnut pukeutua surupukuun.»

Ihailtava mies hän todella oli, ei vain oikeamielisyytensä ja lempeytensä vuoksi, jotka hän monissa tehtävissä vihankin ilmapiiirissä säilytti, vaan myös ylevän mielensä vuoksi. Hän piti kaikkein parhaimpana ansionaan sitä, ettei hän niin suuren vallan käyttäjäksi joutuneena antanut kateudelle eikä vihalle valtaa eikä ketään kohdellut leppymättömänä vihamiehenä. Minusta näyttääkin, että tuon hänelle annetun toisaalta lapsellisen, toisaalta vaateliaan lisänimen »Olympolainen» tekee kenenkään mieltä loukkaamattomaksi ja osuvaksi jo yksin se, että nimitys ilmaisee hänen korkeaa luonteenlaatuaan ja vallankäyttäjänäkin puhdasta ja nuhteetonta elämänsä. Sillä niinhän me uskomme, että luomakuntaa hallitsevat jumalatkin ovat hyvän edistäjiä ja vieraita pahalle, emmekä usko runoilijain sekavia ja taikauksoisia katsomuksia. Runoissaan he sanovat jumalain olinpaikkaa turvalliseksi ja liikkumattomaksi ikilinnaksi, jota tuulet eivät huojuta eivätkä pilvet varjosta, jota ympäröi kirkas ja sees

ilma ja aina hohtava tasainen kirkkaus, ja niinhän juuri tuollainen olinpaikka parhaiten sopiikin autuaille ja kuolemattomille olioille. Mutta itse heidän jumalansa ovat täynnään rauhattomuutta, pahantahtoisuutta, vihaa ja muita intohimoja, jotka eivät edes sovi järkevälle ihmiselle. Mutta tämä ei oikeastaan kuulu tähän esitykseemme. Pian sitten tapahtumat selvästi osoittivat, että ateenalaisten täytyi kaivata Periklestä. Ne, jotka hänen eläessään pitivät hänen valtaansa rasittavana, koska se saattoi heidät itsensä varjoon, hänestä eroon päästyään ja muita politiikan harjoittajia ja kansan johtajia tuntemaan tultuaan myönsivät pian, että hänen mittaistaan luonteen ylevyydessä ja suurpiirteisessä lempeydessä ei maassa koskaan muulloin ole ollut. Tuo hänen kadehdittu valtansa, jota aikanaan sanottiin yksinvallaksi ja tyranniudeksi, näyttäytyi kansanvallan suoja-muuriksi. Sillä niin suureksi paisui sittemmin turmelus ja valtiota heikontava puoluetistelu, minkä kaiken hän oli estänyt voimistumasta pitäen sitä lannistettuna ja kuin aitaukseen suljettuna ja siten ehkäisten sitä pääsemästä tekemään korjaamatonta tuhoaan.

SELITTÄVÄ HAKEMISTO

- Asia* tarkoitti kreikkalaisten ja roomalaisten kielenkäytössä useimmiten Vähää Aasiaa tai Etu-Aasiaa. Roomalainen Aasian provinssi käsitti vain Vähän Aasian läntisimmän osan.
- Abdēra* kreikkalainen kaupunki Traakian rannalla.
- Abjdos* kaupunki Hellespontoksen rannalla Vähässä Aasiassa.
- Actium (Aktion)* niemi ja kaupunki Akarnaniassa Joonian meren rannalla. Siellä Antonius kärsi tappion syysk. 2. p:nä 31 eKr.
- Adōnis* luonnonjumala, jota kuviteltiin kauniiksi, aikaisin surmansa saaneeksi nuorukaiseksi. Hänen juhliksaan naiset kiihkeästi valittivat hänen varhaista kuolemaansa.
- Adramyttion* satamakaupunki Vähän Aasian luoteisrannikolla samannimisen lahden pohjukassa.
- Adrastos* kreikkalainen tarusankari, Argoksen kuningas, joka johti Theebaa vastaan tehtyjä sotaretkiä. Hän oli naittanut kaksi tyttärtään maanpakolaisille.
- Aemilius Paullus, Lūcius*, roomalainen valtiomies ja sotapäällikkö, joka 168 eKr. Pydnan luona voitti Makedonian kuninkaan Perseuksen. Kuoli 160 eKr.
- Afrānius, Lūcius*, alhaista syntyperää, yleni Pompeiuksen upseerina ja tuli konsulliksi 60 eKr. Taisteli 49 Caesaria vastaan Espanjassa, mutta antautui. Vaikka Caesar soi hänelle armahduksen, hän liittyi uudelleen Pompeiukseen ja otti osaa Thapsuksen taisteluun 46, jossa hän joutui vangiksi, minkä jälkeen Caesarin sotilaat surmasivat hänet.
- Afrikan* provinssi käsitti Karthagoa ympäröivän alueen vastapäätä Italiaa.
- Afrodītē* kreikkalaisten rakkauden jumalatar = roomalaisten Venus.
- Agamemnōn* Homeroksen runoissa Mykenain ja Argoksen kuningas, kreikkalaisten ylipäällikkö Troian sodassa.
- Āgis II* Spartan kuningas, hallitsi n. 426—400 eKr.
- Āgis III* Spartan kuningas, hallitsi 338—331 eKr. Koetti vapauttaa Kreikan Makedonian ylivallasta, mutta kaatui taistelussa Antipatrosta vastaan 331.
- Agraulos* Ateenan tarunomaisen perustajan Kekropsin puoliso, jota palveltiin jumalattarena.

- Agrippa, Mārcus Vipsānius*, synt. n. 62 ja kuoli 12 eKr. Hän oli alhaista syntyperää, mutta ystäväystyyttyään Octavianuksen kanssa hän kohosi Roomassa huomattavaan asemaan. Eteväenä sotapäällikkönä hän vaikutti ratkaisevasti Octavianuksen saavuttamiin voittoihin. V:sta 21 eKr. hän oli naimisissa Octavianuksen tyttären Julian kanssa.
- Agrippīna*, Germanicuksen tytär, keisari Claudiuksen puoliso ja Neron äiti. Nero murhautti hänet 59 jKr.
- Aburamazda* muinaispersialaisten ylin jumaluus, joka käsitettiin kaiken hyvän olennoitumaksi.
- Aiakos* tarun mukaan Aiginan kantauros, Zeuksen poika, josta polveutuivat Akhilleus ja Aias. Kuolemansa jälkeen hänet hänen oikeamielisyytensä vuoksi asetettiin manalan tuomariksi. Häntä palveltiin Aiginassa jumalana.
- Aias* kreikkalainen tarusankari, Salamiin kuningas. Troian sodassa hän oli Akhilleuksen jälkeen kreikkalaisten urhoollisin mies, mutta kun hän ei saanut ansioittensa mukaista tunnustusta, hän katkeroituneena surmasi itsensä.
- Aidēpsos* kuuluisa kylpypaikka Euboian länsirannalla.
- Aigai* kaupunki Myysiassa Vähässä Aasiassa.
- Aigina* saari Aigeian meren lahdessa Attikan edustalla. Saarella oleva kaupunki-yhteiskunta joutui pitkäaikaisiin riitoihin Ateenan kanssa.
- Aigospotamoi* Traakian Khersonesoksen (Gallipolin niemimaan) itärannikon paikkakunta, jonka luona spartalaiset Lysandroksen johdolla saivat ateenalaisista ratkaisevan voiton 405 eKr.
- Aiskhinēs* ateenalainen poliitikko ja puhuja, Demostheneen vastustaja. Aiskhines kuului siihen puolueeseen, joka halusi pysyttävän hyvissä väleissä Makedonian kanssa. Kun kansankokouksessa oli ehdotettu, että Demostheneelle hänen ansioistaan annettaisiin kunniaseppele, Aiskhines 336 eKr. nosti ehdotuksen tekijää Ktesifonia vastaan syytteen laillisten muotojen rikkomisesta. Asia ratkaistiin vasta 330 eKr., jolloin Demosthenes sai vastustajastaan loistavan voiton. Aiskhines lähti Ateenasta ja kuoli Samoksessa 315 eKr.
- Aiskhylos* Kreikan kuuluisimpia murhenäytelmäin kirjoittajia (synt. n. 525 ja kuoli 456 eKr.).
- Aitōlia* maakunta Luoteis-Kreikassa.
- Akarnania* maakunta Luoteis-Kreikassa.
- Akastos* taruhenkilö, Iolkoksen kuninkaan Peliaan poika, otti osaa argonauttien retkeen.
- Akatemia* Platonin perustama filosofinen koulukunta, joka sai nimensä Ateenan lähellä sijainneesta tarusankarille Akademokselle pyhitetystä puistosta. Sen kehityksessä erotetaan kolme vaihetta: vanha, keskimäinen ja uusi akatemia.

- Akhaia* maakunta Peloponnesoksen pohjoisrannikolla. Akhaialaisia asui myös Fthian maakunnassa Thessalian kaakkoisosassa.
- Akbarnai* maalaiskunta Attikassa. Siitä on saanut nimensä Aristofaneen huvinäytelmä »Akhamalaiset».
- Akbelōos* Kreikan suurin joki, virtaa Pindokselta mereen lähelle Korintin lahden suuta.
- Akhillās* egyptiläinen sotapäällikkö, yksi Pompeiuksen murhaajista, taisteli Caesaria vastaan, sai surmansa 47 eKr.
- Akhilleus (Akhillēs)* Troian sodan kuuluisin sankari, jonka urotekoja Homeros ylistää.
- Akropolis* Ateenan linnavuori, joka oli pyhitetty Pallas Athenelle ja jolla sijaitti Parthenonin temppeli.
- Alba Fūcens* kaupunki Keski-Italiassa Fucinus-järvestä pohjoiseen.
- Alban* vuoret Latiumissa 25 km Roomasta kaakkoon.
- albanialaiset* kansa, joka asui Kaukasuksen itäisillä rinteillä.
- Aleksanteri Suuri* Makedonian kuningas, synt. 356 eKr., seurasi isäänsä Filipposta valtaistuimella 336, voitti theebalaiset 335, lähti sotaretkelle Aasiaan 334, voitti Issoksen taistelun 333, Gaugamelan 331, marssi Baktriaan 329, lähti valloitusretkelle Intiaan 327, palasi Susaan 324, kuoli kesäkuussa 323 eKr.
- Alesia* kaupunki Keski-Galliassa n. 50 km luoteeseen nykyisestä Dijonista. Caesar valloitti kaupungin 52 eKr.
- Alkestās* Aleksanteri Suuren upseeri, Perdikkaan veli, teki myöhemmin itsemurhan 319 eKr.
- Alkibiadēs* synt. n. 450 ja kuoli 404 eKr. Alkoi ottaa osaa valtiolliseen elämään v:sta 422 alkaen, lähti Sisilian retkelle 415, palasi Ateenaan 408, erotettiin päällikkyydestä 407 eKr.
- Alkmaionien* suku, ylhäinen ja rikas ateenalainen suku, jonka monilla jäsenillä oli tärkeä sija Ateenan historiassa.
- Alkmān* kreikkalainen runoilija, joka eli 7. vuosisadan puolivälissä eKr. Hän oli kuorolyriikan varsinainen perustaja.
- allobrogit* kelttiläinen kansa Rhōnen itärannalla Gallia Narbonensiksessa.
- Amanos* Tauruksen vuoristoon liittyvä harjanne.
- amatsonit* tarunomainen sotaisa naiskanssa, jonka kuviteltiin asuvan Mustan meren etelä- ja pohjoispuolella skyyttalaisten naapurina.
- Ambiorix* kelttiläisten eburonien ruhtinas, taisteli 54—51 eKr. Caesaria vastaan.
- Ambrakia* kreikkalainen kaupunki Epeiroksessa.
- amerēs* jaoton.

- Amfiktyoniliitto*, delfolais-pylolainen, oli perustettu Delfoin pyhän alueen suojelemiseksi. Liiton jäsenvaltioita ja niiden edustajia nimitettiin amfiktyoneiksi.
- Amfissa* kreikkalainen kaupunki läntisten lokrien maassa Delfoista luoteeseen.
- Ammōn* egyptiläisten ylijumala, jonka kuuluisa ennuspaikka oli Siwan keitaassa Libyan erämaassa. Kreikkalaiset pitivät Ammonia oman ylijumalansa Zeuksen ilmenemänä.
- Amyntās* useiden makedonialaisten ruhtinaiden ja päällikköjen nimi. Erään Amyntaan Antonius 36 eKr. asetti Galatian ja Pisidian kuninkaaksi. Tämä siirtyi 31 Octavianuksen puolelle, kuoli 25 eKr.
- Anakreōn* kuuluisa kreikkalainen laulurunoilija, joka eli 6. vuosisadalla eKr.
- Anaksagorās* synt. n. 500 ja kuoli 428 eKr., kuuluisa kreikkalainen filosofi, joka piti maailmankaikkeuden liikkeelle panevana voimana »järkeä».
- Anaksarkhos* filosofi, Aleksanteri Suuren seuralainen.
- Anaksimenēs* kreikkalainen filosofi, joka opetti, että kaikki oli saanut alkunsa ilmasta, eli n. 588—524 eKr.
- Andokidēs* ateenalainen puhuja, synt. n. 440 eKr.
- Andromakhē* Homeroksen runoissa Hektorin puoliso, Kreikan sankarirunouden ylevin naishahmo.
- Andronikos* Aristoteleen koulukunnan filosofi, opetti Ateenassa 1. vuosisadan toisella kolmanneksella eKr.
- Andros* Kykladien pohjoisin saari, 12 km Euboiasta.
- Annius Milo, Titus*, kansantribuuni 57 eKr., preetori 55, surmasi Clodiuksen 52, lähti sen jälkeen maanpakoon, palasi 48 eKr. takaisin Roomaan, mutta sai samana vuonna surmansa.
- Antemnae* linnoitettu paikka lähellä Roomaa Tiberin ja Anion yhtymäkohdassa.
- Antibēdōn* Boiotian pohjoisin satamakaupunki.
- Antbestēriōn* Ateenan kalenterin kuukausi (helmi—maaliskuu).
- Antifanēs* kreikkalainen huvinäytelmäin kirjoittaja 300-luvun alkupuoliskolla eKr.
- Antigonos* Juudean kuningas, jonka parthilaiset 40 eKr. asettivat valtaistuimelle, mutta jonka Herodes roomalaisten avulla kukisti ja surmautti 37 eKr.
- Antikleidēs* Aleksanteri Suuren aikainen historioitsija, kotoisin Ateenasta.
- Antikyra* rannikkokaupunki Fokiissa Kreikassa.
- Antilibanon* vuorijono Syyriassa.
- Antiochos* Askalonista, filosofi, jota Cicero kuunteli Ateenassa 79—78 eKr.
- Antipatros* etevä makedonialainen sotapäällikkö, synt. 398, tuli 334 Makedonian käskynhaltijaksi, voitti kapinaan nousseet spartalaiset, sai Aleksanterin kuol-

tua hallittavakseen valtakunnan euroopanpuoleiset maat ja oli Perdikkaan kuoltua 321 eKr. valtionhoitajana, kuoli 319 eKr.

Antistius Labeo liittyi Caesaria vastaan tehtyyn salaliittoon, teki itsemurhan Filip-poin tappion jälkeen 42 eKr.

Antium rannikkokaupunki Latiumissa Italiassa 60 km Roomasta etelään.

Antônia triumviri Antoniuksen ja Octavianin tytär, synt. 36 eKr., Augustuksen poikapuolen Drusuksen puoliso, kuoli 37 jKr.

Antōnius, Mārcus, triumviri Antoniuksen isoisä, synt. 143 eKr., konsuli 99, kensori 97, oli tunnettu erittäin etevänä puhujana. Mariuksen puoluelaiset surmasivat hänet 87 eKr.

Antōnius, Mārcus, jolle annettiin pilkkanimi *Creticus*, edellisen poika, triumvirin isä, preetori 74 eKr., kärsi tappion taistelussa Kreetan merirosvoja vastaan 72 eKr. Kuoli pian sen jälkeen.

Antōnius, Caius, jolla oli lisänimi *Hybrida*, edellisen veli, triumvirin setä, konsulina yhdessä Ciceron kanssa 63 eKr., tuomittiin myöhemmin maanpakoon, mutta sitten kun Caesar antoi hänelle paluuluvan hän tuli kensoriksi 42 eKr.

Antōnius, Mārcus, triumviri, synt. 82 eKr., oli Caesarin ratsuväen päällikkönä Galliassa, kansantribuuni 49 eKr., konsuli 44 eKr., teki liiton Octavianuksen ja Lepiduksen kanssa 43, minkä jälkeen liittokumppanit triumvireinä ottivat haltuunsa rajattoman valan, voitti yhdessä Octavianuksen kanssa Filipoissa Brutuksen ja Cassiuksen, lähti Vähään Aasiaan 41, teki Octavianuksen kanssa sopimuksen Brundisiumissa 40, oli mukana tekemässä Misenumin sopimusta 39, tapasi Octavianuksen uudelleen Tarentumissa 37, teki sotaretken Parthiaa vastaan 36, julistettiin menettämään asemansa 32, kärsi tappion Actiumissa 31, teki itsemurhan Aleksandriassa 30 eKr.

Antōnius, Caius, triumvirin veli, preetori 44, joutui 43 Apolloniassa Brutuksen vangiksi, surmattiin Brutuksen käskystä 42 eKr.

Antōnius, Lūcius, triumvirin veli, kansantribuuni 44 eKr., konsuli 41, alkoi samana vuonna Octavianusta vastaan ns. Perusian sodan, antautui 40. Pian sen jälkeen hän näyttää kuolleen.

Antōnius, Jūlius, triumviri Antoniuksen ja Fulvian poika, nai Octavianin tyttären Marcellan, preetori 13 eKr., konsuli 10 eKr., teki itsemurhan 2 eKr.

Antyllos, Mārcus Antōnius, triumviri Antoniuksen ja Fulvian vanhin poika, surmattiin Augustuksen määräyksestä 30 eKr. Aleksandriassa.

Aōus joki Epeiroksen ja Illyrian rajaseudulla, laskee mereen Apollonian eteläpuolella.

Apellēs aikansa etevin kreikkalainen maalari, jota Aleksanteri Suuri piti erittäin suuressa arvossa, synt. n. 370 eKr.

Apollon valon ja ennustus- sekä lääkintätaidon jumala. Häntä palvottiin ennen muuta Delfoissa, jonka oraakkeli oli hänelle pyhitetty.

Apollōnia kaupunki Etelä-Illyrian rannikolla.

Aquilus, Mānius, roomalainen valtiomies ja sotapäällikkö, konsuli 129 eKr., järjesti Vähän Aasian kreikkalaisvaltioiden oloja 128—126 eKr.

Araxēs joki Armenian ja Persian rajaseudulla.

Arbēla kaupunki Assyriassa muinaisen Niniven itäpuolella.

Areiopagi Ateenan korkein tuomioistuin, jonka jäseniä olivat entiset arkontit ja joka alkuaan valvoi myös valtiomuodon ja lakien sekä uskonnon loukkaamattomuutta. Efiälteen toimesta se 461 eKr. menetti valtiollisen merkityksensä, mutta sai 403 eKr. takaisin osan entisiä oikeuksiaan.

Arēs kreikkalaisten sodan jumala.

Arēthūsa kaupunki Syyriassa.

Argos kaupunki Peloponnesoksen itäosassa lähellä Argoksen lahden rantaa. Oli Kreikan rikkaimpia ja kukoistavimpia kaupunkivaltioita.

Ariminum kaupunki Keski-Italiassa Adrian meren rannalla, nyk. Rimini.

Ariobarzanēs I Kappadokian kuningas 95—63 eKr. — A. II 63—52. — A. III Filoromaios Kappadokian kuningas 52—42 eKr.

Ariovistus, germaaniruhtinas, jonka Caesar voitti 58 eKr. Kuoli ennen vuotta 54 eKr.

Aristeidēs kuuluisa ateenalainen valtiomies ja sotapäällikkö, synt. n. 550, kuoli 467 eKr. Sai jo eläessään kunnianimen »Oikeamielinen».

Aristobūlos kotoisin Kassandriasta, oli teknikkona mukana Aleksanteri Suuren sotaretkillä, kirjoitti n. 285 eKr. Aleksanteri Suuren historian, joka oli sisällykseltään varsin luotettava.

Aristobūlos, makkabealainen Israelin kuningas, anasti vallan veljeltään 69 eKr., joutui Pompeiuksen vangiksi 63, vietiin Roomaan, pakeni sieltä ja palasi Judeaan 56, yritti uudelleen päästä valtaan, mutta vietiin taas kahleissa Roomaan; Caesar vapautti hänet 49 ja lähetti hänet Judeaan toimimaan Pompeiusta vastaan, mutta Pompeiuksen kannattajat myrkyttivät hänet.

Aristofanēs kuuluisa ateenalainen huvinäytelmäin kirjoittaja, synt. n. 450 ja kuoli n. 385 eKr.

Aristonīkos Pergamonin kuninkaan Eumenes II:n avioton poika, vaati itselleen 133 eKr. Pergamonin kruunua, oli roomalaisia vastaan taistelllessaan aluksi voitolla, mutta joutui vangiksi 130 eKr., minkä jälkeen hänet surmattiin Roomassa.

Aristotelēs kuuluisa kreikkalainen filosofi, vanhan ajan monipuolisin ja syvällisin

oppinut, synt. Stageirassa 384 eKr., tuli Aleksanteri Suuren opettajaksi 343, muutti sittemmin Ateenaan, jossa perusti ns. peripateettisen koulukunnan. Hän siirtyi 323 Euboian Khalkiiseen, missä hän kuoli 322 eKr.

Arkadia maakunta Peloponnesoksen keskiosassa.

Arkelaios Pontoksen kuninkaan Mithridateen sotapäällikkö, syntyään makedonialainen, valtasi 88 eKr. suuren osan Kreikkaa, kärsi tappion Khaironeian luona 86 eKr. Rauhanteon jälkeen hän 83 eKr. siirtyi Roomaan, koska oli joutunut kuninkaan epäsuosioon. — Hänen samanniminen poikansa meni naimisiin Egyptin kuningattaren Bereniken kanssa ja kaatui taistelussa 55 eKr.

Arkhiđamos II, Spartan kuningas, kuoli 427 eKr.

Arkhilokhos kuuluisa kreikkalainen runoilija, tunnettu varsinkin komparunouden uranuurtajana, eli 7. vuosisadan puolivälissä eKr.

arkontti Ateenan korkeimpien virkamiesten nimitys.

Armenia oli vanhalla ajalla itsenäinen kuningaskunta, joka oli puskurivaltiona Rooman valtakunnan ja Parthian välillä.

Arpīnum kaupunki Keski-Italiassa Rooman ja Napolin keskivälissä, Mariuksen ja Ciceron syntymäkaupunki.

Artakserkses Persian kuningas 404—358 eKr.

Artemis kreikkalaisten jumalatar, joka vallitsi vapaata luontoa. Erityisesti Artemista palvottiin synnytyksen suojelijana. Efesoksessa oli kuuluisa Artemiin temppeli, joka paloi samana yönä kuin Aleksanteri Suuri syntyi 356 eKr.

Artemision Artemiin pyhäkkö Euboian saaren pohjoiskärjessä. Sen edustalla tapahtui meritaistelu kreikkalaisten ja persialaisten välillä 480 eKr.

Artemisios Spartan kalenterin kuukausi (huhti—toukokuu).

arvernit kelttiläinen heimo Keski-Galliassa nykyisessä Auvergnessä.

Asinius Pollio, Caius, roomalainen sotapäällikkö ja kirjailija, synt. 76 eKr., taisteli upseerina Caesarin armeijassa, liittyi 43 Antoniukseen, konsuli 40, kuoli 5 jKr. Esüintyi runoilijana ja hihtoriänkirjoittajana sekä kriitikkona.

Askalōn kaupunki Palestiinassa Välimeren rannalla Joppen ja Gazan välillä, kukoisti hellenistisenä aikana.

Aspasia Perikleen ystävätär ja puoliso, kotoisin Miletoksesta, synt. n. 445 eKr. Perikleen kuoltua 429 eKr. hän meni toisiin naimisiin Lysikleen kanssa; jäätyään uudelleen leskeksi hän eli Ateenassa, jossa kuoli.

Aspendos kreikkalainen satamakaupunki Vähässä Aasiassa Pamfyliassa.

Astura pieni saari Latiumin rannikolla lähellä Antiumin kaupunkia.

Athēnē, Pallas Athene, viisauden jumalatar, Ateenan suojelusjumala, jolle Akropolis ja Parthenon oli pyhitetty. Hänen tunnuskuviaan olivat pöllö ja käärme.

Athōs vuori meren rannalla Makedoniassa Kalkhidiken niemimaan eteläisimmässä osassa.

atomon jakamaton, atomi.

Ātreus kreikkalainen taruhenkilö, Pelopsin poika, Mykenain kuningas, Agamemnonin ja Menelaoksen isä. Esiintyy veljesvihan edustajana monissa murhe-näytelmissä.

Atropatēne maakunta Luoteis-Persiassa Kaspian meren rannalla.

Attalos Filomētōr, Pergamonin kuningas 138—133 eKr., testamenttasi valtakuntansa Rooman kansalle.

Atticus, Titus Pompōnius, roomalainen liikemies ja kustantaja, Ciceron ja Brutuksen ystävä, synt. 109 ja kuoli 32 eKr.

Attika, Keski-Kreikan kaakkoisin maakunta, joka pohjoisessa rajoittuu Boiotiaan. Pääkaupunki Ateena.

augurit roomalainen pappiskunta, joka ennusti jumalien tahdon erityisesti lintujen käyttäytymisestä.

auranala pintamitta, noin 25 aaria.

Aventūus yksi Rooman seitsemästä kukkulasta.

Babylōn muinaisen Babylonian valtakunnan pääkaupunki Eufratin varrella. Vielä Aleksanteri Suuren aikana se oli yksi Persian valtakunnan huomattavimpia kaupunkeja. Siellä Aleksanteri kuoli 323 eKr.

Babylōnia se osa Mesopotamiaa, jonka pääkaupunki oli Babylon.

Bakkhos, Bakchos = Dionysos, viinin ja elämänilon jumala.

Baktria Persian valtakunnan pohjoisin maakunta yläisen Oksuksen (Amudarjan) varrella.

Bambykē = Hierapolis, kaupunki Pohjois-Syriassa.

Barsinē Aleksanteri Suuren rakastettu, synnytti Aleksanterille pojan, sai surmansa 309 eKr.

basilika oikeus- ja liikepalatsi. Roomassa oli forumin toisella sivulla Aemiliuksen ja toisella Juliuksen basilika.

Beel (Baal) semiläinen luonnonjumala, jota myöhemmin pidettiin samana kuin kreikkalaisten Zeusta.

belgialaiset kelttiläinen heimoryhmä Pohjois-Galliassa. Caesar voitti heidät sitkeiden taisteluiden jälkeen (57—51 eKr.).

Bellōna roomalainen sodan jumalatar, jonka Mars-kentällä sijainneeseen temppeeliin senaatti usein kokoontui.

Bērūtōs kaupunki Syriassa Välimeren rannalla, nyk. Beirut.

- Bessos* Baktrian satraappi, surmautti 330 eKr. pakomatalla olleen kuningas Dareioksen ja otti itse kuninkaan arvon. Joutui Aleksanterin käsiin ja teloitettiin Ekbatanassa 328 eKr.
- Bibulus, Lūcius Calpurnius*, Marcus Brutuksen poikapuoli, liittyi Filippoin taistelun jälkeen Antoniukseen ja toimi legaattina Syyriassa 34 eKr. Kuoli 32 eKr. Kirjoittanut muistelmia isäpuolensa toiminnasta.
- bisaltit* kansanheimo Traakiassa.
- Bisanthē* kaupunki Traakiassa.
- Bithynia* maakunta luoteisessa Vähässä Aasiassa Propontiin ja Mustan meren rannalla.
- Boēdromiōn* Atecan kalenterin kolmas kuukausi (syys-lokakuu).
- Boiōtia* maakunta Keski-Kreikassa Attikasta pohjoiseen.
- Bokkus* I Mauretanian kuningas n. vuoteen 80 eKr. Luovutti Jugurthan Sullalle 105 eKr. — II Mauretanian kuningas n. vuodesta 50 vuoteen 33 eKr.
- Bona Dea*, »hyvä jumalatar», jonka kunniaksi Rooman ylhäisönaiset viettivät juhlaa joulukuun alussa.
- Bonōnia* kaupunki Pohjois-Italiassa Apenniinien pohjoistinteellä, nyk. Bologna.
- Bosporos* Euroopan ja Aasian välinen salmi Mustan meren suussa.
- Brundisium* satamakaupunki Kaakkois-Italiassa Adrian meren rannalla, nyk. Brindisi.
- bruttalainen* Bruttiumin, Italian eteläisimmän maakunnan, asukas.
- Brūtus, Lūcius Jūnius*, vaikutti tehokkaasti Rooman viimeisen kuninkaan Tarquinius Superbuksen karkoittamiseen 510 eKr., kaatui taistelussa 509 eKr.
- Brūtus, Decimus Jūnius*, konsuli 138 eKr., kukisti lusitanialaiset ja vietti triumfin 136 eKr. Caius Gracchuksen vastustaja.
- Brūtus, Mārcus Jūnius*, Caesarin murhaaja, synt. 85 eKr., oli enonsa nuoremman Caton vaikutuksesta omaksunut tasavaltalaiset periaatteet, minkä vuoksi liittyi Pompeiuksen armeijaan, mutta siirtyi Farsaloksen tappion jälkeen 48 eKr. Caesarin puolelle, oli preetorina 44; Caesarin ystävytydestä huolimatta hän ryhtyi Caesaria vastaan tehdyn salaliiton johtomieheksi ja otti osaa Caesarin murhaan maalisk. 15 pñä 44, pakeni samana vuonna Roomasta, surmasi itsensä Filippoin taistelun jälkeen 42 eKr.
- Brūtus, Decimus Iūnius B. Albinus*, synt. n. 85 eKr., taisteli upseerina Caesarin armijassa, mutta otti osaa salaliittoon Caesaria vastaan. Sai surmansa 43 eKr.
- Būkefala* kaupunki, jonka Aleksanteri Suuri perusti Intiaan Hydaspes-virran tienoille.
- Būthroton* kaupunki Epeiroksessa vastapäätä Kerkyraa.
- Byllis* kaupunki Epeiroksessa.

- Byzantion* kukoistava kreikkalainen kauppakaupunki Bosporoksen länsirannalla.
- Caecilius* puhetaidon opettaja Augustuksen aikana, juutalaista syntyperää, alkuaan orja, kirjoitti useita puhetaitoa käsitteleviä teoksia, mm. vertailevan esityksen Demostheneen ja Ciceron puhetaiteesta.
- Caelius, Mārcus Caelius Rūfius*, puhuja, Ciceron tuttava, kansantribuuni 52 eKr., kuoli 48 eKr.
- Caesar* tarkoittaa Plutarkhoksella joko diktaattori Caius Julius Caesaria tai hänen ottopoikaansa C. Octaviusta, josta myöhemmin tuli Caesar Octavianus Augustus (katso Julius ja Octavius).
- Caesar, Lūcius Jūlius*, Antoniuksen eno, konsuli 64 eKr., proskriboitiin 43 eKr., mutta pelastui sisarensa väliintulon johdosta.
- Caesarion* Caesarin ja Kleopatran poika, synt. 47 eKr. Octavianus surmautti hänet 30 eKr.
- Caiēta* satamakaupunki Keski-Italiassa Napolista pohjoiseen Tyrrhenan meren rannalla, nyk. Gaēta.
- Caius* roomalainen nimi, äännettiin Gaius.
- Caius Germanicus* poika, keisarina tunnettu nimellä Caligula, synt. 12 jKr., hallitsi 37—41.
- Calēnus, Quintus Fūsius*, preetori 59 eKr., Caesarin alipäällikkönä Galliassa sekä kansalaissodassa, konsuli 47, oli Caesarin kuoleman jälkeen Antoniuksen kannattaja, kuoli 40 eKr.
- Calpurnius Bibulus, Mārcus*, Caesarin konsulitoveri 59 eKr., vastusti tuloksettomasti Caesarin toimenpiteitä, oli kansalaissodassa Pompeiuksen laivaston päällikkönä, kuoli 48 eKr. Hänen vaimonsa oli Porcia, Caton tytär, josta sittemmin tuli Brutuksen puoliso.
- Campānia* Napolin lahden rannikon hedelmällinen tasanko, jossa oli monia kukoistavia kaupunkeja.
- Canidius* Antoniuksen alipäällikkö, konsuli 40 eKr., komensi armeijaa Actiuksissa, teloitettiin Augustuksen määräyksestä 30 eKr.
- Caninius Rēbilus, Caius*, Caesarin alipäällikkö Galliassa 52—51 eKr., yhden päivän konsuli joulukuun 31 pnä 45 eKr.
- Capitōlium* Roomassa kukkula, jolla sijaitsi ylijumala Juppiterin temppeli.
- Capua* kaupunki Campaniassa Etelä-Italiassa, oli lähinnä Roomaa Italian suurin kaupunki.
- Carbo, Caius Papīrius*, kansantribuuni 131 eKr., Caius Gracchuksen kannattaja, preetori 125, konsuli 120, joutui syytteeseen vallankumousmiesten tukemisesta ja teki itsemurhan 119 eKr.

- Carbo, Cnaeus Papirius*, Mariuksen kannattaja, konsuli 85 ja 84 eKr. sekä 82 eKr., pakeni Sullan voiton jälkeen Afrikkaan, jossa hänet surmattiin 82 eKr.
- Cassa*, salaliittolainen, kansantribuuni 43 eKr., teki itsemurhan Filippoin taistelun jälkeen 42 eKr.
- Cassius, Caius Cassius Longinus*, Caesarin murhaaja, taisteli upseerina Crassuksen armeijassa parthilaisia vastaan kunnostautuen Carrhaen onnettomassa taistelussa 53 eKr., liittyi 49 Pompeiukseen, mutta sopi Farsaloksen taistelun jälkeen Caesarin kanssa ja tuli preetoriksi 44 eKr. Filippoin taistelun jälkeen hän teki itsemurhan 42 eKr.
- Cassius, Quintus Cassius Longinus*, kvestori 54 eKr., kansantribuuni 49, Caesarin kannattaja, taisteli sittemmin Caesarin upseerina Espanjassa ja Afrikassa, hukui laivamatkalla 47 eKr.
- Catilina, Lucius Sergius*, ylhäistä sukua, otti osaa Sullan toimeenpanemiin kansalaismurhiin, preetori 68, teki salaliiton valtiojärjestyksen kumoamiseksi 63 eKr., kaatui taistelussa valtion sotajoukkoja vastaan 62 eKr.
- Cato, Marcus Porcius*, Caesarin jyrkkä vastustaja, synt. 95 eKr., kansantribuuni 62, lähetettiin erikoistehtävässä Kyprokseen 58, preetori 54, asettui Pompeiuksen puolelle. Thapsuksen taistelun jälkeen hän teki itsemurhan 46 eKr.
- Cato, Marcus Porcius*, edellisen poika, kaatui Brutuksen armeijassa Filippoin luona 42 eKr.
- Catulus, Quintus Lutatius*, Mariuksen konsultiveri 102 eKr., teki itsemurhan 87 eKr. Hän oli hienosti sivistynyt ylimys.
- Catulus, Quintus Lutatius*, edellisen poika, konsuli 78 eKr., senaatin johtaja, äänesti Catilinan toverien teloittamisen puolesta 63, kuoli todennäköisesti 61 eKr.
- Cetbëgus, Caius Cornélius*, Catilinan käyri, ylimyssukua, teloitettiin 5 pnä jouluk. 63 eKr.
- Cicero, Marcus Tullius*, roomalainen valtiomies, puhuja ja filosofinen kirjailija, synt. 3 pnä jouluk. 106 eKr. Arpinumissa, ritarisukua, oli upseerina marsilais-sodassa 89, esiintyi ensimmäisen kerran puhujana 81, puolusti menestyksellisesti Rosciusta 80, opiskeli Kreikassa ja Vähässä Aasiassa 79—77, kvestorina Sisiliassa 75, esiintyi sisilialaisten puolesta Verrestä vastaan 70, ediili 69, preetori 66, konsuli 63, kukisti samana vuonna Catilinan salaliiton, lähti maanpakoon 58, palasi 57, Kilikian maaherra 51—50, lähti Pompeiuksen armeijaan 49, sai 48 Caesarilta luvan palata Italiaan, piti 44—43 ns. filippolaiset puheensa Antoniusta vastaan, proskriboitiin 43 ja murhattiin jouluk. 7 pnä 43 eKr.
- Cicero, Marcus Tullius*, edellisen poika, synt. 65 eKr., liittyi 44 Brutuksen joukkoihin, proskriboitiin 43, pakeni Filippoin taistelun jälkeen Sextus Pompeiuksen luo Sisiliaan, mutta siirtyi sittemmin Octavianuksen puolelle, oli konsulina 30 eKr. ja sen jälkeen Aasian provinssin maaherrana.

- Cicero, Quintus Tullius*, puhujan veli, synt. 102 eKr., ediili 65, preetori 62, Caesarin legaattina Galliassa, oli kansalaissodassa Pompeiuksen puolella, mutta sai Caesarilta armahduksen, proskriboitiin 43 eKr. ja surmattiin samana vuonna.
- Cinna, Lūcius Cornēlius*, roomalainen vallankumousmies, konsulin poika, voitti marsilaiset 88 eKr., konsuli 87. Kun senaatti julisti hänet menettäneeksi virkansa, hän keräsi sotajoukon, kutsui takaisin Mariuksen, jonka Sulla oli karkoittanut, valtasi Rooman ja pani siellä toimeen hirmuhallituksen. Kapinoivat sotilaat murhasivat hänet 84 eKr.
- Cinna, Lūcius Cornēlius*, edellisen poika, Caesarin suosikki, preetori 44 eKr., liittyi kuitenkin Caesarin murhaajiin.
- Cinna, Caius Helvius*, kansantribuuni 44, Caesarin kannattaja, jonka kansanjoukko surmasi, koska häntä luultiin Lucius Cornelius Cinnaksi. Hän on luultavasti sama Helvius Cinna, joka kirjoitti Smyrna-nimisen runoelman ja jonka runoilija Catullus mainitsee ystävänänsä.
- Circeī* kaupunki Tyrrhenan mereen pistävällä kallioniemellä Keski-Italiassa Rooman ja Napolin välissä.
- Claudius, Appius Claudius Pulcher*, konsuli 143 eKr., kensori 137 eKr., Tiberius Gracchuksen appi.
- Claudius*, Drusuksen poika, Rooman keisari 41—54 jKr.
- Clōdia*, tunnetun kansanvillitsijän Clodiuksen sisar, konsuli Quintus Metellus Celerin puoliso, Catulluksen lemmenlaulujen Lesbia.
- Clōdius, Pūblius Clōdius Pulcher*, roomalainen kansanvillitsijä, ylhäistä sukua, taisteli lankonsa Luculluksen armeijassa Mithridatesta vastaan 70—67 eKr., tunkeutui joulukuussa 62 Bona Dean juhlan aikana Caesarin taloon, vapautettiin syytteenstä 61, kansantribuuni 58, järjesti Ciceron karkoituksen, ediili 56, saattoi kiihotuksellaan Rooman olot sekasortoisiksi, sai surmansa Titus Annius Milon toimesta 52 eKr.
- Concordia* kansalaisten välisen sovun olennoituma, jota palveltiin jumaluutena. Concordian temppele oli Roomassa forumin luoteiskulmassa.
- Cordoba* kaupunki Etelä-Espanjassa nykyisen Guadalquivir-joen rannalla.
- Corfīnium* kaupunki Samniumissa Italiassa.
- Cornēlia* Gracchusten äiti, jäi leskeksi 153 eKr. eikä mennyt uuteen avioliittoon, vaikka Ptolemaios, josta myöhemmin tuli Egyptin kuningas, tarjosi hänelle kättään.
- Cornēlius Balbus, Lūcius*, kotoisin Espanjasta, Caesarin teknillisten joukkojen päällikkö, liittyi 44 eKr. Octavianukseen, konsuli 40.
- Cornelius Balbus, Lūcius*, edellisen veljenpoika, taisteli upseerina Caesarin armeijassa,

- sittemmin Octavianuksen kannattaja, Afrikan provinssin maaherra 21 eKr., vietti triumfin 19 eKr.
- Cornēlius Lentulus Sūra, Pūblius*, preetori 75 eKr., konsuli 71, otti osaa Catilinan salaliittoon, teloitettiin joulukuun 5 pnä 63 eKr.
- Cornēlius Nepōs* roomalainen historiankirjoittaja, kirjoitti kuuluisien miesten elämäkertoja, kuoli jälkeen v:n 32 eKr.
- Cornificius, Lūcius*, nosti 43 eKr. syytteen Brutusta vastaan Caesarin murhasta, Octavianuksen laivaston päällikkönä 38, konsuli 35 eKr.
- Cotta, Lūcius Aurēlius*, preetori 70 eKr., konsuli 65, kensori 64 eKr., sittemmin Caesarin kannattaja.
- Crassus, Pūblius Licinius Cr. Muciānus*, ylipappien esimies, Caius Gracchuksen appi, Tiberius Gracchuksen maanjakohankkeen kannattaja, konsuli 131 eKr., kaatui sotaretkellä 130 eKr.
- Crassus, Mārcus Licinius Cr. Dīves*, roomalainen sotapäällikkö ja valtiomies, synt. n. 115 eKr., liittyi 83 Sullan joukkoihin, lopetti orjasodan 72, konsuli 70, kensori 65, teki Caesarin ja Pompeiuksen kanssa ns. triumviraattisopimuksen 60 eKr., uudelleen konsulina 55, lähti sotaretkelle parthilaisia vastaan ja valtasi Mesopotamian, mutta kärsi Carrhaen musertavan tappion 53 eKr. ja sai surmansa muutamia päiviä sen jälkeen. Crassus oli aikansa rikkain roomalainen. Hänen poikansa *Publius* oli Caesarin upseerina Galliassa ja seurasi isäänsä idän sotaretkelle. Hän kaatui Carrhaen taistelussa 53 eKr.
- Cūmae* kaupunki Campanian rannikolla Misenumin niemen pohjoispuolella.
- Cūrio, Caius Scribōnius*, kansantribuuni 90 eKr., Sullan alipäällikkönä sodassa Mithridatesta vastaan 84, konsuli 76, Ciceron ystävä, kuoli pontifex maximuksena 53 eKr.
- Cūrio, Caius Scribōnius*, edellisen poika, Antoniuksen nuoruuden ystävä, kansantribuuni 50, kiihkeä Caesarin kannattaja, pakeni Antoniuksen kanssa Caesarin leiriin, kaatui Afrikassa taistellessaan kuningas Jubaa vastaan 49 eKr.
- daimoni* ihmisen suojelushenki, jolla oli ihmisessä asuntonsa; myös paha henki.
- Daisios* makedonialaisen kalenterin kuukausi (touko-kesäkuu).
- Damaskos* kaupunki Syyriassa Antilibanonin kaakkoisrinteellä.
- Dardanos* kaupunki Vähässä Aasiassa Troas-maakunnassa Hellespontoksen rannalla.
- dareikēi* persialainen kultaraha, vastasi arvoltaan n. 3000 markkaa (vuoden 1955 rahan arvon mukaan).
- Dareios III* Persian kuningas, hallitsi 336—330, kärsi Issoksen (333 eKr.) ja Gaugamelan (331 eKr.) tappiot ja pakeni valtakuntansa pohjoisosiin, missä satraappi Bessos surmasi hänet.

- Deiansira* kreikkalainen taruhenkilö, Herakleen puoliso, aiheutti Herakleen kuoleman.
- Deiotaros* Galatian kuningas, kannatti kansalaissodassa Pompeiusta, mutta liittyi sitten Caesariin; häntä syytettiin Roomassa salahankeista 45 eKr., mutta kanne hylättiin Ciceron pitämän puolustuspuheen jälkeen. Caesarin kuoltua kuningas kannatti Brutusta ja Cassiusta, mutta asettui sitten Antoniuksen käytettäväksi. Kuoli n. 40 eKr.
- Dekelia* paikkakunta Attikassa n. 20 km Ateenasta koilliseen. Spartalaiset linnoittivat sen 413 eKr.
- Delfoi*, kreikkalaisten tärkein oraakkelipaikka, joka sijaitsi Fokis-maakunnassa Parnassoksen juurella. Ennusjumalana oli Apollon, jonka tulkkina esiintyi ennuspapitar Pythia.
- Dēlion* kaupunki Boiotian itärannikolla.
- Dellius* Antoniuksen alipäällikkö ja ystävä, kuvasi historiallisessa teoksessa sotaretkeä Parthiaan.
- Dēlos* pieni saari Kykladien saaristossa, Ateenan meriliiton keskuspaikka, jossa säilytettiin liiton rahastoa, kunnes se 454 eKr. siirrettiin Ateenaan.
- Dēmadēs* ateenalainen puhuja ja valtiomies, synt. n. 380 eKr., Demostheneen vastustaja, makedonialaismielisen puolueen johtaja, mestattiin Kassandroksen toimesta 319 eKr.
- Dēmētēr* kreikkalaisten maan kasvuvoiman jumalatar. Hänen palvontansa tärkein keskus oli Attikan Eleusis.
- Dēmētrias* kaupunki Thessaliassa.
- Dēmētrios* Faleronilainen, kreikk. valtiomies ja kirjailija, synt. n. 350 eKr., tuli 317 Ateenan käskynhaltijaksi, jona toimi 10 vuotta, siirtyi n. 296 Egyptiin ja oli siellä Ptolemaios I:n aikana vaikutusvaltaisessa asemassa, kuoli 283 eKr.
- Dēmōsthenēs* ateenalainen sotapäällikkö peloponnesolaissodan aikana, miehitti 425 eKr. Pyloksen Messeniassa ja lähetettiin 413 eKr. Sisiliaan auttamaan Nikiasta, mutta joutui samana vuonna spartalaisten vangiksi ja mestattiin.
- Dēmōsthenēs*, kuuluisa ateenalainen puhuja ja valtiomies, Makedonian politiikan intohimoinen vastustaja, synt. n. 383 eKr., voitti 364 oikeudenkäynnissä holhoojiaan vastaan, piti 1. filippolaisen puheensa 351, toisen n. 344 ja kolmannen 341, ei kunnostautunut Khaironeian taistelussa 338, piti puheen kunniaseppelystä 330, sekaantui 324 Harpaloksen juttuun, pakeni Ateenasta, kutsuttiin takaisin Aleksanteri Suuren kuoltua 323; kun Antipatros oli vaatinut hänen luovuttamistaan, hän pakeni uudelleen kotikaupungistaan ja päätti päivänsä ottamalla myrkyä 322 eKr.

- denaari* roomalainen hopearaha, vastasi arvoltaan n. 150 markkaa (vuoden 1955 rahan arvon mukaan).
- dialogi* keskustelu, vuoropuhelu; keskustelun muotoon laadittu filosofinen teos.
- Diāna* roomalainen vapaan luonnon ja synnytyksen jumalatar, joka käsitettiin samaksi kuin kreikkalaisten Artemis. Dianan temppli oli Roomassa Aventinuskukkulalla vanhan kaupungin laidassa.
- diktaattori* Roomassa poikkeuksellisesti asetettu rajattomalla vallalla varustettu virkamies. Sulla ja Caesar valituttivat itsensä diktaattoreiksi määräämättömäksi ajaksi.
- Diogenēs* kreikkalainen filosofi, kotoisin Sinopesta Mustan meren rannalta, synt. n. 412 eKr., eli Ateenassa ja Korintissa, kuoli 323 eKr.
- Dionýsos* = Bakkhos, kreikkalaisten viinin ja elämänilon jumala. Häntä palveltiin myös hurmahenkisin menoin, joiden yhteydessä esiintyi salaperäisten symbolien käyttöä.
- Dioskuurit* »Zeuksen pojat», jumalkaksoset Kastor ja Polydeukes, roomalaisten Castor ja Pollux.
- dityrambi* kuoron esitettäväksi seipitetty lauluruno, jonka aihe otettiin tarustosta.
- Dolabella, Cnaeus Cornēlius*, Sullan kannattaja, konsuli 81 eKr.; Caesar nosti syytteen häntä vastaan.
- Dolabella, Pūblius Cornēlius*, synt. n. 69 eKr., Ciceron vävy, oli kansalaissodassa Caesarin puolella, kansantribuuni 47 eKr., oli Caesarin mukana Espanjassa 46—45, liittyi Caesarin murhaajiin, mutta oli hyvissä väleissä myös Antoniuksen kanssa, sai provinssikseen Syyrian ja matkusti sinne v:n 44 lopulla, joutui ristiriitaan Cassiuksen kanssa ja teki itsemurhan 43 eKr. Sen johdosta, että eräs Lentulus otti hänet ottopojakseen, hänestä käytettiin myös nimeä Lentulus.
- Dolabella, Caius*, Augustuksen mukana Aleksandriassa 30 eKr., muuten tuntematon.
- Domitius, Lūcius D. Abēnobarbus*, Pompeiuksen kannattaja, ediili 61 eKr., preetori 58, konsuli 54, taisteli kansalaissodassa Caesaria vastaan, luovutti 49 Corfiniumin kaupungin, johti Farsaloksessa 48 eKr. Pompeiuksen vasenta sivustaa ja sai surmansa pakomatalla.
- Domitius, Cnaeus D. Abēnobarbus*, edellisen poika, taisteli kansalaissodassa Caesaria vastaan, sai armahduksen, lähti 44 eKr. Brutuksen kanssa Makedoniaan, hajoihti Octavianuksen laivaston Brundisiumin edustalla, liittyi 40 eKr. Antoniukseen, oli mukana Parthian sotaretkellä 36, konsuli 32, siirtyi Octavianuksen puolelle, kuoli pian Actiumin taistelun jälkeen 31 eKr.
- Domitius Abēnobarbus, Cnaeus*, keisari Neron isä, nai 28 jKr. nuoremman Agrippinan, konsuli 32, kuoli 40 jKr.

Domitius, Lūcius D. Abēnobarbus, tunnettu Rooman keisarina nimellä Nero, synt. 37 jKr., hallitsi 54—68.

Domitius Calvinus, Cnaeus, kansantribuuni 59 eKr., preetori 56, konsuli 53, taisteli Caesarin alipäällikkönä Farsaloksessa, oli sittemmin 42 eKr. triumvirien laivaston päällikkönä, toistamiseen konsulina 40, vietti triumfin 36 eKr.

doorilaiset yksi Kreikan pääheimoista, johon mm. spartalaiset kuuluivat.

drakhma kreikkalainen raha, vastasi suunnilleen roomalaisten denaaria, oli arvoltaan n. 150 markkaa (vuoden 1955 rahan arvon mukaan).

Drūsus, Mārcus Līvius, kansantribuuni 122 eKr., senaatinpuoluelainen, vastusti C. Gracchuksen politiikkaa.

Drusus, Nero Claudius, Augustuksen poikapuoli, synt. 38 eKr., kunnostautui etevänä sotapäällikkönä, kuoli tapaturmaisesti 9 eKr.; oli naimisissa triumviri Antoniuksen tyttären Antonian kanssa.

Dūris samoslainen valtiomies ja historioitsija, synt. n. 340 ja kuoli n. 260 eKr. Kirjoitti historiallisia teoksia, joissa oli eloisa esitystapa ja joita sen vuoksi paljon luettiin.

Dyrrbakhion Etelä-Illyrian huomattavin satamakaupunki, nyk. Durazzo.

ediilit Rooman virkamiehiä, joiden tehtävänä mm. oli rakennustoiminnan, liikenteen ja julkisten rakennusten valvonta, elintarvikkeiden tuonti ja kansanhuvien järjestäminen.

edonilaiset kansanheimo Traakiassa.

Elis maakunta Peloponnesoksen luoteisosassa; siellä sijaitsi Olympia.

Efesos kukoistava kaupunki Vähän Aasian länsirannikolla, kuuluisa myös Artemiin tempelistä.

Efialtēs ateenalainen valtiomies, Perikleen ystävä, mursi areiopagin vallan, sai surmansa 461.

Efialtēs ateenalainen poliitikko, Demostheneen puoluelainen, siirtyi Persian palvelukseen, kaatui Halikarnassoksessa 334 eKr.

eforit spartalaisia valvontaviranomaisia, joilla oli erittäin suuret valtuudet.

Eforos kreikkalainen historiankirjoittaja, eli neljännellä vuosisadalla eKr., kirjoitti Kreikan historian vanhimmista ajoista vuoteen 340 eKr.

Ekebatana Meedian pääkaupunki, Persian valtakunnan tärkeimpiä kaupunkeja.

Elateia kaupunki Kreikassa Fokis-maakunnan koillisosassa. Makedonian Filippos miehitti sen 338 eKr.

Eleusis kaupunki Attikassa Ateenasta länteen. Se oli kuuluisa salamenoista, joilla siellä palvottiin Demeteriä.

Epameinōndās kuuluisa theebalainen sotapäällikkö ja valtiomies, synt. n. 418 eKr., saavutti spartalaisista Leuktran loistavan voiton, kaatui Mantineian taistelussa 362 eKr.

Epeiros Kreikan maakunta Joonian meren rannikolla, rajoittui Etelässä Ambra-
kian lahteen, pohjoisessa Illyriaan; sieltä oli kotoisin Aleksanteri Suuren äiti
Olympias.

Epidaeimos Dyrhakhionin kaupungin aikaisempi nimi.

Epidauros kaupunki Kreikassa Argoliissa Saronin lahden rannalla. Se oli kuuluisa
Asklepioksen, lääketaidon jumalan, suuresta pyhäköstä.

Epikēuros kreikkalainen filosofi, synt. 341 eKr., vaikutti Ateenassa, opetti, että
elämän tarkoitus on mielihyvä ja että ylikuonnolliset voimat eivät vaikuta sen
kulkuun, kuoli 270 eKr. Hänen oppisuuntansa kannattajia, mutta myös elämän-
nautintoja tavoittelevia ihmisiä yleensä, sanottiin epikurolaisiksi.

epokhē hyväksymättä jättäminen.

Eratosthenēs kuuluisa aleksandrialainen oppinut, synt. n. 275 eKr., kuoli 194 eKr.

Eretria kaupunki Euboian saarella.

Erythrai kaupunki Vähän Aasian länsirannikolla.

Esquilinus itäisin Rooman seitsemästä kukkulasta.

Etiopia Egyptin eteläpuolella oleva maa.

Etruria maakunta Italiassa Tyrrhenan meren rannalla Roomasta pohjoiseen.

etruskilaiset Etrurian asukkaat, olivat tunnettuja ennustustaidostaan.

Euboiā suurehko saari Kreikan itärannikolla Aigeian mersessä. Ateenalaiset valloit-
tivat saaren 446 eKr.

Eumenēs Pergamonin kuningas 197—159 eKr., roomalaisten liittolainen.

Eumolpos Eleusiin salamenojen tarunomainen perustaja.

Eumolpidai Ateenan arvossapidetyin ylimyssuku, jolla oli merkittävä sija kaupun-
gin uskonnollisessa elämässä. Suvun kantaisänä pidettiin Eumolposta.

Eunus Sisilian orjakapinan johtaja 136 eKr.

Eupolis ateenalainen huvinäytelmäin kirjoittaja, kuoli n. 411 eKr.

Euripidēs kuuluisa ateenalainen murhenäytelmien kirjoittaja, synt. n. 484 eKr.,
kuoli 406 eKr.

Euryakēs kreikkalainen taruhenkilö, Aiaan poika.

Fabius kuuluisa roomalainen ylimyssuku.

Fabius, Quintus F. Maximus, praetori 124 eKr., sen jälkeen maaherrana Espan-
jassa, konsuli 121 eKr.

falangi monirivinen taistelurintama.

Faleri kaupunki Etruriassa 35 km Roomasta pohjoiseen.

falernolainen viini tuli Pohjois-Campaniasta; sitä pidettiin erittäin hyvänä.

Falëron Ateenan vanhin satama.

Fannius, Caius, Gracchusten aikalainen, konsuli 122 eKr., kirjoitti Rooman historian.

fantasia mielikuva.

Farmakūsa saari Vähän Aasian länsirannikolla lähellä Miletosta.

Farnabazos persialainen satraappi Vähässä Aasiassa n. 413—370 eKr.

Farnakēs Pontoksen kuningas 63—47 eKr.

Faros saari Aleksandrian sataman edustalla, yhdistettiin patorakennuksella manteeeseen.

Farsalos kaupunki Thessaliassa; sen lähistöllä Caesar voitti Pompeiuksen 48 eKr.

Fasēlis kaupunki meren rannalla Vähässä Aasiassa Lykiassa.

Faunus roomalaisten luonnonjumala, jota pidettiin samana kuin kreikkalaisten Pania; Faunuksella oli myös nimi Lupercus, ja hänen kunniaakseen vietettiin puhdistus- ja sovitusjuhla Lupercalia vuosittain helmik. 15 pñä.

Faustus diktaattori Sullan poika, synt. n. 87 eKr., taisteli Farsaloksessa ja Thapsuksessa Caesaria vastaan, sai surmansa 46 eKr.

Favōnius, Mārcus, synt. n. 90 eKr., oli Caton vilpitön ihailija, ediili 53 eKr., preetori 49, Pompeiuksen kannalla kansalaissodassa, sai Caesarilta armahduksen, liittyi Caesarin murhan jälkeen Brutukseen ja Cassiukseen, joutui vangiksi Filippoissa ja mestattiin Octavianuksen määräyksestä 42 eKr.

Feidiās kuuluisa ateenalainen kuvanveistäjä, synt. n. 500 eKr., Perikleenläheinen työtoveri hänen rakennussuunnitelmiansa toteuttamisessa; hänen valmistamansa Athene-jumalattaren kultainen patsas pystytettiin Parthenoniin 438 eKr. Feidias kuoli 431 eKr.

Fenestella roomalainen historiankirjoittaja, eli Augustuksen ja Tiberiuksen aikana.

Ferekjēdēs kirjoitti taruihin perustuvan kuvauksen maailman synnystä (n. 550 eKr.).

Fidentia kaupunki Pohjois-Italiassa Parmasta luoteeseen.

Filippoi kaupunki Itä-Makedoniassa. Sen läheisyydessä Octavianus ja Antonius voittivat Brutuksen ja Cassiuksen 42 eKr.

Filippolaiset puheet, jotka Cicero 44—43 eKr. piti Antoniuusta vastaan, saivat tämän nimen sen johdosta, että Cicero tahtoi osoittaa kunnioitustaan Demostheneelle, joka oli pitänyt puheita Makedonian Filipposta vastaan.

Filippos Makedonian kuningas, synt. 382 eKr., tuli valtaistuimelle 359, sai Fokiin

- sodan jälkeen jalansijan Kreikassa 346, voitti kreikkalaiset Khaironeian luona 338, murhattiin 336 eKr.
- Filippus, Lūcius Mārcius*, keisari Augustuksen isäpuoli, preetori 62, konsuli 56, ei ottanut osaa kansalaissotiin.
- Filoksenos* kreikkalainen runoilija, eli 435—380 eKr.
- Filōn* kreikkalainen filosofi, pakeni Mithridateen sodan aikana 88 eKr. Roomaan, jossa hänellä oli huomattava vaikutus mm. Ciceroon.
- Filōtās* Parmenionin poika, synt. n. 360 eKr., upseeri Aleksanteri Suuren armeijassa, kuniakaan ystävä, mestattiin salaliittolaisena 330 eKr.
- Fimbria, Caius Flāvius*, hurja Mariuksen puoluelainen, joutui sodassa Mithridatesta vastaan riitaan päällikkönsä Flaccuksen kanssa ja murhasi tämän, otti käsiinsä ylipäällikkyyden, mutta teki itsemurhan 85 eKr., kun hänen sotilaansa olivat hänet hylänneet.
- Flaccus, Lūcius Valerius*, Mariuksen puoluelainen, konsuli 86 eKr., nimitettiin Mithridateen sodan ylipäälliköksi, mutta hänen alipäällikkönsä Fimbria murhasi hänet 85 eKr.
- Flāmininus, Titus Quinctius*, roomalainen valtiomies ja sotapäällikkö, konsuli 198 eKr., voitti Makedonian kuninkaan Filippos III:n 197 eKr. ja järjesti sen jälkeen Kreikan olot erittäin taitavasti ja hienotunteisesti. Oli kensorina 189 eKr.
- Flāvius, Lūcius*, kansantribuuni 60, preetori 58.
- Foibos* Apollonin lisänimi.
- Foinikia* Välimeren ja Libanonin välinen maakaistale, kuului Persian valtakuntaan, sittemmin Syyrian kuningaskuntaan ja vihdoin Roomalle.
- Foiniks* taruhenkilö, Akhilleuksen kasvattaja.
- Fōkaia* kaupunki Vähän Aasian länsirannalla Jooniassa.
- Fōkiōn* ateenalainen sotapäällikkö ja valtiomies, synt. n. 402 eKr., toimi Khaironeian taistelun jälkeen hyvien suhteiden aikaansaamiseksi Ateenan ja Makedonian välille, joutui Aleksanteri Suuren kuoleman jälkeen vallinneissa sekavissa oloissa syytteeseen valtiopetoksesta ja mestattiin 318 eKr.
- Fōkis* maakunta Keski-Kreikassa Boiotian länsipuolella, ulottui etelässä Korintin lahteen. Fokislaisia vastaan käytiin 356—346 eKr. ns. »pyhää sotaa».
- Fonteius Capito, Caius*, oli 39—38 maaherrana jossakin itäisessä provinssissa, Antoniuksen ystävä, lähetettiin 37 neuvottelemaan Octavianuksen kanssa.
- Fortūna* onnen jumalatar; keisari Tiberius rakennutti Fortunan temppelin Roomaan Tiberin toiselle puolelle.
- forum* Rooman päätori, jolla pidettiin kansankokoukset ja oikeuden istunnot.

Fraūtēs Parthian kuningas 37—2 eKr.

Fregellae kaupunki Keski-Italiassa siinä missä Via Latina kulkee yli Liris-joen. Siellä paljastui liittolaisvaltioiden salaliitto 125 eKr.

Frygia maakunta Vähässä Aasiassa, käsitti niemimaan sisäosan läntisen puoliskon sekä Bosporoksen eteläpuolella olevan rantamaan.

Frñnikhos ateenalainen huvinäytelmien kirjoittaja, toiminnassa n. 430—400 eKr.

Fthia maakunta ja sen pääkaupunki Etelä-Thessaliassa, jossa asui akhaialaista heimoa olevaa väestöä.

Fulvia ylhäinen, kevytmielinen roomatar, sai tietää Catilinan aikeista ja varotti Ciceroa 63 eKr.

Fulvia Antoniuksen puoliso vuodesta 46 eKr., oli ensin naimisissa P. Clodiuksen, sitten C. Curion kanssa, aiheutti 41 eKr. ns. Perusian sodan, kuoli Sikyonissa Kreikassa 40 eKr.

Fulvius Flaccus, Mārcus, Gracchusten kannattaja, konsuli 125 eKr., vietti triumfin 123, kansantribuuni 122, sai poikineen surmansa samassa mellakassa kuin Caius Gracchus.

Fulvius Flaccus, Servius, konsuli 135 eKr.

Fulviuksen basilika rakennettiin 179 eKr. Roomaan forumin pohjoislaudalle.

Furnius, Caius, kansantribuuni 51 eKr., Ciceron ystävä, kansalaissodassa Caesarin puolella, liittyi sitten Antoniukseen, Aasian provinssin maaherra 36—35 eKr., lopulta Octavianuksen palveluksessa.

Gabinius, Aulus sotatribuuni Sullan armeijassa, kunnostautui Khaironcian taistelussa 86 eKr., lähetettiin 81 eKr. Vähään Aasiaan.

Gabinius, Aulus kansantribuuni 67 eKr., kannatti Pompeiusta, jonka alipäällikkönä Aasiassa 65—63, preetori 61, konsuli 58, Syyrian prokonsuli 57—55, tuli Caesarin legaatiksi 49, kuoli 47 eKr.

Gaius roomalainen etunimi, kirjoitettiin tavallisesti Caius.

Galatia maakunta Vähän Aasian keskiosassa.

Galba, Servius Sulpicius, Caesarin alipäällikkö Galliassa, preetori 54 eKr., liittyi Caesarin murhaajiin, minkä johdosta tuomittiin 42 eKr.

Galicja maakunta Espanjassa, käsittää niemimaan luoteisimman osan.

Gallia, Alppien tuonpuoleinen, käsittää nykyisen Ranskan ja Belgian.

Gallia Cisalpīna, tämänpuoleinen Gallia, käsitti Italian niemimaan pohjoisimman osan, Po-joen laaksoalueen, jota ei vielä luettu varsinaiseen Italiaan. Rajana Italiaa vastaan oli Rubico-joki.

Gallus, Caius Cornēlius, Augustuksen ystävä, synt. n. 69 eKr., Vergiliuksen koulu-

toveri, taisteli triumvirien puolella, oli Augustuksen mukana Aleksandriassa 30 eKr., Egyptin käskynhaltijana 30—27, joutui epäsuosioon ja teki itsemurhan 26 eKr. Gallus kirjoitti rakkauselegioja, joita ei ole säilynyt.

Gaugamēla paikkakunta Assyriassa n. 75 km Arbelasta länteen, lähellä nykyistä Mosulia.

Gaza kaupunki Lounais-Palestiinassa.

Gedrōsia erämaamaakunta Persian valtakunnassa, vastaa suunnilleen nykyistä Belutšistania.

Gellius, Lūcius G. Poplicola, preetori 94 eKr., konsuli 72, kensori 70, äänesti kuolemanrangaistusta Catilinan rikostovereille 63, kuoli vuosien 55 ja 52 välillä eKr.

Genucius kansantribuuni, jota Faleriin asukkaat olivat loukanneet luultavasti 241 eKr.

Germānicus, Caesar, Drusuksen poika, keisari Tiberiuksen veljenpoika, konsuli 12 jKr., taisteli menestyksellisesti germaaneja vastaan 14—16 jKr., kuoli Vähässä Aasiassa 19 jKr.

gladiaattori ammattimainen miekkailija.

Gomfoi kaupunki Kreikassa Thessaliassa.

Gordion Frygian pääkaupunki Vähässä Aasiassa.

Gordyaia osa Taurus-vuoristoa Lounais-Armeniassa.

Gorgiās Kreikan kuuluisin sofisti, synt. n. 483 eKr., toimi puhetaidon ja filosofian opettajana Ateenassa, jonka asukkaat hän hurmasi uudenaikaisella puhetaidollaan, kuoli n. 380 eKr.

Gracchus, Tiberius Semprōnius, tunnettujen Gracchusten isä, kansantribuuni 187, konsuli 177 ja 163, kensori 169 eKr., kuoli 153 eKr.

Gracchus, Tiberius Semprōnius, edellisen poika, synt. 162 eKr., otti osaa Karthagon valloitukseen 146 eKr., lähti 137 konsuli C. Hostilius Mancinuksen kvestorina Espanjaan, tuli kansantribuuniksi 133 eKr. Kun hän vastoin käytäntöä pyrki jatkamaan tribuunikauttaan seuraavaksi vuodeksi, hänet surmattiin 133 eKr.

Gracchus, Caius Semprōnius, edellisen veli, synt. 153 eKr., oli 126 kvestorina Sardiiniassa ja kansantribuunina 123—122, sai surmansa mellakassa 121 eKr.

Grānikos Vähän Aasian Myysian maakunnan joki, joka alkaa Ida-vuorelta ja laskee Marmaramereen.

Gylippos spartalainen sotapäällikkö peloponnesolaissodan aikana, vapautti 413 eKr. Syrakusan ateenalaisten piirityksestä, pakeni kotikaupungistaan Spartasta 404 eKr.

gymnasion urheilutalo, voimistelulaitos.

Haimōn joki Boiotiassa Khaironeian lähellä.

Haimos vuorijono Traakian pohjoisosassa, nyk. Balkanin vuoristo.

Halai kaupunki Boiotiassa Aigeian meren rannalla.

Halikarnassos kaupunki Vähän Aasian länsirannikolla Kaariassa.

Halonnēsos pieni saari Aigeian meressä.

Harpalos Aleksanteri Suuren nuoruudenystävä, jonka huostaan kuningas Intian retkelle lähtiessään uskoi varansa. Kun tieto Aleksanterin paluusta saapui Babyloniin, Harpalos 325 eKr. pakeni suuret rahavarat mukanaan Ateenaan. Sieltä hänen oli pakko lähteä Kreetaan, jossa hänet murhattiin 323 eKr.

Hēdyleion vuori Fokiin ja Boiotian rajaseudulla.

beedut suuri ja mahtava kelttiläisheimo Keski-Galliassa.

Hēfaistiōn Aleksanteri Suuren sotapäällikkö ja läheinen ystävä, synt. n. 356 eKr., otti osaa kuninkaan sotaretkiin, oli lopulta valtiokanslerin asemassa, kuoli Ekbatanassa 324 eKr.

Hēgēsias historiankirjoittaja, kotoisin Magnesiasta, kirjoitti n. 250 eKr. Aleksanteri Suuren historian.

Hekatombaiōn Ateenan kalenterin ensimmäinen kuukausi (heinä—elokuu).

Hektor troialainen tarusankari, Priamoksen poika, Andromakhen puoliso, kaatui taistelussa Akhilleusta vastaan.

Helena kreikkalainen taruhenkilö, Spartan kuninkaan Menelaoksen puoliso, jonka Paris vietteli mukaansa Troiaan ja joka siten aiheutti Troian sodan.

Hellanikos kreikkalainen historioitsija, synt. n. 500 eKr.

Hellēspontos nykyinen Dardanellien salmi.

belvetialaiset kelttiläisheimo nykyisessä Luoteis-Sveitsissä, tunkeutui Galliaan 58 eKr.

Hēra kreikkalaisessa uskonnossa ylijumalan Zeuksen puoliso, jota palvottiin erityisesti avioliiton suojelijana.

Hērakleidēs Pontolainen, kreikkalainen tiedemies, Platonin oppilas (n. 390—310 eKr.).

Hēraklēs, lat. Herkules, kreikkalainen tarusankari, suoritti 12 urotyötä, miehisen ihanteen perikuva, palveltiin jumalana Kreikassa ja sittemmin Roomassa.

Hērakleen patsaat nykyinen Gibraltarin salmi.

Herkules = Herakles.

Hermēs kreikkalaisten jumala, Zeuksen sanansaattaja; hänelle olivat pyhitettyjä patsaat, joita pystytettiin katujen ja teiden varsille.

Hermionē rantakaupunki Peloponnesoksella Argoliin maakunnassa.

Hērōdēs Suuri, pääsi Antoniuksen suosimana Juudean kuninkaaksi, hallitsi 37—4 eKr.

bērōs tarusankari, jota palvottiin suojelushaltiana.

Hestiaia kaupunki Euboian saaren pohjoisrannalla.

betaira nainen, joka vapaasti seurusteli miesten kanssa.

Hierāpolis, ennen Bambyke, kaupunki Pohjois-Syyriassa.

Hippōnion, kaupunki Etelä-Italiassa Lucaniassa, latinalaiselta nimeltään Vibo, nyk. Vivona.

Hirtius, *Aulus*, oli vuodesta 58 eKr. Caesarin legaattina Galliassa, liittyi Caesarin kuoleman jälkeen senaatin puolueeseen, konsuli 43 eKr., kaatui samana vuonna Mutinan taistelussa.

Homēros kreikkalaisten sankarirunoelmien Iliaan ja Odysseian tekijä.

bopliitti raskasaseinen jalkasoturi.

Hortēnsius Hortalus, *Quintus*, kuuluisa roomalainen puhuja, synt. 114 eKr., taisteli sotatribuunina Sullan aikaisissa sodissa, ediili 75, preetori 72, konsuli 69, kuoli 50 eKr. Hän oli Ciceron päävastustaja ja -kilpailija. — Hänen saman-niminen poikansa tuhlassa isänsä omaisuuden, oli Caesarin alipäällikkönä kansalaissodassa v:sta 49, sittemmin prokonsulina Makedoniassa, jonka hän luovutti Brutukselle. Antonius surmautti hänet 42 eKr.

Hydaspēs, nyk. Džilam, yksi Pandžabin viidestä pääjoesta Etu-Intiassa.

Hykkara kaupunki Sisilian pohjoisrannikolla.

Hyperbolos ateenalainen poliitikko, ylhäisön kiivas vastustaja, ajettiin maanpakoon 417 eKr., murhattiin 411 eKr.

Hypereidēs ateenalainen puhuja ja valtiomies, synt. 390 eKr., toimi Demostheneen rinnalla, mutta riitaantui hänen kanssaan Harpaloksen jutun yhteydessä 325 eKr.; Antipatros mestautti hänet 322 eKr.

Hyrkänia Kaspian meren kaakkoinen rantaseutu.

iberialaiset 1. Espanjan alkuasukkaat; 2. Kaukasiassa, nykyisessä Georgiassa, asunut kansa.

Idūs roomalaisessa kalenterissa kuukauden 13:s ja maalisk., touko-, heinä- ja lokakuussa 15:s päivä.

Iktinos nerokas ateenalainen arkkitehti, toimi jälkeen vuoden 450 eKr., rakensi yhdessä Kallikrateen kanssa Parthenonin temppelin Ateenan Akropolisille.

Ilias Homeroksen sankarirunoelma, jonka aiheena on Troian sota.

Ilion kaupunki Vähän Aasian luoteiskulmassa = Troia.

Illyria Adrian meren itärannikko Epeiroksesta pohjoiseen, aikaisemmin itsenäinen valtakunta, sitten Rooman maakunta.

imperaattori ylipäällikkö, kunnianimitys, jonka roomalaiset sotilaat voiton jälkeen antoivat päällikölleen.

Iōn kreikkalainen kirjailija, synt. Khioksessa n. 490 eKr., esiintyi runoilijana, filosofisena kirjailijana ja historioitsijana.

Isauricus, Pūblius Servīlius, preetori 90 eKr., konsuli 79, äänesti Catilinan rikostovereille kuolemanrangaistusta 63, toimi Ciceron karkotuksen peruuttamiseksi, kuoli iäkkäänä 44 eKr. — Hänen samanniminen poikansa oli preetorina 54 eKr., konsulina 48, Aasian provinssin maaherrana 46, sekä uudelleen konsulina 41 eKr.

Isaios kreikkalainen puhetaidon opettaja, vaikutti Ateenassa n. 390—350 eKr.

Isis egyptiläinen jumalatar, jonka palvonta levisi 3:lla vuosisadalla eKr. Kreikkaan ja 1. vuosisadan alussa eKr. Roomaan.

Isokratēs atenalainen kirjailija ja puhuja, jonka vaikutus puhetaidon kehitykseen oli huomattava (436—338 eKr.).

Issos kaupunki Vähässä Aasiassa Kilikiassa samannimisen lahden pohjukassa. Sen lähistöllä Aleksanteri Suuri voitti Persiän kuninkaan 333 eKr.

Isthmos Korintin kannas.

Iuba ks. Juba.

Joonia Vähän Aasian länsirannikon keskiosa sekä sen edessä olevat saaret.

Juba Mauretanian kuningas, kasvatettiin Roomassa, Kleopatran tyttären puoliso, erittäin tuottelias kirjailija, kuoli 23 jKr.

Jugurtha Numidian kuningas v:sta 118 eKr., sodassa roomalaisia vastaan v:sta 111, joutui roomalaisten vangiksi 105, kuoli vankilassa 104 eKr.

Jūlia Caesarin tytär, synt. 83 eKr., tuli Pompeiuksen puolisoiksi 59, kuoli 54 eKr.

Jūlius, Caius J. Caesar, Rooman kuuluisin sotapäällikkö ja valtiomies, synt. 13. heinäk. 100 eKr., liittyi Mariuksen kannattajiin, julistettiin lainsuojattomaksi 82, mutta sai armahduksen, lähti Vähään Aasiaan 80, palasi Roomaan 78, tuli kvestoriksi 68, ediliiksi 65, pontifex maximukseksi 63, preetoriksi 62, oli maaherrana Espanjassa 61, liittoutui Pompeiuksen ja Crassuksen kanssa 60, konsuli 59, maaherrana Galliassa 58—49, voitti Ariovistuksen 58, valtasi koko Gallian 57—56, teki 55 ja 53 retken Reinin yli Germaniaan, kukisti Vercingetorixin johtaman kapinan 52, uudisti triumviraatin 56, aloitti kansalaissodan kulkemalla Rubico-joen yli 49, voitti Pompeiuksen Farsaloksen taistelussa 48, tuhosi muut vastustajansa Thapsuksen luona 46 ja Mundassa 45, nimitettiin elinikäiseksi diktaattoriksi 45, murhattiin maaliskuun 15. p:nä 44.

- Jūlius* heinäkuu, joka alkuaan oli nimeltään Quintilis, mutta Caesarin syntymäkuukautena sai hänen nimensä.
- Jūno* roomalaisten jumalatar, ylijumala Juppiterin puoliso, avioliiton suojelija = kreikkalaisten Hera.
- Juppiter* roomalaisten ylijumala, jonka päätemppli oli Capitoliumilla. Hänellä oli eri lisänimiä, mm. Stator, jonka nimisenä hänellä oli kaksi temppliä eri puolilla Roomaa.
- Kaaria* maakunta Vähän Aasian lounaisosassa.
- Kadmos* tarusankari, Theeban kuningassuvun kantaisä, jonka sanottiin olleen syntään foinikialainen.
- Kaisarion* (Caesarion) Caesarin ja Kleopatran poika, synt. 47 eKr.; Octavianus surmatti hänet 30 eKr.
- Kalaureia* saari ja kaupunki Saronin lahdessa vastapäätä Troizenia.
- kaldealainen* tarkoittaa samaa kuin babylonialainen; kaldealaiset olivat tunnettuja ennustustaidostaan.
- Kallimakhos* kreikkalainen runoilija ja kirjallisuushistorioitsija (n. 310— n. 240 eKr.).
- Kallisthenēs* kreikkalainen filosofi ja historiankirjoittaja, synt. n. 370 eKr. Olynthoksessa, Aristoteleen sukulainen ja oppilas, seurasi Aleksanteri Suurta hänen retkelleen Aasiaan, joutui kuninkaan vihoihin ja vangittiin, kuoli 327 eKr.
- Kallistratos* ateenalainen valtiomies ja puhuja, kuoli n. 355 eKr.
- Kambyses* Persian kuningas 529 eKr., valloitti Egyptin 525, kuoli 522 eKr.
- Kampania* ks. *Campania*.
- kanat* olivat roomalaisilla ennuslintuja, joiden käyttäytymistä tarkkailtiin.
- Kanōbos* kaupunki Niilin suuhaaran rannalla 22 km Aleksandriasta länteen.
- kansankokous* Ateenassa ja Roomassa oli vapaiden kansalaisten kokous, joka käytti valtion korkeinta päätäntävaltaa.
- kansantribuunit* roomalaisia virkamiehiä, jotka oli asetettu valvomaan kansan oikeuksia; he olivat loukkaamattomia ja saattoivat kiellollaan estää kaikkien virkamiesten toimenpiteet.
- Kappadokia* maakunta Vähän Aasian itäosassa Kilikiasta pohjoiseen.
- Kardia* kaupunki Traakian Khersonesoksen luoteisosassa.
- Karmania* ranta-alue Persian lahden ja Intian valtameren rannalla Gedrosiasta länteen.
- Karneadēs* kreikkalainen filosofi, aloitti ns. uuden akatemian, synt. 214 eKr., kuoli 129 eKr.

karnutit kansanheimo Keski-Galliassa nykyisen Orleansin seuduilla.

Karystos kaupunki Euboian eteläkärjessä.

Kassandros, Makedonian kuningas, Antipatroksen poika, synt. n. 355 eKr., lähti 324 Aasiaan, missä oli upseerina, palasi Eurooppaan isänsä kuoltua 319, sai valtaansa Ateenan 318, Keski-Kreikan 316 ja Makedonian 315, kuoli 297 eKr.

katalēpsis tieto, havainto.

Katanē kaupunki Sisilian itärannalla, nyk. Catania.

Kēfisos joki Fokiissa ja Boiotiassa.

kenon tyhjä, tyhjyys.

kensori Rooman tasavallan korkein virkamies, joka valittiin joka viides vuosi ja jonka toimikausi kesti 1 ¹/₂ vuotta. Kensorin tehtävänä oli verollepano, senaatin jäsenistön tarkastus ja tapojen valvonta.

kenturia Rooman armeijan joukko-osasto, käsitti alkuaan sata, sittemmin 70—80 sotilasta.

kenturio kenturian päällikkö, luettiin alipäällystyyseen.

Keōs saari Aigeian meressä Attikan eteläpuolella.

Kerameikos aukio Ateenassa; osa siitä oli kaupungin alueella, osa taas muurien ulkopuolella.

Kerkīra pohjoisin ja suurin Joonian meren saarista, nyk. Korfu.

Khaironeia kaupunki Länsi-Boiotiassa, kuuluisa taistelusta, jossa Filippos voitti kreikkalaiset 338 eKr., Plutarkhoksen kotikaupunki.

Khalaistra kaupunki Makedoniassa.

Khalkēdōn kaupunki Bithyniassa Bosporoksen Aasian puoleisella rannalla vastapäätä Byzantionia.

Khalkis kaupunki Euboian länsirannalla.

Kharidēmos kreikkalainen palkkasoturi, oli ajoittain Ateenan palveluksessa sotapäällikkönä, vaadittiin luovutettavaksi makedonialaisille 335 eKr., mutta pakeni Persiaan, missä sai surmansa 333 eKr.

Kheirōn kreikkalainen taruolento, kentauri, joka oli Akhilleuksen kasvattaja.

Khersonēsos Traakiasta lounaiseen pistävä kapea niemi, nykyinen Gallipolin niemimaa.

Kbios suurehko saari Aigeian meressä Vähän Aasian länsirannikolla.

khitōn alustakki, mekko.

khoīniks ateenalainen tilavuusmitta, n. 1 ¹/₁₀ litraa (¹/₄₈ medimnosta).

Kilikia maakunta Vähän Aasian kaakkoisimmassa osassa.

- kimbrit* germaaninen kansanheimo samosi Rooman valtakunnan alueelle n. 110 eKr., tunkeutui pohjois-Italiaan 102 eKr.; Marius tuhosi kimbrit 101 eKr.
- Kimōn* kuuluisa ateenalainen sotapäällikkö ja valtiomies, Miltiadeen poika, oli Themistokleen poistuttua valtiolliselta näyttämöltä 471 eKr. Ateenan vaikutusvaltaisain mies, sai spartalaisystävällisyytensä ja vanhoillisuutensa vuoksi vastustajikseen kansanpuolueen johtajat Efiälteen ja Perikleen, jotka saivat hänet karkotetuksi 461 eKr. Maanpaosta palattuun 450 eKr. hän lähti sotaretkelle Persiaa vastaan, kuoli Kypros-saarella 449 eKr.
- Kitbairōn* vuorijono Kreikassa Attikan ja Boiotian rajalla.
- Kition* kaupunki Kypros-saarella.
- Klazomenai* kreikkalainen kaupunki Vähässä Aasiassa Lyydiassa Smyrnan lahden etelärannalla.
- Kleisthenēs* ateenalainen valtiomies, kansanpuolueen johtaja, uudisti kansanvaltaisen valtiomuodon 508—507 eKr.
- Kleitomakhos* Karthagossa syntynyt historiankirjoittaja, alkuperäinen nimi Hasdrubal, synt. 187 eKr., kirjoitti loistavatyyllisen, mutta epätieteellisen esityksen Aleksanteri Suuresta.
- Kleitos* lisänimeltään »Musta», Aleksanteri Suuren sotapäällikkö, pelasti kuninkaan hengen Granikos-joen taistelussa, sai surmansa pidoissa Marakandassa 328 eKr.
- Kleōn* ateenalainen kansanjohtaja, ammatiltaan nahkatehtailija, sai Perikleen kuoleman jälkeen 429 eKr. suuren vaikutusvallan, esitetään demagogin perikuvana, otti vastaan ylipäällikkyyden Traakiassa, missä taistelusta paetessaan sai surmansa 422 eKr.
- Kleōnai* kaupunki Argoliissa Korintista lounaaseen.
- Kleopatra* Egyptin kuningatar, synt. 69 eKr., tuli 51 eKr. veljensä Ptolemaioksen hallituskumppaniksi, karkotettiin Egyptistä 48 eKr., mutta Caesar palautti hänet valtaistuimelle samana vuonna, synnytti Caesarille pojan Caesarionin 47, tuli Roomaan 46, antoi apujoukkoja Brutukselle ja Cassiukselle 42, saapui tekemään tiliä Antoniukselle Tarsokseen 41, piti sen jälkeen Antoniusta lumoisaan, pakeni Actiumin taistelusta 31 ja surmasi itsensä Aleksandriassa 30 eKr.
- Klepsydra* lähde Ateenan Akropoliilla.
- klientti* Rooman kansalainen, joka taloudellisesti oli riippuvainen jostakusta ylimyksestä ja joka sen vuoksi valtiollisessa elämässä antoi tälle kannatuksensa.
- Knidos* kreikkalainen kaupunki Vähän Aasian Kaariassa Aigeian meren rannalla.
- kobortti* Rooman armeijassa legioonan kymmenes osa, n. 420—480 miestä.
- Koilee-Syyria* alkuaan Libanonin ja Antilibanonin välinen 120 km pituinen ylätasanko, sittemmin koko varsinainen Syyria.

kolmisoutu sotalaiva, jossa oli airoja kolmena rivinä päällekkäin.

Kolofōn kreikkalainen kaupunki Vähän Aasian Lyydiassa Efesoksesta luoteeseen.

Kommagēnē Syyrian pohjoisin maakunta.

Konōn ateenalainen sotapäällikkö, johti peloponnesolaissodan loppuvuosina Ateenan laivastoa ja otti osaa Aigospotamoin taisteluun 405 eKr., toimi sen jälkeen persialaisen laivaston päällikkönä ja voitti Spartan laivaston Knidoksen edustalla 394 eKr., kuoli n. 390 eKr.

konsuli Rooman tasavallan korkein hallintoviranomainen; konsuleja valittiin vuosittain kaksi.

Korōneia kaupunki Boiotiassa Helikon-vuoren juurella; sen lähistöllä boiotialaiset voittivat ateenalaiset 447 eKr.

kossialaiset hurja vuoristokansa Persian valtakunnassa Susan seuduilla.

koika oli roomalaisten legioonien sotamerkki Mariuksen ajoista lähtien (104 eKr.).

Krannōn kaupunki Kreikassa Thessaliassa.

Krateros Aleksanteri Suuren sotapäällikkö, sai 324 tehtäväkseen viedä makedonialaiset sotavanhukset kotimaahan, sai Aleksanterin kuoltua appensa Antipatrosen kanssa hallittavakseen Makedonian ja Kreikan, sai surmansa taistellessaan Kappadokiassa 321 eKr.

Kratinos ns. vanhemman attikalaisen komedian huomattavimpia edustajia, kuoli n. 420 eKr.

Krēōn kreikkalainen taruhenkilö, Theeban kuningas, tuomitsi Antigonen elävältä haudattavaksi, yksi Sofokleen Antigone-näytelmän päähenkilöistä.

Krēusa kreikkalainen taruhenkilö, Jasonin puoliso.

Kritiās ateenalainen valtiomies, yksi ns. kolmestakymmenestä tyrannista, synt. n. 460 eKr., näytteli huomattavaa osaa peloponnesolaissodan päätyttyä 404 eKr., kaatui taistelussa Thrasybulosta vastaan 403 eKr.

Kronos kreikkalainen jumalaolento, Zeuksen isä.

Krotōn kreikkalainen kaupunki Etelä-Italiassa Kalabrian itärannalla.

Ksanhippos Perikleen isä, johti ateenalaista osastoa kreikkalaisten laivastossa, joka 479 eKr. sai persialaisista Mykalen voiton.

Ksanthos Vähän Aasian Lykian pääjoki sekä sen varrella sijainnut kaupunki.

Ksenofōn kreikkalainen historioitsija, synt. n. 430 eKr., oli Sokrateen oppilas, seurasi nuorempaa Kyyrosta tämän sotaretkellä veljeään Artakserksestä vastaan Babyloniaan, johti kymmenentuhatta kreikkalaista soturia takaisin kotimaahan, kuoli Korintissa 354 eKr. Hänen kirjallinen tuotantonsa on laaja ja arvokas.

Ksenokratēs kreikkalainen filosofi, Platonin oppilas, synt. n. 396 eKr., akatemian johtaja 339—314, kuoli 314 eKr.

Kserkses Persian kuningas 485—465 eKr., aloitti sodan kreikkalaisia vastaan, mutta kärsi Salamiin tappion 480 eKr.

kuuria Rooman senaatintalo.

kvestori Rooman virkamies, joka hoiti taloustehtäviä; kvestorin virka oli virkauran ensimmäinen aste, jota seurasi ediilin tai kansantribuunin, sen jälkeen preetorin ja vihdoin konsulin virka.

Kydnos joki Kilikiassa, virtaa Tarsoksen kaupungin läpi.

Kykladit saariryhmä Kreikan ja Vähän Aasian välissä Aigeian meressä.

Kyrenē kreikkalainen kaupunki Afrikassa Kyrenaikassa.

Kyrrēstikē alue Pohjois-Syyriassa.

Kyros Persian valtakunnan perustaja, hallitsi 559—530 eKr.

Kyros nuorempi, ryhtyi 405 eKr. kapinaan veljeänsä Persian kuningasta Artakserksestä vastaan, marssi kreikkalainen apujoukko mukanaan Mesopotamiaan, kaatui 401 eKr.

Kyzikos kreikkalainen kaupunki Vähässä Aasiassa Propontiin etelärannikon keskikohdalla.

kyynikot filosofinen koulukunta, jonka jäsenet elivät yksinkertaisesti ja sovinnaisista tavoista välittämättä; nimen pilkkakirveet selittivät johtuvan koiran kreikankielisestä nimestä.

Labeo katso *Antistius*.

Labiēnus, Titus Atilius, Caesarin alipäällikkö, kansantribuuni 63 eKr., siirtyi Pompeiuksen puolelle 49, taisteli Caesaria vastaan, kaatui Mundan luona 45 eKr.

Labiēnus, Quintus Atilius, edellisen poika, jonka Brutus ja Cassius 42 eKr. lähettivät pyytämään apua Parthian kuninkaalta Orodeelta, jäi Parthiaan, yllytti Orodeen hyökkäämään Antoniuksen kimppuun, taisteli ensin voitollisesti, mutta kärsi tappion 39 eKr., pakeni Kilikiaan, missä sai surmansa.

Laelius, Caius Laelius Sapiēus, roomalainen valtiomies, kansantribuuni 151 eKr., otti osaa Karthagon valloitukseen 146, preetori 145, konsuli 140, Gracchusten vastustaja.

Lakedaimōn = Sparta.

Lakōnia maakunta Kreikassa Peloponnesoksen kaakkoisosassa; sen pääkaupunki oli Sparta.

lakooninen suppeus on saanut nimensä siitä, että spartalaiset olivat kuuluisia lyhytsanaisuudestaan.

Lamakhos ateenalainen päällikkö, synt. n. 470 eKr., oli 416—415 yksi Sisilian retken johtajista, kaatui Syrakuusan edustalla 414 eKr.

- Lamia* kaupunki Kreikassa Fthiotis-maakunnassa Othrys-vuoriston etelärinteellä.
- Lampsakos* kreikkalainen kaupunki Hellespontoksen Aasian puoleisella rannalla.
- Larissa* kaupunki Thessaliassa; myös Aasiassa oli kolme sen nimistä kaupunkia.
- Larymna* kaupunki Boiottiassa.
- latinalaiset* alkuaan Latiumin maakunnan asukkaat, sittemmin ne Italiassa sijainneet Rooman liittolaiset, joilla oli ns. latinalaisoikeus, so. rajoitettu kansalaisoikeus. Täydet Rooman kansalaisoikeudet myönnettiin latinalaisille liittolais-sodan jälkeen 88 eKr.
- Laverna* jumalatar, jolla oli alttari Roomassa Porta Lavernalikes luona.
- Lebadeia* kaupunki Boiottiassa.
- legaatti* Rooman armeijassa päällikön apulainen, alipäällikkö.
- legioona* Rooman sotajoukon osasto, n. 4200—4800 miestä.
- Leibēthron* kaupunki Makedoniassa.
- Lēmnos* suurehko saari Aigeian meren pohjoisosassa.
- Lentulus*, Ciceron vävy = *Dolabella*.
- Lentulus, Lūcius Cornēlius*, Clodiuksen pääsyyttäjä 61 eKr., konsuli 49, Caesarin vastustaja, pakeni Egyptiin, jossa sai surmansa 48 eKr.
- Lentulus, Pūblius Cornēlius L. Spintbēr*, ediili 63 eKr., preetori 60, konsuli 57, taisteli 49 Pompeiuksen upseerina, surmattiin Farsaloksen taistelun jälkeen 48 eKr.
- Lentulus* katso myös *Cornelius*.
- Leokharēs* kreikkalainen kuvanveistäjä, synt. n. 390 eKr., kuoli n. 315 eKr.
- Leonnatos* Aleksanteri Suuren upseeri ja seuralainen, kuoli 322 eKr.
- Lepidus, Mārcus Aemilius*, oli Sisilian maaherrana 80 eKr., konsuli 78, koetti Sullan kuoleman jälkeen kumota diktaattorin säädökset, kuoli 77 eKr.
- Lepidus, Mārcus Aemilius*, edellisen poika, triumviri, synt. n. 89 eKr., preetori 49, Caesarin kannattaja, konsuli 46 yhdessä Caesarin kanssa, pontifex maximus 44, liittoutui 43 Antoniuksen ja Octavianuksen kanssa (triumviraatti), pantiin viralta 36, kuoli 12 eKr.
- Lesbos* suuri saari Aigeian meressä Vähän Aasian luoteisrannikolla, yhtyi vapauttuaan Persian ylivallasta Ateenan meriliittoon, josta yritti irtautua 428 eKr.
- Lētō* kreikkalainen jumalatar, Apollonin ja Artemiin äiti.
- Lenkas* saari Joonian meressä lähellä Kreikan rannikkoa.
- Liberālia*-juhlaa vietettiin Roomassa maaliskuun 17 pñä Liber-jumalan kunniaksi. Liber oli muinaisitalialainen luonnonjumala, joka käsitettiin samaksi kuin kreikkalaisten viinin jumala Dionysos.

- liburnilainen* = pohjois-illyrialainen; liburnilaiset alustyyppit olivat erittäin nopeakulkuisia.
- Libya* kreikkalaisten käyttämä nimitys, joka tarkoitti Pohjois-Afrikan rannikkoaluetta Egyptistä länteen.
- Licinius Mūrēna, Lūcius*, preetori 65 eKr., joutui syytteeseen vaalikeinottelusta 63, sai puolustajakseen mm. Ciceron, konsuli 62.
- Ligārius, Quintus*, taisteli Caesaria vastaan 49—46, joutui vangiksi ja syytteeseen, mutta vapautui sen jälkeen, kun Cicero oli häntä menestyksellisesti puolustanut, sai surmansa proskriboituna 43 eKr.
- liittolaissota* aiheutui siitä, että Rooman liittolaisvaltiot Italiassa vaativat täysią kansalaisoikeuksia; sotaa käytiin 90—88 eKr, ja sen päätyttyä annettiin liittolaisvaltioiden asukkaille Rooman kansalaisoikeus.
- liittolaisvaltiot* Italiassa olivat kaupunkiyhteiskuntia, joilla oli itschallinto; niiden kansalaiset olivat velvolliset suorittamaan asepalvelusta Rooman armeijassa, mutta täydet Rooman kansalaisoikeudet he saivat vasta liittolaissodan päätyttyä 88 eKr.
- liktori*, Rooman virkamiesten palvelija, joka virkavallan merkkinä kantoi vitsakimpua ja kirvestä.
- lingonit* kansakunta Galliassa Langresin ylängöllä.
- Lissos* rannikkokaupunki Dalmatiassa Illyrian rajalla.
- Livia* Augustuksen puoliso, synt. 59 eKr., oli ensinnä naimisissa Tiberius Claudius Neron kanssa, erosi hänestä 38 eKr. tullakseen Octavianuksen vaimoksi; älykkyytensä vuoksi hänellä oli Augustukseen huomattava vaikutus. Livia kuoli 29 jKr. Hänen poikansa oli keisari Tiberius.
- Livius, Titus*, roomalainen historioitsija, synt. Pataviumissa (nyk. Padovassa) 59 eKr., kirjoitti laajan Rooman historian, kuoli 17 jKr.
- Livius Drūsus, Mārcus*, kansantribuuni 122 eKr., senaatin puolueen jäsen, koetti riistää Caius Gracchukselta kansan suosion, konsuli 112 eKr.
- Lokris* maakunta Keski-Kreikassa Korintin lahden pohjoisrannalla.
- Lūcānia* maakunta Etelä-Italiassa Tarentin lahden ja Tyrrhenan meren välissä.
- Lucca* kaupunki Etruriassa (nyk. Toscanassa).
- Lūcullus, Lūcius Licinius*, kuuluisa roomalainen sotapäällikkö, taisteli Sullan aikana Mithridatesta vastaan, tuli konsuliksi 74 eKr., lähti 73 Rooman itäarmeijan ylipäälliköksi, kutsuttiin takaisin 67 eKr., eli sen jälkeen upporikkaana yksityishenkilönä Roomassa, kuoli 56 eKr.
- Lūcullus, Mārcus Licinius*, edellisen veli, Sullan legaatti Mithridateen sodassa, konsuli 73 eKr., sen jälkeen Makedonian maaherrana, kuoli pian veljensä jälkeen.

Luksaania katso *Lucania*.

Lūpercalia juhla, jota vietettiin Faunus-jumalan kunniaksi helmikuun 15 päivänä.

Luperkus Faunus-jumalan lisänimi.

Lūsitānia maakunta Pyreneiden niemimaan länsiosassa, vastaa suunnilleen nykyistä Portugalia.

Lutātius Catulus, Quintus, roomalainen valtiomies, senaatinpuolueen johtaja, konsuli 78 eKr., vastusti ensin Pompeiusta, sitten Caesaria, kuoli 61 eKr.

Lykōonia maakunta Vähän-Aasian keskiosassa.

Lykaia ikivanha juhla, jota Arkadian Lykaion-nuorella vietettiin Zeus Lykaioksen kunniaksi.

Lykeion puistoalue Ateenan itälaidassa; siellä sijaitsevassa urheilutalossa Aristoteles opetti.

Lykia maakunta Vähän-Aasian lounaisosassa.

Lykūrgos Spartan tarunomainen lainsäätävä, jonka sanottiin eläneen 9. vuosisadalla eKr.

Lykūrgos ateenalainen valtiomies, synt. n. 390 eKr., Demostheneen ohella makedonianvastaisen puolueen huomattava edustaja, hoiti erinomaisella tavalla valtion taloutta 338—327, kuoli 324 eKr.

Lysandros spartalainen sotapäällikkö, tuhosi Ateenan laivaston Aigospotamoin luona 405 eKr., kaatui sotaretkellä 395 eKr.

Lysippos kreikkalainen taiteilija, syntyisin Sikyonista, Aleksanteri Suuren aikakauden kuuluisin kuvanveistäjä.

Lyydia maakunta Vähän Aasian länsiosassa Aigecian meren rannalla.

Maccēnās, Caius Cilnius, Augustuksen ystävä, runoilijain suosija, kuoli 8 eKr.

Maelius, Spurius, rikas plebeiji, joka 440 eKr. nälänhädän aikana jakoi kansalle viljaa ja jonka sen vuoksi epäiltiin tavoittelevan kansan avulla yksinvaltaa, sai surmansa 439 eKr.

Magnesia kreikkalainen kaupunki Vähässä Aasiassa Lyydiassa Hermos-joen rannalla.

Maidikē maakunta Länsi-Traakiassa.

Makedonia maa Thessalian pohjoispuolella; muodosti oman kuningaskunnan vuoteen 168, minkä jälkeen siitä muodostettiin Rooman maakunta.

Malea Kreikan Peloponnesoksen kaakkoinen niemenkärki.

Māliin lahti Aigeian meren lahti Kreikassa Thessalian rannikolla.

malloslaiset intialainen heimo, jonka Aleksanteri suuri kukisti 326 eKr.

Mancinus, Caius Hostilius, konsuli 137 eKr., teki numantialaisten kanssa 136 sopimuksen, jota senaatti ei hyväksynyt, erotettiin myöhemmin senaatista, mutta otettiin uudelleen sen jäseneksi.

manipeli roomalaisen legioonan osasto, n. 140 miestä.

Mānlius, Caius, oli Sullan upseerina, keräsi suuren omaisuuden, jonka taas menetti, liittyi Catilinaan, kaatui taistellessaan hallituksen joukkoja vastaan 62 eKr.

Mantineia kaupunki Kreikassa Peloponnesoksella Arkadian itäosassa.

Mārcellus, Mārcus Claudius, kvestori 65 eKr., varoitti Ciceroa Catilinan aikeista 63, preetori 54, konsuli 51, vastusti Caesarin vaatimuksiin suostumista 49, kuoli 46 eKr.

Mārcellus, Caius Claudius, konsuli 50 eKr., oli naimisissa Caesarin sisaren tyttären-tyttären Octavianin kanssa, mutta kuului Pompeiuksen kannattajiin, lähestyi myöhemmin lankoaan Octavianusta, kuoli 40 eKr.

Mārcellus, Caius Claudius, edellisen serkku, Caesarin vastustaja, konsuli 49 eKr., kaatui taistellessaan Pompeiuksen puolella 48 eKr.

Mārcellus, Mārcus Claudius, ensiksi mainitun Marcelluksen ja Octavianin poika, synt. 42 eKr., meni 25 eKr. naimisiin Augustuksen tyttären Julian kanssa, ediiä 23; Marcellusta pidettiin vallanperijänä, mutta hän kuoli v:n 23 lopulla eKr.

Mārcius Rēx, Quintus, konsuli 68 eKr, kansantribuuni Clodiuksen lanko.

maradolaiset kansanheimo Kaspian meren etelärannalla.

Marius, Caius, kuuluisa roomalainen sotapäällikkö, synt. 156 eKr. Arpinumissa, taisteli upseerina Espanjassa, kansantribuuni 119 eKr., nai Caesarin isän sisaren Julian, preetori 115, legaatti Jugurthan sodassa, konsulina ensimmäisen kerran 107, sitten viisi kertaa peräkkäin 104—100, voitti teutonit 102 ja kimbrit 101, osoittautui poliitikkona mahdottomaksi, riistätti Sullalta Mithridateen sodan ylipäällikkyyden 88; Sullan marssiessa Roomaa kohti Mariuksen oli pakko paeta, mutta kun Cinna oli saanut vallan, hänet kutsuttiin takaisin, minkä jälkeen hän kosti verisesti vastustajilleen ja valitutti itsensä konsuliksi seitsemännen kerran; hän kuoli jo konsulivuotensa alussa 86 eKr. Sulla heittäi sittemmin hänen tuhkinsa Anio-jokeen.

Marius, Caius, edellisen poika, synt. 109 eKr., taisteli isänsä joukoissa, valittiin konsuliksi 82 eKr., joutui tappiolle taistellessaan Sullaa vastaan, oli piiritetynä Praenestessä, sai surmansa pakomatalla saman vuoden lopulla.

Marius, Mārcus, edellisen serkku, preetori 82 eKr., surmattiin Sullan määräyksestä samana vuonna.

marisit kansanheimo Keski-Italiassa, taisteli liittolaissodassa 90—88 eKr. Roomaa vastaan.

- marsilaisista* liittolaissodan toinen nimitys, joka johtuu siitä, että marsien heimo oli sodassa Rooman päävastustaja.
- Marsin kenttä* sijaitsi Rooman kaupungin pohjoisosassa; sitä käytettiin kansankokouksiin, vaalitoimituksiin ja urheiluharjoituksiin.
- Maryās* makedonialainen historiantkirjoittaja, synt. n. 355 eKr., kirjoitti Makedonian historian.
- Massilia* kaupunki Galliassa, nyk. Marseille.
- Māximus, Quintus Fabius*, edili 57 eKr., Caesarin kannattaja, konsuli 45, kuoli saman vuoden viimeisenä päivänä.
- Marzaios* persialainen upseeri, Syyrian satraappi, oli päällikkönä Gaugamelan taistelussa 331 eKr., luovutti vastarinnatta Aleksanteri Suurelle Babylonin, nimitettiin Babylonian maaherraksi, kuoli 327 eKr.
- Mēdeia* kreikkalaisen taruston henkilö, Kolkhiin kuninkaan tytär, joka rakastui Jasoniin ja seurasi tätä Korintiin. Kun Jason siellä kihlasi kuningas Kreonin tyttären Kreusan, Medeia kostoksi surmasi sekä Kreusan että Jasonin kanssa saamansa lapset.
- medimnos* kreikkalainen viljan mitta, n. 52 1/2 litraa.
- Meedia* maa Iranin luoteisosassa; oli alkuaan itsenäinen kuningaskunta, mutta liitettiin sitten Persian valtakuntaan. Aleksanteri Suuri valloitti sen 330 eKr.
- meedialaiset* Meedian asukkaat, jotka vielä Antoniuksen aikana olivat säilyttäneet erikoisaseman Parthian valtakunnassa.
- Megalopolis* kaupunki Kreikassa Lounais-Arkadiassa.
- Megara* kaupunki Korintin kannaksella lähellä Saronin lahden rantaa, aikoinaan huomattava valtakijä.
- Megaris* maakunta, jonka pääkaupunki oli Megara; sen asukkaat olivat doorilaisia.
- Melās* joki Boiotiassa, nyk. Mavropotamos.
- Melissos* Samoksen sotavoimien ylipäällikkö, voitti Ateenan laivaston 441 eKr.; esiintyi myös filosofina.
- Meliteia* kaupunki Thessaliassa Fthiotiksessa.
- Mēlos* Kykladeihin kuuluva saari Aigeian meressä.
- Menandros* ateenalainen sotapäällikkö, pääsi pakenemaan Sisiliasta 413 eKr., otti osaa Aigospotamoin taisteluun 405 eKr.
- Menandros* ateenalainen huvinäytelmäin kirjoittaja, synt. n. 343 eKr., ns. uuden attikalaisen komedian etevin edustaja, kuoli n. 293 eKr.
- Mēnās* Sextus Pompeiuksen vapautettu orja ja laivastopäällikkö, siirtyi 38 eKr. Octavianuksen puolelle, kaatui Illyrian sotaretkellä 35 eKr.

- Menekratēs* Sextus Pompeiuksen vapautettu orja ja laivastopäällikkö, kaatui 38 eKr.
- Messalla, Mārcus Valerius Messalla Corvīnus*, synt. n. 64 eKr., taisteli Brutuksen armeijassa Filippoin luona, siirtyi taistelun jälkeen Octavianuksen puolelle, konsuli 31 eKr., otti osaa Actiumin taisteluun, esiintyi sittemmin kirjallisen piirin keskushenkilönä, julkaisi muistelmia, kuoli n. 13 jKr.
- Messēnē* kreikkalainen kaupunki Sisilian koilliskulmassa, nyk. Messina.
- Metageitniön* Ateenan kalenterin toinen kuukausi (elo-syyskuu).
- Metella, Caecilia*, Sullan neljäs puoliso, kuoli 81 eKr.
- Metellukset* olivat näytelleet huomattavaa osaa Rooman historiassa.
- Metellus, Quintus Caecilius*, preetori 148, konsuli 143, kensori 131, Gracchusten vastustaja, kuoli erittäin suuresti kunnioitettuna 115 eKr.
- Metellus, Lūcius Caecilius*, Sullan appi, konsuli 119 eKr., kensori 115.
- Metellus, Quintus Caecilius*, preetori 89 eKr., konsuli 80, pontifex maximus 71, kuoli 64 eKr.
- Metellus Celer, Quintus Caecilius*, preetori 63 eKr., voitti Catilinan joukot 62, konsuli 60, kuoli 59 eKr. Hänen puolisonsa oli Clodia, Catulluksen Lesbia.
- Metellus Nepōs, Quintus Caecilius*, kansantribuuni 62 eKr., jolloin esiintyi Ciceroa vastaan, preetori 60, konsuli 57, oli seuraavana vuonna Espanjan maaherrana. kuoli pian sen jälkeen.
- Micipsa* Numidian kuningas 149—118 eKr., roomalaisten liittolainen.
- Mīdās* taruhenkilö, Frygian kuningas, joka toivoi, että kaikki hänen käsissään muuttuisi kullaksi.
- Mieza* kaupunki Makedoniassa Strymon-joen rannalla.
- Milētos* kreikkalainen kaupunki Vähässä-Aasiassa Kaariassa Aigeian meren rannalla, kukoistava kauppakaupunki, josta mm. tuotettiin hienoja kudonnaisia.
- mina* raha, $\frac{1}{60}$ osa talenttia, n. 15 000 markkaa (vuoden 1955 rahan arvon mukaan).
- Minerva* roomalainen jumalatar, samastettiin Pallas Athenen kanssa.
- Mīsēnum* kaupunki Italiassa Napolin lahden pohjoisimmalla rannalla.
- Mitbra* muinaispersialainen valon jumala.
- Mithridatēs* Pontoksen kuningas, synt. 132 eKr., nousi valtaistuimelle 111 eKr.; ryhtyessään laajentamaan valtakuntaansa hän joutui 89 eKr. sotaan roomalaisia vastaan, valtasi melkein koko Vähän Aasian, surmautti n. 80 000 siellä asuvaa roomalaista, lähetti päällikkönsä Arkhelaoksen Kreikkaan, missä Sulla kuitenkin voitti tämän 85 eKr.; Mithridateen oli pakko tehdä rauha 84 eKr., mutta hän aloitti 73 eKr. uuden sodan, jossa kärsi tappion 71 ja 68; Pompeius voitti hänet ratkaisevasti 66, minkä jälkeen hän pakeni Krimille, jossa teki itsemurhan 63 eKr.

Münätius Plancus, Lūcius, Caesarin upseeri 54—46 eKr., liittyi Antoniukseen 43, konsuli 42, seurasi Antoniusta Aasiaan, oli Syyrian maaherrana, siirtyi 32 Octavianuksen puolelle, kensori 22 eKr.

Mūnykchia Peiraieuksen luona sijainnut linnoitus ja sotasatama.

Mūrēna, Lūcius Licinius, preetori 65 eKr., konsuli 62 eKr.

Mutina kaupunki Pohjois-Italiassa, nyk. Modena.

Muusat runottaret.

Mykalē kallioniemeke Vähän Aasian länsirannikolla vastapäätä Samos-saarta.

Myrina kreikkalainen satamakaupunki Vähässä Aasiassa Lydyiassa.

Myysia Vähän-Aasian luoteisin osa.

nabatealaiset arabialaisheimo, joka asui Arabian ja Palestiinan välisissä rajaseuduissa.

Naksos Kykladeihin kuuluva saari Aigeian meressä.

Nāsica, Pūblius Cornēlius Scīpio, konsuli 138 eKr., Gracchusten vastustaja, kerskui surmanneensa Tiberius Gracchuksen, lähti kansan vihaa peläten Vähään Aasiaan, jossa kuoli 131 eKr.

naula painomitta, n. 425 grammaa.

Neāpolis kaupunki Etelä-Italiassa Campaniassa, Tyrrhenan meren rannalla, nyk. Napoli.

Nearkhos synt. n. 360 eKr., Aleksanteri Suuren laivaston päällikkö 326 eKr., oli kuninkaan nuoruuden ystäviä, kirjoitti merimatkoistaan totuudenmukaisen kuvauksen.

Nemea Kreikan Argoliissa sijaitseva laakso, jossa joka toinen vuosi Zeuksen kunniaksi vietettiin kisat.

Nemesis oikeutta valvova ja sen rikkomisen rankaiseva jumalatar.

Neoptolemos kreikkalainen tarusankari, Akhilleuksen poika, joka tarun mukaan myöhemmin siirtyi Epeirokseen, missä sitten molossien kuningassuku piti häntä kantaisänään.

Nepōs, katso *Metellus*.

nervit nykyisessä Länsi-Belgiassa ja Pohjois-Ranskassa asunut heimo, jonka Caesar voitti 57 eKr.

Nestor kreikkalainen taruhenkilö, Pyloksen kuningas, viisaan vanhuksen perikuva. *neuvosto* Ateenassa oli 500-jäseninen; se toimi kansankokouksen valmistavana elimenä.

Nigidius, Pūblius Nigidius Figulus, monipuolinen tieteenharjoittaja ja kirjailija, Ciceron ystävä, kuoli 45 eKr.

Nikaia Bithynian pääkaupunki Vähässä Aasiassa.

Nikē voiton jumalatar.

Nikiās Nikeratoksen poika, ateenalainen valtiomies ja sotapäällikkö, sai peloponnesolaissodassa voittoja 425 ja 423 eKr.; hänen toimestaan tehtiin 421 eKr. Spartan kanssa rauha 50 vuodeksi. Toimi sitten 415—413 Ateenan voimien ylipäällikkönä Sisiliassa, joutui tappion jälkeen vangiksi ja mestattiin 413 eKr.

Nikokreōn Salamiin kaupunkivaltion kuningas Kyproksen saarella, oli Aleksanteri Suuren seurueessa 330 eKr., kuoli 310 eKr.

Nikolāos kotoisin Damaskoksesta, synt. n. 64 eKr., runoilija ja historioitsija, kirjoitti laajan Augustuksen ajan historian alkaen Caesarin kuolemasta.

Nikomēdēs Bithynian kuningas 84—74 eKr.

Nikopolis kaupunki Traakiassa Abderasta pohjoiseen.

Nōla kaupunki Italiassa Campaniassa Napolin koillispuolella.

Nonakris paikkakunta Kreikan Peloponnesoksella Arkadian maakunnassa.

Nōnius Sullan sisarenpoika, preetori 87 eKr.

Nōnius, Mārcus Nōnius Sufēnās, kvestori 60 eKr., kansantribuuni 56, preetori 53, Pompeiuksen kannattaja.

Norbānus, Caius, kansantribuuni 95 eKr., preetori 88, liittyi Mariuksen puolalaisiin ja tuli konsuliksi 83, johti sotatoimia Sullaa vastaan, kärsi tappion 82, pakeni Rhodokselle, missä teki itsemurhan 82 eKr.

Norbānus, Caius Norbānus Flaccus, preetori 44 eKr., taisteli Octavianuksen alipäällikkönä Caesarin murhaajia vastaan, konsuli 38, eli vielä 25 eKr.

Novum Cōmum kaupunki Pohjois-Italiassa Alppien juurella, nyk. Como.

Numa Pompilius Rooman toinen kuningas, lainsäätäjä.

Numantia kaupunki Espanjassa Duero-joen rannalla, keltiberiläisten pääpaikkoja.

Numidia kuningaskunta Pohjois-Afrikassa, vastasi nykyistä Itä-Algeriaa, liitettiin sittemmin Rooman valtakuntaan.

Nymfaion nymfeille pyhitetty alue.

nymfi luonnotar, luonnon haltiatar.

Nyssa kaupunki Vähässä Aasiassa Kaariassa.

oboli kreikkalainen raha, $\frac{1}{6}$ drakhmaa, n. 25 markkaa (vuoden 1955 rahan arvon mukaan).

Ocella, Lūcius Līvius, ent. preetori, taisteli Caesaria vastaan, sai armahduksen, liittyi Caesarin murhaajiin.

Octavia Augustuksen sisar, ensin naimisissa Caius Claudius Marcelluksen, sitten vuodesta 40 eKr. triumviri Antoniuksen kanssa, kuoli 11 eKr.

Octaviānus katso *Octavius, Caius*.

Octavius, Mārcus, kansantribuuni 133 eKr., erotettiin virastaan Tiberius Gracchuksen esityksestä.

Octavius, Cnaeus, konsuli 87 eKr., ylimyspuolueen johtaja, murhattiin samana vuonna.

Octavius, Mārcus, edili 50 eKr., oli Pompeiuksen laivaston päällikkönä 49—48, pakeni Afrikkaan, liittyi sittemmin Antoniukseen ja komensi Actiumin taistelussa Antoniuksen laivaston keskiosaa.

Octavius, Caius Octavius Balbus, liittyi jäljestäpäin Caesarin murhaajiin, sai surmansa proskriboituna 43 eKr.

Octavius, Caius = *Octaviānus Augustus*, synt. 63 eKr., äiti oli Caesarin sisarentytär; kun Caesar oli murhattu 15 maalisk. 44 Octavius, jonka Caesar oli testamentissaan tehnyt ottopojakseen ja jota siitä lähtien nimitettiin Caesariksi tai Octavianukseksi, lähti Roomaan ottaakseen haltuunsa Caesarin perinnön, liittyi sen johdosta, että Antonius kohteli häntä yliolkaisesti, senaatinpuolueeseen ja saavutti aivan nuorena vaikutusvaltaisen aseman; taisteltuaan aluksi Antoniusta vastaan hän 43 teki tämän kanssa liiton (ns. toisen triumviraatin); triumvirit voittivat 42 Caesarin murhaajat Filippoin luona ja jakoivat keskenään Rooman valtakunnan, jolloin Octavius (Caesar) sai läntisen puoliskon hallittavakseen. Octaviuksen ja Antoniuksen välit olivat v. 40 eKr. katkeamaisillaan, mutta silloin saatiin aikaan Brundisiumin sovinto, joka uudistettiin Tarentumissa 37. Lopullinen välien rikkoutuminen tapahtui 33 eKr., jonka jälkeen kumpikin puoli varustautui sotaan; Actiumin taistelussa 31 Octavius pääsi voitolle, ja Antonius teki itsemurhan 30. Siitä lähtien Octavius, joka 27 sai senaatilta kunnianimen Augustus, oli Rooman yksinvaltiainen. Hän kuoli 14 jKr.

ōdeion rakennus, jossa toimeenpantiin musiikkiesityksiä.

Odysseia Homeroksen sankarirunoelma, joka kertoo Odysseuksen harharetkestä ja kotiinpaluusta.

Oidipūs kreikkalainen taruhenkilö, Theeban kuningas, joka erehdyksestä joutui surmaamaan isänsä ja naimaan äitinsä; päästyään selville asianlaidasta hän puhkaisi silmänsä ja lähti maanpakoon.

Oiniadai kaupunki Luoteis-Kreikassa Akarnaniassa.

Oitē vuoristo Keski-Kreikassa n. 50 km Korintin lahdesta pohjoiseen.

Okhos Persian kuninkaan Artakserkses III:n (359—338 eKr.) lisänimi.

Oksos Pamirin ylängöltä alkava, Aralin järveen laskeva joki Turanissa, nyk. Amudarja.

- Olympia* juhlapaikka Peloponnesoksella Elis-maakunnassa; siellä pidettiin Olympian kisat.
- Olympias* Aleksanteri Suuren äiti, synt. n. 375 eKr., molossien kuninkaan tytär Epeiroksesta, tuomittiin Aleksanteri Suuren kuoltua mestattavaksi 316 eKr.
- Olympolainen* ylijumala Zeuksen ja Perikleen lisänimi.
- Olynthos* kreikkalainen kaupunki Kalkidiken niemimaalla Aigeian meren pohjukassa.
- Onēsikritos* kyynisen koulukunnan filosofi, otti osaa Aleksanteri Suuren sotaretkeen, oli Nearkhoksen laivastossa yliperämiehenä, kirjoitti mielikuvituksellisen esityksen Aleksanterin historiasta.
- Opimius, Lūcius*, preetori 125 eKr., konsuli 121, johti tuhoamistaistelua Caius Gracchusta vastaan, otti myöhemmin lahjuksia Jugurthalta ja karkotettiin sen johdosta maanpakoon.
- optimaatit* ylimyspuoluelaiset.
- oraakkeli* enne tai ennustuspaikka.
- oreitalaiset* vuori-iberiläiset Espanjassa.
- Orestēs, Lūcius Aurēlius*, konsuli 126 eKr., oli sen jälkeen kukistamassa kapinaa Sardiassa, vietti triumfin 122 eKr.
- Orfeus* tarunomainen kreikkalainen tietäjä ja laulaja, jonka palvojat vihkiytyivät tiettyihin salamenoihin.
- Ōrikon* kaupunki Illyriassa Adrian meren rannalla.
- Orkhomenos* kaupunki Kreikassa Boiotiassa lähellä Kefisos-joen suuta.
- Orōdēs* Parthian kuningas n. 56—38 eKr.
- Ōrōpos* kaupunki Boiotiassa vastapäätä Euboiaa, kuului Ateenalle, jolta boiotialaiset sen riistivät 411 eKr. Moninaisten vaiheiden jälkeen se joutui Ateenalle 387, mutta luovutettiin uudelleen theebalaisille 366 eKr.
- Ortobopagon* vuori Boiotiassa.
- Ōstia* Rooman satamakaupunki Tiberin suulla.
- ostrakismos* »liuskäänestys», kansantuomio, jolla Ateenassa voitiin ajaa maanpakoon kansalainen, jonka epäiltiin uhkaavan kansanvaltaista valtiojärjestystä.
- Paflogonia* maakunta Vähän Aasian pohjoisosassa Mustan meren rannalla.
- Paionia* Makedonian pohjoinen rajamaa.
- Pakoros* Parthian kuninkaan Orodeen poika.
- Palātium* t. *Palātīnus* yksi Rooman kukkuloista, joka kohosi aivan forumin vieressä, ylimystön kaupunginosa.
- Pallas Athēnē* katso *Athene*.

- Pamfylia* maakunta Vähän Aasian eteläosassa Lykian ja Kilikian välillä.
- Pän* kreikkalainen luonnonhaltija, joka kuviteltiin pukinjalkaiseksi.
- Panaitios* kreikkalainen filosofi, synt. Rhodoksessa n. 180 eKr., opetti stoalaista filosofiaa Roomassa ja sittemmin Ateenassa, kuoli n. 110 eKr.
- Panaeton* linnoitus Attikan ja Boiotian rajalla.
- Panathēnaia* juhla, jota Ateenassa vietettiin elokuussa Athene-jumalattaren kunniaksi. Siihen kuului juhla-kulkue ja eri taidelajien kilpailuja.
- Panopeus* kaupunki Fokis-maakunnassa.
- Pänsä, Caius Vibius*, kansantribuuni 51 eKr., kannatti Caesaria, preetori 48, konsuli 43, kaatui Mutinan luona 43 eKr.
- Paraitonion* kaupunki Pohjois-Afrikassa Libyassa lähellä Egyptin rajaa.
- Parapotamioi* kaupunki Keski-Kreikassa Fokiassa.
- Paris* taruhenkilö, Troian kuninkaan Priamoksen poika, kuuluisa kauneudestaan, vietti Spartan kuninkaan Menelaoksen puolison Helenan ja aiheutti siten Troian sodan puhkeamisen.
- Parmenidēs* kreikkalainen filosofi, Elean oppikunnan pääedustaja, eli n. 500 eKr.
- Parmeniön* Makedonian kuninkaan Filippoksen neuvonantaja, johti Aleksanteri Suuren sotaretkillä vasenta sivustaa, joutui kuninkaan epäsuosiin ja surmattiin 330 eKr. Hän oli kuollessaan n. 70 vuoden ikäinen.
- Parnassos* vuoristo Keski-Kreikassa; siellä uskottiin Apollonin ja runottarien oleskelevan.
- Parthenōn* Pallas Athenen temppeli Ateenan Akropoliilla, rakennettiin 447—432 eKr.
- Parthia* vanhan Persian valtakunnan maakunta Meedian itäpuolella Kaspian merestä kaakkoon, sittemmin koko Uus-Persian valtakunta Induksen ja Eufratin välillä.
- Patara* huomattava merikaupunki Vähässä Aasiassa Lykiassa.
- Patavium* kaupunki Pohjois-Italiassa, nyk. Padova.
- Patrai* kaupunki meren rannalla Peloponnesoksen luoteisosassa Akhaian maakunnassa.
- Patrōnis* kaupunki Keski-Kreikassa Fokis-maakunnassa.
- Paullus, Aemilius*, triumviri Lepiduksen veli, ediili 55 eKr., preetori 53, konsuli 50, sai Caesarilta 1 500 talenttia Aemiliuksen basilikan korjauttamiseksi, proskriboitiin 43 eKr., pakeni ja kuoli Miletoksessa Vähässä Aasiassa.
- Pēgai* satamakaupunki Megaris-maakunnassa Korintin kannaksella.
- Peiraiēus* Ateenan satamakaupunki.

- Peisandros* ateenalainen poliitikko peloponnesolaissodan ajalta, otti osaa valtiolliseen elämään v:sta 429 eKr., pakeni Spartaan 411 eKr.
- Peisistratos* Ateenan yksinvaltiias, synt. n. 600 eKr., anasti vallan Ateenassa 560 eKr., karkotettiin kahdesti, mutta palasi takaisin ja jätti kuollessaan valtansa pojilleen. Peisistratos oli erittäin huomattava valtiomies ja häntä voidaan pitää Ateenan suuruuden luoja.
- Pēleus* kreikkalainen taruhenkilö, Etelä-Thessalian kuningas, Akhilleuksen isä.
- Peliās* kreikkalainen taruhenkilö, Poseidonin poika, lähetti veljenpoikansa Jasonin noutamaan Kolkhiista kultaisen taljan. Hänen poikansa oli Akastos.
- Pella* kaupunki Makedoniassa.
- peloponnesolaiset* tarkoittaa usein spartalaisia, koska Sparta oli Peloponnesoksen johtava valtio.
- Peloponnēsos* Kreikan eteläosa, jonka Korintin kannas yhdistää muuhun Kreikkaan. Peloponnesoksen johtava valtio oli Sparta.
- Pelūsion* kaupunki Egyptissä Niilin itäisimmän suuhaaran varrella.
- peninkulma* roomalainen = 1 480 metriä.
- Perdikēās* Filippoksen ja Aleksanteri Suuren sotapäällikkö, josta tuli valtionhoitaja Aleksanterin kuoltua, sai surmansa 321 eKr.
- Pergamon* kreikkalainen kaupunki Vähän Aasian luoteisosassa. Sen kuninkaat laajensivat Pergamonin aluetta, joka siten tuli muodostamaan kokonaisen valtakunnan. Pergamonissa oli kuuluisa kirjasto.
- Periklēs* Ateenan kuuluisin valtiomies, synt. n. 500 eKr., tuli Kimonin kuoleman jälkeen 449 Ateenan varsinaiseksi johtajaksi, teki 446 sopimuksen rauhan säilyttämisestä Spartan kanssa, ei voinut tai halunnut estää peloponnesolaissodan syttymistä 431 eKr., kuoli ruttoon 429 eKr.
- Perinthos* kreikkalainen kaupunki Propontiksen pohjoisrannalla.
- Persefonē* Demeterin tytär, jonka manalan jumala ryösti ja otti puolisoikseen.
- Persis* Persian valtakunnan maakunta, valtakunnan varsinaisen emämaa Persian lahden rannalla.
- Petra* nabatealaisten asuma-alue.
- Pinaros* joki Vähässä Aasiassa Kilikiassa.
- Pindaros* kreikkalainen runoilija, synt. Theebassa n. 520 eKr., Kreikan kuorolyriikan kuuluisin edustaja, kuoli n. 440 eKr.
- Pisaurum* kaupunki Umbriassa Adrian meren rannalla.
- Pisidia* maakunta Vähässä Aasiassa Pamfylian pohjoispuolella.
- Pīso, Lūcius Calpurnius*, Caesarin appi, preetori 61 eKr., konsuli 58 eKr., Ciceron

vastustaja, oli kansalaissodassa Caesarin puolella, vaati Caesarin murhan jälkeen hänen testamentinsa tunnustamista.

Piso, Caius Calpurnius, Ciceron vävy, toimi 58 eKr. Ciceron hyväksi, kuoli 57 eKr. Hänen puolisonsa oli Ciceron tytär Tullia, joka sittemmin meni uusiin naimisiin Dolabellan kanssa.

Piso, Caius Calpurnius, preetori 70 eKr., konsuli 67, antoi Ciccolle Catilinan suunnitelmia koskevia tietoja.

Plancus katso *Munatius*.

Plataia kaupunki Boiotiassa, oli yhtämittäisissä taisteluissa Theeban kanssa.

Platōn kuuluisa kreikkalainen filosofi, synt. 427 eKr., oli Ateenassa Sokrateen oppilas, perusti Akademon koulun filosofikoulun, kuoli 347 eKr.

Platōn huvinäytelmän kirjoittaja, vanhan attikalaisen komedian edustaja, jonka toimintakausi oli n. 428—390 eKr.

Pleistoanaks Spartan kuningas v:sta 456 eKr.

Polybios kreikkalainen historiankirjoittaja, synt. n. 201 eKr., oleskeli v:sta 166 pitkiä aikoja Roomassa, nuoremman Scipion ystävä, kirjoitti kreikankielisen maailmanhistorian, jossa Rooman valtakunnan nousu muodosti keskeisen osan.

Polykratēs Samoksen yksinvaltiainen n. vuodesta 540 eKr., sai surmansa 522 eKr.

Pompeia Caesarin puoliso 67—61 eKr.

Pompeiji kaupunki Campaniassa lähellä Napolia Vesuviuksen etelärinteellä.

Pompeiuksen teatteri Roomassa valmistui 55 eKr. Siihen liittyi pylväskäytäviä ja saleja, joita käytettiin kokoushuoneina.

Pompeius, Quintus, konsuli 141 eKr., kensori 131 eKr., Tiberius Gracchuksen vastustaja.

Pompeius, Quintus Pompeius Rūfus, kansantribuuni 100 eKr., preetori 91, konsuli 88 yhdessä Sullan kanssa, sai surmansa 87 eKr.

Pompeius, Cnaeus Pompeius Magnus, »Pompeius Suuri», roomalainen sotapäällikkö ja valtiomies, synt. 106 eKr., kunnostautui jo Sullan aikana etevänä upseerina, konsuli 70 eKr., oli ylipäällikkönä idässä, yhtyi Caesarin ja Crassuksen kanssa ns. ensimmäiseen triumviraattiin 60, nai Caesarin tyttären Julian, oli toistamiseen konsulina 55 sekä kolmannen kerran 52, liittyi kiinteästi senaatin puolueeseen vastustaen Caesarin vaatimuksia, siirtyi Caesarin aloitettua kansalaissodan 49 Kreikkaan, jossa kärsi ratkaisevan tappion Farsaloksen luona 48, pakeni Egyptiin, jossa hänet murhattiin 48 eKr.

Pompeius, Sextus Pompeius Magnus, edellisen poika, seurasi isäänsä Egyptiin, pääsi sieltä pakenemaan, hankki Caesarin murhan jälkeen laivaston, jonka avulla

valtasi Sisilian ja Sardinian, teki Octavianuksen ja Antoniuksen kanssa sopimuksen Misenumissa 39, aloitti kuitenkin uudelleen sodan, jossa lopulta kärsi ratkaisevan tappion 36, pakeni Vähään Aasiaan Miletokseen, jossa hänet surmattiin 35 eKr.

Pompiinum suoseutu Keski-Italiassa Roomasta kaakkoon, nyk. Pontiset suot.

pontifex m̄ximus roomalaisten ylipappien esimies.

Pontos kuningaskunta Mustanmeren etelä- ja kaakkoisrannikolla Halys-joen ja Armenian välissä. Mithridateen aikana valtakunta käsitti suuren osan Vähää Aasiaa sekä Mustan meren pohjoisrannikon.

Porcia nuoremman Caton sisar, oli ensinnä naimisissa v:n 59 konsulin Calpurnius Bibuluksen, sitten v:sta 45 Brutuksen kanssa, kuoli 43 eKr.

Pōros intialainen ruhtinas, jonka Aleksanteri Suuri voitti 326 eKr., kuoli n. 315 eKr.

Porta Collīna Rooman koillinen portti.

Poseidōn Ateenan kalenterin kuudes kuukausi (joulou—tammikuu).

Poseidōn kreikkalaisten meren jumala.

Poseidōnios kreikkalainen filosofi, edusti stoalaisuutta, kirjoitti teoksia hyvin monilta aloilta (eli n. 135—50 eKr.).

Potidaia kaupunki Kalkidiken niemimaan pääosan ja sen läntisimmän niemen välisellä kannaksella. Kaupunki luopui Ateenan meriliitosta 431 eKr., mutta ateenalaiset valloittivat sen 429 eKr.

Praeneste kaupunki Latiumissa Roomasta kaakkoon, nyk. Palestrina.

praetori korkea roomalainen virkamies, joka hoiti tuomarin tehtäviä, mutta oli konsulin poissa ollessa tämän sijaisena; virka-aikansa päätyttyä hän toimi maaherrana, propraetorina, minkä johdosta maaherraakin joskus nimitetään praetoriksi.

Priēnē kreikkalainen kaupunki Vähässä Aasiassa Kaariassa Miletoksen lahden rannalla.

Proculus, Caius, roomalainen ritari, Augustuksen ystävä, seurasi Augustusta 30 eKr. Aleksandriaan, teki myöhemmin itsemurhan.

Prokonnēsos saari Propontiksessa (Marmarameressä).

prokonsuli entinen konsuli, joka toimi maaherrana.

propaetori entinen praetori, joka toimi maaherrana.

propylaia Ateenan Akropoliille johtava juhlava porttirakennelma.

proskriptio lainsuojattomaksi julistaminen.

Prōtagorās kreikkalainen sofisti, joka opetti, ettei ole olemassa yleispätevää totuutta (eli n. 480—411 eKr.).

provinsi Rooman valtakunnan maakunta.

Ptolemaios Aleksanteri Suuren sotapäällikkö, sai Aleksanterin kuoltua 323 eKr. maakunnakseen Egyptin, jota hän siitä lähtien hallitsi, otti kuninkaan nimen 305, kuoli 283 eKr. Hänen mukaansa Ptolemaios tuli Egyptin kuningassuvussa yleiseksi nimeksi.

Ptolemaios VIII Egyptin kuningas, synt. 181 eKr., kosi ennen kuninkaaksi tuloaan Corneliaa, Gracchusten äitiä, joka ei kuitenkaan suostunut avioliittotarjoukseen, kuoli 116 eKr.

Ptolemaios XII Aulētēs Egyptin kuningas, synt. n. 110 eKr., nousi valtaistuimelle 80, pakeni kapinan johdosta valtakunnastaan 58, palautettiin kuninkaaksi Syyrian maaherran Gabiniuksen toimesta 55, kuoli 51 eKr.

Puteolē satamakaupunki Campaniassa Napolin lahden rannalla.

Pyanopsiōn Ateenan kalenterin neljäs kuukausi (loka—marraskuu).

Pydna kaupunki Makedoniassa.

pyhä sota julistettiin Fokis-maakunnan asukkaita vastaan sen johdosta, että he olivat miehittäneet Delfoin; sotaa käytiin 356—346 eKr., ja sen aikana Makedonian Filippoksen onnistui saada jalansija Kreikassa.

Pylos kaupunki Lounais-Kreikassa Messenian länsirannikolla; ateenalaiset miehittivät sen peloponnesolaissodan aikana 425 eKr.

Pýthagorās kreikkalainen filosofi ja matemaatikko (eli n. 570—500 eKr.).

Pýthēās ateenalainen poliitikko, synt. ennen vuotta 356 eKr., Demostheneen vastustaja, siirtyi lopulta Ateenan vihollisten puolelle.

Pýthia Delfoin oraakkelin ennusapitar.

Pýthōn kisat vietettiin Delfoissa joka neljäs vuosi kunkin olympiadin kolmantena vuonna; ne olivat Olympian kisojen jälkeen Kreikan huomattavimmat.

quadrāns roomalainen vaskikolikko, $\frac{1}{40}$ denaaria, n. 4 markkaa (vuoden 1955 rahan arvon mukaan).

Quintīlis heinäkuu, sai Caesarin muistoksi nimen Julius.

Rēgion kaupunki Etelä-Italiassa Kalabriassa Messinan salmen rannalla.

Rhodos Aigeian meren suurin saari Vähän Aasian lounaiskulmassa.

ritarisääty Rooman alempi aatelisto, joka suoritti sotapalvelusta ratsain.

Rōksanē Aleksanteri Suuren puoliso, synt. n. 340 eKr., synnytti Aleksanterin kuoltua 323 pojan; molemmat surmattiin n. 310 eKr.

Rōsciūs kuuluisa näyttelijä, alkuaan vapautettu orja, kuoli 62 eKr.

Rubico varsinainen Italian ja Gallia Cisalpinan välinen rajajoki, joka virtaa Apenniineilta Adrian mereen.

Rūfīnus, Pūblius Cornēlius konsuli 290 ja 277 eKr., Sullan esi-isä.

Salamīnia Ateenan valtionlaiva.

Salamis saari Saronin lahdessa lähellä Ateenaa.

Salamis kreikkalainen kaupunki Kyproksen itärannikolla.

samnilainen Samniumin maakunnan asukas; roomalaiset kävivät samnilaisia vastaan useita sotia alkaen vuodesta 343 eKr., kunnes heidät täydellisesti kukistettiin 272 eKr.

Samnium maakunta Italiassa Latiumin ja Campanian itäpuolella.

Samos saari Aigeian meressä Vähän Aasian rannikolla, yhtyi Ateenan meriliittoon 479 eKr., ryhtyi Perikleen aikana kapinaan, joka kukistettiin 439 eKr.

Samosata kaupunki Etu-Aasiassa ylisen Eufraatin varrella.

Samotrākē saari Aigeian meren pohjoisosassa lähellä Traakian rannikkoa; saarella vietettiin mystillisiä palvontamenoja.

Sardēs kaupunki Vähässä Aasiassa, Lyydian pääkaupunki.

satraappi maaherra Persian valtakunnassa.

Sätürnālia juhla, jota vietettiin Saturnuksen kunniaksi joulukuun 17.—23. päivänä.

Siihen kuului vallatonta ilonpitoa; myös orjille suotiin monenlaisia vapauksia.

Säturnus roomalainen kylvön jumala; Saturnuksen temppelissä Roomassa säilytettiin valtion rahastoa.

satyyri kreikkalainen luonnonhaltija; satyyrit olivat viininjumala Dionysoksen seuralaisia.

Scaevola, Pūblius Mūcius, preetori 136, konsuli 133, ei vastustanut Tiberius Gracchuksen uudistuksia, etevä oikeusoppinut.

Scaevola, Quintus Mūcius, konsuli 117 eKr., erittäin rehellinen ja kunnioitettu mies, Ciceron vanhempi ystävä ja opastaja.

Scīpiot olivat erittäin huomattava roomalainen suku.

Scīpio, Pūblius Cornēlius, (Africānus maior) Hannibalin voittaja, synt. n. 235 eKr., sotatribuuni 216 eKr., ediili 212, 211—206 Rooman armeijan päällikkö Espanjassa, konsuli 205, purjehti Afrikkaan 204, voitti Hannibalin Zaman luona 202, uudelleen konsuli 194, kuoli 183 eKr.

Scīpio, Pūblius Cornēlius Scīpio Africānus (minor), Karthagon hävittäjä, synt. 185 eKr., kunnostautui Pydnan taistelussa 168, oli upseerina Espanjassa 151, konsuli 147, valloitti ja hävitti Karthagon 146, uudelleen konsuli 134, valloitti Numantian Espanjassa 133, kuoli 129 eKr.

Seipio, Lūcius Cornēlius, preetori 88, konsuli 83, Mariuksen puoluelainen, joutui Sullan vangiksi, mutta pääsi vapaaksi, merkittiin proskriptioluetteloon, kuoli Massiliassa.

Seipio, Quintus Caecilius Metellus, Pompeiuksen appi, varoitti Ciceroa Catilinan aikeista 63 eKr., kansantribuuni 59, preetori 55, konsuli 52, päällikkönä Pompeiuksen armeijassa 48 johtaen Farsaloksen taistelussa keskustaa, pakeni Afrikkaan, jossa johti taistelua Caesaria vastaan, kärsi ratkaisevan tappion Thapsuksen luona 46, minkä jälkeen teki itsemurhan.

sekanit gallialainen kansanheimo, joka asui Jura-vuoriston ja Saōnen välillä.

Selēnē Kuutar, jumalatar, joka virheellisesti samastettiin roomalaisen Bellonan kanssa.

Selenkos Aleksanteri Suuren sotapäällikkö, synt. n. 358 eKr., tuli Aleksanterin kuoltua Babylonian käskynhaltijaksi 321, julistautui kuninkaaksi 305 ja valtasi melkein kaikki entisen Persian valtakunnan aasialaiset alueet, sai surmansa 280 eKr.

Selymbria kaupunki Propontiksen (nykyisen Marmarameren) pohjoisrannalla.

senaatti neuvoskunta; Rooman senaatti oli se elin, johon valtiovalta pääasiallisesti keskittyi; sen jäseninä olivat entiset virkamichet kvestorista konsuliin saakka.

senaattorisäätö Rooman ylimystö, jonka muodostivat ne suvut, joiden jäsenet olivat olleet senaattoreina.

sensori katso *kensori*.

Sentius, Caius, preetori 89 eKr., johti sen jälkeen sotatoimia Makedoniassa.

Serapis egyptiläinen jumala, joka samastettiin Osiris-jumalan kanssa. Serapiksen palvonta levisi jo tasavallan aikana Roomaan asti.

Serviliukset olivat huomattavaa roomalaista ylimyssukua.

Servilius Abala diktaattorin ratsuväen päällikkönä surmasi Spurius Maeliuksen 439 eKr.

Servilius katso *Isauricus*.

sesterssi, lat. *sestertius*, roomalainen raha, $\frac{1}{4}$ denaaria, noin 40 markkaa (vuoden 1955 rahan arvon mukaan).

Sestius, Pūblius, kvestori 63 eKr., kansantribuuni 57, preetori 55, Kilikian maaherra 49, Caesarin kannattaja, eli vielä 35 eKr.

Sēstos kaupunki Traakian Khersonesoksella lähellä Hellespontoksen kapeinta kohtaa.

Sētia kaupunki Latiumissa volskilaisalueella Roomasta kaakkoon.

Sfaktēria saari Messenian länsirannikolla; siellä ateenalaiset piirittivät spartalaisia 425 eKr.

- Sfinksi* olento, jolla on jalopeuran ruumis ja naisen pää; Egyptistä sfinksejä esittävät patsaat levisivät Kreikkaan ja Roomaan. Sfinksi esitti tarun mukaan arvoituksia ihmisten ratkaistavaksi.
- Sibylla* kreikkalaisilla ja roomalaisilla ennustajatar, jonka ennustukset oli koottu Sibyllan kirjoiksi.
- Sīdōn* kauppakaupunki Foinikiassa Välimeren rannalla.
- Signia* kaupunki Italiassa Latiumissa.
- siirtokunta* (lat. *colonia*) kaupunki, jonka emäkaupungista lähetetyt siirtolaiset olivat perustaneet.
- Sikyōn* kaupunki Kreikassa Peloponnesoksen pohjoisrannalla noin 20 km:n päässä Korintista.
- Sīlānus, Decimus Jūnius*, konsuli 62 eKr., lausui ensimmäisenä mielipiteensä Catilinan rikostoverien rankaisemisesta v:n 63 lopulla, kuoli pian konsulikautensa jälkeen.
- Sīlānus, Māreus Jūnius*, Antoniuksen ystävä, siirtyi Octavianuksen puolelle, oli konsulina 25 eKr.
- Silvium* kaupunki Etelä-Italiassa Apuliassa.
- Sinōpē* kaupunki Vähässä Aasiassa Paflagoniassa Mustan meren rannalla.
- Skarfē* kaupunki Keski-Kreikassa Lokriissa.
- Skēpsis* kaupunki Vähän Aasian Troas-maakunnassa.
- Skotūssa* kaupunki Thessaliassa.
- skyyttalaiset* paimentolaiskansa, joka asui Mustan meren ja Kaukasus-vuorten pohjoispuolella.
- Smyrna* kaupunki Vähän Aasian länsirannikolla.
- sofisti* viisauden opettaja, jollaisia esiintyi Kreikassa noin 440 paikkeilta eKr. Plutarkhos käyttää tätä nimitystä joskus filosofiensa yleensä.
- Sofoklēs* Kreikan kuuluisimpia murhenäytelmäin kirjoittajia, eli 496—406 eKr.
- Sōkratēs* kreikkalainen filosofi, Platonin opettaja, eli 469—399 eKr.
- Solōn* Ateenan kuuluisa lainsäätäjät, noin 640—559 eKr.
- sotatribuuni* Rooman armeijan alin varsinaisen upseerin arvo.
- Spinthēr* katso *Lentulus*.
- stadion* kreikkalainen pituusmitta, n. 192 metriä.
- Stageira* kaupunki Kalkidiken itärannalla, Aristoteleen syntymäkaupunki.
- stateeri* kreikkalainen rahayksikkö; hopeastateeri oli 2 drakhmaa, kultastateeri 20 drakhmaa.

stoalaiset filosofinen oppikunta, joka pani pääpainon siveelliselle järkkymättömyydelle.

Strabōn kreikkalainen kirjailija, noin 63 eKr.—19 jKr.

sugambrit germaaninen heimo Reinin varsilla.

Sulla, Lūcius Cornēlius, Rooman diktaattori, synt. 138 eKr., Mariuksen kvestorina sai vangiksi Jugurthan 105, preetori 93, Kilikian maaherra 92, taisteli menestyksellisesti liittolaissodassa, konsuli 88, valittiin ylipäälliköksi Mithridatesta vastaan, mutta kun ylipäällikkyyks siirrettiin Mariukselle, marssi Roomaa vastaan, valloitti kaupungin, julisti vastustajansa henkipatoiksi, taisteli Mithridatesta vastaan 87—85, järjesti sen jälkeen Vähän Aasian ja Krcikan asiat, palasi 83 Italiaan, tuhosi vastustajiensa joukot Rooman edustalla 82, nimitettiin samana vuonna elinikäiseksi diktaattoriksi, mutta luopui valtuuksistaan 79 ja kuoli 78 eKr.

Sulpicius, Pūblius Sulpicius Rūfus, synt. n. 124 eKr., kansantribuuni 88, Sullan vastustaja, otatti Sullalta ylipäällikkyyden, proskriboitiin Sullan valloitettua Rooman ja surmattiin 88 eKr.

Sūsa yksi Persian kuninkaiden hallituskaupunkeja.

sveebit suuri germaaniheimo nykyisessä Saksassa.

Sybaris kreikkalainen kaupunki Etelä-Italiassa lähellä Tarentumin lahden länsirantaa; kaupunki hävitettiin sodassa 510 eKr., ja sen paikalle perustettiin 444 eKr. Thuriot.

synkathesis sopeutuminen.

Syrakuusa kreikkalainen kaupunki Sisilian itärannikolla.

Tainaron, Kreikan eteläisin niemi, nyk. Matapan.

talentti suurin rahayksikkö, 60 minaa, noin 900 000 markkaa (vuoden 1955 rahan arvon mukaan); painoyksikkönä talentti oli n. 26 kiloa.

Tanagra kaupunki Koillis-Boiotiassa lähellä Attikan rajaa.

Tarentum kaupunki Etelä-Italiassa Apuliassa samannimisen lahden koillisperukassa.

Tarquinius Superbus Rooman viimeinen kuningas, karkoitettiin noin 510 eKr.

Tarsos kaupunki Vähän Aasian kaakkosisosassa Taurus-vuoriston eteläjuurella.

Taurus, Titus Statilius, konsuli 37 eKr., oli Augustuksen jalkaväen päällikkönä Actiumissa, toisen kerran konsulina 26 eKr., käskynhaltijana Roomassa ja Italiassa 16 eKr.

tektosagit kansanheimo Vähässä Aasiassa Galatiassa.

Telesinus, Pūblius, samnilaispäällikkö, taisteli liittolaissodassa Roomaa vastaan, liittyi Cinnaan, kaatui Rooman edustalla 82 eKr.

- Telestēs* dityrambirunoilija 4. vuosisadalta eKr.
- Tellūs* maaemo, jota palveltiin Roomassa jumalattarena; Telluksen temppelessä senaatti joskus piti istuntojaan.
- Telmēssos* kaupunki Vähässä Aasiassa Kaariassa lähellä Halikarnassosta.
- tenkerit* germaaniheimo, joka vuosina 56—55 tunkeutui Reinin yli Galliaan.
- Teōs* kaupunki Vähän Aasian länsirannikolla vastapäätä Samosta.
- Terentia* Ciceron puoliso noin vuodesta 79 eKr., aviocero 46 eKr., eli 103 vuoden ikäiseksi.
- Terracīna* kaupunki Italiassa Latiumissa Tyrrhenan meren rannalla.
- tetrametri* nelimittasäe, käsittää neljä kaksoisrunojalkaa.
- teutonit* germaaniheimo, joka yhdessä kimbrien kanssa n. 110 eKr. tunkeutui Galliaan; Marius tuhosi heidät 102 eKr.
- Thapsakos* kukoistava kauppakaupunki Etu-Aasiassa Eufraatin varrella.
- Thapsus* kaupunki Pohjois-Afrikassa Välimeren rannalla Karthagosta kaakkoon; sen lähellä Caesar saavutti voiton 46 eKr.
- Thargēliōn* Ateenan kalenterin yhdestoista kuukausi (touko—kesäkuu).
- Thasos* saari Aigeian meren pohjoisosassa lähellä Makedonian rannikkoa.
- Tbeeba* Boiotian pääkaupunki.
- Themistoklēs* kuuluisa ateenalainen valtiomies ja sotapäällikkö, synt. n. 527 eKr., kuoli n. 459 eKr.
- Theodektēs* kreikkalainen puhuja ja murhenäytelmän kirjoittaja, kotoisin Vähän Aasian Faseliista, siirtyi 352 eKr. Halikarnassokseen, kuoli Ateenassa 41-vuotiaana.
- Theofrastos* kreikkalainen filosofi, synt. n. 372 eKr., Aristoteleen lähin seuraaja ns. peripateettisen koulukunnan esimiehenä, kirjoitti mm. kuvauksen ihmisluonteista, kuoli 287 eKr.
- Theopompos* kreikkalainen historiankirjoittaja, synt. n. 376 eKr., julkaisi kaksi laajaa historiateosta, jotka käsittelevät Kreikan vaiheita v:sta 410 eKr. lähtien, kuoli n. 305 eKr.
- Thērāmenēs* ateenalainen valtiomies, harvainvaltapuolueen johtajia, pani 411 eKr. toimeen valtiojärjestelmän muutoksen, oli v. 404 ns. 30 tyrannin joukossa kaikkein vaikutusvaltaisimpia, mutta esiintyi maltillisesti, minkä johdosta joutui tyhjentämään myrkkypikarin 404 eKr.
- Thermopylai* Thessaliasta Keski-Kreikkaan johtava sola.
- Thēseus* ateenalainen tarusankari, surmasi Kreetan Minotauroksen.
- Thesmofoia* kreikkalaisten naisten viettämä juhla, jolla kunnioitettiin Demeteriä ja Persefonea.

- Thessalia* maakunta Koillis-Kreikassa Aigeian meren, Epeiroksen ja Makedonian välissä.
- Thessalonikē* kaupunki Makedoniassa Aigeian meren pohjoisrannikolla, nyk. Saloniki.
- Thrasyloulos* ateenalainen sotapäällikkö, kutsui ollessaan laivaston päällikkönä 411 eKr. Alkibiadeen Samokseen, pakeni 404 Theebaan, kokosi ympärilleen ateenalaisia, voitti 30 tyrannin joukot ja saattoi voimaan kansanvaltaisen valtiojärjestyksen 403, sai surmansa sotaretkellä Vähässä Aasiassa 388 eKr.
- Thukydides* ateenalainen valtiomies, ylimyspuolueen johtaja, karkotettiin maanpakoon 443 eKr., palasi kymmenen vuoden karkotusajan kuluttua jälleen kotikaupunkiinsa.
- Thukydides* Kreikan kuuluisin historiankirjoittaja, synt. n. 454 eKr., kirjoitti peloponnesolaissodan historian, joka on kaikkien aikojen historiankirjoituksen etevimpiä tuotteita, kuoli n. 395 eKr.
- Thūrioi* kreikkalainen kaupunki Etelä-Italiassa lähellä Tarentumin lahden länsirantaa, perustettiin 444 eKr. Ateenan toimesta entisen Sybariin läheisyyteen.
- Thūrion* vuori Boiotiassa Khaironeian lähellä.
- Thyateira* kaupunki Vähässä Aasiassa Pohjois-Lyydiassa.
- Thyestes* kreikkalainen taruhenkilö, Atreuksen veli, esiintyy murhenäytelmien henkilönä.
- thyrsos* viini- tai murattilehviin kääritty sauva, jota Dionysoksen palvojat hurmiotilassa heiluttivat.
- Tifatē* vuori Campaniassa.
- Tigranēs* Armenian kuningas 97—56 eKr., tuki Mithridatesta tämän sotiessa Roomaa vastaan, joutui sotaan roomalaisia vastaan 69, kärsi 68 eKr. tappion taistelussa, jossa Rooman armeijaa johti Lucullus.
- tiguriinit* kelttiläisheimot nykyisessä Sveitsissä.
- Tilfūsiōn* vuori Boiotiassa.
- Timogenēs* kreikkalainen historiankirjoittaja, kotoisin Aleksandriasta, synt. n. 80 eKr., tuli vankina Roomaan, missä opetti puhetaitoa ja kirjoitti Aleksanteri Suuren jälkeisen ajan historian.
- Timōn* ateenalainen ihmisvihaaja, eli suunnilleen Perikleen aikana.
- Timōn* Fleiuslainen, kreikkalainen skeptillinen filosofi, esitti oppinsa runomuodossa (n. 320—230 eKr.).
- Timotheos* Kononin poika, ateenalainen valtiomies ja sotapäällikkö, kuoli 353 eKr.
- Tiro* Ciceron vapautettu orja ja ystävä, kirjoitti Ciceron elämäkerran.

Tissafernēs persialainen ylimys, Sardeen satraappi v:sta 413 eKr., teki 412 liiton Spartan kanssa, kuoli 395 eKr.

Tiibora kaupunki Keski-Kreikassa Fokiissa.

Tiitius, Mārcus, Antoniuksen kvestori Parthian sotaretkellä 36 eKr., siirtyi Octavianuksen puolelle 32, konsuli 31, taisteli Actiumin luona 31 eKr. Antoniuksen ratsuväkeä vastaan, oli n. 8 eKr. Syyrian maaherrana.

toga roomalaisten miesten rauhan aikana käyttämä viitta.

Tolmidēs Tolmaioksen poika, ateenalainen sotapäällikkö, hävitti 456—455 eKr. Peloponnesoksen rannikkoa, kaatui taistelussa 447 eKr.

Torynē kaupunki Epeiroksessa.

Traakia Makedonian itäpuolella oleva Tonavaan ja Mustaan mereen ulottuva maa

Tragja saari Aigeian meressä lähellä Samosta.

Trallēs rikas kauppakaupunki Vähässä Aasiassa Kaariassa.

triballonilaiset traakialainen heimo nykyisessä Jugoslaviassa.

tribus paikallispiirit, joihin Rooman kaupunki ja sitä ympäröivä maaseutu oli jaettu.

triumfi voittojuhla.

triumviri kolmimiehisen yhtymän jäsen; Octavianus, Antonius ja Lepidus säädätivät v. 43 eKr. lain, jolla heidät asetettiin triumvireinä rajattomin valtuuksin valtion johtoon.

Trofōnios luolajumala, jolla Lebadeian lähellä oli oraakkeli.

Trōas maakunta Vähän Aasian luoteisosassa; siellä oli Troian kaupunki.

trogloodytit etiopialaisheimot Punaisen meren rannalla.

Troizēn kaupunki Peloponnesoksella Argoliin kaakkoisosassa.

Tullia Ciceron tytär, synt. 76 eKr., naimisissa Pison kanssa, joka kuoli 57 eKr., meni vastoin isänsä tahtoa uuteen avioliittoon Cornelius Dolabellan kanssa, kuoli 45 eKr.

tunika roomalaisten käyttämä alustakki, mekko.

Tūsculum kaupunki Latiumissa n. 20 km Roomasta kaakkoon.

Týfōn kreikkalainen taruolento, satapäinen hirviö.

tyranni yksinvalti.

Tyranniōn kreikkalainen kirjallisuudentutkija, toimi Roomassa, suuren yksityiskirjaston omistaja (n. 100—25 eKr.).

Tyros kuuluisa kauppakaupunki Foinikiassa Välimeren rannalla.

Tyrrbenan meri Italian länsirannikkoon ulottuva Välimeren osa.

nsipetit germaaniheimo, joka 56—55 eKr. tunkeutui Reinin yli Galliaan.

Utica kaupunki Pohjois-Afrikassa Karthagon luoteispuolella.

vabataulu vahakerroksella sivelty puutaulu, joka voitiin sulkea ja jota käytettiin muistiinpanojen tekemiseen.

vakka viljanmitta; attikalainen vakka oli n. 52 1/2 litraa.

Valerius Māximus roomalainen kirjailija, julkaisi n. 32 jKr. kokoelman »Merkillisiä tekoja ja lausuntoja».

Vatīnius, Pūblius, kvestori 63 eKr., kansantribuuni 59, preetori 54, kansalaisso-
dassa Caesarin alipäällikkö, oli 47 muutamia päiviä konsulina, v:sta 45 Illyrian
maaherra, luovutti 44 provinssinsa Brutukselle.

Velia kaupunki Etelä-Italiassa Lucaniassa.

Ventidius, Pūblius Ventidius Bassus, alhaista syntyperää, pääsi Caesarin suosikkina
kansantribuuniksi 46 eKr., liittyi 43 Antoniukseen, lähetettiin 39 itään valmis-
telemaan Parthian sotaretkä, voitti 38 Pacoruksen.

Vercingetorix gallialainen päällikkö, synt. n. 72 eKr., yhdisti 52 kaikki heimot
vapaussotaan roomalaisia vastaan, joutui tappiolle ja Caesarin vangiksi, sur-
mattiin Roomassa 46 eKr.

Verrēs, Caius, preetori 74 eKr., Sisilian maaherra 73—71, joutui sen jälkeen syyt-
teeseen kiristyksistä, lähti maanpakoon, sai surmansa 43 eKr.

Vestan neitsyet hoitivat kotilieden jumalattaren Vestan ikuista tulta hänen temppe-
lissään; heidän huostaansa voitiin tallettaa varoja ja testamentteja.

Via Appia Roomasta etelään johtava tie, joka vei Capuaan ja sieltä Brundisiumiin.

Via sacra Rooman pääkatu, kulki Forumin keskeltä Capitolinuksen juurelle.

Vibo = *Hipponion*.

yövärtio oli roomalaisessa sotajoukossa ajan mittana, koska yö jakaantui neljään
yhtä pitkään vartiovuoroon.

Zēla kaupunki Vähässä Aasiassa Pontoksessa.

Zēnōn Elealainen, kreikkalainen filosofi (n. 490—430 eKr.).

Zeuksis kreikkalainen maalari 5. vuosisadan loppupuolelta.

Zeus kreikkalaisten ylijumala; hänellä oli monia lisänimiä, esim. Pelastaja.

